פון נאַנטן עבר

באַנד דריי

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

אַרויסגעגעבן פון
אַלוועלטלעכן יידישן קולטור־קאָנגרעס
[פאַראייניקט מיט „ציקאָ"]
ניו־יאָרק, נ"י

FUN NOENTN OVAR

< *Out of the Recent Past* >

Copyright 1957, *by*
CONGRESS FOR JEWISH CULTURE
25 East 78th Street, New York 21, N. Y.

Printed in U. S. A.

שער־בלאַט געצייכנט : שאול ראַסקין

Supported by the
Conference on Jewish Claims Against Germany
through a grant from its
Cultural and Educational Reconstruction Fund

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

געדרוקט ביי די בריידער שולזינגער

Printed in the U. S. A. by
Shulsinger Bros. Linotyping & Publishing Co.
21 East 4th Street, New York 3, N. Y.

פון נאָענטן עבר

[מאַנאָגראַפיעס און מעמואַרן]

באַנד דריי

אינהאלט:

הקדמה פון יעקב פּאַט IX

I

די יידן אין וואַלין

פון בעטי אייזענשטיין־קשב

הקדמה 3

וואַלין (אָדער וואַלניער וואיעוואָדשאפט), א טייל פון די פוילישע מזרח־גרענעצן אין די יאָרן 1921—1939 6

פּאָליאקן און סאָוועטן אין די יאָרן 1939—1941 16

די אוקראַינער און די סאָוועטן 18

די יידן און די סאָוועטן 20

די געשיכטע פון דער זעלבשטענדיקער אוקראינע 30

די אוקראַינער און די פּאָליאקן 36

באַנדעראָוצעס און אַנדערע מינדערהייטן, און די פּראָוואָסלאַווע צערקווע 41

די אוקראַינער און די יידן 43

די באציאונג פון דער באַפעלקערונג צום יידישן האָב און גוטס . . 45

די דייטשן און דאָס יידישע פּאַרמעגן 52

די אוקראַינער און די פּאַרניכטונג פון יידן 56

די באַנדעראָוצעס און די יידן 60

פּאָליאקן און יידן 64

גוטע גויים 67

II

באַפרייטע יידן

צו דער געשיכטע פון דער שארית־הפליטה אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד

פון יוסף גאַר

הקדמה 79

אויפקום פון יידישע די־פּי־ישובים אין בייערן 81

וואוקס פונעם שארית־הפּליטה־ישוב 91

צ"ק פון באפרייטע יידן אין מינכן 111

געזעלשאפטלעכע גרופּירונגען 135

צייטונגען און פּעריאָדישע אויסגאַבעס 150

שרייבער־פּאַרבאַנד 171

דערציאונג און קולטור 177

III

דאָס יידישע ליטעראַרישע לאָדזש

פון חיים־לייב פוקס

אריינפיר 191

יאַנקל לערער — דער מחבר פון פּאָלקסטימלעכע מעשיות 192

ערשטע פּעריאָדישע אויסגאַבעס און זייערע מיטאַרבעטערס . . . 195

לאָדזשער טאָגצייטונגען און זייערע מיטאַרבעטערס; ישעיה אונער — דער רעדאַקטאָר 196

רעדאַקטאָר לאָזאַר קאַהאַן און זיינע מיטאַרבעטערס 205

מרים אולינאָווער און איר שרייבער־סביבה 209

יצחק קאצענעלסאָנס לִיטעראַרישע שטוב 216
פּעריאָדישע אויסגאָבעס 221
משה בראָדערזאָן און די לאָדזשער דיבּטער־גרופּעס 223
לאָדזשער לִיטעראַטן־ און זשורנאַליסטן־פּאַראַיין 225
סאָציאַליסטישע צייטשריפטן 250
לאָדזשער לִיטעראַרישע אומגעגנט 225
נאָכן חורבן 276

IV

ייִדישע פּרעסע אין וואַרשע

1. דאָס וואָרט

פון נ. קאָנטאָראָוויטש

אַריינפיר 289
דער ערשטער נומער „דאָס וואָרט" 293
החלוץ און דער וואוקס פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער באַוועגונג 299
דער 18טער ציוניסטישער קאָנגרעס אין פּראָג 302
דער הונדערטסטער נומער „דאָס וואָרט" 308
דער צווייטער פּרעסע־טאָג 313
דאָס יאָר 1934 317
„דאָס נייע וואָרט" 333
דאָס יאָר 1937 335
דער פּלאַן פון דער פּיל־קאָמיסיע וועגן צעטיילן ארץ־ישׂראל . . . 346

דער 20סטער ציוניסטישער קאָנגרעס 349
נאָכן יריד 352
„פאָלקסווארט" 357

2. אונזער עקספּרעס

פון מנחם פּלאַקסער

א נייע צייטונג 363
פון „וואַרשעווער עקספּרעס" צו „אונזער עקספּרעס". 366
די ריכטונג פון דער צייטונג און אירע מיטאַרבעטערס 372
וואוקס און פונאַנדערבלי פּאַרן שטורעם 380
דער טראַגישער סוף און דער לעצטער רעדאַקטאָר 387
אהרן צייטלין וועגן „אונזער עקספּרעס" 391
די גרינדערס און מיטאַרבעטערס פון „אונזער עקספּרעס" 395

הקדמה

מיר גיבן איבער דעם איצטיקן (דריטן) באַנד „פון נאַענטן עבר" צו די לייענער. מיר זיינען צופריידן מיט דער אויפנאַמע וואָס די ערשטע צוויי בענד האָבן באַקומען ביי די לייענער און מיר דערוואַרטן ניט קיין ערגערע אויפנאַמע פאַר אונדזער דריטן באַנד.

דער דריטער באַנד פאַרמאַגט 9 רייַ וואַגיקע אַרבעטן, געשריבן פון מענטשן וואָס האָבן אליין דורכגעמאַכט דעם יידישן חורבן. זיי זיינען געווען עדות פון די געשעענישן און זיי האָבן דאָס באַשריבן סיי לויט זייער זכרון און סיי לויט די מאַטעריאַלן, וואָס איז זיי געלונגען צונויפצוזאַמלען.

ב ע ט י א י י ז ע נ ש ט י י ן - ק ש ב שרייבט וועגן „די יידן אין וואַלין". מיר דרוקן דאָ נאָר דעם ערשטן טייל פון אָט דער וויכ־טיקער אַרבעט. צוליב דוחק אין פּלאַץ, האָבן מיר געמוזט אָפּלייגן די איבעריקע טיילן פאַר קומענדיקע ביכער. בעטי אייזענשטיין־קשב דערציילט אין איר ווערק זאָכן וואָס זיינען ביז איצט ניט דערציילט געווואָרן, וואָס זיינען געווען אומבאַקאַנט. בכלל האָט מען ניט גענוג געשריבן וועגן די יידישע איבערלעבונגען אין וואַלין אין דער צייט פון אונדזער דריטן חורבן. בעטי אייזענשטיין־קשב האָט אַליין דורכ־געמאַכט די געשעענישן און האָט געשריבן וועגן זיי מיט אַ גרויסן אחריות־געפיל.

י ו ס ף ג א ר שרייבט וועגן די „באַפרייטע יידן". וויפל עס איז שוין ניט דערציילט געווואָרן וועגן די יידן אין די לאַגערן נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה איז עס נאָך צו וויניק. יוסף גאר האָט אליין דורכגעמאַכט דאָס לעבן אין די לאַגערן, האָט זיך געפונען אין סאַמע קאָך פון דאַרטיקן לעבן. שפּעטער האָט ער געזאַמלט און געפּאָרשט אַלע מעגלעכע מאַטעריאַלן וועגן דעם לעבן אין די לאַגערן. דער סך־הכל איז — זיין ווערק „די באַפרייטע יידן". צוליב דער זעלבער סיבה, צוליב דוחק אין פּלאַץ, האָבן מיר געמוזט זיין ווערק טיילן — דרוקן אין דעם בוך נאָר אַ טייל און לאָזן די איבעריקע פאַר אַנדערע ביכער.

ח י י ם - ל י י ב פ ו ק ס שרייבט „דאָס יידישע ליטעראַרישע לאַדזש". דאָס איז אַן אַרבעט אַן אייגנאַרטיקע אין איר מין. חיים־לייב פוקס האָט געלעבט, געאַרבעט און געשאַפן אין לאַדזש. ער איז געווען אויסגעבונדן מיטן דאַרטיקן יידישן שרייבעריש לעבן. ער איז געווען פּערזענלעך גוט באַקאַנט ממש מיט הונדערטער יידישע שרייבער,

געזעלשאַפטלעכע טוער, זשורנאַליסטן, פּאָעטן און בעלעטריסטן. חוץ זיין זעלטענעם זכרון האָט ער אויך געניצט אַלע מעגלעכע מאַטעריאַלן. ער האָט זיי געזוכט, געפונען און געפאָרשט. אין סך־הכל האָבן מיר באַקומען „דאָס יידישע ליטעראַרישע לאָדזש".

דעם צווייטן באַנד „פון נאָענטן עבר" האָבן מיר געהאַט געוויד־מעט דער יידישער פּרעסע. מיר האָבן, זעלבסטפאַרשטענדלעך, ניט געקאָנט אַריינגעמען די גאַנצע יידישע פּרעסע אין איין באַנד. האָבן מיר, קודם־כל, גענומען די פיר גרויסע יידישע צייטונגען פון פּוילן — „היינט", „מאָמענט", „פאָלקס־צייטונג" און דאָס אָרטאָדאָקסישע „טאַ־געבלאַט". זיי זיינען געווען די צענטראַלע אָרגאַנען פון גרויסע באַ־וועגונגען פון יידישן לעבן אין פּוילן. זיי האָבן צונויפגעזאַמלט הונ־דערטער יידישע שרייבער. די, וואָס האָבן געשריבן די מאָנאָגראַפיעס וועגן די דערמאָנטע פיר צייטונגען, זיינען אליין געווען לאַנגיאָריקע מיטאַרבעטערס אין דער יידישער פּרעסע פון פּוילן, אויסגעבונדן מיט איר דורך און דורך. זיי האָבן געקאָנט אַריינברענגען אויך זייערע פּערזענלעכע דערינערונגען און איינדרוקן. מיר האָבן געגעבן די שריי־בער די פולע מעגלעכקייט דאָס צו טאָן, קיינעם פון זיי ניט געפּענטעט. עס איז אָבער געבליבן אַ היפּשער טייל פון דער יידישער פּרעסע ניט פאַרשריבן אין אונזער צווייטן באַנד. אין דעם איצטיקן באַנד דרוקן מיר צוויי מאָנאָגראַפיעס — איינע וועגן „דאָס וואָרט", אָרגאַן פון די פּועלי־ציון, געשריבן פון נ. קאנטאראָוויטש, איינעם פון די מיטרעדאַקטאָרן פון דער דערמאָנטער צייטונג; די צווייטע — וועגן „אונזער עקספּרעס", וואָס איז געווען אַ זייער פאַרשפּרייטע און פּאָפּולערע צייטונג אין פּוילן — געשריבן פון מנחם פלאקסער. ער האָט מיטגעאַרבעט אין „אונזער עקספּרעס" פון זיין געבוירן ביז זיין געצוואונגענעם אונטערגאַנג.

אויך מיט אָט די צוויי מאָנאָגראַפיעס שעפּט זיך ניט אויס די באַ־שרייבונג פון דער יידישער פּרעסע אין פּוילן. עס זיינען געווען טאָג־צייטונגען אין פאַרלויף פון אַ סך יאָרן אין גרויסע שטעט — אין ווילנע, ביאַליסטאָק, לובלין און לעמבערג. עס זיינען געווען אַ סך וואָכנבלע־טער. אייניקע פון זיי האָבן עקסיסטירט אַ היפּשע צאָל יאָרן. זיי אַלע האָבן געשפּילט אַ ראָלע אין יידישן לעבן פון זייערע שטעט און פּראָ־ווינצן. צום באַדויערן, זיינען זייער ווייניק געבליבן לעבן פון די, וואָס האָבן געשאַפן די פּראָווינץ־פּרעסע. מיר זאָגן זיך נאָך ניט אָפּ פון באַקומען נייטיקע מאַטעריאַלן און געפינען געהעריקע שרייבער צו־זאַמענצושטעלן מאָנאָגראַפיעס וועגן דער יידישער פּרעסע אין דער גרויסער פּוילישער פּראָווינץ.

יעקב פּאַט

פון נאָענטן עבר

[מאַנאַגראַפיעס און מעמואַרן]

באַנד דריי

יידן אין וואָלין

1944—1939

פון

בעטי אייזנשטיין-קשב

בעטי אייזנשטיין-קשב, ווי אַ גערַאַטעוו־
טע פון לעצטן חורבן, האָט „פאַרבונדן (איר) לעבן
בלייבן מיט דער פליכט אויסצופילן די מיסיע פון
דערציילן". זי האָט, דערִיבער, אָנגעהויבן שרייבן
די געשיכטע פון איר היימשטאָט אָסטראָה. אָבער
אין אויפטראָג פון דער יידישער צענטראַלער היסטאָ־
רישער קאָמיסיע אין פוילן האָט זי אין 1945־1946
געזאַמלט מאַטעריאַלן וועגן ווידערשטאַנד־אַקטן מצד
יידן אין צייט פון דער דייטשער הערשאַפט. די מאַ־
טעריאַלן זיינען אַריין אין בוך „די אונטערערדישע
באַוועגונג אין די געטאָס און אין די לאַגערן". מאַ־
טעריאַלן צו דער איצטיקער אַרבעט האָט זי אָנגע־
הויבן זאַמלען אין 1946 אין פוילן, פאָרגעזעצט אין
דייטשלאַנד אין 1947־1948 און פאַרענדיקט אין
מדינת־ישראל אין די וויטערדיקע יאָרן, ביזן אויס־
פאַרטיקן צום דרוק. די מחברין דערציילט, אַז
בשעתן שרייבן און סדרן דעם מאַטעריאַל איז זי
ווידער „איבערגעטראָגן געוואָרן צוריק אין יענע
צייטן — — — און זיך פאַראייניקט מיט די וואָס
זיינען מער נישטאָ — פאַראייניקט זיך אין דעם
גרויזאַמען וויטיק, אין דעם אומגעהיערן צער, פאַר
וועלכן עס זיינען נאָך נישט געבוירן געוואָרן קיין
ווערטער". אָט די אַרבעט זאָגט עדות, אַז בעטי
אייזנשטיין־קשב — די וויכטיקע קולטור־טוערין
און פעדאַגאָגין — איז אויך אַן אחריותדיקע
שריפטשטעלערין.

ה ק ד מ ה

די דאָזיקע אַרבעט איז באַזירט כמעט הויפּטזאכלעך אויף די דערקלערונגען פון עדות, פון יידן וואָס האָבן אַליין מיטגעמאַכט די אַלע ניין און פערציק אָפּטיילונגען פון דייטש־אוקראַיניש גיהנום אין וואַלין. און דאָ דאַרף געזאָגט ווערן: אויך די דערקלערונגען פון אונדזערע אייגענע עדות גיבן נישט קיין קאָמפּלעט בילד פון דעם לעבן און אומקום פון די יידן אין דער היטלעריסטישער תקופה. וואָס מער צייט עס גייט אַוועק, אַלץ מער ווערן פּרטים, און זייער וויכטיקע, פאַרגעסן, פליען אַרויס פון זכרון. אָבער, אפילו אין דער צייט פון די געשעענישן גופא האָבן נישט אַלע יידן פון אַ געטאָ געוואוסט, געקענט וויסן, וועגן אַלע געשעענישן. אייניקע ביישפילן: איך האָב אַליין געזען, ווי די דייטשן האָבן פאַרברענט די ספרי־תורות פון דער שול אויף טאַטאַרסקע גאַס אין אָסטראָה. שפּעטער, אין אַ ענוג לאַנגער צייט אַרום, האָב איך וועגן דעם אויסגעפרעגט אָסטראָהער יידן, אָדער מענטשן וואָס זיינען צו יענער צייט געווען אין אָסטראָה. פון זעקס פּערזאָן, וועלכע איך האָב אויסגעפרעגט, האָבן בלויז דריי געוואוסט וועגן דער דאָזיקער טאַט, די אַנדערע דריי האָבן נישט געהאַט קיין אַנונג וועגן איר. עס איז מעגלעך, אַז זיי האָבן וועגן דער זאַך קיין מאָל נישט געוואוסט, אפילו נישט ווען זי איז פאַרגעקומען. עס איז אָבער אויך מעגלעך, אַז זיי האָבן געוואוסט און האָבן שפּעטער פאַרגעסן.

אין דובנע האָט מען בשעת דער אַקציע פון „יודען־ריין" געלאָזן 35 ספּע־ציאַליסטן. באַלד דערנאָך, אין פאַרלויף פון די נאָנטסטע צוויי וואָכן, האָט מען פאַרניכטעט פינף און צוואַנציק. פון די געלאָזענע צען זיינען דריי אַנט־לאָפן און די געבליבענע זיבן זיינען אויף צומאָרגנס נאָכן אַנטלויפן אומגע־קומען. פון די דריי אַנטלאָפענע זיינען צוויי געבליבן לעבן. און בלויז די דאָזיקע צוויי האָבן געוואוסט אַלץ וואָס איז נוגע דעם גורל פון די ספּעציאַ־ליסטן. די אַנדערע יידן, וואָס זיינען געבליבן לעבן, ווייל זיי זיינען אַנטלאָפן פון דובנע ביים אַנהייב פון דער אַקציע, האָבן געקענט גאָר נישט וויסן וועגן דעם, אַז אין אַנהייב האָט מען געלאָזן פינף און דרייסיק ספּעציאַליסטן, אַז מען האָט שפּעטער דערהרגעט דעם רוב און געלאָזן בלויז צען.

אין קאָוולע איז אויפן אומקום־פּלאַץ פאַרגעקומען אַן אינצידענט, וואָס איז אויסגעוואָקסן צו אַן אַקט פון אַ געוויסן ווידערשטאַנד. אָבער, פון קאָוולער אומקום־פּלאַץ איז קיינער נישט ניצול געוואָרן אַחוץ איין עדות, און דער דאָ־זיקער אַקט וואָלט געבליבן אַבסאָלוט אומבאַקאַנט, ווען נישט שניה פאטשאר, וועלכער איז אַרויסגענומען געוואָרן פון אומקום־פּלאַץ, ווייל ער האָט געגייט מלבושים פאַר דעם געביטס־קאָמיסאַר — מאַנטל. היות מאַנטל האָט נאָך געהאַט אין דער אַרבעט ביי דעם יידישן שנײַדער אייניקע מלבושים, האָט

ער פערזענלעך אַרויסגעפירט שעיה פּאטשארן פון פּלאַץ, נאָך דעם ווי דער דערמאָנטער אינצידענט איז פאָרגעקומען. פּאטשאר איז געזעסן ביים קאָמיסאַר אין אַ פאַרמאַכטן צימער און האָט דאָרט געגייט ביז פעברואַר 1943. דעמאָלט, ווען ער האָט געוואוסט אַז די אַרבעט ענדיקט זיך, אַז זיין סוף דערנענטערט זיך, איז ער גליקלעך, און אין דער ריכטיקער צייט, אַנטלאָפן.

פון ראָוונע האָבן זיך אין דער צייט פון דער אַקציע, אין אויגוסט 1942, געטראָגן קלאַנגען, אַזוי אויך איבער אַ ריי שטעט און שטעטלעך אין דער סביבה, אַז אין ערשטן טאָג פון דער אַקציע האָט מען פון אַ שטאָק אין געטאָ אַראָפגעוואָרפן אויף די דייטשן און אוקראַינער גראַנאַטן און מען האָט צו זיי געשאָסן. די קלאַנגען זיינען געקומען פון ראָוונער קריסטן, און לויט זיי זיינען די ווידערשטאַנדלער געווען יידישע בחורים. לויט די דאָזיקע קלאַנגען זיינען פון די יידישע העלט אומגעקומען אין דייטש און צוויי אוקראַינער מיליציאָנערן. אייניקע דייטשן אָדער אוקראַינער זיינען געוואָרן פאַרוואונדעט. יידן, עדות פון דעם דאָזיקן ווידערשטאַנד־אַקט, זיינען נישט געבליבן. קיין יד, וואָס איז ניצול געווארן פון ראָוונע, קען וועגן דעם דערמאָנטן אַקט נישט ווייסן. אויב אַ יד האָט זיך אינגעגעבן אַרויסצובאַקומען פון געטאָ, האָט ער געקענט טראַכטן נאָר וועגן זיין אַנטלויפן, זיין רעטונג. ער האָט גאָר נישט געהאַט די מעגלעכקייט, נישט פּסיכיש און נישט טעכניש, זיך צוצוקוקן צום אַרום. היות עס זיינען נישטאָ קיין עדות פון דעם אַקט, קען מען, פאַרשטייט זיך, גאָר נישט ווייסן וועגן די הכנות צו אים, וועלכע זיינען געמאַכט געווארן אין דער שטרענגסטער קאָנספּיראַציע. ווער קען וויסן וועגן די אַלע פאַרבאַרייטונגען, שווערקייטן, אַקטן פון קליינעם ווידערשטאַנד, וואָס זיינען פאַרגעקומען און עס זיינען פון זיי נישט געבליבן קיין שום עדות?!

איך, ווי יעדער גערעטעוועטער ייד פון דעם לעצטן חורבן, האָב אין אַנהייב, נאָך דער רעטונג, פאַרבונדן מיין לעבן־בלייבן מיט דער פליכט אויס־צופילן די מיסיע פון דערציילן. כ׳האָב אָנגעהויבן פון שרייבן די געשיכטע פון מיין שטאָט אָסטראָה. אין 1945—1946 האָב איך אָנגעהויבן, אין אויפּטראָג פון דער יידישער צענטראַלער היסטאָרישער קאָמיסיע אין פוילן, צו זאַמלען מאַטעריאַלן, גביות־עדות, וועגן ווידערשטאַנד־אַקטן מצד יידן אין דער צייט פון דער דייטשער הערשאַפט. די דאָזיקע מאַטעריאַלן זיינען שפּעטער דערשינען אין אַ בוך אונטערן נאָמען „די אונטערערדישע באַוועגונג אין די געטאָס און אין די לאַגערן". מאַטעריאַלן צו דער אַרבעט, וואָס איז יעצט אין דעם לייענערס האַנט, האָב איך אָנגעהויבן זאַמלען נאָך אין יאָר 1946 אין פוילן. איך האָב די אַרבעט פאָרגעזעצט אין דייטשלאַנד אין די יאָרן 1947—1948 און האָב זי פאַרענדיקט אין מדינת־ישראל, אין פאַרלויף פון 1949 ביז צום איבערגעבן מיין אַרבעט צום דרוק.

ווען איך בין צוגעטרעטן צו באַאַרבעטן די מאַטעריאַלן, און דאָס איז געווען אין אַ צייט ווען פאָר דעם רוב גערעטעוועטע פון דעם גרויסן שטורעם, איז זייער עקסיסטענץ אין דער קאָנסטראָפע שוין געווען אַ האַלב־פאַרגעסענע און האַלב־פאַרלאָשענע זאַך, האָב איך ווידער אַ מאָל פון דאָס ניי

איבערגעלעבט דאָס איבערגעלעבטע. קעגן מיין אייגענעם רצון בין איך איבערגעטראָגן געוואָרן צוריק אין יענע צייטן, איך האָב זיך פאַראייניקט מיט די וואָס זיינען מער נישטאָ — פאַראייניקט זיך אין דעם גרויזאַמען ווייטיק, אין דעם אומגעהיירן צער, פאַר וועלכן עס זיינען נאָך נישט גע־בוירן געוואָרן קיין וועלטער.

אָפט האָבן מיך בשעת דעם שרייבן און באַארבעטן די מאַטעריאַלן אַרום־געזומען ציטערן. זייער שוואר איז עס געווען צו גראָבן זיך אין די זכרונות, צו באַשרייבן מיט פשוטע, טאָג־טעגלעכע מענטשלעכע ווערטער זאַכן וואָס זיינען אַזוי נישט פשוט, אַזוי נישט טאָג־טעגלעך. טייל מאָל איז עס מיר פאַר־געקומען ווי אַ פראָפאַנאַציע צו ווענן, מעסטן, אָפשאַצן, רואיק באַטראַכטן, קריטיקירן, שרייבן ווענן די תהומותדיקע ליידן פון הונדערטער טויזנטער מענטשלעכע באַשעפענישן, — הונדערטער טויזנטער וועלטן, וואָס זיינען אויף אַזאַ אופן חרוב געוואָרן. איך האָב זיך נישט אין מאָל געשטעלט די פראַגע: צי איז עס נישט קיין חוצפה, אַז אַ פשוטער בשר־ודם זאָל זיך ווענן צו מאָלן, צו באַשרייבן די קאָשמאַרן, דעם וויי, דעם ציטער פון אַ מענטש, וואָס איז פאַראורטיילט צום אונטערגאַנג, פון הערצער וואָס קוקן דורך אויגן אויס־געזעצטע פון שרעק צו זייער אייגענעם אומקום. צי דאַרפן נישט די הימלען אַראָפשיקן אַ מעכטיקן מאַן, אַ נביא, אַ טרייסטער, וואָס זאָל זיין ביכולת צו געבן אַן אויסדרוק פאַר דעם תהומותדיקן וויי, דעם אומגעהייערן צער?!

נישט איין מאָל האָב איך מיך שטאַרק און לאַנג פאַרטראַכט און געהאַט ספקות. אָבער ווען איך האָב אויף איין וואָגשאָל געלייגט די שרעק פאַר מיין חוצפה און אויף דער אַנדערער וואָגשאָל די אַבסאָלוט זיכערע מעגלעכקייט פון פאַרדרייען, פאַרטושן, פעלשן, די געשיכטע פון אונדזער לעצטן חורבן, דאָס אויסקרימען דעם מענטשלעכן פנים פון אונדזערע נאָנטסטע, — אַ זאַך וואָס איז אפשר נאָך ערגער ווי דאָס דערמאָרדן זיי — האָב איך באַשלאָסן מיין אַרבעט צו דערפירן ביז צו אַ סוף. דער דאָזיקער באַשלוס איז אין מיינע אויגן אויסגעוואָקסן צו אַן אַבסאָלוטער נויטוועندיקייט, צו אַ מאָראַלישער פליכט, נאָך מיין געשפרעך מיט די אוקראַינער אין אַ באַן־וואָגאָן אין דייטש־לאַנד.

איך האַלט מיין אַרבעט, און אַזוי בעט איך זי באַטראַכטן פון יעדן לייע־נער, ווי אַ באַשיידענעם צושטייער צו דעם מאָנומענטאַלן ווערק וועגן אונדזער גרויסער טראַגעדיע אין צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, וואָס וועט, וואָס מוז, פריער־שפּעטער אַנטשטיין.

ב. א.־ק.

וואָלין (אָדער וואָלינער וואָיעוואָדשאַפט), אַ טייל פון די פּוילישע מזרח־גרענעצן אין די יאָרן 1921—1939

לויט די ציפערן פון דער אַלגעמיינער פּאָלקס־צייל־לונג פון יאָר 1932, האָבן אויף דעם געביט פון וואָלין געלעבט 2,085,574 מענטשן. פון זיי:

פּאָליאַקן	346,640
אוקראַיִנער	1,418,324
רוטענער	8,548
יידן	207,792

דאָס רעשט באַפעלקערונג איז באַשטאַנען פון: דייטשן, טשעכן, רוסן און אַנדערע.

די פּאָלקס־ציילונג פון יאָר 1932 איז נישט געמאַכט געוואָרן לויט דעם נאַציאָנאַליטעטן־פּרינציפּ, נאָר לויט דער קריטעריע פון „מוטערשפּראַך" און רעליגיעזער אָנגעהעריקייט. די דאָזיקע שיטה איז אָנגעוועדט געוואָרן דורך דער פּוילישער רעגירונג מיט דעם פּאָליטישן ציל צו פּאַרקלענערן אויף אַ קינסטלעכן אופן די ציפערן פון דער באַפעלקערונג וואָס האָט געהערט צו די נאַציאָנאַלע מינדערהייטן. מען האָט, למשל, אָפּגעטיילט צווישן דער רוטענישער שפּראַך און דער אוקראַיִנישער, וואָס זיינען אין גרונט סיבאָנימען פּאַר אייַן און דער זעלבער שפּראַך. אויף וויפּל עס האַנדלט זיך אין יידן, האָבן, לויט די ציפערן פון דער דערמאָנטער פּאָלקס־ציילונג, אָנגעגעבן 174,157 פּערזאָן יידיש אַלס זייער מוטערשפּראַך און 31,388 האָבן אָנגעגעבן העברעאיש, און בלויז 1,975 האָבן זיך דערקלערט אַלס „פּאָליאַקן פון משהס גלויבן".

פּאַר דעם 1טן סעפּטעמבער 1939

אין די לעצטע פּאָר יאָר, פּאַר דעם דייטש־פּוילישן אויסברוך פון 1טן סעפּטעמבער 1939, האָט די פּוילישע רעגירונג דערקלערט אירע יידישע בירגער אַ בפירושע מלחמה. די דאָזיקע מלחמה, אויפן ערשטן אויגנבליק אַן אומשולדיקע, וויל בלויז אַן עקאָנאָמישע, איז אַסאָציאירט געוואָרן מיט דעם דעמאָלסטיקן רעגירונגס־שעף, גענעראַל סלאַוואָי־סקלאַדקאָווסקי, און זי איז באַקאַנט געוואָרן אין פּוילן און וויַיט אויסער אירע גרענעצן אונטער דעם נאָמען „אָוושעם". עס האָט געמיינט צו זאָגן: פּאָגראָמירן יידן, פּיזיש זיי אונטערדריקן — דאָס ניין; אָבער באַקעמפן זיי עקאָנאָמיש — מהיכא־תיתי, אדרבה.

אין דער דערמאָנטער תקופה האָט דער פּוילישער פּרעמיער־מיניסטער אַרויסגעגעבן אַ פּאַראַדענונג צו די מוניציפּאַלע פּאַרוואַלטונגען צו פּאַר־

שענערן דאס אויסערלעכע אויסזען פון די שטעט און שטעטלעך. דאס האט געמיינט: מאדערניזירן, פאראיינהייטלעכן דאס אויסזען און פארפלאנצן ארום די הייזער ביימער און גרינסן. די דאזיקע פארארדענונג האט אויך דעם ערשטן בליק נישט געהאט קיין שייכות מיט יידן. די דאזיקע פארארדענונג איז טאקע, לויט איר פארעם, געווען אן אלגעמיינע און האט געדארפט אנרירן אלע בירגער פון דער מדינה. פאקטיש אבער האט זי, און ספעציעל אין וואלין, געטראפן צום שטארקסטן די יידישע באפעלקערונג. מען האט די דאזיקע נייע פארארדענונג באטראכט אלס א צוגאב צום פרעמיערס פראגראם „אושעם". ווי באוואוסט, זיינען אין וואלין געווען א גאנצע ריי שטעטלעך, וואס זיינען געווען באזעצט הויפטזאכלעך פון יידן. אין די אלטע שמאלע געסלעך פון די שטעטלעך זיינען געשטאנען שטארק אלטע הייזקעס, אייבגעבויגענע פון זיקנה. די מאגיסטראטן און מוניציפאלע פארוואלטונגען פון די קלענערע מקומות האבן זיך מיט גרויס אייפער א נעם געטאן צו מאדערניזירן די עלטסטע און מיאוסטע שטאט־טיילן — די יידישע ארעמע קוואר־טאלן.

אויסער דעם האבן זיך אין די יידישע שטעט און שטעטלעך געפונען א גאנצע ריי הייזער, וואס זיינען אין זייער צייט אויפגעשטעלט געווארן אן א וועלכן ס׳איז פלאן. אפט זיינען אזעלכע הייזער געשטאנען אין סאמע מיטן גאס און האבן אין דער אמתן געשטערט די באווענונג. וועגן אט־א די הייזער פלענן ארומגיין קלאנגען, אז מען האט זיי אין זייער צייט אויפגעשטעלט אן דער דערלויבעניש פון דער צארישער מאכט, אויפן גרונט פון כאבאר, וואס עס האבן געגומען די לאקאלע סאטראפן, די פארשטייער פון דער צארישער מאכט.

די מוניציפאלע פארוואלטונגען האבן געגומען קאנטראלירן די פלענער פון די שטעט און פון די הייזער. אלע הייזער וואס האבן זיך נישט געפונען אויף די מאפעס, זיינען באשטימט געווארן צום פונאנדערנעמען, אן אונטער־שייד אין וואס פאר א לאגע זיי האבן זיך געפונען. אויסער דעם האבן די מוניציפאליטעטן פארארדנט פונאנדערצונעמען א גאנצע ריי הייזער, וואס האבן זיך געפונען אין א שלעכטן צושטאנד און האבן געדראט זיך פונאנדער־צופאלן. אויסער דעם האבן די מוניציפאליטעטן פארארדנט גרינטלעכע רע־מאנטן אין א גאנצער ריי אנדערע הייזער, פארצוימען זיי מיט אייבהייטלעכע פלויטן און פארפלאנצן ארום זיי ביימער און גרינסן.

זומער 1938 זיינען די מוניציפאלע פארוואלטונגען צוגעטראטן פונאנ־דערצווארפן א גאנצע ריי הייזער. זייערע איינוואוינער זיינען געבליבן אן א דאך איבערן קאפ. א שטיקל צייט האבן זיי נאך געוואוינט אין די חורבות, שפעטער־צו זיינען זיי ארײן אין די וויבער־שולן.

דאס רוב מענטשן וואס זיינען פארפליכט געווארן דורכצופירן די רע־מאנטן, זיינען נישט געווען ביכולת זיי דורכצופירן. האט מען טאקע די רע־מאנטן נישט דורכגעפירט. אבער מען האט געלעבט אין א שטענדיקער שרעק. מען האט מורא געהאט פארן אנקומען פון דער ספעציעלער בוי־קאמיסיע, וואס האט געהאט דאס רעכט פונאנדערצענעמען די הייזער, אין וועלכע די

רעמאָנטן זיינען נישט געמאַכט געוואָרן, אָדער, אין בעסטן פאַל, אַרויפלייגן גרויסע שטראָפן.

צוליב דער אַנטי־יידישער עקאָנאָמישער פּאָליטיק פון דער רעגירונג, וועלכע האָט מיט אַלע מעגלעכע מיטלען — שטייערן, קרעדיטן, אד״גל — פאַוואָריזירט דעם נישט־יידישן האַנדל אויפן חשבון פון אונטערדריקן דעם יידישן, האָט זיך די עקאָנאָמישע לאַגע פון די יידן אין וואָלין געהאַלטן אין איין פאַרערגערן. די יידישע באַפעלקערונג איז באַשטאַנען הויפּטזאַכלעך פון קליינע קרעמער, דאָרפגייער און בעלי־מלאכות, וועלכע האָבן, פאַרשטייט זיך און ווי באַוואוסט, געצויגן זייער חיונה פון האַנדל און ווערקשטאַט־אַרבעטן, וואָס זיי האָבן צוגעשטעלט דער נישט־יידישער באַפעלקערונג: דער פּויערי־שער־ און באַאַמטן־באַפעלקערונג. אין זייער פיל פאַלן האָבן זיי נישט גע־קענט אויסהאַלטן די קאָנקורענץ פון די נייע עלעגאַנטע נישט־יידישע קראָ־מען, פּריוואַטע און קאָאָפּעראַטיווע, וואָס האָבן צוגעצויגן קונים מיט ביליי־קערע פּרייזן, צו וועלכע זיי זיינען דערגאַנגען אַדאַנק דער רעגירונגס־פאַוואָ־ריזאַציע־פּאָליטיק און מיט די אַנטי־יידישע לאָזונגען. די נייע קראָמען זיינען געוועזן באַצירט מיט אויפשריפטן: „אַ קריסטלעכע קראָם“; „אַ פּויליש גע־שעפט“; „אַ סלאַוויאַנישע אונטערנעמונג“, „קויף נישט ביים ייד“, „דער ייד וועט דיך אָפּנאַרן“, „סוואָי דאָ סוועגאָ“: גיי צו אַן אייגענעם, אאַז״וו.

איבער דער דאָזיקער גאַנצער עקאָנאָמישער מלחמה האָט זיך געטראָגן דער גייסט פון אַ פּשוטן, ברוטאַלן פּאָגראָם־אַנטיסעמיטיזם, וועלכן מען האָט זייט אַ סך יאָרן נישט אַזוי בולט געפילט. די פּאָגראָמען אין די שטעטלעך (פּשיטיק און מינסק־מאַזאָוויעצקי), די אַנטיסעמיטישע אַרויסטריטן פון דער פּוילישער סטודענטנשאַפט, די אוניווערסיטעט־געטאָס, די אַנטי־יידישע סיים־דעבאַטעס, דאָס געזעץ קעגן יידישער שחיטה, האָבן געהערשט איבעראַל און יעדער ייד און נישט־ייד איז געשטאַנען אונטער זייער איינדרוק. אין אַזאַ שווערער, מיט שנאה און שרעק איבערגעלאָדעוועטער אַטמאָספער, האָבן גע־לעבט יידן אין די לעצטע יאָרן פאַר דעם אויסברוך פון קריג, ביזן 1טן סעפּ־טעמבער 1939.

די דריי וואָכן פון דער דייטש־פּוילישער מלחמה האָבן זיך פאַר די יידן אין וואָלין פאַרוואַנדלט אין איין לאַנגער קייט פון אומרו און ליידן. מען האָט געלעבט אין שרעק פאַר פּאָגראָמען, וואָס האָבן געהאָנגען אין דער לופטן. אין די טעג פון זייערע מפּלות האָבן די פּאָליאַקן נישט געקענט פאַרטראָגן דעם אָנבליק פון קיין ייד. ביי יעדער געלעגנהייט, און גאַנץ אָפן, האָבן זיי אַרויסגעוויזן דעם ייד זייער שנאה. אין דער מאָס וואָס די פּוילישע אַרמיי האָט געהאַלטן אין אָפּציען אויף מזרח פון לאַנד, האָט אויך די ציווילע באַפעלקערונג צוזאַמען מיטן ייד זיך עוואַקואירט. מען האָט אָנגעהויבן גאַנץ אָפן ריידן וועגן פּאָגראָמען. עס זיינען אַרומגעגאַנגען די פאַרשיידנסטע קלאַנ־גען מכוח פּאָגראָמען וואָס דאַרפן אויסברעכן. מען האָט געזאָגט, אַז די פּאָ־גראָמען וועלן אָנהייבן די פּוילישע אָרגאַניזאַציע „סטשעלעץ“, וועלכע וואַרט נאָר עס זאָלן אָנקומען זייערע אָרגאַניזאַציעס פון מערב. אַנדערע האָבן גע־

זאָגט, אַז דִי פּאָראָמען וועלן אָנגעהויבן ווערן דורך דִי באַן־אַרבעטער, דִי „קאָלעיאַרזשעס", וועלכע האָבן זיך געפונען אויפן מזרח אין גרויסע מאַסן. אַנדערע קלאַנגען האָבן געזאָגט, אַז דִי פּאָראָמען וועלן אָנגעהויבן ווערן דורך דִי „אָסאַדניקעס", דִי פּוילישע זידלער, וואָס דִי רעגירונג האָט אין דער שלום־תקופה געבראַכט דאָ אַהער פון דִי מערב־געביטן. דערווייל האָבן יידן געלעבט אין אַ פּאָנישער דערוואַרטונג.

און פּלוצעם האָט דעם 17טן סעפּטעמבער דִי רויטע אַרמיי איבערגע־שטיגן דִי מזרח־גרענעצן פון פּוילן. דאָס האָט דעמאָלט באַדייט פּאַר דער יידישער באָפעלקערונג אַ רעטונג. קיין וואונדער וואָס דִי יידן האָבן זִי אויפ־געמומען מיט פּרייד, וועלכע זיי האָבן זיך גאָר נישט באַמיט צו באַהאַלטן.

דער אַריינמאַרש פון דִי סאָוועטן

דִי אָנזאָגער פון נייעם רעזשים זיינען, נאָטירלעך, געווען דִי רויט־אַר־מייער. פּאַר דער גאַנצער באָפעלקערונג, יידן אויך נישט־יידן, זיינען זיי געווען עקזאָטישע באָשעפענישן; מענטשן זיינען געווען נייגעריק צו הערן פון זייערע מיללער אינצלהייטן וועגן דעם לאַנד, וואָס איז אין פאַרלויף פון צוואַנציק יאָר געווען הערמעטיש פאַרמאַכט פאַר דער גאַנצער וועלט.

דִי יידן, אויך פּאָליאַקן און אוקראַינער, האָבן מיט אייגנאַרטיקע געפילן, אין דער ערשטער צייט, זיך אַריינגעלאָזט אין געשפּרעכן מיט דִי רויט־אַר־מייער. זיי זיינען געווען טאַקטפול, העפלעך, און האָבן קיין מאָל, אין פאַר־לויף פון אַ געשפּרעך, נישט פאַרגעסן צו רימען ביז אין זיבעטן הימל „אונד־זער רעגירונג" (נאָשע פּראָוויטעלסטוואָ) און דעם „חבר סטאַלין". וועגן אַלץ וואָס עס האָט געהאַט אַ שייכות מיטן לעבן אין דִי סאָוועטן האָבן זיי זיך אויסגעדריקט נאָר אין סופּערלאַטיוון. אָלע ענטפּערס, וואָס זיי האָבן געגעבן אויף געשטעלטע פראָגעס, האָבן געמאַכט דעם אייַנדרוק פון שאָבלאָנען, אויסגעלערנטע פון אויסנווייניק. עס איז אַריבער קוים אַ קורצע צייט און דִי באָפעלקערונג האָט זיך אָפּגעגעבן אַ רעכענונג דערפון, אַז אָלע רייד וואָס מען הערט פון דִי רויט־אַרמייער זיינען אָבסאָלוט ענלעך צו זיך. אָבער טראָץ דער דאָזיקער ענלעכקייט און טראָץ דער פאַרזיכטיקייט פון דִי סאָוועטישע מענטשן האָבן זיך דאָך גלייך אַרויסגעוויזן שטאַרקע סתירות צווישן דעם וואָס זיי האָבן געזאָגט און דעם וואָס זיי האָבן געטאָן.

זיי האָבן, צום ביישפּיל, געריימט ביז צום הימל דעם וואיילשטאַנד אין זייער לאַנד, און זיי זיינען גלייכצייטיק געווען שרעקלעך גייציק אויף יעדער זאַך וואָס דאָס אויג זייערס האָט נאָר דערזען: אויף עסנוואַרג און אויף אָלע אינדוסטריע־אויסאַרבעטונגען, אפילו אויף דִי פון ערגסטן סאָרט. זיי פלעגן איינקויפן אַלץ וואָס עס האָט זיך נאָר גלאָזן אייַנקויפן. דִי אַרטיקע באָפּעל־קערונג האָט זיך שנעל אָריענטירט אין דִי דאָזיקע סתירות און האָט גלייך פאַרשטאַנען זייער מקור. פלעגט מען חוזק מאַכן פון זיי און מיט געמאַכטער נאַאיוויטעט זיי אויספרעגן, צי ביי זיי אין לאַנד קען מען באַקומען געוויסע אַרטיקלען, וואָס זיינען בכלל נישט געווען קיין אַרטיקלען, אָדער נישט קיין

אַרטיקלען צום פאַרקויף. עס האָבן אָנגעהויבן קורסירן די פאַרשיידנסטע אָנעקדאָטן אויף דער טעמע. מחמת די סאָוועטישע פלעגן אויף אַלע אָזעלכע פראָגעס געבן תמיד די סטערעאָטיפּע תשובה: „ביי אונדז איז אַלץ פאַראַנען" („או נאָס ווסיאָ יעסט"). דער זאָג „ביי אונדז איז אַלץ פאַראַנען" איז שפּעטער פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ווערטל.

עס זיינען פאַרביי בלויז קורצע עטלעכע וואָכן און מענטשן האָבן אויפגעהערט זיך אַרײַנצולאָזן אין געשפּרעכן מיט די רויט־אַרמייער און מיט די ציווילע מענטשן, וואָס זיינען וואָס אַ מאָל אין גרעסערע צאָלן אָנגעקומען פון מזרח. זייער שנעל האָט מען זיך אָנגעהויבן אָפּגעבן אַ רעכענונג דערפון, וואָס עס הייסט אין סאָוועטן־פאַרבאַנד זיך אַרײַנלאָזן אין געשפּרעכן. טיילווייז אינסטינקטיוו, טיילווייז באַוואוסטזיניק האָבן מענטשן זיך גענומען צופּאַסן צו דער סאָוועטישער ווירקלעכקייט. מען האָט אָנגעטאָן אַ מאַסקע פון צופּרידענע מענטשן, וואָס זיינען אַנטציקט מיט אַלץ וואָס איז סאָוועטיש. מען האָט זיך אויך אויסגעלערנט שווייגן.

נאָך די רויט־אַרמייער זיינען אָנגעקומען אָנגעשטעלטע פון דער געהיים־פּאָליציי, די מענטשן פון דער ב־ק־וו־ד און אַקטיוויסטן פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. זיי האָבן זיך גענומען אײַנפּירן די נייע אָרדענונג. צו דער אָלגעמיינער גרויסער פאַרוואונדערונג האָבן זיי די נייעסן אײַנגעפּירט זייער פּאָרזיכטיק און זייער לאַנגזאַם. אויפן גרונט פון דער פּראַקטיק וואָס וואָלין האָט געהאַט מיט די באָלשעוויקעס פון 1917, וועט דער ראַיאָן איז געווען באַזעצט פון זיי, האָט מען זיך געריכט אַז די סאָוועטן וועלן גלייך נאָכן אַרײַנקומען בריַיט צעעפענען די געשעפטן און סחורה־לאָגערן און דערלויבן דער באָפעלקערונג זיך צו נעמען וואָס זייערע הערצער וועלן גלוסטן. די פויערים זיינען געווען אָזוי זיכער אין דעם, אַז גלייכצייטיק מיטן אַרײַנטריט פון דער רויטער אַרמיי האָבן זיי געזען ציען אין די שטעט און שטעטלעך אַריין מיט ליידיקע זעק. טייל מאָל האָבן זיי געוואַרט אייניקע טעג אויף דער מעגלעכקייט צו רויבן אין די געשעפטן און לאָגערן. די סאָוועטן האָבן אָבער געהאַנדלט אינגאַנצן פאַרקערט. נישט נאָר וואָס זיי האָבן נישט געעפנט די געשעפטן און געלאָזן יעדן נעמען וואָס ער וויל, נאָר זיי האָבן אַרויסגערופן די אייגנטימער און זיי געהייסן ווייטער פירן זייערע געשעפטן ווי ביז איצט, אָזוי אַז די אייגנטימער זיינען כלומרשט ווייטער געבליבן די בעלי־בתים. די געשעפטן זיינען צוריק געעפנט געוואָרן און זייערע אייגנטימער האָבן אויספאַרקויפט דעם אינוועניטאַר לויט די פּריערדיקע פּרייזן, דאָס הייסט לויט דעם קורס וואָס די סאָוועטן האָבן באַשטימט: אַ פּוילישע זלאָטע = אַ סאָוועטישער רובל.

אין יעדן גרעסערן געשעפט האָט, בדרך־כלל, געהאַט די אויפזיכט אַ סאָוועטישער מענטש. אָבער עס זיינען געווען פיל פאַלן וועו די דאָזיקע אויפזיכט איז בכלל נישט געווען, און די אייגנטימער האָבן געבאַלעבאַטעווט ווי אין די נאָרמאַלע צייטן. אין די קלענערע אונטערנעמונגען איז בכלל נישט איינגעשטעלט געווען קיין שום אויפזיכט מצד דער נייער מאַכט.

אין משך פון די ערשטע אייניקע וואָכן פלעגן מענטשן שטיין אין די רייען פאַר די קראָמען און איינקויפן. מען האָט געקויפט — וואָס מען האָט נאָר פאַרקויפט. מען האָט געקויפט אויף זאַפּאַס פאַר מורא, אַז שפּעטער וועט מען בכלל קיין זאַך נישט קריגן.

עס איז פאַרביי בלויז אַ קורצע צייט און די קראָמען, נישט קענענדיק זיך פאַרזען מיט פרישע זאַפּאַסן, האָבן זיך פון זיך אַליין אויפגעלייזט — זיך פאַרמאַכט. אָבער נישט אַלע זאַפּאַסן, וואָס די קרעמער האָבן געהאַט, זיינען אין דער אמתן אויספאַרקויפט געוואָרן. טראָץ דעם קאָנטראָל מצד דער מאַכט, האָבן פיל סוחרים באַוויזן צו באַהאַלטן אַ טייל פון זייערע סחורות — ספּעציעל פון די בעסערע סאָרטן. די דאָזיקע פאַרשטעקטע סחורות האָבן געגעבן די סוחרים די מעגלעכקייט פון אַ בעסערער מאַטעריעלער עקסיס־טענץ אין פאַרלויף פון די צוויי יאָר פון דער סאָוועטישער הערשאַפט. און אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע זיינען די דאָזיקע פאַרשטעקטע זאַפּאַסן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ רעזערוו צו שטילן די אומגעשטילטע אַפּעטיטן פון די דייטשן אויף די פּלעצער.

די גרעסערע פּריוואַטע אונטערנעמונגען: האָלצזעגן, מילן, גיטער זיינען גלייך פון אָנהייב פון אָנקומען פון די באָלשעוויקעס דורך זיי נאַציאָנאַליזירט געוואָרן. עס האָבן אויך גלייך אָנגעהויבן אַנטשטיין נייע אינסטיטוציעס. אין די שטעט און שטעטלעך האָבן זיך געבילדעט „שטאָט־פאַרוואַלטונגען" [גאָר־סאָוועטי]; אין די דערפער זיינען אַנטשטאַנען „דאָרפראַטן" [סיעלסאָוועטי]. עס זיינען אויפגעקומען באַנקען — אָפּטיילונגען פון דער מלוכישער סאָוועטי־שער באַנק [גאָסבאַנק], פינאַנץ־אָפּטיילונגען, אייגנטלעך — שטייעראַמטן [פינ־אָטדיעל], געזונטהייט־אַמטן [זדראַוואָטדיעל], פאַרשיידענע האַנדלס־אונטערנע־מונגען, קאָאָפּעראַטיווע אינסטיטוציעס און אַ גאַנצע ריי אַנדערע אַמטן און אינסטיטוציעס.

אין די מייסטע פאַלן זיינען די אָנפירערישע ראָלן אין דער אַדמיניסטראַ־ציע און אין די אינסטיטוציעס געלעגן אין די הענט פון מענטשן געקומענע פון מזרח; די צווייט־ראַנגיקע פּאָסטנס האָט מען באַזעצט מיט אָרטיקע מענטשן.

אין די ניי־באַזעצטע געביטן אין מזרח־פּוילן, און צווישן זיי אויך אין וואָלין, איז אין פאַרלויף פון די צוויי יאָר פון דער עקסיסטענץ פון דער סאָוועטישער הערשאַפט — סעפּטעמבער 1939, יוני 1941 — די פרייהייט פון דער רעליגיע נישט געוואָרן אָנגערירט. די צערקוועס, קלויסטערס און שולן זיינען געבליבן לעגאַל און זיינען תמיד פול געוועזן מיט מענטשן — מער ווי אין די נאָרמאַלע צייטן. דאָס צוזאַמענקומען זיך אין די רעליגיעזע אַנ־שטאַלטן איז געוועזן די איינציקע מעגלעכע פאָרעם פון לעגאַלן, נאַציאָנאַלן אויסלעבן זיך. דער קלויסטער פאַר די פּאָליאַקן, די צערקווע פאַר די אוק־ראַינער און די שול פאַר די יידן האָבן אָנגעהויבן אויספירן אַ ספּעציעלע פונקציע.

די ידיעות וועגן דעם, אַז די צערקוועס זיינען אָפן און די גאָטעס־דינסטן זיינען דערלויבט אין די ניי־פאַרנומענע געביטן, האָבן זיך זייער שנעל דער־

טראָגן אין דער סאָוועטישער אוקראַינע. דער סאָוועטישער פּויער, וועלכער האָט אין משך פון צוואַנציק יאָר געדריקט און געהאַמעווט אין זיך זיינע רעליגיעזע געפילן און בענקשאַפטן, האָט פלוצעם באַקומען די מעגלעכקייט זיך רעליגיעז אויסצולעבן. עס האָבן זיך אָנגעהויבן מאַסן־וואַנדערונגען פון די מזרח־געביטן צו די מערבדיקע געגנטן. עס זיינען אָנגעקומען מאַסן מענטשן, וואָס האָבן הייס געבעטן צו גאָט אין די צערקווס, האָבן זיך מתוודה געווען פאָר די פּאָפּן, און הויפּטזאַכלעך — אָנגענומען די טבילה: געלאָזן זיך טובל זיין מיט דעם הייליקן וואַסער. מען האָט געבראַכט פון דער סאָוועטישער זייט נישט נאָר קינדער און מינדעריאָריקע, נאָר אויך מיטליאָריקע, יוגנט, אפילו קאָמסאָמאָלן און קאָמסאָמאָלקעס זיינען געקומען זיך פריי צו טובלען אין הייליקן וואַסער.

אויסער צוליב רעליגיעזע סיבות זיינען אויף דער מערבדיקער אוקראַינע אויך געקומען מענטשן צוליב וועלטלעכע, מאַטעריעלע אינטערעסן. מען איז געקומען קויפן לעבנסמיטל־פּראָדוקטן, הויפּטזאַכלעך פעטסן און תבואה. אין דעם רוב רוב פאַלן האָט עס זיך נישט געהאַנדלט נאָר אין קויפן פּראָדוקטן כדי צו מאַכן זאַפּאַסן פאַר דעם אייגענעם געברויך. די קויפערס האָבן איינ־געהאַנדלט סחורות צום ווייטער פאַרקויפן, — אויף „שפּעקולאַציע", ווי עס האָט גהייסן אין דער אָפּיציעלער סאָוועטישער שפּראַך.

די וואַנדערונגען פון די סאָוועטישע מענטשן אין די מערב־געביטן האָבן נישט געשאַפן די סאָוועטן קיין גוטן נאָמען. טראָץ דעם וואָס די געסט פון דער סאָוועטישער זייט האָבן דערציילט וועגן זייער „גוטן לעבן", וועגן גליק פון קאָלכאָז און וועגן די הערלעכע דערגרייכונגען פון דער סאָוועטישער טעכניק און אינדוסטריע, האָט זיך זייער טראָגיזם און פאַרביטערונג דורכ־געריסן דורך זייערע רייד און האָט זיך איבערגעטראָגן אויף דער סביבה — די צוהערער. זייערע רייד האָבן נאָר געווירקט אין דער ריכטונג פון פאַר־גרעסערן די קריטישע באַציאונג און אומצופריდנקייט פון די מענטשן אין די מערב־געביטן.

די וואַנדערונגען פון די מזרח־מענטשן אין די מערב־געביטן האָבן געדויערט אייניקע חדשים, שפּעטער זיינען זיי פלוצעם אָפּגעשטעלט געוואָרן. פון יענער צייט אָן און ווייטער האָט מען געקענט פאָרן אין די מערב־געביטן נאָר לויט אַ ספּעציעלער דערלויבעניש. די מערב־מענטשן האָבן זיך שטאַרק געוואונדערט, ווי אַזוי עס איז אויפן גרונט פון אין באַפעל מיט איין מאָל אָפּגעשטעלט געוואָרן דער גאַנצער פאַרקער. און דאָס אין אַזאַ מאָס, אַז אַ פּויער פון אַ שכנותדיקן דאָרף, וואָס איז געלעגן אויף דער סאַמע גרענעץ, האָט נישט געוואָגט דורכצוגיין די אייניקע הונדערט מעטער ביז צום דאָרף אויף דער צווייטער זייט גרענעץ. עס האָט געמאַכט דעם אייндרוק, אַז די גרענעץ איז ווידער אַ מאָל הערמעטיש פאַרמאַכט געוואָרן — ווי פאַר דער מלחמה.

אייגנטלעך האָבן זיך די אַרעסטן אָנגעהויבן גלייך נאָכן אַריינקומען פון די סאָוועטן. אין אָנהייב האָט מען אַרעסטירט רייכע מענטשן, סאָציאָלע און

פּאָליטישע עסקנים (צווישן זיי ציוניסטן) און די רייכערע „אָסאָדניקעס". מיט דער צייט האָט זיך פאַרבריימערט דער קריז פון די אַרעסטירטע. מען האָט אָנגעהויבן אַרעסטירן מענטשן פון דער גראָער מאַסע, אַן אונטערשייד פון נאַציאָנאַליטעט, און נישט שטענדיק האָט מען געקענט וויסן פאַר וואָס מען אַרעסטירט און וואָס פאַר אַ קאָטעגאָריע מענטשן עס פאַלן אַרונטער אונטער די אַרעסטן. צו ערשט פלעגט מען אָנפילן די טורמעס מיט די אַרעסטירטע, נאָך אַ געוויסער צייט פלעגט מען זיי ערגעץ וואו אַרויספירן, די טורמעס האָט מען דעמאָלט וויידער אַ מאָל אָנגעפילט מיט נייע קרבנות. נאָכן אַוועק־שיקן די אַרעסטירטע מענער, האָט מען געווויינלעך אויך פאַרשיקט די פרויען און קינדער.

די מענטשן האָט אַרומגעכאַפּט אַ שרעק. קיינער האָט נישט געקענט זיין זיכער צי ביינאַכט וועט אים נישט באַזוכן די נ־ק־וו־ד, אים נישט אָפּרייסן פון זיין משפּחה, און שפּעטער נישט באַרויבן די משפּחה פון איר דאָך איבערן קאָפּ, און זי נישט פאַרשיקן ערגעץ וואו אין די ווייטע געגנטן.

מען האָט נישט געקענט וויסן פון וואַנען עס קען אָנקומען דער אומגליק, ווי אַזוי קען מען זיך פון אים אויסהיטן און צי קען מען אים בכלל אויס־מיידן. מען האָט נישט געוואוסט פאַר וועמען און פאַרוואָס מען דאַרף מורא האָבן, מיט וועמען מען דאַרף זיין פאַרזיכטיק. מען האָט מורא געהאַט פאַר יעדן איינעם: פאַר אַ שכן, אַ באַקאַנטן, אַן אומבאַקאַנטן און אפילו פאַר די נאָנטסטע מענטשן: אַ ברודער, אַן אייגן קינד. מען האָט געוואוסט, אַז אויף יעדן טריט און שריט לויערן שפּיאָנען — געהיים־אַגענטן, מיטאַרבעטער פון נ־ק־וו־ד. עס איז געווען אַ באַוואוסטע זאַך, אַז די נ־ק־וו־ד רופט אין געהיים אַרויס צו זיך מענטשן און לייגט זיי פאַר אונטערצושרייבן פאַרפליכטונגען נאָכצושפּירן די מענטשן פון זייער סביבה און אויפצודעקן די אומצופרידענע. מען האָט אָבער נישט געוואוסט, ווער פון די אַרויסגערופענע האָט אין אַ שוואַכן מאָמענט אונטערגעשריבן אַזאַ פאַרפליכטונג.

און ווער עס האָט איין מאָל אונטערגעשריבן אַזאַ סאָרט פאַרפליכטונג האָט געמוזט צושטעלן מאַטעריאַלן, ווען אפילו אויסגעטראַכטע. אַז נישט איז ער אַליין פאַרפלאָנטערט געוואָרן אין אַ נעץ פון חשדים אויף אים אַליין. מענטשן האָבן מורא געהאַט, אַז מען וועט זיי אַ ליאַדע טאָג אַרויסרופן, און זיינען געווען נאָענט צו משוגעת. עס זיינען געווען פאַלן, אַז אַרויסגערופענע אין נ־ק־וו־ד האָבן געשפּילט די ראָלע פון משוגענע, אידיאָטן, כדי אַזוי אַרום זיך אַרויסצודרייען פון דער ראָל פון אַ געהיים־אַגענט, וואָס מען האָט זיי געוואָלט אָנווארפן.

מיט סאַרקאַזם און געקינסטלטער ליבשאַפט צו דער נייער אָרדענונג האָט מען דעמאָלט געזונגען דאָס רוסישע לידּ, וואָס אין אים באַזינגט דער דיכטער די פרייהייט אין סאָוועטן־לאַנד מיט די דאָזיקע ווערטער: איך קען נישט אין ערגעץ / אַ לאַנד אַזאַ / וואו אַזוי פריי עס אָטעמט דער מענטש.

פאַרשטייט זיך, אַז אין עקאָנאָמישן לעבן איז דער מענטש אויך נישט געווען דער בעל־הבית איבער זיך. פאַר אַ מענטש וואָס האָט זיך אין מאָל

אַנגאַזשירט צו אַ וועלכער ס׳איז אַרבעט איז שוין מער נישט געווען קיין וועג אויף צוריק, נישט געהאַט קיין רעכט אַוועקצוגיין פון איר.

אָפּגעזען דערפון וואָס יעדע אַרבעט ביי די סאָוועטן האָט פאַרפליכט דעם אַרבעטער אָדער אָנגעשטעלטן זיך צו אַנגאַזשירן אין פּאָליטישער און געזעל־שאַפטלעכער טעטיקייט, איז זי דערצו נאָך געווען אַ מאַראַלישע בלאָטע. ווער עס האָט נאָר אַריינגעשטעלט אַ פּוס אין דער בלאָטע האָט שוין מער נישט געקענט פון איר אַרויס. ער האָט געמוזט וווייטער טרעטן אין דעם זומפּ, און גאַנץ אָפּט קעגן זייןווילן.

די אַרבעטן אין סאָוועטן־פאַרבאַנד האָבן נישט געגעבן קיין מעגלעכקייט זיך צו דערנערן. יעדער אייגנער האָט געמוזט אויספירן אַ וואָסערע ס׳איז אַרבעט. דאָס הייסט: אפילו מענטשן וואָס האָבן נאָך געהאַט מיטלען צו לעבן און נישט צו אַרבעטן, אפילו אַזעלכע וואָס האָבן זיך פאַרנומען אין געהיים מיט מסחר וואָס איז דאָך געווען צום שטרענגסטן פאַרבאָטן דורך דער מאַכט. ווער עס האָט נישט געאַרבעט האָט אויף זיך ממילא געציגן די אויפמערק־זאַמקייט, האָט דערוועקט אַ חשד, אַז ער איז קעגן דער מאַכט, פאַרנעמט זיך מיט נישט כשרע זאַכן, איז אַ געווועזענער קאַפּיטאַליסט אאַז״וו. אין מערסטע פאַלן איז די אָפּיציעלע אַרבעט געווען בלויז אַ קאָמבינאַציע זיך צו האַלטן אויף דער אייבערפלאַך פון לעבן. עס איז אַרומגעגאַנגען אַ ווערטל: „סטאַלין גיט דיר אַרבעט, פּרנסה מוזסטו דיר אַליין שאַפן". און „פּרנסה" האָט געהייסן „קאָמבינירן" אויף דעם אַרבעטפּלאַץ, טאָן אַליין אָדער מיט שותפים, צומייסטנס די מזרח־מענטשן, די אָנפירער פון די אונטערנעמונגען און אַמטן — די פאַרשיידנסטע פּסולע זאַכן. מען האָט געמוזט געבן כאָאַר די עלטסטע, די אָנפירערס פון די אונטערנעמונגען און אַמטן, „אַרבעטן" מיט זיי אין שותפות, און מען האָט געמוזט כאָאַר פון אונטערגעוואָרפענע, פון מענטשן וואָס זייגען געווען אויף אַ נידעריקערן ראַנג אין דער אַרבעט, און געניסן פון זייערע „געשעפטן". די אַרטיקע מענטשן האָבן זיך לכתחילה נישט אַריינטירט אין דער לאַגע, האָבן זיך גאָר נישט פאַרגעשטעלט, אַז די „מזרחדיקע" פירן אויס זייערע פליכטן לטובת דער מדינה אין אָזאַ פאַרעם, אַז אָן לינקע געשעפטן קען מען נישט עקסיסטירן. ערשט די אָנגע־קומענע, פון דער סאָוועטישער זייט, אָנפירער, הויכע באַאַמטע אדג״ל האָבן זיי געעפנט די אויגן. און די אַרטיקע האָבן זיך אָנגעזונמען מיט די מנהגים וואָס די נייע בעלי־בתים האָבן מיט זיך מיטגעבראַכט. אין יעדער אונטער־נעמונג האָט דער נידעריקער באַאַמטער זיך באַמיט „געפעלן צו וועלן" זיין לייטער, דעם העכערן, און אַזוי ביז צו דער העכסטער היערַארכיע. אומעטום האָט מען געקענט הערן דאָס רוסישע שפּריכוואָרטל „רוקאַ רוקו מאָיט": איין האַנט וואַשט די אַנדערע.

אפילו מענטשן וואָס זיינען געווען באַשעפטיקט אין אַזעלכע אומשולדיקע — פון וויטשאַפּטלעכן עקאָנאָמישן שטאַנדפונקט — אינסטיטוציעס, ווי שולן, שפּיטעלער אדג״ל, האָבן געמוזט זאָגן ליגן און פעלשן באַריכטן. אויב זיי האָבן דאָס נישט געטאָן צוליב גנבה, כאָאַר אדג״ל, האָבן זיי דאָס געטאָן

צוליב גאַנץ אַנדערע סיבות. היות די געזעלשאַפט בויט אַ סאָציאַליסטישע מדינה איז די אָפּיציעלע הנחה, אַז זי טוט דאָס פרייוויליק. אויב פרייוויליק מוז דאָך יעדע אַרבעט ממילא אויסגעפירט ווערן אין דער בעסטער אָרדע־נונג, אויף די גאַנצע הונדערט פראָצענט. יעדע זאַך וואָס ווערט געטאָן מוז „קלאַפּן", אַז נישט ווערט איינגעבראָכן דער יסוד פון פרייוויליקייט. ממילא מוזן די באַנעץ קורסירן ווי צום פּינקטלעכסטן (אין דער אמתן האָבן זיי זיך תמיד פאַרשפּעטיקט, און טייל מאָל — אויף גאַנצע שעהן); די שילערס מוזן זיך גוט לערנען און איבערגיין פון קלאַס צו קלאַס. היות ווי העכערע אַמטן האָבן תמיד פאַרלאַנגט אָפּטע, זייער אויספירלעכע באַריכטן מכוח דער אַר־בעט, און אָנגעבן שלעכטע באַריכטן האָט געהייסן אונטערגראָבן די יסודות פון דער מלוכה, פון דער פרייוויליקייט — האָט מען פאַבריצירט אַנטשפּרעכנ־דיקע באַריכטן, נישט נעמענדיק אין אַכט די פאַקטישע לאַגע און מען האָט זיי אָפּגעשיקט צו די העכערע אינסטאַנצן.

אָחוץ דעם איז געווען נאָך אין ענין וואָס האָט געפירט צו לעבן אין ליגנס. די פאַרשיידענע אינסטיטוציעס, אַמטן און אונטערנעמונגען פלעגן מוזן דורכפירן צווישן זיך אַזוי גערופענע „סאָצאַרעוונאָוואַניע": געזעל־שאַפטלעכע געווען. איין אינסטיטוציע האָט זיך פאַרפליכט איבערצוגן אַ צווייטע אין דער אויסגיביקייט פון דער אַרבעט, איבערשטייגן זי אין דער הייך פון דער פראָדוקציע. און יעדער באַאַמטער, אַרבעטער האָט זיך געווען מיט זיינס אַ חבר, ווער וועמען עס וועט איבעריאָגן, אַרויסווייזן מער איני־ציאַטיוו, ענערגיע, אַרבעטאַמקייט אאַז"וו. פאַרשטייט זיך, אַז קיין מענטש האָט די זאַכן נישט געטומען ערנסט, אָבער אַלע האָבן געמוזט מיטשפּילן, מאַכן אַן אָנשטעל אַז די זאַך גייט זיי אָן. און מען האָט אַרויסגעשיקט בא־ריכטן וועגן די רעזולטאַטן. מיט איין וואָרט: אויף יעדן טריט און שריט האָט מען פאַבריצירט די אַזוי גערופענע „פאַטאָלאָטשניע סוואָדקי": באַריכטן פון סופּיס, פון פּולאָפּ. (דאָס האָט געמיינט צו זאָגן, אַז די באַריכטן זיינען אַראָפּגעפאַלן פון אויבן, אָדער אַז דער מחבר פון באַריכט האָט געטומען זיינע ציפערן פון פּולאָפּ), וועלכע זיינען געמאַכט געוואָרן אויף זייער אַ נאַטיר־לעכן אופן און זיינען אָנגענומען געוואָרן אין די העכערע אַמטן ווי אַ גוטע מטבע.

אין לאַנד האָט זיך איינגעשטעלט זייער אַ שוועכע אַרבעט־סיסטעם. עס האָט גאָר נישט געקענט זיין קיין רייד דערפון אַז ווער עס איז זאָל אָוועק־גיין פון זיין אַרבעט־פּלאַץ. דאָס איז דורכן געזעץ פאַרווערט געוואָרן. אין קעגנטייל, איז דאָס דורכלאָזן אַ טאָג אַרבעט, אפילו דאָס פאַרשפּעטיקן זיך צו דער אַרבעט אויף אַ פּאָר מינוט איז באַטראַכט געוואָרן אַלס אַן אַקט פון סאַבאָטאַזש, פאָר וועלכן מען איז געשטעלט געוואָרן פאָרן גריכט און גע־משפּט געוואָרן פאָר אַ „פּראָגול" [דורכלאָז]. אָפּהענגיק פון דער סיבה פון „פּראָגול", פון דעם וויפּלטן מאָל דער געמשפּטער איז באַגאַנגען דעם חטא אאַז"וו, איז געווען דער אורטייל. דער לייכטסטער אורטייל איז געווען: אָפּציען אַ געוויסע צייט 25 פּראָצענט פון דעם אַרבעט־פאַרדינסט. (דאָס געלט איז געגאַנגען פאָר דער נ־ק־וו־ד.) אָבער עס האָט אויך פּאַסירט, אַז פאָר

אַ צוואַנציק מינוט פאַרשפּעטיקן זיך זיינען מענטשן פאַראורטיילט געוואָרן צו תּפיסה.

די סאָוועטישע סיסטעם האָט אין איר קורצער תּקופה צוגענומען ביים מענטש דאָס טייערסטע וואָס ער האָט נאָר באַזעסן: די עלעמענטאַרסטע פּערזענלעכע פרייהייט און די פרייהייט פון געוויסן. ווייניק וואָס מען האָט נישט געטאָרט טאָן און ריידן וואָס מען האָט געוואָלט, נאָר מען האָט געמוזט ריידן און טאָן דאָס וואָס מען האָט נישט געוואָלט. עס האָט נישט עקסיסטירט קיין מעגלעכקייט זיך צוריקצוציען אין אַ שטילן ווינקל און לעבן רואיק פאַר זיך, ווייט פון פּאָליטיק און פון געזעלשאַפטלעכן געפּילדער. יעדער איינער איז געווען פאַרפליכט, אין אַ גרעסערער אָדער קלענערער מאָס, צו זיין אַקטיוו, מיטלאַכן און מיטפרייען זיך, אַרומטאַנצן און מסכים זיין, גיין אויף פאַרזאַמלונגען און אַפּלאָדירן, און דערהויפּט — שטימען לויטן באַפעל. מען האָט געלעבט אונטער דעם איינדרוק, אַז דער טעראָר האָט זיך אַרײַנגעריסן אין די ספערן פון מענטשלעכן אינטימען לעבן: פון די געדאַנקען און געפילן. מען האָט אָנגעהויבן מורא האָבן פאַר די אייגענע מחשבות. נאָך אַ קורצער צייט האָט דער מענטש זיך אָנגעהויבן פילן אומגליקלעך — די שרעק איז געוואָרן זיין שטענדיקער באַגלייטער.

די דאָזיקע טראַגישע און אַמאָרַאַלישע אַטמאָספער, אין וועלכער מענטשן האָבן געלעבט, צו וועלכער די שוואַכע מענטשלעכע נשמה, וואָס דורשט נאָכן לעבן, האָט זיך צוגעפּאַסט, האָט אָנגעריבט אַלע ספערן פון דער באַפעלקערונג און אַלע נאַציאָנאַליטעטן. אָבער טראָץ דעם זיינען די נאַציאָנאַלע רייבונגען נישט אָפּגעשוואַכט געוואָרן. פאַרקערט — זיי האָבן זיך פאַרשטאַרקט און פאַרטיפט.

פּאָליאַקן און סאָוועטן אין די יאָרן 1939—1941

פון ערשטן מאָמענט פון אַריינקומען פון די סאָוועטן אין וואָלין זיינען די פּאָליאַקן געווען נידערגעשלאָגן און מאָראַליש צוזאַמענגעבראָכן. דאָס זיינען געווען פּוילישע פּאַטריאָטן, וואָס האָבן דורכגעלעבט דאָס פונאַנדערפאַלן זיך פון זייער פּאָטערלאַנד, מענטשן וואָס האָבן פאַרלוירן זייער פערזענלעכע פרייהייט. זיי האָבן געזען זייערע שונאים טריומפירן, האָבן געמוזט נישט נאָר שווייגן, נאָר אויך מאַכן אַ פּריילעכע מינע צו זייער אומגליק. האָבן זיי זיך טאַקע זייער זעלטן געוויזן אויף די גאַסן; האָבן זיך געהאַלטן אין רעזערוו צו אַלץ וואָס איז פאַרגעקומען אַרום זיי. ווי מיר וועלן דאָס וויייטער זען, האָבן די פּאָליאַקן געהאַט דערצו גרעסערע מעגלעכקייטן ווי יעדע אַנדערע נאַציע אין וואָלינער געביט. זיי האָבן זיך נישט געמעלדעט פרייוויליק צו קיין אַרבעטן, און, פון דער אַנדערער זייט, די סאָוועטן האָבן זיי נישט אויפגעפאַדערט דערצו און האָבן זיי נישט אַרײַנגעצויגן אין די אַרבעטן פון די נײַ־אַנטשטאַנענע אַמטן און אינסטיטוציעס. עס האָט זיך

געשאפן אַ בולטער אייגדרוק, אַז די סאָוועטן קאָקעטירן די אוקראַינער דער־מית, וואָס זיי איגנאָרירן די פּאָליאַקן און שטעמפּלען זיי אַלס אָנהענגער פון דער געוועזענער „פּאַנסקע" פּוילן, פון אונטער וועמענס יאָך די רויטע אַרמיי האָט באַפרייט דאָס לייִדנדיקע פּאָלק.

דאָך האָבן די פּאָליאַקן נישט געקענט זיך איינגאַנצן איזאָלירן פון אַרומיקן לעבן. ווי דערמאָנט, האָבן די סאָוועטן גלייך נאָכן באַזעצן דעם געביט באַמיט זיך אויפצוהאַלטן דעם „סטאַטוס קוואָ" און האָבן געלאָזן אין באַוועגונג אַלע אַמטן און אינסטיטוציעס, ווי שולן, שפּיטעלער, באַנק, פּאָסט אדג"ל, און צו די דאָזיקע אַלע אַמטן האָבן די סאָוועטן צוריקגערופן די אַלע פריערדיקע אָנגעשטעלטע. דאָס זיינען געווען אין דער ערשטער ריי — פּאָליאַקן. די פּאָ־ליאַקן האָבן זיך דעמאָלט געפונען אין אַ גאַנץ ספּעציפּישער לאָגע צוליב נאָך אַנדערע סיבות.

ווי באַוואוסט איז צווישן דייטשלאַנד און די סאָוועטן אונטערגעשריבן געווָארן אַן אָפּמאַך וועגן אויסטויש פון דער באַפעלקערונג פון די באַזעצטע געביטן. אויפן גרונט פון דעם דאָזיקן אָפּמאַך האָבן די פּאָליאַקן פון רעכטן ברעג פון בוג געהאַט דאָס רעכט זיך צו עוואַקואירן אויף דעם לינקן ברעג: פון דער סאָוועטישער זייט אויף דער דייטשער. די אוקראַינישע באַפעלקערונג פון לינקן ברעג בוג האָט, פון דער אַנדערער זייט, געהאַט דאָס רעכט זיך צו עוואַקואירן אויף דער רעכטער זייט — אויף דער סאָוועטישער זייט.

די פּוילישע באַפעלקערונג פון וואָלין האָט זיך געטיילט אויף צוויי שיכטן. עס זיינען געווען פּויערים, קאָלאָניסטן „אָסאַדניקעס" (אַ טייל פון די לעצטע האָבן די סאָוועטן אַרויסגעפירט אין די ערשטע וואָכן אָדער חדשים, די איבערגעבליבענע — בעלי־בתים פון קלענערע אָדער מיטעלערע ווירט־שאַפטן, זיינען געבליבן אויף די זעלבע רעכט וואָס די אוקראַינער) און אַ שיכט אינטעליגענץ און באַאַמטע: אַ שטאָטישער עלעמענט. צום אָנהייב, ווי עס איז באַקאַנט געווָארן די עקסיסטענץ פון דעם רוסיש־דייטשן אויסטויש־אָפּמאַך, האָבן זיך די פּאָליאַקן גענומען רעגיסטרירן צום אַרויספאָרן. די רעגיסטראַציע האָט זיי באַפרייט פון דער אַרבעטפליכט, אָבער נאָר אַ זייער קלייניע צאָל פון די רעגיסטרירטע צום אַרויספאָרן איז פאַקטיש אַרויסגעפאָרן. און דאָס נאָר אין סאַמע אָנהייב. שפּעטער האָבן זיי זיך אָנגעהויבן צוריק־האַלטן פון אַרויספאָרן און זיך אָנגעהויבן צופאַסן צום לעבן. עס פלעגן דע־מאָלט קורסירן השערות, אַז צוליב פאַטריאָטישע סיבות האָבן זיי באַשלאָסן נישט צו פאָרלאָזן די „קרעסן", די גרענעץ־געביטן, פאַר וועלכע די פּאָליאַקן האָבן פאָרגאָסן אַזוי פיל בלוט.

זיי האָבן געוואָרט אויף נייע וויכטיקע געשעענישן, וועלכע האָבן, לויט זייערע אויסרעכענונגען געדאַרפט פאָרקומען. דערווייל האָבן זיי זיך גרופּירט אַרום זייערע קאַטולישע צענטערן אויף די ערטער: די קלויסטערס. זיי זיינען געוואָרן די איניציקע פּלעצער, וועלכע פּאָליאַקן פלעגן רעגלמעסיק באַזוכן, אַרום וועלכע זיי האָבן זיך געזאַמלט אין פרומקייט.

זיי האָבן געוואָרט אויף דער וויטערדיקער אַנטוויקלונג פון די געשעענישן.

די אוקראַינער און די סאָוועטן

מיטן פאַרנעמען וואָלין דורך די סאָוועטן איז די געגנט געוואָרן אָפיציעל אינקאָרפאָרירט אין דער אוקראַיניש־סאָוועטישער רעפובליק. די אוקראַיניש שפּראַך איז געוואָרן די אָפיציעלע, הערשנדיקע מלוכה־שפּראַך. אַלע שולן, מיטן אויסנאַם פון איך שולע אין יעדערן גרעסערן אָרט, אין וועלכער די אונטערריכט־שפּראַך איז געווען רוסיש (די דאָזיקע איינציקע שולן זיינען פריער על־פּי רוב געווען יידישע, דערהויפּט תּרבות־שולן, — זע וויטערדיקן קאַפּיטל) — אַלע שולן זיינען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אוקראַיניש מיט דער אוקראַיניש־אונטערריכט־שפּראַך. אומעטום: אויף די גאַסן, אין די אַמטן, אין די קאָאָפּעראַציעס, אַרטעלן, האָט מען געראַיניש. אוקראַיניש אונטערריכט־ביכער און אַנדערע ביכער פלעגט מען פאַרטיילן בחינם, אָדער פאַרקויפן זיי בחצי־חינם. פון מזרח־אוק־ראַינע פלעגן קומען קינסטלער־אַנסאַמבלען, וועלכע פלעגן געבן קאָנצערטן און שפּילן טעאַטער אויף אוקראַיניש. אומעטום האָט מען געזונגען אוקראַיניש, געטאַנצט אוקראַיניש פאָלקסטענץ, רעציטירט אוקראַיניש דיכטער און געערט אוקראַיניש העלדן מיט כמיעלניצקין אין דער שפּיץ. אויבנאויפיק האָט זיך געקענט אויסווייזן, אַז עס זיינען מקוים געוואָרן די חלומות פון די אוקראַיניש נאַציאָנאַליסטן, אַז זיי האָבן דערגרייכט דאָס, צו וואָס זיי האָבן לאַנגע יאָרן געשטרעבט — אַז זיי האָבן דערלעבט זייער נאַציאָנאַלע ווידערגעבורט.

אין דער אמתן אָבער זיינען די אוקראַיניש נאַציאָנאַליסטן געווען די פאַרביטערטסטע שונאים פון דער סאָוועטישער מאַכט. מען האָט אויף זיי נישט דערקענט קיין שום צופרידנקייט, נישט ריידנדיק שוין פון קיין באַגייס־טערונג צוליב זייערע נאַציאָנאַלע דערגרייכונגען. זיי האָבן געמאַכט דעם איינדרוק ווי מענטשן וואָס טאַנצן אויף אַ פרעמדער חתונה, צו וועלכער מען האָט זיי געשלעפּט מיט גוואַלד און זיי האָבן געמוזט גיין. די אַינציקע זאַך, וואָס ווי עס האָט זיך דעמאָלט געלאָזט פילן, האָט זייער נאַציאָנאַלע גאווה געקיצלט, איז געווען דאָס אָנגענעמע געפיל פון אַ נקמה אין די פאָליאַקן. מיט אַ סאַדיסטישער שמחה האָבן די אוקראַינער געגעבן די פאָליאַקן צו פילן, און דאָס אויף יעדן טריט און שריט, אַז יעצט רייטן זיי אויפן פערד, אַז זיי מוזן זיך אונטערוואַרפן יעדער זאַך וואָס איז אוקראַיניש, אַזוי ווי פריער זיי האָבן זיך געמוזט לאָזן פאָלאָניזירן.

די אוקראַינער האָבן זיך נישט געקענט האַלטן פון דער ווייטנס פון דעם נייעם לעבן. זיי זיינען אויפגעפאָדערט געוואָרן אָנצוגעמען די פאַרשיידנסטע אַרבעט און אַמטן: אין די „גאַרסאָוועטן" [שטאָטראַטן], „סיעלסאָוועטן" [דאָרפ־ראַטן], פאָלקס־געריכטן און אין די פאַרשיידנסטע אַנדערע אינסטיטוציעס. מען האָט צו יענער צייט נישט געקענט וויסן, צי נעמען די אוקראַינער אָן די פאָסטנס מחמת זיי ווערן דערצו אויפגעפאָדערט און האָבן מורא אָפּצוזאָגן, אָדער צי זיינען זיי אין דער אמתן געניגט פרייוויליק מיטצוארבעטן מיט

דעם נייעם רעזשים. ערשט שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די אוקראַינער, פֿאַרנעמענדיק אַמטן אין דער סאָוועטישער מלוכה־מאַשין, האָבן אין דער אמתן געשפּילט אַ טאָפּלטע ראָלע. דינענדיק אָפּיציעל דער סאָוועטישער מאַכט, האָבן זיי אין געהיים געהערט צו אונטערערדישע אוקראַינישע אַנטי־סאָוועטישע אָרגאַניזאַציעס. וועגן דעם אַז עס האָבן עקסיסטירט עפּעס גע־היימע אוקראַינישע אונטערערדישע אָרגאַניזאַציעס האָט מען דעמאָלט זיך משער געווען פון די אומאויפהערלעכע אַרעסטן צווישן די אוקראַינער, דער־הויפּט צווישן זייער יוגנט, וועלכע האָבן נישט אויפגעהערט ביז צום סאַמע אויסברוך פון דער מלחמה אין יאָר 1941.

נישט בלויז די אוקראַינישע אינטעליגענץ האָט מיטגעאַרבעט מיט די סאָוועטן און פֿאַרנומען אַמטן אין דער מלוכה־מאַשין. אויך פּשוטע מענטשן, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין שום קוואַליפֿיקאַציעס, האָבן פֿאַרנומען הויכע אַמטן, טייל מאָל — שטאַרק פֿאַראַנטוואָרטלעכע. אָפּט זיינען וויכטיקע אַמטן באַזעצט געוואָרן דורך פֿרימיטיוון מענטשן, אַפֿילו אַנאַלפאַבעטן. די סאָ־וועטן האָבן אָבער געהאַט אַ פּריניציפּ זיך נישט צו רעכענען מיט די פּעאיקייטן און מיט די קוואַליפֿיקאַציעס פון דעם מענטש וואָס זיי האָבן אַוועקגעשטעלט ביי אַן אַרבעט. אויפן ערשטן פּלאַץ איז געווען נישט די פראַגע פון קוואַליפֿי־קאַציעס, נאָר די „סאָציאַלע צוגעהעריקייט פון קאַנדידאַט", „אַ גוטע אויטאָ־ביאָגראַפֿיע", ווי מ׳פֿלעגט דאָס דעמאָלט אין שפּאַס אָנרופן. דאָס איז געווען גענוג. מחמת קיין איניציאַטיוו און קיין זעלבשטענדיקייט האָט מען סיי ווי סיי אויף די סאָוועטישע אַמטן נישט געטאָרט אַרויסווייזן. מען האָט בלויז גע־דאַרפט קענען זיין געהאָרכזאַם.

טראָץ דעם, וואָס פיל אוקראַינער האָבן מיטגעאַרבעט מיט דעם נייעם רעזשים, איז דער רוב פון אוקראַינישן פֿאָלק געווען פֿאָליטיש און געזעל־שאַפֿטלעך פֿאַסיוו. דער רוב פון אוקראַינישן פֿאָלק באַשטייט פון פויערים, וואָס זייער סאָציאַלע לאָגע האָט זיך מיטן אָריענקומען פון די סאָוועטן גאָר נישט געענדערט. ווי שוין דערמאָנט, האָט מען אפילו ביי די רייכערע פויערים נישט אָוועקגענומען די ערד. דער אוקראַינישער בעל־הבית, פונקט ווי דער פוילישער, איז געבליבן ביי זיין באַשעפּטיקונג: באַאַרבעטן דעם באָדן, פירן די ווירטשאַפֿט. זיי זיינען בלויז געזייט געוואָרן צו צאָלן שטייערן אין נאַטור [תבואה, פלייש], די אַזוי גערופענע „גאַספּאַסטאַווקי" [מלוכישע צושטעלונגען].

טראָץ דעם, אָבער, וואָס דער פויער האָט געקענט ווייטער באַאַרבעטן זיין באָדן און גיין אין קלויסטער אָן שום באַגרענעצונגען, איז ער דאָך געווען דער פֿאַרביטערטסטער שונא פון די סאָוועטן. זיי האָבן זיך אָפּגעגעבן אַ רעכענונג דערפון, אַז דאָס טאָלערירן די פּריוואָטע ווירטשאַפֿטן, פונקט ווי דאָס נישט באַגרענעצן די רעליגיעזע נייגונגען פון דער באַפֿעלקערונג, איז בלויז אַ צייטווייליקע, פֿאַרבייגייענדיקע דערשיינונג, אַז פריער אָדער שפּע־טער דערוואַרט זיי דער זעלבער גורל וואָס עס האָבן זייערע ברידער אויף די מזרחדיקע געביטן פון אוקראַינע. דער בלויזער געדאַנק וועגן דעם, אַז מען וועט אָפּנעמען די ערד, מ׳וועט צווינגען גיין אין קאָלכאָז, אַז פֿאַר דעם

קלענסטן ווילן זיך קעגנצושטעלן וועט די מאַכט זיך נוקם זיין אָן רחמנות און פאַרשיקן קיין סיביר, אָט דער בלויזער געדאַנק וועגן די זאַכן איז שוין געגנג געווען אַז דער פויער זאָל ווערן אַ שונא פון די סאָוועטן.

דערווייל זיינען זיי געזעסן רואיק, נישט אַרויסגעטרעטן קעגן זייער שונא. זיי האָבן געוואוסט, ווי עס האָט אַרויסגעפילט יעדער איינער, אַז די זאַך איז נאָך נישט געענדיקט, אַז עס דערנענטערן זיך נייע, גרויסע געשעענישן, וועלכע וועלן ברענגען גרויסע ענדערונגען. זיי האָבן געלעבט אין דערוואַרטונג.

די יידן און די סאָוועטן

די באַציאונג פון די יידן צו די סאָוועטן מוז באַטראַכט ווערן פון צוויי באַזונדערע אַספעקטן. ערשטנס, דער פערזענלעכער אַספעקט און צווייטנס — דער אַלגעמיינער נאַציאָנאַלער. די אַנדערע פעלקער אין אוקראַינע — פּאָליאַקן און אוקראַינער — האָבן זיך געפונען איגנאַנצן אין אַן אַנדערער לאַגע ווי די יידן. די מאַטעריעלע עקסיסטענץ פון די אַנדערע (אויסער קליינע אויסנאַמען) פעלקער איז מיטן באַזעצן וואָלין כמעט ווי נישט באַרירט געווארן. אמת טאַקע — מ׳האָט מורא געהאַט פאַר דער קאָלעקטיוויזאַציע, וואָס מ׳האָט פאַרשטאַנען און געפילט אַז זי מוז אָנקומען, דערווייל אָבער איז יעדער איינער געבליבן בייַ זיין ווירטשאַפט, געאַרבעט וואו ער האָט געאַרבעט פריער און איז מאַטעריעל נישט געווארן אָנגעגריפן, בכל אופן — נישט רואינירט.

די יידן, דאַקעגן, זיינען מיטאַמאָל געווארן סאָציאַל אויסגעווארצלט, ווי זיי וואָלטן געבליבן הענגען אין דער לופט. די יידישע באַפעלקערונג איז באַשטאַנען פון דריי שיכטן: סוחרים, בעלי־מלאכות און פרייע פראָפעסיעס. מיטן אַריינטרעטן פון די סאָוועטן זיינען אַלע מקורות פון יידישער עקסיסטענץ מיט אין מאָל ליקווידירט געווארן. דאָס האָט באַרירט נישט נאָר סוחרים, וואָס האָבן, פאַרשטייט זיך, נישט געקענט באַקומען קיין פרישע סחורה פאַר זייערע קראָמען, און האָבן אין בעסטן פאַל בלויז געקענט אויספאַרקויפן זייערע אַלטע זאַפאַסן. עס האָט נישט עקסיסטירט קיין פרייהייט פון האַנטווערקער־אַרבעט און קיין מעגלעכקייט פאַר פריוואַטער פראַקטיק. אפילו בעלי־מלאכות און יענער טייל פון די פרייע פראָפעסיעס (למשל דאָקטוירים), וועלכע האָבן נאָך אין דער ערשטער צייט געקענט פריי אַרבעטן אויף אייגענער האַנט, האָבן געוואוסט, אַז דאָס איז נאָר אַ פראָגע פון זייער אַ קורצער צייט און באַלד וועלן זיי בלייבן אָן פרנסה, אויב זיי וועלן זיך נישט פאַרזען מיט קיין אַרבעט ביי דער מאַכט.

די ערשטע זאַך וואָס די יידן האָבן געטאָן, אידער זיי האָבן זיך נאָך באַווייזן צו אַריינטירן אין דער לאַגע, איז געווען: זוכן אַ גרונט אונטער די פיס. די יידישע סוחרים האָבן זיך באַמיט איינס־צווויי אָנצונעמען אַ וואָסער ס׳איז שטעלע אין דער רעגירונג־מאַשין. דער ווילן דערצו איז געקומען

נישט נאָר פון דעם פחד פאַרן מאָרגן, נאָר אויך פון אַ גאַנץ אַנדערן מקור. יידן־סוחרים האָבן געזוכט ווי אַזוי זיך צו רעהאַביליטירן ביי די קאָמוניסטן פאַר זייער סוחרישער פאַרגאַנגנהייט. מען האָט גוט געוואוסט, אַז טראָץ דער ביז־איצטיקער ליבעראַלער באַציאונג פון דער מאַכט צו דעם סוחרישן טייל פון דער באַפעלקערונג, געהערט דאָך מסחר נישט צו די בכבודע פרנסות אין רוסלאַנד, און מען האָט גוט געוואוסט וואָס פאַר אַ גורל עס האָט געטראָפן די געוועזענע סוחרים אין ראַטן־פאַרבאַנד. די געוועזענע סוחרים, מענטשן מיט לאַנגער פראַקטיק, אויסגעארבעטער איניציאַטיוו און ענערגיע, האָבן זיך זייער גוט אויסגעטויגט אַלס אָנגעשטעלטע, באַאַמטע, בוכהאַלטאָרן, פּלאַ־נירער, אָרגאַניזירער פון האַנדלס־אינדוסטריע, ווירטשאַפּטס־אַדמיניסטראַציע און פינאַנץ־אַמטן און אינסטיטוציעס.

אויך די יידישע אינטעליגענץ האָט, פאַרשטייט זיך, פאַרנומען ערטער אין די פאַראַנטוואָרטלעכע מלוכישע אינסטיטוציעס.

נישט אַלע יידישע בעלי־מלאכות און אַרבעטער זיינען פאַרבליבן ביי זייערע פריערדיקע באַשעפטיקונגען. אַ טייל פון די בעלי־מלאכות איז טאָקע אַריינגעטרעטן אין די נייַ־געגרינדעטע קאָאָפּעראַטיוון, די אַזוי גערופענע „אַרטעלן", אָבער אַ גרויסער טייל פון זיי האָט געהאַלטן, אַז עס איז געקומען זייער צייט זיך סאָציאַל צו דערהייבן, אַז זייער פאַך און זייער „גוטע" סאָציאַלע צוגעהעריקייט דערלויבן זיי צו פאַרנעמען אַן ערנסט אָרט אין דער מלוכה־מאַשין, אַדער גאָר צו דינען אין דער מיליץ.

צווישן די מענטשן וואָס זיינען געקומען פון מזרח, כדי דאָ, אין וואָלין, צו פאַרנעמען פאַראַנטוואָרטלעכע פּאָסטנס, אָנצופירן מיט דער מלוכה־מאַשין און אייַנצופירן די נייַע אָרדענונג, האָבן נישט געפעלט קיין יידן. עס האָט זיך געשאָפן אַ סיטואַציע, אַז יידן האָבן געבילדעט אַ געוג הויכן פּראָצענט אין דער סאָוועטישער אַדמיניסטראַציע (און אפילו אין דער אָנפירערשאַפט). אַזוי־ערנאָך האָבן זיי אויף זיך געצויגן, אין נאָך אַ גרעסערער מאָס, דעם צאָרן און שנאה פון דער באַפעלקערונג, וועלכע איז, ווי באַוואוסט און דערמאָנט, געווען יידן־פיינדלעך זייט לאַנגע דורות.

צווישן דער נישט־יידישער באַפעלקערונג האָט געהערשט די איבער־צייגונג, אַז יעדער אייַנער וואָס אַרבעט־מיט מיט דער סאָוועטישער מאַכט טוט דאָס געגייטערהייט, און אין גרונט גענומען איז ער גאָר אַ שונא פון רעזשים. אַן אויסנאַם איז געמאַכט געוואָרן נאָר אין באַצוג צו יידן — מצד די נישט־יידן. זיי זיינען געווען זיכער, אַז יידן דינען דער סאָוועטישער מאַכט פון גוטן ווילן און אפילו מיט שמחה, מחמת עס איז אין זייער אינטערעס די באַלשעוויקעס זאָלן בלייבן אין לאַנד.

אין אַ געוויסן זין איז דאָס געווען אמת — אַ טראָגישער אמת. אין דעם אומזיכערן אָרום, אין דעם לעבן צווישן מענטשן וואָס האָבן אויפן ייד אָנגע־יאָגט אַן אימה, האָט ער גהאַט לכל הפחות די איינע סאָטיספאַקציע, אַז דאָס מאָל איז ער נישט דער קרבן אַלס ייד, אַז אַלע אַנדערע ליידן צוגלייך מיט אים, אַז עס טוט זיי נישט ווייניקער ווי ווי עס טוט אים. די שרעק און

די אומרו איז אונטער דער סאָוועטישער מאַכט נישט געווען דער גורל פון ייד וויל ער איז אַ ייד. יידן האָבן זיך, טראָץ אַלע צרות און פּיין וואָס זיי האָבן געהאַט אויסצושטיין, נישט געוואונטשן קיין ענדערונגען. מען האָט מורא געהאַט, אַז יעדע ענדערונג, וואָסערע זי זאָל נישט זיין, קען יידן ברענגען נאָר אײַן זאַך: אַן אויסברוך פון שנאה פון דעם אַרום, וואָס איז גלייכבאַ־דייטנדיק מיט פאַגראָמען.

אויך די סאָוועטישע יידן זיינען געווען דורכגעדרונגען מיט דעם דאָזיקן פּחד, טראָץ דעם וואָס זיי האָבן שוין, ווי עס האָט זיך אויסגעוויזן, כמעט ווי נישט געהאַט קיין שום ספּעציפּישע יידישע שטריכן, זיינען שוין געווען אין גאַנצן אַסימילירט און אויסגעגליכן מיט דעם סאָוועטישן נישט־יידישן מענטש. די שרעק פאַר דעם אויסברוך פון דער שנאה פון דער באַפעלקערונג, וואָס איז דורך די סאָוועטן אונטערגעדריקט געוואָרן, האָט פאַראייניקט די סאָוועטישע יידן מיט די מערב־יידן און האָט דערנענטערט איין טייל צו דעם צווייטן. אין אַלגעמיין האָט מען געגלייבט, אַז סטאַלין איז אַ יידן־פרײַנד, לכל הפּחות איז ער נייטראַל אין דער פראָבלעם יידן, און מיט זיין איינערנער האַנט וועט ער נישט דערלאָזן צו קיין אַנטי־יידישע אויסברוכן.

די אויבן באַשריבענע סיטואַציע, וואָס האָט אַוועקגעשטעלט די יידן אין אַ לאַגע אין וועלכער זיי זיינען אין די וואָלינער געביטן קיין מאָל נישט גע־וען: אין איין מצב מיט די נישט־יידן, געניסנדיק די שוץ פון דער מאַכט, איז טאַקע געווען אַ סאַטיספאַקציע, אָבער זי האָט באַדייט נישט מער ווי אַ זיסער טראָפן אין אַ גרויסן ים פון צרות.

דאָס וואָלינער יידנטום איז געווען נאַציאָנאַל געשטימט, געהאַט זיינע קולטורעלע, פּאָליטישע, סאָציאַלע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס. אין יאָר 1932 האָבן בלויז 1975 יידן אָנגעגעבן זיך אַלס „פּאָליאַקן פון משהס גלויבן", אַלע אַנדערע האָבן זיך אָנגעגעבן אַלס יידן ממש, מיט יידיש אָדער העברעאיש אַלס זייער מוטערשפּראַך.

גלייך נאָכן באַזעצן וואָלין דורך די סאָוועטן האָבן יידן זיך אָפּגעגעבן אַ דין־וחשבון דערפון, אַז זייער נאַציאָנאַלע עקסיסטענץ איז באַדראָט. מענטשן וואָס האָבן אַ לעבן־לאַנג געאָטעמט די אַטמאָספער פון יידישער נאַציאָנאַלער ווידעראויפלעבונג, זיינען נישט געווען אין דער לאַגע אַרויסצוקריכן פון זייער אייגענער הויט — און דאָס מיט אין באַוועגונג. איז דעריבער נישט קיין וואונדער, וואָס טראָץ דעם וואָס יידן האָבן געזען אין דער רויטער אַרמיי זייערע רעטערס, האָבן זיי דאָך, פון דער אַנדערער זייט, אינערלעך אויפגע־נומען די רעטערס מיט אַ ריזיקן רעזערוו. דאָס אָנקומען פון די רעטערס איז פאַר זיי געווען אַ ריזיקער קלאַפּ, אַ טראַגעדיע.

אין נאַציאָנאַלער הינזיכט האָבן זיך די יידן געפונען אין אַן ערגערער לאַגע ווי אַלע אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן אין לאַנד. די פּאָליטיק פון דער סאָוועט־רעגירונג, אין די אייגנטלעכע סאָוועטישע געביטן פון פאַר 1939, האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַ מענגע זיגזאַגן און אומקלאָרקייטן מכוח דעם אָנערקענען יידן אַלס נאַציע. אין די נייַ באַזעצטע געביטן איז די רעגירונג־

פּאָליטיק זיך קעגנצושטעלן יעדער פאָרעם פון יידישן קאָלעקטיוון אויסלעבן זיך, געווען בולט פון די סאַמע ערשטע צייטן פון באַזעצן די געביטן.

אַלע יידישע אינסטיטוציעס, סאָציאַלע און פילאַנטראָפּישע, זיינען, ווי דערמאָנט, ליקווידירט געוואָרן. די שפּיטאָלן, בתי־זקנים און בתי־יתומים זיינען נאַציאָנאַליזירט געוואָרן. די לאָקאַלן פון די אינסטיטוציעס און זייערע אינווענטארן, וועלכע יידן האָבן אין פאַרלויף פון יאָרן־לאַנג מיזעליק גע־זאַמלט און צונויפגעשטעלט, זיינען קאָנפיסקירט געוואָרן. די זקנים און די קינדער האָט מען איינגעאָרדנט אין די אַלגעמיינע בתי־זקנים און בתי־יתומים — געמישטע מיט די אַנדערע פעלקער. אמת טאַקע, פּערזענלעך איז די זקנים און די יתומים נישט געטאָן געוואָרן קיין עוולה מצד די סאָוועטן: זייער לאַגע האָט זיך נישט געביטן צום ערגערן מיטן איבערטראָגן זיי אין די אַלגעמיינע אָנשטאַלטן. אויך זיינען, נאַטירלעך, אַלע אוקראַינישע און פּוי־לישע אָנשטאַלטן פון דעם כאַראַקטער — אויף וויפל עס האָבן עקסיסטירט אַזעלכע סעפּאַראַטע פאַר פּאָליאַקן אָדער אוקראַינער — געוואָרן נאַציאָנאַלי־זירט און האָבן געטיילט דעם גורל פון זייערע יידישע קאָלעגן — אָבער פאַר די יידן איז דער קלאַפּ געווען אַ פיל שווערערער, מחמת זיי האָבן אויך פריער געהאַט ווייניק מעגלעכקייטן — אַחוץ דער רעליגיע — זיך נאַציאָנאַל אויסצולעבן, און דאָס ביסל וואָס זיי האָבן געהאַט איז זיי איצט אויך צוגע־נומען געוואָרן.

אָבער דער הויפּטקלאַפּ, וואָס די סאָוועטן האָבן געגעבן די יידישע נאַ־ציאָנאַלע געפילן, האָט זיך געלאָזט פילן אויף דעם דערציאונגס־געביט. דאָס העברעאישע שולוועזן אין וואָלין איז ליקווידירט געוואָרן אין די סאַמע ערשטע טעג נאָכן פאַרנעמען דאָס געביט דורך די סאָוועטן. די אַרבעט איז אָפּגעטאָן געוואָרן דורך די אָרטיקע יידישע קאָמוניסטן, וועלכע האָבן דערצו געהאַט די פולע אונטערשטיצונג פון די סאָוועטישע „פּאָליטרוקעס" פון יידישער אָפּשטאַמונג. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די מענטשן וואָס זיינען געקומען פון מזרח צו אָרגאַניזירן דאָס לעבן אין וואָלין, האָבן אויך בנוגע דעם שולוועזן געהאַט דעם זעלבן אָנזאָג וואָס בנוגע אַלע אַנדערע געביטן פון לעבן: דערווייל לאָזן אַלץ ביים אַלטן. און באמת האָבן טאַקע אין די נישט־העברעאישע שולן געהערשט אין משך פון קרוב צוויי חדשים די זעלביקע אומשטענדן וואָס האָבן געהערשט פאַר דעם פאַרנעמען דאָס געביט. און אַזוי האָט עס אויך געדאַרפט זיין אויף דעם געביט פון די העברעאישע שולן.

די סאָוועטישע נישט־יידישע אַקטיוויסטן און „פּאָליטרוקן" האָבן אפילו קיין אַנונג נישט געהאַט וועגן דער עקסיסטענץ פון דער העברעאישער שפּראַך. נאָך ביים סאַמע סוף פון שוליאָר 40/1939, ווען די סאָוועטישע נישט־יידישע „פּאָליטרוקן" און מיליטער־לייט האָבן באַזוכט די יידישע שולן, כדי דאָרט צו פירן באָלשעוויסטישע פּראָפּאַגאַנדע, פלעגן זיי תמיד, נאָכן דורכפירן זייערע אויפגאַבעס, בעטן די יידישע קינדער זיי זאָלן זינגען די יידישע נאַציאָנאַלע לידער און טאַנצן די יידישע נאַציאָנאַלע טענץ. אויב צווישן די

געסט זיינען נאָר נישט געווען קיין יידן, פלעגן די קינדער געווײנלעך טאָן די בקשה פון די געסט: זינגען ארץ־ישראל־לידער, טאַנצן אַ „הוירא" און זינגען אַפילו די „התקוה". עס פלעגט אָפט פאַסירן, אַז די געסט איז שטאַרק געפעלן דער ענטוזיאַזם און טעמפּעראַמענט פון די יידישע קינדער, אָדער גאָר די יידישע נאַציאָנאַלע טענץ און זיי פלעגן בעטן די קינדער איבערצוחזרן זייערע „נומערן" אַ צווייט מאָל.

אָבער דאָס אַלץ איז געזאָגט געוואָרן, ווען צווישן די געסט איז נישט אָנווועזנד געווען קיין אַרטיקער יידישער קאָמוניסט. די יידישע אַרטיקע קאָמוניסטן האָבן גלייך נאָכן באַזעצן דאָס געביט דורך די סאָוועטן געזומען דראָען די העברעאישע לערער מיט קאָנספּעקווענצן פאַר ווייטער פירן די העברע־אישע שולן ווי זיי האָבן זיי געפירט ביז צום אַריינקומען פון דער נייער מאַכט. און דאָס טראָץ דעם וואָס די סאָוועטישע מאַכט האָט נישט, דערווייל, אַרויסגעגעבן קיין שום פאַראָדענונגען צו ענדערן עפּעס וואָס אין די לימודים. די יידישע קאָמוניסטן האָבן געטענהט, אַז די העברעאישע לערער ניצן אויס די נאַיוויטעט פון די מזרחדיקע נישט־יידישע קאָמוניסטן, וועלכע אָריענ־טירן זיך נישט אין דער לאַגע, כדי דערווייל ווייטער צו פירן זייער „דעסטרוק־טיוו־ציוניסטישע" אַרבעט.

געפּינענדיק זיך אין דער דאָזיקער ספּעציפּישער לאַגע האָבן די העברע־אישע לערער נישט געהאַט קיין אַנדערן אויסוועג ווי נאָר איבערצוגיין גוט־וויליק, נאָך פאַר דעם ווי דאָס איז אָפּיציעל פאַראָרדנט געוואָרן, פון העברע־איש אויף יידיש. זיינען טאַקע אַלע העברעאישע שולן אין וואַלין גלייך ביים אָנהייב שוליאָר 40/1939 פאַרוואַנדלט געוואָרן אין יידישע שולן: מיט יידיש אַלס אונטערריכט־שפּראָך.*)

נאָך אַ געוויסער צייט האָבן די שולן באַקומען צוגעשיקט לער־פּראָ־גראַמען און אונטערריכט־ביכער. די פּראָגראַמען זיינען געווען אידענטיש מיט די פּראָגראַמען פון די אַנדערע שולן, די אונטערריכט־ביכער זיינען געווען אַ ווערטלעכע איבערזעצונג פון די אוקראַיניש אונטערריכט־ביכער. עס איז נישט געווען אין זיי די קלענסטע אונטערשטרייכונג, די מינדסטע אַקצענטירונג פון יידישער אַנדערשקייט, פון עפּעס וואָס זאָל דערמאָנען די יידישע נאַציאָנאַלע אייגנאַרט. זיי זיינען געווען געשריבן אין דער סאָוועטיש־יידישער אָרטאָגראַפיע.

אין אָנהייב שוליאָר 41/1940 — דאָס צווייטע שוליאָר אונטער דער סאָוועטישער הערשאַפט — זיינען אַלע יידיש־שולן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין רוסישע שולן. נאָר אין געוויסע גרעסערע ערטער, וואו עס זיינען געווען

*) עס איז באַקאַנט בלויז איין פאַקט, אַז אַ לערער פון אַ העברעאישער שולע האָט זיך אָפּיציעל שריפטלעך אָפּגעזאָגט פון דער אַרבעט אין דער שולע צוליב געוויסנס־סיבות. אין מערץ 1941 האָט דער געוועזענער לערער פון דער „תרבות"־שולע אין אָסטראָה, יוסף פערלוק, צוגעשיקט אַ בריוו צום שול־אינספּעקטאָריאַט, אַז ער אַנטזאָגט זיך פון דער אַרבעט, מאָטיווירנדיק זיין שריט דערמיט וואָס ער איז אַ ציוניסט און אַ רעליגיעזער מענטש און ער קען דעריבער נישט נאָרן די קינדער און זיך אַליין און זיי דערציען אַלס קאָמוניסטן־אידעאַליסטן.

אייניקע יידיש־שולן, האָט מען דערווייל די געוועזענע תלמוד־תורה־שולן — וועלכע זיינען, פאַרשטייט זיך, פריער אויך פאַרוואַנדלט געוואָרן אין יידישע שולן — געלאָזן אין זייער ביז־איצטיקן צושטאַנד: מיט יידיש אַלס אונטער־ריכט־שפראַך.

די פאַרענדערונג פון אַ יידישער שולע אויף אַ רוסישער שולע פלעגט געווייגלעך פאָרקומען אויפן פאָלגנדן אופן: דער דירעקטאָר פון דער יידישער שולע, וועלכער איז, בדרך־כלל, געווען אַ פאַרטייאישער קאָמוניסט פון די מזרח־געביטן, האָט צוזאַמענגערופן אַ פאַרזאַמלונג פון די עלטערן. אין פרע־זידיום פון דער פאַרזאַמלונג זיינען געזעסן מענטשן פון שול־אינספעקטאָריאַט און פון „פאַרטקאָם" [פאַרטיי־קאָמיטעט] — מענטשן, וואָס זייער אָנווועזנהייט אַליין האָט אָנגעיאָגט אַ שרעק אויף די פאַרזאַמלטע. די מענטשן פון פרעזי־דיום האָבן איינער נאָכן צווייטן געזומען אַ וואָרט. ערשטנס, האָבן זיי געריכט אין הימל אַריין די סאָוועטישע מאַכט, וועלכע איז אַ פריינד פון מענטש און אַ פריינד פון די פעלקער, און דעריבער אָנערקענט זי אַלע שפראַכן פון גאָר דער וועלט — צווישן זיי אויך די יידישע. אָבער די קינדער וואָס לערנען זיך אין די יידישע שולן באַהערשן שוואַך די לאַנדשפראַך: די אוקראַיניש און די מלוכה־שפראַך — די רוסישע. נאָכן פאַרענדיקן די יידישע פאָלקשולן טרעפן זיי דעריבער זיך אָן מיט שוועריקייטן בעתן אָנקומען אין די הויך־שולן, וואו די אונטערריכט־שפראַך איז, פאַרשטייט זיך, רוסיש אָדער אוק־ראַיניש. דעריבער, אין אינטערעס פון די עלטערן, כדי נישט צו שאַפן קיין שוועריקייטן אין די קינפטיקע קאַריערעס פון זייערע קינדער, און לטובת דעם פאָטערלאַנד, לייגן פאָר די רעדנער צו פאַרוואַנדלען די שולע אין אַ רוסישער.

— דאָס וועט דערמעגלעכן אייערע קינדער צו ווערן דאָקטוירים, אינ־זשיניערן, וויסנשאַפטלער, אַלץ וואָס דאָס לאַנד דאַרף האָבן.

דערנאָך האָט מען געהייסן אָפשטימען, דורך הייבן די הענט פאָר דעם פאָרשלאָג. נאָכן אַראָפלאָזן די הענט האָט מען געפרעגט: ווער איז קעגן? קיינער איז זיך נישט אונטערשטאָנען אַרויסצוטרעטן קעגן און עס איז פרא־טאָקאָלירט געוואָרן, אַז דער באַשלוס איז אַן אייגנשטימיקער, און אויפן פאָר־לאָג פון די עלטערן איז די יידישע שולע פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ רוסישער.

אין די נייע רוסישע שולן האָט מען אָנגעהויבן שיקן נישט־יידישע שילער און נישט־יידישע לערער. די לאָגע פון יידישן לערער איז געוואָרן אַ טרא־גישע. אין די צייטן פון דער פויליישער מלוכה האָט מען די קינדער אַריי־געגעבן אַ יידיש־נאַציאָנאַלן גייסט — יידיש־נאַציאָנאַלע אידעאַלן. פלוצעם האָט דער זעלבער לערער, וואָס מיט אַזאַ קורצער צייט צוריק האָט ער די קינדער געפריידיקט אין זאַך, האָט איצט פאָר די קינדער געמוזט אָפלייקענען דאָס אַלץ וואָס ער האָט זיי נעכטן געלערנט, איינשטעלן די קינדער פיינדלעך לגבי דעם אַלעם וואָס ער האָט געליבט, אין וואָס ער האָט געגלייבט; ער האָט געמוזט זיי זאָגן ליגן, איינוואָרצלען אין זיי פרעמדע זאַכן, פיינדלעכע. וועגן אַוועקגיין פון דער שול־אַרבעט האָט גאָר קיין רייד נישט געקענט

זיין. דער שווערער אַרבעט־רעזשים האָט יעדן איינעם סאָוועטישן מענטש צוגעשמידט צו זיין אַרבעט־פּלאַץ. צוליבן פעלן פון לערער איז דער רעזשים אין שולוועזן געווען נאָך שווערער. עס איז פּראַקטיש געווען אינגאַנצן אומ־מעגלעך אַוועקצוגיין פון דער שולע. אַ פרעמדער לערער, וואָס האָט נישט געשטאַמט פון פּלאַץ וואו ער האָט געאַרבעט און איז דערצו געווען אַ פריי־ליידיקער, האָט טייל מאָל געהאַט די מעגלעכקייט עוקר צו זיין פון אָרט וואו ער האָט געאַרבעט און נעלם ווערן, אָבער לערער, משפּחה־מענטשן, האָבן געמוזט פאָרזעצן זייער אַרבעט. זיי האָבן נישט געהאַט וואוהין צו גיין. זיי האָבן נישט געהאַט די מינדסטע מעגלעכקייט זיך אָפּצוזאָגן פון דער אַרבעט און נישט צו ציען אויף זיך דעם צאָרן פון דער מאַכט און די קאָנ־סעקווענצן וואָס זיינען מיט דעם צאָרן געווען פאַרבונדן.

אין ערשטן שוליאָר אונטער די סאָוועטן, אין יאָר 40/1939, ווען די שולן זיינען נאָך געווען יידישע, האָבן די לערער נאָך געאַרבעט כמעט אין זייער ענגן קרייז, מיט זייערע קינדער פון דער אייגענער שולע, זיינען נאָך אין אַ געוויסער מאָס געווען מעגלעכקייטן נישט צו מוזן זיין קיין גרויסער סאָוועטישער פּאַטריאָט; אָבער אין צווייטן און לעצטן סאָוועטישן שוליאָר [41/1910], ווען די שילער זיינען שוין באַשטאַנען פון אַ געמישטן קינדער־עלעמענט, איז די שולאַרבעט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין איין לאַנגער קייט פון פּיין, פון לעבן אין אַ פאַרליגנערישטער סיטואַציע. די לערער זיינען אַריינגעפאַלן אין אַ יאוש, זיי האָבן אָבער נישט געהאַט קיין גענוגנדיק שטאַרקן ווילן און קיין מוט איבערצורייסן מיט דעם ליגן, אין וועלכן זיי זיינען געזונקען.

די ליקווידאַציע פון די יידישע שולן, פון אַלע סאָציאַלע און פילאַנטראָ־פּישע אינסטיטוציעס, דאָס אַבסאָלוטע פעלן פון אַ יידישער צייטונג, שוין נישט ריידנדיק פון אַ יידיש בוך, ווי דאָס נישט אָנערקענען קיין שום רעכט פאַר דער יידישער מינדערהייט — דאָס אַלץ האָט בולט באַוויזן אויף דער פּאָליטיק וואָס די צענטראַלע אינסטאַנצן האָבן געפירט בנוגע די יידן און אויף די צילן פון דער דאָזיקער פּאָליטיק: אויפצולייזן די יידן אין גרויסן, פרעמדן אַרומיקן ים פון פרעמדע פעלקער. און פיל וואָלינער יידן, און דאָס נישט נאָר נאַציאָנאַלע לערער, האָבן נישט געקענט מסכים זיין מיט זייער גורל און אָננעמען דעם גזר. פאַר אַ סך יידן איז די פּערספּעקטיוו פון אַ נאַציאָנאַלן אונטערגאַנג געוואָרן די סיבה פון פיל שלאָפלאָזע נעכט, פון אַ גרויסער אומרו. האָבן זיך טאַקע פיל יידן געווערט קעגן דער דערמאָנטער פּערספּעקטיוו — געווערט זיך הן באַוואוסטזיניק און הן אינסטינקטיוו. נישט לייכט און נישט מיטאַמאָל האָבן וואָלינער יידן רעזיגנירט פון זייערע נאַציאָ־נאַלע אידייען און געוואוינהייטן, טראָץ דעם וואָס די זאַך איז געווען פאַר־בונדן מיט אַ גרויסער פאַראַנטוואָרטלעכקייט און מיט ביטערע קאָנסעקווענצן.

די ציוניסטישע טעטיקייט אין וואָלין איז אַראָפּ אין אונטערגרונט. זי האָט זיך געשטעלט צוויי צילן: א) וואָס מער יידן, דערהויפּט יונגע מענטשן, אַרויסצובאַקומען פון באַריער פון סאָוועטישן איינפלוס און זיי שפּעטער אַריבערצובאַקומען קיין ארץ־ישראל און ב) אין דער מאָס פון די מעגלעכ־

קייטן קעגנצוואוירקן דער אַסימילאַציע, וואָס איז אָנגעוואָרפן געוואָרן אויף די יידן פון אויבן — מצד דער סאָוועטישער פּאָליטיק. די צווייטע אויפגאַבע האָט באַדייט: דערנערן די יונגע שילערישע נשמות מיט נאַציאָנאַלע אייבּערדרוקן און איבערלעבונגען. דער וועג צום דאָזיקן ציל איז געווען אינצוּפלאַנצן אין די יונגע נשמות אָזאָ טיפע נאַציאָנאַלע אומרו, אַז זיי זאָלן זיך נישט קענען לייכט אָפּזאָגן פון זייערע יידישע געפילן און נישט קענען אינסצוויי שלום מאַכן מיט דער וועלט.

אין משך פון די ערשטע חדשים נאָכן באַזעצן וואָלין האָבן זיך מענטשן נאָך געקענט רואיק באַוועגן פון אין אָרט צום צווייטן. אויך די גרענעצן צווישן די באַזעצטע געביטן און צווישן די שכנותדיקע מדינות, ווי רומעניע, ליטע, לעטלאַנד און דער דייטשישער באַזעצטער געביט פון פוילן זיינען נאָך נישט געווען קיין פעסטע, און דאָס איבערשטייגן זיי איז נישט געווען פאַרבונדן מיט קיין סכנות־נפשות. יידישע פּליטים פון קאָנגרעס־פוילן פלעגן טאָג־טעגלעך איבערגיין די גרענעצן — אויף דער סאָוועטישער זייט: טייל פלעגן גיין צוריק קיין מערב־פוילן, צו זייערע משפחות וואָס זיינען געבליבן ביי די דייטשן. אַנדערע וויידער האָבן זיך טיף אַנטוישט אין דער מעגלעכקייט צו לעבן אַ רואיק לעבן, ביז די מלחמה וועט פאַרביי, אונטער דער סאָוועטישער הערשאַפט, און אין זייער אַנטוישונג האָבן זיי באַשלאָסן, אַז זאָל זיין וואָס עס זאָל זיין — זיי בלייבן דאָרט וואו זיי געהערן — אין די אַלטע היימען. פאָליאַקן זיינען געפאָרן פון רעכטן ברעג בוג אויפן לינקן — צו די דייטשן; אוקראַינער זיינען געפאָרן פון לינקן ברעג בוג אויפן רעכטן — צו די רוסן. יעדער איינער פון די וואַנדערער האָט געהאַט אַ פאַרטיקן תירוץ פאַר די סאָוועטישע מיליציאָנערן און נ־ק־וו־ד־לייט: אַז די קריגס־זאָוועראוכע האָט אים אַרויסגעריסן פון זיין היים, קערט ער זיך צוריק און זיין היים איז טאָקע דאָרט — וואו ער פאָרט איצט. אין דעם אַלגעמיינעם אַרומיקן כאָאָס פון וואַנדערער און צוריקוואַנדערער האָבן די ציוניסטן געהאַט ברייטע מעגלעכקייטן פון טעטיקייט. זיי פלעגן זייערע מענטשן שיקן קיין ווילנע (ווילנע איז נאָך צו יענער ערשטער צייט געווען אַ טייל פון דער ליטווישער רעפובליק, איידער די רעפובליק איז אַנעקסירט געוואָרן פון רוסלאַנד) און אויף דרום־זייט, דורך לעמבערג — קיין רומעניע. פון ליטע און רומעניע האָבן זיך די מענטשן געראָקט נענטער קיין ארץ־ישראל.*)

דאָס צווייטע אַרבעטס־געביט פון די ציוניסטן איז געווען מער קאָמפּלי־

---

*) די דאָזיקע ציוניסטישע טעטיקייט, אַ באַלאָדענע מיט סכנות, מצד די ציוניסטן, אין די געביטן וואָס זיינען אין 1939 אַריבערגעגאַנגען צו די סאָוועטן אויפן גרונט פון מאָלאָטאָוריבעטראָפּאָקט, איז נאָך ביז איצט נישט געווארן. מרדכי טענענבוים־טאמאראָוו, דער קאָמאַנדאַנט פון ביאַליסטאָקער אויפשטאַנד, דריקט אויס אין זיין בריוו צו דער שוועסטער אין ארץ־ישראל זיין אומרו און זאָרג און ער שרייבט: „מיט איר טויט [טאָמאַראָס, ב. א.] זיינען מיר אַלע געשטאָרבן. ווער וועט וויסן וועגן אונדזער ראָגלעניש, אין דער תקופה פון אונדזער קאָמף, דעם אמת העראָאישן קאָמף, אין דער צייט פון די סאָוועטן". (דפים מן הדליקה, עמ' 143 — מרדכי טענענבוים־טמרוף. הוצאת הקבוץ המאוחד, תש"ח.)

צירט. די קינדער און די שול־יוגנט האָט מען אַרגאַניזירט אין קרייזלעך, וואָס האָבן געציילט נישט מער ווי פינף מאַן. אין די קרייזלעך האָט מען געלערנט און באַאַרבעט יודאַאיסטישע קעגנשטאַנדן לויט אַ פּראָגראַם, וואָס איז דורך געהיימנישפולע מענטשן צוגעשיקט געוואָרן דורך אַן אומבאַקאַנטער צענטראַלע. די דערמאָנטע קרייזלעך זיינען זיך צוזאַמענגעקומען אין פּריוואָטע דירות און זיינען געווען טעטיק אין פולשטענדיקער קאָנספּיראַציע. די מיט־גלידער פון איין קרייזל האָבן נישט געוואוסט מכוח דער עקסיסטענץ פון אַ צווייטן. אין דער ערשטער צייט זיינען די קינדער און יוגנטלעכע געווען אַזוי איבערגענומען מיט זייער קאָנספּיראַציע, אַז קומענדיק אַהיים פון דער שולע פלעגן זיי מיט עקל און שנאה טרעטן זייערע רויטע „פּיאָנער"־קראַוואַטן (יעדער שילער איז געווען מחויב צו געהערן צו דער אַרגאַניזאַציע „פּיאָנער" און שפּעטער, ווען ער איז אַ ביסל אונטערגעוואָקסן — צום „קאָמסאָמאָל") און פלעגן זיך מיט ענטוזיאַזם צוזאַמענקומען אויף זייערע „קרייזלעך".

נאָך אייניקע חדשים זיינען די גרענעצן פאַרמאַכט געוואָרן אויף אַ סאָוועטישן אופן: הערמעטיש, אַזוי אַז דער איבערגאַנג פון איין זייט אויף דער אַנדערער איז געוואָרן פראַקטיש אוממעגלעך. אויך אין איין אין דעם זעלבן געביט זיינען אויפגעשוואומען גרויסע שווערייקייטן ביים באַוועגן זיך פון איין אָרט אויפן צווייטן. פרינציפיעל האָט מען געמוזט פאָרשטעלן ביי דער באַן־קאַסע אַ „קאָמאַנדיראָווקע": אַן אָפּיציעלן דאָקומענט, אַז מען פאָרט אין אַן אַמטלעכער אָנגעלעגנהייט. פאַקטיש איז מען, פאַרשטייט זיך, געפאָרן אויך אָן דער „קאָמאַנדיראָווקע", אָבער דאָס איז געווען פאַרבונדן מיט פיל אומאָנגענעמלעכקייטן און מיט „קאָסטן": כאַבאַר, וואָס מ׳האָט געדאַרפט געבן דעם קאַסירער אָדער דעם באַן־קאָנדוקטאָר, אָדער, טייל מאָל — ביידע צוזאַמען. די געהיימנישפולע מענטשן, וואָס פלעגן זיך באַווייזן אין די ערשטע צייטן און צוגעבן די יידן מוט, זיי שטאַרקן מיט האָפענונג — האָבן אָנגעהויבן קומען זעלטענער און זעלטענער. די פאַראיינזאַמטע מענטשן, וואָס זיינען געבליבן אַליין אויף אייגענעם באַראָט, אָן אויסערלעכער שטויסקראַפט, קינדער און יוגנט, געלאָזענע אַליין אָן אַ קאָנטאַקט מיט דער יידישער אַקטיוויזער וועלט — זיינען געוואָרן אַפּאַטישער און אָפּאַטישער און יעדע אונטערגרונטיקע טעטיקייט האָט זיך צו ביסלעך אָפּגעשטעלט.

בלויז די רעליגיע איז פאַרבליבן דער איינציקער פונקט, אָן וועלכן יידן האָבן זיך נאָך געהאַלטן. מען האָט פאַרלויפיק נישט אָנגערירט די שול. דאָס איז געווען דער איינציקער פלאַץ וואו יידן האָבן זיך נאָך געקענט צוזאַמענקומען. זיינען טאַקע די שולן געווען איבערפולט, פיל מער ווי אין די נאָר־מאַלע צייטן. עס זיינען אויך געקומען אין די שולן נישט־רעליגיעזע יידן. אויך די יוגנט פלעגט זיך דאָרט זאַמלען.

דעם 22סטן יוני 1941 איז אויסגעבראָכן דער רוסיש־דייטשער קריג. גלייך אין די ערשטע טעג פון דער מלחמה האָט זיך אָנגעהויבן אַ מאַסן־עוואַקואַציע פון די סאָוועטישע אָמטן, דער מיליץ און אַלע מזרח־מענטשן, וועלכע האָבן פאַרנומען וועלכע ס׳איז אָמטן. אין וואָלין זיינען געווען —

אין קעגנזאַץ צו אַנדערע ניי־באַזעצטע געביטן דורך די סאָוועטן — מעג־לעכקייטן צו עוואַקואירן אויך די ציווילע באַפעלקערונג. אין די באַנען, וואָס זיינען געגאַנגען אויף מזרח, האָט מען געזען יעדן איינעם וואָס האָט זיך נאָר געמעלדעט. די גרענעצן זיינען ברייט צעעפנט געוואָרן פאַר אַלע. מען האָט געקענט זיך באַוועגן מיט דער הילף פון אַלע לאָקאָמאָציע־מיטלען.

וואָר האָט זיך עוואַקואירט אַחוץ די סאָוועטישע מענטשן? די אוקראַינער און פאָליאַקן האָבן זיך נאַטירלעך נישט געירט פון די ערטער. פאַר זיי איז אַנגעקומען די געהאָפטע שעה. און די יידן? עס זיינען געלאָפן, אין דער ערשטער רייַ, מענטשן וואָס האָבן זיך געהאַט אַנגאַזשירט אין פאָליטישער אַרבעט ביי די סאָוועטן, וואָס האָבן געדינט אין דער מיליץ, וואָס האָבן זיך באַוויזן אייַנצוהאַנדלען פֿערזענלעכע שונאים ביי דער נישט־יידישער באַ־פעלקערונג און האָבן געהאַט געוואַנדיקע סיבות מורא צו האָבן פאַר אַ נקמה. עס איז אויך געלאָפן אַ געוויסער פּראָצענט יונגע מענטשן, אין מיליטער־עלטער — צוליב די פאַרשיידנסטע אויסרעכענונגען — טייל מאָל קעגנזעץ־לעכע אייַנע צו דער צווייטער. און עס זיינען אויך געלאָפן פליטים פון דער דייטשער זייט, וואָס האָבן געדענקט די דייטשן פון זייער באַזעצן פוילן און וואָס זיינען שוין אייַן מאָל פאַר זיי אַנטלאָפן. די מערהייט יידן איז געבליבן אויפן פלאַץ. און דאָס צוליב די פאַרשיידנסטע סיבות.

יידן האָבן זיך, נאָך אַלעם, נישט אָפּגעגעבן קיין רעכענונג וואָס היטלער באַדייט פאַר זיי. אמת טאַקע, מיט צוויי יאָר צוריק האָבן די פליטים פון דעם לינקן ברעג בוג זיך אָנדערצייַלט די גרויזאַמסטע זאַכן פון די דייטשן, זייערע שרעקלעכע אכזריותן לגבי די יידן, אָבער מען האָט זיך איינגערעדט אַז דאָס שלעכטע איז שוין פאַרביי. זיינען דאָך פיל פליטים געפאָרן צוריק אין זייערע אַלטע מקומות, צום דייטש! הייסט עס, אַז זיי, וויסנדיק וואָס עס טוט זיך אונטער דער דייטשער הערשאַפט, האָבן בעסער געוואָלט בלייבן אונטער דעם דייטש אידער זיך פלאָגן אונטער דער באָלשעוויסטישער הערשאַפט. אין פאַרלויף פון די צוויי יאָר וואָס עס האָט געהערשט די פריינדשאַפט צווישן די באָלשעוויקעס און די היטלעריסטן האָבן די סאָוועטישע צייטונגען נישט דערמאָנט קיין אייַן שלעכט וואָרט וועגן די דייטשן, נישט געשריבן מכוח די גרויליקע מעשים, וואָס די דייטשן זיינען באַגאַנגען אין פוילן, טשעכיען לגבי דער באַפעלקערונג בכלל און לגבי די יידן בפרט. זיך עוואַקואירן האָט באַדייט אַ לעבן פון נע־ונד זייַן, האָט באַדייט — הונגער, קעלט, אומגליק. אויפן נאָרמאַלן זיצפלאַץ האָט יעדער, ווי עס זאָל נישט זיין, געהאַט זיין שטיקל דאָך איבערן קאָפּ.

צו דעם אַלעם איז צוגעקומען די אויסרעכענונג, אַז די מלחמה וועט דאָך נישט דויערן אייביק. און מען האָט גערעכנט, אַז אַ סאָוועטישער ביר־גער וועט דאָך אויך נאָך דער מלחמה בלייבן איזאָלירט ווי ער איז געווען ביז דער מלחמה, וועט נישט האָבן קיין קאָנטאַקט מיט אויסלאַנד, וועט קיין מאָל נישט האָבן די מעגלעכקייט זיך אַרויסצורייסן פון זיין גיהנום און קומען אין דער וועלט אַריין; ער וועט האָבן פאַר זיך בלויז צווי וועגן: בלייבן אַ

לעבן־לאַנג אַ גייסטיקער און פיזישער אַרעסטאַנט, אָדער — באַגיין זעלבסט־מאָרד. אָבער ביי די דייטשן, האָט מען געדרונגען, וועט מען נאָך דער מלחמה האָבן אַ מעגלעכקייט, ווי עס זאָל נישט זיין, זיך אַרויסצובאַקומען פון זיי און אַוועק אין דער וועלט.

די דאָזיקע אַלע באַטראַכטונגען האָבן גורם געווען דערצו אַז דער רוב יידן אין וואָלין האָט זיך נישט געירט פון די פּלעצער.

די געשיכטע פון דער זעלבשטענדיקער אוקראַינע

די ווייניקע דאָקומענטן וואָס זיינען נוגע אוקראַינע, וואָס זיינען צוגעשטעלט געווארן אויף דעם גרויסן נירנבערגער פּראָצעס, באַשטעטיקן, אַז די געשעענישן אין דער אוקראַינע נאָך דעם 22סטן יוני 1941 זיינען נישט געווען קיין צופעליקע, נאָר אַ רעזולטאַט פון אַ פריער גוט־פּלאַנירטער אַרבעט. לויט דעם עדות זאָגן פון ערווין שטאָלצע, אַ געווע־זענער פולקאָוויניק פון דער דייטשער אַרמיי און פּאַרטרעטער פון שעף פון דער צווייטער אָפּטיילונג אין דייטשן מיליטערישן שפּיאָנאַזש, איז אייגע פון די מיטלען צום דורכפירן דעם „פּלאַן באַרבאַראָזאַ" [אַזוי איז געווען דער געהיימער נאָמען פאַר דעם פּלוצעמדיקן אָנפאַל אויף רוסלאַנד] געווען דאָס אונטערמינירן דעם סאָוועטישן „רוקן", דעם „טיל", דורך וועקן און שטאַרקן די נאַציאָנאַלע אַספּיראַציעס פון די פעלקער אין סאָוועטן־לאַנד.

פון דער דערמאָנטער עדות־דערקלערונג איז אויך צו זען, אַז אין די יאָרן פאַר דער רוסיש־דייטשער מלחמה, 1939—1941, האָט ער געהאַט פאַר־שיידענע צוזאַמענטרעפן מיט באַנדעראַן און מעלניקן — די פירער פון דער אוקראַיניישער אונטערגרונט־באַוועגונג. דער אינהאַלט פון די דאָזיקע קאָנ־פערענצן איז דערווייל נאָך נישט באַוואוסט, פונקט ווי עס איז נישט באַוואוסט וואָס פאַר אַ טעטיקייט עס האָבן געפירט באַנדעראַ, מעלניק און אַנדערע אוקראַיניש פירער, אין די יאָרן פאַר דעם אויסברוך פון דייטש־רוסישן קריג, וועלן זיי האָבן זיך אויפגעהאַלטן אין בערלין. עס זיינען דערווייל אויך נישט קלאָר די קעגנזייטיקע פאַרפליכטונגען פון דריטן רייך צו די פירער פון דער אוקראַיניישער אונטערגרונט־באַוועגונג און פון די לעצטע צו די ערשטע אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם „פּלאַן באַרבאַראָזאַ". עס איז בלויז באַ־וואוסט, אַז שטאלצע האָט מיט זיי געפירט אונטערהאַנדלונגען, און דער לויף פון די געשעענישן נאָך דעם קריג־אויסברוך באַווייזט, אַז די דייטשן האָבן די אוקראַינער צוגעזאָגט דאָס שאַפן פון אַ זעלבשטענדיקער אוקראַינע.

אין די פּוילישע דרום־מזרחדיקע גרענעץ־געביטן, וואָס אין דער סאָוו־טישער טערמינאָלאָגיע האָבן זיי געהייסן „מערב־אוקראַינע", האָט געהערשט אַן אידעאַלע, גוט־פאַרגעברייטע אַטמאָספער צו רייצן די נאַציאָנאַלע אַספּי־ראַציעס. זייט יאָרן האָט אין וואָלין געאַרבעט די אוקראַיניש נאַציאָנאַלע אַרגאַניזאַציע, באַקאַנט אונטערן נאָמען „אונדא" [„אוקראַינסקאַ דעמאָקרא־טיטשנאַ נאַראָדאָווא אָרגאַניזאַציאַ"].

אין די דרייסיקער יאָרן איז „אונדא" דערקלערט געוואָרן פאַר אומ־לעגאַל דורך דער פּוילישער רעגירונג, נאָך דעם ווי זי האָט לעגאַל געאַרבעט כמעט זייט דעם אַנטשטיין פון דער פּוילישער מלוכה און נאָך דעם באַזיגן די אוקראַיניש חיילות־אויפשטענדלער. אין שפּיץ פון דער דערמאָנטער אָר־גאַניזאַציע איז געשטאַנען סטעפאַן באַנדעראַ, דער גייסטיקער יורש פון פּעטלוראַן. די לאָזונג פון דער „אונדא" איז געווען: אוקראַינע פאַר אוקראַי־נער! זיי האָבן געשטרעבט אָפּצונעמען אוקראַינע הן פון די פּאָליאַקן און הן פון די סאָוועטן, און ווערן אַ זעלבשטענדיקע מלוכה. טריי די אוקראַיניש הונדערט־יעריקע טראַדיציעס, איז „אונדא" געווען יידן־פיינדלעך.

מען דאַרף אָננעמען פאַר זיכער, אַז אויך אין די יאָרן 1939—1941 האָט „אונדא" אין וואָלין געפירט איר געהיימע אַרבעט. מען האָט, וואָס אַן אמת, אין יענע יאָרן כמעט ווי נישט געהערט פון קיין טעראָר־אַקטן און פון אָפּע־נעם ווידערשטאַנד פון די אוקראַינער צו דער סאָוועטישער מאַכט. אָבער גלייכצייטיק מיטן אַריינטריט פון די דייטשן אין די געביטן פון „מערב־אוק־ראַינע", האָט זיך אָנגעהויבן די אַרגאַניזירטע טעטיקייט פון די אוקראַינער. מען קען מיט זיכערקייט אָננעמען, אַז אין די יאָרן 1939—1941 חאָט זיך די טעטיקייט פון „אונדא" באַגרענעצט בלויז צו פּראָבאַריטונג־ און אָרגא־ניזאַציאָנעלע אַרבעטן. זיכער האָבן זיי, אין דער אָדער אַנדערער פּאָרעם, גע־וואוסט וועגן דער אומאויסמיידלעכער מלחמה צווישן דייטשלאַנד און רוס־לאַנד, וועלכע האָט געדאַרפט פון גרונט־אויס ענדערן זייער פּאָליטישע לאַגע, און זיי זיינען געזעסן און געוואַרט. פון פּאָרשיידענע האַלבע וועריטער, וואָס עס האָבן געלאָזט פּאָלאַק אוקראַינער בשעת איבערוועריטלען זיך מיט יידן, פון זייער פּאַרהאַלטן זיך: איינגעשלאָסן אין זיך, גלייך זיי וואָלטן געהיט אין זיך אַ גרויסן סוד, פון דער גאַנצער אַטמאָספער וואָס האָט געהערשט אין זיי און אָרום זיי איז געווען אַבסאָלוט קלאָר, אַז עפּעס וואָס וועבט זיך דאָ אין געהיים. אַ טיילווייזער באַוויזן דערצו איז געווען דאָס וואָס די סאָוועטן, ווי שוין דערמאָנט, אין פּאַרלויף פון זייער צוויי־יאָריקער הערשאַפט אין די געביטן, דורכגעפירט מאַסן אַרעסטן צווישן דער אוקראַינישער אינטעלי־גענץ און דערהויפּט צווישן דער יוגנט. די טעטיקייט פון דער געהיימער אָרגאַניזאַציע איז פּאַר דעם אויג געווען נישט צו דערקענען, אָבער, טראָץ דעם, האָט מען פון צייט צו צייט געהערט וועגן אַ טעראָר־אַקט, וואָס איז דאָ און דאָרט אויסגעפירט געוואָרן אויף אַ סאָוועטישן באַאַמטן, אַ קאָמוניס־טישן פירער.

גלייכצייטיק מיטן אַריינטרעטן פון די דייטשע חיילות אין וואָלין האָבן זיך באַוויזן האַלב־מונדירטע אוקראַינער, הויפּטזאַכלעך יונגע מענטשן. זיי האָבן געטראָגן ברוינע העמדלעך, די היטלעך באַשיינט מיט נאַציאָנאַלע אוקראַיניש עמבלעמען און אויף די אָרעמס האָבן זיי געהאַט געל־בלויע בענדער — די אוקראַיניש נאַציאָנאַלע פאַרבן. די האַלב־מונדירטע מענטשן האָבן זיך פּאַרהאַלטן מיט גרויס גאווה און זעלבזיכערקייט, אַ טייל פון זיי האָט געקענט אַ ביסל דייטש. לויט זייער פּאַרהאַלטן זיך און לויט דעם ווי

זיי האָבן זיך באַמיט נאָכצומאַכן די דייטשן אין זייערע מאַניערן און אופן פון פאַרהאַלטן זיך, האָט מען געמוזט אָננעמען, אַז זיי האָבן דורכגעמאַכט אַ וואָסערע ס׳איז דייטשע שולע. די דאָזיקע יונגע מענטשן האָבן זיך געפונען „האליציאַנער". צווישן זיי זיינען געווען אַ סך אַרטיקע מענטשן, וועלכע זיינען ערגעץ אַוועק ביים אָנקומען פון די רוסן אין 1939 און מען האָט אין משך פון די גאַנצע צוויי יאָר ביזן קריג־אויסברוך נישט געוואוסט וואו זיי זיינען. געווען ווידער אַנדערע צווישן די „האליציאַנער", וועלכע זיינען אין פאַרלויף פון די גאַנצע צוויי יאָר געווען אויף די פלעצער.

די „האליציאַנער" האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך די בשורה פון דעם אַנטשטיין פון דער זעלבשטענדיקער אוקראַינע, צו וועלכער די אַנדערע יוגנט האָט זיך אָנגעהויבן מאַסנהאַפט פאַרשרייבן אין דער מיליץ. די אוק־רַאיניש מאַסן האָבן מיט ענטוזיאַזם מקבל־פנים געווען זייערע העלדן, די „האליציאַנער" און זייערע פאַרבינדעטע, די בעלי־טובה פון אוקראַינישן פאָלק. מען האָט זיי אויפגענומען מיט ברויט און זאַלץ, מען האָט אַרויסגע־טראָגן לכבוד זיי די הייליקע בילדער. אין די צערקוועס האָט מען אָפּגעריכט ספּעציעלע תפילות. די שמחה איז געווען אַ טאָפּלטע: פּטור געווארן פון די באָלשעוויקעס און באַקומען אַ פריי פאָטערלאַנד.

גלייך האָט זיך אָנגעהויבן פאָרמירן אַ ציווילע אַדמיניסטראַציע: שטאָ־טישע, דאָרפישע און קרייז־פאַרוואַלטונגען. אַלע אַמטן אין דער ציווילער פאַרוואַלטונג זיינען פאַרנומען געווארן דורך אוקראַינער. צווישן זיי זיינען געווען אַ סך, וואָס האָבן אין די סאָוועטישע יאָרן פאַרנומען פאַראַנטוואָרט־לעכע פאָסטנס.

אין פאַרלויף פון אייניקע וואָכן האָבן צווישן די אוקראַינער געהערשט יום־טובדיקע שטימונגען, וואָס האָבן זיך געהאַלטן אין אין שטאַרקן. די ראַדיאָ, די צייטונגען און באַקאַנטמאַכונגען האָבן געהאַלטן אין איין מודיע זיין דער באַפעלקערונג וועגן די גרויסע דייטשע נצחונות אויף די פראָנטן, האָבן אויפגעפאָדערט די באַפעלקערונג מיטצוארבעטן מיט דער דייטשער מאַכט, מיטצוהעלפן ביים קאַמף מיט שפּיאָנען, קאָמוניסטן און יידן: זיי ארויסגעבן און פאַרניכטן.

אין יולי 1941 האָט זיך אין די פאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך אין וואָלין באַוויזן אַ מאַניפעסט, וואָס האָט פראָקלאַמירט אַ פרייע, זעלבשטענ־דיקע אוקראַינע. דער מאַניפעסט איז געווען אונטערגעשריבן פון סטעפאַן באַנדעראַ. צוליב דער פריידיקער געלעגנהייט האָבן זיך אָנגעהויבן פייער־לעכקייטן און מאַניפעסטאַציעס. אומאויפהערלעך זיינען אָפּגעהאַלטן געווארן געבעטן אין די צערקוועס. אָבער מען האָט די תפילות אָפּגעהאַלטן אויך אין אַנדערע מקומות אין לאַנד: ביי ספּעציעל געשאַפענע אַלטאַרן אין די גאַסן און אויף די וועגן. מען האָט אָנגעשיט און געהייליקט ספּעציעלע פעטלורא־בערגלעך.

אין די דערפער און שטעטלעך זיינען פאַרגעקומען ריזיקע פאָלקס־מאַני־פעסטאַציעס. טויזנטער מענטשן אין נאַציאָנאַלן טראַכט, מיט אוקראַינישע

און דייטשע טראַנספאָרענטן, מיט נאַציאָנאַלע פאָנען האָבן דעמאָנסטרירט פאַר די אַמטן פון די דייטשע מיליטערישע קאָמענדאַנטן. כאָרן האָבן געזונגען, אַרקעסטערן האָבן געשפילט, די מאַניפעסטאַנטן האָבן פריידיק אויסגעשריען דעם אינהאַלט פון די טראַנספאָרענטן, ווי, למשל:

— נידער מיט דער יידן־קאָמונע!

— זאָל לעבן היטלער דער רעטער!

— זאָל לעבן די זעלבשטענדיקע אוקראַינע!

אין דער צייט פון די דאָזיקע דעמאָנסטראַציעס האָט מען צום ערשטן געהערט אַ ניי לייד, אַזאַ וואָס איז ביז איצט געווען אינגאַנצן אומבאַקאַנט צווישן דער נישט־אוקראַינישער באַפעלקערונג:

— אַ טויט די יידן; אַ טויט דער יידיש־מאָסקווער קאָמונע; אַ טויט! אַ טויט! אַ טויט! אַ טויט די לאכן [פאָליאַקן]! טויט! טויט! טויט!

אין פאַרלויף פון אַ שיינע פאָר חדשים האָט מען זיך געהאַלטן אין אייך פרייען מיט דער זעלבשטענדיקער אוקראַינע, און פלוצעם האָט זיך די שמחה אָפגעשטעלט. שוין צום סוף זומער 1941 האָט מען געקענט הערן אַנטוישטע שטימען. מען האָט זיך אין דער שטיל איבערגעגעבן, אַז סטעפאַן באַנדעראַ איז אַרעסטירט געוואָרן. די אוקראַינישע נאַציאָנאַלע באַוועגונג, אַ געשטאַלטע, אַ באַנייטע און רעאָרגאַניזירטע דורך היטלערן, איז ווידער אַ מאָל אַראָפ אין אונטערגרונט.

די טעטיקייט פון די באַנדעראָווצעס אין וואָלין איז געווען אַ גרינגע. עס איז נישט געווען קיין שום געפיל־אונטערשייד צווישן די מיטגלידער פון דער געהיימער אָרגאַניזאַציע און דער באַפעלקערונג. יעדער אוקראַינער, ווען אפילו ער איז נישט געווען קיין באָוואוסטזיניקער באַנדעראָוויץ, איז געווען אַ באַנדעראָוויץ פון געפיל. די יוגנט פון ביידע געשלעכטער האָט אַקטיוו געאַרבעט אין דער געהיימער אָרגאַניזאַציע, די עלטערע גענעראַציע האָט שטאַרק אונטערגעשטיצט די יוגנט — די „זין פון אוקראַינע" [דאָס מיינט די „האליציאַנער"], אָדער ווי מען האָט זיי גערופן בקיצור „די קינ־דער", וועמענס איינציקער ציל איז דאָך געווען: אָפהיטן זיי פון די פאַרהאַסטע קאָלכאָזן און די פאַרהאַסטע יידן. די באַנדעראָווצעס זיינען פאָר די מאַסן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין זייער אייגציקער שטיצע. בנוגע די דייטשן האָבן זיי זיך שוין מער נישט געמאַכט קיין שום אילוזיעס: פון רעטערס זיינען זיי פאַרוואַנדלט געוואָרן אין שונאים־אונטערדריקער. זייער שפראַך האָט מען נישט פאַרשטאַנען; די „קינדער" האָבן זיי אַרעסטירט; שטייערן האָבן זיי געריסן, און די גאַנצע, פרייע, זעלבשטענדיקע אוקראַינע האָט זיך אַרויס־געוויזן ווי אַן אָפּנאַראַריי פון אַ כיטרען פאַרטנער.

דעם ערשטן קלאַפּ, וואָס די אוקראַינער האָבן באַקומען פון די דייטשן, איז אָבער געווען אויף אַ גאַנץ אַנדערן שטח און בנוגע דער צייט איז ער געקומען גאַנץ פרי — אין די טעג פון דער גרויסער שמחה מיט דער זעלב־שטענדיקער אוקראַינע. דער קלאַפּ איז געווען דער אופן ווי די דייטשן האָבן באַהאַנדלט די רוסישע קריגס־געפאַנגענע. דאָס פיניקן, אויסהונגערן און

מאָרדן די קריגס־געפאַנגענע איז פאַר די אוקראַינער נישט מעגלעך געווען תופס צו זיין — נישט מיטן שכל און נישט מיטן געפיל. דער חשבון איז געווען: זיי רעכענען זיך אָפּ מיט די יידן, איז דאָס פאַרשטענדלעך, אָבער מען זאָל זיך אַזוי באַגיין מיט „אייגענע", מיט דעם אייגענעם גלויבן??! איצט האָבן זיי אָנגעהויבן תופס זיין דעם מהות פון דער דייטשער פּאָליטיק. עס פלעגט אַרומגיין צווישן זיי אַ ווערטל:

— ווייזט אויס, היטלער האָט מיט די יידן פאַרזויערט דאָס ברויט און מיט אונדז וועט ער עס פאַרמישן.

דעם צווייטן קלאַפּ, וואָס די אוקראַינער האָבן באַקומען פון די דייטשן, איז געווען אויף דעם ווירטשאַפטלעכן סעקטאָר. די אוקראַינער זיינען געווען זיכער, אַז די דייטשן ברענגען מיט זיך אַן ענדערונג אין זייער עקאָנאָמישער סיטואַציע. אַלס ערשטע זאַך, האָבן זיי פאַרשטאַנען, וועלן די דייטשן פונאַנ־דערלאָזן די קאָלכאָזן אין דער מזרחדיקער אוקראַינע, זיי באַפרייען פון „די קאָמוניסטן און די יידן". צום סוף האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די דייטשן האָבן נישט אַרויסגעוויזן קיין שום נייגונג צו צעטרייבן די קאָלכאָזן. זיי האָבן, נעמלעך, באַטראַכט די קאָלעקטיווע ווירטשאַפטן אַלס דעם אידעאַלסטן מיטל אַרויסצופּרעסן דאָס מאַקסימום נוצן פאַר זיך פון דער רייכער אוקראַינישער ערד. די אוקראַינער האָבן דערפילט, אַז דער טויש וואָס זיי האָבן „געמאַכט" איז אַ שטאַרק צווייפלהאַפטער.

פרילינג 1943 האָבן צווישן דער פּוילישער באַפעלקערונג אין וואָלין זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז אוקראַינישע דערפער גייען אַריבער מאַסנווייז, בציבור, צו דער אוקראַינישער נאַציאָנאַלער באַוועגונג, צו די „באַנדעראָוו־צעס", און שווערן זיי טריישאַפט. לויט די דאָזיקע קלאַנגען איז דער אַקט פון שווערן טריישאַפט פאָרגעקומען אויף דעם פאָלגנדן אופן: אין די ערשטע, געטרייסטע דערפער האָט מען געבראַכט ברויט, וואָס איז געהייליקט גע־וואָרן דורך די העכסטע קירכלעכע און נאַציאָנאַלע מאַכטן. די געבאַקענע לעבלעך ברויט האָט מען, אין יעדן געטרייען דאָרף, געהייליקט אין דער אָרטיקער צערקווע און זיי שפּעטער צעשיקט אין ווייטערע דערפער: אין יעדן דאָרף אַ לאַבן. יעדעס דאָרף האָט דעם לאַבן אויפגענומען ביי זיך אין צערקווע מיט גרויסער פייערונג, ווידער פאַרזויערט, געבאַקן נייע לאַבנס און צעשיקט אין נייע דערפער. אָננעמענדיק דאָס ברויט, פאַרזויערנדיק עס ווייטער און אויספירנדיק דעם גאַנצן אַקט פון שווערן טריישאַפט, האָבן די דערפער דעמאָנסטרירט זייער צוטרעטן צו דער נאַציאָנאַלער באַוועגונג, צו די באַנדעראָווצעס. אין די וועלדער און דערפער האָבן די באַנדעראָווצעס אָרגאַניזירט זייער מלוכה.

דאָ גאַנצע געביט פון אוקראַינע איז דורך די באַנדעראָווצעס פאַרטיילט געוואָרן אַדמיניסטראַטיוו. זיי האָבן געשולט און פאָרגעברייט קאַדרען פון באַאַמטע און באַרופס־אינטעליגענץ, אין וועלכע זיי האָבן געפילט אַ שטאַרקן דוחק. דער דאָזיקער גאַנצער אַדמיניסטראַטיווער אַפּאַראַט האָט געאַרבעט

פּאַר דער אַרמיי, — די באַנדעראָוצעס, — וואָס האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין די וועלדער.

די אַרמיי איז נישט געווען אייניהייטלעך אויסמונדורירט. זי האָט זיך אויסגעהאַלטן פון די שטייערן, וואָס די באַפעלקערונג האָט געצאָלט „אין נאַטור“: אין פּראָדוקטן. די באַנדעראָוצעס האָבן געזאַמלט גרויסע זאַפּאַסן עסנווארג און אַנדערע זאַכן אין גרויסע, געהיימע באַהעלטענישן. נאָכן צוריקקומען פון די סאָוועטן קיין וואָלין, אין יאָר 1944, זיינען אַנטדעקט געווארן אַ גאַנצע מענגע אַזעלכע בונקערן. עס איז אין זיי געפונען געווארן געווער, תבואה און אומגעהייערע קוואַנטומס זאַכן, וואָס זיי האָבן אַרויסבאַקומען פון די געטאָס. דער פירער פון דער אוקראַינישער נאַציאָנאַלער באַוועגונג איז געווען דער שוין דערמאָנטער סטעפאַן באַנדעראַ, וועלכער איז צו יענער צייט אַרעסטירט געווארן. באַנדעראַן האָבן די אוקראַינער באַזונדערן אין לידער. „אונדזער באַנדעראַ וועט זיגן...“ — האָט מען האָפערדיק געזונגען.

די אַרמיי איז געווען געטיילט אויף אַפּטיילונגען, אויף אַזוי גערופענע „סאָטניעס“ [הונדערטלעך]. אייניקע „סאָטניעס“ זיינען געווען אונטערגעוואָרפן אין פירער און האָבן געטראָגן זיין נאָמען. „בולבאָווצעס“, למשל, האָט מען גערופן די אָפּטיילונג פון בראָווץ פון קאָסטאפּאָל [יאַנאָווא דאָלינא], וועלכער האָט אָנגענומען דעם פסעוודאָנים פון דעם אוקראַיניש היסטאָרישן נאַציאָנאַלן העלד טאַראַס בולבא. „מיעלניקאָווצעס“ האָט מען גערופן די אָפּטיילונגען וואָס זיינען געפירט געווארן דורך מיעלניקאָוו, אַ מאַן, וואָס האָט געשטאַמט פון דאָרף האַליסאָוו, ראָונער ראַיאָן. „זיעלענקאָווצעס“ האָט מען גערופן די אָפּטיילונגען פון זיעלאָנקא, אַן אוקראַינער פון אַ דאָרף אין קאָוולער ראַיאָן.

באַנדעראַס פּראָגראַם איז געווען צו שאַפן אַן אומאָפּהענגיקע אוקראַיניש מלוכה אין דעם גאַנצן געביט פון דער עטנאָגראַפישער אוקראַינע — מיט קיעוו אַלס הויפּטשטאָט. כדי צו דערגרייכן דעם דאָזיקן ציל האָט מען באַדאַרפט באַקעמפן אַ סך שונאים: די סאָוועטן, יידן, פּאָליאַקן, דייטשן און אפילו די פּראָוואָסלאָווענע קירך.

די באַנדעראָוצעס האָבן זיך געוואָלט מיט אַלע זייערע קעגנער אָפּרעכענען אויף אייַן מאָל. און זייער אופן פון פירן די מלחמות איז געווען: מאָרד און פאַרניכטונג אַן שום רחמנות. די זעלבשטענדיקע אוקראַינע האָט אָנגעזאָגט טויט און אומקום פון די יידן, און זי האָט זיי דעם טויט און אומקום געטראָגן מיט זיך. זיי האָבן געגנוי אויסגעפירט דאָס וואָס עס האָט אָנגעזאָגט דער רעפריין פון זייער נאַציאָנאַלן הימן: „טויט! טויט! טויט!“. זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט אַן אויסערגעווינלעכן סאַדיזם, וואָס האָט איבערגעשטיגן דאָס אכזריות פון די דייטשן. זיי זיינען זיך באַאָנגעגן מיט דער וויסטסטער ברוטאַליטעט לגבי זייערע קרבנות און האָבן זיי געטויט מיט טעמפּע מכשירים. וואַרשיינעלער האָבן זיי זיך אָנגעהויבן באַנוצן מיט קאַלט געווער צוליב דעם מאָנגל אין אַמוניציע. דעם דאָזיקן מאָנגל האָבן די באַנדעראָוצעס זייער שטאַרק געפילט. קיין קוועלן פון וואַנען צו באַקומען געווער

האָבן זיי נישט געהאַט. אמת טאַקע, די אָפּטרעטנדיקע סאָוועטישע אַרמיי אין יאָר 1941 האָט איבערגעלאָזט אין די וועלדער און פעלדער ריזיקע קוואַנטומס געווער, וואָס זיינען אַרײַנגעפאַלן אין די הענט פון דער באַפעלקערונג, אָבער אין די ערשטע חדשים נאָכן באַזעצן דאָס לאַנד דורך די דייטשן האָבן, אין דעם פּעריאָד פון דער אוקראַיניש־דייטשער פריינדשאַפט, דער רוב אוקראַינער, געטרויי די דייטשן און זייערע פאַראַדעמונגען, אָפּגעגעבן דאָס גאַנצע געווער וואָס זיי האָבן געהאַט געפונען און באַהאַלטן. מען דאַרף אַנעמען, אַז נאָר אַ קליינער טייל פון דעם געווער, וואָס די רוסן האָבן געלאָזט און די אוקראַינער האָבן געמומען, איז געבליבן אין אוקראַיניש הענט. דערביבער זיינען זיי געווען געצוואונגען זיך צו פאַרשאַפן געווער אויף אַ פּאַרטיזאַנישן אופן. די אָנפאַלן אויף די דייטשן אָדער אויף דער אָפּיציעלער אוקראַינישער מיליץ — און די לעצטע זיינען געווען אינסצעניזירט — זיינען געמאַכט געווארן הויפּטזאַכלעך מיטן ציל צו באַקומען געווער. נאָך אַ שווערע פּראָבלעם איז געווען דאָס באַקומען אַמוניציע. אָפּט מאָל האָבן זיי זיך נישט געקענט באַנוצן מיטן געווער וואָס זיי האָבן געהאַט אין זייער רשות, מחמת עס האָבן זיי אויסגעפעלט קוילן. יעדע קויל איז געווען אַ יקר־המציאות. דאָס געווער און די אמוניציע האָבן זיי געקאַרגט, באַהאַלטן פאַר וויכטיקערע אַקציעס, צו וועלכע זיי האָבן זיך געגרייט.*)

די אוקראַינער און די פּאָליאַקן

וו׳ ס׳איז שוין דערמאַנט געווארן, האָט זיך די פּוילישע באַפעלקערונג אין וואָלין געפילט שטאַרק אומגליקלעך אין די יאָרן 1939—1941. די סאָוועטן זיינען פאַר זיי געווען נישט נאָר די טרעגער פון אַ ווירטשאַפטלעך־פּאָליטישער סיסטעם, וואָס זיי האָבן מיטן גאַנצן האַרצן פיינט געהאַט, נאָר זיי זיינען אויך געווען יענע וואָס האָבן צוזאַמען מיט די פאַרהאַסטע דייטשן צום פערטן מאָל צעטיילט זייער פאָטערלאַנד; זיי, די סאָוועטן, זיינען געווען יענע, וואָס האָבן פון זיי, די פּאָליאַקן, די נעכטיקע הערן פון זייער לאַנד און זייער גורל, געמאַכט שטילע, אונטערטעניקע בירגער פון דער סאָוועטישער אוקראַינע. אַלס צוגאָב דערצו האָבן זיי געמוזט אונטערדריקן און באַהאַלטן זייערע אייגנטלעכע געפילן, דעם טרויער וואָס זיי האָבן געטראָגן אין האַרצן נאָכן פאַרלוסט פון פאָטערלאַנד, האָבן געמוזט אַרויסווייזן אַ שמחה און צופרידנהייט מיט דער נייער לאָגע; אָפּט מאָל זיינען זיי אפילו געווארן געצוואונגען צו מאַכן אויסגעשרייען פון שנאה און פאַראַכטונג לגבי דעם פאָטערלאַנד, וואָס זיי האָבן ערשט נעכטן פאַרלוירן.

---

*) עס זיינען פאַרשפרייט געווארן קלאַנגען, אַז ענגלאַנד שיקט זיי געווער. אָבער די קלאַנגען זיינען געווען אינגאַנצן אומבאַגרינדעט און האָבן געצילט צוצוגעבן מוט דער באַפעלקערונג און דער אַרמיי, אַז זיי זיינען נישט אינזאַם, אַז זיי האָבן מעכטיקע פאַרבינדעטע, וואָס שיקן זיי געווער.

אין יוני 1941 האָבן די פֿאָליאַקן אויפגענומען די דייטשן מיט אַ געוויסער דאָזע דערלייכטערונג. זיי האָבן געגלייבט, אַז די נייע סיטואַציע, די נייע מושלים וועלן זיי דערמעגלעכן אויסצוגלייכן דעם איינגעבויגענעם רוקן. זיי האָבן געהאָפט צו פילן זיך פרייער, אַ סך פון זיי האָבן געפֿרוווט פֿאַרנעמען ערטער אין דער נייער אַדמיניסטראַציע. אָבער גלייך האָט זיך אַרויסגעוויזן זייער טראַגישער טעות. די הערן פון דער לאָגע זיינען ווידער אַ מאָל געבליבן די אוקראַינער, און וועגן קיין שום צוזאַמענאַרבעט מיט די פֿאָליאַקן, אפילו אין דער ציווילער אַדמיניסטראַציע, האָט בכלל נישט געקענט זיין קיין רייד.

אין פֿאַרלויף פון די צווייַ סאָוועטן־יאָרן, 1939—1941, איז די באַציאונג פון די אוקראַינער צו די פֿאָליאַקן געווען אַ פיינדלעך־נייטראַלע, און די פיינדלעכקייט איז געווען טיף פאַרדעקט. איצט, גלייך מיטן אַריינקומען פון די דייטשן, האָבן די אוקראַינער אָנגעהויבן גאַנץ אָפן טראַקטירן די פֿאָליאַקן ווי פיינד און האָבן זיי דערקלערט אַ קאָמפּראָמיסלאָזע מלחמה — אַ קאַמף אויף לעבן און טויט. שוין אין פֿאַרלויף פון די גרויסע מאַניפּעסטאַציעס פון יולי 1941, צוליב דעם דערקלערן די זעלבשטענדיקע אוקראַינע, האָבן די מאַניפּעסטאַנטן אויסגעשריען און געזונגען „נידער מיט די ליאַכעס!"; „אַ טויט די ליאַכעס" [„ליאַכעס" מיינט, ווי שוין אָנגעוויזן, פֿאָליאַקן]. די שנאה צו די פֿאָליאַקן, וואָס איז געפֿריידיקט געוואָרן דורך די אַרגאַניזירטע אוקראַינישע נאַציאָנאַליסטן, האָט אַרומגענומען וואָס אַ מאָל ברייטערע קרייזן פון די אוקראַינישע פֿאָלקסמאַסן. די וואָגשאָל פון דער געשיכטע האָט זיך איבערגעקערט. די אוקראַינער זיינען געוואָרן די אונטערדריקער, די פּאָליאַקן — די אונטערדריקטע.

די אַגרעסיוע שטעלונג פון די אוקראַינער לגבי די פֿאָליאַקן איז מיט גאָר נישט געהאָמעווטע געוואָרן. די אָפּיציעלע דייטשישע אָמטן האָבן די דאָזיקע אַגרעסיע אָפּן טאָלערירט, און האָבן געלאָזן די אוקראַינער זיך וואויליגיין אויפן חשבון פון די פֿאָליאַקן. די אוקראַינער האָבן כסדר פֿאָרגעוואָרפן די פֿאָליאַקן די עוולות און די נאַציאָנאַלע אונטערדריקונג וואָס זיי, די אוקראַינער, זיינען אין פֿאַרלויף פון דורות אויסגעשטאַנען מצד די פֿאָליאַקן. ספּעציעל האָבן זיי געדראָט מיט נקמה פֿאָר דער באַציאונג פון דער פּוילישער רעפּובליק צו דעם אוקראַינישן פֿאָלק.

די פֿאָליאַקן האָבן זיך אַרויסגעוויזן איצט נאָך שוואַכער און מאַכטלאָזער אַיידער אין דער סאָוועטישער תקופה. זיי זיינען געוואָרן פֿאַסיוו. און צווישן די צוויי פעלקער האָט זיך, וואָס אַ מאָל מער, פֿאַרטיפט דער קעגנזייטיקער אומצוטרוי, וואָס איז גאָר שנעל פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שטאַרקער, פּריּמיטיווער שנאה. אַזוי‌ערנאָך זיינען די אוקראַינער און פֿאָליאַקן, נאָך הונדערטער יאָרן פון צוזאַמענלעבן, נאָך דעם ווי ס׳זיינען צווישן זיי געווען פיל געמישטע חתונות, פיל פֿערזענלעכע פריינדשאַפֿט, פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אָפּגענ שונאים. די אוקראַינער פלעגן מיט שנאה רופן די פֿאָליאַקן „ליאַכי"; די פֿאָליאַקן — פון זייער זייט — פלעגן רופן די אוקראַינער „האַדי" — ווערעם.

ספּעציעל גרויסע טראַגעדיעס האָבן זיך אָפּגעשפּילט — ווי מיר וועלן ווייטער דערציילן — אין די געמישטע אוקראַיניש־פוילישע משפּחות — צווישן די פּאָרפּעלקער און זייערע קינדער. די דאָזיקע משפּחות זיינען געווײַלע דייטשע אַמטן. די איינפלוסן פון די אוקראַינער זיינען דאָרט נישט געווען אַזעלכע אַבסאָלוטע ווי אין די דערפער. אין די שטעט און שטעטלעך האָבן די דייטשן געהיט די אָרדענונג און די רו, און ממילא האָבן זיי געשיצט די פּאָליאַקן. אויסער דעם האָבן דייטשן, אָפּיציעל און נישט אָפּיציעל, פּאַווּאָריזירט די פּאָליאַקן. צווישן דער שטאָטישער פּוילישער באַפעלקערונג איז געווען אַן אינטעליגענץ, וואָס איז דעם דייטש געווען נענטער ווי דער פּראָסטער, נישט אינטעליגענטער פּרימיטיווער אוקראַיניש־ער פּויער. אין וואָלין האָבן די דייטשן אָנגעהאַלטן געזעלשאַפּטלעכע באַציאונגען מיט די פּאָליאַקן. אין די דייטשישע אַמטן [געביט־קאָמיסאַריאַטן, קאָמענדאַנטורן און זשאַנדאַרמעריע] זיינען די פּאָליאַקן געווען כמעט די איינציקע ציווילע באַאַמטע. פּוילישע פּרויען זיינען געווען די סעקרעטאַרינס און איבערזעצערינס ביי די דייטשע דיגניטאַרן.

אין קעגנזאַץ דערצו איז די פּוילישע דאָרפישע באַפעלקערונג איבערגעלאָזן געוואָרן אויף דעם גענאָד און אומגענאָד פון די אוקראַיניש־ער. אין אָנהייב 1943 האָבן אָנגעהויבן צו דערגיין אין די פּוילישע דערפער גרויל־ידיעות וועגן די פּלענער פון די אוקראַיניש־ער אויסצומאָרדן אַלע פּאָליאַקן. מען האָט איבערגעגעבן, אַז ביז פּסח וועט פּאָרקומען דער אָפּיציעלער צו־טריט פון אַלע אוקראַיניש־ע דערפער צו די באַנדעראָווצעס, און דעמאָלט, ווען די כוחות פון די באַנדעראָווצעס וועלן אַזוי געשטאַרקט ווערן, וועלן זיי צוטרעטן אויסצופירן זייער פּלאַן פון פּאָרניכטן אַלע פּאָליאַקן. דאָס פּסח־דיקע קלינגען פון גלאָקן אין די צערקווע־ס האָט געזאָלט אָנזאָגן דעם אָנהייב פון די מאָרדן.

אין דער אמתן האָבן זיך די מאָרדן אָנגעהויבן אין אַפּריל פון יאָר 1943. אָנגעהויבן האָט עס זיך פון אויסמאָרדן די „לעסניטשע־ס" [וואַלד־אויפּזעער]. געווייַנלעך פּלעגן זיי וואוינען אין די וועלדלעך: אין פּאָראיינזאַמטע הייז־קע־ס, ווייט פון אַ ישוב. שפּעטער האָט מען אָנגעהויבן אויסמאָרדן די פּאָ־ליאַקן וואָס האָבן געוואוינט צוזאַמען מיט די אוקראַינער אין געמישטע דערפער. און נאָכדעם זיינען זיי אַריבער צו מאָרדן פּאָליאַקן אין די פּוילישע אָפּגעלעגענע דערפלעך, די אַזוי גערופענע „כוטאָרע־ס". צום סוף האָבן זיי גע־נומען דערגרייכן צו די פּאָליאַקן וואָס האָבן געוואוינט אין ריין פּוילישע דערפער, קאָלאָניע־ס און דאָס גלייכן.

פּריער פּלעגן זיי זייערע מאָרדן אויספירן בייגאַכט. ביסלעכווייז האָבן

זיי אַנגעהויבן מאַרדן אויך בייטאָג. זיי זיינען אַנגעפאַלן אויף פּוילישע היי־זער און אויסגעמאַרדעט די גאַנצע משפּחה, איינשליסלעך קינדער און אפילו זויג־קינדער. על־פּי רוב פלעגן די מאַרדן אויסגעפירט ווערן מיט קאַלט געווער [העק, מעסערס און דאָס גלייכן].

אין דאָרף טייקוני, ראָונער ראַיאָן, אַן אוקראַיניש דאָרף, אין וועלכן עס האָבן געלעבט פערציק פּאָליאַקן, האָבן זיי ביינאַכט צוזאַמענגעטריבן אַלע פּאָ־ליאַקן אין איין כאַטע אַריין, געהייסן די קרבנות זיך אַוועקלייגן אין אַ ריי אויף דער דיל, מיט די פּנימער צו דער ערד, און נאָך דעם ווי זיי האָבן זיי צוגעדעקט מיט ליילעכער, האָבן זיי אַלע דערהרגעט מיט העק איבער די קעפּ.

אין געמישטע פּויליש־אוקראַיניש דערפער פלעגן זיי נישט פאַרברע־נען די פּוילישע כאַטעס; ריין־פּוילישע דערפער פלעגן זיי תמיד, נאָכן אויסמאַרדן די באַפעלקערונג, אַוועקלאָזן מיטן רויך.

געמישטע פאַרפעלקער פלעגן זיי פונאַנדערלאָזן — דעם אוקראַיניש־טייל לאָזן לעבן און מאַרדן בלויז דעם פּוילישן טייל. קינדער פון געמישטע פאַרפעלקער האָבן זיי געלאָזט לעבן.

צווישן דער פּוילישער באַפעלקערונג האָט געהערשט אַן אומבאַשרייב־לעכע פּאַניק. ווי נאָר עס האָבן זיך אַנגעהויבן פאַרשפּרייטן די ידיעות וועגן די מאַרדן זיינען זיי געווארן אינגאַנצן דעזאָריענטירט און אין פּאַנישער שרעק האָבן זיי נאָכגעפאַרשט דעם לויף פון די געשעענישן. אין אַנפאַנג, וען זיי האָבן געגלייבט, אַז די מאַרדן קומען פאָר נאָר ביינאַכט, פלעגן זיי פאַרלאָזן די ווירטשאַפטן אויף ביינאַכט; יעדער האָט זיך אויסבאַהאַלטן ווי נאָר ער האָט געקענט: אין די וועלדער, אויף די פעלדער, אין באַהעלטע־נישן. וען די אַנפאַלן האָבן אַנגעהויבן פאָרקומען בייטאָג, איז זיי נישט געבליבן קיין אַנדערע עצה, נאָר צו פאַרלאָזן די ווירטשאַפטן.

ווי נאָר עס האָבן זיך אַנגעהויבן די ערשטע, פאַראיינצלטע מאַרדן, איז געווען נאַטירלעך, אַז די פּאָליאַקן האָבן געזוכט שוץ ביי דער דייטשישער אַדמיניסטראַציע. וועגן יעדן איינצלנעם מאַרדפאַל האָט מען געמעלדעט דער דייטשישער זשאַנדאַרמעריע. דעלעגאַציעס פון פּאָליאַקן זיינען אַוועק צו די אַנטשפּרעכנדיקע דייטשע אינסטאַנצן, געבעטן הילף און שוץ, וואָס איז זיי, לויט זייער מיינונג, געקומען. אָבער די דייטשן האָבן געפירט די פּאָליטיק און טאַקטיק פון „טיילן און הערשן". זיי האָבן זיך געפירט אַזוי, אַז עס איז געווען קלאָר, אַז זיי צילן דערצו די באַציאונגען צווישן די צוויי פעלקער זאָלן זיין וואָס ערגערע, זאָלן זיך וואָס מער קאָמפליצירן און עס זאָל אין לאָנד הערשן אַ כאָאָס. אָבער וען זיי האָבן געהערט פון די פּאָליאַקן וועגן די מער־דערייען, האָבן זיי אויסגעדריקט זייער מיטגעפיל, האָבן געמאַכט ענטויע פּראָ־טאָקאָלן וועגן די געשעענישן, וואו און וען און מיט וועמען עס איז פאָר־געקומען און האָבן צוגעזאָגט אויסצוזוכן די שולדיקע און זיי צו באַשטראָפן. אָבער מער ווי צו דעם איז עס קיין מאָל נישט דערגאַנגען. בחינם האָבן די פּאָליאַקן אויסגעקוקט אויף דער אינטערוועניע פון די דייטשן. דעמאָלט זיינען די פּוילישע דעלעגאַציעס געקומען צו אַ הסכם מיט די דייטשן וועגן שאַפן

אַ פּוילישע זעלבשוץ. די פּאָליאַקן האָבן די זעלבשוץ געשאַפֿן, די דייטשן האָבן זי לעגאַליזירט און אויסגעשטאַט מיט געווער.

כדי צו דערמעגלעכן די זעלבשוץ האָבן די פּאָליאַקן זיך געמוזט ענגער צוזאַמענקוועטשן. זיי האָבן פֿאַרלאָזט די קלענערע ישובים און האָבן זיך באַזעצט אין די גרעסערע, וועלכע זייענען גלייכצייטיק געווען פּעסטונגען.

די באַנדעראָוצעס האָבן דאָן ענגומען אָנפֿאַלן מיט גרעסערע כוחות אויף די פּוילישע דערפֿער־פּעסטונגען. צווישן די צוויי קעגנערישע לאַגערן האָבן זיך טייל מאָל אָפּגעשפּילט אמתע קאַמפֿן. יעדעס פּויליש דאָרף, אפילו אַז עס האָט זיך אים איינגעגעבן אָפּצושלאָגן די אַטאַקע פון די באַנדעראָוו־צעס, איז געווען אָפּגעריסן פון דער וועלט און האָט זיך נישט געקענט האַלטן איינאַליירט אויף אַ לאַנגער צייט. די פּאָליאַקן זיינען דעריבער געווען גע־צוואונגען אויפצוגעבן די דערפֿער־פּעסטונגען און זיך אַריבערקלייבן איז די שטעט און שטעטלעך. געווען אויך פיל פאַלן, וועו פּאָליאַקן האָבן זיך אַריבערגעטראָגן אויף דער סאָוועטישער זייט, וואו די טעטיקייט פון די באַנ־דעראָוצעס איז געווען אַ שוואַכע. געווען אויך פּאָליאַקן וואָס זיינען אַוועק אין די וועלדער און דאָרט געגרינדעט פּאַרטיזאַנישע אָפּטיילונגען. טייל פון די אָפּטיילונגען האָבן עקסיסטירט זעלבשטענדיק, אַנדערע האָבן זיך פריער־שפּעטער פאַראיניקט מיט דער סאָוועטישער פּאַרטיזאַנקע.

מערסטנטייל האָבן די פּאָליאַקן געצוויגן אין די שטעט און שטעטלעך מיט זייער אָפּגעראַטעוועטן באַוועגלעכן פּאַרמעגן, דעם לעבעדיקן אינווענ־טאַר און אַ טייל פון זייערע תבואות. געווען אָבער אויך פאַלן, אַז פּאָליאַקן זיינען אַוועק פון זייערע וווירטשאָפטן נאָקעט און בארוועס, אַז זיי האָבן קוים־קוים אָפּגעראַטעוועט די נאָקעטע לעבנס.

אין די שטעט און שטעטלעך האָט אויף די פּאָליאַקן געוואַרט אַ פּאַר־טיקער דאַך איבערן קאָפּ. דאָס זיינען געווען די אויסגעלידיקטע יידישע געטאָס מיט די חרובע און האַלב־חרובע וואוינונגען. אין זיי האָבן זיך דאָס באַ־זעצט די פּאָליאַקן וואָס האָבן זיך אַרויסגעראַטעוועט פון די אוקראַיניש־ישע ענט. היות ווי די יידישע וואוינונגען האָבן געווייגלעך נישט געהאַט קיין שטאַלן פאַר קי, פערד און חזירים, האָבן זיי איבערגעאַרבעט די יידישע בתי־תפילה, שולן, בתי־מדרשים, קלויזן — אויף שטאַלן. גרעסערע שולן פלעגן זיי פאַרוואַנדלען אין קאָלעקטיווע שטאַלן — פאַר אַ ריי משפחות.

אָלס די בעסטע מקומות אויף צו פּאַשן זייערע בהמות האָבן די פּאָליאַקן באַטראַכט די יידישע בית־הקברותן. די בית־הקברותן זיינען געווען געדיכט באַוואָקסן מיט גראָזן, האָבן זיך געפונען נאָענט פון די ישובים, און דאָרט האָט מען צום לייכטסטן געקענט אויסמיידן אַן אָנפֿאַל מצד די באַנדעראָוצעס.

אָבער אפילו אין די שטעט האָבן די באַנדעראָוצעס נישט געלאָזן די פּאָליאַקן צו רו. זיי האָבן געטראָפן אין די פּוילישע הייזער אַריין סאַמע אונטער די נעז פון די דייטשן. אָבער אין די שטעט זיינען די באַנדעראָוצעס אָנגעפֿאַלן אויף די פּאָליאַקן נאָר אין די נעכט. ווידער זיינען די פּאָליאַקן גע־

וועג געצוואונגען איבערצולאָזן זייער פאַרמעגן אין די נעכט און אויסזוכן זיך זיכערע באַהעלטענישן.

אין די שטעט און שטעטלעך זיינען די קאַטוילישע קלויסטערס געווען פעסטונגען פאַר די פּאָליאַקן. אין די נעכט האָבן זיי געהיט באַוואָפנטע פּאָליאַקן. אין די שטעט איז דאָס פּוילישע פאַרמעגן נישט געווען אינגאַנצן הפקר. די דייטשן האָבן דערלויבט דאָס שאַפן פון אַ באַוואָפנטער פּוילישער מיליץ, וועמענס אויפגאַבע עס איז געווען צו וואַכן איבער דעם לעבן און פאַרמעגן פון דער פּוילישער באַפעלקערונג. עס האָט זיך געשאַפן אַ לעכערלעכע, טראַגיקאָמישע סיטואַציע. איינע לעבן דער אַנדערער האָבן עקסיסטירט צוויי אָפּיציעלע מיליציעס, איינע פיינדלעך צו דער אַנדערער: די אוקראַיניש שוואַרצע מיליציע און די פּוילישע, נישט־מונדירטע אָבער באַוואָפנטע.

די דאָזיקע, ביז צו דער העכסטער מדרגה אָנגעשטרענגטע אַטמאָספערע פון אָפּענער מלחמה צווישן די פּאָליאַקן און די אוקראַינער, האָט אָנגעהאַלטן ביז צום מאָמענט וועו די סאָוועטן האָבן אין יאָר 1944 ווידער באַזעצט וואָלין. ערשט דעמאָלט האָט זיך די לאָגע פון די פּאָליאַקן פאַרלייכטערט. דער אינטערעס פון די באַנדעראָוצעס האָט זיך אָפּגעקערט פון זיי און האָט זיך געוועגדט צו די סאָוועטן. די פּאָליאַקן האָבן זיך, וואָס אַן אמת, שוין קיין מאָל נישט צוריקגעקערט אין די פאַרלאָזענע וווייטע דערפער, וואו עס האָבן געוואוינט דער רוב אוקראַינער, אָדער וואו עס האָט קיינער נישט געוואוינט, זיי האָבן זיך אָבער צוריקגעקערט אין די גרעסערע ריין־פּוילישע דערפער. אָבער די לאָגע האָט לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. די סאָוועטן זיינען צוגעטראָטן צו לייזן די פּוילישע פּראָבלעם. עס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ דעקרעט וועגן רעפאַטריאַציע. יעדער פּאָליאַק האָט געהאָט דאָס רעכט זיך צו רעפאַטריאירן אין דער פּוילישער רעפובליק. דאָס מאָל זיינען אַלע פּאָליאַקן אַרויסגעפאָרן קיין פּוילן.

באַנדעראָוצעס און אַנדערע מינדערהייטן און די פּראָוואָסלאַוונע צערקווע

אין וואָלין האָבן אין 1939 געוואוינט אויך דייטשן, טשעכן און רוסן. די דייטשן האָבן זיך, ווי דערמאָנט, אין די יאָרן 1939—1941 רעפאַטריאירט קיין דייטשלאַנד. די סאָוועטן האָבן דעמאָלט נישט טאָלערירט קיין דייטשן אויף זייערע שטחים.

טשעכן זיינען געווען גוט־אינגעפונדעוועטע לאַנדווירטן, וועלכע האָבן געלעבט אין ספעציעלע, אייגענע קאָלאָניעס. די באַנדעראָוצעס פלעגן אָנפאַלן אויף זיי אין די נעכט און אונטער טעראָר און דראָוונגען זיי צווינגען צו פאַסיוויטעט, און אַרויספירן פון די ווירטשאַפטן דאָס וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט אַרויספירן (הויפּטזאַכלעך תבואה, בהמות, חזירים אין קאַרטאָפל).

די רוסן אין וואַלין האָבן געבילדעט אַ שטאַטישן עלעמענט. דאָס איז געווען הויפטזאַכלעך די רוסישע באַאַמטן־אינטעליגענץ, וואָס איז דאָ געבליבן נאָך פון די צאַרישע צייטן. אין די שטעט איז דאָס מאָרדן נישט געווען אַזאַ פֿשוטע זאַך ווי אין די אָפּגעלעגענע מקומות, ווי דערפֿער אדג״ל, אָבער די נישט פיל רוסן וואָס האָבן נישט געוואוינט אין די שטעט, און דאָס זיינען געווען וואַלד־אויפזעער, באַן־שומרים און אַנדערע פון דעם כאַראַקטער, האָבן די באַנדעראָוצעס אויסגעמאָרדעוועט צוגלייך מיט די פּאָליאַקן.

אין יאָר 1942 האָבן קיין וואַלין אָנגעהויבן אָנקומען נייע מענטשן פון רוסישער נאַציאָנאַליטעט, וואָס זיינען געווען פאַר זיי פּאָליטיש כשר. די דאָזיקע געפאַנגענע האָבן זיך געפונען אויף דער פריי, האָבן געמעגט אַר־בעטן וואו זיי האָבן געוואָלט, זיינען בלויז געווען אונטערגעוואָרפן אַ מעל־דונגס־פּליכט. אָלע דאָזיקע געפאַנגענע זיינען געווען רוסן, און זיי פלעגן זיך געווויינלעך פאַרדינגען אויף אַרבעט צו די רייכערע לאַנדווירטן, הויפטזאַכלעך צו די טשעכן. די דאָזיקע געפאַנגענע האָבן די באַנדעראָוצעס ענגומען מאָרדן נאָך אַיידער זיי זיינען צוגעטראָטן צו מאָרדן די פּאָליאַקן — נאָך אין ווינטער פון 1942 אויף 1943. די ידיעות וועגן די דאָזיקע מאָרדן האָבן זיך שנעל צעטראָגן צווישן די געפאַנגענע. זיי האָבן אָנגעהויבן אַנטלויפן פון ישובים, אַוועק אין די וועלדער, צוטרעטן דאָרטן צו די שוין־עקסיסטירנדיקע פּאַר־טיזאַנער־גרופּן, אָדער שאַפן נייע פּאַרטיזאַנער־גרופּן.

אין וואָלין זיינען די אוקראַינער געווען פּראָוואָסלאַווענע. די אָפּיציעלע שפּראַך פון דער פּראָוואָסלאַווענער קירך איז געווען רוסיש. די געבעטן זיינען אָפּגעריכט געוואָרן אויף אַלט־סלאַוויאַניש; די דרשות זיינען געהאַלטן גע־וואָרן אין רוסיש. די באַנדעראָוצעס האָבן זיך געשטעלט פאַר אַ ציל צו „נאַציאָנאַליזירן״ די צערקווען, פאַרבייטן די רוסישע שפּראַך אויף דער אוקראַיניש.

נאַטירלעך איז נישט דער גאַנצער אוקראַיניש קלער געווען גרייט דורכצופירן די דאָזיקע רעוואָלוציע אין דער טראַדיציע און ער האָט זיך געטיילט אין צוויי גרופּעס. זייערע קעגנער אין צערקווע האָבן די באַנדע־ראָוצעס דערקלערט אַ מלחמה אויף טויט און לעבן — פונקט ווי זיי האָבן דאָס געטאָן לגבי אַנדערע קעגנער זייערע. זייערע קעגנער האָבן זיי איינ־פאַך גענאַרדעט. זומער 1942 האָבן זיי דערהרגט, נישט ווייט פון קרעמעניץ, דעם אַרציביסקופ סימאָן מיט זיין גאַנצער סוויטע, וועלכע איז געווען אויפן וועג ערגעץ וואו.

די נידעריקערע שיכטן פון קלער האָבן זיך אין גאַנצן סאָלידאַריזירט מיט די באַנדעראָוצעס, און איז געווען שטאַרק טעטיק. די באַנדעראָוצעס זיינען געווען שטאַרק גלייביק, האָבן פיל מתפלל געווען, געטאָן אַלץ מיט גאָטס נאָמען אויף די ליפּן און האָבן געדאַרפט זיין ברכה. פאַר יעדער אַטאַקע האָבן זיי געהייליקט דאָס געווער און דער פּאָפּ האָט געבענטשט די מענטשן פאַרן אַרויספאָרן. גאָט האָבן זיי געבעטן ער זאָל זיי שיקן אַ נצחון, און אים האָבן זיי געדאַנקט פאַר אַ גוט איינגעגעבענער אַטאַקע.

די אוקראַינער און די יידן

עס איז אוממעגלעך אָפּצוטיילן די באַנדעראָוצעס פון דער אוקראַינישער באַפעלקערונג. מעגלעך, און אפשר אויך וואַרשיינ־לעך, אַז צווישן די אוקראַינער זיינען געווען אויך נישט־באַנדעראָוצעס, אָבער זייער צאָל איז געווען זייער אַ קליינע און זי איז נישט געווען ביכולת צו ענדערן דאָס אַלגעמיינע בילד. מען קען זאָגן מיט דער פולסטער אָביעקטיוויטעט, אַז דאָס אוקראַינישע פֿאָלק איז באַשטאַנען פון באַנדעראָוצעס און זייערע סימפּאַטיקער. אין יעדן פאַל, קיין אַקטיוויטעט קעגנער האָבן די באַנ־דעראָוצעס נישט געהאַט. די באַנדעראָוצעס זיינען געווען די טאַנגעבער אין גאַנצן אוקראַינישן לעבן, און זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, אַז זיי האָבן — אין דער מאָס וואָס דאָס איז בכלל נייטיק געווען צווישן די טראַדיציאָנעל־אַנטיסעמיטישע אוקראַינישע מאַסן — פֿאַרמירט זייער באַציאונג צו די יידן. מיט די באַנדעראָוצעס, וואָס זיינען געווען פריער טעטיק נאָר אין אונטער־גרונט, האָבן זיך די יידן געטראָפֿן צום ערשטן מאָל ערשט נאָך די ליקווי־דאַציע־אַקציעס. ביז דער דאָזיקער צייט האָבן יידן אין די געטאָס געזען די אוקראַינער אין דער אַדמיניסטראַציע און מיליץ, אָדער אין דער מאַסע פון דער ציווילער באַפעלקערונג. דעריבער קענען מיר דעם טערמין „באַנדע־ראָוצעס" אין באַציאונג צו יידן באַנוצן ערשט נאָך די אַקציעס פון „יודען־ריין".

***

די צוויי יאָר פון דער סאָוועטישער הערשאַפט האָבן צוגעגאָסן אייל צו דער טראַדיציאָנעלער שנאה, וואָס די אוקראַינער האָבן געפילט צו די יידן אין משך פון הונדערטער יאָרן. דאָס אידענטיפיצירן יידן מיט קאָמוניסטן האָט נישט געהאָלפֿן אין זיך קיין עלעמענטן פון נייעס.

אַ היפּשע צייט האָבן די יידן, און ספּעציעל די וואָס האָבן געהאָט צו טאָן מיט דער באַפעלקערונג, געפילט, אַז עס טראָגט זיך אַ שרעקלעכע לאָווע, אַ וואולקאַן־מאַסע, וואָס וואַרט אויף דער ערשטער געלעגנהייט אויסצוברעכן און זייזן אַרום זיך טויט און פֿאַרניכטונג. די יידן, וואָס האָבן פֿאַרנומען אַרויסגערוקטע פּאָזיציעס אין סאָוועטישע אַמטן, וואָס האָבן געהאָלפֿן צו טאָן מיט דער באַפעלקערונג, ווי, למשל, דער פינאַנצאַמט, דער אַמט פון צו־שטעלן תבואה, פון בהמות־צושטעלונג און אין אַנדערע ענלעכע אינסטיטו־ציעס, האָבן זיך עוואַקואירט צוגלייך מיט דער סאָוועטישער אַדמיניסטרא־ציע. אויב זיי האָבן דאָס נישט געטאָן, זיינען זיי געווען געצוואונגען זיך אַריבערצוטראָגן אין ערטער, וואו מען האָט זיי נישט געקענט. אין קעגנפאַל זיינען זיי געווען די ערשטע קרבנות. אין די ערשטע טעג האָט מען זיי צו־געגומען פון די הייזער און זייט דעמאָלט איז פֿאַרשוואונדן יעדער צייכן פון זיי. אָבער דער צאָרן פון די אוקראַינער האָט זיך נישט באַגרענעצט בלויז אויף די דאָזיקע יידן. אין די ערשטע טעג פון דעם באַזעצן דאָס לאַנד דורך די דייטשן, איז דורך וואָלין אַריבער אַ כוואַליע פון פּאָגראָמען. דאָס אוק־

ראַינישע פאָלק איז געווען איבערפולט מיט אַ שנאה צו יידן און מיט אַ ווילן אין זיי נקמה צו נעמען. דער גרויער אוקראַינישער מענטש, דער שכן, דער נעכטיקער מיטאַרבעטער, דער קונה, האָט זיך געענדערט נישט צו דער־קענען. קיינער האָט זיך נישט מודה געווען אין זיין באַקאַנטשאַפט מיט אַ ייד, שוין נישט צו ריידן, אַז זיי האָבן נישט אָנערקענט קיין פריינדשאַפט, אַפילו די פריינדלעכסטע באַציאונגען, אין וועלכע זיי האָבן ערשט אַ טאָג פריער געלעבט מיט די יידן, האָבן זיך מיט איין מאָל אויסגעלאָזן. זיי האָבן צו יידן אַרויסגעוויזן זייער פאַראַכטונג, מאַניפעסטירט זייער העכערקייט דורך נישט וועלן זיי אפילו באַמערקן, אָפט האָבן זיי אויף דער גאַס געשלאָגן יידן. אין די ערשטע פאָר וואָכן, ווען דאָס גיין אויפן מאַרק איז פאַר יידן נאָך נישט געווען פאַרבאָטן, האָט די באַפעלקערונג נישט געוואָלט פאַרקויפן קיין יידן קיין לעבנסמיטל־פּראָדוקטן. יידן האָבן דעמאָלט, אין זייער נאַאיווי־טעט, אינטערוועניירט ביים אוקראַינישן קלער און ביי די אוקראַינישע אַמטן, בעטנדיק הילף. מען האָט גערעדט צו די געפילן פון די אוקראַינישע איינ־פלוסרייכע ספערן, אַז זיי זאָלן אָנזאָגן זייערע מיטגלידער און גלייביקע, אין די אַמטן און צערקוועס, זיי זאָלן האָבן רחמנות אויף די יידן, ווייל אין קעגנ־פאַל, האָבן מאָטיווירט די יידישע פאָרשטייער און גערעדט צום געוויסן פון די אוקראַינישע פירער, דראָט די יידן אַ הונגערטויט.

נאָך דער תקופה פון דעם פאַרשיכורן זיך מיט די דעמאָנסטראַציעס האָט זיך די כוואַליע פון שנאה און פאַראַכטונג צו יידן אויסערלעך געלינ־דערט. דאָס איז פאָרגעקומען נישט אונטער דעם איינפלוס פון דעם קלער און פון דער אוקראַינישער אַדמיניסטראַציע, וועלכע האָבן פּשוט אויסגע־לאַכט די נאַאיוויטעט פון די יידן צו קומען צו זיי מיט אַזעלכע אָנקלאַגעס און מיט בעטן הילף, נאָר אונטערן דרוק פון די געשעענישן, פון דער אַנט־וויקלונג פון דער דייטשער פּאָליטיק. דער אוקראַינער האָט אַלץ מער און מער אויפגעהערט זיך צו פילן ווי אַ פריץ, ווי דער הער פון דער לאַגע. פאַרקערט, אין דער מאָס ווי ס׳האָט זיך בולט אַרויסגעוויזן וואָס עס זיינען די כוונות פון דעם אמתן הער פון דער סיטואַציע — די דייטשן, האָט זיך דער גרויער אוקראַינער אָנגעהויבן פילן אַ פאַרשעמטער און אָפּגענאַרטער און האָט אַליין אָנגעהויבן אַראָפּלאָזן זיין הויך־אויפגעהויבענעם קאָפּ. די געפילן פון זעלבזיכערקייט און הערשונג האָבן זיי אָנגעהויבן פאַרלירן גלייך אין די ערשטע טעג, ווען זיי האָבן געזען ווי די דייטשן פּייניקן די רוסישע קריגס־געפאַנגענע, ווי מען טרייבט זיי ווי די בהמות, הונגערן זיי אויס, דערהרגענען זיי אָן רחמנות און אָן חשבון. דאָס נישט האַלטן די פאַרזיכערונ־גען מכוח אַ זעלבשטענדיקער אוקראַינע, דאָס אַרעסטירן באַנדעראן האָט פאַרענדיקט דעם פּראָצעס, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן פריער.

אָבער די דאָזיקע ענדערונג, וואָס איז אַריינגעטראָטן אין די קעגנזייטיקע באַציאונגען צווישן די אוקראַינער און די דייטשן, האָט ווייניק־וואָס געענ־דערט אין דער פּרינציפּיעלער באַציאונג פון די ערשטע צו די יידן. זיי האָבן בלויז אויפגעהערט אָפן און בקול־רם זיך צו אַפישירן מיט זייער

האַס צו די יידן, ווי זיי האָבן דאָס געטאָן אין דער ערשטער צייט, ווען זיי האָבן געוואָלט מיט אַלע מיטלען נאָכטאָנצן די דייטשן, זיי אַרויסווייזן ווי ווייט זיי זיינען מיט זיי, ווי שטאַרק זיי געפעלט דער דייטשער דרך, ווי גרויס עס איז זייער סאָלידאַריטעט מיט זייערע באַפרייער.

די באַציאונג פון דער באַפעלקערונג צום יידישן האָב און גוטס

די הויפט־פאַראינטערעסירונג פון דער באַפעלקערונג האָט זיך צענטראַליזירט אין דער ליידנשאַפט רייך צו ווערן פון די יידן. גלייך אין די ערשטע טעג נאָכן באַזעצן דאָס לאַנד פון די דייטשן, האָט די באַפעלקערונג, ווער אינגאַנצן בפרהסיה און ווער האַלבוועגס, פאַרשטעלט און שע־מעוודיק, געראַבעוועט ביי יידן און אפילו איבערגעשטיגן אייגער דעם אַנדערן מיט רויבן. די אינדיווידועלע רויבעריין זיינען פאַרגעקומען אומעטום און האָבן נישט געהאַט קיין שום שייכות מיט די אַרגאַניזירטע רויבאַנפאַלן. די אַרגאַניזירטע, געמיינזאַמע רויבאַנפאַלן האָבן געטראָגן אויף זיך אַ צייכן פון אַן אידעע, די אינדיווידועלע אַנפאַלן האָבן כמעט תמיד געהאַט בלויז אַ פערזענלעכן כאַראַקטער. אוקראַינער זיינען גאַנץ איינפאַך אַריינגעקומען אין אַ יידישער שטוב, האָבן געעפנט די שענק, קאַסטנס און זיך געמוטשעט, ווי זיי האָבן געוואָלט. דאָס זעלבע האָבן געטאָן אינדיווידועלע אוקראַינישע מיליציאָנערן. אַריינגעקומען אין אַ יידישער שטוב, געפאָדערט זייגערלעך, מלבושים, ווײַן און דאָס גלייכן. אויך ווען די רויבעריין האָבן יידישע פאַרשטייער אינטערווענירט ביי די אמתן. אין דעם פאַל האָבן די אינטער־ווענצן געהאַט פאַזיטיוו רעזולטאַטן. די דייטשן זיינען געווען פאַראינטע־רעסירט אין יידישן פאַרמעגן נישט וויניקער ווי די אוקראַינער און זיי האָבן שארף פאַרבאָטן די באַפעלקערונג און די מיליציאָנערן צו „באַזוכן" יידישע שטובן און עפעס וואָס פון זיי נעמען. זיי האָבן אַנגעזאָגט, מען זאָל זיי מעלדן וועגן יעדן באַזונדערן פאַל. די רויבעריין זיינען טאַקע, אַלס כלל, אַפגעשטעלט געוואָרן.

ווי לאַנג דאָס צוראַבירן יידיש פאַרמעגן איז אַנגעגאַנגען אָן אַ שטראָף, ווי לאַנג מען האָט געקענט נעמען אָפן, ווי לאַנג די אייניציקע דאגה איז געווען, אַז דער שכן זאָל נישט זיין געשיקטער און אויסכאַפן דעם יידנס פאַרמעגן, ווי לאַנג דאָס וואָס עס האָט געהערט צום יידישן צום נישט־יידישן, אַזוי לאַנג איז פאַר יידן געווען כמעט אוממעגלעך צו קויפן לעבנס־מיטל ביי די נישט־יידן, אָדער אויסצובייטן זאַכן אויף לעבנסמיטל. ערשט ווען דאָס ראַבירן יידיש פאַרמעגן איז געוואָרן אוממעגלעך, ערשט אַז די באַפעלקערונג האָט זיך איבערגעצייגט, אַז די אמתע בעלי־בתים און יורשים פון יידישן האָב און גוטס זיינען גאָר די דייטשן, ערשט דעמאָלט האָבן זיי אַנגעהויבן האַנדלען מיט יידן, דורכפירן די פאַרשיידנסטע טראַנזאַקציעס.

מען האָט אַנגעהויבן קויפן ביי יידן זאַכן, אויסבייטן און אויסנאַרן. אַלס רעזולטאַט פון דער נייער סיטואַציע איז די באַפעלקערונג געוואָרן מער און מער פאַראינטערעסירט אין אָנהאַלטן קאָנטאַקטן מיט יידן, אָנהאַלטן מיט זיי האַנדלס־באַציאונגען. אַדאַנק דער ענדערונג, דעם פאַרבאָט פון די דייטשן צו ראַבוועטן און זייערווילן אַליין אַלץ צו באַקומען אין זייערע הענט אַריין, זיינען די יידן, באַגרענעצטע ביז צו דער לעצטער מעגלעכקייט אין זייער פערזענלעכער פרייהייט און אין דער מעגלעכקייט זיך צו באַוועגן, פאַר־משפּטע דורך די דייטשן צום טויט, געווען אין דער לאַגע אויסצומיידן דעם הונגערטויט, וואָס די דייטשן וואָלטן גערן אויף זיי געבראַכט.

דער אוקראַיניישער פויער האָט זיך קאָנטאַקטירט מיט דעם ייד צוליב איינע פון די פיר וויטערדיקע סיבות:

1) קויפן און אויסבייטן זאַכן;
2) אויסנאַרן זאַכן און געלט;
3) פאַרקויפן זיינע פראָדוקטן צו די העכסטע שוואַרצע פרייזן;
4) אויסצונוצן די יידישע ספעציאַליסטן, בעלי־מלאכות, אַז זיי זאָלן פאַר זיי מאַכן כלערליי נייטיקע אַרבעטן. *)

אין די מערסטע פאַלן פלעגט מען די האַנדלס־טראַנזאַקציעס דורכפירן אויף די אַרבעט־פלעצער, מחוץ דער געטאָ. יידן האָבן מיטגענומען אויף די אַרבעט־פלעצער זייערע חפצים, דערהויפט בגדים, די אוקראַיניער האָבן אַהין געבראַכט די פראָדוקטן. די זאַכן זיינען שטענדיק, ביי אַלע טראַנזאַקציעס, אַוועקגעגעבן געוואָרן פאַר גאָר נישט, ממש בחינם, פאַר אַ קוואַנטום פראָ־דוקטן וואָס איז נישט געשטאַנען אין קיין שום פּראָפּאָרץ צו דער אמתער ווערט פון דעם פאַרקויפטן חפץ.

עס האָט אויך זייער און זייער אָפט געטראָפן, אַז דער קויפער האָט נישט באַצאָלט אפילו דעם בחינמדיקן פרייז וואָס ער האָט זיך פאַרפליכט צו באַצאָלן פאַר דעם געקויפטן חפץ. אין דעם מערסטנטייל פאַלן, דערהויפט וועז עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן אַ ווערטפולערן חפץ, איז צווישן די ביידע צדדים אָפּגעמאַכט געוואָרן, אַז די פראָדוקטן וועלן דעם ייד איבערגעגעבן ווערן ראַטעסווייז. פיל מאָל האָט דער קונה נישט געהאַט די גאַנצע פּרא־דוקטן וואָס ער האָט געדאַרפט געבן, אָבער מער נאָך ווי דאָס, איז כמעט אין אַלע פאַלן דער יידישער פאַרקויפער נישט געווען ביכולת צו נעמען דעם גאַנצן קוואַנטום מיט אים מאָל. מען האָט נישט געקענט אַרײַנטראָגן מיט איין מאָל קיין סך פראָדוקטן. עס איז תמיד געווען אַ סכנה, אַז ביים געטאָ־טויער וועט די וואַך די פראָדוקטן אַוועקנעמען, שוין נישט ריידנדיק דער־פון וואָס דאָס געפינען אַ גרעסערן קוואַנטום פראָדוקטן האָט געדראָט מיט טויט. אַז דאָס נישט האָלטן וואָרט מצד די אוקראַיניער, אָפּנאַרן און נישט אָפּגעבן די צוגעזאָגטע פראָדוקטן, איז געווארן אַ מאַסן־דערשיינונג, האָבן יידן אָנגעהויבן בעסער פאַרקויפן זייערע זאַכן פאַר געלט, ברענגען דאָס

*) זע אָפּטיילונג „אַרבעט".

געלט אין געטאָ אַריין און דאָרט קויפן פּראָדוקטן, אפילו פאַר העכערע פּרייַז. דאָס האָט געווירקט אויף דעם וואוקס פון שוואַרצן האַנדל אין די געטאָס גופא. די אוקראַינער האָבן אויפגעהערט זיך צו טרעפן מיט די יידן ביי דער אַרבעט און עס האָט זיך פאַרשטאַרקט דער שמוגל פון לעבנסביטל־פּראָדוקטן אין געטאָ אַריין דורך די אוקראַינער און יידן. דערהויפּט איז געשמוגלט געוואָרן פּלייש, מעל, סאַכאַרין, פעטס אדג״ל.

א ספּעציעלע קונסט איז אַנטשטאַנען צווישן די אוקראַינער: אויסצו־נאַרן ביי יידן זאַכן. די דאָזיקע קונסט איז אויסגעפירט געוואָרן אונטער די פאַרשיידנסטע אויסריידן. יידן האָבן, ספּעציעל אין דער ערשטער תקופה, געוואָלט פאַרזיכערן זייערע בעסערע זאַכן. אין געטאָ, האָבן זיי געדרונגען, זיינען די זאַכן נישט זיכער. אין פאַל פון אַנטלויפן פון געטאָ, אָדער פון פאַרשטעקן זיך, האָט מען געמוזט איבערלאָזן אַלע זאַכן וואָס זיינען געווען אין געטאָ. אַנדערש, האָט מען געטראַכט, איז מיט זאַכן וואָס געפינען זיך מחוץ דער געטאָ, ביי קריסטן, וואָס האָבן מסכים געווען צו באַהאַלטן ביי זיך יידיש אייגנטום. פון אַזעלכע זאַכן, האָט מען געגלייבט, וועט מען קענען גענישן וועו נאָר מען וועט וועלן. מען האָט אויך געגלייבט, אַז אַ זאַך וואָס וועט זיך געפינען מחוץ דער געטאָ וועט זיין לייכטער צו פאַרקויפן, אייִדער אַ זאַך וואָס מען וועט מוזן פון געטאָ אַרויסשמוגלען.

כדי צו לאָקירן ערגעץ וואו די בעסערע זאַכן, האָבן יידן זיך פאַרשטעל־דיקט מיט קריסטן, מיט געווועזענע שכנים, גוטע־פריינד, באַקאַנטע. דער־הויפּט זיינען דאָ געקומען אין באַטראַכט געווועזענע דינסטן, אַמען און קונים. יידן האָבן, פאַרשטייט זיך, געזוכט די קריסטן, אָבער אויך די לעצטע האָבן שטאַרק געזוכט זיך צו קאָנטאַקטירן מיט די יידן.*) פונקט ווי יידן האָבן געווואָלט אַווועקגעבן זייערע זאַכן מיט דער האָפענונג זיי אַזויערנאָך אָפּ־צוראַטעווען, אַזוי האָבן די קריסטן געזוכט צו באַקומען די זאַכן מיט דער כוונה זיי צוצונעמען פאַר זיך. יידן האָבן אָפּגעגעבן קאָסטבאַרע חפצים, זייער בעסער מעבל, פאַרטעפּיאַנען, אַנדערע מוזיק־אינסטרומענטן, בעסערע מלבושים, פוטערוואַרג און טייל מאָל בעסערע וועש; דאָקטוירים האָבן אָפּ־געגעבן זייערע אינסטרומענטן און אייניריכטונגען. די ערשטע פאַלן פון אָפּ־געבן זאַכן, און ספּעציעל מעבל, האָבן זיך אָנגעהויבן גלייך ווי עס איז קלאָר געוואָרן, אַז עס וועלן געשאָפן ווערן געטאָס און עס האָבן זיך אָנגעהויבן אונטערהאַנדלונגען מיט די מוניציפּאַלע פאַרוואַלטונגען מכוח די געטאָ־שטחים. אַנדערע זאַכן האָט מען אַווועקגעגעבן די קריסטן אין פאַרלויף פון דער גאַנצער צייט פון דער עקסיסטענץ פון דער געטאָ — כמעט ביז צו דער ליקווידאַציע.

נאָך אין דער געטאָ־צייט האָט שוין אָפט פאַסירט, אַז אַ ייד האָט נישט באַקומען צוריק פון „זיין" קריסט די זאַך וואָס ער האָט אים אַווועקגעגעבן אויף צו באַהאַלטן, וועו ער האָט זיי געבעטן צוריק. אין דעם רוב פאַלן איז

*) אין אַ גלייכער מאָס מיט די אוקראַינער האָבן אויך אַנדערע קריסטן, וואָס האָבן געלעבט אין וואָליו, אַרויסגעוויזן אַ גיריקייט צו יידישע זאַכן.

די אָפּזאָג־תשובה געווען אַ דיפּלאָמאַטיש־אויסמיידנדיקע, ווי, למשל, מען קען די זאַך איצט נישט אַרויסגעבן צוליב די שכנים, וואָס וועלן עס פֿלוצעם דערזען; אַז מען מוז די שכנים פֿריער דערצו פֿאַרבאַרייטן; אַז מען דאַרף ערשט די זאַך אַרויסנעמען פון באַהעלטעניש און דאָס דאַרף נעמען אַ טאָג, צוויי, דריי.

דאָס אָפּגעבן זאָכן קריסטן איז פֿאַרגעקומען אויך צוליב אַנדערע סיבות. יידן האָבן אַוועקגעגעבן טייערע זאָכן און געלט און אַזויערנאָך זיך פֿאַרזיכערט אַן עוועניטועלע באַהעלטעניש אין אַ פּינצטערער שעה. יידן האָבן געשלאָסן מיט קריסטן אָפּמאַכן, לויט וועלכע דער קריסט האָט געדאַרפט מאַכן ביי זיך אַ באַהעלטעניש און די יידן האָבן געדאַרפט קענען זיך דאָרט באַהאַלטן אין אַ נויטפֿאַל.

דער אָפּצאָל פֿאַר אַן עוועניטועלער באַהעלטעניש, אַזוי ערופּענער בונקער, האָט בכלל נישט געהאַט קיין שום גרענעץ. מען האָט פֿאַר דער דאָזיקער באַהעלטעניש כסדר געצאָלט און געצאָלט, געגעבן זאָכן און געצאָלט מיט געלט ממש. נאָר אַ זייער קליינער פּראָצענט קריסטן, וואָס האָבן געשלאָסן די דאָזיקע אָפּמאַכן, האָט דאָס געמיינט אויף אַן אמת. מערסטנטייל האָבן זיי אָפּגענאַרט די יידן.

געווען נאָך אַן אַנדערער, זייער אָריגינעלער אופן וויַ אַרויסצונאַרן זאָכן פון יידן. אין די צייטן פון טיילווייזע ליקווידאַציעס, אַדער פון דער ענדגילטיקער ליקווידאַציע, וועלן עס האָבן זיך געגנומען אַרומטראָגן קלאָנגען וועגן באָפֿאָרשטייענדיקע אַקציעס, וועלן יידן האָבן, זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, זיך געפונען אין דער סאַמע גרעסטער נערוון־שפּאַנונג, האָבן קריסטן, אָפט מאָל איז גאָנצן אומבאַקאַנטע, זיך אַריינגעגנבעט אין יידישע הייזער, זיך אַרומגעקוקט, זיך אויסגעזוכט מיט די אויגן עפּעס אַ זאַך און פֿאַרגעשלאָגן דעם יידּ, זיי די זאַך צו פֿאַרקויפֿן, אַדער גאָר צו שענקען. זייערע פֿאַרשלאָגן האָבן זיי, ווי געווייגלעך „מאָטיווירט“ מיט לאָגישע אַרגומענטן: „אייך וועט מען דאָך סיי ווי סיי אויסשחטן, איר זעט דאָך, איז נישט בעסער, אַז מיר זאָלן דאָס האָבן, אידער עס זאָל אַריינפֿאַלן אין דייטשע הענט?“

יידן האָבן געווייגלעך רעאַגירט אויף אַזעלכע אַרט פֿראָפֿאָזיציעס מיט דער גרעסטער אויפֿרעגונג. עס האָט פּאַסירט, אַז די זאַך, וואָס דער נישטגעבעטענער גאָסט האָט פֿאַרלאָזט, האָט מען פֿאַרניכטעט אין זיין אָנווועזנהייט. אַנדערע האָבן מיט שטילשווייגן אָפּגעפּטרט די פֿאַרשלאָגן, טייל מאָל האָט מען די זאַך אָפּגעגעבן פֿאַר אַ ביסל שפּייז.

יעדע אַקציע איז פֿאַר דער קריסטלעכער באַפעלקערונג, אין דעם פֿאַל דערהויפּט פֿאַר דער אוקראַינישער, געווען אַ געלעגנהייט אַרויסצוווייזן זייער ספּריטנעקייט און כיטרעקייט אין אויסמיידן און אומגיין די פֿאַרשריפטן פון די דייטשע אַמטן, וואָס זיינען נוגע דעם יידישן פֿאַרמעגן. ווי באַקאַנט, איז געווען ווי צום שטרענגסטן פֿאַרבאָטן זיך צוצונעמען יידיש פֿאַרמעגן, און פֿאַר עובר זיין אויף דעם דאָזיקן פֿאַרבאָט האָבן געדאַרט זייער האַרבע שטראָפן. נישט געקוקט דערויף האָט די באַפעלקערונג זיך

אַריינגעגנבעט אין די געטאָס, בשעת די פאַרשיידנסטע אַקציעס, ווען די יידישע שטובן זיינען געווען געלאָזן אויף הפקר, טיר און טויער זיינען געווען אָפן, און אַרויסגענומען וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזן. בשעת די ליקווידאַציע־אַקציעס, ווען עס איז זיי געגעבן געוואָרן דער לעצטער שאַנס זיך אָנצוראַבעווען יידיש פאַרמעגן, האָבן זיי דאָס געטאָן איינשטעלנדיק זייער לעבן.

טאָג און נאַכט זיינען זיי אומגעגאַנגען אין די חרובע, פאַרלאָזענע געטאָס, נאָך דער ליקווידאַציע, טראָץ דעם וואָס די געטאָס זיינען געהיט געוואָרן דורך אוקראַינישער מיליץ. זיי האָבן דאָרט געזוכט באַהאַלטענע אוצרות, וואָס, לויט די קלאַנגען וואָס זיינען געווען פאַרשפּרייט צווישן דער באַפעל־קערונג, האָבן די יידן פאַרגראָבן, פאַרשטעקט אין זייערע הייזער. זיי האָבן אויפגעבראָכן שטיגן, דילן, איינגעוואָרפן אויוונס, דורכגעגראָבן הויפן. טייל מאָל האָבן זיי, זוכנדיק טויטע אוצרות, זיך אָנגעטראָפן אויף לעבעדיקע יידן, באַהאַלטענע אין בונקערס.

זיי האָבן אַרויסגעגנבעט פון די הייזער בעטגעוואַנט, איבערצוג, מלבושים; אַרויסגעריסן פענצטער, טירן; צענומען ווענט און אַרויסגעטראָגן און אַהיימ־גענומען בוי־מאַטעריאַל. קיין זאַך האָט זיי נישט געקענט צוריקהאַלטן פון ראַבעווען, פון אַרויסטראָגן פון געטאָ: נישט די שטרענגע פאַראָרדענונגען פון די דייטשן, נישט די ספּעציעלע וואַך, וואָס האָט די געטאָ געהיט, און אפילו נישט די באַוואָפנטע דייטשן, וואָס פלעגן אַריינפאַלן אויף קאָנטראָל אין געטאָ און אויפכאַפּן די שולדיקע. די דייטשן האָבן געשאָסן אויף די וואָס האָבן געפּרואווט אַנטלויפן, נישט שטיין בלייבנדיק אויף זייער רוף. זיינען טאַקע צווישן די געטאָ־רויבער, די „שאַבראָווניקעס", ווי מען האָט זיי גע־רופן, געווען פיל קרבנות, אָבער אויך דאָס האָט זיי נישט צוריקגעהאַלטן פון „שאַברעווען".

די מיליץ און די דייטשן האָבן אין די געטאָס אַרעסטירט די „שאַבראָוו־ניקעס". מען האָט זיי אַזוי לאַנג געהאַלטן אין אַרעסט ביז עס האָט זיך אָנגעקליבן אַ גרעסערע צאָל. דעמאָלט האָט מען זיי אַרויסגעפירט, אין אַ זונטאָג־טאָג אָדער אין אַנדערע חגא'ס, אויסגעשטעלט אין רייען, געגעבן אין די הענט אַריין שטעקנס מיט גרויסע אויפשריפטן: „מיר זיינען גנבים — מיר האָבן באַגנבעט די געטאָ!" „אַ שאַנד אונדז!" און נאָך אַזעלכע ענלעכע אויפשריפטן. אַזוי האָבן זיי דעפילירט איבער די גאַסן פון די שטעט. די דאָזיקע „דעפילאַדעס" האָבן נישט דערוועקט אין דער באַפעלקערונג קיין געפיל פון חרפה. זיי זיינען נישט גרייט געווען צו רעזיגנירן צוליב חרפה פון די רייכטימער פון געטאָ, וואָס זייער פּויערישע, פּרימיטיווע פאַנטאַזיע האָט זיי אויסגעמאָלט אין די מיסטעריעזסטע, ראָזיקסטע פאַרבן.

אַלע שווערקייטן, מיט וועלכע זיי האָבן זיך אָנגעטראָפן אויף זייער וועג פון אויסראַבירן די געטאָס, האָט זיי געפירט בלויז צום באַשלוס, אַז מען מוז זיך אומגיין מיט מער ספּריטנעקייט און נישט אַריינפאַלן אין דער נעץ, וואָס די דייטשן און די מיליץ האָבן פאַר זיי צוגעגרייט. זיי פלעגן מאַכן

אונטערגראָבונגען פון דער אויסערלעכער זייט פון געטאָ, און דורך די דאָ־זיקע אונטערגראָבונגען זיך אַרײַנבאַקומען אינעווײניק. די גרעסטע באַווע־גונג פלעגט זיך אָנהייבן ביינאַכט, ווען די דייטשן פלעגן זיך נישט אונטער־שטיין אַרײַנצוגיין אין די געטאָס מחמת דער פינצטערקייט.

די שטאָטישע באַפעלקערונג פלעגט זוכן הויפטזאַכלעך גאָלד, זילבער, בריליאַנטן, און אַנדערע טייערע חפצים. די דאָרפישע מענטשן זיינען געווען נישט וווייניקער גיריק אָבער וווייניקער איבערקלייבעריש. זיי האָבן געזוכט זאַכן, מלבושים און אפילו בוי־מאַטעריאַלן.

אַ ספּעציעל גרויסן אָנטייל אין דעם „שאָברעווען" האָט געהאַט די יוגנט — 12—16 יאָריקע. עס איז דערציילט געווארן, למשל, אַז אין ראָווגע האָט אַ גרופּע שטאַרק כיטרע און „אונטערנעמערישע" יונגעלייט פון דער דערמאָנטער עלטער זיך ספּעציאַליזירט אין אויסגעפינען באַהעלטענישן אין די וועגן, שענק, אויוונס אדג"ל, ביז זיי זיינען געווארן העכדלערס פון גאָלד, וואָלוטע און קאָסטבאַרקייטן.

די באַפעלקערונג האָט אויך געהאַט די מעגלעכקייט איינצוהאַנדלען די זאַכן וואָס זיינען דורך דער מאַכט אָפּיציעל צוגעטיילט געווארן פון די יידישע הייזער, נאָך דער ענד־ליקווידאַציע. די זאַכן זיינען פאַרקויפט געווארן צו שפּאָט ביליקע פרייזן אין די ספּעציעלע פאַרטיילונג־קראָמען, וואָס זיינען געשאַפן געווארן פאַר דעם צוועק. אָבער אין די דאָזיקע קראָמען זיינען געווען הויפּטזאַכלעך אויסאַרטירטע זאַכן, נאָך דעם ווי די דייטשן האָבן שוין איבערגעקליבן און די בעסערע זאַכן צוגענומען. און אַלס צוגאָב האָט מען דאָך נאָך געמוזט צאָלן פאַר די דאָזיקע זאַכן. אָבער נישט אַלע פון דער באַפעלקערונג האָבן געקענט גענוג „שאָברעווען" אין די געטאָס. פּויערים פון ווייטערע דערפער, למשל, האָבן נישט געהאַט די מעגלעכקייט צו קומען ביינאַכט אין די געטאָס. עס זיינען אויך געווען וווייניקער דרייסטע און עס זיינען געווען אַזעלכע, וואָס אַלץ איז זיי געווען צו־וווייניק. זיינען דעריבער פאַר די פאַרטיילונג־קראָמען געשטאַנען טאָג און נאַכט לאַנגע רייען מענטשן. מען האָט געהאַלטן אין איין קויפן און נישט זאָט ווערן. אויך די מערק און יאָרידן זיינען געווען איבערגעפולט מיט יידישע זאַכן.

מען האָט די זאַכן פאַרקויפט אָן אַ ברעקל חרפה, מען האָט זיך נישט געריכט דערמיט וואָס עס זיינען דאָרט געווען זאַכן פון רעליגיעזן קולט. טליתים האָט מען פאַרקויפט אַלס מאַטעריאַל פאַר פרויען־קליידער, עס איז גאָר געווארן אַ מאָדע צו טראָגן קליידלעך פון דעם מאַטעריאַל. יריעות פון ספר־תורות האָט מען פאַרקויפט אויף זוילן און קלעצלעך; רעליגיעזע ספרים זיינען פאַרקויפט געווארן אויף פאַקפאַפּיר; די בתים פון תפילין האָט מען פאַרקויפט אויף אַש־בעכערס.

אַ טייל פון יידישן אומבאַוועגלעכן פאַרמעגן איז געבליבן אויסער די גרענעצן פון די געטאָס, ווי הייזער, קראָמען און דאָס גלייכן. דאָס דאָזיקע פאַרמעגן האָט זיך געפונען אונטער דער אויפזיכט פון די מוניציפּאַלע אינ־סטאַנצן און איז געווען באַזעצט דורך די דאָזיקע אינסטאַנצן, זייערע מיטגלי־

דער און דורך די פּאָליציאַנטן, דורך ציווילע אוקראַינער און דורך דייטשן. די איינוואוינער פון די דאָזיקע הייזער האָבן געוואָלט פאַרזיכערן זייערע רעכט אויף דעם אייגנטום און אָפּקויפן עס ביי די מוניציפּאַלע פאַרוואַלטונ־גען. נאָך דער אַקציע פון „יודען־ריין" זיינען די פאַרוואַלטונגען צוגעטראָטן צו פאַרקויפן די יידישע אומבאַוועגלעכע גיטער.

אויך די אומבאַוועגלעכע גיטער, וואָס האָבן זיך געפונען אין תחום פון די געטאָס, זיינען נאָך דער ענדגילטיקער ליקווידאַציע אַריבערגעגאַנגען אין רשות פון די זעלבסטפאַרוואַלטונגען. אָבער די לעצטע האָבן געהאַט פיל צרות מיט די הייזער פון געטאָ. די „שאַבראָווניקעס" האָבן פיל הייזער דע־מאָלירט אין דער צייט פון זייער „אַרבעט". און מען האָט אויך „געשאַברע־וועט" מיט גאַנצע הייזער. מען האָט פון זיי צוגענומען דעם בוי־מאַטעריאַל אויף צו בויען אייגענע הייזער, אָדער אויף צו פאַרברייטערן די ווירטשאַפטן. מען האָט געשלעפּט פון די געטאָס פענצטער, טירן, דילן, דעכער און אין פיל פאַלן האָט מען גענומען אפילו ציגל. נאָך דער אַקציע פון „יודען־ריין" האָבן זיך פיל דערפער אין גאַנצן איבערגעבויט, אַנדערע האָבן זיך אויס־געברייטערט אויף גאָר אַ גרויסן אופן. פון בוי־מאַטעריאַל פון די געטאָ־הייזער זיינען אויפגעקומען נייע, שיינע הייזלעך. אַרום זיי זיינען געשטאַנען נייע ווירטשאַפטלעכע בנינים.

די זעלבסטפאַרוואַלטונגען האָבן זיך נישט געקענט קיין עצה געבן מיט דעם פאַרניכטן פון „זייער" אומבאַוועגלעך פאַרמעגן. זיי האָבן געהאַלטן באַצאָלטע היטער, וואָס האָבן געדאַרפט אַכטונג געבן, אַז די „שאַבראָווניקעס" זאָלן נישט אַ תל מאַכן פון די געטאָהייזער, אָבער די שומרים האָבן ווייניק־וואָס געקענט העלפן. נישט קענענדיק זיך שיצן פון דער גייציקייט פון דער באַפעלקערונג האָבן די זעלבסטפאַרוואַלטונגען אָנגעהויבן אַליין פאַרקויפן די הייזער פון די געטאָס, אויף צו וואוינען אין זיי, אָדער אויף אַליין זיי פונאַנ־דערצונעמען. ווער עס האָט געקויפט אַ הויז אויף צו וואוינען אין אים, האָט עס געמוזט אַליין היטן, אַז עמעץ אַנדערש זאָל עס נישט פונאַנדערנעמען.

אין פרילינג 1943 זיינען די פּאָליאַקן, וואָס זיינען אַנטלאָפן פון די דער־פער, געגאַנגען אין די שטעט. די אוקראַינישע זעלבסטפאַרוואַלטונגען האָבן, אונטערן דרוק פון די דייטשן, געמוזט זיי באַזעצן אין די האַלב־חרובע יידי־שע קוואַרטאַלן. מיט דעם אַליין האָבן זיי אויף אַ דירעקטן אופן אָפּגעהיט דאָס איבערגעבליבענע געטאָ־פאַרמעגן און ממילא געבראַכט נוצן די זעלבסט־פאַרוואַלטונגען: זיי האָבן ווי עס איז רעפּאַרירט די האַלב־חרובע הייזער און זיי אָפּגעהיט פון אַ דעפיניטיוון חורבן.

אין וואָלין זיינען נישט געווען קיין מיליאָנערן, קיין יידישע גרויסע גבירים. עס איז געווען אַ געוויסער פּראָצענט פאַרמעגלעכע מענטשן, דער גרעסטער רוב פון דער יידישער באַפעלקערונג איז באַשטאַנען פון מיטעלע און קליינע סוחרים. אַ גענוג גרויסער טייל פון די יידן אין וואָלין איז אין די לעצטע יאָרן פון דער עקסיסטענץ פון דער פּוילישער רעפּובליק געוואָרן פּאָופּאַראַזירט. ביים אויסברוך פון קריג איז אין וואָלין געווען אַ גרויסער

רעזערוואַר פון יידן, וואָס האָבן זיך קוים־קוים געהאַלטן אויף דער מאַטעריעלער אייבערפלאַך.

און פלוצעם, אין דער צייט פון דער דייטשער הערשאַפט אין וואַלין, זיינען די יידן אויסגעוואָקסן אין די אויגן פון דער באַפעלקערונג אויף גרויסע גבירים. און ווירקלעך, מען האָט פון די יידן אומאויפהערלעך פאַרלאַנגט, זיי האָבן נישט נאָר געגעבן נאָר אויך אַליין פאַרגעלייגט. עס האָט זיך אויסגעוויזן: די רעזערוון זיינען גאָר אומאויסשעפלעך. פון וואַנען האָט זיך דאָס גענומען?

די יידישע ישובים אין וואַלין זיינען געווען זייער אַלטע. יידן זיינען דורות־לאַנג געזעסן אויף די ערטער. כמעט יעדער ייד האָט געהאַט אַ שטיקל הייזל, מעבל און אייניריכטונגען פון פאַרשיידנסטן כאַראַקטער. אין פאַרלויף פון לאַנגע יאָרן פון לעבן האָט זיך יעדער מענטש, ווי עס איז נישט געווען, זיך אייngעהאַנדלט וועש, מלבושים, מעבל, געקומען צו עפעס. זאַכן זיינען איבערגעגאַנגען בירושה פון דור צו דור, פון טאַטע צו קינד. גאָלדענע און זילבערנע כלים, אַלטע מטבעות און משפחה־צירונג זיינען פון ווייטע־ווייטע דורות אַריבער צו אייניקלעך און אוראייניקלעך. יעדע נייע משפחה האָט צוגעגעבן עפעס נייס צום משפה־אוצר: אַ גאָלדן זייגערל, אַ פוטער, אַן אַלטע, מיוחסדיקע מטבע. אין אַ נאָרמאַלער צייט האָט גאָר קיין רייד נישט געקענט זיין וועגן פאַרקויפן משפחה־צירונג אָדער פערזענלעכע זאַכן, טראָץ דעם וואָס אָביעקטיוו גענומען האָבן זיי טייל מאָל געהאַט אַ ווערט. מען האָט די זאַכן אויסגעהיט צוליב סענטימענט. אין די מערסטע פאַלן וואָלט דאָס אפילו נישט געהאַט קיין ווערט, ווען מען וואָלט דאָס געוואָלט פאַרקויפן. אַנדערש איז עס געווארן אין דער צייט פון דער מלחמה. אַלץ וואָס אַ ייד האָט נאָר געהאַט איז פאַרוואַנדלט געווארן אין אַ מקור אויפצוהאַלטן דאָס חיות. פון דער אַנדערער זייט, איז יעדע זאַך פאַרוואַנדלט געווארן אין אַ זאַך, וואָס האָט געריצט די גייציקייט און קנאה פון דעם נישט־ייד. יידן האָבן אַרויסגענומען פון די באַהעלטענישן די טייערסטע משפחה־אוצרות, צו וועלכע מען איז געווען צוגעבונדן. דאָס זעלבע מיט די פערזענלעכע זאַכן. מיט אַ רואיק, סטאַאישן גענפיל, אָן סענטימענטן האָט מען אַלץ געווארפן פאָר דער גיריקער מאַסע. מען האָט גאָר נישט געלאָזן; גאָר נישט איז געווען צו טייער. מען האָט זיך געזאָגט: וועלן מיר בלייבן לעבן, וועלן מיר ווידער צו וואָס קומען, וועלן מיר נישט איבערלעבן, ווער דאַרף דאָס האָבן?

די דייטשן און דאָס יידישע פאַרמעגן

די דייטשן האָבן, פון סאַמע אָנהייב, נישט צעטרענצלט דאָס יידישע האָב און גוטס. אין די ערשטע אַקציעס האָט מען יידן דערלויבט צו שלעפן מיט זיך פּעק, וואַליזקעס, אפילו אויב דאָס שלעפן די פּעק האָט

צערודערט די אָרדענונג, און די פּעק האָבן פּאַרנומען צופיל פּלאַץ אין די אויסזידלונגס־אויטאָס.

אין פּיל ערטער, אין די באַקאַנטמאַכונגען וועגן די ערשטע אַקציעס (צב"ש אין ראָוונע, קאָסטאָפּל אד"גל), האָט מען יידן געעצהט מיטצונעמען ביז 15 קילאָ באַגאַזש. די יידן, האָפּנדיק אַז זיי גייען טאַקע נאָר אין אַנדערע מקומות, האָבן מיט זיך געמומען די טייערסטע זאַכן, און די קלענסטע, כדי צו האָבן מיט זיך עפּעס אויף אַ שוואַרצער שעה. אויף דעם אופן האָבן זיך די טייערע חפּצים אַריינבאַקומען אָן מי אין די הענט פון די דייטשן. אַחוץ די דאָזיקע טייערערע זאַכן, זיינען אויף די פאַרניכטונגס־פּלעצער געבליבן בערג קליידער און שיך. אַלע זאַכן האָבן די דייטשן נאָך די אַקציעס אויפגע־לאָדעוועט אויף משא־אויטאָס און אַוועקגעפירט. אין די הענט פון דער אוקראַינער מיליץ און פון דער נישט־יידישער באַפעלקערונג איז אַריין־געפאַלן בלויז אַ מינימאַלער טייל פון די קופּעס מלבושים.

נאָך יעדער אַקציע איז געבליבן פיל גוטס פון די משפּחות, וואָס זיינען אין גאַנצן אומגעקומען. בנוגע דעם דאָזיקן פאַרמעגן האָבן זיך אַרויסגעוויזן קעגנזעצלעכע טענדענצן מצד די אוקראַינער און דייטשן. די דייטשן האָבן געוואָלט לאָזן די זאַכן וואָס לענגער אונטער דער יידישער אויפזיכט. וואַר־שיינלעך, זעענדיק אין דעם אַ מיטל צו פאַרזיכערן פאַר זיך די זאַכן נאָך דער ענדגילטיקער ליקווידאַציע פון דעם געבליבענעם רעשט יידן (יידן איז, ווי דערמאָנט אויף אַנדערע ערטער, געווען אָפּיציעל פאַרבאָטן אַרויסצוטראָגן עפּעס וואָס פון געטאָ, צו פאַרקויפן אָדער אויסבייטן). די אוקראַינער, דאַקעגן, די ציווילע אוקראַינישע פאַרוואַלטונגען האָבן געהאַט מער שאַנסן זיך צו־צונעמען אַ טייל פון זאַכן, ווען זיי האָבן געהאַט איבער זיי די אויפזיכט, ווען זיי האָבן פאַרוואַלטעט מיט דעם גוטס וואָס איז געבליבן אָן בעלי־בתים און אָן יורשים.

פון די טענדענצן און איינפלוסן, וואָס עס האָבן געהערשט אין דעם אָדער אַנדערן אָרט, איז אָפּהענגיק געווען די אַנטוויקלונג פון אַ גאַנצער ריי געשעענישן אין יידישן לעבן.

געווען פאַלן, אַז דאָס איבערגעבליבענע אָן־בעלי־בתימדיקע אייגנטום איז איבערגעגעבן געוואָרן אין רשות פון די יידנראַטן. אין אַנדערע ערטער האָט מען עס אָפּגעגעבן אין די הענט פון די אוקראַינישע זעלבסט־פאַר־וואַלטונגען.

דאָס זעלבע איז געשען ביים אַנטשטיין פון די געטאָס. די דערלויבעניש מיטצונעמען מיט זיך דאָס גאַנצע באַוועגלעכע פאַרמעגן, אָדער נאָר אַ טייל דערפון, אָדער בכלל גאָר נישט, איז אָפּהענגיק געווען פון ווילן און איינפלוס פון די אוקראַינישע זעלבסט־פאַרוואַלטונגען.

פון דעם יאָ־ אָדער נישט־דערלויבן מיטצונעמען מיט זיך די זאַכן אין געטאָ איז אויך אָפּהענגיק געווען דער טערמין, וואָס איז יידן געגעבן געוואָרן אויף אַריבערצוציען זיך אין געטאָ. אין די לעצטע פאַזעס פון דער

עקסיסטענץ פון די געטאָס, וועלן מען האָט די יידן ענגער צוזאַמענגעקוועטשט, וועלן מען האָט אַריבערגעפירט יידן פון פאַרשיידענע געטאָס אין איין געטאָ אַריין, האָט מען זיי, אָפט, אויך אָנגעזאָגט מיטצונעמען מיט זיך זייער גאַנץ האָב. אָפט האָט מען פאַר אַן אַקציע די נישט גענוגנד פאַרצוימטע געטאָס אויף דאָס ניי פאַרצוימט — פעסטער. מען דאַרף אָננעמען, אַז דאָס איז געמאַכט געוואָרן הויפטזאַכלעך, כדי צו באַשוועכערן דאָס אַנטלויפן פון געטאָ, אָבער, וואַרשיינלעך, האָט אין דעם אויך געשטעקט דער ווילן אָפצוהיטן דאָס קאָנצענטרירטע האָב. דאָס אַרומצוימען אויף ס׳ניי די געטאָס פאַר אַן אַקציע איז פאַרגעקומען הויפטזאַכלעך אין די געטאָס וואָס האָבן געהאַט אַ נאָמען אָלס רייכע (צב״ש קאָוועל, טוטשין). נאָך דעם ווי מ׳האָט די יידן אַרויסגעפירט פון די געטאָס האָט מען די געטאָס געהיט חדשים־לאָנג, ביז מען האָט פון זיי אַרויסגעפירט דאָס גאַנצע באַוועגלעכע פאַרמעגן. פון מאָמענט פון אָנהייבן די אַקציעס ביז צום פאַרענדיקן די עקזעקוציעס פלעגן די געטאָס היטן די „שוואַרצע״ מיליציע, ד״ה די אוקראַיניש. זיי, די אוקראַיַנער, געדענקענדיק די „עוולות״, וואָס די דייטשן זיינען לגבי זיי באַגאַנגען ביים פאַרטיילן דעם רויב פון די פריערדיקע טיילווייזע אַקציעס, זייענדיק זיכער אַז אויך דאָס מאָל וועט קיין שום בעסערע זאַך נישט אַרייַנ־פאַלן אין זייערע הענט אַריין, אויב זיי וועלן גיין מיטן „רעכטלעכן״ וועג און וואַרטן אויף דער חלוקה וואָס די דייטשן וועלן מאַכן, האָבן גענומען איבערטרייבן די דייטשן אין כיטרעקייט.

היות אין דער צייט פון די ליקווידאַציע־אַקציעס זיינען זיי געווען די בעלי־בתים פון די געטאָס און פון די זאַמלפונקטן, וואו מען האָט די יידן צוזאַמענגעטריבן, האָבן זיי גלייך פון סאַמע אָנהייב, ווי נאָר זיי זיינען אַרייַנ־געקומען אין די געטאָס, נאָך איידער זיי האָבן אָנגעהויבן אויסצופירן זייערע פליכטן צו טרייבן די יידן אויף די זאַמלפלעצער, אָנגעהויבן ראַבירן און שלעפּן פאַר זיך וואָס איינער האָט נאָר געקענט. מיטן חשבון אַרויסצובאַ־קומען פון די יידן זייערע נאָך־פאַרבליבענע ווערטזאַכן און בעסערע מלבושים, האָבן זיי צוגעזאָגט אַרויסצולאָזן אויף דער פריי פאַרן פרייז פון אַוועקגעבן זיי די זאַכן. די צוגערויבטע אָדער אויסגענארטע זאַכן האָבן די שוואַרצע פאָליציאַנטן גלייך אַוועקגעגעבן צו מיטגלידער פון זייערע משפחות, וועלכע האָבן שוין געווארט אויף דעם אויף דער דרויסנדיקער זייט פון די געטאָ־צוימען. אפילו אויף די טויטפלעצער, ד״ה אויף די פלעצער פון וואָנען מען האָט די קרבנות אָפגעפירט צו דער עקזעקוציע, האָבן די אוקראַיניש מיליציאַנערן נאָך אַלץ אויסגענארט פון יידן געלט, גאָלד, ווערטזאַכן, מלבושים און אַנדערע זאַכן פון די וואַליזקעס, וואָס יידן האָבן דאָך מיט זיך מיטגענומען. זיי האָבן אויך אָפגעגעבן וואָס זיי האָבן נאָר געהאַט פאַר אַ טרונק וואַסער, פאַר אַ ביסן ברויט.

דאָס וואָס די אוקראַינער זיינען געווען פאַרנומען מיטן אויסנארן און אַרויסטראָגן דאָס אָנגערויבטע פאַרמעגן, האָט אין אַ געוויסער מאָס אָפגע־

וועגדט זייער אויפמערקזאַמקייט פון די לעבעדיקע יידן. דעמאָלט האָט זיך געלאָזט באַמערקן די ריזיקע אַפּאַטיע פון די פּאַרזאַמלטע יידן צו אַלעם אַרום און צום אייגענעם לעבן. אַ סך, זייער אַ סך יידן האָבן נישט געוואַרט אויף דעם אַז די מיליציאַנטן זאָלן זיי טרייבן, נאָר האָבן זיך אַליין, אויפן רואיקסטן אופן, גלייך עס וואָלט געווען די נאַטירלעכסטע זאַך, אַן באַגלייטונג פון די אוקראַינער, אַוועק אויף די אָנגעוויזענע ערטער.

נאָכן אויסליידיקן די געטאָס פון מענטשן, האָט די שוואַרצע מיליציע פּאַרטראָטן אַנדערע אוקראַינישע מיליציאַנערן, פון אַ ספּעציעלער פּאַרמאַציע, וואָס איז געשאַפן געוואָרן פּאַר דעם צוועק. די דאָזיקע פּאַרמאַציע האָט געהיט די געטאָס אַזוי לאַנג ביז זיי זיינען אויסגעליידיקט געוואָרן פון מאַטעריעלע גיטער. דעמאָלט ערשט זיינען די געטאָס אַריבער צו דער פּאַר־וואַלטונג פון די אוקראַינישע מוניציפּאַלע אָרגאַנען.

דאָס גאַנצע באַוועגלעכע פּאַרמעגן פון די יידן אין די געטאָס איז אַריבערגעפּירט געוואָרן אין ספּעציעלע סקלאַדן, וואָס זיינען פּאַר דעם צוועק געשאַפן געוואָרן. אַ גאַנץ ספּעציעלער פּערסאָנאַל — פון אוקראַינער — איז געווען באַשעפטיקט ביים סאָרטירן, גלייכלייגן און פּאַקן די זאַכן. די בעסטע זאַכן, ווי ווערטזאַכן, וואָלוטע, בעסערע מעבל־זאַכן, די פּאַרשיידנסטע אינסטרומענטן, גוטע מלבושים, קאָווע, טיי און דאָס גלייכן, איז אַרויסגע־שיקט געוואָרן קיין דייטשלאַנד. און עס פּאַרשטייט זיך, אַז אָנגענומען צו ווערן צו דער אַרבעט אין די דערמאָנטע סקלאַדן איז באַטראַכט געוואָרן צווישן די אוקראַינער אַלס די בעסטע קאַריערע, וואָס מען האָט נאָר געקענט מאַכן.

צווייטראַנגיקע זאַכן האָבן די דייטשן פּאַרטיילט צווישן דער אוקראַינישער מיליץ און צווישן די אוקראַינער באַאַמטע; דרייטראַנגיקע זאַכן זיינען אָפּ־געשיקט געוואָרן אין די פּאַרטיילונגס־קראָמען, וואו יעדער האָט זיי געקענט קויפן.

טראָץ דער גוטער שמירה מצד די דייטשן, זיינען דאָך אין די הענט פון דער באַפעלקערונג אַריינגעפאַלן פּאַרמעגנס. עס איז נישט באַוואוסט, אויף וואָס פּאַר אַן אופן די בונקערס און די סקלאַדן פון די באַנדעראָוצעס זיינען פול געוואָרן מיט זאַכן פון די געטאָס. אויך די אוקראַינישע מיליציאַנטן, די אוקראַינישע דיגניטאָרן און זייערע חברים און משפּחות, וואָס זיינען אַנטלאָפן קיין דייטשלאַנד פּאַרן אָנקומען פון די סאָוועטן און האָבן זיך שפּעטער אַרומגעדרייט אויפן שטח פון באַזיגטן מערב־דייטשלאַנד אַלס אויסגע־וואָרצלטע, „די־פּי־ס" [דיסּפּלאַיסד פּוירסנס] האָבן, לויט די רייד פון זייערע חברים און באַקאַנטע וואָס זיינען געבליבן אין דער היים, מיטגענומען מיט זיך וואַליזעס מיט גאָלד און בריליאַנטן, וואָס זיי האָבן אַרויסבאַקומען פון די געטאָס בשעת זייער ליקווידאַציע.

די אוקראַינער און די פאַרניכטונג פון יידן

אין די ערשטע עטלעכע חדשים נאָכן באַזעצן אוקראַינע דורך די דייטשן, ווען עס האָט זיך די אוקראַינער אויסגעוויזן, אַז זייערע אינטערעסן דעקן זיך מיט די אינטערעסן פון די דייטשן, זיינען זייערע כוונות אוןווילן אין באַצוג צו די יידן געווען אין גאַנצן אידענטיש מיט די כוונות און וויללן פון די דייטשן. מער ווי דאָס: די אַגרעסיוע און חוצפהדיק־אַבסאָלוט־פיינדלעכע שטעלונג פון די אוקראַינער צו די יידן האָט זייער אָפט אַרויסגערופן ביי יידן דעם געדאַנק, אַז די אוקראַינישע באַפעלקערונג העצט די דייטשן קעגן די יידן און פירט זיי צו זייערע אַנטיידישע מעשים.

די פאַגראָמען האָבן די אוקראַינער אינגעאָרדנט אין גאַנצן אויף אייגענער האַנט אָן דער באַטייליקונג פון די דייטשן. די ערשטע אַקציעס, וואָס די דייטשן האָבן אויסגעפירט, זיינען פאָרגעקומען ביי דער פולער מיטאַרבעט פון די אוקראַינער. אָן דער אַקטיווער מיטהילף פון דער באַפעלקערונג וואָלטן די דייטשן נישט געקענט אַדורכפירן זייערע מאַסן־אַקציעס. ספּעציעל וואָלטן זיי פאַר קיין פאַל נישט באַווויזן אַדורכצופירן די ערשטע אַקציעס, וואָס זיינען פאָרגעקומען איידער די יידן זיינען נאָך געווארן איזאָלירט און פאַרשפּאַרט אין די געטאָס. עס האָבן זיך דערצו געמוזט געפינען מענטשן דאָאיקע, וואָס האָבן די דייטשן אָנגעוויזן אויף די יידישע הייזער און אויף די יידן אַליין. פאַרשטייט זיך, אַז די דייטשן האָבן די יידן נישט דערקענט בלויז לויטן אויסערלעכן אויסזען. יידן אָן דער יידישער אַפּצייכענונג האָבן די דייטשן נישט דערקענט אפילו אין די צייטן פון די ליקווידאַציעס, ווען די איבערלעבונגען און די צייט האָבן שוין באַווויזן אַרויפצולייגן זייער חותם אויף דער יידישער פיזיאָנאָמיע און אויף דעם יידס פאַרהאַלטן זיך.

דעם מגן־דוד האָט דער יוד נישט געקענט אַראָפנעמען, נאָר צוליב מורא פאַר די אוקראַינער, אַז זיי זאָלן אים נישט דערקענען און איבערגעבן אין די הענט פון די דייטשן אָדער אים אַליין אַרעסטירן, אָדער גאָר דערמאָרדן.

פון דער גאָר ערשטער צייט אָן האָבן די אוקראַינער מיט גרויס פלייסיקייט מיטגעאַרבעט מיט די דייטשן. אין די ערשטע אַקציעס האָבן זיי נישט דערלאָזן, אַז אַ וועלכער ס׳איז ייד זאָל זיך פאַרשטעקן, זאָל אויסמיידן די אַקציע. נאָך מיט מער פלייסיקייט ווי די דייטשן אַליין, האָבן זיי געטריבן די יידן אויף די זאַמלפונקטן, האָבן געניטשטערט אין די קעלערן און אויף די בוידעמער. אין די ערשטע אַקציעס האָבן זיי איבערגעשטיגן די דייטשן מיט זייער אַכזריות, מיט זייער סאַדיזם. עס זיינען געווען פאַלן, אַז דייטשן, וואָס האָבן צוזאַמען מיט די אוקראַינער געטריבן יידן אויף די זאַמלפונקטן,

האבן זיך גאר אנגענומען פאר די יידן, וועלכע די אוקראינער האבן גע־שלאגן און זיי מאלטרעטירט.

בשעת די ערשטע אקציעס פלעגן אוקראינער אין ציווייל — די מיליץ איז צו יענער צייט נאך נישט געווען מונדירט — זיך פריי באוועגן, זיך ארומדרייען צווישן די יידן. האבן געבראכט יידן און זיי צוגעשטעלט צו שוין פארענענע גרופעס, זיינען אווענ זוכן נייע גרופעס. זיינען אומגעגאנגען אויף דעם זאמלפונקט, האבן זיך אויסגעקוקט קרבנות צווישן די פארזאמלטע יידן, האבן זיי ארויסגעצויגן פון המון, זיי געשלאגן ביז צום פארלירן דאס באוואוסטזיין, אפט ביז צום טויט. קאטעווענדיק זייערע קרבנות, האבן זיי געשריען: „דו פארפלוכטער יודע, אט האסטו פאר דעם באטקא פעטלורא! פאר 'זאל לעבן סטאלין!' פאר דער 'ראטנפארבאנדישער אוקראינע'".

עס פארשטייט זיך, אז די נאמענטלעכע אקציעס, איבער דער אינטע־ליגענץ און איבער די יידישע קאמוניסטן, וועלכע זיינען פארגעקומען אין די ערשטע וואכן, האבן געקענט פארקומען אינציק און אליין אונטערן באדינג, אז די אוקראינישע באפעלקערונג זאל אנווייזן זייערע נעמען.

מיטן פארערגערן זיך פון די באציאונגען צווישן די אוקראינער און די דייטשן, מיטן אראפגיין פון דער באנדערא־ארגאניזאציע אין אונטער־גרונט, איז אין דער אוקראינישער פראגראם בנוגע יידן נישט פארגעקומען קיין שום ענדערונגען. פון דער דאזיקער צייט אן האט די נאציאנאלע אוק־ראינישע ארגאניזאציע אנגעהויבן פארניכטן יידן אויף צווי וועגן. ערשטנס האבן זיי אין דעם פונקט ווייטער מיטגעארבעט מיט די דייטשן. (זייער מעגלעך, אז אויסער דעם קאמף מיט די קאמוניסטן איז די צוזאמענארבעט ביי דער פארניכטונג פון די יידן געבליבן דער איינציקער שטח אויף וועלכן די אוקראינער זיינען ווייטער געגאנגען האנט אין האנט מיט די דייטשן). אומאפהענגיק פון דער דאזיקער צוזאמענארבעט האבן זיי, אנהייבנדיק פון יאר 1942, געהאט אן אייגענעם פלאן פון פארניכטן יידן.

אזוי איז, בשעת די ערשטע אקציעס, די גאנצע אוקראינישע באפעל־קערונג געווען אקטיוו אין קאמף מיט די יידן. בכל אופן — מיט זייער קליינע אויסנאמען. זיי זיינען געשטאנען אויף דער וואך, אז א יד זאל נישט אראפנעמען די געלע לאטע, זאל נישט פארלאזן די געטא; זיי האבן געהאלפן ביים אויסזוכן פארבאהאלטענע יידן. אין דער צייט פון אן אקציע האבן אלע געפלאגט און געיאגט יידן וואס זיינען זיך צעלאפן. אין דער צייט פון „רו" אין געטא איז געווען אך און ווי צו א יד, וואס האט געוואלט פאר־בלייבן אויסערן געטא. אבער ווי לאנג די געטאס האבן עקסיסטירט און יידן זיינען געזעסן, האט די באפעלקערונג טראץ אלעם דאך אנגעהאלטן מיט יידן באציאונגען. דאס זיינען געווען אמאליקע און נייע באקאנטע. אפילו די מיליציאנערן — הן די אפציעלע מאכט און הן די נישט־אפיציעלע באנדעראווצעס — האבן געהאט „זייערע" יידן אין די געטאס, פון וועלכע זיין האבן געמומען כאבאר און געצויגן זאכן. נישט איין פארביסענער באנ־

דעראָוועץ האָט זיך אַריינגעגנבעט אין געטאָ אַריין, כדי אָנצוהאַלטן מיט „זיינע" יידן האַנדלס־באַציאונגען.

דער אמת איז, אַז אַ סך יידן האָבן זיך איינגערעדט, אַז „זייער" גוי איז אַן אָרנטלעכער מענטש און אַז פאַר די אַלע מאַטעריעלע גיטער, מיט וועלכע זיי באַוואַרפן זייערע פריינד, וועלן זיי, די פריינד, זיי נישט פאַר־ראַטן, האַלטן וואָרט און פאַרשטעקן אין אַ צייט פון גרויסער סכנה. אָבער דער רוב יידן האָט די זאַכן געזען אין זייער גאַנצן שוואַרצן ליכט און זיך אָפּגעגעבן אַ גענויעם דין־וחשבון דערפון, אַז עס איז נישט צו דערוואַרטן קיין שום גוטס פון די אוקראַינישע „פריינד" זייערע. די פאַקטן האָבן באַ־שטעטיקט די דאָזיקע פּעסימיסטישע פאָרויסזעאונגען. „פּליטים" האָבן זיך נישט געקענט דורכקריגן דורך די דערפער און וועלדער; נאָך אַן אַקציע האָבן יידן זיך נישט געקענט אויפהאַלטן אין דער אומגעגנט קיין איין איינציקן טאָג. דעריבער איז די אַלגעמיינע שטימונג אין די געטאָס געווען: נישט פאַראַנען זיך נאָך וואָס, צו וואָס און וואוהין צו רירן, מען מוז זיצן און וואַרטן אויפן גורל צוזאַמען מיט אַלע. אָבער, אין אָנבליק פון טויט, אויג־אויף־אויג מיט דער גרויסער שרעק, האָבן מענטשן זיך געריכט לויט די אינסטינקטן. יידן זיינען אָנטלאָפן, דער רוב יחידים, און אפילו אַזעלכע מענטשן וואָס האָבן קיין מאָל פריער נישט געטראַכט וועגן אַנטלויפן. דאָרט, אין יענע ווייניקע געטאָס וואו עס איז נאָר געווען עפּעס אַן אָנרעגונג אויף צו אַנטלויפן, זיינען יידן אַנטלאָפן מאַסנווייז. וואָס איז געווען דער גורל פון די דאָזיקע אַנטלאָפענע?

אַ מענטש וואָס האָט זיך באַהאַלטן אין געגנט, אפילו נאָר אייניקע טעג, האָט נישט געקענט אויסהאַלטן אָן אַ וועלכן ס'איז קאָנטאַקט מיט דער באַפּעלקערונג, אפילו ער האָט געהאַט אַ זאַפּאַס שפּייז, געלט און זאַכן. ער האָט געמוזט האָבן אַ טרונק וואַסער, וואַשן אַ העמד, זיך אָנוואַרעמען, אויסטריקענען די נאַסע מלבושים (די אַקציעס פון „יודען־ריין" אין וואָלין זיינען פאָרגעקומען האַבסט 1942), און ווען דער זאַפּאַס עסנוואַרג האָט זיך געענדיקט, האָט ער געמוזט קויפן אָדער אויסבעטלען אַ ביסן.

די אוקראַינישע באַפּעלקערונג, ווייניק וואָס זי האָט נישט געגעבן דעם ביסן ברויט, האָט נישט אַריינגעלאָזט אין כאַטע זיך אָנוואַרעמען, נאָר זי האָט געיאָגט און אויסגענישטערט די היימלאָזע און אומבאַהאָלפענע. זיי האָבן פאַרהאַלטן יעדן אָנגעטראָפענעם ייד און אים איבערגעגבן אין די הענט פון דער דייטשער אָדער אוקראַינישער מיליץ. אין זייער פיל פאַלן האָבן די ציווילע אוקראַינער אַליין דערמאָרדעט די געכאַפּטע יידן. די דאָזיקע באַציאונג פון דער באַפּעלקערונג צו די אַנטלאָפענע פון די געטאָס האָט גורם געווען דערצו, אַז אַ סך פון זיי זיינען אין זייער לעצטער פאַרצווייפלונג אַוועק צוריק אין די געטאָס. זיי זיינען אַזויערנאָך געוואָרן די קרבנות פון די ענדגילטיקע ליקווידאַציעס.

אויך די יידן, וואָס זיינען זיך צעלאָפן אין די וועלדער נאָך די אַקציעס,

זיינען פאר דער אוקראינישער באפעלקערונג פארוואנדלט געווארן אין א קוואל פון מאטעריעלע געווינסן. די דאזיקע יידן זיינען געווען גוט אנגעטאן, האבן זיך פארגעבריט מיט גוטע שוכווארג, אז זיי זאלן קענען אויסהאלטן די שווערע באדינגונגען פון ארומפלאנטערן זיך אין וועלדער, טייל מענטשן האבן זיך אויך געהאט פארזען מיט פויערישע גוטע פוטערס. אויסער דעם האבן די וואס זיינען אוועק פון די געטאס אין די מייסטע פאלן געהאט מיט זיך צו ביסלעך געלט און זאכן.

איז טאקע זייער אפט פארגעקומען, אז פויערים וואס האבן אנגעטראפן אזעלכע יידן, האבן פון זיי קודם־כל צוגענומען אלץ וואס זיי האבן געהאט. טייל מאל האט מען די האלב־נאקעטע און גאנץ־בארוועסע געלאזן גיין אויף דער פריי. אין פיל פאלן האבן זיי די געטראפענע יידן אליין געהרגעט אדער איבערגעגעבן אין די הענט פון דער דייטשער זשאנדארמעריע. נאך דער אקציע פון „יודען־ריין" האבן די דייטשן באשטימט אויסצייכענונגען פאר יעדן צוגעשטעלטן ייד — צוקער און אנדערע פראדוקטן וואס האבן אויסגעפעלט — און דאס איז געווען נאך א סיבה, אז די אוקראינער זאלן די יידן כאפן און איבערגעבן אין די הענט פון די דייטשן.

וואס איז געווען דער גורל פון די יידן, וואס האבן זיך געהאט צוגעגרייט באהעלטענישן ביי די אוקראינער פארן פריין פון געלט, ווערטזאכן און דאס גלייכן? זיכער האט זיך געפונען א פראצענט אוקראינער — א מינימאלער ביז גאר — וואס האט געהאלטן זיינע פארפליכטונגען און אויף אן אמת אויסבאהאלטן ביי זיך דעם ייד, „זיין" ייד. אבער אלס כלל האבן די יידן, וואס האבן זיך ארומגעבלאנקעט אין די וועלדער, געווואוסט אז זיי דארפן זיין ספעציעל פארזיכטיק בנוגע יענע אוקראינער ביי וועלכע זיי האבן מיט צוטרוי געלאזט זייערע זאכן, אדער האבן מיט זיי אפגעמאכט זיך ביי זיי צו פארבאהאלטן. אין בעסטן פאל האבן די אוקראינער, וואס האבן פאר געלט און ווערטזאכן צוגעזאגט וואס זיי האבן צוגעזאגט, נישט ארויפגעלאזט די יידן אויף זייער שוועל, נישט איבערנעמענדיק זיך אינגאנצן דערמיט, אז זיי האבן וואס געגומען, צו עפעס זיך פארפליכטעט. אבער אין די מייסטע פאלן האבן זיי געוואלט זיין זיכער מיט די זאכן, וואס זיי האבן געהאט אין זייער רשות, און כדי צו זיין זיכער האבן זיי דעם ייד אליין דערמארדעט אדער איבערגעגעבן אין די הענט פון די דייטשן.

פאר די אוקראינישע מאסן איז אין פארלויף פון די יארן פון דער פארניכטונג פון יידן געווארן נאטירלעך און זעלבסטפארשטענדלעך, אז יידן האבן פארדינט די פארניכטונג און אז זיי זיינען דערצו באשטימט. דער וויטערדיקער עפיזאד אילוסטרירט די פסיכישע האלטונג פון דער אוקראינישער באפעלקערונג לגבי די יידן.

אייניקע טעג נאכן צוריקקומען פון די סאוועטן קיין וואלין, אין פעב־רואר 1944, זיינען צוויי טוטשינער פרויען, עסיא זילבערבערג מיט אירער א חברטע, וועלכע האבן זיך געהאט אויסבאהאלטן ביי פויערים אין דארף

פֿאַסטוני, 12 קילאָמעטער פון טוטשין, אַוועק, איבערגעטוענע אַלס פּויער־טעס, אין שטעטל אַריין, כדי געוואויר צו ווערן, צי זיי מיט זייערע משפחות קענען שוין פֿאַרלאָזן דאָס באַהעלטעניש און אַרויס אויף דער פֿרייַ.

אין טוטשין, אין צענטער פון שטאָט, האָט זיי דערקענט אַן אַרטיקער פּויער, האָט ער זיי ביידע אָנגעכאַפּט פֿאַר די אַרבל, האָט זיי צוגעפּירט צו אַ רויט־אַרמייער, וואָס האָט זיך געפּונען אין דער נאָענט, און האָט אים אָנגעוויזן אויף די צוויי פּרויען: „אָט זיינען צוויי יידישקעס!"

די באַנדעראָוצעס און די יידן

די באַנדעראָוצעס האָבן געהאַט אַן אייגענעם פּלאַן פון מאַכן אוקראַינע „יודען־ריין". זייער פּלאַן האָט זיך אייגנטלעך מיט גאָר נישט אונטערשיידט פון דעם דייטשן פּלאַן, פון וועלכן ער איז געווען אַ פּשוטע קאָפּיע. זיי האָבן אָנגעהויבן דורכפירן זייער פּלאַן נאָך אין זומער 1942, ווען די יידן זיינען נאָך געווען אין די געטאָס, אונטער דער הערשאַפט און קאָנטראָל פון די דייטשן. די באַנדעראָוצעס האָבן געפּילט אַ גרויסן דוחק אין ספּעציאַליסטן, באַרופּס־אינטעליגענץ, ספּעציעל דאָקטוירים, דענטיסטן און אַפּטייקערס. זיי האָבן נישט געהאַט קיין מענטשן, וואָס זאָלן קענען מאַכן אַ ריכטיקן באַנדאַזש אַ פּאַרוואונדעטן סאָלדאַט, לינדערן דעם שמערץ, האָבן זיי טאָקע באַשלאָסן צו געווינען פּאַר זיך יידישע דאָקטוירים, דענטיסטן, קראַנקן־שוועסטער.

דורך דער פּאַרמיטלונג פון די אוקראַינישע מיליציאַנטן אין געטאָס האָבן זיי זיך פּאַרבונדן מיט יענע יידן אין געטאָ, וועלכע זיי האָבן געוואָלט געווינען פּאַר זיך. די מיליציאָנערן האָבן „פּרייוואַטפּטלעך" איבערגעערעדט די יידן, זיי זאָלן פּאַרלאָזן די געטאָ און אַוועקגיין מיט זיי אין די דערפּער, אין די וועלדער. יעדער מיליציאָנער האָט אַ געוויסע צייט געשפּילט די ראָלע פון אַ פּריינד, האָט געמאָלט אין שווארצע פּאַרבן דעם סוף פון געטאָ, און האָט צוגעזאָגט גילדענע בערג אין די וועלדער אָדער אין די דערפּער: לעבן און אַרבעט.

די געטאָ־יידן זיינען געווען אַזוי שטאַרק איזאָלירט, אַז זיי האָבן נישט געהאַט קיין ריכטיקע אינפֿאָרמאַציעס וועגן דעם וואָס איז פּאַרגעקומען אַרום זיי, אין די וועלדער און דערפּער. זיי האָבן קיין אַנונג נישט געהאַט וועגן דעם, אַז עס עקסיסטירן ספּעציעלע באַנדעראָוסקע אָרגאַניזאַציעס און האָבן גאָר נישט געוואוסט וועגן זייער טעטיקייט. פֿאַר זיי האָט דאָס דאָרף, דער וואַלד באַדייט אין זאַך: די אַרטיקע באַפֿעלקערונג, די אוקראַינער. די פּראָפּאָזיציעס פון די אוקראַינישע מיליציאָנערן האָבן, פֿאַרשטייט זיך, אויס־געזען אין די אויגן פון די יידן שטאַרק מאָדנע און פֿאַרדעכטיקט, אָבער פון דער אַנדערער זייט, איז געווען שווער זיך זיי אַקעגנצושטעלן און נישט אַנצונעמען דעם שאַנס וואָס זיי האָבן געגעבן צו ראַטעווען דאָס לעבן.

ווי לאַנג די געטאָ האָט עקסיסטירט, ווי לאַנג זי האָט ווי־עס־איז געזשיפּעט, האָבן יידן נישט געהערט זיי פֿאַרלאָזן, כדי צו גיין צו די אוקראַינער אין די וועלדער, זיי האָבן זיך נישט לייכט דעצידירט אויף צו פֿאַרלאָזן די יידישע סביבה און אויסבייטן זי אויף דער פֿינדלעכער אוקראַיניש־ער. ספּעציעל איז די דעציזיע אָנגעקומען שוואר פֿאַר דעם מענטשן־עלעמענט וואָס די אוקראַינער האָבן געוואָלט אַרויסנעמען פון די געטאָס. דער דאָקטער, דער דענטיסט, די קראַנקן־שוועסטער האָבן אין געטאָ געהאָט פֿאַרזיכערטע אַרבעט, געזיכערטע אַרבעט־פּלעצער און „גוטע" אַרבעטס־צייגענישן. איז טאַקע די אויפגאָבע פון די מיליציאָנערן נישט געווען קיין לייכטע. זיי האָבן אויסגעניצט די שוואַרע מאָמענטן אין געטאָ — טעג פון שרעק, פּאָניק, שמועות וועגן דער נאָענטער ליקווידאַציע פון געטאָ אד"גל, כדי צו באַווירקן די אַנטשפֿרעכנדיקע מענטשן צו פֿאַרלאָזן די געטאָ. אין אַזעלכע מאָמענטן האָבן זיך טאַקע געוויסע מענטשן דעצידירט צו גיין מיט זיי. דאָס זיינען געווען על־פּי רוב איינזאַמע מענטשן, אָן משפּחות. זיי פלעגן די מיליציאָנערן אַרויספֿירן אין געהיים פון די געטאָס.

די אַרויסגעפֿירטע פון געטאָ האָבן געאַרבעט אין די באַנדעראָוסקע פעלדשפּיטאָלן אַ געוג לאָנגע צייט: ביז עס האָט זיך דערנענטערט די רויטע אַרמיי. דעמאָלט זיינען זיי ליקווידירט געוואָרן דורך זייערע ברויט־געבער.

מיט די באַנדעראָוצעס האָבן זיך געווייגלעכע יידן געטראָפן צום ערשטן מאָל אויג־אויף־אויג ערשט נאָך די אַקציעס פון „יודען־ריין". די געראַטע־ווענע יידן פון די געטאָס האָבן זיך לייכט אָפּגעגעבן אַ רעכענונג דערפון, אַז די מענטשן וואָס זיי טרעפן אָן, טראָגן דעם וואָס זיי זיינען נישט מונדירט און טראָגן דעם וואָס זיי זיינען בלויז צום טייל באַוואָפנט, זיינען נישט בלויז צופעליק אָרגאַניזירט. דאָס איז געווען קענטיק לויט די באַפעלן, וואָס די עלטסטע צווישן זיי האָבן אַרויסגעגעבן די יינגערע און לויט די באַריכטן וואָס זיי האָבן אָפּגענומען איינער פון צווייטן. דעמאָלט, האַרבסט 1942, אין דער תקופה פון דער ליקווידאַציע פון די געטאָס, ווען יידן זיינען געלאָפן פון איין געטאָ אין דער צווייטער אַריין, זיינען אויף די וועגן, שטעגן און סטעזשקעס געשטאַנען באַנדעראָוצעס, האָבן פֿאַרהאַלטן די יידן און זיי אַוועקגעפירט אין זייערע שטאַבן, וואו זיי האָבן זיי דערמאָרדעט.

נאָך דעם ווי וואָלין איז געווארן „יודען־ריין", די געטאָס האָבן אויפ־געהערט צו עקסיסטירן, האָבן יידן, געראַטעוועטע פון דער לעצטער אַקציע, נישט האָבנדיק פאַר זיך קיין קאָנקרעטן וואַנדער־ציל — אַ נאָך־עקסיס־טירנדיקע געטאָ — זיך געמוען צעלויפן איבער די וועלדער. אָבער די באַנדעראָוצעס האָבן דערגרייכט צו די באַהעלטענישן פון די יידן אין די וועלדער און זיי דאָרט געמאָרדעט. ווינטערצייט, וען די פּוסטריס פון די יידן, נישט פֿאַרשיט פון שניי, אָדער וויניק פֿאַרשיט, זיינען געווען אַ גוטער וועגווייזער צו די ערטער וואו די יידן האָבן זיך געפונען, האָבן זיי, די באַנדעראָוצעס, נישט געדאַרפט אָנקומען צו קיין שום טריקס, כדי אויסצו־

געפינען וואו די יידן האָבן זיך געפונען. אין אַנדערע פּעריאָדן פון יאָר האָבן זיי זיך באַניצט מיט שפּיצלעך, כדי די יידן אַרויסצוגאַרן. אין ראַיאָן פון קאָפּיטשאווא און אריאנאווא האָבן זיי אויפגעדעקט אייניקע באַהעלטענישן פון יידן, אין וועלכע עס האָבן זיך געפינען מער ווי הונדערט נפשות. דאָס איז זיי געלונגען אויף פּאָלגנדיקן אופן: זיי האָבן אין די וועלדער צעווואָרפן בריוו, צעטלען אין וועלכע זיי האָבן אויסגעדריקט זייער רחמנות צו די יידן, האָבן זיי צוגעזאָגט לעבן און רו אין די דערפער. פון דער ווייטנס האָבן זיי באַאָבאַכט וואוהין די יידן מיט די בריוו גייען. עס איז געגנג געווען אויפצודעקן איין ייד, כדי דאָס גאַנצע באַהעלטעניש זאָל דעמאַסקירט ווערן. געווען פאַלן, — טאַקע אין די ערשט דערמאָנטע מקומות — וואו די יידן האָבן נישט אַרויסגעגעבן זייער באַהעלטעניש אַ לאַנגע צייט. ערשט אַז זיי האָבן אָנגעהויבן אויף אַן אמת צו גלייבן, אויפן גרונט פון דעם וואָס מען טשעפּעט זיי נישט אַזאַ לאַנגע צייט און מען האָלט זיי אין רופן צו גיין אין די דערפער, זיינען זיי אַרויס, געטריבענע פון הונגער און האָפענונג, און דעמאָלט האָט זיי דערוואָרט דער טויט פון די הענט פון זייער „פּרייַנד".

דער אופן פון מאָרדן יידן דורך די באַנדעראָווצעס איז נישט געווען קיין אַיינפאַכער. זיי האָבן זיך נישט באַגוגנט מיט צונעמען ביים ייד דאָס לעבן. די פרויען האָבן זיי אָפּגעשניטן די ברוסטן, די מענער — די געשלעכט־אָרגאַנען. מען האָט די קרבנות אויסגעשטאָכן די אויגן, מען האָט פשוט געשניטן פון די מענטשן לעבעדיקע שטיקער. דער קרבן איז דורכגעגאַנגען די אימהדיקסטע יסורים.

פרילינג 1943 זיינען זיי געפאַלן אויף דעם געדאַנק נאָכצומאַכן די דייטשן און אויסניצן די יידישע ספּעציאַליסטן. לויטן מוסטער פון די דייטשן האָבן זיי אָנגעהויבן סעגרעגירן די געכאַפּטע יידן, אַרויסגעמען פון זיי די ספּעציאַליסטן בעלי־מלאכות: שניידערס, שוסטערס, גאַרבערס, בלעכערס און דאָס גלייכן. די עצם פאָרעם פון דער סעגרעגאַציע איז געווען די זעלבע וואָס די דייטשן האָבן געהאַט איינגעפּירט. אויף איין זייט האָט מען געשטעלט די ספּעציאַליסטן, אָפּט מאָל מיט זייערע פאַמיליעס, אָפּט מאָל אָן זיי, אָפּהענגיק פון דער שטימונג פון סעגרעגירער. אויף דער צווייטער זייט האָט מען אַוועקגעשטעלט די נישט־ספּעציאַליסטן. די נישט־ספּעציאַליסטן האָבן זיי גלייך דערמאָרדעט, די ספּעציאַליסטן זיינען אַוועקגעפּירט געווארן אין די וועלדער אָדער דערפער און באַשעפטיקט געווארן יעדער אין זיין פאַך.

טראָץ דעם וואָס די באַנדעראָווצעס זיינען דערגאַנגען צו די טיפענישן פון די וועלדער, האָבן זיי נישט געקענט אויספאָרשן אַלע יידן. אין זייער געיעג נאָך יידן, האָבן זיי זיך אויך געלערנט פון די דייטשן: זיי האָבן אויף די פאַרשיידנסטע אופנים געגעבן צו וויסן די יידן אין די באַהעלטענישן, אַז זיי וועלן שוין מער נישט מאָרדן קיין יידן, מחמת זיי האָבן מיט די יידן אַ געמיינזאַמען שונא — די דייטשן. אויסער דעם האָבן זיי מודיע געווען, אַז ענגלאַנד און אַמעריקע האָבן זיך אָנגענומען פאַר די יידן און האָבן זיי

פאַרווערט ווייטער צו מאָרדן יידן. דעריבער קען יעדער פאַרבאַהאַלטענער ייד אַרויס פון באַהעלטעניש און זיך באַווייזן אָן פּחד.

די דאָזיקע דערקלערונגען פון די באַנדעראָווצעס האָבן דערגרייכט אין די סאַמע טיפסטע באַהעלטענישן אין די וועלדער. היות דאָס מאָל האָבן זיי טאַקע די יידן נישט געמאָרדעט, האָבן די לעצטע אָנגעהויבן אַרויסקריכן פון די באַהעלטענישן. די באַנדעראָווצעס האָבן קאָנצענטרירט די ספּעציאַליסטן אין וואַלד, אין ספּעציעלע לאַגערן, און האָבן אויסגעניצט זייער אַרבעט־קראַפט. פאַכמענער האָבן געאַרבעט אין זייערע פאַכן, אַנדערע אויף די פעלדער. לויט דער דייטשער סיסטעם האָבן זיי געפירט אַ רעגיסטער פון יידן, ציילונגען (ראַפּאָרטן), האָבן איינגעפירט אַ קאָלעקטיווע פאַראַנטוואָרט־לעכקייט, געוואָרנט אויב איינער וועט אַנטלויפן אָדער זיך פאַרשולדיקן, וועלן אַלע דערפאַר טראָגן די אחריות. די ענדגילטיקע ליקווידאַציע פון די דאָזיקע לאַגערן איז שטענדיק געגאַנגען האַנט־אין־האַנט מיט דעם דער־נענטערן זיך פון דער רויטער אַרמיי.

אין פיל ערטער איז די קאָנצענטראַציע פון יידן געוואָקסן גאָר שטאַרק. מחמת יידן אַליין האָבן געצויגן דאָרט וואו עס זיינען געווען מער יידן. אין פּאָריצק, למשל, זיינען אין אַפּריל 1943 געווען אין לאַגער פון די באַנדעראָווצעס 44 יידן, וועלכע האָבן דאָרט געאַרבעט. זיי זיינען גוט־וויליק אַרויס פון די באַהעלטענישן אין די וועלדער. דעם 13טן מאַי זיינען שוין אין דעם דאָזיקן לאַגער געווען 100 יידן, מחמת עס זיינען צוגעקומען דאָרט אַהין יידן פון דער גאַליצישער שטאָט סאָקול. די דאָזיקע אַלע יידן האָבן די באַנדעראָווצעס, ווי געוויינליך, גענומען אין אָקטאָבער 1943 צו דער אַרבעט און אָנשטאָט צו פירן צו אַרבעט — זיי אויסגעמאָרדעט.

אין וואַלד לעבן דעם דאָרף ראָזשיצע, אין געגנט פון אַנטאָנאָווקע, האָבן געלעבט „אויף דער פריי" צוויי הונדערט יידן. ראָזשיצע איז געווען אַ גרויסער באַנדעראָווסקער צענטער און דער צענטער האָט אָנגעטאָן די דייטשן גרויסע צרות. סוף זומער 1943 זיינען די דייטשן באַפאַלן דעם צענטער פון צוויי זייטן, פון קאסטאָפּאָל און פון טוצין, און האָבן דאָס דאָרף פאַרניכטעט. די יידן זיינען זיך דעמאָלט צעלאָפן און האָבן גענומען ציען קיין קודרינקי, 30 קילאָמעטער פון טוצין, וואו עס האָט אויך עקסיס־טירט אַ יידישער לאַגער.

אין קודרינקי זיינען געווען קאָנצענטרירט 400 נפשות. אין אָנפאַנג האָבן זיי געלעבט אין וואַלד, ווען עס איז געוואָרן אין וואַלד זייער קאַלט, האָבן די באַנדעראָווצעס דערלויבט די יידן זיך צו באַזעצן אין די פאַרלאָזענע הייזער פון די פּאָליאַקן. אין קודרינקע זיינען געווען צוויי פּוילישע ישובים, איינער ווייט פון דעם אַנדערן אומגעפער 2 קילאָמעטער. די יידן האָבן זיך באַזעצט אין די דאָזיקע פּוילישע הייזער לויט די שטעט פון וועלכע זיי האָבן געשטאַמט (טוטשינער, אַלעקסאַנדריער, קאסטאָפּאָלער, מיענדזיר־זשעצער [מעזריטשער] אא"וו).

אין קודרינקע, פּונקט ווי אומעטום, האָבן די באַנדעראָווצעס די יידן

רעגיסטרירט, געציילט אא״וו. מיטן דערנענטערן זיך פון דער רויטער אַרמיי, אין דעצעמבער 1943, האָבן זיי אַרומגערינגלט די יידישע הייזער ביינאַכט און דערמאָרדעט אַלע יידן, אַחוץ 17 נפשות, וועמען עס איז געלונגען זיך צו ראַטעווען.

פּאָליאַקן און יידן

דער פרינציפּ „דער שונא פון מיין שונא איז מיין פרייַנד״ כאַראַקטעריזירט די באַציאונג פון די פּאָליאַקן אין וואָלין צו דער פאַרניכטונג פון די יידן, אין דער היטלער־תקופה. אויף וויפל עס האָנדלט זיך מכוח דער באַציאונג פון די פּאָליאַקן צום יידישן האָב און גוטס, האָט זיך זייער באַציאונג מיט גאָר נישט אונטערשיידט פון דער באַציאונג פון די אוקראַינער צום יידישן מאָטעריעלן באַזיץ. אויך די פּאָליאַקן האָבן געגומען בייַ די יידן זאכן אויף צו באַהאַלטן, האָבן געשלאָסן מיט יידן די פאַרשיידנסטע אָפּמאַכן, לויט וועלכע זיי האָבן זיך פאַרפליכט די יידן צו באַהאַלטן, האָבן „געשאַברעוועט״ אין די געטאָס און צוזאַמען מיט די אוק־ראַינער — אין פאַל מען האָט זיי אין די געטאָס געכאַפּט — מאַרשירט איבער די גאַסן מיט טראַנספאראַנטן מיט די אויפשריפטן, וואָס האָבן אָנגעוויזן זייערע מיאוסע מעשים. עס זיינען אויך באַקאַנט פאַלן, וועו פּאָליאַקן האָבן געמאָרדעט יידן, וועלכע האָבן זיי געגעבן צו באַהאַלטן זאכן און זיינען שפּעטער, נאָך דער אָקציע פון „יודען־ריין״, געקומען מאָנען זייערע רעכט לויט די געשלאָסענע אָפּמאַכן.

אָבער די פּאָליטישע סיטואַציע פון די פּאָליאַקן האָט זיי מיט דער צייט, אין אַ גרויסן זינען און ביז אַ געוויסן גראַד, געשטעלט אין אַ לאָגע וואָס איז ענלעך געווען צו דער לאָגע פון די יידן. אמת טאָקע, לויט דער באַנדעראָווסקער טעאָריע און פּראַקטיק זיינען זיי, די פּאָליאַקן, געווען באַשטימט צו אַ טאָטאַלער פאַרניכטונג, צוגלייך מיט די יידן, אָבער זיי האָבן געהאַט די מעגלעכקייט זיך צו וועגדן צו די דייטשן און בייַ זיי צו בעטן שוץ, זיי האָבן געהאַט דאָס רעכט לעגאַל צו עקסיסטירן. דאָס איז געווען געגוג, אַז דער גרעסטער טייל פון די פּאָליאַקן זאָל אַרויס מיטן לעבן פון די הענט פון זייערע שונאים.

דירעקט באַדראָט אין זייער נאַקעטער עקסיסטענץ זיינען געווען די פּאָליאַקן אין די דערפער. אַיידער די באַנדעראָווצעס האָבן זיי אָנגעהויבן צו פאַרטרייַבן פון זייערע ווירטשאַפטן און זיי צו מאָרדן, בייַ 1943, האָט עקסיסטירט אַ תהום צווישן די צוויי פּעלקער. די אָנמעכטיקע שנאה פון די פּאָליקאַן צו די אוקראַינער, און שפּעטער די ענלעכקייט פון זייער גורל צום גורל פון די יידן, האָט זיך אויסגעווירקט אין אַ מיטליידס־געפיל צו די לעצטע און אפילו אין אַ ווילן זיי צו העלפן. זיי האָבן געזוכט צו טאָן להכעיס די שונאים, וואו און וועו עס האָט זיך זיי נאָר געלאָזן, באַשוועכט

דאָס אויסמאַרדן די יידן איז געווען איינע פון די ווייניקע זאַכן, אין וועלכע זיי האָבן געקענט אַרויסווייזן זייער שנאה צו זייערע בלוטיקע פאַרפאָלגער. דעריבער טאַקע, אַז יידן זיינען אַנטלאָפן פון אין אָרט אויפן אַנדערן, האָבן זיי זיך באַמיט צו גיין דורך די פּוילישע דערפער און קאָלאָניעס. מען האָט, נעמלעך, געוואוסט, אַז אין אַ פּוילישער כאַטע „קען מען אַריינגיין". יידן וואָס האָבן זיך אַרומגעבלאָנקעט אין די וועלדער, אָדער אויף די זייטיקע שטעגן און האָבן זיך מיטן צופאַלן פון דער נאַכט דערלויבט אַריינצוגיין אין אַ ישוב, האָבן זיך פריער גוט אינגעהערט אונטער דער טיר אויף וואָס פאַר אַ שפראַך מען רעדט אין דער כאַטע. אויב זיי האָבן געהערט, אַז מ׳רעדט אינעווייניק פּויליש, האָבן זיי זיך אינגעשטעלט אַריבערצוטרעטן די שוועל. אָפט פלעגן זיי דאָרט באַקומען אַ ביסל וואַרעם עסן, אַ טרייסט־וואָרט.

נאָך די אַקציע פון „יודען־ריין" זיינען די פּאָליאַקן געוואָרן כמעט די איינציקע צושטעלער פון לעבנסמיטלען פאַר די יידן אין די וועלדער. ביי זיי, אָדער דורך זייער פאַרמיטלונג, האָבן יידן געקויפט — דערהויפּט פאַר זאַכן, אָדער אָפּגעראַטעוועט גאָלד, געלט אד״גל — קאַרטאָפל, ברויט און אַנדערע פּראָדוקטן. די יידן וואָס זיינען געווען פאַרשטעקט אין די וועלדער האָבן זיך קאָמוניקירט מיט די פּאָליאַקן כמעט אָן פּחד, אָפט מאָל האָבן די פּאָליאַקן געוואוסט, וואו עס געפינען זיך די באַהעלטענישן פון די יידן.

וועגן די פּאָליאַקן האָבן אַנגעהויבן מורא צו האָבן צו נעכטיקן אין זייערע ווירטשאַפטן, פלעגן זיי אָוועק נעכטיקן אין די וועלדער — אין דער אמתן — צו די יידן. יידן, פון זייער זייט, פלעגן זיי אויפנעמען מיט אָפענע אָרעמס. עס האָט זיך געשאַפן די סאַמע אומפאָרגעזעענסטע, אומגלייבלעכסטע סיטואַציע: די זעלביקע פּוילישע „אַסאַדניקעס", קאָלאָניסטן, וואָס יידן האָבן ערשט מיט דריי יאָר צוריק, אין 1939, געציטערט וועגן מען האָט בלויז דערמאָנט זייער נאָמען, פון וועלכע מען האָט דאָס דערוואָרט, ערב דעם אַריינמאַרש פון די סאָוועטן, אַז זיי וועלן מאַכן די פּאָגראָמען — זיינען איצט געוואָרן פריינד. מען האָט געקענט קומען צום באַשלוס, אַז דער געמיינ־זאַמער גורל האָט אויסגעמעקט אין די הערצער פון די פּאָליאַקן די אַלטע שנאָה צום ייד. אָבער דאָס איז נישט געווען ריכטיק. די יידיש־פּוילישע אידיליע האָט אָנגעהאַלטן נאָר אַזוי לאַנג ווי לאַנג עס האָט געווירקט דער דעסטרוקטיוער דריטער כוח — די אוקראַיִנער. די זעלבע פּאָליאַקן, וועלכע האָבן, אין איין סיטואַציע, אַרויסגעוויזן יידן־מיטגעפיל, זיינען, אין אַ געענדערטער סיטואַציע, זיך באַגאַנגען מיט די יידן אויפן שטייגער פון זייערע שונאים — די דייטשן און אוקראַינער.

וועגן די דייטשן האָבן, דעם 13טן דעצעמבער 1943, ליקווידירט דעם לאַגער פון די ספּעציאַליסטן אין לודמיר [וולאָדזשימערזש וואָלינסקי] זיינען זיך פיל יידן צעלאָפן. זיי האָבן געהערט, אַז אין די וועלדער לעבן, אויף אַ פאַרטיזאַנישן אופן, פּאָליאַקן פון דאָרף ביעלין, וועלכע זיינען אַנטלאָפן

פון זייער דאָרף צוליב דער מורא פאַר די באַנדעראָווצעס. די יידן, וויסנדיק אַז די פּאָליאַקן זיינען צו זיי גוט געשטימט און אַז די זעלבע פּאָליאַקן פון ביעלין האָבן זיי אויך געהאָלפן, זיינען זיי צו זיי אַן וואַקלענישן אַוועק. אין וואַלד האָבן די פּאָליאַקן, זעלבסטפאַרשטענדלעך, צוגענומען די יידן און זיי אויסגעניצט אַלס פאַכמענער. נאָך צוויי־דריי וואָכן האָבן די פּאָליאַקן אייגעאָרדנט פאַר די יידן אַ געטאָ, אין צוויי הייזער פון דאָרף וואראצין. פון דער דאָזיקער געטאָ האָבן זיי יעדן טאָג אַרויסגענומען אייניקע יידן, זאָגנדיק, אַז זיי נעמען זיי אויף אַרבעט. אין דער אמתן אָבער האָבן זיי די יידן אַרויסגעפירט טיף אין וואַלד און זיי דאָרט דערמאָרדעט. אויף דעם דאָזיקן אופן האָבן זיי דערמאָרדעט צוויי און צוואַנציק יונגע יידישע בחורים. די געבליבענע יידן אין געטאָ וואראצין איז די זאָך געווארן אויפפאַלנד און וועג זיי האָבן אָנגעהויבן נאָכפאָרשן זיינען זיי דערגאַנגען דעם אמת. די לעבן־געבליבענע זיינען זיך דעמאָלט צעלאָפן פון דער פּוילישער געטאָ.

אַן אַנדער אָקט פון רציחה און פאַרניכטונג מצד פּאָליאַקן לגבי די יידן אין יענער תקופה. וועג די פּאָליאַקן פון קודרינקע זיינען געווען געצוואונגען צו פאַלאָזן זייערע וווירטשאַפטן, זיינען זיי אַריבער דעם טייך סלוטש און האָבן זיך פאַראייניקט מיט דער סאָוועטישער פאַרטיזאַנקע. אין די לייידיקע פּוילישע הייזער האָבן די אוקראַיִנער באַזעצט די יידן. וועג די באַנדעראָווצעס האָבן, אין דעצעמבער 1943, אויסגעמאָרדעט די יידן פון קודרינקע, האָבן זיך זיבעצן מאָן גערעטעוועט פון זייערע הענט און זיינען אַריבער דעם סלוטש. אויף דער אַנדערער זייט סלוטש האָבן זיי אָנגעטראָפן, גאַנץ נישט דערוואַרטעט, רויט־אַרמייער. די יידן האָבן ביז דעמאָלט נישט געהאַט קיין אַנונג וועגן דער סיטואַציע אויפן פראָנט. די רויט־אַרמייער האָבן די יידן פאַרהאַלטן אוו אַוועקגעפירט אין שטאָב אַריין — קיין סטאַראַ־הוטא. אין שטאָב האָט מען זיך מיט זיי פאַרנומען, זיי אָפּגעגעבן אַ וואַרעמען צימער, געגעבן זיי וואַרעמע זופּ, בכלל זיך געזאָרגט וועגן זיי. אין סטאַרא־הוטא האָבן זיך צווישן די סאָוועטישע פאַרטיזאַנער, וואָס זיינען דאָרט געווען, געפונען די פּאָליאַקן פון קודרינקע, אין וועמענס הייזער די יידן האָבן געהאַט געוואוינט, איידער די באַנדעראָווצעס האָבן זיי ליקווידירט. היות זיי, די פּאָליאַקן, זיינען געווען אין דער סאָוועטישער פאַרטיזאַנקע, האָבן זיי זיך געפילט אַלס די הערן פון דער סיטואַציע און האָבן געוואָלט אויס־פאָרשן, צי די זיבעצן מענטשן זיינען טאַקע באמת יידן און נישט קיין אונטערגעשיקטע באַנדעראָווצעס.

מען האָט די יידן געהייסן זיך שטעלן צום סאָלטיס פון דאָרף סטאַרא־הוטא, וואו עס האָבן שוין אויף זיי געוואַרט די פּאָליאַקן. די יידן מיט די פּאָליאַקן האָבן, פאַרשטייט זיך, גלייך דערקענט איינער דעם צווייטן. אָבער דאָ האָט זיך אַרויסגעשטעלט אין גאַנצן אַן אומדערוואַרטעטע זאַך: די פּאָליאַקן האָבן אָנגעהויבן באַשולדיקן די יידן, אַז זיי האָבן מיטגעאַרבעט מיט די אוקראַיִנער, אַז זיי האָבן געוואוינט אין זייערע הייזער און האָבן געוואָלט אָפּירשענען זייערע ווירטשאַפטן. דערביי האָבן זיי, די פּאָליאַקן, געשלאָגן

די יידן און צום סוף, אַלס סאָוועטישע פּאַרטיזאַנער, אַרויסגעגעבן אויף די יידן אַ טויטאורטייל. צווישן די רויט־אַרמייער וואָס זיינען געווען אין סטאַראָ־הוטא, האָט זיך געפונען אַן אָפּיצער, וואָס האָט זיך איינגעשטעלט פאַר די יידן און אָנגעהויבן איבערצייגן און בעטן די פּאָליאַקן־פּאַרטיזאַנער, זיי זאָלן די יידן לאָזן לעבן. וועו די פּאָליאַקן האָבן נישט געוואָלט הערן דערפון, אַז די שונאים פון די סאָוועטן זאָלן נישט באַקומען זייער שטראָף, האָט דער אָפּיצער אָנגעהויבן פּאָדערן, אַז דער אורטייל זאָל אויסגעפירט ווערן נאָר אויף די מענער און נישט אויף די פרויען און קינדער. דער אָפּיצער איז נישט אָפּגעטראָטן פון זיין פּאָדערונג, טראָץ דעם וואָס אין דעם פאַל האָט דאָס לעצטע וואָרט געהערט צו די פּאַרטיזאַנער און נישט צו דער רעגולערער רויטער אַרמיי.

די מענער האָבן די פּאָליאַקן אַוועקגעפירט אין וואַלד אַריין, די פרויען און קינדער האָבן זיי באַפרייט. וועו די פּאָליאַקן האָבן געגומען צום דער־שיסן הירש מלמד, איינעם פון די מענער, האָבן זיך זיינע דריי קליינע קינדער געוואָרפן אויף זייער פּאָטער און אָנגעהויבן שרעקלעך צו יאָמערן. דער סאָוועטישער אָפּיצער (לעבנגעבליבענע עדות גלייבן, אַז דאָס איז געווען אַ יידישער אָפּיצער) האָט זיך ממש געוואָרפן די פּאַרטיזאַנער צו די פיס און אויסגעבעטן ביי זיי דאָס לעבן פון דעם פּאָטער פון די דריי קינדער.

דאָס געזאָגטע איז נוגע דער פוילישער דאָרפישער באַפעלקערונג. די שטאָטישע פוילישע באַפעלקערונג — הויפּטזאַכלעך אינטעליגענץ — האָט זיך רואיק און קאַלט צוגעקוקט, וואָס די דייטשן און אוקראַינער טוען מיט די יידן. נאָכן צוריק דערוואָרן וואָלין דורך די סאָוועטן אין יאָר 1944, איז, אין געשפּרעכן צווישן דער פוילישער אינטעליגענץ מיט לעבנגעבליבענע יידן, געקומען צום אויסדרוק די באַציאונג פון דער פוילישער אינטעליגענץ צו דער יידישער פּאַרניכטונג. עס איז געווען אַ מין שאָדנפרייד, אַ געפיל פון נקמה. אין פיל געשפּרעכן האָבן פּאָליאַקן געזאָגט:

— אמת, די דייטשן זיינען זיך מיט יידן באַגאַנגען אויף אַ באַרבאַרישן אופן. עס איז שווער געווען צו קוקן אויף דעם אַלעם. אָבער אַז מיר האָבן זיך דערמאָנט, ווי די זעלבע יידן האָבן זיך געפרייט און געטאַנצט פאַר שמחה צוליבן צעפאַלן זיך פון פוילן און דעם פאַרנעמען דאָס לאַנד דורך די סאָוועטן, האָבן מיר זיך געטראַכט, אַז ווער וויס צי איז נישט דאָס אַלץ וואָס עס געשעט מיט יידן אַ געראָטענע שטראָף פאַר זייערע מעשים.

גוטע גויים

דער ענטוזיאַזם, וואָס דאָס אַנטשטיין פון דער „זעלבשטענדיקער אוקראַינע" האָט אַרויסגערופן צווישן די מאַסן פון אוקראַיניש פּאָלק, האָט געשאַפן צווישן זיי אַ שטימונג, אַז דאָס פאַרניכטן יידן, דאָס פאַרפייניקן זיי איז אַ נויטוועندיקע זאַך און אַ זעלבסטפאַרשטענד־

לעכקייט: כדי די „זעלבשטענדיקע אוקראַינע זאָל קענען עקסיסטירן". אַזאַ איז געווען די געפיל־איינשטעלונג פון דעם אוקראַינער און זיינע מעשים זיינען געווען אַ רעזולטאַט פון דער דאָזיקער איינשטעלונג.

אָבער עס האָבן זיך געפונען גוטע מענטשן, און דאָס ספּעציעל אין דער ערשטער תקופה פון דער יידן־פּאַרניכטונג, וואָס זיינען נישט מיטגעריסן געוואָרן מיט דער בלוטדורשטיקייט פון דער פּאַרחיהשטער וועלט. דאָס געפיל פון רחמנות איז אין די הערצער פון די דאָזיקע גוטע גויים געווען אַזוי שטאַרק, אַז זיי האָבן זיך נישט אונטערגעגעבן די בלוטאַרגיעס פון די צעווילדעוועטע מאַסן. דער אמת איז: די דאָזיקע גוטע גויים זיינען געווען ביז גאָר וויניק אין צאָל, זיי זיינען נישט געווען קיין טאָג־טעגלעך געשעע־ניש און זיי האָבן נישט געהאַט קיין שום אינפלוס אויף די געשעענישן און אויף זייער אָנטוויקלונג. אָבער אין יענע טעג איז יעדע מענטשלעכע טאַט, אפילו די שוואַכסטע, יעדער אויסדרוק פון הומאַניטאַריזם, יעדעס אַרויס־ווייזן פון האַרציקייט און מיטגעפיל פאַר מענטשן וואָס האָבן זיך געפונען אויסער די ראַמען פון דער גיזעלשאַפט, געווען אַן אַקט וואָס פאַרדינט ביז היינט אַ ספּעציעלע אונטערשטרייכונג. און נאָך איינס: פיל איינצלנע מענטשן, יידישע יחידים, האָבן צו פאַרדאָנקען זייער רעטונג טאַקע דעם צופאַל, וואָס דער גורל האָט זיי צוזאַמענגעפירט מיט טאַקע אַזעלכע גוטע גויים.

אין דער תקופה פון די ערשטע אַקציעס, וועו די גויים זיינען געלאָפן מיט שמחה זיך צוקוקן ווי מען טרייבט די יידן, געגלאָצט די אויגן צו די פלעצער וואו עס איז פאָרגעקומען די אַקציעס, אָדער זיינען געלאָפן ראַבעווען די ליידיק־געבליבענע הייזער — אין יענער תקופה זיינען געווען צווישן די גויים, די אוקראַינער, מענטשן וואָס האָבן זיך נישט געקענט געפינען קיין רו, האָבן נישט געקענט קומען צו קיין גייסטיק גלייכגעוויכט; עס זיינען געווען מענטשן וואָס האָבן אין אַ טאָג פון אַן אַקציע נישט געקענט עסן, נישט געקומען אין מויל אַריין קיין טראָפן טרינקען, האָבן געווויינט און געטרויערט, געווען זיכער, אַז פאָר אַזעלכע מעשים מוז זיך גאָטט צאָרן אויס־גיסן אויף דער וועלט. צווישן די מאַסן האָבן אין יענער צייט אפילו געקומען קורסירן קלאָנגען וועגן פאַרשיידענע חלומות און זעאונגען, אין וועלכע עס איז אָנגעזאָגט געוואָרן גאָטט נקמה פאָר דעם אויסמאָרדן די יידן. אָבער די דאָזיקע חלומות און זעאונגען האָבן נישט געווינען פאָר זיך קיין בריייטערע קרייזן צווישן דער באָפעלקערונג און זיינען גאָר שנעל פאַרגעסן געוואָרן.

אין די ערשטע וואָכן נאָכן אָנהייב פון די גרוילטאַטן אויף די יידן, פלעגן „יידנראַטן" און איינצלנע יידן באָקומען אונטערגעוואָרפענע אָנאָנימע בריוו, אין וועלכע מען האָט יידן אויסגעדריקט מיטגעפיל, רחמנות און מען האָט זיי געטרייסט מיט דער צוקונפט. עס זיינען אפילו געווען פאַלן, אַז די יידנראַטן האָבן באָקומען צוגעשיקט, אויף אַ געהיימען אופן, גאָלט־סומעס פון אָנאָנימע מענטשן, כדי זיי זאָלן באַצאָלן די אַרויפגעלייגטע קאָנטריבוציעס.

יעדער פאַקט פון אַרויסווייזן יידן מיטגעפיל, אפילו בלויז אַ קליינע

פריינדלעכקייט, האָט אַנגעפילט יידן מיט נייע האָפענונגען. דער נאַטיר־
לעכער, איינגעבוירענער יידישער אָפּטימיזם האָט זיי געהייסן גלייבן, אַז זיי
זיינען נישט אין גאַנצן איינזאַם, אַז דאָך האָבן זיי גוטע פריינד צווישן דער
באַפעלקערונג.

ווי שוין דערמאָנט, איז דאָס אַרויסווייזן יידן מיטגעפיל מצד גוטע גויים
פאַרגעקומען נאָר אין דער ערשטער תקופה, ווען די גרויליקע מעשים האָבן
צעטרייסלט דאָס מאָראַלישע גלייכגעוויכט פון אַ נאָרמאַלן מאָראַלישן מענטש.
אין דער מאָס וואָס די גרויליקייטן און אכזריותן זיינען געווָארן דאָס טעגלעכע
ברויט, די נאָרמאַלע אָטמאָספער, די לופט וואָס מען האָט געאָטעמט, זיינען
די דערשיינונגען פון מיטגעפיל געווָארן שוואַכער און שוואַכער. מיט דער
צייט האָט זיך אפילו דער אָנשטענדיקער, מאָראַלישער גוי צוגעוואוינט
צו דעם געדאַנק, אַז יידן דאַרף מען פאַרניכטן, און דער גורל פון די וואָס
זיינען באַשטימט צום פאַרניכטן האָט אויפגעהערט צו שטערן די רו, האָט
מער נישט געענדערט זייער טאָג־טעגלעך לעבן. אָבער ביים באַגעגענען
זיך אויג־אויף־אויג מיט אַ יד, האָבן די גוטע גויים דאָך אַרויסגעוויזן מיט־
געפיל, געגעבן אָן עצה, געוואָרנט, פאַרקויפט אָדער געשאָנקען לעבנס־
מיטל און טייל מאָל אפילו אויסבאַהאַלטן אַ יד.

עס איז נישט פאַראַנען קיין סטאַטיסטיק, וויפל יידן האָבן צו פאַר־
דאַנקען זייער רעטונג דעם פאַקט, וואָס זיי זיינען אין פאַרלויף פון דער
גאַנצער צייט אויסבאַהאַלטן געווָארן פון גוטע גויים. מען קען אָבער מיט
דער גאַנצער זיכערקייט זאָגן, אַז טראָץ דעם וואָס עס זיינען זיכער פאַראַנען
אַזעלכע מענטשן, איז זייער צאָל אַ מינימאַלע ביז גאָר: יחידים, איינער אין
אַ שטאָט. ביי גוטע גויים האָבן יידן זיך געקענט אויסבאַהאַלטן נאָר אין
משך פון אַ געוויסער צייט; נאָך דער דאָזיקער צייט האָבן זיי געמוזט, ווער
פריער ווער שפּעטער, זיך זוכן אַן אַנדער פלאַץ. טייל מאָל האָט זיך
געשאַפן אַ סיטואַציע, אַז דער גוטער גוי האָט נישט געקענט מער אויס־
באַהאַלטן דעם יד, דאָס מיינט: ער האָט דאָס נישט געקענט טאָן צוליב
אָביעקטיווע סיבות, ווייל ווען עס איז געפאַלן אַ חשד, ביי די שכנים, אַז
אין דעם הויז, ביי דעם שכן, איז פאַרבאַהאַלטן אַ יד, און די וואָס האָבן
אויסבאַהאַלטן אַ יד האָבן נישט געקענט אויסהאַלטן דעם דרוק פון די
חשדים. דער אומאויפהערלעכער פּחד נישט צו ווערען אַנטדעקט און נישט
צו ווערן ביטער באַשטראָפט; די שטענדיקע זאָרג און פליכטן צו געדענקען
וועגן קלייניקייטן, וואָס האָבן פאַר קיינעם קיין ווערט נישט און נעמען
ביי קיינעם נישט צו קיין נערוון און קיין צייט; דאָס מוזן זיך אַנטקעגג־
שטעלן — ווען אויך נאָר אינערלעך — דער אַרומיקער געזעלשאַפטלעכער
מיינונג; דאָס מוזן האָלטן אַ סוד פאַר אַלע, פאַר דער גאַנצער וועלט —
דאָס אַלץ צוזאַמען האָט געפירט דערצו, אַז נישט יעדער איינער, ווען אפילו
אַן איידעלער און מאָראַלישער מענטש, איז געווען בכוח אויף אַ לענגערער
צייט אויסצוהאַלטן און אויסצובאַהאַלטן ביי זיך אַ יד.

יידן וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אויף אייגענער האָנט — דאָס מיינט:

נישט ביי קיינעם, נאָר אויף דער פריי — האָבן בשום אופן נישט געקענט זיך באַגיין אַן אַ קאָנטאַקט מיט אַ גוטן גוי און אַן אַ הילף פון אים. אַזעלכע יידן האָבן געמוזט זיין אויף דער שטענדיקער וואַך און שטענדיק באַקומען אינפאָרמאַציעס, צי איז נישט אַמאָל זייער עקסיסטענץ אויפגעדעקט געוואָרן, צי איז מען נישט געקומען דערויף, אַז אין דער סביבה האָלט זיך אויף אַ ייד, צי מוז מען נישט בייטן דאָס פּלאַץ. דער ייד, וואָס האָט זיך אויף אַזאַ אופן אויסבאַהאַלטן, האָט געמוזט האָבן אַ ביסל לעבנסמיטל, אַ שווע־בעלע, אַ כלי, און ער האָט געמוזט אָנקומען צו די זעלבע גוטע גויים, וואָס האָבן אַרויסגעהאָלפן, טייל מאָל, ווי געזאָגט — אפילו אויסבאַהאַלטן. די דאָזיקע גוטע גויים זיינען שטענדיק „אַטאַקירט" געוואָרן מצד יידן, מחמת זיי זיינען דאָך געווען אַזוי קליין אין צאָל, און זיי האָבן געמוזט אויסבאַהאַלטן. אָפט מאָל פלעגן זיי אַליין רעקאָמענדירן די יידן צו גיין צו זייערס אַ באַקאַנטן, אַ פריינד, אַ קרוב. אַן אַנדערש מאָל פלעגט דער ייד אַליין אָנטרעפן אויף אַ צווייטן גוטן גוי.

מיט די גוטע מענטשן האָט אין דער ערשטער ריי דיקטירט דאָס געפיל פון רחמנות צו די גערודפטע יידן, אָבער צו דעם רחמנות־געפיל זיינען צוגעקומען נאָך אַנדערע סיבות פון אַ פאַרשיידנסטן כאַראַקטער.

צווישן די גוטע גויים, וואָס האָבן נאָך אין אָנהייב פון דער עקסיסטענץ פון געטאָ געמומען ביי די יידן זאַכן און געלט, אַקאָנטע אויף דעם עווענ־טועלן אויסבאַהאַלטן, זיינען געווען מענטשן, וואָס האָבן זייער פאַרפליכטונג געמומען ערנסט און האָבן געהאָט בדעה צו האַלטן זייערע התחייבותן. זיי האָבן טאַקע אויסבאַהאַלטן יידן אין די פאַרשיידנסטע באַהעלטענישן, ספּע־ציעל אין בונקערס, וואָס זיי האָבן פאָר די יידן אויסגעבויט. די יידן וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די בונקערס, אָדער אין סתם באַהעלטענישן, האָבן די גוטע גויים וויטער געצאָלט פאַרן עסן און אויסבאַהאַלטן. אָבער עס זיינען אויך געווען פאַלן — און וויטער מוז אונטערגעשטראָכן ווערן: זייער זעלטענע — אַז גוטע גויים האָבן געהאָלפן מיט אויסבאַהאַלטן און מיט עסן אין גאַנצן אַן וועלכן ס׳איז אינטערעס.

עס איז אין גאַנצן אויסגעשלאָסן צו דערגיין צו אַ וועלכער ס׳איז סעגרע־גאַציע פון די גוטע גויים לויט זייער נאַציאָנאַלער צוגעהעריקייט, אָדער לויט זייער סאָציאַלער צוגעהעריקייט. עס האָבן געהאָלפן פאָליאַקן; עס האָבן געהאָלפן טשעכן (געווען אין וואָלין טשעכישע קאָלאָניסטן, וועלכע זיינען דאָרט פאַרבליבן אויך אין דער היטלער־תקופה) און עס האָבן געהאָלפן אוקראַינער. אויף וויפל עס האָנדלט זיך וועגן סאָציאַלן אָפשטאָם פון די וואָס האָבן יידן געהאָלפן, דאַרף מען אונטערשטרייכן אַז צום וויניקסטן אַקטיוו איז געווען די אינטעליגענץ. זיי האָבן, וואָס אַן אמת, אויך צום וויניקסטן פאַרפאָלגט יידן אַקטיוו. דערפאָר אָבער זיינען זיי געווען מער ווי אַנדערע גלייכגילטיק צום גורל פון ייד. עס האָבן יידן געהאָלפן הויפּט־זאַכלעך איינפאַכע פאָלקסמענטשן, פרימיטיווע, אָפט מיט אַ צווייפלהאָפטער מאָראַלישער פאַרגאַנגענהייט.

אַ טענדענץ צו העלפן יידן האָט אויך אַרויסגעווויזן דער קלער. אין אַנהייב זיינען אין דעם פּרט ענלעך געווען ביידע טיילן פון קלער, וואָס האָט געווירקט אויף דער וואַלינער ערד: די קאַטאָליקן און די פּראַוואָסלאַווענע. אין אַנהייב פון דער היטלער־הערשאַפט האָט זיך אויסגעוויזן, אַז עס איז אַנגעקומען פּאַר די קריסטלעכע רעליגיעס די גאָלדענע תקופה, וועו זיי וועלן קענען מאַסנווייז „ראַטעווען נשמות" — און דאָס יידישע נשמות! אין אַנהייב פלעגט מען טאַקע שמדן יידן אָפּיציעל, לויט דער אַנגענומענער, טראַדיציאָנעלער צערעמאָניע, מיט דער גאַנצער פּאָמפּע, אַזוי ביי די קאַטאָליקן ווי ביי די פּראַוואָסלאַווענע; די געשמדטע האָט מען אַרויסגעגבן אָפּיציעלע מעטריקעס פון שמד. ווי נאָר אָבער עס זיינען דערגאַנגען צו די דייטשן די ידיעות מכוח דעם וואָס עס קומט פּאָר אין די צערקוועס און קאָשציאָלן, האָבן זיי שטרענג פאַרבאָטן צו שמדן יידן. די דייטשן האָבן דעמאָלט צעשיקט צום קלער ספּעציעלע פּאַראַדענונגען, אין וועלכע זיי האָבן קלאָר געמאַכט, אַז די רעליגיעזע צוגעהעריקייט ענדערט נישט די ראַסישע אָפּשטאַמונג פון מענטש. מען האָט דעם קלער געדראָט מיט שטראָפן פּאַר עובר זיין אויף דער דאָזיקער פּאַראַדענונג. די פּראַוואָסלאַווענע צערקווע האָט תיכף זיך אונטערגעגעבן די דייטשן און אויפגעהערט צו שמדן יידן, אָפּיציעל און נישט אָפּיציעל. דאַקעגן האָבן פיל קאַטוילישע גלחים נאָך שפּעטער מסכים געווען צו שמדן יידן נישט אָפּיציעל. אפילו אין שפּעטערע תקופות איז טייל מאָל די שמד־מעטריקע געווען פּאַרן ייד אַ רעטונג, בכל אופן אים געגעבן אַ שאַנס זיך אויסצובאַהאַלטן, וועו אפילו נאָר צייטווייליק. די שמד־מעטריקע האָט טאַקע אָפּיציעל נישט געהאָט קיין שום באַדייטונג און מען האָט זי אפילו נישט געטאָרט ווייזן, אָבער אויף גלייביקע קאַטאָליקן האָט זי געהאָט איר ווירקונג. די קלויסטערס האָבן גאַנץ גערן אויפגענומען — און אויסבאַהאַלטן — געשמדטע קינדער. אפילו אַ דערוואַקסענעם משומד האָט דער קלער און די קלויסטער־ברידער באַטראַכט ווי זייערס אַ מענטש; אָפט מאָל האָבן זיי פּאַר משומדים געשאָפן אַזעלכע מעגלעכקייטן זיך צו באַהאַלטן, פון וועלכע נישט־געשמדטע יידן האָבן אפילו נישט געקענט חלומען.

אין קאַסטאָפּאָל איז אַ קאַטוילישער גלח, פּאַר אָפּשמדן אַ יידיש קינד, וועגן וואָס די דייטשן האָבן זיך דערוואוסט, באַשטראָפט געוואָרן דורך זיי מיט אָפּגעשיקט צו ווערן אין יידישן געטאָ־לאַגער. דער דאָזיקער גלח איז אין משך פון אייניקע חדשים געווען מיט די יידן צוזאַמען, געגעסן מיט זיי פון קעסל, געגאַנגען מיט זיי צוזאַמען צו דער אַרבעט און געשלאָפן צוזאַמען אויף די זעלבע פּריטשעס. די יידן האָבן דעם גלח שטאַרק בכבוד געהאַלטן. טראָץ דעם וואָס ער איז געגאַנגען מיט זיי צו דער אַרבעט, האָבן זיי אים פאַקטיש נישט געלאָזט אַרבעטן, נישט דערלאָזט ער זאָל זיך אפילו אַראָפּ־בייגן צו דער ערד; זיי אַליין האָבן פאַר אים אויסגעפירט אַלע אַרבעטן. אַדאַנק דעם דאָזיקן גלח האָבן די יידן, וואָס זיינען געווען מיט אים צוזאַמען, געהאַט אַ ביסל בעסערע באַשפּייזונג. דער גלח פלעגט באַקומען פון זיינע פּאַראָפּיע־מענטשן, פון די וואָס זיינען געגאַנגען צו אים אין קלויסטער,

פּעקלעך מיט שפּייז־פּראָדוקטן און ער פלעגט זיך טיילן מיט אַלעם מיט די אויסגעהונגערטע יידן. אין טאָג, פּאַר דעם אָנהייב פון דער אַקציע אין קאַסטאָפּאָל, האָבן די דייטשן אַרויסגעלאָזן דעם גלח פון געטאָ־לאַגער אויף דער פריי.

אין וואָלין איז אויך געווען גענוג פּאַרשפּרייט די קריסטלעכע סעקטע „באַפּטיסטן". די אָנהענגער פון דער דאָזיקער סעקטע האָבן אָקטיוו און גאַנץ באַוואוסטזיניק געהאָלפן יידן. צו דער דאָזיקער סעקטע האָבן געהערט אוקראַינישע פויערים (זיי זיינען אַריבער צו דער סעקטע פון דער פּראַוואָסלאַווענער קירך). דער פּרינציפּ פון דער סעקטע איז: לעבן לויט די פּרינציפּן פון אור־קריסטנטום, לויטן ביישפּיל פון יוחנן המטביל. זיי אָנערקענען נישט קיין שום צערעמאָניעס און קיין שום אויסערלעכע פּאָרמען, זייערע געבעטהייזער זיינען איינפאַכע, הייזקעס מיט קיין שום זאָך נישט דעקאָרירט, זיי האָבן איבער זיך נישט געהאַט קיין שום קלער, קיין שום מאַכט איבער זיך אין דער פּאָרעם פון גלחים. יעדן זונטיק קומען זיי זיך צוזאַמען אין זייער געבעטהויז — און זייער אייניציק געבעט איז „אונדזער פאָטער אין הימל": דאָס געבעט וואָס יעזוס האָט געלערנט זיינע תלמידים — זיי זיינען געזעסן אויף איינפאַכע הילצערנע גראָבע בענק, האָבן אויסגעקליבן איינעם פון זיי, וואָס איז געווען מער געלערנט אין דער ביבל, און ער איז געווען דער פאָרזיצער, וואָס האָט פאָרגעלייענט און אינטערפּרעטירט דעם תנ"ך און דעם נייעם טעסטאַמענט. טראָץ דעם וואָס די מערהייט פון די באַפּטיסטן זיינען געווען אַנאַלפאַבעטן (דאָס רוב אוקראַינער זיינען געווען אַנאַלפאַבעטן) האָבן זיך פיל פון זיי אויסגעלערנט, אויף זייערע עלטערע יאָרן, צו לייענען די געדרוקטע אותיות פון דער ביבל; די אָנדערע באַפּטיסטן האָבן געהערט וואָס מ'האָט זיי פאָרגעלייענט און האָבן זיך געלערנט אויף אויסווייניק — פון הערן. זיי האָבן געגלייבט, אַז משיחס צייטן וועלן אָנקומען נאָר דעמאָלט, וען ישראל וועט אָנערקענען יעזוסן און וועט אים אָננעמען. אין דעם אָלעם וואָס עס האָט זיך געטאָן אַרום זיי, האָבן זיי געזען דאָס דערנענטערן זיך פון די געהאָפּטע משיחס צייטן. זיי האָבן אויסגעזוכט אָלע שטעלן אין תנ"ך און אין דעם נייעם טעסטאָמענט, וואו עס ווערט געמאָלט דער ביטערער גורל, די אונטערדריקונג פון גאָטס געליבטן ישראל, זיי האָבן באַשיינפּערלעך געזען, ווי עס ווערט מקוים דאָס נביאות וועגן דעם, אַז עס וועלן בלייבן בלויז אינער אין אַ שטאָט און צווויי אין אַ משפּחה. און זיי האָבן געזען ווי עס ווערט מקוים די נבואה פון עובדיה, אַז יעקבס ברודער עשו שטייט אויף די וועגן אויפצוכאַפּן זיינע, יעקבס אָנטרינענע פון שוועדן. זיך אַליין האָבן זיי באַטראַכט ווי די וואָס זייער חוב איז אַרויסצוואוייזן יידן הילף, אַרייינגעמען זיי צו זיך און אַזויערנאָך דערנענטערן דאָס אָנקומען פון משיחן. אַ ייד האָט געוואוסט, אַז אַ באַפּטיסט וועט אים נישט אַרויסגעבן, נאָר פאַרקערט: העלפן אים. האָט אַ ייד דעריבער געזוכט דעם באַפּטיסט.

אָבער פאַר די באַפּטיסטן איז עס בכלל נישט געווען קיין לייכטע זאַך אויסצופירן ענעוי און גרינטלעך דאָס וואָס זיי האָבן געוואָלט טאָן. זייער זעלטן זיינען געווען גאָנצע משפּחות באַפּטיסטן. צום מייסטן איז בלויז דער

אַלטער טאַטע אַריבער צו דער נייער סעקטע, טייל מאָל האָט ער מיט זיך מיטגעצויגן אויך דאָס ווייב. דאָס רעשט משפחה, די קינדער, קרובים, נאָענטערע און ווייטערע, זיינען געווען ביז גאָר ווייט פון די יסודות פון נייעם גלויבן, האָבן אויסגעלאַכט די גלייביקע, זיינען געבליבן דאָס וואָס זיי זיינען געווען, אַיידער דער טאַטע אָדער די מאַמע זיינען אַריבער צום באַפּטיזם, זיינען געגאַנגען מיטן „גייסט פון דער צייט".

איין מיטגליד פון דער משפחה, וועמען אפילו דאָס איז געווען דער עלטסטער פון דער פאַמיליע, איז נישט געווען בכוח צו טאָן קיין סך פאַר די יידן. אָבער די באַפּטיסטן האָבן אין געהיים געהאָלפן יידן מיט אַן עצה, האָבן זיי צוגעשטעלט לעבנסמיטל, און וואָס עס איז געווען דאָס וויכטיקסטע: זיי האָבן זיי געגעבן אַדרעסן פון גלייביקע משפחות, צו זייערע מענטשן, וועלכע האָבן געהאַט גרעסערע מעגלעכקייטן צו העלפן. אויב אַ ייד, דערהויפט אַן אינטעליגענטער מענטש, האָט אָפּגעגליקט זיך אַרייצוקריגן אין די רייען פון די גלייביקע, האָט ער געהאַט נישט נאָר אַ באַהעלטענישׂ, נאָר ער האָט אויך געגאָסן פון דער פולסטער אַכטונג. דער פּאַקט, אַז ער האָט געקענט תנ"ך און פּאַרשטאַנען די שפּראַך, אין וועלכער עס האָט געריידט יוחנן המטביל, האָט די דאָזיקע פשוטע מענטשן געגעבן אַן אומגעווויינלעכע אַכטונג צו אים, מען האָט פּאַר אים געמאַכט אַ באַהעלטענישׂ, מען האָט מיט אים פּאַרבראַכט שׂעהן־לאַנג אין לייענען דעם תנ"ך און דעם נייעם טעסטאַמענט און אין אינטערפּרעטאַציעס פון דעם וואָס מען האָט געלייענט.

מען מוז אויך דערמאָנען די ביז־גאָר זעלטענע, ביז־פאַראייניצלטע פאַלן פון גוטע דייטשן. זיי פאַרדינען דערמאָנט צו ווערן, ערשטנס, כדי עס זאָל קלאָר ווערן אויף ווי וויייט פאַראייניצלט און זעלטן זיי זיינען געווען, און, צווייטנס, מחמת זיי שיידן זיך אויף אַ בולטן אופן אויס פון דער באַציאונג פון דעם נאָרמאַלן, דורכשניטלעכן דייטש צו יידן.

אין די ערשטע אַקציעס זיינען, לויט ווי עס האָבן עדות געזאָגט יידן וואָס האָבן דאָס אַליין געזען, געווען פאַלן, אַז דייטשן פון די גרופּעס וואָס האָבן די אַקציעס דורכגעפירט, האָבן אַרויסגעוויזן יידן מיטגעפיל און הילף. אין אָסטראָה, למשל, האָט אַ דייטש, אין דער צייט פון דער ערשטער אַקציע, געזען יידן לויפן זיך באַהאַלטן אין אַ קעלער. ער איז אַראָפּ צו זיי אין קעלער, געהייסן זיך געבן אַ שלעפּל און האָט זיי פאַרשלאָסן פון דרויסן.

עס זיינען אויך באַוואוסט פאַלן, אַז דייטשן האָבן יידן געהאָלפן אויף די פאַרזאַמלונג־פּלעצער, וואו יידן זיינען סעגרעגירט געווארן, אין טייל אויף צו בלייבן אין געטאָ און דער צווייטער טייל אויף „אַרויסגעשיקט צו ווערן", וואָס עס האָט געהייסן, ווי באַוואוסט, צום טויט. זיינען אויף די דאָזיקע פּלעצער, אין אַ ריי ערטער, געווען פאַלן, אַז אַ דייטש האָט געהייסן יידן אַריבערגיין פון דער שלעכטער זייט אויף דער גוטער. נישט אַלע יידן האָבן אָנגענומען דעם דייטשס גוטע עצה, נישט וויסנדיק וואָס די חלוקה באַדייט, מורא האָבנדיק, אַז אין דייטשס ווערטער שטעקט עפּעס אַ טריק,

אַ באַהאַלטענע כוונה צו טאָן שלעכטס. אָבער עס זיינען געווען פאַלן אַז יידן זיינען אַריבער פון דער שלעכטער זייט אויף דער גוטער און דער דייטש האָט זיך געמאַכט נישט זעענדיק.

עס איז מער ווי וואַרשיינלעך, אַז די זעלבע שטאַרק פאַראיינצלטע דייטשן האָבן זיך באַוויזן ביי די אַקציעס אין אַלע שטעט און שטעטלעך פון וואָלין. מחמת די זעלבע „איינזאַץ־גרופּע" איז דאָך געווען טעטיק אין גאַנץ וואָלין.

אָבער די דאָזיקע גוטע דייטשן פון די ערשטע אַקציעס זיינען נישט מער געווען צו זען בשעת די אַקציעס פון דער ענדגילטיקער ליקווידאַציע.

אַלס כלל האָבן אויך די ציווילע און האַלב־ציווילע דייטשן מיטגע־ווירקט, ווער אַקטיווער און ווער פּאַסיווער, מיט דער אָפיציעלער היטלע־ריסטישער פאַרניכטונג־פּאָליטיק פון יידישן פאָלק. אָבער דערביי האָבן זיך געפונען איינצלנע פירמעס, אין וועלכע עס האָבן זיך געפונען איינצלנע דירעקטאָרן, לייטערס, אַרבעטס־פירער, וואָס האָבן אַרויסגעוויזן מיטגעפיל צו יידן און זיך באַמיט זיי צו העלפן מיט וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט. עס זיינען געווען פאַלן, ווען פירמעס האָבן יידן אַרויסגעגעבן פיקטיווע אַרבעט־באַשייניקונגען פאַר זייערע משפּחה־מיטגלידער, פלעגן זיך באַמיען זיי צו געבן אין געטאָ אַריין אַ ביסל שפּייז, טייל מאָל אפילו בעסערע באַשפּייזונג ווי עס איז דערלויבט געווען, האָבן זיי געוואָרענט פאַר אַ פאָר־שטייענדיקער אַקציע, געראַטן זיך אויסצובאַהאַלטן, צו אַנטלויפן און דאָס גלייכן.

געווען אפילו פאַלן, אַז די אָנפירערס פון דייטשע פירמעס האָבן זיך באַמיט אַקטיוו צו העלפן און צו ראַטעווען יידן. אין וואָלין איז באַקאַנט דער נאָמען פון אינזשיניער היינריך פרידריך גרעבע. ער איז געווען דער לייטער פון דער פירמע „יונג", וואָס איר צענטער פאַר וואָלין האָט זיך געפונען אין זדאָלבונאָווע. די פירמע האָט אויסגעפירט אַרבעטן אויפן שטח פון גאַנץ וואָלין, ספּעציעל דאָרט וואו עס האָבן זיך נאָר געפונען באַן־סטאַנציעס. אַן אַרבעט־באַשייניקונג פון דער פירמע „יונג" איז באַטראַכט געוואָרן אַלס „גוט" [מחמת די פירמע האָט געאַרבעט פאַר די געברויכן פון דער אַרמיי] און אינזשיניער גרעבע האָט באַשעפטיקט אַ גרויסע צאָל יידן, און האָט זיך באַמיט צו שאַפן פאַר זיי די בעסטע באַדינגונגען וואָס האָבן זיך נאָר געלאָזן. יידן וואָס האָבן געאַרבעט ביי דער פירמע „יונג" האָבן זיך נישט געפילט אַזוי דערנידעריקט ווי יידן אין אַנדערע פירמעס, האָבן באַקומען בעסערע באַשפּייזונג און האָבן געהאַט אַ געפיל, אַז זיי זיינען זיכערער מיט זייערע לעבנס. טראָץ דעם וואָס די יידישע אַרבעטער פון דער פירמע יונג" האָבן אָפט מאָל געדאַרפט אַרבעטן מחוץ זייערע שטעט, האָבן זיי דאָס גערן געטאָן. עס איז זיי, נעמלעך, געווען דערלויבט אָנצו־האַלטן קאָנטאַקטן מיט זייערע משפּחות און זיי האָבן, אפילו, באַקומען אַרבעט־אורלויבן. דער אינזשיניער גרעבע האָט זיך באַמיט צו שיצן זיינע יידן, אויפווייזנדיק דער העכערער מאַכט, אַז די יידן זיינען אים נייטיק

אויף דורכצופירן די נייטיקע אַרבעטן. אין זיין עדות זאָגן פאַרן נירענבערגער טריבונאַל האָט אינזשיניער גרעבע דערציילט וועגן זיינע אונטערהאַנדלונגען מיט די עס־עס און עס־דע [די אָפּטיילונגען פון היטלערס „רייכס־זיכערהייטס־הויפּט־אַמט", וואָס זיינען געווען די דירעקטע אויספירער פון פאַרניכטונג פון די יידן] און מיט דער דייטשער ציווילי־פאַרוואַלטונג וועגן אַרויסנעמען „זיינע" יידן פון אונטער אַן אַקציע.

דעמאָלט, אין אַ רייַ וואָלינער שטעט, האָט קיינער נישט געווואוסט וועגן דעם הינטער־קוליסן־קאַמף צווישן גרעבען און די מערדער, און קיינער האָט נישט געקענט וויסן וועגן דעם פאַרלויף פון די אונטערהאַנדלונגען. מען האָט בלויז געוואוסט, אַז מיטן אָנהייב פון דער אַקציע אין ראָוונער געטאָ, איז אינזשיניער גרעבע שנעל אָנגעקומען פון זדאָלבונאָוע אין ראָוונער געטאָ און האָט פון דאָרט פערזענלעך אַרויסגענומען „זיינע" יידן, זיי אַוועקגעפירט אין געשלאָסענע רייען — קיין זדאָלבונאָוע. עס איז אויך באַוואוסט געווען אין וואָלין, אַז אינזשיניער גרעבע האָט געאַטעוועט יידישע יחידים, ספּעציעל פרויען (מענער איז, פאַרשטענדלעך, געווען שוועראר צו ראַטעווען). מען האָט געוואוסט, אַז אין זיין פירמע אַרבעטן יידישקעס, וואָס האָבן געהאַט אַרישע פּאַפּירן פון ערגעץ וואו אין קאָנגרעס־פוילן. אויך יידישע פרויען פון וואָלין, וואָס האָבן זיך געמאָלדן אין זיין פירמע, פאָרשטעלנדיק אַ וועלכע עס איז פיקטיוו באַשייניקונג אָדער דאָקומענט אַלס פוילישע, האָט ער תיכף־ומיד געגעבן אַרבעט און אויסגעשטעלט, אויפן גרונט פון זייערע פיקטיווע באַשייניקונגען, זיינע אַריגינעלע אַרבעט־צייגנישן. ער האָט אויך די פרויען אַוועקגעשיקט אין די ווייטערע פונקטן, וואו זיין פירמע האָט געאַרבעט, כדי זיי זאָלן זיך געפינען וואָס ווייטער פון די ערטער וואו מען האָט זיי געקענט דערקענען.

אַן אינטערעסאַנטער פאַל איז פאָרגעקומען מיטן ישוב איגנאַטאָווקע, לוצקער פּאָוויאַט. עס איז דאָרט געווען אייגער אַ דייטש, קלינגער, וואָס האָט אָנגעפירט מיט דעם ווירטשאַפּטלעכן לעבן פון ישוב. ער האָט אויס־געניצט זיין גאַנצע אויטאָריטעט און נישט דערלאָזן צו קיין אַנטי־יידישע מעשים, נישט מצד דער באַפעלקערונג און נישט מצד די אָרגאַניזירטע אוקראַיניש אָרגאַנען. צום סוף איז אויף אים געפאַלן אַ חשד, אַז ער איז אַ ייד. איינמאָל זיינען אַריין צו אים אין ביורא צוויי פאָלקסדייטשן פון צווישן דער אָרטיקער באַפעלקערונג און האָבן אָפּגעפייערט אויף אים עטלעכע שאָסן. ער איז געפאַלן שווער פאַרוואונדעט. צוויי יידן, עגוואַרט און יולעס, וואָס האָבן ביי אים געאַרבעט, האָבן אים אַריבערגעטראָגן פון ביורא אין זיין דירה אַריין. איידער ער האָט אויסגעהויכט די נשמה, האָט ער אַ זאָג געטאָן צו די צוויי יידן: „איך בין אַ ייד".

עס איז שווער צו וויסן, צי זיינען יידן געווען געראַטעוועט, ווען זיי האָבן אין יעדן גוטן דייטש געזען אַ פאַרשטעלטן ייד, אָדער איינעם וואָס האָט געהאַט אַ יידישע מאַמע, אָדער ווייב. איינס איז זיכער: וואָלטן גוטע דייטשן

נישט געווען אַזאַ שרעקלעכע זעלטענהייט ווי זיי זיינען געווען, וואָלטן אַ סך, אַ סך מער יידן זיך געקענט אָפּראַטעווען. ליידער האָט מען די צאָל גוטע דייטשן אין וואָלין געקענט ציילן אויף די פינגער פון איין האַנט.

באַפרייטע יידן

צו דער געשיכטע פון דער שארית־הפליטה
אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד

פון

יוסף גאַר

יוסף גאר האָט געענדיקט דעם יידישן לערער־סע־
מינאַר אין קאָוונע אוו האָט שטודירט געשיכטע אין
קאָוונער אוניווערסיטעט. ער איז געווען לערער אין
די יידישע שולן אין ליטע. פאַר דער מלחמה האָט
ער מיטגעאַרבעט אין דער קאָוונער ט"צ „פאָלקס־
בלאַט". ער האָט רעדאַקטירט „אונדזער וועג" —
דעם אָרגאַן פון צ"ק פון די באַפרייטע יידן אין דער
אַמעריקאַנער זאָנע אוו די „לאַנדסבערגער לאַגער־
צייטונג", אויך „המשך" — די צייטשריפט פונעם
שרייבער־פאַראיין אין מינכען. ער איז דער מחבר
פון די ביכער 1) „אומקום פון דער יידישער קאָוו־
נע" (צו דער געשיכטע פון דער קאָוונער געטאָ);
2) „אין געלויף פון חרובע היימען" (פון דעם יידישן
לעבן אין מזרח־אייראָפע נאָך דער צווייטער וועלט־
מלחמה). געקומען איז ער אין די פ"ש אין סוף
1948. ער אַרבעט ביי די חורבן־פראָיעקטן פון יוא
או יד־ושם.

ה ק ד מ ה

נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט אין דער יידישער וועלט זייער שטאַרק זיך איינגעבירגערט דער אויסדרוק שאַרית־הפליטה. ער האָט טרעפלעך כאַראַקטעריזירט אונדזער טראַגישן מצב נאָכן לעצטן חורבן. מיט אָט דעם נאָמען האָט מען אָנגערופן די על־פּי נס געראַטעוועטע רעשטלעך פון אומגעבראַכטן אייראָפּעאישן יידנטום, קודם־כל די יידן וואָס האָבן, אין פאַרלויף פון עטלעכע יאָר, זיך געוואַלגערט אין די די־פּי־לאַגערן אין דייטשלאַנד, עסטרייך און איטאַליע.

מען האָט אַ סך גערעדט און געשריבן וועגן דעם נאָכמלחמהדיקן יידישן פענאָמען שארית־הפליטה. אויך נישט־יידן האָבן אָנגערקענט, אַז יידן אין די די־פּי־לאַגערן זיינען נישט קיין סתם „אויסגעוואַרצלטע פּערזאָנען", ווי דאָס זיינען, אַ שטייגער, די אוקראַינער, יוגאָסלאַוון, פּאָליאַקן, ליטווינער, לעטן א"א נישט־יידישע פּליטים. אויך זיי, די נישט־יידן, האָבן געוואוסט, אַז מען קען נישט די ש"ה־יידן פאַרגלייכן מיט די נישט־יידישע די־פּיס, וואָס אָחוץ די באמת פאַרשלעפּטע פּערזאָנען אָדער פּליטים, וואָס ווילן נישט און קענען נישט צוליב פּאָליטישע טעמים זיך צוריקקערן אין זייערע פריער־דיקע היימלענדער, זיינען גאָר אַ סך פון זיי אָנטלאָפן פון זייערע היימען צוזאַמען מיט דער אָפּטרעטנדיקער דייטשער אַרמיי צום סוף פון דער מלחמה; אַז אָנטלאָפן פון זייערע געבוירן־לענדער זיינען זיי נאָר דערפאַר, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט מע זאָל זיי דאָרטן נישט משפּטן פאַר זייער קאָלאַבאָרירן מיט די היטלעריסטן און בפרט פאַר זייערע באַגאַנגענע פאַר־ברעכנס קעגן דער שוצלאָזער יידישער באָפעלקערונג אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע; און וואָלט די נאָכמלחמהדיקע וועלט נישט געווען אַזוי צעריסן צווישן זיך, ווי זי איז עס צוליב פאַרשיידענע טעמים יאָ געווען, וואָלטן אַוודאי גאָר אַ סך נישט־יידישע „פאַרשלעפּטע" פּערזאָנען געזעסן הינטער אייזערנע גראַטעס, אָדער אָפּגעשניטן נאָך ערגער.

לחלוטין אַנדערש איז געווען דער יידישער די־פּי. ער, דער באַפרייטער ייד, איז בפועל ממש געווען אויסגעוואַרצלט, אָן אַ היים און אָן אַ משפּחה. זיין היים און זיין משפּחה האָבן דאָך אומגעבראַכט די דייטשן און זייערע אַרויסהעלפערס פון צווישן די אָנדערע מזרח־אייראָפּעאישע פעלקער, און עס קאָן גריילעך זיין — דורך די זעלביקע כלומרשט פאַרשלעפּטע, וואָס לעבן בשכנות מיט אים אין נישט־יידישן די־פּי־לאַגער. זיך אומקערן אַהיים וואָלט פאַר אים, דעם געראַטעוועטן ייד, געהייסן — אויפשטעלן זיין געצעלט אויפן ראַנד פון מאַסן־קבר פון זייע אייגענע, וואָס זיינען אומגעקומען אויף קידוש־השם; זיך באַזעצן און לעבן אין אַ סביבה וואָס איז דורכגעפרעסן דורך און דורך פון אַנטיסעמיטישן גיפט און יידנהאַס. האָבן טאַקע די

ש״ה־יידן געפילט, אַז די בריקן צו זייערע אַמאָליקע היימען זיינען אויף אייביק פאַרברענט און זיי מוזן בלייבן זיצן אין די לאַגערן אַזוי לאַנג, ביז זיי וועלן קענען עולה זיין קיין ארץ־ישראל, אָדער אָנקומען צו די קרובים אין אַמעריקע א״אַ לענדער מעבר־לים, און דאָרטן אָנהייבן צו בויען זייער לעבן פון דאָס נייַ.

נישט געקוקט אויף זיינע אימת־מוותדיקע איבערלעבענישן אין די חורבן־יאָרן און דעם פאַרשטענדלעכן אומצוטרוי צו דער קריסטלעכער וועלט, וואָס האָט כמעט ווי גאָר נישט געטאָן כדי אָפצושטעלן היטלערס בלוטבאָד איבער מיליאָנען יידן אין אייראָפע, האָט דער באַפרייטער ייד פון דעסטוועגן נישט פאַרלוירן זיין יידיש־מענטשלעכן בטחון און גלויבן, זיין מוט און קוראַזש. ער, דער צום שוועריסטן געטראָפענער קרבן פון דער נאַצישער ממשלת זדון, האָט געזען ווי ווייט מעגלעך צו אונטערדריקן אין זיך זיין פיינלעכע אַנטוישונג אין דער מערבדיקער ציוויליזאַציע, וואָס איז געבליבן טויב און שטום צו די גסיסה־געשרייען פון די פאַרפיניקטע קדושים אין די גאַזקאַמערן און קרעמאַטאָריעס.

מיט עקשנות און אויסדויער האָט מען אין די יידישע די־פּי־לאַגערן אויפגעשטעלט אַן אינטענסיוו און פילפאַרביק יידיש־געזעלשאַפטלעך לעבן, וואָס האָט פאַרדינטערהייט אַרויסגערופן צו זיך באַוואונדערונג מצד פיל גרעסערע און מער איינגעוואָרצלטע יידישע קיבוצים אין דער וועלט.

ביז גאָר באַלעַרנדיק איז די ראָלע וואָס די ש״ה האָט געשפילט אין קאַמף פאַר מדינת־ישראל. עס איז אויסער יעדן ספק, אַז דער גורל פונעם פערטל מיליאָן יידישע די־פּיס אין האַרצן פון אייראָפע האָט זייער אַ סך משפּיע געווען אויף דער אָרגאַניזאַציע פון די פאַראייניקטע פעלקער, אַז זי זאָל אין נאָוו׳ 1947 אַרויסקומען מיט איר היסטאָרישן באַשלוס צו שאַפן אין ארץ־ישראל אַ יידישע מדינה, וואָס האָט אַריינגעטראָגן אַ רעוואָלוציאָנערן וועגדפונקט אין גאַנג פון אונדזער געשיכטע.

כאָטש אין אָט דער אַרבעט זיינען דאָ און דאָרט פאַראַן ידיעות וועגן יידישע די־פּיס אין אַלע דריי מערב־זאָנעס אין דייטשלאַנד, איז אָבער מיין עיקר־ציל די שארית־הפליטה אין דער אַמעריקאַנער זאָנע — דער גרעסטער און אָנזעעוודיקסטער ישוב פון באַפרייטע יידן אין די אייראָפעאישע די־פּי־לאַגערן.

י. ג.

1טער קאַפּיטל

אויפקום פון יידישע די־פּי־ישובים אין בייערן

דאָס איז געווען אין מאַי 1945, אָקערשט נאָך דער קאַפּיטולאַציע פון דער היטלעריש־ער ממשלה. אין לאַנדסבערג, פּעלדאַפּינג, מינכן, באַד־טעלץ, בוכבערג, ס״ט־אָטיליען א״אַ פונקטן אין בייערן, האָבן געלומען זיך זאַמלען גרעסערע גרופּעס ניצול געוואָרענע יידן, וואָס מען האָט פון פאַרשיידענע לענדער אין אייראָפּע אַהער פאַרשלעפּט אויף צוואַנג־ארבעט אין די לאַגערן פון קאַצעט דאַכאָו, און זיי האָבן זוכה געווען צו דערלעבן די באַפרייאונג אַדאַנק דעם נצחון פון די אַליאירטע ארמייען. ס׳רוב פריי געוואָרענע יידישע קאַצעטלערס האָבן זיך קוים געקענט האַלטן אויף די פיס. זיי זיינען דעריבער געבליבן דאָרט וואו עס האָט זיי געטראָפן דאָס גליק פון באַפרייאונג. פאַר אַ סך באַפרייטע יידן איז אָבער די אויסלייזונג געקומען אַ ביסל צו שפּעט און זיי זיינען געשטאַרבן שוין נאָכן ווערן פריי, נישט קענענדיק בייקומען די שוועכע קראַנקייטן, וואָס זיי האָבן געירשנט אין די פאַרגאַנגענע יאָרן.

פרייד און טרויער האָבן באַהערשט דאָס געמיט פון די נאָר וואָס באַפרייטע יידן. פרייד — צוליבן ווערן פריי און דערלעבן די מפּלה פון די רשעים; טרויער — צוליב דעם פלוצלונגן דערזען זיך עלנט און פאַריתומט פון די אַלע נאָענטע און גוטע פריינד, וואָס די נאַצישע רוצחים האָבן פאַרטיליקט.

ווען די אומפאַרגעסלעכע פריידיקע טעג און וואָכן נאָכן ווערן פריי פון די קאַצעטן זיינען אַריבער און די באַפרייטע מענטשן האָבן געלומען זיך פאַר־טראַכטן וועגן זייער מצב, זיינען פאַר זיי מיטאַמאָל אויפגעקומען שוועריע זאָרגן: וואָס זשע וווייטער? ווי אַזוי זאָל מען אָרדענען דאָס נייע לעבן? וואוהין זאָל מען זיך לאָזן גיין?

ס׳רוב געראַטעוועטע יידן, וואָס האָבן געשטאַמט פון מזרח־אייראָפּעאישע לענדער, זיינען געקומען צו די וווייטערדיקע אויספירן: (א) צוליב אָביעקטיווע און סובּיעקטיווע סיבות איז נישטאָ פאַר זיי קיין צוריק צו זייערע אַלטע היימען, וואָס זיינען חרוב געוואָרן אין די פלאַמען פון נאַצישן גיהנום; (ב) זייער וווייטערדיקער בלייבן אויף דער דייטשער ערד, וואָס דערוועקט ביי זיי בלוטיקע זכרונות און אַסאָציאַציעס, קען נאָר געמאָלט זיין ווי אַן איבערגאַנג־תקופה און (ג) פאַר דער איבערוועגיקער מערהייט לעבן געבליבענע יידן איז דאָ נאָר איין וועג ראַדיקאַל צו פאַרענטפערן די פּראָבלעמען פון זייער פערזענלעכער צוקונפט — עולה זיין קיין ארץ־ישראל.

שוין דעמאָלט האָבן די מער באַוואוסטזיניקע מענטשן פון דער ש״ה אָנגעהויבן צו טראַכטן, ווי אַזוי צו אָרגאַניזירן דאָס לעבן פון די באַפרייטע

יידן אויף געזעלשאַפטלעכע יסודות; ווי אַזוי צו העלפן דעם יידישן מענטש אַריבערצוגיין פון אָקערשט פאַרשוואונדענעם געטאָ־ און קאַצעט־לעבן צו אַ מער־ווייניק נאָרמאַלן לעבן, צו אַ לעבן פון אַ פרייען ייד און אַ פרייען מענטש.

זיגזאַגיש און מטושטשדיק זיינען נאָך דער באַפרייאונג געווען די אָרגאַ־ניזיר־התחלות אין די ערשטע יידישע די־פּי־לאַגערן און שטאָטישע ישובים. נישט אַזוי גרינג און נישט אַזוי גיך האָבן זיך אויסגעקריסטאַליזירט די ערשטע פּרואוון פון די געראַטעוועטע יידן צו אָרגאַניזירן זייער קהילה־לעבן. ווי תמיד אין אַזעלכע תקופות, האָבן אויך דאָ און דאָרט אויף דער געזעלשאַפטלעכער אַרענע זיך באַוויזן פאַרשיידענע „כלל־טוערס", וואָס זיינען געווען אינספּירירט פון אייגננוציקע און עגאָאיסטיש־קליינלעכע אינטערעסן. אָט די עלעמענטן האָבן זייער גוט פאַרשטאַנען ווי אַזוי צו פאַרפעסטיקן זייערע פּערזענלעכע פּאָזיציעס און זיי האָבן געבראַכט נישט ווייניק שאָדן די אינטערעסן פון יידישן כלל. די דאָמינירנדיקע ראָלע ביים אָרגאַניזירן דאָס קהלשע לעבן האָבן אָבער געשפּילט מענטשן מיט אַ געזעלשאַפטלעכן צוגאַנג צו דער אַרבעט, ווי דאָס איז אַ שטייגער געווען אין לאַנדסבערגער יידישן לאַגער, וואָס איז אין דער בראשית־תקופה פון דער ש"ה געווען דער פירשפּרעכער און טאָנגעבער פון די אויפקומענדיקע יידישע די־פּי־צענטערס אין בייערן.

דער אויפקום פון לאַנדסבערגער יידישן לאַגער איז אין אַ סך פּרטים כאַראַקטעריסטיש פאַרן אויפקום און אַנטוויקלונג פונעם ש"ה־ישוב אין דייטשלאַנד. בעת דער מלחמה האָבן בשכנות פון לאַנדסבערג זיך געפונען גרעסערע אַרבעט־לאַגערן, וואָס האָבן געהערט צום קאַצעט דאַכאַו. אין אָט די לאַגערן האָבן ביי כלערליי עבודת־פּרך זיך געפּלאָגט און געפּייניקט טויזנטער יידישע און נישט־יידישע קאַצעטלערס.

ווען די פאָרויסמאַרשירנדיקע אַמעריקאַנער אַרמייטיילן האָבן סוף אַפּריל 1945 זיך דערנענטערט צו לאַנדסבערג, האָבן די דייטשן אין גרויס בהלה גענומען עוואַקואירן די קאַצעטלערס. אַ סך פיזיש־ און גייסטיק־אויסגעשעפּטע געפאַנגענע האָבן נישט געקאָנט נאָכהאַלטן דער גיכער טעמפּאָ פון מאַרש און די עס־עס־לייט, וואָס האָבן אָנגעפירט מיט דער עוואַקואַציע, האָבן זיי אומגעבראַכט. מענטשן זיינען אויך אומגעקומען דורך די באָמבאַר־דירונגען פון אַליאירטן לופטפלאָט אויף די אָפּטרעטנדיקע דייטשע חיילות. סוף־כל־סוף האָבן די אַמעריקאַנער דערגרייכט די קאַצעטלערס, וואָס האָבן מאַרשירט אין עטלעכע גרופּעס, און זיי באַפרייט.

מיט די לעצטע כוחות האָבן די באַפרייטע מענטשן גענומען זיך צוריק־קערן קיין לאַנדסבערג און אין די אַנדערע שכנישע פּונקטן. ביסלעכווייז האָבן אין לאַנדסבערג זיך צונויפגעקליבן אַרום 8 טויזנט פריי געוואָרענע קאַצעטלערס. אַחוץ יידן זיינען דאָרטן אויך געווען רוסן, פּאָליאַקן, פראַנ־צויזן און מענטשן פון אַנדערע אייראָפּעאישע פעלקער.

דער געוועזענער יידישער קאַצעטלער פון לאַגער איינס ביי קאופערינג

(אַרום לאַנדסבערג) ב. ווידוטשינסקי, וואָס די אַמעריקאַנער האָבן אים באַפרייט דעם 28סטן אַפּר׳ 1945, האָט וועגן דעם אויפקום פון לאַנדסבערגער די־פּי־צענטער דערציילט אָט וואָס [1]:

„באַפרייטע קאַצעטלערס פון פאַרשיידענע נאַציאָנאַליטעטן האָבן זיך אַרומגעדרייט אין די קוואַרטאַלן פון דער שטאָט און נישט געהאַט קיין באַשטימטן אָרט וואו זיך אינצוקוואַרטירן, נאָר יעדע נאַכט זיך אויסגערוט אין אַן אַנדער אָרט. די דורכפאָרנדיקע אַמעריקאַנער טרופּן האָבן זיך געוואוסט אינטערעסירן מיט די די־פּיס, און דעם 1טן מאַי האָט די מיליטער־מאַכט אָנגענומען אַ באַשלוס די גרויסע „וועלט־קאַנגרעס" אין לאַנדסבערג אויסצונוצן צו באַזעצן די די־פּיס.

„דער ערשטער שטאָט־קאָמענדאַנט האָט פונאַנדערגעשיקט מיליטער־טיילן מיט טראַנספּאָרט־מעגלעכקייטן אין אַלע קוואַרטאַלן און דערפער פון לאַנדסבערג צו ברענגען די־פּיס אַן אונטערשייד פון נאַציאָנאַליטעט אין דער לאַנדסבערגער קאַזאַרמע און דאָרט זיי אינקוואַרטירן.

„די קאַזאַרמע האָט אויסגעזען געפערלעך שמוציק. אין די צימערן איז געווען אַלץ דורכגעמישט מיט וועראַמאַכט־קליידער, וואָפן, אַמוניציע, צעבראָכענע מעבל־שטיקער און געשיר. די ערשטע די־פּיס האָבן טאַקע נישט געהאַט קיין בעט וואו דעם קאָפּ אַוועקצולייגן, האָט מען שמאַטעס אַוועקגעלייגט אויף דער ערד און אויף דעם געשלאָפן.

„אין לאַגער האָבן זיך אויפגעהאַלטן פאַרשיידענע נאַציאָנאַליטעטן — יידן, רוסן, פּאָליאַקן, אונגאַרן, ליטווינער, לעטן, עסטן, פראַנצויזן, אוקראַינער, איטאַליענער, גריכן, בולגאַרן, רומענער, האָלענדער, בעלגיער און אויך דייטשע קאַצעטלערס. די צאָל פון דער באַפעלקערונג אין לאַגער האָט באַטראָפן פון 7 ביז 8 טויזנט מאַן, מענער און פרויען (קיין קינדער האָט מען נישט באַמערקט).

„צווישן די אַלע זיינען געווען אַ סך קראַנקע. די הויפּטקראַנקייט איז געווען טיפוס. קיין שפּיטאָל איז אין לאַגער נישט געווען. אין אַ געווייגלעכן וואוינונג־בלאָק האָבן די דאָקטוירים נאַבריסקי און אַקאַבאַס מיט אייגענע הענט, אָן מכשירים, זיך געמוזט אייַנצוריכטן אַ שפּיטאָל פאַר קראַנקע, וועלכע זיינען געלעגן צוזאַמען מיט געזונטע און נישט געהאַט קיין הילף.

„דער לאַגער איז געווען באַוואַכט פון מיליטער. פאַרוואָלטעט מיטן לאַגער האָט אַ מיליטערישער קאָמענדאַנט. יעדע נאַציאָנאַליטעט האָט געהאַט איר פאַרשטייער, וועלכער פלעגט עטלעכע מאָל אין טאָג וועלן געפונען אין קריגן באַשטימטע אַנווייזונגען, ווי די לאַגע פון די די־פּיס צו פאַרבעסערן. עס איז אויך דורך דער באַפעלקערונג געשאַפן געוואָרן אַ פּאָליציי, וועלכע האָט געהאַט געוואָר, כדי צו האַלטן אָרדענונג אין לאַגער.

„אין דעם הויפּטמאַגאַזין איז די ערשטע צייט געפונען געוואָרן שפּייז (איבערגעלאָזענע פון דער וועראַמאַכט) ווי ריין, קאָנסערוון־פלייש און אַרבעס, און מיט דעם האָט מען טאָג־טעגלעך געשפּייזט דעם לאַגער. די באַפעלקערונג פלעגט אין דער צייט פון עסן־אויסטייל שטיין אין די רייען ביי די קיכן.

---

1) זען: *Landsberger Biuletin*, נומ׳ 3, מאַי 1947.

„וואַסער איז אויך אין לאַגער נישט געווען. אין שטאָט איז אינסטאַלירט געווארן אַ וואַסער־פאָמפּע, וואָס האָט דורך לעדער־רערן באַזאָרגט דעם לאַגער מיט וואַסער אין באַשטימטע שעהן און באַגרענעצטן קוואַנטום.

„דעם 6טן מאַי איז באַשטימט געווארן אַלס קאָמענדאַנט קעפטן קאָל פון דער 100סטער אַמעריקאַנער דיוויזיע, וועלכער האָט 6 וואָכן קאָמאַנדירט מיטן לאַגער. זיינע זעלנער האָבן באַוואַכט דעם לאַגער אין אַן אַ דערלויבעניש האָט מען דעם לאַגער נישט געקאָנט פאַרלאָזן. די די־פּיס פלעגן געפינען פאַרשיידענע תירוצים אַרויסצוקריגן אַ באַשיניקונג, ווי, למשל, צום פריזירער, צום שניידער, פאַמיליע־אָנגעלעגנהייטן.

„דער אויסזען פון די די־פּיס איז געווען אַ שלעכטער. די אויפּמערקזאַמקייט אויף זיך האָבן געצויגן די יידן, וועלכע זיינען געווען קראַנק און שוואַך, נישט קענענדיק טייל מאָל גיין. אַ סך זיינען געפירט געווארן פון „שטאַרקערע“ יידן. אַנדערע זיינען געגאַנגען אָנגעשפּאַרט אויף שטעקנס.

„קיין באַקליידונג האָט מען נאָך נישט געקראָגן און די מערסטע זיינען געגאַנגען אין דייטשע מיליטער־קליידער. אין דער צייט פון קעפטן קאָל איז מער אַכט געלייגט געווארן אויפן סאַניטאַרן געזונט־צושטאַנד אין לאַגער.

„אויפן פּלאַץ פון קעפטן קאָל, וועלכער איז דעלעגירט געווארן קיין מאַנהיים, זיינען באַשטימט געווארן צוויי נייע קאָמענדאַנטן פון נירנבערג, לייטענאַנט פרידלאַנד און לייטענאַנט ד״ר סטינוארט. זיי האָבן ענערגיש זיך געמומען צו פאַרבעסערן די אומשטאַנדן פון דער באַפעלקערונג. זיי האָבן זיך מער פאַראינטערעסירט מיט די יידן און לויט זייער ביטע צו דער העכערער מאַכט האָבן זיי אויסגעפועלט צו שאַפן פון לאַנדסבערג אַ ריין־יידישן לאַגער, און דאָס דורכגעפירט.

„אין אַ קורצער צייט זיינען אַלע די־פּיס פון אַנדערע נאַציאָנאַליטעטן אָפּגעטראַנספּאָרטירט געווארן פון לאַגער. דער לייטענאַנט פרידלאַנד האָט אַ סך געטאָן פאַר די יידן. ער האָט געזאָרגט און פאַרשאַפט אין לאַגער באַקליידונג, באַשפייזונג, מעדיקאַמענטן אאז״וו. ער האָט געגעבן די יידן די מעגלעכקייט צו באַוועגן זיך מיט די באַנען, צו זוכן זייערע קרובים אין אַנדערע שטעט און זאָנעס. די פּאָליטישע פאַרפאָלגטע האָבן אין זיין צייט אַרויסבאַקומען באַשטעטיקונגען וואָס האָבן זיי געגעבן די מעגלעכקייט זיך צו לעגיטימירן אַלס די־פּיס.

„נאָכן פאַרלאָזן דעם לאַגער פון לייטענאַנט פרידלאַנד איז אויף זיין אָרט באַשטימט געווארן קעפטן דעגנער. פאַר זיין צייט איז אָנגעקומען דער ערשטער אונרא־דירעקטאָר מר. קרעדאָק מיט עטלעכע אונרא־אָפּיצערן, וועלכע האָבן איבערגענומען די לייטונג פון לאַגער“.

כאָטש אין די לאַנדסבערגער קאָזאַרמעס איז געווען אַן אָרט נישט מער ווי פאַר עטלעכע טויזנט פערזאָן, האָבן דריי־פיר מאָל אַזוי פיל מענטשן געפּרובירט געפינען דאָרטן אַ שטיקל מקום־מנוחה. זיינען טאָקע די אַלע געביידעס געווען אַזוי שטאַרק איבערגעפּאָקט מיט באַפרייטע קאָנצעטלערס, אַז אַ טייל פון זיי האָט מען געמוזט כאָטש ווי נישט איז אייגקוואַרטירן

אין די גאַראַזשן, קעלערס, שטאַלן א״א בנינים, וואָס האָבן געהערט צו די קאַזאַרמעס.

שפּעטער האָט מען אַ סך מענטשן, בעיקר נישט־יידן, רעפּאַטריאירט אין די לענדער פון וואַנען מען האָט זיי בעת דער מלחמה פאַרשלעפּט קיין דייטשלאַנד. ווען אונראַ האָט איבערגענומען די אַדמיניסטראַציע איבער די די־פּי־לאַגערן און מען האָט די די־פּיס פונאַנדערגעשיקט אין באַזונדערע לאַגערן לויט זייערע נאַציאָנאַליטעטן, זיינען אין לאַנדסבערגער לאַגער פאַרבליבן בלויז יידן — אַ 4,500 נפשות. די צאָל יידישע פּליטים אין לאַגער איז בהדרגהדיק געוואָקסן און האָט אַ געוויסע צייט באַטראָפן העכער 6,000 פּערזאָן.

בראש פון לאַנדסבערגער לאַגער האָבן פון אָנהייב אָן זיך אַוועקגעשטעלט מענטשן, וואָס ס׳רוב פון זיי זיינען שוין פאַר דער מלחמה געווען געזעל־שאַפטלעך אַקטיוו (אַגר׳ י. אָלייסקי, ד״ר ש. גרינגאַוז, ד״ר ר. וואָלסאָנאָק, ד. טרעגער, ד״ר ש. נאַבריסקי, מ. סעגאַלסאָן, ב. קאַגאַן, שפּעטער — ד״ר אַ. בלומאָוויטש, י. וועבער א״א). דער לאַנדסבערגער יידישער צענטער האָט גאָר גיך גענומען זיך אויסטיילן פון אַנדערע יידישע לאַגערן אין בייערן מיט דעם, וואָס דאָ, אין לאַנדסבערג, האָט זיך איינגעגעבן פריער ווי אַנדערש וואו צו ברענגען אַ שטיקל טאָלק אין געזעלשאַפטלעכן תוהו־ובוהו און אַוועקצולייגן די יסודות פון אַן אָרגאַניזירטן יידישן קהילה־לעבן.

ווען דער געזעלשאַפטלעכער באָדן אין לאַנדסבערגער יידישן לאַגער איז שוין געווען אַ היפּש ביסל צעאַקערט און גרייט פאַר רעפּאָרמען, האָט מען סוף סעפּטעמבער 1945 אויף אַ פאָלקס־פאַרזאַמלונג באַשלאָסן, אַז דער לאַגער גייט איבער אויף יסודות פון אַליין־פאַרוואַלטונג. די דאָזיקע וויכ־טיקע רעפאָרם האָט מען געקענט דורכפירן אין לעבן אַדאַנק דער וואַרעמער פאַרשטענדעניש צו די נויטן פון די געראַטעוועטע יידן מצד מאַיאָר היימאָנט, דעם אַמעריקאַנער קאָמענדאַנט פאַר די די־פּי־לאַגערן אַרום לאַנדסבערג. היימאָנט, אַ קריסטלעכער יונגערמאַן פון ניו־יאָרק, האָט דעם לאַנדס־בערגער יידישן צענטער באַוויליקט אַדמיניסטראַטיווע אויטאָנאָמיע, כדי צו זיכערן די איינוואוינערס בעסערע לעבנס־תנאים.

מיט גרויס התמדה זיינען יידן אין לאַנדסבערג צוגעטראָטן אויפצו־בויען זייער לעבן אויף נאַציאָנאַל־געזעלשאַפטלעכע יסודות און מען האָט געמאַכט הכנות צו דעמאָקראַטישע וואַלן פון אַ לאַגער־פאַרוואַלטונג. נאָך די אַלע יאָרן פון רעכטלאָזיקייט און אוממענטשלעכער עקספּלואַטאַציע נישט בלויז מצד די דייטשן, נאָר — נישט אויסגערעדט זאָל עס זיין — אויך מצד כלערליי יידישע „מאַכטהאָבערס", — האָבן די באַפרייטע מענטשן אויפגענומען מיט שמחה דאָס רעכט אַליין אויסצוקלייבן זייערע אָנפירערס. עס איז געווען באַשיימפּערלעך צו זען, אַז מען איז אַרויף אויפן וועג פון מאַכן אַ סוף צו דער הפקרות און כאַאָטישקייט אין יידישן עפנטלעכן לעבן; אַז די צייט פון פאַרשיידענע נישט־געבעטענע און פון קיינעם נישט־אָנערקענטע דעה־זאָגערס געהערט צו דער פאַרגאַנגענהייט; אַז פון איצט אָן

קאָן אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן האָבן אַ באַשטימנדיקן וואָרט בלויז דער וואָס געניסט דעם צוטרוי פון די מענטשן, וואָס האָבן אים באַפול־מעכטיקט צו זיין זייער שליח־ציבור.

דערמיט האָט מען אַוועקגעלייגט דעם יסוד פאַר דער יידישער אַליין־פאַרוואַלטונג אין די יידישע די־פּי־לאַגערן, און די באַפרייטע יידן האָבן געהאַט אַ מעגלעכקייט אַליין אָנצופירן מיט זייער אַלזייטיקן און פיל פאַר־צווייגטן לעבן פאַר דער צייט פון זייער געצוואונגענעם זיין אויף דער דייטשער ערד. פון דעמאָלט אָן איז די אינעווייניקסטע אָנפירונג פון די יידישע לאַגערן בהדרגהדיק אַריבער אין די הענט פון יידן אַליין. אין דעם פּרט איז דעם לאַנדסבערגער יידישן לאַגער געווען באַשערט צו שפּילן אַ פּיאָנערישע ראָלע אין דער געשיכטע פון דער ש״ה אין דייטשלאַנד.

דעמאָקראַטיש געוויילטע לאַגער־פאַרוואַלטונגען און שטאָטישע קאָמיטעטן האָט מען מיט דער צייט אויסגעקליבן אין אַלע יידישע די־פּי־לאַגערן און אין די גרעסערע שטאָטישע ישובים.

די אַרבעט פון די פאַרוואַלטונגען און קאָמיטעטן איז געווען צו זאָרגן פאַר די מאַטעריעלע און גייסטיקע הצטרכותן פון די געווען יידישע היטלער־קרבנות. צו דעם צווק האָט מען אָרגאַניזירט באַזונדערע אַמטן פאַר ענינים פון באַשפּייזונג, ווירטשאַפט, וואוינונגען, געזונט, אַרבעט, קולטור, רעליגיע.

***

אין דער מאַטעריעלער אויסהאַלטונג פון די געראַטעווטע יידן האָבן זיך באַטייליקט: (1) פריער אונראַ, דערנאָך אירא; (2) די אַמעריקאַנער מיליטעריש אָקופאַציע־מאַכט; (3) די דייטשע רעגירונג און (4) אויסלענדישע יידישע הילף־אָרגאַניזאַציעס, אין דער ערשטער רייַ דער דזשאָינט.

ס׳רוב די־פּי־לאַגערן, יידישע און נישט־יידישע, האָבן זיך געפונען אין געווענע מיליטערישע קאַזאַרמעס, הילצערנע באַראַקן, אַרבעטער־פאַר־שטעטלעך, שול־געביידעס אד״גל. דער וואוין־שטח האָט באַטראַפן אַרום 4 קוואַדראַט־מעטער פּער פּערזאָן און די ענגשאַפט איז דאָרטן געווען זייער גרויס. אין די וואוין־צימערן האָבן געלעבט מערערע משפּחות צוזאַמען און צוליבן שטענדיקן טומל איז אוממעגלעך געווען זיך אָפּצורוען. אין אַ סך לאַגערן האָט מען, צוליב דוחק אין פּלאַץ, געמוזט אויפשטעלן די בעטן אין צווייַ אָדער אפילו אין דריי שטאָק. יעדע משפּחה האָט געזען אָפּצוצוימען איר אייגן ווינקל מיט אַ ליילעך אָדער אַ דעקע, כדי כאָטש צו האָבן די אילוזיע פון אַ פּריוואַטער דירה. די געביידעס זיינען געווען אָפּגעלאָזן, לאַנג נישט געפאַרבט אָדער געקאַלכט און האָבן געמאַכט אַן אומהיימלעכן איינדרוק. אין עטלעכע ערטער האָט זיך איינגעגעבן אויסצופולן ביי דער מאַכט אַ דערלויבעניש צו באַזעצן פּליטים אין פּריוואַטע דייטשע הייזער נישט ווייט פון לאַגער. געווען אויך אַ געוויסע צאָל לאַגערן, וואָס זיינען געווען

איינגעאָרדנט אין נישקשהדיקע פּריוואַטע הייזער אָדער עפּנטלעכע בנינים. גאָר גיך האָבן אָבער די דייטשן אויסגעפּועלט, מע זאָל די יידן פון דאָרטן אַרויסזעצן און די הייזער האָט מען צוריקגעקערט צוי די געוועזענע דייטשע באַלעבאָטים.

אין די אַמעריקאַנער זאָנעס אין דייטשלאַנד און עסטרייך איז לכתחילה די באַשפּייזונג פון די יידישע די־פּיס באַשטאַנען פון 2,500 קאַלאָריעס אַ טאָג — מיט 200 קאַלאָריעס מער ווי די ראַציעס פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג. שפּעטער, ווען מען האָט די צאָל קאַלאָריעס פאַר דער אַלגע־ מיינער באַפעלקערונג פאַרקלענערט אויף 2,000, האָבן די יידן אַלץ באַקומען די הוספה פון 200 קאַלאָריעס. אין מאַרץ 1947 האָט מען די דאָזיקע פּרי־ ווילעגיע פאַר יידישע פּליטים אָפּגעשאַפט און זינט דעמאָלט האָבן אַלע די־פּיס באַקומען 2,000 קאַלאָריעס צוגלייך מיט דער אַלגעמיינער באַפעל־ קערונג.

דעם 1טן יולי 1947, ווען די „אירא־צוגרייט־קאָמיסיע" האָט איבער־ גענומען די אַרבעט פון אונרא, האָט די אַמעריקאַנער אַרמיי אויפגעהערט צו געבן שפּייז פאַר די די־פּיס אין איר זאָנע אין דייטשלאַנד. זינט דעמאָלט האָט מען פון דייטשע ווירטשאַפּטלעכע מקורים געגעבן פאַר איטלעכן די־ פּי פון 600 ביז 1,000 קאַלאָריעס אַ טאָג.

אין פּרט פון דער צאָל טעגלעכע קאַלאָריעס איז די לאַגער־באַפּעל־ קערונג געווען איינגעטיילט אין די וויטערדיקע 6 קאַטעגאָריעס:

1. נישט־אַרבעטנדיקע פּערזאָנען ..... 2,000 קאַלאָריעס
2. אַרבעטנדיקע ..... 3,000 קאַלאָריעס
3. קינדער ביז 5 יאָר ..... 1,650 קאַלאָריעס
4. קינדער פון 6 ביז 17 יאָר ..... 2,250 קאַלאָריעס
5. שוואַנגערע פרויען; מוטערס וואָס זויגן זייערע קינדער; ספּעציעלע דיעטעס ..... 2,700 קאַלאָריעס
6. שפּיטאָל־קראַנקע ..... 3,200 קאַלאָריעס

אין די לאַגערן זיינען געווען איינגעאָרדנט עפּנטלעכע קיכן וואו די איינוואוינערס האָבן באַקומען זייערע מאָלצייטן. דאָס עסן איז, בדרך כלל, געווען וווייניק באַטעמט און איז דעם עולם נישט געווען געפעלן. וועט עס האָט געהאַט אַ מעגלעכקייט צו פּירן אַ קיך פאַר זיך, האָט געקענט באַקומען זיין חלק פּראָדוקטן נישט געקאָכטערהייט. אַ סך מענטשן האָבן טאָקע אַזוי געטאָן און זיי האָבן געפּירט אַ פּריוואַטע קיך.

געווען קאַצעטלערס, וואָס האָבן געלעבט נישט אין לאַגערן נאָר אין פּריוואַטע דירות אין שטאָטישע ישובים און זיי האָבן נישט געגאָסן פון דער אונרא־ (אָדער אירא)־באַשפּייזונג, האָבן זייערע שפּייז־צוטיילונגען באַקומען צוגלייך מיט דער דייטשער באַפעלקערונג לויט די אַלגעמיינע ראַציע־קאַרטלעך. אַ געוויסע צייט האָבן די געווען היטלער־קרבנות באַקומען אַ קליינע הוספה־צוטיילונג פון שפּייז און זיי זיינען אין דעם

פרט געווען אַ ביסל פריווילעגירט לגבי דער אַלגעמיינער דייטשער באַפעל־קערונג.

אין די לאַגערן און שטאָטישע ישובים האָבן קראַנקע און שוואַכע מענטשן, קלענערע קינדער און שוואַנגערע פרויען באַקומען הוספה־צוטיילונגען פון שפייז.

פֿערזאָגען, וואָס האָבן געאַרבעט אין די אַליין־פֿאַרוואַלטונג־אינסטי־טוציעס פון די פּליטים, האָבן באַקומען אַ ספּעציעלע צוטיילונג פון שפייז, ציגאַרעטן, זיף, זיסקייטן, קליידער, שיך א״א זאָכן. דאָס איז געווען זייער איינציקע באַלוינונג פֿאַר דער אַרבעט, ווייל קיין געהאַלט אין געלט האָבן זיי נישט באַקומען. אָבער אפילו אָט די קליינע באַלוינונג, וואָס האָט באַטראָפן וויניקער ווי 10 דאָלער אַ חודש פֿאַר אַ מענטשן, האָט שטאַרק סטימולירט די ש״ה־יידן זיי זאָלן אַרבעטן אין די עפּנטלעכע מוסדות און דאָס האָט פיל מיטגעהאָלפן אויפצוהאַלטן דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן פון די באַפרייטע יידן.

אַחוץ די אַרבעטער און אָנגעשטעלטע פון די אינסטיטוציעס האָבן אַלע אַנדערע געזונטע און אַרבעט־פּעאיקע איינוואוינערס אין די לאַגערן, אין עלטער פון 15 ביז 40 יאָר, געדאַרפט, לויט אַ באַשטימטן סדר, זיך באַטיילן אין פֿאַרשיידענע קהלשע אַרבעטן (האָלטן ריין די קאָלעקטיוות הייזער־בלאָקן, רייניקן די גאַסן, באַאָרגן האָלץ פֿאַר דער באַפעלקערונג).

די אַרבעטער און אָנגעשטעלטע אין די לאַגער־אונטערנעמונגען און אינסטיטוציעס זיינען געווען פֿאַרטיילט אין צוויי גרופּעס. צו דער ערשטער גרופּע האָבן געהערט די אַרבעטער ביים זעגן און האַקן האָלץ, ביי דער צענטראַלער באַהייצונג, אין די ווערשטייען, ביים אָנלאָדן און אויסלאָדן סחורות א״א שוועריקייטן פֿיזישע אַרבעטן. די דאָזיקע גרופּע האָט געאַרבעט 24 שעה אַ וואָך. צו דער צווייטער גרופּע האָבן געהערט די ביוראָ־אָנגע־שטעלטע, דער מעדיצינישער פּערסאָנאַל, די פֿאָליציי, אַרבעטער אין די לאַגער־וואַרשטאַטן, לערערס, תלמידים. די אַרבעטצייט פֿאַר אָט דער גרופּע איז געווען 44 שעה אַ וואָך.

אין פֿרט פון באַלוינונג איז די אַרבעטנדיקע באַפעלקערונג געווען איינגעטיילט אין עטלעכע קאַטעגאָריעס. די גרייס פון דער חודשלעכער באַלוינונג, למשל, פֿאַר מאַרץ 1947 אין לאַנדסבערגער לאַגער, האָט באַטראָפן:

1טע קאַטעגאָריע — 12 פּעקלעך (צו 20 שטיק) אַמעריקאַנער ציגאַרעטן, 1 קעסטל באָנבאָנס, 6 אונץ שאָקאָלאַד, 100 גראַם קאַווע, אַ פּאָר שטיקלעך זיף א״א קלייניקייטן.

2טע קאַטעגאָריע — 4 פּעקלעך ציגאַרעטן, 1 פּעקל טאַבאַק, 1 קעסטל באָנבאָנס, 3 אונץ שאָקאָלאַד, 50 גראַם קאַווע; די אַלע אַנדערע זאָכן — ווי די 1טע קאַטעגאָריע.

3טע קאַטעגאָריע — 1 פּעקל ציגאַרעטן, 2 אונץ שאָקאָלאַד, אַ ביסל קלייניקייטן.

4טע קאַטעגאָריע — 1 פּעקל ציגאַרעטן און עטלעכע קלייניקייטן.

שוואַנגערע פרויען האָבן באַקומען עטלעכע אונץ שאָקאָלאַד און אַ ביסל באָנבאָנס. יוגנטלעכע האָבן אָנשטאָט ציגאַרעטן באַקומען אַ פּאָר אונץ שאָקאָ־לאַד. תלמידים אין די שולן — אַן עקסטרע שטיקל זייף.

דער סכום ציגאַרעטן א״א צוטיילונגען איז נישט אין אַלע חדשים געווען דער זעלביקער. אַמאָל פלעגט ער זיין אַ ביסל מער, ווי דאָס וואָס עס איז אויסגערעכנט אין חודש מאַרץ 1947, און אָפט מאָל אויך ווייניקער.

די פאַרטיילונג פון בגדים, וועש און שיך איז פאָרגעקומען לויט אַן ענלעכן מאָדוס.

די הוספה־צוטיילונגען פון שפּייז א״א זאַכן פאַר קינדער, קראַנקע און אָפּגעשוואַכטע מענטשן און אויך פאַר דער אַרבעטנדיקער באַפעלקערונג האָט מען בעיקר באַקומען פון דזשאָינט.

כדי צו שאַפן אַ ביסל געלט אויף דער טאָג־טעגלעכער הוצאה, אָדער זיך איינצושאַפן אַזעלכע שפּייז, ווי פרישע גרינסן, פרוכט אד״גל, וואָס מען האָט נישט באַקומען נישט פון אונראַ און נישט פון דזשאָינט [2]), האָבן מענטשן נישט געהאַט קיין אַנדער ברירה, ווי צו פאַרקויפן אַ טייל באַקו־מענע פּראָדוקטן אָדער ציגאַרעטן אויפן שוואַרצן מאַרק און פאַרן געלט זיך איינשאַפן די נייטיקע פּראָדוקטן.

***

אין דער זעלביקער צייט, ווען עס איז אין לאַנדסבערג אויפגעקומען דער יידישער די־פּי־לאַגער, האָט מען יידישע לאַגערן געשאַפן אויך אין פעלדאַפינג, שפּעטער אין פערנוואַלד און אין אַנדערע פּונקטן אין בייערן. אין מינכן און אין אַנדערע שטעט זיינען אויפגעקומען שטאָטישע ישובים פון ש״ה־יידן.

שרייבנדיק וועגן אויפקום פון ש״ה־ישוב אין בייערן מוז מען זיך אָפּשטעלן אויף דער סאַנאַטאָריע פאַר יידישע מלחמה־געליטענע אין ס״ט־אָטיליען, נישט ווייט פון מינכן. אַמאָליקע יאָרן איז דאָרט געווען אַ קאַטוי־לישער מאָנאַסטיר, וואָס מען האָט בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה פאַר־וואַנדלט אין אַ סאַנאַטאָריע פאַר עס־עס־לייט.

ווען די אַמעריקאַנער האָבן דעם 29סטן אַפּר׳ 1945 דערגרייכט די קליינע אייזנבאַן־סטאַנציע שוואַבהויזן (לעבן לאַנדסבערג), האָבן זיי דאָרטן באַפרייט אַ גרעסערע גרופּע יידישע קאַצעטלערס, וואָס די נאַציס האָבן געהאַלטן אין עוואַקואירן פון די אַרומיקע אַרבעט־לאַגערן און זיי געטריבן ערגעץ וואו אין די טיראָלער בערג. צווישן די באַפרייטע איז אויך געווען ד״ר זלמן גרינבערג (פון ליטע), וואָס איז שפּעטער געווען דער פאָרזיצער פון צ״ק פון די באַפרייטע יידן אין בייערן.

---

2) ס׳רוב שפּייזן, וואָס מען האָט באַקומען פון די הילף־אָרגאַניזאַציעס, זיינען געווען קאָנסערווירט.

מיט דער הילף פון אַ פּאָר אַמעריקאַנער אָפּיצערן האָט ד״ר גרינבערג טייל פּאַרוואונדעטע און קראַנקע קאַצעטלערס איינגעאָרדנט אין שפּיטאָל פון דער דערבייאיקער סאַנאַטאָריע אין ס״ט־אָטיליען. דערנאָך איז די סאַנאַטאָריע אין גאַנצן אַריבער אין רשות פון די באַפרייטע יידן און ד״ר גרינבערג האָט זי פאַרוואַנדלט אין אַ מעדיצינישן אַנשטאַלט און אָפּרוהיים פאַר הונדערטער קראַנקע און אָפּגעשוואַכטע יידן, וואָס האָבן דאָרטן באַקומען מעדיצינישע באַהאַנדלונג און אַ גוטע אויפּפּאַסונג. די סאַנאַטאָריע איז גאָר גיך געוואָרן זייער באַרימט נישט בלויז צווישן די באַפרייטע יידן אין בייערן, נאָר עס האָבן געגומען אַהין זיך ציען יידישע חולאים און אָפּגעשוואַכטע מענטשן פון אַלע עקן דייטשלאַנד און אפילו פון אויסלאַנד.

די סאַנאַטאָריע האָט זיך געפונען אין אַ שיינער אומגעגנט, צווישן פעלדער און וועלדער. זי האָט פאַרמאָגט אַלע זאַכן וואָס זיינען נייטיק פאַר אַזאַ אַנשטאַלט און די מענטשן האָבן דאָרטן זיך געפילט גוט.

אין ס״ט־אָטיליען איז אויך געווען איינגעשטעלט אַ קולטור־אַרבעט וואָס איז באַשטאַנען פון לעקציעס, קאָנצערטן. צו יענער צייט האָט מען דאָרטן געשאַפן דעם יידישן אָרקעסטער, וואָס איז שפּעטער געווען באַקאַנט ווי דער „רעפּרעזענטאַנץ־אָרקעסטער" פון דער ש״ה אין דייטשלאַנד.

כדי צו מאַכן אָרט פאַר נייע פּאַציענטן, וואָס מען האָט געמוזט אַריינ־נעמען אין דער סאַנאַטאָריע, האָט מען ביי דער מאַכט אויסגעפּועלט אַ דערלויבעניש צו באַזעצן עטלעכע צענדלינג משפּחות פון די אָנגעשטעלטע פון דער סאַנאַטאָריע און אויך די געזינטערע מענטשן אין פּריוואַטע דייטשע הייזער אין שכנישן דערפל געלטנדאָרף. די פּאַראַדענונג פריי צו מאַכן זייערע דירות פאַר יידן איז געווען חל בלויז אויף אַזעלכע דייטשן, וואָס זיינען בעתן היטלער־רעזשים געווען באַקאַנט ווי אַקטיוויסטן נאַציס.

אין אַ פּאָר יאָר אַרום, וען די דייטשן זיינען שוין ווידער געווען אַריין אין די פעדערן, האָבן זיי אויסגעפּועלט ביי דער אַמעריקאַנער מיליטער־רעגירונג, אַז די יידן זאָלן פאַרלאָזן ס״ט־אָטיליען. די געזינטערע מענטשן האָט מען אַריבערגעפירט אין פּאַרשיידענע יידישע די־פּי־לאַגערן, און די חולאים — אין באַד־וועריסהאָפן.

***

די יידישע טובערקולאָז־חולאים האָט מען איינגעאָרדנט אין דער סאַנא־טאָריע פון גאַוטינג. נאָך דער מלחמה האָבן אין דער גאַוטינגער סאַנאַטאָריע זיך געפונען העכער 600 יידישע טובערקולאָז־פּאַציענטן, וואָס האָבן מיט דער מחלה זיך אָנגעשטעקט אין די געטאָס און קאַצעטן.

דער גורל פון אָט דער היפשער צאָל טובערקולאָז־קראַנקע איז געווען אַזאַ: די שווערע חולאים זיינען מיט דער צייט געשטאָרבן; די געזונט־געוואָרענע האָט מען אַריבערגעפירט אין די לאַגערן און זיי האָבן דערנאָך אויסגעוואַנדערט אין פאַרשיידענע לענדער; אַ טייל קראַנקע האָט מען אַריבער־

געפירט קיין ישראל, וואו מע האָט זיי אויפגענומען אין די „מלבן"־ אינסטי־טוציעס[3]; אַ גרופּע פון 50 חולאים מיט אָפענעם טובערקולאָז האָט די שוועדישע רעגירונג דערלויבט אַריבערצופירן קיין שוועדן און זיי איינ־אָרדענען אין סאַנאַטאָריעס; אויך נאָרוועגיע האָט אַריינגעלאָזן צו זיך עטלעכע צענדלינג קראַנקע[4]; געזונט־געוואָרענע מענטשן, וואָס האָבן נישט באַוויזן צו עמיגרירן קיין אויסלאַנד, האָט מען נאָך דער ליקווידאַציע פון די די־פּי־לאַגערן אין דייטשלאַנד איינגעאָרדנט אין איינציק פאַרבליבענעם יידישן לאַגער אין פערנוואַלד; אַ קליינע צאָל יידישע חולאים איז פאַרבליבן אין גאַוטינג גופא[5].

2טער קאַפּיטל

וואוקס פונעם שארית־הפּליטה־ישוב

גענוי וויפל יידן עס האָבן געהאַט די זכיה צו דער־לעבן די באַפרייאונג פון די קאַצעטן אין דייטשלאַנד איז נישט באַוואוסט. אַחוץ דעם זיינען, ווי געזאָגט, טייל פון זיי געשטאָרבן שוין נאָך דער באַפרייאונג, נישט קענענדיק קומען צו זיך פון די איבערלעבענישן אין דער היטלער־תקופה. מיטגלידער פון אַן אַמעריקאַנער סענאַט־־קאָמיסיע האָבן, נאָך אַ באַזוך אין דייטשלאַנד אין 1947, דערקלערט, אַז גלייך נאָך דער מלחמה זיינען אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד געווען צווישן 50 און 60 טויזנט באַפרייטע יידן[6].

כמעט אַלע געראַטעוועטע יידן, וואָס האָבן געשטאַמט פון מערב־ און דרום־אייראָפּע און אויך פון סקאַנדינאַוויע, האָבן נאָך דער מלחמה זיך געלאָזן מיטרייסן מיטן רעפּאַטריאַציע־שטראָם און זיי האָבן פון דייטשלאַנד

---

3) סוף 1949 האָבן די ישראל־רעגירונג און די סוכנות, מיט דער הילף פון דזשאָינט, געשאַפן אין ישראל דעם „מלבן", מיטן ציל צו העלפן קראַנקע עולים, בפרט כראָנישע חולאים און אינוואַלידן, דורך איינאָרדענען פאַר זיי שפּיטאָלן, סאַנאַטאָריעס, מושב־זקנימס, קאָנוואַלעסצענטן־היימען, ספּעציעלע וואַרשטאַטן. אין די ערשטע פינף יאָר פון קיום פון מלבן" (1949—1954) האָט דזשאָינט אויסגעגעבן 40 מיליאָן דאָלער פאַר די 30 טויזנט קראַנקע עולים, וואָס האָבן געקראָגן הילף אין די 50 „מלבן"־אַנשטאַלטן. אין דער אַרבעט פון „מלבן", האָט פאַרנומען אַ וויכטיק אָרט דאָס קורירן לונגען־טובערקולאָז (ייטא־ידיעה, פעב' 16, 1955).

4) נישט רעכענענדיק ישראל, זיינען שוועדן און נאָרוועגיע געווען די איינציקע לענדער וואָס האָבן געהאַנדלט אַזוי גרויסמוטיק לגבי די יידישע טובערקולאָז־קראַנקע. דעם 29סטן יוני 1955 האָט דער נאָרוועגישער פּאַרלאַמענט אָנגענומען אַ געזעץ אַריינצולאָזן 78 כראָניש־קראַנקע די־פּיס פון דייטשלאַנד, צווישן זיי נאָך 48 יידן אונטער דער השגחה פון דזשאָינט (ייטא־ידיעה, יוני 30, 1955).

5) וועגן גורל פון די אַנדערע כראָנישע קראַנקע זען קאַפּ' „ליקווידאַציע פונעם ש"ה־ישוב".

6) Grossman, Kurt R. *The Jewish DP Problem.* New York: World Jewish Congress, 1951, p. 10.

זיך צוריקגעקערט אין זייערע אַלטע היימען. אַן ערך 30 טויזנט יידישע די ־פּיס האָבן דעמאָלט זיך רעפּאַטריאירט. פון זיי האָבן 6,449 זיך צוריק־ געקערט קיין בעלגיע; 6,512 קיין פראַנקרייך; 5,550 קיין דענעמאַרק; 1,000 קיין נאָרוועגיע און קרוב 10,000 קיין האָלאַנד, איטאַליע, גריכנלאַנד, יוגא־ סלאַוויע, טשעכאָסלאָוואַקיע און לוקסעמבורג [7]). ס׳רוב רעפּאַטריאירטע יידן האָבן זיך יאָ איינגעאָרדנט אין די צוריקגעקערטע לענדער און די, וואָס זיי האָט זיך נישט איינגעגעבן צו שלאָגן קיין וואָרצלען אין די אַלטע היימען, האָבן שפּעטער אויסגעוואַנדערט קיין ארץ־ישראל אָדער אַנדערש וואו.

די באַפרייטע יידן וואָס האָבן געשטאַמט פון מזרח־איראָפּע, בפרט פון סאָוועט־רוסלאַנד און אירע סאַטעליטן־לענדער, זיינען בדרך כלל געווען קעגן רעפּאַטריאַציע. אַזוי, א שטייגער, האָט גלייך נאָך דער באַפרייאונג אין דער מינכנער פלאק־קאָזאַרמע, וואו עס האָט זיך אויפגעהאַלטן א גרעסערע צאָל געווען קאָנצענטלערס א״אַנד פאַרשלעפּטע פערזאָנען, פּאַסירט אַזאַ זאַך: וען געראַטעוועטע יידן פון מזרח־איראָפּאישע לענדער האָבן זיך דערוואוסט אַז די מענטשן פון פלאק־קאָזאַרמע וועט מען אַריבערפירן אין א פּוילישן די־פּי־לאַגער אין קאָבורג, נישט ווייט פון דער סאָוועטישער אָקופּאַציע־זאָנע אין דייטשלאַנד, און עס איז דאָ א סכנה אַז פון דאָרטן זאָל מען זיי רעפּאַטריאירן אין די אַלטע היימלענדער, — זיינען אַן ערך טויזנט געראַטעוועטע יידן באַצייטנס אַנטלאָפן פון פלאק־קאָזאַרמע און זיי האָבן זיך באַזעצט אין פעלדאַפינג, לאַנדסבערג און מינכן [8]).

א כאַראַקטעריסטישער פאַל איז אויך געשען אין לאַגער בוכבערג, בשכנות פון פערנוואַלד. נאָך דער מלחמה האָבן אין בוכבערג זיך געפונען עטלעכע צענדלינג טויזנט באַפרייטע קאָנצענטלערס, יידישע און נישט־יידישע, וואָס מע האָט אין די נאַצי־יאָרן אַהין פאַרשלעפּט אויף צוואַנגאַרבעט אין די אָרטיקע אַמוניציע־פאַבריקן.

אַנהייב יולי 1945 האָט געוואָרן פאַטאָן, קאָמאַנדיר פון דער אַמעריקאַנער דריטער אַרמיי אין דייטשלאַנד, אַרויסגעגעבן א באַפעל אַריבער־ צופירן אַלע די־פּיס פון מינכנער ראַיאָן אין לאַגערן פאַר רעפּאַטריאַציע. די עוואַקואַציע פון בוכבערגער לאַגער איז געווען באַשטימט אויפן 11טן יולי. אויף דער בקשה פון די באַפרייטע מענטשן האָט אָן אַמעריקאַנער אָפּיצער [9]), וואָס איז געווען באַשעפטיקט אין לאַגער, איבערגעשיקט צו דער העכערער אַמעריקאַנער מיליטער־מאַכט זייער פראָטעסט קעגן פאַטאָנס באַפעל.

וועג צום באַשטימטן טערמין זיינען אין בוכבערגער לאַגער אָנגעקומען אַמעריקאַנער מיליטערישע אויטאָס אַריבערצופירן די די־פּיס, האָבן די יידן זיך קעגנגעשטעלט דער עוואַקואַציע, זיך סומך זייענדיק אויף א בריוו פונעם אָפּיצער, אַז מע וועט די עוואַקואַציע אָפּלייגן אויף עטלעכע טעג ביז מע

7) Worhaftig, Zorach. *Uprooted*. New York: American Jewish Congress and World Jewish Congress, 1946, p. 57.

8) Schwarz, Leo W. *The Redeemers*. New York: Farrar, Straus & Young, 1953, p. 17.

9) Dr. Joseph Dunner.

וועט אויפקלערן דעם גורל פון זייער פּראָטעסט. דעם אָפּיצער האָט צוליב זיין בריוו געדראָט אַ שוועדע שטראָף פּאַרן עובר זיין אויף דער מיליטעריישער דיסציפּלין און דאָס האָט דעם מצב נאָך מער קאָמפּליצירט. דער ענין האָט זיך אָבער פּאַרענדיקט אויף אַ פּרידלעכן אופן אַדאַנק דער אינטערוועניע פון פּרעזידענט טרומאַנס ספּעציעלן שליח אוירל ג. הערישאָן [10]), וואָס האָט אין יולי און אויג׳ 1945 געמאַכט אַ שטודיר־רייזע איבער די פּליטים־לאַגערן אין די אַמעריקאַנער אָקופּאַציע־זאָנעס אין דייטשלאַנד און עסטרייך. לויט הערישאָנס באַמיאונגען האָט מען אָפּגעשאַפט פּאַטאָנס עוואַקואַציע־באַפעל און דעם אַמעריקאַנער אָפּיצער האָט מען נישט געשטעלט פּאַר קיין קריגסגעריכט [11]).

אויך אין אַלע אַנדערע די־פּי־לאַגערן האָבן ס׳רוב פּריי־געווארענע יידן, וואָס האָבן געשטאַמט פון סאָוועטיש־קאָנטראָלירטע לענדער, געזען אויף אַלערליי וועגן זיך אַרויסצודרייען פון רעפּאַטריאַציע.

אַן אויסנאַם זיינען נאָר געווען די יידן, וואָס האָבן געהאָפּט צו געפינען אין זייערע פּריערדיקע היימען עמעצן פון די געראָטעוועטע משפּחה־מיט־גלידער. אָבער אויך ס׳רוב פון זיי זיינען גאָר גיך צוריקגעקומען אין די מקומות וואָס זיינען געווען אָקופּירט פון די מערבדיקע גרויסמאַכטן, בעיקר פון די אַמעריקאַנער. נאָך מער, נישט נאָר וואָס די באַפרייטע יידן זיינען געווען זייער צוריקגעהאַלטן מיטן צוריקפּאָרן אין די לענדער פון דער סאָוועטישער ספּערע, נאָר פון די דאָזיקע לענדער האָבן גאָר געמוטמעט שטראָמען צענדלינגער טויזנטער יידן אין די מערב־זאָנעס פון דייטשלאַנד, עסטרייך און איטאַליע [12]).

וואָס שייך העריסאָנס שליחות דאַרף מען זאָגן, אַז סוף יוני 1945 האָט פּרעזידענט טרומאַן אים געשיקט אין די פּליטים־לאַגערן, כדי אויסצופּאָרשן דעם מצב און די נויטן פון די די־פּיס אָן בירגערשאַפט, בפרט יידישע, וואָס ווילן נישט צוריקקערן אין זייערע פּאַרמלחמהדיקע היימלענדער. זיין אויפּגאַבע איז געווען צו דערגיין ווי אַזוי די מיליטערישע אינסטאַנצן, אָרטיקע מאַכטאָרגאַנען, אינטערנאַציאָנאַלע הילף־אָרגאַניזאַציעס, באַהאַנדלען די דאָזיקע קאַטעגאָריע פּליטים און אויך די פּלענער פון אָט די די־פּיס בנוגע זייער צוקונפט. לויט העריסאָנס בקשה האָט דער אייראָפּאישער דירעקטאָר פון דזשאָינט, ד״ר י. שוואַרץ, אים באַגלייט אויף זיין נסיעה איבער די פּליטים־לאַגערן.

אין זיין באַריכט, וואָס העריסאָן האָט איבערגעגעבן טרומאַנען סוף אויג׳, האָט ער צוו״אַנד געשריבן [13]):

10) דעקאָן פון דער יורידישער שול אין פּענסילווייניע און פּאָרשטייער פון אַמעריקע אין „צווישן־רעגירונגס־קאָמיטעט פאַר פּליטים״. געשטאָרבן אין פילאַדעלפיע דעם 29סטן יולי 1955.

11) Schwarz, L. *op. cit.*, pp. 27-28.

12) מער פּרטים וועגן דעם ענין אַ ביסל שפּעטער. זען אויך: גאָר, יוסף. אין געלויף פון חרובע היימען, ניו־יאָרק, 1952.

13) זען: טרומאַנס מעמואָרן אין ניו־יאָרק טיימז, יאָנ׳ 28, 1956: 8.

„אויב עס איז פאַראַן אַן אויפריכטיקער מיטגעפיל פאַר דעם וואָס אָט די לעבן־געבליבענע זיינען אויסגעשטאַנען, דאַרף מען אָפלייגן אָדער מאָדיפיצירן דאָס ענגלישע ווייסבוך פון 1939. פאַר טייל איירא־פּאישע יידן איז נישטאָ קיין אַנדער לייטישע פאַרענטפערונג פון זייער עתיד אָחוץ אין א״י. דאָס איז געזאָגט אויף אַ ריין הומאַניטאַרן יסוד, לאָזנדיק אַן אַ זייט די אידעאָלאָגישע אָדער פּאָליטישע באַטראַכטונגען וועגן א״י.

„...וואָס וועט דער מאָרגן ברענגען? איטלעכער וואָס האָט באַזוכט די לאַגערן און האָט געשמועסט מיט די פאַרצווייפלטע לעבן־געבליבענע קאָן זיך נישט האַלטן ביי דער מיינונג, אַז די טויערן פון א״י זאָלן נאָך אַלץ זיין פאַרמאַכט״.

די וויכטיקסטע אוספירן פון העריסאָנס באַריכט זיינען געווען: (1) ס׳רוב מיליטעריש קאָמאַנדירן זאָגן זיך אָפּ צו אָנערקענען יידישע די־פּיס ווי אַ באַזונדערע גרופּע פּליטים אָן בירגערשאַפט און זיי האַלטן, אַז מע מוז יידן רעפּאַטריאירן אין זייערע פאַרמלחמהדיקע היימלענדער צו גלייך מיט נישט־יידישע די־פּיס; (2) אַ סך באַאַמטע פון דער אַמעריקאַנער מיליטער־מאַכט אויף די ערטער פירן נישט אויס די העכערע אַרמיי־באַפעלן צו רעקווירירן פון די דייטשן וואוינונגען פאַר די פּליטים און דעריבער לעבן די די־פּיס אין איבערגעפאַקטע לאָגערן ביי שוידערלעכע סאַניטאַר־היגיענישע באַדינגונגען; (3) מע מוז אייליק שאַפן ספּעציעלע יידישע לאָגערן פאַר יידישע פּליטים, לויטן מוסטער פון פעלדאַפּינגער יידישן די־פּי־לאָגער; (4) אונרא מוז תיכף איבערנעמען די אַדמיניסטראַציע איבער די לאָגערן, וואו די פּליטיםווילן זיך נישט רעפּאַטריאירן; (5) עס איז נייטיק די הילף פון די אָפּיציעלע אינסטאַנצן ביים אויסזוכן קרובים, כדי צו פאַרמיידן אַ מאַראַלישן צוזאַמענבראָך צווישן יידישע משפּחות, וואָס זיינען צעשיידט אין פאַרלויף פון לאַנגע יאָרן[14]).

העריסאָנס באַריכט האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן שטורעם אין די אַמע־ריקאַנער רעגירונגס־קרייזן און אויך אין דער עפּנטלעכקייט. עס האָבן תיכף זיך אָנגעהויבן טעלעגראַפישע אָנפראָגעס און ענטפערס צווישן די העכסטע מלוכה־פירערס אין וואַשינגטאָן און דער מיליטעריש־הויפּטקוואַרטיר אין פראַנקפורט. דער אַמעריקאַנער פאַרטיידיקונג־מיניסטער, סטימסאָן, האָט אין אַ ספּעציעלער טעלעגראַמע אויפגעפּאַדערט אייזענהאָוערן, ראש פון דער אַמעריקאַנער מיליטער־רעגירונג אין דייטשלאַנד, אָנצוגעמען מיטלען צו פאַרבעסערן די לאָגע פון יידישע די־פּיס.

דעם 31סטן אויג׳ 1945 האָט פרעזידענט טרומאַן געשיקט אייזענהאָוערן אַ פערזענלעכן בריוו, וואו ער האָט אויסגעדריקט זיין באַזאָרגטקייט וועגן דעם אופן באַהאַנדלען אין דער אַמעריקאַנער אָקופּאַציע־זאָנע די באַפרייטע יידישע נאַצי־קרבנות. אין בריוו האָט ער ציטירט העריסאָנס באַריכט וועגן ספּעציפישן מצב פון יידישע די־פּיס, וואו ס׳איז געווען געזאָגט:

14) Nadich, Judah. *Eisenhower and the Jews.* New York: Twayne Publishers, 1953, p. 34.

„ווי די ענינים שטייען איצט, קומט אויס אַז מיר באַהאַנדלען די יידן ווי די נאַציס האָבן זיי באַהאַנדלט, מיטן חילוק וואָס מיר פּאַרטיליקן זיי נישט. זיי געפינען זיך אין גרויסע צאָלן אין קאָנצענטראַציע־לאַגערן אונטער אונדזער מיליטעריישער באַוואַכונג, אָנשטאָט די עס־עס־טרופּן. צוזעענדיק דאָס, קאָנען דייטשן זיך משער זיין אַז מיר האַלטן אַן אָדער לכל הפחות זיינען מיר מוחל די פּאָליטיק פון די נאַציס [15]).

טרומאַן האָט אייזענהאָוערן אָפּן אַרויסגעזאָגט זיין פּאַרלאַנג, אַז ער זאָל, ווי מעגלעך גיכער, אָננעמען די נייטיקע שריט צו באַזייטיקן די אומדערלאָזלעכע תנאים אין די פּליטים־לאַגערן. ער האָט אים אויך מודיע געווען וועגן דעם, אַז ער שטעלט זיך אין אַ דירעקטער פאַרבינדונג מיט דער ענגלישער רעגירונג וועגן עפענען די טויערן פון א״י פאַר יידישע פּליטים, וואָס ווילן דאָרטן זיך באַזעצן.

דעם זעלביקן טאָג, וועז טרומאַן האָט געשיקט זיין בריוו צו אייזענהאָוערן, האָט ער אויך געשיקט צום ענגלישן פּרעמיער־מיניסטער עטלי אַ בריוו, וואו ער האָט געשריבן [16]):

„...עס זעט אויס אַז אין דער נאָענטסטער צוקונפט וועלן זיין אויסגעשעפּט די פאַראַנענע סערטיפיקאַטן פאַר אימיגראַציע קיין א״י. עס איז אָנצונעמען אַז דאָס אַרויסגעבן נייע 100 טויזנט סערטיפיקאַטן וועט אַ סך מיטהעלפן צו פאַרענטפערן, אויף אַ סאָלידן אופן, דעם עתיד פון די יידן, וואָס זיינען נאָך ביז איצט אין דייטשלאַנד און עסטרייך, און אויך פאַר די אַנדערע יידישע פּליטים, וואָס ווילן נישט בלייבן דאָרטן וואו זיי זיינען איצט, אָדער צוליב פאַרשטענדלעכע טעמים האָבן זיי נישט קיין חשק זיך אומצוקערן אין זייערע אָפּשטאַמלענדער.

„...די צאָל בעלנים צו עמיגרירן קיין א״י, אָדער אַזעלכע וואָס זיינען צוגעפּאַסט מע זאָל זיי אַהין אַריינלאָזן, איז, צום באַדויערן, שוין מער נישט אַזוי גרויס ווי דאָס איז געווען איידער די נאַציס האָבן אָנגעהויבן זייער פאַרטיליקונג־פּראָגראַם. ווי איך האָב אייך שוין געזאָגט אין פּאָטסדאַם, גלייבט דאָס גאָנצע אַמעריקאַנער פּאָלק אַז די איינוואַנדערונג קיין א״י דאַרף נישט זיין געשלאָסן און אַז אַ היפּשע צאָל גערודפּטע איראָפּעאישע יידן דאַרף מען — אין הסכם מיט זייערע פאַרלאָגען — דערלויבן דאָרטן זיך צו באַזעצן...

„די עיקר־פאַרענטפערונג פון דער פראָגע איז וואָס גיכער צו עוואַקואירן קיין א״י, וויפל נאָר עס לאָזט זיך, יידישע די־פּיס, וואָס ווילן זיך נישט רעפּאַטריאירן און זיי האָבן חשק צו פאָרן קיין א״י. אויב מע וויל דערגרייכן אַ פּעולה, טאָר מען די זאַך לאַנג נישט פאַרציען״.

אין זיין תשובה האָט עטלי געטענהט, אַז פאַקטיש ניצן די יידן נישט אויס די צאָל אַרויסגעגעבענע סערטיפיקאַטן. ער האָט אויך אָנגעוויזן, אַז די יידן באַשטייען אויף דעם, מע זאָל אין גאַנצן אָפּשאַפן דאָס ווייסבוך און מע זאָל תיכף אַריינלאָזן קיין א״י 100 טויזנט עולים, נישט געקוקט אויף דער ווירקונג וואָס אַזאַ זאַך קאָן האָבן אויפן מצב אין מיטעלן מזרח.

---

15) Earl G. Harrison's Report to President Truman on *The Plight of the Displaced Jews in Europe*. Released by the White House on September 29, 1945. Reprinted by United Jewish Appeal... p. 12.

16) זען: טרומאַנס מעמואַרן אין ניו־יאָרק טיימז, יאָנ׳ 28, 1956, 8.

אין אַ צווייטער ווענדונג צו טרומאַנען האָט עטלי אָפּגעלייקנט, אַז מע דיסקרימינירט קעגן יידן אין די די־פּי־לאַגערן אין דער ענגלישער זאָנע. ער האָט אויך פאָרגעלייגט, אויב נייטיק, צו שאַפן פאַר יידישע די־פּיס צוויי לאַגערן אין צפון־אַפריקע.

***

אָנהייב אויג׳ 1945 איז אין לאָנדאָן פאָרגעקומען די ערשטע ציוניסטישע אסיפה נאָך דער מלחמה, מיטן אָנטייל פון פאָרשטייערס פון פאַרשיידענע לענדער. אויסהערנדיק אַ באַריכט פון אַמעריקאַנער טשאַפּלינס, וואָס האָבן געאַרבעט צווישן דער ש״ה, וועגן דעם מצב פון די באַפרייטע יידן אין דייטשלאַנד, האָט ראַביי סטיפען ווייז טעלעגראַפיש זיך געווענדט צו אייזענ־האַוערן מיט אַ בקשה צו באַשטימען ביי דער אַמעריקאַנער מיליטערישער הויפּטקוואַרטיר אין פראַנקפורט אַ יידישן פאַרבינד־אָפיצער, צו קאָאָרדינירן אַלע ענינים נוגע יידישע די־פּיס.

אייזענהאַוער איז צו ערשט געווען קעגן דעם און ער האָט עס מודיע געווען ראַביי ווייזן. שפּעטער האָט אָבער אייזענהאַוער איינגעזען זיין טעות און ער האָט געביטן זיין מיינונג אין דער פראַגע. ווי אַ קאָנסולטאַנט פאַר יידישע די־פּי־ענינים ביי דער פראַנקפורטער הויפּטקוואַרטיר האָט מען באַשטמיט ראַביי יהודה ניידיטשן, וואָס איז דעמאָלט געווען טשאַפּלין אין דער אַמעריקאַנער אַרמיי און האָט זיך געפונען אין פּאַריז, וואו ער איז שוין לענגערס געווען אַקטיוו לטובת די באַפרייטע יידן אין אייראָפּע.

ווי אַ פּועל־יוצא פון אָט דער גאַנצער שקלא־וטריא האָט אייזענהאַוער דעם 22סטן אויג׳ 1945 אַרויסגעגעבן צו די קאָמאַנדירנדיקע גענעראַלן אין דייטשלאַנד אַ באַפעל, וואו ער האָט קלאָר געמאַכט דעם נייעם איינשטעל פון דער אַמעריקאַנער מיליטער־רעגירונג לגבי די פּליטים בכלל און יידישע פּליטים בפרט. אין באַפעל האָט ער באַטאָנט, אַז די־פּיס וואָס שטאַמען פון געוועזענע פיינדלעכע מלוכות און זיי ווילן זיך נישט רעפּאַטריאירן, דאַרף מען באַהאַנדלען צו גלייך מיט פּליטים פון די פאַראייניקטע פעלקער. דער דאָזיקער פּונקט האָט געהאַט אַ גרויסן באַטייט פאַר פּליטים (יידישע און נישט־יידישע) פון דייטשלאַנד, עסטרייך, אונגאַרן, רומעניע, בולגאַריע, איטאַליע. ביז דעמאָלט איז זייער יורידישער סטאַטוס געווען אומבאַשטימט. וואָס שייך יידישע די־פּיס איז אין באַפעל געווען געזאָגט, אַז יידישע פּליטים, וואָס ווילן זיך צוריקקערן אין זייערע פריערדיקע היימלענדער, דאַרף מען טראַקטירן ווי בירגערס פון אָט די לענדער, און מע דאַרף זיי האַלטן אין לאַגערן צוזאַמען מיט נישט־יידישע פּליטים פונעם שייכדיקן לאַנד. אַלע אַנדערע יידישע די־פּיס (אַחוץ די געוועזענע סאָוועטישע בירגערס), וואָס זיינען קעגן רעפּאַטריאַציע, דאַרף מען באַהאַנדלען ווי פּליטים אָן בירגער־שאַפט און פערזאָנען וואָס מע דאַרף נישט רעפּאַטריאירן. פאַר יידישע פּליטים פון אָט דער קאַטעגאָריע דאַרף מען אָרגאַניזירן ספּעציעלע יידישע

צענטערס. כדי צו שאַפן אַ העכערן לעבנס־סטאַנדאַרד אין די פּליטים־לאַגערן, דאַרפן די קאָמאַנדירן רעקווייזירן פון די דייטשן אַלץ וואָס איז נייטיק פאַר דעם, ווייל אין פּרט פון באַהאַנדלונג דאַרפן די־פּיס האָבן די בכורה לגבי דער דייטשער באַפעלקערונג [17].

לכתחילה איז געווען אַ פּראָבע, ווי אַזוי צו טראַקטירן פּליטים פון ליטע, לעטלאַנד און עסטלאַנד, ווייל אָט די דריי באַלטישע לענדער האָבן אין 1940 זיך אָנגעשלאָסן צו רוסלאַנד ווי סאָוועטישע רעפּובליקן. די רוסן האָבן דעריבער געטענהט, אַז פּליטים פון די דאָזיקע לענדער דאַרף מען באַטראַכטן ווי געווען סאָוועטישע בירגערס און מע מוז זיי רעפּאַטריאירן אפילו קעגן זייער ווילן. די אַמעריקאַנער מיליטער־רעגירונג האָט אָבער נישט נאָכגעגעבן אָט דעם סאָוועטישן פּאַרלאַנג. שפּעטער, דעם 16טן נאָוועמבער 1945, האָט אייזענהאָוער פּאַרעפּנטלעכט אַ דערקלערונג, וואו ער האָט דעפּי־נירט די פּראָגע פון בירגערשאַפט פון די־פּיס אין אַמעריקאַנער אָקופּאַציע־געביט. אָחוץ דעם איז אין אָט דער דערקלערונג קלאָר געווען געזאָגט, אַז אַלע יידישע די־פּיס, נישט געקוקט אויף זייערע פריערדיקע אָפּשטאַמ־לענדער, געהערן צו דער קאַטעגאָריע פּליטים וואָס מע דאַרף נישט רעפּאַט־ריאירן. די דאָזיקע דערקלערונג פון אייזענהאָוערן האָט באַזייטיקט די סכנה פאַר אַ סך באַפרייטע יידן, בפרט פון די באַלטישע לענדער, מע זאָל זיי בגוואַלד רעפּאַטריאירן קיין רוסלאַנד אָדער אירע סאַטעליטן־לענדער.

טייל אַמעריקאַנער אַרמיי־קאָמאַנדירן האָבן אָבער נישט ווי געהעריק אויסגעפירט אייזענהאָוערס פּאַראַדענונגען וועגן יידישע פּליטים. אין דעם פּרט האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט געניראַל פּאַטאָן, וואָס איז געווען באַקאַנט ווי אַ גאָר קליינער אוהב־ישראל. לויט זיין באַפעל האָט מען אָוועקגעשטעלט אַמעריקאַנער מיליטערישע באַוואַכונגען ביי די טויערן פון יידישע די־פּי־לאַגערן, און די יידן האָבן נישט געטאָרט פריי אַרויסגיין פון לאַגער און אַריינקומען צוריק. געקענט האָט מען עס טאָן בלויז מיט ספּע־ציעלע פּעסער, וואָס מען האָט בכיוון אַרויסגעגעבן אין אַ קליינער צאָל, כדי וואָס וויניקער יידן זאָלן קענען זיין מחוץ די גרענעצן פון זייער לאַגער. אָחוץ דעם האָבן אָט די אַמעריקאַנער קאָמאַנדירן, בתוכם פּאַטאָן, זיך אָפּגע־זאָגט צו אָנערקענען ווי די־פּיס יידן, וואָס זיינען דעמאָלט מיט דער בריחה געקומען פון פּוילן א״א אייראָפּעאישע לענדער אין די לאַגערן פון דער ש״ה.

אייזענהאָוער האָט שפּעטער אָוועקגענומען פּאַטאָנען פון דער קאָמאַנדע פון דער דריטער אַרמיי, וואָס האָט זיך געפּונען אין מינכענער געגנט, וואו עס זיינען געווען קאָנצענטרירט ס׳רוב יידישע פּליטים. ער האָט אים באַשטימט אויף אַן אַנדער מיליטערישן פּאָסטן אין באַד־נויהיים. דאָרטן האָט ער נישט געהאַט צו טאָן מיט קיין יידישע די־פּיס.

נישט וויניק מיליטערישע קאָמאַנדירן אויף די ערטער האָבן אויך פאַלש אויסגעטייטשט אייזענהאָוערס באַשטימונג צו גרופּירן יידישע פּליטים אין

17) Nadich, J., *op. cit.*, pp. 43-47.

ספּעציעלע יידישע לאַגערן. זיי האָבן עס פאַרשטאַנען אין דעם זינען, אַז מע מוז אַלע יידישע פּליטים, אַפילו די וואָס לעבן אין פּריוואַטע דירות אין די שטעט און שטעטלעך, נייטן אַריבערצוגיין אין יידישע לאַגערן. אַדאַנק דער אינטערווענץ מצד דעם קאָנסולטאַנט פאַר יידישע די־פּי־ענינים, טשאַפּ־לין ניידיטש, האָט זיך איינגעגעבן אויפצוקלערן דעם טעות און אויסצומיידן אַזעלכע פאַרקריפּלטע אויסטייטשונגען פון אייזענהאַוערס באַפעל.

***

אין דער צווייטער העלפט 1945, ווען די לאַגע אין דער נאָכמלחמהדיקער אייראָפּע האָט זיך אַ ביסל סטאַביליזירט, איז געווען מעגלעך דורכצופירן אַ סטאַטיסטישע אויספאָרשונג וועגן דער צאָל באַפרייטע יידן אין דייטשלאַנד, עסטרייך און איטאַליע. די דאָזיקע אויספאָרשונג האָט אויפגעקלערט, אַז די צאָל געראַטעוועטע יידן אין אָט די לענדער באַטרעפט 90,566 פּערזאָן, צווישן זיי אַן ערך 15 טויזנט דייטשע יידן. לויט די באַזונדערע לענדער איז אָט די צאָל יידן געווען פאַרטיילט אַזוי [18]:

לאַנד	זאָנע	צאָל יידן אין די לאַגערן	צאָל יידן אין די שטאָטישע ישובים	סך־הכל	אַלגעמיינער ס״ה
דייטשלאַנד	אַמעריקאַנער	26,643	27,776	54,419	
„	ענגלישע	7,400	5,150	12,550	
„	פראַנצייזישע	380	1,120	1,500	68,469
עסטרייך	אַמעריקאַנער	5,116	616	5,732	
„	ענגלישע	3,725	—	3,725	
„	פראַנצייזישע	40	600	640	10,097
איטאַליע					12,000
				סך־הכל	90,566

באַלד נאָך דער מלחמה האָבן — ווי עס איז שוין געווען דערמאָנט — גרעסערע צאָלן געראַטעוועטע יידן פון די מזרח־און צענטראַל־אייראָפּעאישע לענדער גענומען שטראָמען אין די יידישע די־פּי־לאַגערן. אַוועק זיינען יידן פון זייערע היימלענדער צוליב עטלעכע טעמים. די וויכטיקסטע סיבה איז געווען דער פאַרשאַרפטער אַנטיסעמיטיזם צווישן דער אָרטיקער קריסטלעכער באַפעלקערונג, וואָס האָט אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע זייער שטאַרק זיך אָנגעשטעקט מיט דער נאַצישער יידן־שנאה. די דאָזיקע עלע־מענטן האָבן אפילו נאָך דער מלחמה דורכגעפירט אַנטי־יידישע עקסצעסן און פּאָגראָמען.

אַחוץ דעם האָבן די געראַטעוועטע יידן זיך געפילט עלנט און צעבראָכן

18) Grossmann, K., *op. cit.*, p. 11.

און זיי איז געווען שווער צו פאַרבלייבן אין די מקומות, וואו עס זיינען אומגעקומען אויף קידוש־השם זייערע משפחה־מיטגלידער. עס איז געווען אומהיימלעך צו לעבן אין ערטער, וואו עס זיינען בכלל נישט געבליבן קיין יידן, אָדער די צאָל ניצול געווארענע יידן איז געווען זייער אַ קליינע. זיי האָבן דעריבער באַגערט צו זיין אין א״י, אַמעריקע א״א גרעסערע יידישע מאַסן־ישובים, וואו עס זיינען אויך דאָ זייערע פריינד און באַקאַנטע.

אין זייער דראַנג אַוועקצוגיין פון זייערע היימלענדער האָט אויך געשפילט אַ ראָלע דער פאַקט וואָס כמעט אַלע פון זיי זיינען געווען ווירטשאַפטלעך דעקלאַסירט און זיי האָבן נישט געהאַט קיין שום עקאָנאָמישע אחיזה אין לעבן. זייערע אויסזיכטן מאַטעריעל זיך אויפצוארדענען אין די סאָוועטיש־באַהערשטע לענדער זיינען געווען נישט קיין געהויבענע. נאָך די אַלע יאָרן פון פאָליטישע און עקאָנאָמישע דיסקרימינאַציעס אין פאַרמלחמהדיקן פוילן, ליטע, רומעניע א״א לענדער, און נאָך די בלוטיקע רדיפות אין דער היטלער־תקופה, האָט די באַפרייטע יידן זייער ווייניק אָנגעלאָקט די פערספּעק־טיוו צו בלייבן לעבן אונטער אַ קאָמוניסטישער דיקטאַטור.

אָט די אַלע אויסגערעכנטע מאָמענטן צוזאַמענגענומען, האָבן באַוועגט אַ סך געראַטעוועטע יידן צו אַנטלויפן פון זייערע היימלענדער אין מזרח־און צענטראַל־אייראָפּע. זיי האָבן געשטרעבט אָנצוקומען אין די ש״ה־ישובים, וואָס האָבן דעמאָלט זיך געהאַלטן אין פאַרמירן אין דייטשלאַנד, עסטרייך און איטאַליע מיט דער האָפענונג, אַז פון דאָרטן וועט מען פריער אָדער שפּעטער קענען פאָרן קיין א״י, אַמעריקע א״אַ לענדער מעבר־לים.

שוין בעת זיין ערשטן באַזוך צו דער ש״ה אין אָקט׳ 1945 האָט דוד בן־גוריון, וואָס איז דעמאָלט געווען פאָרזיצער פון דער יידישער אַגענטן, גע־בראַכט צום אויסדרוק דעם געדאַנק, אַז מע מוז אָט דעם גרויסן שטראָם יידישע פּליטים אָרגאַניזירן אין די לאַגערן און זיי אויסנוצן פאַר דער פאַר־ווירקלעכונג פונעם ציוניסטישן אידעאַל, צו שאַפן אַ יידישע נאַציאָנאַלע היים אין א״י. בן־גוריון צוזאַמען מיט די אָנדערע אָנפירערס פון דער ציוניסטישער וועלט־באַוועגונג האָבן געשטרעבט דעם דאָזיקן יידישן מאַסן־געלויף צו פאַרוואַנדלען אין אַ יציאת מזרח־אייראָפּע. דורכן קאָנצענטרירן די אָנטלאָפענע יידן אין דייטשלאַנד איז מען געווען אויסן נישט בלויז צו געפינען פאַר זיי אַ צייטווייליקן מקום־מנוחה, נאָר מען האָט אויך געהאָפט אַז ס׳רוב פון זיי וועלן אַוודאי שאַפן אַ גרויסן רעזערוו פון קאַנדידאַטן פאַר עליה, אוך דאָס וועט צוליב כמה טעמים דעם ציוניזם שטאַרק צוניץ קומען.

דעם 19טן אָקט׳ 1945 איז בן־גוריון אָנגעקומען פון פאַריז קיין פראַנק־פורט־מיין. דעם זעלביקן טאָג איז ער אויפגעטראָטן פאַר יידן אין לאַגער ציילסהיים (פאַרשטאָט פון פראַנקפורט). די ש״ה־יידן האָבן מיט באַגייסטערונג אויפגענומען דעם ציוניסטישן מנהיג. ברענענדיק זיין טרייסטוואָרט צו די ניצול געווארענע קרבנות פון נאַציזם האָט בן־גוריון זיי פאַרזיכערט, אַז דער א״י־ישוב איז מוכן ומזומן זיי אויפצונעמען מיט אָפענע אָרעמס און היילן די טיפע וואונדן, וואָס דער היטלער־חורבן האָט זיי גורם געווען.

ער האָט זיי צוגעזאָגט, אַז די יידן אין א״י וועלן טאָן אַלץ כדי צו באַזייטיקן אַלע מניעות, וואָס וועלן זיך געפינען אויפן וועג צו זייער עליה אין יידישן לאַנד.

דעם זעלביקן טאָג האָט בן־גוריון געהאַט אַן אוידיענץ ביי אייזענ־האַוערס געהילף, גענעראַל וואָלטער בידל סמיט. פאָרשטעלנדיק בן־גוריונען פאַר סמיטן האָט טשאַפּלין ניידיטש געזאָגט צו אים: „אויב די יידן אין א״י וואָלטן איצט געווען בירגער פון אַ זעלבשטענדיקער יידישער מדינה, וואָלט איך אייך איצט פאָרגעשטעלט דעם פּרעמיער־מיניסטער פון דער יידישער מדינה — בן־גוריונען״ [19]). שפּעטער איז אויך פאָרגעקומען אַ קורצע אוידיענץ פון בן־גוריונען ביי אייזענהאַוערן.

אויף אַ צוזאַמענקום מיט ציוניסטישע עסקנים פון פראַנקפורטער ראַיאָן האָט בן־גוריון געשטעלט די פאַרזאַמלטע אַזעלכע שאלות: וועלן די ש״ה־יידן זיך לאָזן איבערערעדן צו עמיגרירן אין אַנדערע לענדער, אַחוץ א״י, אויב אַ וואָסער עס איז לאַנד וועט יאָ מסכים זיין אויפצונעמען די יידישע פּליטים? אויב די עליה קיין א״י וועט זיין פאַרבונדן מיט גרויסע סכנות, זיינען די באַפרייטע יידן גרייט צו גיין אויף דעם וועג? בן־גוריון האָט פאַר די פאַרזאַמלטע מגלה געווען, אַז אין פאַל ווען אַלע וועגן וואָס פירן צו דער עליה קיין א״י וועלן זיין פאַרשפּאַרט, איז דאָ אַ פּלאַן צו אָרגאַניזירן אַ מאַרש פון די ש״ה־יידן קיין א״י. לויט אָט דעם פּלאַן וועלן אין איינעם אַ טאָג פון אַלע לאַגערן זיך לאָזן יידן צו פוס איבער דייטשלאַנד, איטאַליע, פראַנק־רייך צו די האַפנס פון מיטללענדישן ים, פון וואַנען זיי וועלן פאַר יעדער פּרייז זען צו דערגרייכן די ברעגן פון יידישן לאַנד. בן־גוריון האָט געוואָלט וויסן צי די באַפרייטע יידן וועלן זיך לאָזן מיטרייסן פון אָט דעם „מאַרש פון פאַרצווייפלונג״ [20]).

פון ציילסהיים איז בן־גוריון געפאָרן באַזוכן דעם יידישן די־פּי־לאַגער אין פעלדאַפינג. אין זיין רעדע פאַר די יידן אין פעלדאַפינגער לאַגער האָט בן־גוריון געזאָגט [21]):

„... מיט 50 יאָר צוריק וואָלט קיינער נישט געגלייבט, אַז דאָס פאָלק פון בעטהאָווענען וועט טאָן דאָס וואָס עס האָט געטאָן. מיר האָבן נישט קיין יסוד צו דערוואַרטן פון דער וועלט, אַז זי זאָל אונדז פאַרהיטן אין דער צוקונפט פון אַזעלכע אַכזריותן. דאָס וועט מען פאַרהיטן בלויז דעמאָלט, ווען מיר אַליין וועלן שאַפן תנאים, וואו דאָס וועט נישט קאָנען געשען.

„... די געשיכטע וועט אונדז קיין מאָל נישט מוחל זיין, אויב מיר וועלן נישט זיין אַנטשלאָסן — נישט אויפן פּאַפּיר, נאָר יעדער איינער ביי זיך אַליין — נישט צו רוען כל־זמן מיר וועלן נישט באַקומען קיין גלייכע רעכט מיט אַלע פעלקער צוגלייך.

„... אין ארץ־ישראל שטייען מיר פּנים־אל־פּנים מיט אַ נייעם בראשית. מיר שאַפן יעדע זאַך אַליין. איטלעך פאָלק, וואָס האָט געהאַט

19) Nadich, J., *op. cit.*, p. 233.

20) דאָרטן, ז׳ 234.

21) Schwarz, L., *op. cit.*, pp. 52-53.

פאַרנומען ארץ־ישראל, האָט בלויז געהאָלפן זי חרוב מאַכן... איך גלייב נישט אַז די מלחמה איז פאַר אונדז שוין געענדיקט. עס איז מעגלעך אַז מיר שטייען ערב אַ נייער מלחמה, אויב די אָנפאַלן אויפן ישוב וועלן נישט אָפּגעשטעלט ווערן. מיר וועלן קעמפן, און נישט מיט ווערטער. אונדזער יוגנט וועט קעמפן. אויב די ענגלענדער וועלן פאַר אונדז האַלטן פאַרמאַכט די טירן פון ארץ־ישראל, וועט אונדזער יוגנט זיי עפענען.

„...זייט נישט דערשראָקן, אויב איר וועט מאָרגן אָדער איבער־מאָרגן הערן וועגן נייע גזירות קעגן ישוב אין ארץ־ישראל. עס איז אויסגעוואָקסן אַ יידישער כוח, וואָס וועט קעמפן צוזאַמען מיט אייך פאַר אַ שטאָלצער, אומאָפּהענגיקער ארץ־ישראל. איך גלייב באמונה שלימה, אַז נישט בלויז אונדזערע קינדער, נאָר אויך מיר, די גרוי־האָריקע, וועלן נאָך דערלעבן צו זען די יידישע מדינה".

נאָכן באַזוכן עטלעכע גרעסערע יידישע די־פּי־לאַגערן האָט בן־גוריון זיך צוריקגעקערט קיין פראַנקפורט. צוזאַמען מיטן ניי באַשטימטן יידישן ראַטגעבער ביי דער הויפּטקוואַרטיר, ריכטער שמעון ריפקינד, און דעם פריערדיקן יידישן קאָנסולטאַנט טשאַפּלין ניידיטש, האָט בן־גוריון ווידער אַ מאָל באַזוכט גענעראַל סמיטן און זיי האָבן מיט אים דיסקוטירט פּראָב־לעמען פון דער ש"ה. בן־גוריון האָט רעקאָמענדירט צו אָרגאַניזירן אין די יידישע לאַגערן אַ פּראָגראַם פון אַרבעט, דערציאונג, קולטור, ספּאָרט. כדי דורכצופירן די דאָזיקע פּראָגראַם מיט הצלחה, האָט בן־גוריון פאָרגעלייגט אַז מע זאָל גרעסערע צאָלן יידישע פּליטים אַרויסנעמען פון די לאַגערן און זיי באַזעצן ווי אַ קאָלעקטיוון איינס אין דערפער אָדער שטעטלעך, וואָס מע זאָל פאַר דעם צוועק רעקוויזירן פון די דייטשן. בן־גוריון האָט געהאַלטן אַז דאָס וואָלט געמאַכט מעגלעך פאַר די געוועזענע יידישע היטלער־קרבנות אַריבערצוגיין צו מער נאָרמאַלע לעבנס־באַדינ־גונגען און פאַר איינס וואָלטן זיי אויך זיך צוגעגרייט צו אַ פּראָדוקטיוון לעבן אין א"י, וואו זיי וועלן מיט דער צייט זיך באַזעצן. בן־גוריון האָט געוואָלט די דאָזיקע איבערגאַנג־תקופה אויסנוצן פאַר ציוניסטישער הכשרה אין אַ גרעסערן מאַסשטאַב. ער האָט אויך געבעטן אַז די אַמעריקאַנער מיליטער־רעגירונג זאָל מיט אַן עראָפּלאַן העלפן אַריבערברענגען פון א"י לאַנדווירטשאַפטלעכע אינסטרוקטאָרן, לערערס א"אַ טוערס פאַר דער ש"ה.

די אַמעריקאַנער אַרמיי־פירערס אין דייטשלאַנד, אייזענהאַוער און סמיט, האָבן צוגעזאָגט די יידישע פירערס צו פאַרוואַנדלען די אַמעריקאַנער אָקופּאַציע־זאָנע אין דייטשלאַנד אין אַ „צייטווייליקן אָפּדאַך פאַר די גערודפטע יידן". זיי האָבן אָבער נישט נאָכגעגעבן דעם יידישן פאַרלאַנג צו קאָנצענטרירן די יידישע פּליטים אין איין ראַיאָן, וואָס מע זאָל אָפּליידיקן פון דער אָרטיקער דייטשער באַפעלקערונג. זיי האָבן געהאַלטן אַז דאָס וואָלט פאַרגרעסערט די אַנטיסעמיטישע שטימונגען צווישן די דייטשן.

ווען גענעראַל סמיט האָט געפרעגט דעם יידישן ראַטגעבער ריכטער ריפ־קינד ווי גרויס, מיינט ער, קען זיין די צאָל יידישע פּליטים, וואָס מע קען

דערוואַרטן אין דייטשלאַנד, האָט ער אָנגעגעבן די צאָל פון אַן ערך אַ פערטל מיליאָן, און ער האָט שיעור נישט נביאיש געטראָפן.

לכתחילה האָט די בריחה, אָדער ווי זי האָט אָפּיציעל געהייסן „אינפיל־טראַציע", געבראַכט קיין דייטשלאַנד אין דורכשניט 5,000 יידישע פּליטים אַ חודש. אָבער שוין אין פרילינג 1946 איז דער צושטראָם פון אָט די יידן געוואָרן גרעסער און דאָס איז געווען איינע פון די צענטראַלע פּראָבלעמען פון דער ש״ה. אַ סך פּוילישע יידן, וואָס האָבן בעת דער מלחמה געלעבט אין סאָוועט־רוסלאַנד און האָבן נאָך דעם קריג זיך רעפּאַטריאירט קיין פּוילן, האָבן דאָרטן נישט געוואָלט פאָרבלייבן[22]). זיי האָבן זיך ווייטער געלאָזן אין וועג אַריין צו די יידישע די־פּי־לאָגערן און דאָס האָט פאַרגרעסערט דעם דרוק פון דער בריחה.

דער הויפּטשטראָם פון דער בריחה איז בשעתו געגאַנגען פון שטעטין קיין בערלין און פון דאָרטן — אין די פּאָרשיידענע יידישע פּליטים־לאָגערן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד. אין מאַי 1946 זיינען אָנגעקומען העכער 7 טויזנט יידישע פּליטים און מען האָט געערעדט, אַז אין שטעטין קאָנצענטרירן זיך נאָך 20 טויזנט יידן.

די אָנפּירערשאַפט פון דער ש״ה צוזאַמען מיטן מינכנער אָפּטייל פון סוכנות האָבן וועגן דעם אינטערוועניְרט ביים ראָטגעבער פאַר יידישע ענינים, ראָביי פיליפּ בערנשטיין, וואָס האָט צוגעזאָגט וועגן דעם ענין צו באַזוכן דעם פאַרטיי־פונקט פון פּליטים אין בערלין. וועגן ראָביי בערנשטיין האָט דערזען אַ טראַנספּאָרט אָפּגעריסענע קינדער, וואָס זיינען נאָר וואָס אָנגע־קומען קיין בערלין, האָט עס אויף אים געמאַכט אַ פיינלעכן רושם און ער האָט צוגעזאָגט זיין אייליקע הילף.

אין יוני 1946 איז אין דער אַמעריקאַנער הויפּטקוואַרטיר אין דייטש־לאַנד פאָרגעקומען אַ באַראַטונג פון פּאָרשטייערס פון דער מיליטער־רעגירונג און פון דער ש״ה, צו באַטראַכטן די פראָגע וועגן דער גרויסער צאָל יידישע פּליטים וואָס שטראָמען אין די לאָגערן. לויטן פאָרלייג פונעם אָנפּירער פון א״י־אַמט אין דייטשלאַנד, ד״ר חיים האָפמאַן, האָט דער ראש פון דער מיליטער־רעגירונג, געניראַל מעקנעריִ, דערלויבט אַריינצולאָזן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע נייע 40 טויזנט יידישע פּליטים אין פאַרלויף פון די נאָענטסטע דריי זומער־חדשים[23]).

אָבער אין אַ חודש אַרום, דעם 4טן יולי 1946, אין געשען דער פּאָגראָם אין קעלץ, וואו עס האָבן געלעבט 150 געראַטעוועטע יידן. בעתן פּאָגראָם האָט מען מער ווי 40 יידן געטייט און 50 פאַרוואונדעט. די דאָזיקע שרעק־

22) נאָכן אָנפאַל פון דייטשלאַנד אויף פּוילן, אין סעפּט׳ 1939, זיינען אַן ערך 300 טויזנט פּוילישע יידן אָנטלאָפן קיין סאָוועט־רוסלאַנד. ביז יוני 1941, ווען היטלער האָט אָנגעהויבן די מלחמה קעגן רוסלאַנד, זיינען די פּוילישע פּליטים אין רוסלאַנד געווען אינטערנירט אין לאָגערן. בעת דער רעפּאַטריאַציע פון רוסלאַנד קיין פּוילן נאָך דער מלחמה האָבן אַן ערך 150 טויזנט פּוילישע יידן זיך צוריקגעפֿאָרט קיין פּוילן.

23) הסוכנות היהודית לארץ־ישראל. המשלחת בגרמניה. דין וחשבון, תש״ו—תש״ט. מינכן, תש״ט, ז׳ 5.

לעכע הריגה, וואָס עס האָבן דורכגעפירט פּוילישע פּאָגראָמשטשיקעס, האָט אַלאַרמירט די לעבן־געבליבענע יידן אין פּוילן. צענדליגער טויזנטער פּוילישע יידן זיינען אַנטלאָפן פון זייערע היימען און האָבן זיך געריסן אָנצוקומען צו די יידן פון דער ש״ה.

עס איז געווען קלאָר, אַז די באַקומענע דערלויבעניש פון דער מיליטער־רעגירונג אַריינצולאָזן 40 טויזנט יידישע פּליטים וועט נישט זיין גענוג. ראַביי בערנשטיין איז אַוועקגעפאָרן קיין פּוילן, כדי אויף אַן אָרט זיך צו באַקענען מיטן מצב. זיין פּערזענלעכע באַגעגעניש מיט יידן אין פּוילן האָט אים איבערגעצייגט אַז די מיליטער־רעגירונג וועט מוזן דערלויבן אַ סך אַ גרעסערע צאָל יידן אַריינצוקומען אין דער אַמעריקאַנער אָקופּאַציע־זאָנע.

צום שבח פון די רעגירונגס־קרייזן אין וואַשינגטאָן דאַרף מען זאָגן, אַז זיי האָבן דעמאָלט אַרויסגעוויזן אַ הומאַניטאַרע פאַרשטענדעניש פאַר די קרבנות פון באַנייטן אַנטיסעמיטיזם און לויט זייערע אָנווייזונגען האָט די מיליטער־רעגירונג דערלויבט 100 טויזנט יידישע פּליטים אַריינצוקומען אין די אַמעריקאַנער זאָנעס אין דייטשלאַנד און עסטרייך. פאַקטיש זיינען דעמאָלט געווען אָפן די גרענעצן פון אָט די זאָנעס פאַר די אַנטלויפנדיקע יידן פון מזרח־איראָפּע. דער בריחה־שטראָם איז געגאַנגען פון פּוילן קיין טשעכאָסלאָוואַקיע און פון דאָרטן קיין ווין, און פון ווין — מיט מיליטערישע טראַנספּאָרטן צו די יידישע די־פּי־לאַגערן אין דייטשלאַנד און עסטרייך.

דער צושטראָם פון 100 טויזנט יידן האָט פאַרגרעסערט דעם ש״ה־ישוב פון העכער 50 טויזנט אין האַרבסט 1945 אויף העכער 150 טויזנט אין האַרבסט 1946. צוליב דעם האָט מען געמוזט עפענען נייע לאַגערן און אויך פאַרגרעסערן די אַלטע.

כאָטש בדרך כלל האָט די אַמעריקאַנער מיליטער־רעגירונג אין דייטשלאַנד און עסטרייך געזען צו העלפן די ניי געקומענע יידישע פּליטים, האָט אַבער דער צ״ק פון די באַפרייטע יידן אין מינכן עטלעכע מאָל געדאַרפט אויספועלן ביי דער מיליטער־מאַכט זי זאָל מילדערן אירע פאַראָרדענונגען ביים אויפנעמען די יידן, וואָס זיינען אָנגעקומען מיט דער בריחה. אַזוי, אַ שטייגער, האָט די אַרמיי־אָנפירונג געווארנט דעם צ״ק אַז זי וועט נישט דערלויבן אַריינצוזעצן נאָך מענטשן אין לאַנדסבערג, פעלדאַפּינג א״אַנד יידישע די־פּי־לאַגערן, וואָס זיינען שוין פון פריער געווען איבערגעפאָקט מיט פּליטים. נאָך מער, די אַרמיי האָט פאַרלאַנגט אַז פון אָט די לאַגערן זאָל מען אַרויסנעמען מענטשן, אַניט וועט זי עס אַליין טאָן אויפן וועג פון צוואַנג־עוואַקואַציע. די פראַגע איז אָבער געווען: וואו נעמט מען נייע, מער־ווייניק צוגעפאַסטע לאַגערן פאַרן אומאויפהערלעכן שטראָם פון נייע פּליטים? האָט טאָקע די דאָזיקע פראַגע פאַרשאַפט די ש״ה־פירערס גאָר אַ סך זאָרג און מי.

נאָך לענגערע באַמיאונגען האָט זיך איינגעגעבן אויסצופועלן, אַז אויך פאַר די צוגעקומענע מענטשן זאָל מען אָנערקענען דעם סטאַטוס פון די־פּיס, וואָס זיינען באַרעכטיקט צו געניסן הילף פון דער מיליטער־מאַכט, אונרא

א״אַ אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן געאַרבעט לטובת די אויסגעוואָרצלטע פער־זאָנען. ריין פאָרמעל האָט מען די פריערדיקע פּליטים באַצייכנט מיטן נאָמען „די־פּיס״, און די שפּעטערדיקע — „אינפּילטריס״, ווייל זיי האָבן אינ־פילטרירט די די־פּי־לאַגערן. פאַקטיש, אָבער, איז נישט געווען קיין תּוכיקער חילוק אין זייערע רעכט און אויך אינעם אופן, ווי עס האָבן זיי באַהאַנדלט די מאַכט־אַרגאַנען און הילף־אַרגאַניזאַציעס.

די דאָזיקע, לפּי־ערך, ליבעראַלע פּאָליטיק האָט אָנגעהאַלטן ביז צום סוף 1946, ווען אונטערן דרוק פון פאַרשיידענע אינטערנאַציאָנאַלע פּאָלי־טישע פאַקטאָרן האָט די סיטואַציע אין דייטשלאַנד בהדרגהדיק זיך געביטן לרעת דער ש״ה. אין דעם פּרט דאַרף מען דערמאָנען די רעדע פון אַמע־ריקאַנער אויסערן־מיניסטער דזשעימס פּ. בוירנס, וואָס האָט דעם 6טן סעפּט׳ 1946 אין שטוטגאַרטער אָפּערע־הויז אָנגעזאָגט דער וועלט די נייע פּאָליטיק פון די פאַראייניקטע שטאַטן לגבי דייטשלאַנד.

דערקלערנדיק אַז עס איז שוין אַריבער מער ווי אַ יאָר זינט עס האָבן זיך געענדיקט די קריג־אָפּעראַציעס און מע קאָן נישט נייטן מיליאָנען דייטשן צו לעבן אין ספּקות בנוגע זייער גורל, האָט דער ראש פון סטייט־דעפּאַרט־מענט געזאָגט:

„... די פאַראייניקטע שטאַטן קענען נישט באַפרייען דייטשלאַנד פון אירע שווערקייטן, וואָס זיינען געקומען פאַר איר צוליב דער מלחמה וואָס אירע פירערס האָבן אָנגעהויבן. אָבער די פאַראייניקטע שטאַטן האָבן נישט דעם פאַרלאַנג צו פאַרגרעסערן די דאָזיקע שווע־ריקייטן, אָדער נישט צו געבן די דייטשן — כל־זמן זיי רעספּעקטירן מענטשלעכע פרייהייט און גייען אויף די וועגן פון שלום — די געלעגנהייט צו שאַפן אַן אויסוועג ווי אַזוי אַרויסצוגיין פון אָט די שווערקייטן.

„דאָס אַמעריקאַנער פאָלק וויל צוריקגעבן דעם דייטשן פאָלק די רעגירונג פון דייטשלאַנד. דאָס אַמעריקאַנער פאָלק וויל העלפן דאָס דייטשע פאָלק צו געפינען דעם וועג צוריק צו אַ בכבודיק אָרט צווישן די פרייַע און שלום־ליבנדיקע פעלקער פון דער וועלט [24].

בוירנסעס דערקלערונג, וואָס מען האָט לפּי־ערך גאַנץ גינציק אויפגע־נומען אין ענגלאַנד, האָט אין פראַנקרייך אַרויסגערופן אַ שטאַרקע אומ־צופרידנקייט. אויף מאָרגן, נאָך דער שטוטגאַרטער רעדע, האָבן די פאַריזער צייטונגען פון אַלע פאָליטישע ריכטונגען פּה־אחד דערקלערט, אַז וואַשינג־טאָן האָט אָנגענומען אַ בפירוש פראָ־דייטשע פאָליטיק און אַז די רעגירונג פון די פאַראייניקטע שטאַטן איז מער באַזאָרגט וועגן דעם וואוילשטאַנד פון דייטשלאַנד ווי פון אירע קרבנות.

גאָר גרויס איז אָבער געווען די פאַרביטערונג אין דער יידישער וועלט בכלל און אין דער ש״ה בפרט. כאָטש יידן האָבן גאַנץ גוט געוואוסט, אַז דער נייער פּראָ־דייטשער קורס פון סטייט־דעפּאַרטמענט איז אַ רעזולטאַט פון דעם אַלץ מער זיך צעוואַקסנדיקן קאַלטן קריג צווישן מזרח און מערב

24) ניו־יאָרק טיימז, סעפּט׳ 7, 1946.

און אַז יעדער צד זוכט מיט אַלע מיטלען צו געווינען די סימפּאַטיעס פון דייטשן פּאָלק, — איז עס אָבער פּאַר יידן געווען אַ גאָר קליינע נחמה און זייער פּאַרדרוס איז געווען גרויס.

ווי אַ דירעקטער פועל־יוצא פון אָט דעם נייעם קורס איז אין עטלעכע חדשים אַרום, דעם 1טן יאַנואַר 1947, אַריין אין קראַפט דער דערגרייכטער הסכם צווישן וואַשינגטאָן און לאָנדאָן, אַז די אַמעריקאַנער און ענגלישע זאָנעס אין דייטשלאַנד זאָל מען להבא טראַקטירן ווי איין עקאָנאָמישע גאַנצקייט. דער ניי באַשטימטער ראש פון דער אַמעריקאַנער מיליטער־רעגירונג, געניעראַל לושיוס קלעי, האָט ענערגיש זיך געמומען דורכצופירן די ווירטשאַפטלעכע צונויפשמעלצונג פון אָט די ביידע זאָנעס און צו שאַפן די „ביזאָנע" — דער ערשטער ממשותדיקער טריט אויפן וועג פון ווידער־אויפבוי פון דייטשלאַנדס מאַכט אין דער וועלט בכלל און אין איראָפּע בפרט [25]).

די ש״ה אין דייטשלאַנד האָט גאָר גיך געמומען שפּירן אויף אירע אייגענע פלייצעס די השפּעה פון די נייע פּאָליטישעווינטן לגבי די דייטשן. נאָך מער ווי ביז דעמאָלט האָט דער צ״ק פון די באַפרייטע יידן, מיט דער הילף פון דעם יידישן ראַטגעבער ביי דער אַקופּאַציע־מאַכט און די יידישע וועלט־אַרגאַניזאַציעס, געדאַרפט מאַכן די גרעסטע אַנשטרענגונגען ביים פּאַרטיידיקן די אינטערעסן פון די געראַטעוועטע יידן.

אַנהייב פרילינג 1947 האָט די אַמעריקאַנער מיליטער־רעגירונג פאַר־אַרדנט נישט אויפצונעמען אין די די־פּי־לאַגערן קיין נייע פּליטים, וואָס זיינען אָנגעקומען אין די אָקופּאַציע־זאָנעס נאָכן 21סטן אַפּר׳ 1947 [26]). אויסלענדישע יידישע אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן געאַרבעט אין דער ש״ה, בפרט דער דזשאָינט, האָבן געמוזט איבערנעמען אויף זיך דאָס אויס־האַלטן די שפּעטער געקומענע יידישע פּליטים.

אַחוץ פון פוילן זיינען צוגעקומען נאָך יידן פון רומעניע, אונגאַרן, טשעכאָסלאָוואָקיע א״א לענדער הינטער דעם אייזערנעם פאָרהאַנג. אַזוי, אַ שטייגער, האָט אין פרילינג 1947 זיך אָנגעהויבן אַ מאַסן־בריחה פון יידן פון רומעניע קיין עסטרייך און פון דאָרטן — קיין דייטשלאַנד. צו ערשט האָט די יידישע אַגענטור נישט דערמוטיקט די אַנטלאָפענע רומענישע יידן צו קומען קיין דייטשלאַנד. זי האָט געהאָפט, אַז אפשר וועלן די פּליטים קענען צייטווייליק זיך איינאָרדענען אין אַנדערע שכנישע לענדער. אגב, האָט די רומענישע רעגירונג געהאַט צוגעזאָגט די ציוניסטישע קרייזן צו טאָלערירן די אומלעגאַלע עליה פון אירע רומענישע האָפנס. אַחוץ דעם

---

25) שפּעטער איז אויך די פּראָצעדור זאָנע צוגעשטאַנען צו דעם עקאָנאָמישן הסכם פון דער ווירטשאַפּטלעכער ביזאָנע האָט מען געשאַפן אַ טריזאָנע. צו יענער צייט איז די אָנפירונג פון דער אַמעריקאַנער אָקופּאַציע־זאָנע אַריבער פון פּאַרטיידיקונג־מיניסטעריום אין רשות פון סטייט־דעפּאַרטמענט. דעם 31סטן מאַי 1948 האָבן די מערב־מלוכות באַשלאָסן אויפצושטעלן די מערב־דייטשע פעדעראַלע רעפובליק. דער דאָזיקער באַשלוס איז אַריין קראַפט דעם 21סטן סעפּט׳, 1949.

26) אין דער ענגלישער זאָנע איז אָט די דאַטע געווען: 1טער יולי 1946.

איז שוין דעמאָלט געווען גילטיק דער פאַרבאָט פון דער מיליטער־רעגירונג אויפצונעמען נייע פּליטים אין די לאַגערן. פון דעסטוועגן האָט מען 20 טויזנט יידן, וואָס זיינען אַנטלאָפן פון רומעניע סוף יאָר 1947, איינגעאָרדנט אין דער ש״ה: העכער אַ העלפט — אין עסטרייך פון וואַנען ס׳רוב פון זיי זיינען שפּעטער אַוועק קיין איטאַליע, און אַרום 8 טויזנט — אין דייטשלאַנד [27]).

די קאָמוניסטישע איבערקערעניש אין טשעכאָסלאָוואַקיע און אונגאַרן האָבן אויך באַוועגט טייל יידן צו אַנטלויפן פון זייערע היימען און צו זוכן אַ מקום־מקלט אין די די־פּי־לאַגערן. נאָכן פאַלן פון בענעשעס רעגירונג אין פעברואַר 1948 זיינען פון טשעכאָסלאָוואַקיע אַנטלאָפן 11 הונדערט יידן, וואָס זיינען אָנגעקומען אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד [28]).

אין דער ערשטער העלפט פון יאָר 1948 האָבן פון אונגאַרן אַ סך יידן געוואָלט דורך טשעכאָסלאָוואַקיע דערגרייכן דעם אַמעריקאַנער טייל דייטשלאַנד, אָבער די אונגאַרישע און טשעכאָסלאָוואַקישע רעגירונגען האָבן אָנגענומען שותפותדיקע מיטלען אָפּצוהאַלטן דעם יידישן געלויף פון אונגאַרן. אַ 4־5 טויזנט אונגאַרישע יידן האָט זיך אינגעגעבן אַריבערצוכאַפן אין די אַמעריקאַנער זאָנעס אין דייטשלאַנד און עסטרייך [29]).

די צאָל אָנטלאָפענע יידן פון די סאָוועטישע סאַטעליטן־לענדער איז אין יאָר 1949 געוואָרן נאָך גרעסער. במשך דעם יאָר זיינען דורכן בריחה־פונקט אין ראָטשילד־שפּיטאָל אין ווין דורכגעגאַנגען 13,410 יידישע פּליטים פון די מזרח־אייראָפּאישע לענדער [30]).

סוף סעפּט׳ 1947 זיינען אין רשות פון דער אינטערנאַציאָנאַלער פּליטים־אָרגאַניזאַציע געווען 167,476 יידישע די־פּיס, וואָס האָבן באַטראַפן אַן ערך איין פּערטל פון דער אַלגעמיינער צאָל די־פּיס. לויט זייערע פאַרמלחמה־דיקע וואויינערטער האָבן זיי אָפּגעשטאַמט פון די וויטערדיקע לענדער [31]):

אָפּשטאַמלאַנד	צאָל יידישע די־פּיס	פּראָצענטזאַץ פון דער אַלגעמיינער צאָל ש״ה־יידן
פּוילן	122,313	73.0
רומעניע	18,549	11.0
אונגאַרן	8,445	5.0
טשעכאָסלאָוואַקיע	6,602	4.0
דייטשלאַנד	6,167	3.7
ליטע	1,786	1.1
אַנדערע	3,614	2.2
סך־הכל	167,476	100.0

27) המשלחת בגרמניה. דצ״ו, זו׳ 7־8.

28) Grossmann, K., *op. cit.*, p. 16.

29) דאָרטן גופא.

30) דאָרטן גופא.

31) דאָרטן, ז׳ 19.

פאַקטיש איז די צאָל יידישע די־פּיס געווען אַ סך גרעסער. דער חילוק נעמט זיך פון דעם, וואָס נישט אַלע יידישע פּליטים האָבן געהערט אונטער דער יוריסדיקציע פון אונראַ און שפּעטער — פון איר יורשטע אירא.

וואָס שייך דער ש״ה אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד, האָט זי דעם 28סטן פעבר׳ 1947 געציילט העכער 144 טויזנט נפשות און זי איז געווען פאַרטיילט אַזוי [32]:

ראַיאָן	אין לאַגערן	אין שטאָטישע ישובים	אין קינדער־צענטערס	אין הכשרה־פּונקטן	אין שפּיטעלער, סאַנאַטאָריעס, אָפּרוהיימען	סך־הכל
מינכן	34,754	16,995	2,237	1,282	2,463	57,731
שטוטגאַרט	12,706	4,364	680	——	52	17,802
פראַנקפורט	28,643	3,341	596	297	446	33,323
באַמבערג	8,837	5,214	539	1,611	179	16,380
רעגנסבורג	11,539	6,529	——	428	352	18,848
אלג׳ סך־הכל	96,479	36,443	4,052	3,618	3,492	144,084

צאָל לאַגערן, שטאָטישע ישובים אאַז״וו און דער פּראָצענט ש״ה־באַפעלקערונג אין זיי [33]:

	אויפהאַלט־ערטער	צאָל	פּראָצענט פון דער ש״ה־באַפעלקערונג
1.	לאַגערן	61	67.0
2.	שטאָטישע קהילות	138	25.3
3.	קינדער־צענטערס	14	2.8
4.	הכשרה־פּונקטן	39	2.5
5.	שפּיטעלער א״אַ	47	2.4

די פונאַנדערגרופּירונג פון דער ש״ה־באַפעלקערונג, לויט עלטער און מין, איז דעם 1טן פעבר׳ 1947 געווען אַזאַ [34]:

ראַיאָן	צאָל אויס־געפרעגטע פּערזאָנען	קינדער ביז 1 יאָר	און יוגנטלעכע פון 1 ביז 5	פון 6 ביז 17	מענער פון 18 ביז 44	פון 45 און עלטער	פרויען פון 18 ביז 44	פון 45 און עלטער
מינכן	56,410	2,679	1,416	6,463	24,250	2,812	16,850	1,940
שטוטגאַרט	17,057	532	881	2,323	6,450	797	5,354	720
פראַנקפורט	32,971	1,760	1,887	4,145	11,948	1,716	9,938	1,577
באַמבערג	14,373	717	459	1,478	6,055	645	4,471	548
רעגנסבורג	18,226	922	743	1,690	7,923	819	5,428	701
בסך־הכל	139,037	6,610	5,386	16,099	56,626	6,789	42,041	5,486

32) American Joint Distribution Committee. Statistical Office. *Jewish Population in the U.S. Zone of Germany as of February* 28, 1947. Heidelberg, mimeogr., p. 13.

33) דאָרטן, ז׳ 19.

34) דאָרטן, זז׳ 15־16.

אין אַ יאָר אַרום, אָנהייב 1948, האָט די צאָל יידישע די־פּיס אין דער זעלביקער זאָנע באַטראָפן קרוב 134 טויזנט נפשות. די דאָזיקע פאַרקלע־נערונג אויף העכער 10 טויזנט פּערזאָן לאָזט זיך דערקלערן מיט דעם, וואָס אפילו ביז צום אויפקום פון מדינת־ישראל האָט אַ קענטיקע צאָל יידן, בעיקר חלוצים און מיטגלידער פון ציוניסטישע יוגנט־אָרגאַניזאַציעס, זיך געלאָזן קיין א״י מיט דער אומלעגאַלער עליה. אַחוץ דעם זיינען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן באַשלאָסן אַריבערצופאָרן קיין פראַנקרייך אָדער אין אַנדערע לענדער פון מערב־אייראָפּע און בעסער דאָרטן וואָרטן אויף דער מעגלעכקייט צו קענען עמיגרירן ערגעץ וואו, איידער צו זיצן אין דייטש־לאַנד. אַ קליינע צאָל יידישע פּליטים האָט זיך איינגעגעבן צו באַקומען אַריינפאָר־וויזעס קיין אַמעריקע א״א לענדער. צוליב דעם אַלעמען איז די צאָל יידן געווארן אַ ביסל פאַרקלענערט. לויט די באַזונדערע ראַיאָנען זיינען די ש״ה־יידן דעמאָלט געווען פאַרטיילט אַזוי [35]:

ראַיאָן	צאָל יידישע לאַגערן און שטאָטישע ישובים	גרייס פון דער ש״ה־באַפעלקערונג
מינכן	64	56,242
שטוטגאַרט	15	15,847
פראַנקפורט	41	32,521
באַמבערג	37	12,964
רעגנסבורג	22	16,000
סך־הכל	179	133,574

***

אין די מערב־סעקטאָרן פון בערלין זיינען אין האַרבסט 1945 געווען 900 נישט־דייטשע יידן, צווישן זיי אַ 100 קינדער. ס׳רוב פון זיי האָבן געשטאַמט פון פוילן, ליטע א״א מזרח־אייראָפּאישע לענדער און זיי האָבן געשטרעבט צו קומען אין די יידישע די־פּי־לאַגערן אין דער אַמע־ריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד. אַ ענויע העלפט פון אָט די ש״ה־יידן האָט זיך דעמאָלט געפונען אין צייטווייליקע אויפהאַלטערטער אויף אירא־נישער שטראַסע 3 און ריקאַס שטראַסע 53.

אין יאַנ׳ 1946 האָט מען אין דער בערלינער פאָרשטאָט שלאַכטנזע (אַמעריקאַנער סעקטאָר) געשאַפן אַן אונרא־לאַגער [36]. צוערשט האָט עס געזאָלט זיין אַן איבערגאַנג־לאַגער פונאַנדערצושיקן די פּליטים אין שטענ־דיקע לאַגערן. מיט דער צייט איז עס אָבער געווארן אַ סטאַבילער לאַגער. זומער 1946 זיינען דאָרטן געווען אַ 5,000 נפשות, צווישן זיי אַן 800 קינדער. ראַביי פיליפּ בערנשטיין, וואָס האָט דעמאָלט באַזוכט בערלין, האָט אויסגע־

35) לויט ידיעות פון אָרגאַניזאַציע־אָפּטייל פון צ״ק פון די באַפרייטע יידן אין מינכן.
36) יידן האָבן דעם לאַגער געראָפן אויפן נאָמען פון הערצלען.

פּועלט מע זאָל אַריבערפירן עטלעכע גרופּעס יידן אין די ש״ה־לאַגערן אין דייטשלאַנד.

צוליבן גרויסן צושטראָם פון יידישע פּליטים אין אַמעריקאַנער סעקטאָר פון בערלין האָט מען זומער 1946 געשאַפן נאָך אַ די־פּי־לאַגער אין טעמפּל־האָף פאַר אַ 3,000 יידן. אַדמיניסטראַטיוו האָט דער טעמפּלהאָפער לאַגער געהערט צום לאַגער שלאַכטנזע.

אַנהייב דעצ׳ 1945 האָט די פראַנצייזישע קאָמענדאַנטור אין בערלין געשאַפן אין דער פאָרשטאָט וויטענוי אַן איבערגאַנג־לאַגער פאַר געווען קאַצעטלערס. אין יולי 1946 האָט די פראַנצייזישע אונרראַ־אַנפירונג איבער־גענומען דעם לאַגער, וואו עס זיינען געווען אַ 500 מענטשן.

סוף פעבר׳ 1947 זיינען אין די מערב־סעקטאָרן פון בערלין געווען 6,404 ניט־דייטשע יידן. פון זיי האָבן 3,404 זיך געפונען אין דיפּי־צענטער, 2,838 אין מאַריענדאָרף [37]) און 162 — אין וויטענוי [38]).

אין דער קריטישער צייט פון דער סאָוועטישער בלאָקאַדע קעגן מערב־בערלין, וועו די אינטערנאַציאָנאַלע פּאָליטישע לאָגע איז געווען זייער אַנגעשטרענגט, האָט מען אין יולי 1948 אַרום 5,000 יידן פון די בערלינער לאַגערן עוואַקואירט מיט ערשפּלאַנען אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד (אין די ש״ה־לאַגערן בשכנות פון קאַסעל, פראַנקפורט א״מ). די יידישע די־פּי־לאַגערן אין בערלין האָבן זיך אויפגעהאַלטן ביזן סוף 1948.

דעם 15טן אָקט׳ 1949 זיינען אין בערלין (אין די מערב־סעקטאָרן פון שטאָט) געווען 1,500 יידישע די־פּיס.

אין די בערלינער לאַגערן האָבן די באַפרייטע יידן אָנגעפירט אַן אינטענסיווע קולטור־געזעלשאַפטלעכע אַרבעט, ווי אין די אַנדערע ש״ה־צענטערס. זיי האָבן געשאַפן שולן [39]), אַרויסגעגעבן אַ צייטונג אונדזער לעבן, אַרגאַניזירט אַ טעאַטער „בדרך״.

בראש פון צ״ק פון די ש״ה־יידן איז געווען ה. שוואַרצבערג. מיט דער דזשאָינט־אַרבעט האָט אָנגעפירט א. ראָק. אונרראַ־דירעקטאָר איז געווען ה. פישביין.

געציילטע ש״ה־יידן האָבן זיך אויך געפונען אין ברעמען, וואָס האָט געהערט צו דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד.

***

וואָס שייך די באַפרייטע דייטשע יידן איז שוין אין אָט דעם קאַפּיטל געווען געזאָגט, אַז אין דער צווייטער העלפט 1945 האָט זייער צאָל באַ־טראָפן אַן ערך 15 טויזנט. די איבערוועגיקע מערהייט פון זיי האָט געלעבט

---

37) דעם לאַגער האָט מען געפרופען אויפן נאָמען פון ביאַליקן.

38) AJDC Bulletin, *op. cit.*, p. 11.

39) אין שלאַכטנזע פאַר 370 און אין טעמפּלהאָף פאַר 400 תלמידים.

אין די גרעסערע שטעט, וואו זיי האָבן געהאַט זייערע אייגענע געמיינדעס. כמעט אַלע געמיינדעס זיינען געווען אונטער דער יוריסדיקציע פון דייטשן קולטוס־מיניסטעריום און זיי האָבן געגאָסן דעם סטאַטוס פון „קערפער־שאַפטן פון עפנטלעכן רעכט".

דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן פון די דייטשע קולטוס־געמיינדעס איז געווען זייער באַגרענעצט. בלויז אין בערלין, מינכן און פראַנקפורט האָבן די געמיינדעס געהאַט ראַבייס, וואָס האָבן אָנגעפירט מיט דער רעליגיעזער און קולטורעלער אַרבעט. דער פראָצענט „מישלינגע" און עלטערע מענטשן צווישן די דייטשע יידן איז געווען אַ גאָנץ הויכער.

אין 1949 האָבן די דייטשע קולטוס־געמיינדעס געציילט העכער 14,000 מיטגלידער (צווישן זיי עטלעכע טויזנט יידישע די־פּיס). זיי האָבן זיך גע־פונען אין די וויטערדיקע שטעט: בערלין — 6,800; דיסלדאָרף — 260; האַמבורג — 1,246; מינכן — 3,000; פראַנקפורט־מיין — 1,700; קעלן — 684 און שטוטגאַרט — 850.

וועג די ש"ה־לאַגערן האָבן זיך געהאַלטן אין ליקווידירן, האָט דער ראַטגעבער פאַר יידישע ענינים ביי דער פראַנקפורטער הויפּטקוואַרטיר, הערי גרינשטיין, צונויפגערופן אַ באַראַטונג צו באַטראַכטן די פראַגע וועגן יידישע די־פּיס וואָס וועלן פאַרבלייבן אין דייטשלאַנד. די באַראַטונג איז פאַרגעקומען דעם 13טן און 14טן מאַרץ 1949 און אין איר האָבן אָנטייל גענומען פאַרשטייערס פון יידישע קולטוס־געמיינדעס, פון ש"ה־יידן און פון אויסלענדישע יידישע אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן אָנגעפירט זייער אַרבעט אין דייטשלאַנד.

דעם 31סטן יולי 1949 איז אויף דער איניציאַטיוו פון יידישן ראַט־געבער פאַרגעקומען אין היידלבערג אַ קאָנפערענץ וועגן דער צוקונפט פון יידן אין דייטשלאַנד. אויך אין דער קאָנפערענץ האָבן אָנטייל גענומען פאַרשטייערס פון דייטשע יידן, פון דער ש"ה און פון די אויסלענדישע יידישע אָרגאַניזאַציעס. אויפן סדר־היום זיינען געווען: (1) יידישע קהילה־אַקטיוויטעטן און מקורים פון הילף (וואוילטעטיקע אַרבעט, רעליגיעזע און קולטורעלע אַקטיוויטעטן, יידישע און נישט־יידישע באַציאונגען); (2) רעסטיטוציע און רעהאַביליטאַציע.

די קאָנפערענץ האָט אויסגעקליבן אַ קאָארדיניר־קאָמיטעט פון די קער־פערשאַפטן וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין דער באַראַטונג. דעם צ"ק פון באַפרייטע יידן אין מינכן האָבן אין אָט דעם קאָמיטעט פאַרטראָטן י. אייפע און פּ. פּיעקאַטש, און דעם צ"ק אין בערגן־בעלזן — י. ראָזנזאַפט. דער קאָארדיניר־קאָמיטעט האָט געזאָלט זיך באַראַטן און באַשליסן וועגן פרינ־ציפּיעל־פּאָליטישע פראָגעס נוגע דעם גאַנצן יידישן ציבור אין דייטשלאַנד [40]). דעם 4טן סעפּט' דעם יאָר איז דער קאָארדיניר־קאָמיטעט זיך צונויפ־

---

40) אַ באַריכט פון צוזאַמענקום איז דעם 1טן נאָוו' 1949 אַרויס א"נ: Conference on *The Future of the Jews in Germany*. Heidelberg: Office of Adviser on Jewish Affairs, 1949, 60 pp., mimeogr.

געקומען אויף אַ זיצונג צו באַשטימען די סטרוקטור און פונקציעס פונעם קאַמיטעט. קיין גרויסע פראַקטישע רעזולטאַטן האָט אָבער אָט דער שותפות־דיקער קאַמיטעט פון דייטשע יאַהודים און ש״ה־יידן נישט דערגרייכט.

3טער קאַפּיטל

צ״ק פון באַפרייטע יידן אין מינכן

שוין אין סאַמע באַגינען פון זייער אַרגאַניזירטן קהילה־לעבן האָבן די באַפרייטע יידן איינגעזען, אַז מען מוז שאַפן אַ צענטראַלע אינסטאַנץ, וואָס זאָל רעפּרעזענטירן די ש״ה כלפי־פנים און כלפי־חוץ.

דעם 20סטן יוני 1945, אין 6 וואָכן אַרום נאָכן סוף פון דער מלחמה, איז אַ קליינע גרופּע חיילים פון דער א״י־בריגאַדע אָנגעקומען אין דער מינכנער פלאַק־קאַזאַרמע מיטן ציל אָנצוקניפן אַ קאָנטאַקט מיט די געראַטעוועטע יידן. דאָס איז געווען די ערשטע באַגעגעניש צווישן בריגאַדע־מענטשן און דער ש״ה אין דייטשלאַנד און זי האָט איבערגעלאָזן אויף ביידע צדדים אַ שטאַרקן רושם. פאַר די נאָר וואָס באַפרייטע יידן איז דאָס געווען אַ גרויסע איבערלעבונג — צום ערשטן מאָל זיך טרעפן מיט די א״י־קעמפערס און פון זיי זיך צו דערוויסן וועגן דער אַרבעט פון דער בריגאַדע, וואָס האָט (ווי אַ טייל פון דער ענגלישער 8טער אַרמיי) זיך אויסגעצייכנט מיט איר העלדישקייט אין דער מלחמה קעגן דייטשלאַנד און אירע פאַרבינדעטע. פון די חיילים האָבן זיי זיך אויך דערוואוסט, אַז די בריגאַדע האָט אין איטאַליע געשאַפן אַ „מרכז אירופּה״ פון וואָנען עס ווערן געשיקט שליחים צו די ש״ה־יידן, כדי צו אָרגאַניזירן זייער עליה קיין א״י.

מען האָט זיך צונויפגערעדט, אַז אין עטלעכע טעג אַרום זאָל מען אין פלאַק־קאַזאַרמע איינאַרדענען אַ יום־טובדיקן צונויפקום מיטן אָנטייל פון פאַרשטייערס פון די אָנדערע יידישע פונקטן אין בייערן. אויף דער דאָזיקער באַראַטונג, וואָס איז פאַרגעקומען דעם 24סטן יוני, איז געקומען צום אויס־דרוק דער וואונטש פון די באַפרייטע יידן וואָס גיכער זיך צו אָרגאַניזירן און צו שאַפן אַ רעפּרעזענטאַטיוועס קערפּערשאַפט, וואָס זאָל קענען ריידן אין זייער נאָמען. אייניצייטיק האָט מען אויך באַשלאָסן אָנצוהייבן אָרגאַניזירן די ציוניסטיש געשטימטע עלעמענטן אין דער ש״ה.

דעם 1טן יולי 1945 איז אין לאָגער פעלדאַפּינג פאַרגעקומען די ערשטע גרעסערע באַראַטונג פון פאַרשטייערס פון דער ש״ה אין בייערן. אין דער באַראַטונג האָבן אָנטייל גענומען איבער 40 דעלעגאַטן און אַ פאָר צענדלינג געסט, צווישן זיי שליחים פון דער בריגאַדע, טשאַפּלין קלאוזנער א״א. אַדוו׳ פרידהיים האָט געעפנט די אסיפה און ד״ר גרינבערג האָט גערעדט וועגן די אָקטועלע פראַבלעמען פון די באַפרייטע יידן. אַ שטאַרקן רושם האָט איבערגעלאָזן דער אויפטריט פון בריגאַדע־מיטגליד מאַיאָר כספי, וואָס האָט

דערקלערט אַז דער גורל פון דער ש״ה און פון א״י־ישוב איז אין אונ דער זעלביקער און אַז די חיילים, ווי פֿאַרשטייערס פון ישוב, זיינען גרייט אַלץ צו טאָן כדי צו העלפן די ניצול געוואָרענע יידן צו דערגרייכן זייער הויפּט־ציל: עליה קיין א״י.

די פעלדאַפּינגער באַראַטונג האָט אָנגענומען אַ סטאַטוט פון „פאַרבאַנד פון די באַפֿרייטע יידן אין בייערן", וואָס איז באַשטאַנען פון 13 פונקטן. שפּעטער האָט מען די אַרבעט פון פאַרבאַנד אויסגעבריטערט און זיין נאָמען געביטן אויף: „פאַרבאַנד פון באַפֿרייטע יידן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד". מען האָט אויך אויסגעקליבן אַ דערווייליקן ראַט פון 21 פּערזאָן, וואָס האָבן פון זיך אויסגעקליבן אַ פּראָוויזאָרישן צענטראַל־קאָמיטעט פון 5 מאַן בראש מיט ד״ר גרינבערגן.

די באַראַטונג האָט זיך אויך געוועندט צו די העכסטע מלוכה־פּירערס פון די אַליאירטע גרויסמאַכטן מיט אַ פֿאַרלאַנג צו אַנולירן דאָס ענגלישע ווייסבוך פון יאָר 1939, צו עפענען די טויערן פון א״י פֿאַר אַלע יידן, וואָס ווילן אַהין פֿאָרן, און צו שאַפֿן דעם יסוד פאַר דער פּראָקלאַמירונג פון אַ יידישער מדינה אין א״י. די אָנגענומענע רעזאָלוציעס האָבן אויסגעדריקט דעם אינהייטלעכן איינשטעל פון די געוועזענע יידישע נאַצי־קרבנות, אַז בלויז עליה קיין א״י איז מסוגל ראַדיקאַל צו פֿאַרענטפֿערן דעם גורל פון דער ש״ה.

כדי אויפצוקלערן די גרונטפּרינציפּן פון דער אַרבעט פון ניי אויסגעקליבענעם צ״ק און צו דיסקוטירן וויכטיקע ענינים (קאָנטאַקט מיט די געשאַפענע לאַגער־פֿאַרוואַלטונגען און שטאָטישע קאָמיטעטן, קאָאָרדינאַציע פון זייער אַרבעט, באַציאונגען מיט דער מיליטער־מאַכט, קאָנטאַקט מיטן יידישן אויסלאַנד), האָט מען אויפן 25סטן יולי צונויפגערופן אַ באַראַטונג אין ס״ט־אָטיליען.

אין דער ס״ט־אָטיליענער באַראַטונג האָבן שוין אָנטייל גענומען קרוב 100 דעלעגאַטן, וואָס האָבן רעפּרעזענטירט כמעט אַלע לאַגערן און שטאָטישע קהילות פון דער ש״ה אין דייטשלאַנד און עסטרייך. אָחוץ דעם האָבן זיך אויך באַטייליקט א״י־שליחים (צווישן זיי אליהו דאָבקין פון דער יידישער אַגענטור), טשאַפּלינס פון דער אַמעריקאַנער אַרמיי א״א. די באַראַטונג האָט פאַרלאַנגט: אינקאָרפּאָרירן די באַפֿרייטע יידישע יוגנט אין די רייען פון דער א״י־בריגאַדע; פולע קאָמפּענסאַציע פאַר דער אבידה פון יידישע לעבנס און פאַר שאַדנס פון יידישע פאַרמעגנס, וואָס די דייטשן האָבן גורם געווען; אַ פאַרטרעטערשאַפט פון דער ש״ה אין אינטערנאַציאָנאַלן טריבונאַל צו משפּטן מלחמה־פאַרברעכערס; אָפּשאַפֿן דעם מיליטעריש רעזשים אין די לאַגערן און געבן די איינוואוינערס דאָס רעכט אויף אַליין־פאַרוואַלטונג; ברענגען לערערס פון א״י צו העלפן איינשטעלן די קולטור־אַרבעט אין דער ש״ה; שאַפֿן אַן אמט אויפצוזוכן קרובים.

אויף מאָרגן האָבן די קאָנפערענץ־אָנטיילנעמערס געמאַכט אַן אַרויספאָר איבער מינכן. טייל דעלעגאַטן זיינען אַריין אין טרויעריק באַרימטן מינכנער

בירקעלער, וואו ס׳איז אין די נאַצי־יאָרן געווען דער טרעפּפונקט פון היטלערן און זיינע חברים, און זיי האָבן דאָרט אויף אַ דעמאָנסטראַטיוון אופן פאָר־געלייגט די אָנגענומענע באַשלוסן פון דער ס״ט־אָטילייענער באַראַטונג. די צערעמאָניע האָט זיך פאָרגעדיקט מיטן זינגען התקוה.

די ביוראָ פון ערשטן צ״ק האָט זיך געפונען אין אַ האַלב חרובער געבידע פון צעבאָמבאַרדירטן דייטשן מוזיי אין מינכן. צו יענער צייט איז דאָרטן אויך געווען אַ טראַנזיט־לאַגער פון אונרא. וואַנדערנדיקע די־פּיס, יידישע און נישט־יידישע, האָבן אין לאַגער געפונען אַ צייטווייליקן מקום־מנוחה. די קאָרידאָר־וועגט פון דער געבידע, וואו דער צ״ק האָט זיך געפונען, זיינען געווען געדיכט באַשריבן מיט נעמען פון לעבן געבליבענע יידן וואָס זוכן זייערע קרובים. דאָס איז געווען אַ מין עפּנטלעכער זוכדינסט און תמיד האָט מען געקענט זען ווי גרופּעס יידן שטייען ביי די וועגט און לייענען אויף־מערקזאַם די פאַרשיידענע נעמען, טאָמער וועלן זיי דאָרטן אָנטרעפן אַ נאָמען פון אַ קרוב אָדער אַ באַקאַנטן.

אין משך פון די ערשטע חדשים נאָך דער באַפרייאונג איז דער צ״ק געווען זייער באַגרענעצט אין זיין אַרבעט. דער קאָנטאַקט מיטן יידישן אויסלאַנד איז צוליב דער נאָכמלחמהדיקער לאַגע אין דייטשלאַנד געווען זייער אַ פאַרשווערטער. די וויכטיקסטע אויפּטוען פון צ״ק אין זיין בראשית־תקופה זיינען געווען: (1) אויפּשטעלן רשימות ניצול געוואָרענע יידן כדי צו העלפן מענטשן אויסגעפינען זייערע קרובים. אין דעם פּרט דאָרף מען דערמאָנען די 5 ביכער־רשימות א״נ SHARIT HA-PLATAH; (2) אָנקניפּן אַ קאָנטאַקט מיט דער יידישער וועלט און בפרט מיט דער יידישער אָגענטור; (3) שאַפן נייע לאַגערן פאַר יידישע פליטים; (4) אויספועלן ביי דער מאַכט אַ דערלויבעניש פאַר יידן זיך צו באַזעצן אין שטעט און דאָרטן זיך באַנוצן מיט די פּריווילעגיעס פון געוועזענע קאַצעט־געפאַנגענע.

דער צ״ק האָט געזען אינצושטעלן אַ פאַרבינדונג מיט דער אָנפירונג פון דער אַמעריקאַנער אָקופּאַציע־מאַכט, מיט דער בייערישער רעגירונג, אונרא א״א אָפּיציעלע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן צו טאָן מיט פליטים.

געווערן אייזנהאָוער האָט זיך באַמיט צו לינדערן די נויטן פון די געוועזענע היטלער־קרבנות. זיינע פאַראָדענונגען נוגע יידישע פליטים האָבן מיטגעהאָלפן צו סטאַביליזירן און פאַרבעסערן דעם מצב פון דער ש״ה. זיין באַזוך אין פעלדאַפינגער יידישן לאַגער יום־כיפור פון יאָר 1945 איז געווען אַן אויסדרוק פון דרך־ארץ און סימפּאַטיע צו די באַפרייטע יידן. אין זיין קורצער רעדע, וואָס ער האָט געהאַלטן צו די מתפּללים אין בית־מדרש פון לאַגער, האָט אייזנהאָוער געזאָגט [41]:

„איך פריי זיך באַזונדערס צו זיין אין אַ יידישן לאַגער אין הייליקסטן טאָג פון אייער יאָר. איר זייט נאָר צייטווייליק דאָ און איר מוזט זיין געדולדיק ביז דעם טאָג פון אייער אָפּפאָרן אַהין וואו איר ווילט קומען.

41) אונדזער וועג, מינכן, אָקט׳ 12, 1945 : 2.

„די אַמעריקאַנער אַרמיי איז דאָ כדי אייך צו העלפן. עס מוז זיין אייער אויפגאַבע איינצוהאַלטן גוטע און פריינדלעכע באַציאונגען מיט אייערע עלטסטע. איך וויס וויפל איר האָט געליטן און איך גלייב, אַז אַ זוניקער טאָג וועט פאַר אייך נאָך קומען".

ווי אַ פּועל־יוצא פון זיין באַזוך האָט מען די צאָל טעגלעכע קאַלאָריעס פאַר יידישע דיפּיס געהעכערט ביז 2,500.

דעם 20סטן סעפּט׳ 1945 האָט אייזענהאָואר אַרויסגעגעבן אַ פאַראָרדענונג צו זיינע סובאָרדינירטע קאָמאַנדירן צו רעקווייזירן פון די דייטשן הייזער און וואוינונגען פאַר די פּליטים, כדי צו פאַרגרעסערן דעם וואוין־שטח אין די איבערגעפאַלטע דיפּי־לאָגערן. ער האָט אויך פאַרלאַנגט צו פאַרבעסערן די באַשפּייזונג פון די דיפּיס און זען צו שאַפן פאַר זיי אַרבעט אי אין די לאָגערן וואו זיי לעבן, אי אין די אינסטיטוציעס פון דער מיליטער־רעגירונג. דערביי האָט ער באַטאָנט, אַז ביים באַשעפטיקן אַרבעטער דאַרפן פּליטים האָבן די בכורה לגבי דייטשן. פון די דאָזיקע באַשטימונגען האָבן גענאָסן אויך די באַפרייטע יידן.

אייזענהאָואר האָט פאַרשטאַנען, אַז צוליב פּסיכאָלאָגישע טעמים זיינען מיליטער־לייט נישט מסוגל צו אָרדענען די ענינים פון דיפּיס און ער האָט געזען, אַז דאָס זאָלן טאָן ציווילע באַאַמטע, וואָס זיינען מער צוגעפאַסט פאַר אַזעלכע פונקציעס.

נאָך דעם ווי אייזענהאָואר איז געוואָרן ראש פון אַמעריקאַנער גענעראַל־שטאַב און האָט פאַרלאָזן איראָפּע אין נאָוו׳ 1945, זיינען זיינע נאָכפאָלגערס אין דייטשלאַנד, צוערשט גענעראַל מעקנערני און דערנאָך גענעראַל קלעי, געגאַנגען אין זיינע וועגן, אין פּרט פון באַציאונג צו די באַפרייטע יידן. כאָטש דער צ״ק האָט אַ לענגערע צייט נישט געהאַט קיין אָפּיציעלע לעגאַליזאַציע פאַר זיין אַרבעט האָט פון דעסטוועגן די מיליטער־רעגירונג מיט אים זיך גערעכנט, ווי מיט דער אייזיקער און העכסטער פאַרשטייערשאַפט פון דער ש״ה און זי האָט זיך באַמיט אַנטקעגן צו קומען זיינע וואונטשן און פאַרלאַנגען.

די טוערס אין ערשטן צ״ק זיינען געווען: ד״ר ז. גרינבערג (ס״ט־אָטיליען); ע. בערקמאַן, י. יאַכעלסאָן, אינזש׳ י. לייבאָוויטש, אַדוו׳ פּושיץ, הרב ש. א. סניעג, י. ראַטנער (אַלע פון מינכן); אַגר׳ י. אַלייסקי, ד״ר ש. גרינגאַוז, ד. טרעגער, מ. סעגאַלסאָן (לאַנדסבערג); אַ. דודקעוויטש (פּעלדאַפינג); נ. באַקשטאַנסקי (פּערנוואַלד) א״א.

***

סוף זומער 1945 האָט אַן ענגליש־יידישע הילף־אַרגאַניזאַציע באַקומען אַ דערלויבעניש פון דער רעגירונג צו ברענגען קיין ענגלאַנד פון די ש״ה־לאַגערן אַ גרעסערע גרופּע יתומים, יינגער פון 16 יאָר. אין דער זעלביקער צייט האָט אויך דער ועד הצלה באַקומען אַ דערלויבעניש פון דער פּראַנציישער רעגירונג אַריבערצופירן קיין פּראַנקרייך 500 קינדער פון די

יידישע לאַגערן אין דייטשלאַנד. עס איז געווען פאַרויסגעזען, אַז די קינדער זאָלן פאַרלאָזן דייטשלאַנד דעם 31סטן אָקט׳ 1945.

די אַנפירונג פון דער ש״ה איז געווען שאַרף קעגן דעם מע זאָל אַוועק־פירן קינדער קיין אויסלאַנד, בפרט קיין ענגלאַנד. ביים באַטראַכטן די דאָזיקע פראַגע האָט דער ראַט פון די באַפרייטע יידן אין בייערן אויף זיין זיצונג פון 14טן אָקט׳ 1945 אָנגענומען אַן אינשטימיקע רעזאָלוציע, וואו עס איז געווען געזאָגט [42]):

„אין אָנבליק פון די געשעענישן אין א״י, ווען די ענגלישע מאַכט קאָן ביי זיך פועלן צו באַנוצן וואָפן און אַרעסט קעגן די פון טויט געיאָגטע יידן, טראַגיש עלנטע רעשטן פון דעם גרויזאַם פאַרניכטעטן אייראָפּעאישן יידנטום, וועלכע באַגערן זיך צו ראַטעווען אין זייער אייגציקן וויגקל אויף דער וועלט, אין א״י, כדי זיך אומצוקערן צו אַ נאַרמאַלן, רואיקן לעבן, — דערקלערן מיר, די פאַרשטייער פון די בייערישע יידן, אַז מיר האָבן נישט דעם מינדסטן צוטרוי צו דער אויפמערקזאַמקייט און גאַסטפריינדלעכקייט פון דער ענגלישער גע־זעלשאַפט צו אונדזערע קינדער, און לייגן אונדזער שטרענגע וועטאָ אויפן אָפּשיקן זיי אַהין.

„דער ראַט באַאויפטראַגט דעם צ״ק צו זאָרגן דערפאַר און שטיין אויף דער וואַך, אַז קיין אייגציק יידיש קינד זאָל בשום אופן נישט אַוועקגעפירט ווערן ערגעץ אַנדערש, ווי אויסער דירעקט אין זייער אייגציק מעגלעכער היים — ארץ־ישראל״.

דער ענין איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז מצד דעם צ״ק פון די באַפרייטע יידן האָט מען קלאָר געמאַכט פאַר דער אָנפירונג פון אונרראַ אין פראַנק־פורט־מיין, אַז אויב מע וועט קעגן דעם ווילן פון צ״ק פּרואווען אַוועקפירן די קינדער, וועט קומען צו אַ פּיזישן ווידערשטאַנד. נישט וועלנדיק אָנטאַ־גאָנאַזירן דעם צ״ק, האָט אונרראַ זיך אָפּגעזאָגט דורכצופירן דעם פּלאַן.

סוף־כל־סוף האָט מען דערגרייכט אַ שטיקל קאָמפּראָמיס און אַ קליינע גרופּע יתומים פון דער ש״ה איז יאָ אָפּגעפאָרן קיין לאָנדאָן. בסך־הכל זיינען דעמאָלט אין בייערן געווען אַן ערך 1,500 יתומים אין די לאַגערן און צווישן זיי געניט 600 געראַטעוועטע פון אוישוויץ און טרעבלינקע.

דער דאָזיקער אינצידענט האָט אַרויסגערופן אַ הייסן וויכוח אין דער יידישער פּרעסע, בפרט אין אַמעריקע, וואו עס זיינען געווען צו הערן פאַרשיידענע מיינונגען וועגן דער פראַגע.

**
*

אָנהייב 1946, ווען דער ש״ה־ישוב איז שוין געווען, מער־ווייניק, אויסגעוואַקסן, און אין ס׳רוב לאַגערן און שטאַטישע קהילות האָבן עקסיס־טירט יידישע אַליין־פאַרוואַלטונגען, האָט דער פּראַוויזאָרישער צ״ק מער נישט געקענט זיך באַטראַכטן פאַר דעם באַרופענעם שליח־ציבור פון אַלע באַפרייטע יידן און ער האָט געמאַכט צוגרייטונגען צום ערשטן

42) אונדזער וועג, מינכן, אָקט׳ 19, 1945 : 1.

דעמאָקראַטיש געוויילטן קאָנגרעס פון דער ש״ה אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד. די דאָזיקע ערשטע גרויסע אסיפה פון די גערא־טעוועטע יידן איז פאָרגעקומען אין מינכן, אין די טעג פון 27סטן—29סטן יאַנ׳ 1946.

די יום־טובדיקע עפענונג־זיצונג איז פאָרגעקומען אין גרויסן זאַל פון מינכנער ראַטהויז, און אין דעם איז געווען צו זען אַ שטיקל נקמה פון דער געשיכטע: דווקא דאָ, אין דער „הויפּטשטאָט פון דער באַוועגונג״, וואו היטלער האָט מיט 13 יאָר צוריק, סוף יאַנ׳ 1933, געיומטובט זיין נצחון בשייכות מיטן קומען צו דער מאַכט אין דייטשלאַנד — אַ געשעעניש וואָס האָט געמאַכט פריי דעם וועג פאַר זיין פאַרטיליקונג־פּאָליטיק לגבי דעם יידישן פאָלק — דווקא דאָ זיינען זיך צונויפגעקומען איבער 100 שליחים פון די שיריים פון אייראָפּעאישן יידנטום, כדי צו באַטראַכטן די פּלענער פון זייער ווייטערדיקן קיום.

דער מינכנער קאָנגרעס איז געשטאַנען אונטערן צייכן פון דער ענגליש־אַמעריקאַנער אויספאָרש־קאָמיסיע, וואָס איז אין אַ וואָך אַרום נאָכן קאָנגרעס געקומען אין די יידישע לאַגערן אין דייטשלאַנד, כדי אויסצופאָרשן די יידן וואוהין זיי האָבן בדעה צו פאָרן נאָכן פאַרלאָזן דייטשלאַנד. די עפענונג־זיצונג פון קאָנגרעס האָט דעריבער געדינט ווי אַ טריבונע אויסצודריקן פאַר דער וועלט, בפרט פאַר דער אָנקומענדיקער אויספאָרש־קאָמיסיע, די אומקאָמפּראָמיסלעכע פאָדערונג פון די ש״ה־יידן צו קענען אומגעשטערט עולה זיין קיין א״י.

ד״ר גרינבערג, פאָרזיצער פון צ״ק, האָט זיין רעדע געהאַלטן אין דייטש. ער האָט גלייך פון אָנהייב אָן אָנגעשלאָגן דעם טאָן פון אָט דעם מערקוויר־דיקן צוזאַמענקום. אָפּוואַרפנדיק בעווינס פאָרשלאַג אין ענגלישן פּאַרלאַמענט, אין נאָוועמבער 1945, אַז די פריי געוואָרענע יידן זאָלן בלייבן אין אייראָפּע און העלפן ווידער אויפבויען די חרובע לענדער, האָט ד״ר גרינבערג איראָניש געפרעגט: „צי זאָלן מיר אָפּבויען אייראָפּע, כדי אייראָפּע זאָל דערנאָך ווידער בויען פאַר אונדז קרעמאַטאָריעס? ניין. מער קיין מאָל נישט!״ ער האָט אַפּעלירט צו די פעלקער פון דער וועלט, אַז זיי זאָלן געבן די יידן דאָס רעכט פריי אַריינצוקומען אין זייער אייגענעם לאַנד און האָט צום סוף דערקלערט: „מיר קענען נישט און ווילן נישט בלייבן דאָ. אונדזער איינציקע היים איז ארץ־ישראל״ [43]).

אין זיין רעדע אויף ענגליש האָט בן־גוריון פּאָלעמיזירט מיטן ענגלישן גענעראַל מאָרגאַן, אָנפירער פון אונראַ אין דייטשלאַנד, וואָס האָט מיט עטלעכע וואָכן צוריק געהאַט דערקלערט, אַז עס עקסיסטירט אַ „יידישע קאָנספּיראַציע״, וואָס פירט אָן מיטן אַנטלויפן פון יידן פון מזרח־אייראָפּע. ער האָט אויך גערעדט וועגן די יידישע דערגרייכונגען אין ארץ־ישראל.

אויף דער זיצונג זיינען אַרויסגעטראָטן מיט רעדעס און באַגריסונגען

---

43) אַ קיצור פון גרינבערגס רעדע איז דאָ אין: אונדזער וועג, מינכן, פעב׳ 1, 1946 : 2.

יידישע און נישט־יידישע פערזענלעכקייטן, צווישן זיי ד״ר יצחק שוואַרצ־באַרט, שליח פון יידישן וועלטקאָנגרעס; לײדי רידינג פון ענגלאַנד; ריכטער שמעון ריפקינד, יידישער ראַטגעבער ביי דער אַמעריקאַנער מיליטער־רעגירונג אין דייטשלאַנד; ד״ר ווילהעלם העגנער, בייערישער פּרעמיער־מיניסטער; פּאָרשטייערס פון הרבנות הראשית אין א״י, דזשאָינט, אַמעריקאַנער יידישער קאָנפערענץ, היאַס און פון אַנדערע יידישע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס.

אייַנדרוקספול איז געווען ד״ר שוואַרצבאַרטס אויפטריט אין יידיש. ריידנדיק וועגן דעם נאָר וואָס פאָרגעקומענעם חורבן איז ער געקומען צום אויספיר, אַז בלויז דאָס שאַפן אַ יידישע מדינה אין א״י וועלן מיר קענען אַנטעמען ווי אַ מינימאַלע קאָמפּענסאַציע, וואָס די וועלט איז שולדיק די יידן.

די געשעפטלעכע זיצונגען, וואָס זיינען דערנאָך פאָרגעקומען, אין בנין פון צ״ק אויף זיבערט שטראַסע 3, האָבן זיך אָנגעהויבן מיט גרוסן פון די יידישע ישובים אין פראַנקרייך, ארץ־ישראל און די פאַראייניקטע שטאַטן.

דעם גרוס פון פראַנקרייך האָט אָפּגעגעבן דער פועלי־ציוניסטישער עסקן מאַרק יאַרבלום. פאַר די קאָנפערענץ־אָנטיילנעמערס איז עס געווען אַ ביז גאָר אָנגענעמע איבערראַשונג זיך צו דערוויסן, אַז נישט געקוקט אויף די בלוטיקע אַנטי־יידישע רדיפות אין פראַנקרייך בעת דער נאַצישער אָקופּאַציע האָט פון דעסטוועגן אַ העלפט פון די אַן ערך 400 טויזנט פראַנ־צייזישע יידן אויסגעמיטן דעם טויט און דערלעבט די באַפרייאונג. און געשען איז דער דאָזיקער נס בעיקר צוליב דער הומאַניסטישער באַציאונג פון די פראַנצייזישע פאָלקסמאַסן צו די גערודפטע יידן, וואָס זיי האָבן זיי געהאָלפן אויף אַלערליי אופנים נישט אַריינצופאַלן אין די הענט פון די דייטשן. פאַר דער מערהייט דעלעגאַטן, וואָס האָבן די חורבן־יאָרן אַדורכ־געמאַכט אין די לענדער פון מזרח־ און צענטראַל־אייראָפּע, וואו די אָרטיקע פעלקער האָבן בדרך כלל זיך באַטייליקט אין די שחיטות אויף יידן, האָט דער גרוס פון פראַנקרייך געווירקט דערמוטיקנדיק. דאָס האָט באַווייזן, אַז דער פראַנצייזישער מענטש האָט נישט פאַרלוירן זיין צלם־אלוקים אין אָנבליק פון דער נאַצישער חיה־רעה און ער האָט די שווער געטראָפענע יידן אויס־געשטרעקט אַ האַנט פון הילף, כאָטש דאָס איז געווען פאַר אים פאַרבונדן מיט דער סכנה פון טויט.

רות קלוגער, אַ מיטאַרבעטערין פון דער יידישער אַגענטור און סעקרע־טאַרין פון בן־גוריונען, האָט באַגייסטערט די קאָנפערענץ מיט איר גרוס פון קעמפּנדיקן און בויענדיקן ישוב אין א״י. איר באַמערקונג אַז „איר, די שארית־הפּליטה, זייט שוין נישט קיין גלות, איר זייט שוין ארץ־ישראל״ — האָט אַרויסגערופן ענטוזיאַזם צווישן די דעלעגאַטן.

דעם גרוס פון יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן האָט אָפּגעגעבן דער פאָרזיצער פון צ״ק פון די באַפרייטע יידן אין בערגן־בעלזן, יוסף ראָזנזאַפט, וואָס איז געווען געקומען פון אַ שליחות קיין אַמעריקע.

אין דער געגנעראַל־דעבאַטע, וואָס איז פאָרגעקומען נאָך די אָפּגעגעבענע

באַריכטן פון די פאַרשיידענע צ״ק־אַמטן, איז געקומען צום אויסדרוק די שאַרפע קריטיק פון אַ סך דעלעגאַטן בנוגע דעם צ״ק, וואָס איז לויט זייער מיינונג נישט געשטאַנען אויף דער געהעריקער הייך ביים פאַרטיידיקן די אינטערעסן פון דער ש״ה כלפי דער אַמעריקאַנער מיליטער־מאַכט און דער דייטשער רעגירונג. עס האָבן אויך נישט געפעלט קיין ערנסטע אויפוואַרפן אויפן אַדרעס פון ווירטשאַפטאַמט, אַז דאָרטן קומען פאָר אומדערלאָזלעכע מעשים מיטן קהלשן פאַרמעגן. מען האָט אויך קריטיקירט דעם קולטוראַמט, אַז ער האָט וויניק געזאָרגט וועגן די קולטור־נויטן פון די געראַטעוועטע יידן. אַ סך ביז בלוט האָט אַרויסגערופן די טענה, אַז בראש פון אַנפירנדיקע אינסטיטוציעס שטייען פּערזאָנען, וואָס זיינען אין די געטאָס און קאַצעטן געווען מיטגלידער פון די יודענראַטן אָדער קאַפאָס און זיי האָבן מיט זייער אויפפיר זיך פאַרזינדיקט לגבי זייערע מיטבריידער. דאָס האָט באַוועגט די קאַנפערענץ אויסצוקלייבן אַ געריכט־אינסטאַנץ אויסצופאָרשן דעם עבר פון די דאָזיקע מענטשן.

אין זיין תשובה אויף דער אַרויסגעהויבענער קריטיק האָט דער פאָר־זיצער פון צ״ק, ד״ר גרינבערג, געזוכט צו געפינען „מילדערנדיקע אום־שטאַנדן״ פאַר די באַגאַנגענע פעלערן. ער האָט אויך דערקלערט, אַז נישט געקוקט אויף אַלע באַמיאונגען האָט זיך נישט איינגעגעבן אויסצופולן ביי דער מיליטער־רעגירונג אַ לעגאַליזאַציע פאַרן צ״ק, און זיין איינציקער „לעגאַלער״ יסוד איז אַ דאַנקבריוו צום צ״ק מצד גענעראַל אייזענהאָוערן פאַר אַ צוגעשיקטן עקזעמפּלאַר אונדזער וועג, וועכנטלעכע צייטשריפט פון די באַפרייטע יידן.

דער קאַנגרעס האָט אָנגענומען רעזאָלוציעס און האָט אויסגעקליבן אַ נייעם צ״ק און אויך אַ ראַט. די פונקציעס פון ראַט זיינען גענוען צו באַ־שטימען די פּאָליטיק פון צ״ק און אים אַרויסהעלפן אין דער אַרבעט אין דער צווישנצייט פון איין קאַנגרעס און צווייטן. פאַרזיצער פון צ״ק איז ווידער געוואָרן ד״ר ז. גרינבערג, וויצע־פאַרזיצער — ד. טרעגער. מיט־גלידער: אַגר׳ י. אַלייסקי, ד״ר א. בלומאָוויטש, מ. העלברון, מ. סעגאַלסאָן, ד״ר ב. פּליסקין, ש. פּאָגעלמאַן, י. ראַטנער, א. רעטער און ד״ר מ. שאַטנער. פאַרזיצער פון ראַט איז געוואָרן ד״ר ש. גרינגאָוז.

***

נאָכן מינכנער קאַנגרעס האָט דער צ״ק געמוען דורכפירן אַ רעאָרגא־ניזאַציע פון זיינע אַמטן און איינשטעלן די אַרבעט אויף בעסערע יסודות. דער רעשיקער וואוקס פון ש״ה־ישוב, בפרט דער פּערמאַנענטער צושטראָם פון נייע פּליטים אין די לאָגערן, האָט געפאָדערט פון צ״ק אַ סך אַנשטרענגונג.

רעגולערע צ״ק־זיצונגען פלעגן פאָרקומען איין מאָל אַ וואָך, און פון פּרעזידיום — עטלעכע מאָל אַ וואָך און אפט מאָל אויך טעגלעך. דער ראַט איז דעמאָלט באַשטאַנען פון 31 מאַן[44]) און פלעגט זיך צונויפקומען אויף

44) סעקרעטאַר פון ראַט איז געווען ראובן סעגאַל.

זיינע געווייגלעכע סעסיעס עטלעכע מאָל אַ יאָר. עס זיינען אויך פאָרגעקומען אויסערארדנטלעכע סעסיעס פון ראַט.

די ערשטע ראַט־סעסיע נאָכן מינכנער קאָנגרעס איז פאָרגעקומען סוף מאַרץ און אָנהייב אַפּר׳ 1946. דער ראַט האָט באַהאַנדלט די אינצידענטן, וואָס זיינען דעמאָלט פאָרגעקומען אין פירט (לעבן נירנבערג), שטוטגאָרט א״א ערטער. לויט אַ פאַראָרדענונג פון דער אָקופאַציע־מאַכט האָט די אַמעריקאַנער מיליטער־פאָליציי אין פירט מיט געוואָלד אַריבערגעפירט עטלעכע הונדערט יידן אין אָפּגעלאָזענע באַראַקעס, כדי אין זייערע פריערדיקע בעסערע וואוינונ־גען אַריינצולאָזן דייטשן. אין שטוטגאָרט זיינען פאָרגעקומען בלוטיקע צוזאַמענשטויסן צווישן די דאָרטיקע יידן און דער דייטשער פאָליציי, וואָס האָט דערשאָסן דעם איינוואוינער פון לאָגער שמואל דאַנציגער.

ביים באַהאַנדלען די דאָזיקע אינצידענטן האָט דער ראַט אַרויסגעגעבן אַ דעקלאַראַציע, וואו עס איז געזאָגט, אַז די אָרטיקע מאַכטאָרגאַנען פירן נישט אויס די באַפעלן וואָס עס האָבן אַרויסגעגעבן די פאָרטיידיקערס פון פרייהייט און דעמאָקראַטיע, ווי פּרעזידענט טרומאַן, געזאָגט אייזנ־האָוער א״א. אומגעקערט, זיי פירן זיך אויף אין פולשטענדיקער סתירה צו די פּרינציפּן פון דער אַמעריקאַנער דעמאָקראַטיע.

דער ראַט האָט אַפּעלירט צו דער וועלט מיט דער פאָדערונג צו עפענען די טויערן פון ארץ־ישראל פאַר דער עליה פון דער ש״ה. פון דער אַמע־ריקאַנער מיליטער־רעגירונג האָט מען פאַרלאַנגט: פאַרבאָטן די דייטשן אַריינצוקומען אין די יידישע די־פּי־לאָגערן; באַוואָפענען די יידישע לאָגער־פאָליציי; יידישע די־פּיס זאָלן זיין פאַראַנטוואָרטלעך בלויז פאַר די אָרגאַנען פון דער אַמעריקאַנער מיליטער־מאַכט; אָפּשטעלן דאָס אַריבערפירן יידן פון איין לאָגער אין צווייטן קעגן דעם ווילן פון צ״ק.

די דאָזיקע געשעענישן אין דער ש״ה האָבן געמאַכט נאָך מער אַקטועל די פראָגע פון לעגאַליזאַציע פון צ״ק. העכער אַ יאָר צייט (פון זומער 1945 ביז סוף זומער 1946) האָבן אָנגעהאַלטן די יידישע באַמיאונגען אויסצופועלן ביי דער אַמעריקאַנער מיליטער־רעגירונג אַ יורידישע אָנערקענונג פאַר דער אַרבעט פון צ״ק אין מינכן. פאַר דער אָנפירונג פון די אַמעריקאַנער מיליטער־כוחות אין איראָפּע איז אָבער ענין געווען לחלוטין ניי, און זי האָט נישט געהאַט קיין ענלעכן פּרעצעדענט אין דער פאַרגאַנגענהייט. ס׳רוב העכערע אַמעריקאַנער אָפּיצערן אין פראַנקפורט האָבן געהאַלטן, אַז די לעגאַליזירונג פון יידישן צ״ק וועט פאַר דער מיליטער־רעגירונג ברענגען אומגעוואונטשענע רעזולטאַטן.

דער אַמעריקאַנער מיליטער־גאָווערנאָר, געניראַל מעקנערני, איז אין פרינציפּ געווען נוטה צו לעגאַליזירן דעם צ״ק. נישט ווייניק האָט אין דעם פּרט מיטגעווירקט זיין יידישער בעל־יועץ, ראַבּיי פיליפּ בערנשטיין. עס האָט, בעיקר, זיך געהאַנדלט וועגן דעם כאַראַקטער און די פּרטים פון דער לעגא־ליזאַציע, און די שקלא־וטריא וועגן דעם האָט זיך פאַרצויגן אַ לענגערע צייט.

דעם 6טן יוני 1946 איז אין מינכן פאָרגעקומען אַ באַראַטונג צווישן גענעראַל מייקעלסען, אַ הויכער באַאַמטער פון דער מיליטער־רעגירונג אין פראַנקפורט, און דעם ניי באַשטימטן יידישן ראַטגעבער, ראַביי פיליפּ בערנ־שטיין, צוזאַמען מיט פאָרשטייערס פון צ״ק. אויף דער באַראַטונג האָט מען דיסקוטירט דעם ענין לעגאַליזאַציע פון צ״ק און ווי אַזוי צו פאַרבעסערן די לעבנס־תנאים אין די יידישע לאַגערן. גענעראַל מייקעלסען האָט אין פּרינציפּ מסכים געווען אַז די שארית־הפּליטה דאַרף האָבן אַן אויטאָריזירטע רעפּרעזענטאַנץ.

נאָך ווייטערדיקע פאַרהאַנדלונגען האָט דער צ״ק דעם 16טן יולי באַקומען פון פראַנקפורט אַ מיטטיילונג, אַז די אַמעריקאַנער מיליטער־מאַכט אָנערקענט דעם צ״ק פון די באַפרייטע יידן ווי די רעפּרעזענטאַטיווע קערפּערשאַפט פון יידישע די־פּיס אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד. אין דער מיט־טיילונג האָט די מיליטער־רעגירונג באַטאָנט, אַז דער צ״ק וועט דאַרפן זיך באַגרענעצן מיט קולטורעלע, גייסטיקע, יורידישע און עקאָנאָמישע אַקטי־וויטעטן. ער וועט דאַרפן זיך פאַרנעמען מיט פאַרטיילן צווישן די געראַטע־וועטע יידן די הילף פון אונראַ און דזשאָינט, געבן עצות דער אַרמיי־אָנפירונג אין ענינים פון יידישע די־פּיס און פאַרטרעטן זייערע אינטערעסן. דער צ״ק דאַרף אָבער אויסמיידן צו האָבן צו טאָן מיט פּאָליטישע ענינים. עס איז אויך געווען אָנגעוויזן, אַז דער צ״ק דאַרף פירן זיין אַרבעט אין הסכם מיט דער אַלגעמיינער פּאָליטיק פון דער מיליטער־רעגירונג און אונראַ. אַחוץ דעם האָט מען פון פראַנקפורט געלאָזט וויסן, אַז אויף להבא וועט מען צווישן דער מיליטער־מאַכט און צ״ק איינשטעלן אַ פאַרבינד־אָפיצער, וואָס דער צ״ק דאַרף מיט אים קומען אין קאָנטאַקט וועגן אַלע ענינים, וואָס האָבן אַ שייכות צו דער מיליטער־רעגירונג. דערמיט האָט מען געזאָלט אָפּשטעלן דעם ווייטערדיקן דירעקטן קאָנטאַקט צווישן צ״ק און דער מיליטערישער הויפּטקוואַרטיר. דער צ״ק האָט אויך געדאַרפט צושטעלן אַ נייעם פּראָיעקט פון זיין רעגולאַמין, וואָס זאָל זיין אין הסכם מיט די פּרינציפּן פון דער צוגעשיקטער מיטטיילונג.

אמת, די באַגרענעצונגען וואָס זיינען געווען פאָרויסגעזען אין לעגאַ־ליזאַציע־דאָקומענט האָבן אַ היפּש ביסל פאַרמינערט די פרייד פון דער אויסגעקעמפטער אָנערקענונג פון צ״ק. אָבער דער ראַט פון די באַפרייטע יידן האָט אויף זיין זיצונג דעם 30סטן יולי אפילו אָט די באַגרענעצטע לעגאַ־ליזאַציע אָנגענומען מיט אַ געפיל פון טיילווייזער סאַטיספאַקציע.

דעם 23סטן אויג׳ איז אין פראַנקפורט פאָרגעקומען אַ באַראַטונג צווישן פאָרשטייערס פון מיליטער־רעגירונג און צ״ק. אין דער אסיפה האָבן זיך אויך באַטייליקט ד״ר סטיפען ווייז און ד״ר נחום גאָלדמאַן, וואָס זיינען געווען אויף דער פּאַריזער שלום־קאָנפערענץ און זיינען געקומען קיין פראַנקפורט זיך צו באַקענען מיט די פּראָבלעמען פון דער ש״ה אין דייטשלאַנד. די מיטגלידער פון צ״ק און די אַמעריקאַנער יידישע געסט האָט מען באַקענט מיטן ענדגילטיקן נוסח פון לעגאַליזאַציע־אַקט.

דעם 7טן סעפּט׳ 1946 האָט גענעראַל מעקנערני, אין בנין פון אַמע־ריקאַנער הויפּטקוואַרטיר אין פראַנקפורט, איבערגעגעבן די פאָרשטייערס פון צ״ק דעם לעגאַליזאַציע־דאָקומענט מיט זיין חתימה. דערביי האָט ער דערקלערט [45]):

„...היינט אָנערקענט די אַרמיי די פרייע, דעמאָקראַטישע פאַר־טרעטערשאַפט פון די באַפרייטע יידן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע מיטן ציל צו העלפן דער אַרמיי דערפילן אירע אויפגאַבעס, צו געבן עצות דער אַרמיי און צו מאַכן פאָרשלאַגן וועגן פאַרבעסערן די באַדינגונגען און צו הייבן דעם מאָראַלישן און קולטורעלן מצב פון די מענטשן. מיר טאָרן קיין מאָל נישט פאַרגעסן, אַז די אַרמיי האָט אַ סך אַנדערע התחייבותן אין דייטשלאַנד. איינע פון אירע הויפּט־אויפגאַבעס איז אויפצוהאַלטן געזעץ און אָרדענונג.

„אַ סך פון אייערע מענטשן זיינען געקומען אין דער אַמעריקאַנער זאָנע און זיי מוזן בלייבן לענגער ווי מיר אָדער איר וואָלטן וועלן. די וואָס האָבן אויסגעקליבן צו בלייבן לעבן מחוץ די לאַגערן מוזן לעבן צווישן דייטשן און מע מוז איינפירן אַ שטרענגע השגחה, כדי אויס־צומיידן אינצידענטן און צוזאַמענשטויסן. עס איז דאָ איין לעגאַלער וועג אויפצוקלערן אַלע סכסוכים און דאָס איז — דורך דער אַמע־ריקאַנער מיליטער־רעגירונג. צי אונדזערע געזעצן זיינען דורך אייך באַשטעטיקט אָדער נישט, אַזוי לאַנג ווי איר זייט דאָ, מוזט איר זיי פאָלגן. די אַרמיי וועט טאָן אַלץ וואָס זי קאָן און איז גרייט, ווען ס׳איז נאָר מעגלעך, זיך צו באַראַטן מיטן צ״ק און פאַרבעסערן די דאָזיקע געזעצן.

„די אַרמיי וועט אייך העלפן מאַטעריעל, ווי זי האָט עס געטאָן אין דער פאַרגאַנגענהייט. אין פּרט פון באַשפּייזונג און באַקליידונג האָבן יידן די בכורה לגבי דייטשן. אָבער מיר מוזן געדענקען, אַז מיר לעבן אין אַ נאָכמלחמהדיקער תקופה פון דוחק אין פאַרשיידענע סחורות, און הילף מוז ווערן פאַרטיילט איבער דער גאָרער וועלט. צוליב פּאָליטישע טעמים מוז איצט די אַמעריקאַנער זאָנע אויפנעמען מיליאָנען דייטשן פון מזרח. אַמעריקע, ווי רייך זי איז נישט, קען נישט באַזאָרגן אַלעמען. עס איז מיין ערנסטער וואונטש, אַז ביים איבערגעבן צום צ״ק די אָנערקענונג מצד דער אַרמיי זאָל ווי אַ פּועל־יוצא דערפון פאַרגרעסערט ווערן די הילף, וואָס זי דאַרף האָבן כדי צו דערגרייכן דעם מאַקסימום, וואָס די איצטיקע פּאָליטישע און עקאָנאָמישע תנאים דערלויבן.

אין נאָמען פון צ״ק האָט ד״ר גרינגאַוז געענטפערט [46]):

„עס איז אַ גרויסע מאָראַלישע באַפרידיקונג פאַר אונדז זיך צו טרעפן מיטן קאָמאַנדיר פון דער אַרמיי, וועלכע האָט אונדז באַפרייט און וועלכע ווייזט איצט אַרויס דעם גרויסן היסטאָרישן אַקט פון הומאַניטעט, אַריינלאָזנדיק און איינאָרדענענדיק צענדלינגער טויזנטער פאַרפאָלגטע פּליטים. מיר פאַרשטייען די שווערקייטן פון די באַדינ־גונגען און די באַשרענקטקייט פון די מיטלען. מיר שאַצן אָפּ דעם גוטן ווילן פון דער אַרמיי־לייטונג און וועלן מיטאַרבעטן און מיט־העלפן אויפן געביט פון אויפהאַלטן געזעץ און אָרדענונג, אויפן געביט

45) Schwarz, L., *op. cit.*, pp. 155-156.

46) אונדזער וועג, מינכן, סעפּט׳ 13, 1946 : 1.

פון מאַראַלישער, גייסטיקער, רעליגיעזער און מאַטעריעלער הילף. מיר וועלן אַריינטראָגן פֿאַרשלאָגן און פּראָיעקטן דורך דעם פּאַרבינ־דונג־אָפּיצער, וועלכער וועט באַשטימט ווערן דורך דער אייבער־קאָמאַנדע. דורך דער צוזאַמענאַרבעט האָפן מיר צו פאַרבעסערן די לאָגע פון יידן און צו העלפן דער אַרמיי דורכצופירן אירע אויפגאַבעס".

א. רעטער האָט געראַטן וועגן דער נייטיקייט צו שאַפן אַרבעט פאַר די לאָגער־יידן. ער האָט איבערגעגעבן, אַז דער צ"ק האָט אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן צו באַשעפטיקן 36 טויזנט יידן (10 טויזנט אין פאַרמס, 9 טויזנט אין פאַכ־שולן, 8 טויזנט אין פאַבריקן, 8 טויזנט אין וואַרשטאַטן און 1 טויזנט ביי בויאַרבעטן). די אַרמיי וועט דאַרפן העלפן באַזאָרגן אַרבעטס־מכשירים און פינאַנציעלע מיטלען צו באַלוינען די אַרבעטער.

די צערעמאָניע האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ צובייס, וואָס מעקנערני האָט געגעבן פאַר די מיטגלידער פון צ"ק.

דערמיט איז געווען אָפּגעשלאָסן דער קאָפּיטל: קאַמף פון צ"ק פאַר זיין לעגאַליזאַציע.

פאַרבינד־אָפּיצער צווישן צ"ק און דער מיליטער־רעגירונג איז געווארן קאָלאָנעל סיטערס, אַ גאָנץ סימפּאַטישער מענטש, וואָס איז פריער אַ קורצע צייט געווען קאָמענדאַנט פון אַמעריקאַנער סעקטאָר אין בערלין. ער איז געווען פאַרבינד־אָפּיצער קרוב צווי יאָר. נאָך אים האָט דעם אַמט פאַרנומען לייטענאַנט־קאָלאָנעל דזשאַנס, וואָס איז פריער געווען דער אָנפירער פון אינדוסטריע־אָפּטייל ביי דער אַמעריקאַנער מיליטער־רעגירונג אין ברעמען. דער צ"ק האָט זיך געפונען אין אַ שטענדיקן קאָנטאַקט מיטן פאַרבינד־אָפּיצער און האָט געזען אויסצונוצן זיין מיטהילף און אינטערוועניץ ביים פאַרענטפערן אַ ריי וויכטיקע פראָבלעמען פון דער ש"ה.

די וויכטיקסטע פונקציעס פון צ"ק אין מינכן זיינען געווען: אָנהאַלטן באַציאונגען מיט יידישע און נישט־יידישע קערפערשאַפטן, וואָס האָבן צו טאָן מיט יידישע פּליטים; אַדמיניסטרירן די פאַרוואַלטונגען פון יידישע די־פּי־לאָגערן און שטאָטישע קאָמיטעטן; אַרגאַניזירן די יידישע לאָגער־פּאָליציי; פאַרטיילן די באַשפייזונג פאַר דער באַפעלקערונג און אויך די מתנות פון יידישן אויסלאַנד; אָנפירן מיטן געזעלשאַפטלעכן, קולטורעלן און רעליגיעזן לעבן פון די היימלאָזע יידן און זאָרגן פאַר זייערע מעדיצינישע און סאַניטאַר־היגיענישע ענינים; רעגולירן פאַרשיידענע תביעות און אינצידענטן פון יידישע די־פּיס; צושטעלן עדות צו די משפּטים קעגן מלחמה־פאַרברעכערס. אין הסכם מיט אָט די אויפגאַבעס האָט דער צ"ק אויפגעשטעלט אַ ברייט פאַרצווייגטן אַפּאַראַט.

כדי צו פאַרלייכטערן די אַרבעט פון צ"ק און צו פאַרזיכערן, אַז זיינע באַשלוסן זאָלן ווערן דערגרייכט און אויסגעפירט אין אַלע ש"ה־פונקטן, וואָס זיינען געווען צעוואָרפן איבערן גרויסן שטח פון דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד, האָט מען געשאַפן רעגיאָנעלע קאָמיטעטן. די דאָזיקע קאָמיטעטן זיינען געווען אונטערגעוואָרפן דעם צ"ק און זיי זיינען געווען

פאַרמיטלערס צווישן אים און די יידישע ישובים אין די לאַגערן און די שטאַטישע קהילות.

פאַרשטייערס פון צ"ק האָבן אין שליחות פון דער ש"ה, צו יענער צייט, באַזוכט פאַרשיידענע יידישע ישובים אין אויסלאַנד. מיר וועלן דערמאַנען עטלעכע פון זיי:

(א) באַזוך פון ד"ר ז. גרינבערגן אין אַמעריקע אין פעב' 1946 צו אַדרעסירן די עפענונג־זיצונג פון דער „אַמעריקאַנער יידישער קאָנפערענץ" אין קליוולאַנד, אָהייאָ. ער איז אין אַמעריקע אויפגעטראָטן אין עטלעכע שטעט און האָט אויך פאַרהאַנדלט אין וואַשינגטאָן מיט אָפיציעלע רעגירונגס־אינסטיטוציעס וועגן ענינים פון די באַפרייטע יידן;

(ב) אין יוני 1946 איז אין פאַריז פאַרגעקומען אַ באַראַטונג פון צ"ק־פאַרשטייערס (ד"ר א. בלומאָוויטש, ד"ר ז. גרינבערג, ד. טרעגער און א. רעטער) און מיטגלידער פון סוכנות (ד. בן־גוריון, ב. לאָקער און א. קאַפּלאַן) וועגן צוגרייטונגען צו דער עליה פון דער ש"ה אין שייכות מיט די רעקאָמענדאַציעס פון דער ענגליש־אַמעריקאַנער אויספאָרש־קאָמיסיע אַריינצולאָזן קיין ארץ־ישראל הונדערט טויזנט עולים. די אויספאָרש־קאָמיסיע האָט אין יולי געדאַרפט קומען קיין לאָנדאָן, און פרעזידענט טרומאַן האָט שוין אפילו געהאַט באַשטימט אַ קאָמיסיע צו פינאַנצירן די דאָזיקע עליה. צוליב דער קעגנערשאַפט פון דער ענגלישער רעגירונג איז אָבער גאָר נישט געווארן פון די רעקאָמענדאַציעס פון דער ענגליש־אַמעריקאַנער אויספאָרש־קאָמיסיע. אין פאַריז האָט מען אויסגעארבעט אַ פלאַן, וואָס לויט אים האָבן אַנהייבנדיק פון אויג' 1946, יעדן חודש געזאָלט עולה זיין קיין ארץ־ישראל 20 טויזנט יידן[47]).

(ג) די דעלעגאַציע קיין אַמעריקע אין דעצ' 1946 איז באַשטאַנען פון די מינכנער צ"ק־מיטגלידער ד"ר ב. פּליסקין, א. רעטער, און ש. שליאַמאָוויטש און מיטגליד פון צ"ק אין בערגן־בעלזן — נ. וואַלהיים. זיי זיינען אויפגעטראָטן אויף פאַרזאַמלונגען פון „פאַראייניקטן יידישן אַפּיל" און האָבן אונטערהאַנדלט וועגן ש"ה־ענינים מיט יידישע און נישט־יידישע אינסטיטוציעס.

זומער 1946 האָט ד"ר גרינבערג פאַרלאָזט דייטשלאַנד און האָט עולה געווען קיין א"י. נאָך זיין אַוועקפאָרן איז ד. טרעגער, וואָס איז ביז דעמאָלט געווען דער וויצע־פאָרזיצער פון צ"ק, געווארן דער פאָרזיצער.

***

די צווייטע גרויסע אסיפה פון דער ש"ה אין די דייטשע לאַגערן איז פאַרגעקומען אין באַד־רייכענהאַל (נישט וויט פון היטלערס געוועזענער זומער־רעזידענץ אין בערכטעסגאָדן), אין די טעג פון 25סטן—28סטן פעב' 1947.

47) 60 פראָצענט פון די די־פּי־לאַגערן, בפרט פון דייטשלאַנד, און 40 פראָצענט — פון די אַנדערע אייראָפּאישע לענדער.

פאַר די פאַרלאָפענע 13 חדשים, זינט דער ערשטער קאָנפערענץ אין מינכן, האָט די צאָל יידישע די־פּיס אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטש־לאַנד זיך פאַרגרעסערט כמעט דרייפאַך: פון העכער 50 טויזנט אויף קרוב 150 טויזנט נפשות. דער צופלוס פון געגנויע 100 טויזנט יידן אין די לאָגערן איז געווען אַ פּועל־יוצא פונעם פאַרשטאַרקטן יידישן געלויף פון די מזרח־אייראָפּאישע לענדער, בעיקר פון פוילן, נאָכן פאָגראָם אין קעלץ.

אין קאָנגרעס האָבן זיך באַטייליקט 202 דעלעגאַטן. לויט די באַזונדערע געגנטן אין דייטשלאַנד, וואו עס זיינען געווען יידישע לאָגערן און שטאָטישע ישובים, איז די צאָל דעלעגאַטן געווען פאַרטיילט אַזוי: שטאַרנבערג (מינכן) — 46; שטוטגאַרט — 22; פראַנקפורט־מיין — 27; קאַסעל — 24; באַמ־בערג — 23; רעגנסבורג — 29. אָחוץ דעם איז דער ראַט פון די באַפרייטע יידן געווען פאַרטראָטן מיט 31 דעלעגאַטן. צום קאָנגרעס זיינען געקומען עטלעכע הונדערט געסט פון אַלעווינקעלעך פון דער ש״ה אין דייטשלאַנד.

די ערשטע קאָנגרעס־זיצונג איז פאַרלאָפן אין אַ יום־טובדיקער שטימונג. די עפענונג־רעדע אין יידיש האָט געהאַלטן דער פאָרזיצער פון צ״ק ד. טרעגער, און אין ענגליש — דער געניראַל־סעקרעטאַר פון צ״ק, אריה רעטער. דעם פאָרזיץ פון דער זיצונג האָט געפירט ד״ר ש. גרינגאָוז. מיט באַגריסונגען זיינען אויפגעטראָטן פאָרשטייערס פון דער אַמעריקאַנער אָקו־פּאַציע־מאַכט, בייערישער רעגירונג, אונראַ, ציוניסטישער עקזעקוטיווע, סוכנות, דזשאָינט א״א קערפּערשאַפטן. אין קאָנגרעס־זאַל האָט זיך אָבער געלאָזט פילן, אַז נישט געקוקט אויף דער גאַנצער פייערלעכקייט איז דער אינטערעס פון דער יידישער און נישט־יידישער וועלט צום גורל פון די גערעטעוועטע יידן לגבי פאַראַיאַרן אַ היפּש ביסל געפאַלן.

אין די וווייטערדיקע זיצונגען האָבן די דעלעגאַטן אויסגעהערט באַריכטן פון צ״ק און זיינע אינסטיטוציעס (ד״ר א. בלומאָוויטש, א. רעטער, ד״ר ב. פּליסקין), רעפעראַטן אד״ט: „פּראָדוקטיוויזאַציע און אומשיכטונג״ (אַגר׳ י. אָלייסקי), „פּראָבלעמען פון ש״ה״ (ד״ר ש. גרינגאָוז).

דער קאָנגרעס האָט אויך געהאַט אַ געלעגנהייט צו הערן עטלעכע לעבעדיקע גרוסן פון די יידישע ישובים אין דער וועלט. די גרוסן פון א״י האָבן געבראַכט: דער פירער פון די לינקע פּועלי־ציון זרובבל, די אַרבעטער־פירערין רחל קאַצענעלסאָן־רובאַשאָוו און דער קולטור־שליח נחום לעווין. דער שליח פון יידישן וועלטקאָנגרעס, ד״ר י. העלמאָן, האָט אָפּגעגעבן אַ גרוס פון די יידישע קיבוצים אין די לאַטיין־אַמעריקאַנער לענדער.

די גענעראַל־דעבאַטע איז פאַרלאָפן אין אַ היציקער און צייטנווייז שטאַרק דראַמאַטישער אַטמאָספער. אַ סך דעלעגאַטן האָבן, בעיקר, זיך פאַרנומען מיטן דעקלאַרירן די אידעאָלאָגישע פרינציפּן פון זייערע פאַרטיי־ריכטונגען און האָבן שאַרף קריטיקירט זייערע פאָליטישע קעגנערס. בפרט זיינען געווען קעמפעריש די עקסטרעמע פליגלען — די רעוויזיאָניסטן פון איין זייט און די לינקע ציוניסטישע גרופירונגען פון דער אַנדערער זייט — וואָס האָבן געהאַט געבראַכט אין אָרום קאָנגרעסזאַל גרעסערע גרופּעס

יוגנטלעכע אין פאַל מע וועט זיי דאַרפן האָבן... עטלעכע מאָל האָט גע־ האַלטן דערביי אַז אָט־אָט ברעכט אויס אַ געשלעג צווישן די זיך באַקעמפנדיקע צדדים. עס איז אָבער צו דעם נישט געקומען.

ביים אָפּוואַרפן אַ רעוויזיאָניסטישע רעזאָלוציע, וואָס האָט געדרופן אַלע וויידערשטאַנד־עלעמענטן אין א״י, נישט געקוקט אויף זייער פּאָליטישן כאַראַקטער, זיך צו פאַראייניקן אין איין כוח צו קעמפן פאַר אַ יידישער מדינה אין די היסטאָרישע גרענעצן פון א״י — האָבן די רעוויזיאָניסטישע דעלעגאַטן, ווי אַן אויסדרוק פון פּראָטעסט, פאַרלאָזן דעם קאָנגרעס.

ווען דער קאָנגרעס האָט נישט נאָכגעגעבן געוויסע פאָדערונגען פון דעם עקסטרעם־רעכטן פליגל פון דער אגודה, האָט אויך אַ גרופּע דעלעגאַטן פון „אגודת ישראל בגרמניה" פאַרלאָזן דעם קאָנגרעס.

צו יענער צייט איז אין דער ש״ה אָנגעגאַנגען אַ פאַרביסענער געראַנגל צווישן די פּאָליטישע פאַרטייען און איטלעכע גרופּירונג האָט מיט אַלע מיטלען געקעמפט פאַר השפּעה. ווי אַן אילוסטראַציע קען דינען דער ווייטער־ דיקער עפּיזאָד, וואָס קלינגט ווי אַן אַנעקדאָט, נאָר איז אַ מעשה שהיה. ביים פאָרמולירן די קאָנגרעס־רעזאָלוציע וועגן דער נייטיקייט פון אַ יידישער מדינה אין ארץ־ישראל האָט יעדער פראַקציע געוואָלט אומבאַדינגט אַדורכ־ זעצן איר אידעאָלאָגישן אני־מאמין וועגן כאַראַקטער פון דער מדינה און עס האָט געהאַלטן דערביי מע זאָל אָננעמען אַזאַ מין דעפיניציע: „אַ סאָציא־ ליסטישע מדינה אין אַ נישט־געטיילטן ארץ־ישראל על־פי יסודות התורה". דאָס האָט געזאָלט זיין אַ „קאָמפּראָמיס" פון די פאָדערונגען פון די סאָציא־ ליסטישע, רעוויזיאָניסטישע און רעליגיעזע גרופּירונגען. ווען די פּאַרטיי־ לייזנשאַפטן האָבן זיך אָפּגעקילט, האָט מען, פאַרשטייט זיך, די דאָזיקע פאָרמולירונג אָפּגעווארפן.

די כוחות־פאַרהעלטענישן פון די באַזונדערע גרופּירונגען אויפן קאָנגרעס קאָן מען זען פון די וויטערדיקע ציפערן וועגן באַשטאַנד פון נייַ־אויסגע־ קליבענעם צ״ק לויט די פאַרטייען: פועלי־ציון (צ״ס) התאחדות — 5 מיט־ גלידער; פועלי־ציון (צ״ס) — 3; פועלי־ציון (לינקע) — 1; השומר הצעיר — 1; מזרחי — 2; אַלגעמיינע ציוניסטן — 2. אין צ״ק זיינען אויך געווען פאַרטרעטן פאַרשטייערס פון ראַבינאַט, פאַרטיזאַנער. די רעוויזיאָניסטן, וואָס האָבן פאַרלאָזן דעם קאָנגרעס, זיינען אין צ״ק נישט געווען פאַרטרעטן (זיי זיינען צוריקגעקומען שפּעטער).

אין נייעם צ״ק זיינען געווען: ד. טרעגער — פאָרזיצער; מיטגלידער: י. אייפּע, ד״ר א. בלומאָוויטש, אינזש׳ גליזער, ב. טקאַטש, ד״ר מ. כוואַיניק, מ. מאָושאָוויטש, א. מלמד, צ. סגל, ק. סולטאַנעק, הרב ש. א. סניעג, פּ. פּיעקאַטש, קאַטלער, א. רעטער, פּ. שוואַרצבלאַט און ש. שליאָמאָוויטש.

מען האָט אויסגעקליבן אַ ראַט פון 60 פערזאָן. פאָרזיצער פון ראַט איז געבליבן ד״ר ש. גרינגאָוז. נאָך זיין פאַרלאָזן דייטשלאַנד האָט דעם אַמט צייטווייליק פאַרנומען י. ראַטנער. שפּעטער איז פאָרזיצער פון ראַט געווארן רעד׳ ר. רובינשטיין.

**
*

אין 1947־1948, וועלן דער צ״ק האָט דערגרייכט דעם הויכפונקט פון זיין אַרבעט, האָבן עקסיסטירט די ווייטערדיקע אַמטן: (1) אַרגאַניזאַציע־אָפּטייל, (2) אָפּטייל פאַר אויסלענדישע ענינים, (3) יורידישער אָפּטייל, (4) דירעקטאָריום פאַר אַרבעט, (5) דירעקטאָריום פאַר דערציאונג און קולטור, (6) צענטראַלע היסטאָרישע קאָמיסיע, (7) געזונטהייט־אַמט, (8) צענטער פאַר פיזישער דערציאונג, (9) אינערע פאַרזאָרגונג, (10) פינאַנצאַמט, (11) זוכדינסט, (12) סעקרעטאַריאַט, (13) פערסאָנאַל־אַמט, (14) „פאָבליק רילעישנס״, (15) צענטראַלע רעווידיר־קאָמיסיע, (16) רעהאַביליטאַציע־קאָמיסיע, (17) צענטראַלער ערן־גערייכט, (19) ועד אגודת הרבנים.

מיר וועלן דערמאָנען די גרונט־אויפגאַבעס פון די ווייטערדיקע אַמטן:

יורידישער אָפּטייל

דער יורידישער אָפּטייל האָט זיך מתעסק געווען מיט צוגרייטן געזעץ־געבעריש פראָיעקטן, סטאַטוטן, רעגולאַמינען. ער האָט אויך געהאַט צו טאָן מיטן פאַטראָנאַזש איבער יידישע אַרעסטאַנטן, ענינים פון האַנדלסרעכט, „ווידערגוטמאַכונג״, גערייכטן. לכתחילה האָט דער צ״ק געפירט אונטערהאַנדלונגען מיט דער מיליטער־רעגירונג וועגן שאַפן ספעציעלע גערייכטן פאַר יידן. דער ענין האָט אָבער זיך אָנגעשטויסן אויף שוועריקייטן. מען האָט אויסגעפועלט, אַז אין די אַמעריקאַנער מיליטער־גערייכטן זאָלן זיין יידישע באַאַטערס ביים באַהאַנדלען אָנקלאָגעס קעגן יידן. דער אָפּטייל האָט געקליבן באַשולדיקונג־מאַטעריאַלן קעגן מלחמה־פאַרברעכערס, וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין שחיטות אויף יידן. ער איז געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט די מיליטערישע גערייכטן אין דאַכאָו און נירנבערג, מיט דער פוילישער מיסיע פאַר קריגס־פאַרברעכערס אין דאַכאָו און נירנבערג מיט דייטשע דענאַציפיקאַציע־גערייכטן און מיט אינסטיטוציעס אין דייטשלאַנד, עסטרייך, טשעכאָסלאָוואָקיע און פוילן. דער אָפּטייל האָט אויך אַרויסגעגעבן דאָקומענטן וועגן געבורטן, חתונות, טויטפאַלן.

דירעקטאָריום פאַר אַרבעט

כדי צו צענטראַליזירן די אָנפירונג פון די אַרבעט־ענינים פון די באַפרייטע יידן האָט מען אין 1947 געשאַפן אַ „דירעקטאָריום פאַר אַרבעט״, וואָס אין אים זיינען געווען פאַרטרעטן פאַרשטייערס פון צ״ק, דזשאָינט און יידישער אָגענץ. דאָס דירעקטאָריום האָט אָרגאַניזירט אין די לאָגערן און שטאָטישע ישובים פאַרשיידענע וואַרשטאַטן, וואו עטלעכע טויזנט בעלי־מלאכות האָבן אויסגעאַרבעט בגדים, וועש, שיך, מעבל א״א שטוביקע זאָכן פאַר דער ש״ה. דער לויף פאַר דער אַרבעט איז באַשטאַנען אין אַ ספעציעלער צוטיילונג פון שפּייז און אָנדערע סחורות, וואָס מען האָט פאַר דעם צווועק באַקומען פון דזשאָינט. ס׳רוב באַשטעלונגען אין די דאָזיקע וואַרשטאַטן האָט לכתחילה געמאַכט אונרא און דערנאָך אירא.

דירעקטאָריום פאַר דערציאונג און קולטור

מיט די שולן און קולטור־ענינים האָבן לכתחילה זיך פאַרנומען דריי קערפּערשאַפטן: (1) דער קולטוראַמט ביים צ״ק פון די באַפרייטע יידן, (2) דער אָפּטייל פאַר קולטור און דערציאונג ביים דזשאָינט און (3) די מחלקת עלית הנוער ביי דער סוכנות אין מינכן. כדי צו קאָאָרדינירן די דערציאונג־ און קולטור־אַרבעט, און אויסצומיידן רייבונגען און פּאַראַלעליזם, האָבן אָט די דריי אָרגאַניזאַציעס, זומער 1947, געשאַפן אַ שותפותדיק „דירעקטאָריום פאַר דערציאונג און קולטור". דאָס דירעקטאָריום איז געווען אויטאָנאָם אין זיין אַרבעט און עס האָט פאַרמאָגט אַ קולטוראַמט, שולאָפּטייל און פאַרלאַג־קאָמיסיע.

אַחוץ דעם צענטראַלן דירעקטאָריום אין מינכן זיינען אויך געווען רעגיאָנעלע דירעקטאָריומס אין די רעגיאָנעלע פּונקטן פון דער ש״ה.

צענטראַלע היסטאָרישע קאָמיסיע

די אויפגאַבע פון דער צענטראַלער היסטאָרישער קאָמיסיע איז געווען צו זאַמלען און באַאַרבעטן דאָקומענטן און מאַטעריאַלן, וואָס האָבן אַ שייכות צו דער געשיכטע פון חורבן פון יידן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה. צו דעם צוועק האָט די קאָמיסיע אויפגענומען גבית־עדותן, פאַרצייכנט פאָלקלאָר, געקליבן בילדער, דאָקומענטן, מוזיי־חפצים, פילמען, נאַצי־ליטעראַטור וועגן יידן, אַרכיוון פון יידישע קולטוס־געמיינדעס אין דייטשלאַנד. די קאָמיסיע האָט רעקאָרדירט מעלאָדיעס פון געטאָ־ און קאַצעט־לידער, פאַרשפּרייט און באַאַרבעט היסטאָרישע אַנקעטעס, איינגעאָרדנט באַוועגלעכע אויסשטע־לונגען, אַרויסגעגעבן אַ צייטשריפט פון לעצטן חורבן און געהאָלפן עטלעכע מחברים אַרויסגעבן ביכער וועגן חורבן פון זייערע קהילות.

אויף דער איניציאַטיוו פון דער צענטראַלער קאָמיסיע האָט מען אין קרוב 40 פּונקטן פון דער ש״ה געשאַפן לאָקאַלע היסטאָרישע קאָמיסיעס. זייער ציל איז געווען צו טאָן אַרבעט פון און פאַר דער קאָמיסיע אין מינכן (אויפנעמען גבית־עדותן, זאַמלען דאָקומענטן, בילדער, פאָלקלאָר).

לויטן באַשלוס פון דריטן קאָנגרעס פון די באַפרייטע יידן האָט מען בעת דער ליקווידאַציע פון ש״ה־ישוב דעם אַרכיוו פון דער צענטראַלער היסטאָרישער קאָמיסיע אַריבערגעפירט קיין ישראל און אים איבערגעגעבן אין רשות פון „יד ושם", וואָס איז זיך מתעסק מיט דער דאָקומענטאַציע פונעם חורבן.

געזונטהייט־אַמט

אַן ערך צוויי יאָר צייט, פון זומער 1945 ביז זומער 1947, איז ביים צ״ק געווען אַ געזונטהייט־אַמט, וואָס האָט געזאָרגט וועגן די מעדיצינישע ענינים פון די געראַטעוועטע יידן. אין אויג׳ 1946 האָט דער דזשאָינט אין מינכן געעפנט אַן אייגענעם מעדיצינישן אָפּטייל. דער געזונטהייט־אַמט פון צ״ק און דער מעדיצינישער אָפּטייל פון דזשאָינט האָבן זומער 1947

זיך צונויפגעגאָסן (אַרגאַניזאַטאָריש און פראָגראַמאַטיש) און מען האָט גע־שאַפן דעם „מעדיצינישן דעפּאַרטמענט דזשאָינט — אָזע — צענטראַל־קאָמיטעט".

צענטער פאַר פיזישער דערציאונג

ביים צענטער זיינען געווען אָפּטיילן פאַר: (1) פיזישער דערציאונג, (2) פּראָשיידענע ספּאָרט־שפּילן און (3) אָרגאַניזאַציע און אינספּעקטאָריאַט. אָנהייב 1948 האָבן עקסיסטירט די וויי‌טערדיקע ספּאָרט־קלובן: מכבי — 55 קלובן; הפּועל — 45; אליצור — 16; בר־כוכבא — 11; הכוח — 11; י. ס. ק. — 11; קדימה — 6; חשמונאי — 4; גורדוניה — 3; שטרן — 2; נגב — 1; התקוה — 1; ביתר — 1; אַנדערע — 4; בסך־הכל — 171 קלובן. די מיטגלידער פון די ספּאָרטקלובן האָט מען אויך צוגעגרייט צו הגנה־אַרבעט און אַ סך ספּאָרטלערס האָבן דערנאָך אַקטיוו זיך באַטייליקט אין די קאַמפן פאַר ישראלס אומאָפּהענגיקייט.

אינערע פאַרוואָרגונג

די אויפגאַבע פון אָט דעם אָפּטייל מיטן פאַרדייטשמעריש‌טן נאָמען איז געווען אַרויסצוגעבן פאַר די אַרבעטער און אָנגעשטעלטע פון די אַליין־פאַרוואַלטונג־אינסטיטוציעס די צוטיילונגען פון שפּייז, בגדים, וועש, שיך, וואָס יעדער אַרבעטנדיקער האָט באַקומען אי פון אונראַ אָדער אירגאָ, ווי אַ די־פּי, אי פון דזשאָינט — ווי אַ באַלוינונג פאַר זיין אַרבעט.

וועגן כמות און — דער עיקר — איכות פון די באַקומענע זאַכן מצד דעם דזשאָינט איז כדאי צו ברענגען עטלעכע אויסצוגן פון אַ שריפּטלעכער דערקלערונג, וואָס דער אָנפירער פון אָט דעם אָפּטייל, אינזש׳ גליזער, האָט אין 1948 פונאַנדערגעשיקט צו אַלע עפּנטלעכע מוסדות. אין אָט דער דער־קלערונג איז געווען געזאָגט:

„... פון די 7,700 שטיק באַקליידונגען, וואָס דער דזשאָינט האָט געגעבן צו פאַרטיילן, זיינען אַן ערך 4,000 שטיק געווען: סקאַרפּעטן, גומי־קראַגנס, פאַרטעכער און נאָזטיכלעך... פאַר 900 מענער האָט מען געגעבן 35 קאָסטיומען, ד״ה אויף יעדע 28 מענער־אָנגעשטעלטע האָט מען געגעבן בלויז אין אָנצוג אין משך פון 10 חדשים. כמעט די זעלביקע פּראָפּאָרציע איז נוגע אויך מאַנטלען, סוועטערס, שיך אד״גל. די אָנצוגן און מאַנטלען זיינען פון שלעכטער קוואָליטעט און קלייניע מאָסן. זיי זיינען געגייט טאָנדעט... די אַלטע (געבוצטע) זאַכן זיינען אין אַ שרעקלעכן צושטאַנד. עס האָט גאָר נישט גע־האָלפן דאָס וואָס מען האָט זיי געוואָשן אין כעמישע רייניקונגס־פּאָבריקן. דערביי דאַרף מען נעמען אין אַכט, אַז דאָס אַלץ, וואָס מען האָט געגעבן פאַרן צ״ק־אָפּאַראַט איז שוין דאָס בעסטע וואָס איז פאַראַן. די סתם לאָגער־יידן האָבן באַקומען זאַכן נאָך אין אַ סך אַן ערגערן צושטאַנד".

די וועגדונג איז פאַרענדיקט בזה הלשון:

„איך ווייס נישט וויפל דאָלאָרן עס קאָסט אַפּ דעם דזשאָינט די נייע באַקליידונג. אָבער איך בין זיכער, אַז בלויז טראַנספּאָרט־הוצאות קאָסט אַפּ פיל מער וויפל די סחורה איז ווערט. וואָס שייך דער אַלטער באַקליידונג איז פּשוט אַ פּאַרברעכן דאָס צו פּאַרטיילן, און איך ווייס נישט צי מיר וועלן זיין אין אָרדענונג לגבי דער געזעל־שאַפט און לגבי זיך אַליין, אויב מיר וועלן העלפן דאָס פּאַרטיילן, ווייל דאָס וואָלט געהייסן דעקן דעם דזשאָינט".

זוכדינסט

די זוכדינסט האָט פאַרמאָגט אַ קאַרטאָטעק פון די באַפרייטע יידן (נישט בלויז אין דער אַמעריקאַנער זאָנע) און האָט געזען צו העלפן מענטשן אויפ־צוזוכן זייערע קרובים און באַקאַנטע. די דאָזיקע אַרבעט איז געווען פון גאָר אַ גרויסער וויכטיקייט באַלד נאָך דער באַפרייאונג, ווען געראַטעוועטע יידן און יידן אין אויסלאַנד האָבן געוואָלט קומען אין קאָנטאַקט אייניע מיט די אַנדערע. די זוכדינסט איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט ענלעכע יידישע און נישט־יידישע קערפערשאַפטן אין דער גאָרער וועלט און אויך מיט יחידים. אין אָפּטייל האָבן זיך געפונען טעלעפּאָן־ביכער פון פאַרשיידענע שטעט אין אַמעריקע א״א לענדער, כדי אויסצוגעפינען אַדרעסן פון פּערזאָנען אין אויסלאַנד. רשימות געזוכטע פּערזאָנען האָט מען סיסטעמאַטיש פאַר־עפנטלעכט אין דער ש״ה־פּרעסע און אין די אויסלענדישע יידישע צייטונגען.

רעהאַביליטאַציע־קאָמיסיע

שוין אין די ערשטע חדשים נאָך דער באַפרייאונג זיינען אין די יידישע די־פּי־לאַגערן אויפגעקומען ספּעציעלע געריכטן צו משפּטן די געווען מיטגלידער פון די יודענראַטן, געטאָ־ און לאַגער־פּאָליציסטן, קאָפּאָס וכדומה, וואָס האָבן בעת דער היטלער־ממשלה זיך שלעכט אויפגעפירט מיט זייערע יידישע מיטבריידער. די דאָזיקע געריכטן האָבן געהאַט אַ מאָראַליש־פּסיכא־לאָגישן באַטייט, אָבער זייער יורידישער יסוד איז געווען אַ גאַנץ שוואַכער. אָפּט מאָל האָבן די געריכטן פאַרמשפּט די יידישע בוגדים אויף אייביקער תפיסה, אויסשליסונג פון יידישן קהל. אַזעלכע אורטיילן האָט מען, פאַרשטייט זיך, נישט געקאָנט דורכפירן. שפּעטער האָט די אָקופּאַציע־מאַכט פאַרוועדט אָט די געריכטן. צוליב דעם וואָס געוויסע עלעמענטן פון אָט דעם מין האָבן געפּראָוואט ווערן „כלל־טוערס" און האָבן לכתחילה פאַרנומען פאַראַנטוואָרט־לעכע פּאָסטנס אין דער ש״ה, האָט דער ראַט באַשלאָסן צו שאַפן אַ רעהאַבי־ליטאַציע־קאָמיסיע צו משפּטן די יידן, וואָס ווערן באַשולדיקט אין שעדלעכער טעטיקייט לגבי יידן בעת דער מלחמה, אין די יאָרן 1939—1945. די ריכטערס האָבן געקענט אַרויסגעבן אַזעלכע אורטיילן: (1) פאַרוועדט דעם שולדיקן צו זיין געזעלשאַפטלעך־אַקטיוו אַ געוויסע צייט, (2) אָפּשטעלן זיין געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אויף תמיד און (3) שטעמפּלען אים ווי אַ בוגד פון יידישן פאָלק און אים אויסערגעבן אין די הענט פון מיליטער־געריכט.

ועד אגודת הרבנים

הגם דער ועד אגודת הרבנים איז געווען אַ זעלבשטענדיקער מוסד, איז ער פון דעסטוועגן געווען פאַרבונדן מיטן צ״ק. זיין אַרבעט איז געווען: (1) חיזוק הדת — צוזאַמענרופן אסיפות הרבנים, אַרויסגעבן בראָשורן וועגן טהרת המשפּחה, פאַרשטאַרקן אין די לאַגערן דעם דת; (2) חינוך — שאַפן חדרים און ישיבות, באַזאָרגן די תלמידים מיט ספרים; (3) שמירת שבת — פאַרשיידענע עפנטלעכע אַקציעס צו פאַרהיטן פון חילול־שבת; (4) תקנת עגונות — באַהאַנדלען ענינים פון עגונות און אַרויסגעבן היתרים; (5) גיטין, קדושין, גרות — רעגולירן דאָס יידישע פאַמיליע־לעבן לויט די דינים פון דער תורה און באַהאַנדלען די פאַלן פון נישט־יידן וואָס ווילן זיך מגייר זיין; (6) כשרות — השגחה אויף כשר פלייש, אויסאַרבעטונג פון כשרע מאַרגאַרין, באַקן מצות.

***

דער דריטער — און לעצטער — קאָנגרעס פון דער ש״ה איז פאָרגע־קומען אין באַד־רייכענהאַל, אין די טעג פון 30סטן מאַרץ — 2טן אַפּר׳ 1948. פון 80,254 וואַל־באַרעכטיקטע האָבן געשטימט 61,941 פּערזאָן. אין קאָנגרעס האָבן זיך באַטייליקט 200 דעלעגאַטן, וואָס האָבן געהערט צו די ווייטערדיקע פּאַרטייאישע גרופּירונגען: פאַראייניקטער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער בלאָק (פּועלי־ציון (צ״ס), השומר הצעיר, לינקע פּועלי־ציון) — 61; רעוויזיאָניסטן — 42; פּועלי־ציון (צ״ס) התאחדות — 39; אגודת ישראל (ביידע פראַקציעס) — 20; מזרחי — 19; אַלגעמיינע ציוניסטן — 19. אין פּרט פון פּאַרטייאישן צוזאַמענשטעל פון די דעלעגאַטן איז דער קאָנגרעס געווען כאַראַקטעריסטיש דערמיט, וואָס לגבי פאָריקן קאָנגרעס זיינען דאָס מאָל די לינקע ציוניסטישע גרופּירונגען און די רעוויזיאָניסטן אויסגעוואַקסן אויפן חשבון פון די מפּא״י־קרייזן. אגודת ישראל איז אויך געווען פאַרטראָטן מיט אַ היפּשער דעלעגאַציע.

דער דריטער קאָנגרעס איז געשטאַנען אונטערן צייכן פון די בלוטיקע אַראַבישע אָנפאַלן קעגן יידישן ישוב אין ארץ־ישראל, ערב דער פּראָקלאַ־מירונג פון מדינת־ישראל. מען האָט אַ סך דיסקוטירט וועגן דעם חלק, וואָס די ש״ה דאַרף צוטראָגן צום געראַנגל וואָס דער א״י־ישוב פירט פאַר זיין קיום. עס איז ווידער אַ מאָל געקומען צום אויסדרוק די גרייטקייט פון די געראַטעוועטע יידן וואָס גיכער צו פאַרלאָזן די די־פּי־לאַגערן און עולה זיין קיין ארץ־ישראל. דער קאָנגרעס האָט גערופן די ש״ה ענערגיש זיך צו באַטייליקן אין מאָביליזאַציע (גיוס), אומלעגאַלער עליה (העפּלה) און זיכער־קייט־פאָנד (מגבית הבטחון).

אין פאַרגלייך מיטן פאַראַיאָריקן קאָנגרעס זיינען די צווישנאַנאַנדיקע פּאַרטייאישע רייבונגען געווען נישט אַזוי שאַרף און עס איז געווען קענטיק, אַז יעדער צד פילט די גרויסע אחריות פון מאָמענט — פון הערא̈אישן קאַמף

אויף לעבן און טויט, וואס עס פירט דער א״י־ישוב. פאַרזיצער פון די קאַנגרעס־זיצונגען (אַחוץ דער עפענונג) איז געווען ר. רובינשטיין.

אין נײַ אויסגעקליבענעם צ״ק זיינען געווען פאַרטרעטן מצד פועלי־ציון (צ״ס) התאחדות — מ. גוטמאַן, ד. טרעגער און פ. פיעקאַטש; פועלי־ציון (צ״ס) — אינזש׳ גליזער און ל. פעפער; מזרחי — א. מלמד און ש. שליאַ־מאַוויטש; אַלגעמיינע ציונים — א. דאַקטאַרטשיק און מ. כוואַיניק; רעוויזיאָניסטן — ד״ר אַכט און ד״ר קאַנטאָר; פועלי־ציון (לינקע) — י. אייפע; השומר הצעיר — פ. שוואַצבלאַט. פאַרזיצער פון צ״ק איז געבליבן ד. טרעגער וויצע־פאַרזיצער — ש. שליאַמאַוויטש, געווערעל־סעקרעטאַר — י. אייפע.

מען האָט אויך אויסגעקליבן א ראַט פון 80 פערזאָן לויטן וווייטערדיקן פאַרטיי־שליסל: פועלי־ציון (צ״ס) התאחדות — 16 מיטגלידער; רעוויזיאָניסטן — 16; פועלי־ציון (צ״ס) — 8; אַלגעמיינע ציוניסטן — 8; מזרחי — 8; אגודת ישראל — 8; פועלי־ציון (לינקע) — 6; השומר הצעיר — 6; פח״ח (פרטיזנים, חיילים, חלוצים) — 4.

***

נאָכן אויפקום פון מדינת ישראל האָט דער צ״ק מער נישט געהאַט צו טאָן מיט ענינים וואָס זיינען פאַרבונדן מיטן פאָליטישן קאַמף פאַר דער יידישער מדינה און פאַרן רעכט פון דער ש״ה אומגעשטערט עולה צו זיין אין יידישן לאַנד. זינט דעמאָלט זיינען די עיקר־פראָבלעמען פון צ״ק געווען: אייליקע ליקווידאַציע און עליה. האָט טאַקע בשעתו זיך אָנגעהויבן אן אינטענסיווע עליה און אויך אַן עמיגראַציע פון יידישע פליטים און דאָס האָט דערפירט צו אַ רעשיקער אויפלייזונג פון דער ש״ה. דער דאָזיקער ליקווידאַציע־פראָצעס האָט זיך אָנגעהויבן אין דער צווייטער העלפט פון 1948 און איז אָנגעגאַנגען אין די יאָרן 1949 און 1950.

היות קיין וווייטערדיקע קאַנגרעסן זיינען מער נישט פאַרגעקומען, האָט מען אַלע וויכטיקערע באַשלוסן אָנגענומען דורכן ראַט, וואָס האָט אָפגעהאַלטן אָפטע סעסיעס און האָט געגעבן דירעקטיוון דעם צ״ק.

דעם 17טן מאַרץ 1950 האָט דאָס פרעזידיום פון ראַט באַשלאָסן (אין הסכם מיטן ליקווידאַציע־פראָצעס) צו פאַרקלענערן דעם באַשטאַנד פון צ״ק אויף 6 מיטגלידער און פון דער צענטראַלער רעווידיר־קאָמיסיע — אויף 3. דעם 1טן אַפּריל האָט מען די דאָזיקע רעאָרגאַניזאַציע דורכגעפירט אין לעבן. פאַרזיצער פון צ״ק און אָנפירער פון יורידישן אָפּטייל איז געווארן פ. פיעקאַטש; וויצע־פאַרזיצער און אָנפירער פון אַרגאַניזיר־אָפּטייל — צ. גאָלדבערג; „פּאָליק רילעישנס״ און רעדאַקטאָר פון אונדזער וועג — ע. פעלד; פינאַנצאַמט און סאָציאַלע הילף — א. ליבמאַן; „וויידערגוטמאַכונג״־ענינים — מ. זאַנדבערג.

דעם 31סטן יולי 1950 איז פאַרגעקומען אַן אויסערארדנטלעכע זיצונג פון פרעזידיום פון ראַט און צ״ק, און מען האָט באַשלאָסן דעם 30סטן סעפּ׳

דעם יאָר צו ליקווידירן דעם צ״ק. צו יענער צייט האָט מען אויך געזאָלט ליקווידירן דעם סוכנות־אָפּטייל אין דייטשלאַנד.

אין אַ שותפותדיקן קול־קורא צו די פאַרבליבענע יידן האָט דער צ״ק און די סוכנות אויפגעפאָדערט די מענטשן צו פאַלאָזן דייטשלאַנד און עולה זיין קיין ישראל. צוליב געוויסע סיבות האָט מען אָבער די ליקווידאַציע פון צ״ק אָפּגעלייגט אויף עטלעכע חדשים. דעם 17טן דעצ׳ 1950 האָט מען אָפּ־ געהאַלטן די לעצטע זיצונג פון ראַט און מען האָט באַשלאָסן צו ליקווידירן דעם פאַרבאַנד פון די באַפרייטע יידן. די פאַרמעלע שליסונג פון צ״ק איז אויף אַ דעמאָנסטראַטיוון אופן פאַרגעקומען אין בנין פון דייטשן מוזיי, וואו עס האָט אין די ערשטע חדשים נאָך דער באַפריאונג, אין יאָר 1945, אָנגע־ הויבן צו אַרבעטן דער ערשטער צ״ק. ביי אָט דער פייערלעכער צערעמאָניע איז פון די מיטגלידער פון ערשטן צ״ק בייגעווען בלויז הרב סניעג, וואָס האָט נאָך נישט געהאַט פאַרלאָזן דייטשלאַנד. דערמיט האָט זיך פאַרענדיקט די עקסיסטענץ פון צ״ק, וואָס איז אין פאַרלויף פון פינף אַ האַלב יאָר געווען דער רעפּרעזענטאַנט פון די גערעטעוועטע יידן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד.

עס איז נייטיק אָנצוווייזן, אַז אין לעצטן פּעריאָד פון קיום פון דער ש״ה איז די מאַראַל פון אַ היפש ביסל באַאַמטע און אָנגעשטעלטע פון די אַליין־פאַרוואַלטונג־אינסטיטוציעס געזונקען נאָך מער ווי פריער. שוין אויך ביז דעמאָלט איז עס געווען אַ סוד פאַר גאָנץ בראָד, אַז געוויסע מענטשן אויף געזעלשאַפטלעכע פּאָסטנס נוצן אויס זייערע אַמטן פאַר פּערזענלעכע צוועקן און אַז נישט ווייניק פון אָט די ״כלל־טוערס״ ווילן נתעשר ווערן אויפן חשבון פון קהל. אָבער אין דער ליקווידאַציע־תקופה האָבן אָט די נפשות פּראָסט און פשוט גענומען פאַרכאַפן קהליש פאַרמעגן און עס צונעמען פאַר זיך. די דאָזיקע שענדלעכע מעשים זיינען דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז מען האָט דעם ענין דעם 25סטן אָקט׳ 1948 באַטראַכט אויף אַ באַראַטונג פון צ״ק און אָט וואָס דער אַרגאַן פון השומר הצעיר אויף דער וואַך[48]) שרייבט אין זיינעם אַ באַריכט פון דער באַראַטונג:

״...אין פאַרלויף פון דער דיסקוסיע האָבן פאַרשטייערס פון קאָמיטעטן אונטערגעשטראָכן די נויטוועדיקייט אָנצונעמען שטרענגע מאָסמיטלען קעגן די, וואָס פירן אַרויס לאָגער־אייגנטום. די אסיפה האָט זיך געוועדט צום צ״ק, דזשאָינט, היאָס, סוכנות, נישט צו דער־ מעגלעכן די עליה אָדער עמיגראַציע פון די פּערזאָנען, וואָס נעמען צו געזעלשאַפטלעך פאַרמעגן״.

די דאָזיקע דעמאָראַליזירטע עלעמענטן קענען אָבער נישט פאַרטונקלען די מערהייט ערלעכע מענטשן, וואָס האָבן געטאָן זייער געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אויף אַ געוויסנהאַפטן אופן און האָבן פיל בייגעטראָגן צום אַלגע־ מיינעם וואוילזיין פון דער ש״ה.

---

48) נומ׳ 48, 1948.

**
*

אין זיין פיל פאַרצווייגטער אַרבעט האָט דער צ״ק תמיד געגאָסן די קאָאָפעראַציע מצד די יידישע ראַטגעבערס ביי דער אַמעריקאַנער מיליטער־רעגירונג. אָזא ראַטגעבערשאַפט פאַר יידישע ענינים ביי דער הויפטקוואַרטיר פון דער אַמעריקאַנער מיליטער־רעגירונג אין דייטשלאַנד און עסטרייך האָט מען געשאַפן אין אָקט׳ 1945. צום שבח פון דער רעגירונג פון די פאַר־אייניקטע שטאַטן דאַרף מען זאָגן, אַז זי האָט פאַרשטאַנען די ספּעציפּישע לאַגע פון די באַפרייטע יידן און זי האָט מסכים געווען מיט דער מיינונג פון די יידישע וועלט־אָרגאַניזאַציעס, אַז צוליב אַ רייַ טעמים מוז מען די פּראָבלעם יידישע פּליטים אויסטיילן באַזונדער פון די אַנדערע די־פּיס.

מיר האָבן שוין געזען [49]), אַז אידער נאָך מען האָט געשאַפן די יידישע ראַטגעבערשאַפט האָט מען ווי אַ קאָנסולטאַנט פאַר יידישע די־פּי־ענינים ביי דער הויפטקוואַרטיר אין פראַנקפורט, סוף אויג׳ 1945, באַשטימט טשאַפּלין יהודה ניידיטש. לכתחילה האָט ער געהייסן „ספּעציעלער קאָנסול־טאַנט פאַר יידישע פּראָבלעמען״ און איז געווען באַשטימט נאָר אויף 30 טעג. שפּעטער האָט מען זיין אַמט פאַרלענגערט. ניידיטשעס פונקציעס, ווי די מיליטער־רעגירונג האָט זיי דעפינירט, זיינען געווען: (1) אויספאָרשן און אָבסערווירן די באַדינגונגען פון יידישע די־פּיס אין דייטשלאַנד, בפרט אין דער אַמעריקאַנער זאָנע; (2) צושטעלן באַריכטן און רעקאָמענדאַציעס וועגן דעם ענין צו די שייכדיקע אַרמיי־קאָמאַנדירן; (3) געבן עצות די באַאַמטע פון דער מיליטער־רעגירונג וואָס האָבן צו טאָן מיט די־פּי־ענינים וועגן ספּעציעלע יידישע פּראָבלעמען, יידישע אָרגאַניזאַציעס און יידישע קער־פּערשאַפטן; (4) געבן עצות אונראַ וועגן ענינים פון יידישע פּליטים; (5) אָנ־האַלטן אַ קאָנטאַקט מיט אונראַ, יידישע אָרגאַניזאַציעס און מיליטער־באַאַמטע, כדי זיי געבן צו אינפאָרמירן וועגן מצב פון יידישע פּליטים אין דער אַמעריי־קאַנער זאָנע; (6) צושטעלן באַריכטן א״א מאַטעריאַלן נוגע יידישע די־פּיס [50]).

די צוויי חדשים, וואָס נייַדיטש האָט פאַרנומען זיין אַמט אין אייזנ־האָוערס הויפטקוואַרטיר, האָט ער זיך באַמיט וואָס מער אויפצוטאָן לטובת דער ש״ה און האָט געזען צו באַקענען די וויכטיקסטע אָנפירערס פון דער אַמעריקאַנער מיליטער־רעגירונג אין דייטשלאַנד מיט די ספּעציפּישע פּראָב־לעמען פון די באַפרייטע יידן. ער האָט אויך געהאָלפן שאַפן אין די דאָזיקע קרייזן אַ מער גינסטיקע באַציאונג צו דער אַרבעט פון צ״ק אין מינכן.

נאָך נייַדיטשן האָט מען סוף אָקט׳ 1945 באַשטימט ווי אַ יידישן בעל־יועץ דעם באַקאַנטן ניו־יאָרקער פעדעראַלן ריכטער שמעון ריפקינד. ער איז אויסגעווען אויף זיין אַמט 5 חדשים. נאָכן אויפגעבן זיין אַמט האָט ריכטער ריפקינד איבערגעגעבן צום אַמעריקאַנער פאַרטיידיקונג־מיניסטעריום אַ פולן באַריכט פון זיין אַרבעט און ער האָט אויספירלעך אַנאַליזירט דעם מצב פון יידישע די־פּיס אין דייטשלאַנד און עסטרייך.

---

49) אין קאַפּ׳ 2.

50) Nadich, J., *op. cit.*, pp. 48-49.

די גרונט־אויפגאַבע פון יידישן ראַטגעבער איז באַשטאַנען: (1) זיין דער פֿאַרמיטלער צווישן דער ש״ה און דער מיליטער־רעגירונג, און (2) איבערגעבן צו דער אָנפירונג פון דער אָקופּאַציע־מאַכט די וואונטשן און פֿאַרלאַנגען פון די יידישע וועלט־אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן געאַרבעט לטובת די געראַטעוועטע יידן. צוליב אָט דעם מאָמענט האָט מען קאַנדידאַטן פֿאַרן אַמט פון יידישן ראַטגעבער פֿאַרגעלייגט לויט אַ הסכם פון די וויכטערדיקע פינף יידישע אָרגאַניזאַציעס: (1) אַמעריקאַנער יידישער קאָמיטעט, (2) אַמעריקאַנער יידישער קאָנפערענץ, (3) דזשאָינט, (4) יידישע אָגענץ און (5) יידישער וועלטקאָנגרעס. ווען עס האָט זיך ליקווידירט די „אַמעריקאַנער יידישע קאָנפערענץ" האָבן די פיר אַנדערע אָרגאַניזאַציעס אויך אויף וויכטער אָנגעהאַלטן זייער קאָאָפּעראַציע אין דעם פרט.

נאָך ריפקינדן זיינען יידישע ראַטגעבערס געווען: ראַבי פיליפּ בערנשטיין, ריכטער לואיס לעווינטאַל, פּראָפּ׳ ווילאַם האָבער. הערי גרינשטיין און מאיאר אברהם היימאַן. איטלעכער פון די יידישע בעלי־יועצים האָט תמיד זיך באַמיט צו טאָן דאָס בעסטע וואָס עס איז נאָר געווען מעגלעך לטובת די באַפרייטע יידן. זייער אָרבעט האָט געבראַכט גאָר גרויסע נוצן ביים פאַרענטפערן די פּראָבלעמען פון דער ש״ה.

די יידישע ראַטגעבערשאַפט אין פראַנקפורט האָט עקסיסטירט ביזן 31סטן דעצ׳ 1949.

***

דעם צ״ק איז אָפט אויסגעקומען צו האָבן צו טאָן מיטן „שטאַטקאָמיסאַריאַט פאַר ראַסיש, רעליגיעז און פּאָליטיש־פאַרפאָלגטע". די בייערישע רעגירונג האָט אָט דעם אָמט געשאַפן סוף 1945 און ער האָט דעמאָלט געהייסן: „קאָמיסאַריאַט פאַר יידישע ענינים". די אויפגאַבע פון קאָמיסאַריאַט איז לכתחילה געווען צו פאַרריכטן די מאַראַלישע און מאַטעריעלע עוולות, וואָס מען איז בעתן נאַצי־רעזשים באַגאַנגען לגבי דער באָפעלקערונג פון יידישן אָפּשטאַם אין בייערן. דער קאָמיסאַריאַט האָט זיך אויך געשטעלט פאַר אַן אויפגאַבע אויפצופּאַסן, אַז אין עפּנטלעכן לעבן זאָל נישט פאָרקומען קיין דיסקרימינאַציעס לגבי פּערזאָנען צוליב ראַסישע אָדער רעליגיעזע טעמים. ערשטער קאָמיסאַר איז געווען הערמאַן אוימער.

סוף אויג׳ 1946 איז שטאַטקאָמיסאַר געוואָרן ד״ר פיליפּ אויערבאַך, אַ דייטשער ייד וואָס האָט די נאַצי־יאָרן דורכגעמאַכט אין די קאַצעטן אוישוויץ און בוכנוואַלד. ד״ר אויערבאַך, אַ מענטש מיט אַ סך ענערגיע און מוט, האָט אויסגעבראָכט די פונקציעס פון אַמט און האָט אין זיין אַרבעטספעלד אַרײַנגענומען ענינים, וואָס האָבן אַ שייכות נישט בלויז צו דייטשע יידן אין בייערן נאָר אויך צו דער ש״ה בכלל („ווידערגוטמאַכונג", קאַמף קעגן דייטשן אַנטיסעמיטיזם און נעאָ־נאַציזם).

ד״ר אויערבאַך האָט מיט דער צייט געמוטמעט שפּילן אַן אָנפירנדיקע ראָלע אין יידישן לעבן אין בייערן. ער האָט פון דער בייערישער מלוכה־

קאָסע באַקומען מאַטעריעלע הילף פֿאַר קראַנקע, אָרעמע און אויך פֿאַר אומפֿאַרמעגלעכע סטודענטן. ער פֿלעגט סיסטעמאַטיש אויפֿטרעטן אויף דער דייטשער ראַדיאָ און איז געווען פֿרעזידענט פון די יידישע קולטוס־געמיינדעס אין בייערן. ער איז געווען גבאי אין דער מינכנער סינאַגאָגע, וואָס די נאַציס האָבן חרוב געמאַכט און מען האָט זי נאָך דער מלחמה רעסטאַוורירט.

כאָטש דער צ״ק האָט פון צייט צו צייט אויסגענוצט ד״ר אויערבאַכן ביים אויספֿועלן עפּעס ביי דער בייערישער רעגירונג לטובת דער ש״ה, זיינען אָבער זייערע צווישנאַנאַנדיקע באַציאונגען געווען גאָנץ פֿאַרזיכטיקע. דער צ״ק איז געווען אויף דער וואַך, אַז ד״ר אויערבאַך זאָל נישט אוזורפּירן געוויסע פונקציעס פון צ״ק, און ד״ר אויערבאַך האָט געפילט אַז ער קאָן נישט אַנוואַרפן דעם צ״ק זיין ווילן און ער מוז זיך מיט אים באַגיין דעליקאַט. ד״ר אויערבאַך האָט געזען זיך צו האַלטן נאָענט צום צ״ק און האָט אַנטייל געגומען ווי אַ רעדנער כמעט אויף אַלע קאָנפֿערענצן און עפֿנטלעכע צוזאַמענ־קומענישן פון דער ש״ה.

שפּעטער איז ד״ר אויערבאַך אַריינגעפֿאַלן אין אומחן ביי דער בייערישער רעגירונג, וואָס האָט שוין פון לאַנג געזוכט אַ וועג ווי אַזוי פּטור צו ווערן פון אים, צוליב זיינע שארפע רעדעס און דערקלערונגען קעגן די דייטשן און צוליב זיין שטאַרק אויסגעוואַקסענער מאַכט און השפּעה. מען האָט אַנגענומען קעגן אים אַ העץ־קאַמפּאַניע און אין 1951 האָט מען אים אָפּגע־זאָגט פון זיין אַמט. מען האָט אים באַשולדיקט אין אַ היפּש ביסל חטאים (אויסשטעלן פאַלשע תביעות אויף „ווידערגוטמאַכונג״ און אייגנקאַסירן פֿאַר זיך דאָס גערלט; זיך באַנוצן אויף אַן אומגעזעצלעכן וועג מיטן טיטל דאָקטאָר; זיין אַ קאָפּאָ אין בוכנוואַלד און שלאָגן דאָרט די קאַצעט־געפֿאַנענע).

סוף־כל־סוף האָט מען קעגן אים פֿאַרפירט אַ פּראָצעס און אין מאַרץ 1951 האָט מען אים אַריינגעזעצט אין תפיסה. דעם 14טן אויג׳ 1952 האָט מען אים פֿאַרמשפּט פֿאַרן פֿאַרכאָפּן מלוכה־גערלט. אין אַ פֿאַר טעג אַרום איז ער באַגנאַדעגן זעלבסטמאָרד אין תפיסה־שפּיטאָל.

אין העסן איז שטאַטקאָמיסאָר פֿאַר גערודפּטע פון היטלער־רעזשים געווען ד״ר קורט עפּשטיין[51], וואָס האָט די נאַצי־יאָרן דורכגעמאַכט אין קאָוונער געטאָ און אין קאַצעט דאַכאָו.

4טער קאַפּיטל

געזעלשאַפֿטלעכע גרופּירונגען

ד״ר פֿאָליטישע פּאַרטייען און יוגנט־באַוועגונגען האָבן אָנגעפירט אַן אינטענסיווע אַרבעט און זיי האָבן שטאַרק משפּיע געווען דאָס ציבור־לעבן פון דער ש״ה. כמעט אַלע געזעלשאַפֿטלעכע גרופּירונגען האָבן געהערט צום ציוניסטישן לאַגער — אָנהייבנדיק פון מזרחי און ענדיקנדיק

51) אַ דייטשער ייד פון מעמל־געביט.

מיט די לינקע פועלי־ציון. די דאָזיקע דאָמינירונג פון ציוניסטישע שטרע־מונגען איז געווען דער אידעאָלאָגישער סימן־מובהק פון די געראָטעוועטע יידן, וואָס ס׳רוב פון זיי האָבן זייער פערזענלעכן גורל און צוקונפט פאַרבונדן מיט א״י.

שוין באַלד נאָך דער באַפרייאונג, וועו די מענטשן האָבן ביסלעכווייז געזונט קומען צו זיך פון די שווערע איבערלעבענישן, האָט מען געמאַכט פֿרואוון צונויפצוגעמען און צו אָרגאַניזירן די אַקטיווע ציוניסטיש געשטימטע עלעמענטן. אין בייערן, למשל, געהערט די איניציאַטיוו אין דעם פּרט צו פּערזאָנען, וואָס זיי זיינען נאָך פאַר דער מלחמה געווען פאַרבונדן מיט ציוניסטישער אַרבעט (ד״ר ז. גרינבערג, ד. טרעגער, אינזש׳ י. לייבאָוויטש, ש. פרענקעל, י. ראַטנער, ל. שאַליטאַן).

צוליב די שווערע נסיונות פונעם אָקערשט פאַרלאָפענעם בלוטיקן עבר האָבן די איניציאַטאָרן פון פּלאַן, צו אָרגאַניזירן די ציוניסטישע באַוועגונג אין בייערן, באַשלאָסן נישט צו גיין אויף די אַלטע וועגן פון פאַרן תּורבן. זיי האָבן געהאַלטן, אַז מע טאָר איצט נישט אויפשטעלן די זעלביקע אָרגאַ־ניזיר־פאָרמען, ווי זיי האָבן עקסיסטירט פאַר דעם קריג, ווייל אין דער ש״ה איז נישטאָ מער קיין אָרט פאַר די צווישנאַנאַדיקע פּאַרטייאישע רייסעריין וואָס האָבן אַזוי שטאַרק זיך געלאָזט פילן אויף דער יידישער גאָס אין דער פאַרמלחמהדיקער איראָפּע. זייער איינשטעל איז געווען, אַז מע מוז אַלע אַקטיוויע ציוניסטישע כוחות פאַראייניקן אין אַיין אָרגאַניזאַציע, וואָס איר ציל דאַרף זיין צו ווערן דער אַוואַנגאַרד פון דער ש״ה אין איר קאַמף פאַר עליה און מדינת ישראל.

אין יענער צייט האָט מען אין דייטשלאַנד געלייגט דעם יסוד פאַר דער „פאַראייניקטער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע״ (הסתדרות ציונית אחידה). לויט דער כוונה פון אירע גרינדערס האָט די ניי געשאַפענע אָרגאַניזאַציע געדאַרפט גרופּירן אַרום זיך אַלע ציוניסטן, וואָס זיינען גרייט אויף אַ קאָנסטרוקטיוון און האַרמאָנישן אופן צוזאַמענאַרבעטן לטובת דעם שותפותדיקן הויפּט־אידעאַל — די ווידעראויפבויאונג פון אַ זעלבשטענדיק יידיש מדינה־לעבן אין א״י.

דעם 25סטן יוני 1945 איז אין דער מינכנער פאָרשטאָט נייַ־פריימאַן פאָרגעקומען אַן אסיפה פון די גרינדערס פון אחידה און מען האָט אָנגענומען אַ דעקלאַראַציע, וואו עס איז געקומען צום אויסדרוק די שטרעבונג צו אָט דער שותפותדיקער ציוניסטישער אַרבעט.

דעם 11טן און 12טן סעפּט׳ 1945 איז אין לאַנדסבערגער יידישן לאָגער פאָרגעקומען די ערשטע קאָנפערענץ פון דער הסתדרות ציונית אחידה, וואָס האָט קאָנצענטרירט אַרום זיך אָנהענגערס און סימפּאַטיקערס פון פּועלי־ציון (פאַרשיידענע שטרעמונגען), אַלגעמיינע ציוניסטן, מזרחי א״א. אין אַ דעק־לאַראַציע וואָס די קאָנפערענץ האָט אָנגענומען איז געווען געזאָגט [52]):

---

52) אונדזער וועג, מינכן, אָקט׳ 12, 1945 : 4.

„... מיר רופן די ש״ה פון איראָפּאישן יידנטום זיך צו שטעלן אין די ערשטע רייען אין קאמף פאר דער פארווירקלעכונג פון דער יידישער מדינה. אלס ערשטע באדינגונג דערצו פאדערן מיר די באלדיקע עפענונג פון די טויערן פון א״י פאר אלע יידן.

„מיר וועלן זיך צום גאנצן יידנטום און באזונדערס צום ישוב אין א״י מיט דער פאדערונג צו ציען אלס קאנסעקווענץ פון דער ריזיקער קאטאסטראפע, וואס האט פארניכטעט אזא גרויסן טייל פון אונדזער פאלק, די פארייניקונג פון אלע שפערישע כוחות פארן בנין פון ארץ־ישראל.

„... שפּנדיק, דורך די שווערע טעג פון געטאָ און קאצעטן, מוט פון אונדזער היסטארישן עבר, פארבינדן מיר דעם אויפבוי פון אונדזער נייעם נאציאנאלן און סאציאלן לעבן אין א״י מיט די יסודות פון אונדזער יידישער קולטור״.

די קאנפערענץ האט אויסגעארבעט א פלאטפארם צו פארייניקן די ציוניסטן אין דער ש״ה אויף די וויטערדיקע גרונטפרינציפן: (א) יידישע מדינה; (ב) בויען ארץ־ישראל אויף סאציאליסטישע יסודות; (ג) אליין־ארבעט; (ד) שטרעבונג און צוגעהעריקייט צו אן אינהייטלעכער הסתדרות העובדים; (ה) בייקומען די שווערקייטן פון ארבעט; (ו) בכורה־רעכט פאר ערד־ארבעט; (ז) פיזישע, גייסטיקע און מיליטעריש הכשרה; (ח) ארבעטן־דיקע קאלאניזאציע אין אלע פארמען; (ט) צווישנאנאנדיקע הילף און קאאפעראציע; (י) העברעאישע שפראך און קולטור און (יא) עליה ביי אלע תנאים. די דאזיקע פרינציפן האט מען ווידער א מאל באשטעטיקט אויף דער אחידה־מוצעה, אין פראנקפורט, דעם 23סטן און 24סטן אקט׳ 1945.

דעם 14טן אקט׳ איז אין מינכן פארגעקומען א זיצונג פון דער אנפירונג פון אחידה מיטן אנטייל פון קאנסולטאנט פאר יידישע די־פי־ענינים אין דער פראנקפורטער הויפטקוואַרטיר, טשאפלין נייידיטש, און עטלעכע א״י־שליחים. די אסיפה האט געבעטן נייידיטשן איבערגעבן משה טשערטאקן[53]) די וויכטיקערע באשלוסן פון דער זיצונג: שאפן אין דייטשלאנד א צענטראלע ציוניסטישע ביורא בראש מיט א באקאנטער ציוניסטישער פערזענלעכקייט; פראקלאמירן אין דער ש״ה א תענית אין שייכות מיטן פארלאנג פון די באפרייטע יידן צו עפענען פאר זיי די טויערן פון א״י; ארויסגעבן אין דער ש״ה א ציוניסטישע צייטונג; צונויפצורופן אויפן 23סטן אקט׳ א ציוניסטישע באראטונג אין פראנקפורט מיטן אנטייל פון ציוניסטישע פארטרעטערס פון אלע דריי מערבדיקע אקופאציע־זאנעס אין דייטשלאנד; א פארבעטונג צו טשערטאקן, ער זאל קומען צו דער פראנקפורטער באראטונג[54]). געקומען איז אבער נישט טשערטאק נאר בן־גוריון.

וועז בן־גוריון האט דעמאלט באזוכט די יידישע די־פי־לאגערן אין בייערן האט ער אויסגעדריקט זיין צופריידנקייט מיטן שאפן די אחידה און מיט אירע גרונטפרינציפן. נאך מער, ער האט אפילו אויפגעפאדערט די

53) ער האט דעמאלט זיך געפונען אין לאנדאן און נייידיטש איז מיט אים געשטאנען אין אן אפטער טעלעפאנישער פארבינדונג.

54) Naidich, J., *op. cit.*, pp. 172-173.

בריגאַדע־חיילים און די אַנדערע א״י־שליחים, וואָס האָבן געאַרבעט אין דער ש״ה, זיך אָפּצוהאַלטן פון סעפּאַראַטע פּאַרטייאישע אַקטיוויטעטן און אָפּגעבן אַלע זייערע געזעלשאַפּטלעכע כוחות פאַר דער פאַראייניקטער ציוניסטישער קערפּערשאַפט.

אָבער אָט דער ציוניסטיש־פּאַרטייאישער בורגפרידן האָט נישט צו לאַנג אָנגעהאַלטן און ער האָט ביסלעכווייז געמוזט צעפאַלן.

דער צעשטערטער שלום־בית אין דער פאַראייניקטער ציוניסטישער מחנה איז געשען צוליב עטלעכע סיבות: ערשטנס האָבן זיך איינגעפונען אַזעלכע, וואָס האָבן חרטה געקראָגן אויפן שידוך און עס האָט זיי געמוזט ציען צו מאַכן שבת פאַר זיך. זיי איז נישט געווען צום האַרצן דאָס אונטער־ווארפן זיך אַ קאָלעקטיוואר דיסציפּלין; צווייטנס האָבן אַנדערע געהאַלטן, אַז זיי ווערן מאַיאָריזירט פון די מפּא״י־עלעמענטן, וואָס ווילן — אונטערן אויסרייד פון ציוניסטישער אחדות — אומעטום און אין אַלץ אַדורכצוצען זייער אייגענעם שטאַנדפּונקט; דריטנס האָבן אין נאָר וואָס באַפרייטן פּוילן יאָ עקסיסטירט באַזונדערע ציוניסטישע גרופּירונגען. וועג דער בריחה־שטראָם האָט אַ סך ציוניסטיש געשטימטע מענטשן פאַרטראָגן קיין דייטש־לאַנד, האָבן די ניי געקומענע ליבערשט געוואָלט אויך ווייטער אָנהאַלטן זייערע זעלבשטענדיקע פּאָליטישע פאַראייניקונגען. היות ס׳רוב געקומענע פון פּוילן האָבן נישט געוואָלט צושטיין צו דער אחידה, האָבן זייערע אידעאָלאָגישע חברים אין דער פאַראייניקטער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע באַשלאָסן צו פאַרלאָזן די אחידה און צו שאַפן פאַרטייען לויטן אַמאָליקן, פאַרמלחמהדיקן נוסח.

זיינען טאַקע ס׳רוב גרופּירונגען — ווער פריער ווער שפּעטער — אָפּגעפאַלן פון אחידה. שטאַרק אונטערגעאיילט דעם פונאַנדערפאַל פון אחידה האָט דאָס, וואָס די מפּא״י־שליחים האָבן אויף אַ צונויפקום פון דער אָרגאַניזאַציע אַדורכגעזעצט אין פּראָגראַם אַ פונקט[55]) וואו ס׳איז אָפן געווען דעקלאַרירט דער סאָציאַליסטישער כאַראַקטער פון דעם זיך בויענדיקן ישוב אין א״י (בנין הארץ על יסודות סוציאליסטיים). דער דאָזיקער פונקט האָט אַרויסגערופן אַ שטורעם מצד די נישט־סאָציאַליסטישע שותפים, וואָס האָבן געטענהט אַז מע ניצט אויס די אחידה ווי אַ פרוזדור צו דער מפּא״י־פאַרטיי אין א״י. זיי האָבן מחמת דעם באַשלאָסן אָוועקצוגיין פון אחידה און אויפ־צושטעלן אייגענע פאַרטיי־אָרגאַניזאַציעס. ביסלעכווייז זיינען אין אחידה געבליבן בלויז מפּא״י־אָנהענגערס און מזרחי־עלעמענטן, און גאָר צו לעצט — בעיקר מפּא״י, וואָס האָט נישט אויפגעגעבן דעם נאָמען הסתדרות ציונית אחידה, אפילו בלייבנדיק אין איר אליין.

ס׳איז נישט מער ווי נאַטירלעך, אַז נאָך דעם ווי די אחידה איז פונאַנ־דערגעפאַלן און אין איר זיינען פאַרבליבן איבערהויפט די אָנהענגערס פון פּועלי־ציון (צ״ס)־התאחדות זאָלן די געווען שותפים, וואָס האָבן שוין

55) באַקאַנט א״נ סעיף ב׳.

פאַר דער צייט באַוויזן אויפצושטעלן זייערע אייגענע פּאַרטייען, אַרויסגיין מיט דער טענה אַז די מפּא״יניקעס אין דער ש״ה האָבן אוזורפּירט פאַר זייער אייגענער פּאַרטיי דעם נאָמען פון דער פריערדיקער פאַראייניקטער ציוניס־טישער אָרגאַניזאַציע.

די דאָזיקע פראַגע, צי אחידה איז יאָ אָדער נישט אַ פּאַרטיי, איז געקו־מען צו אַ וויכוח אין דער אָרגאַניזיר־קאָמיסיע פון 22סטן ציוניסטישן קאָנ־גרעס אין באַזעל, סוף יאָר 1946. די קאָמיסיע האָט וועגן דעם ענין אַריינ־געטראָגן אין פּלענום פון קאָנגרעס אַ פאָרלייג, וואָס לויט אים האָט דער קאָנגרעס געדאַרפט באַשליסן, אַז די אחידה איז נישט קיין פאַראייניקטע ציוניסטישע קערפּערשאַפט, נאָר אַ פּאַרטיי און אַז זי האָט מחמת דעם בלויז די רעכט פון אַ ציוניסטישער פּאַרטיי. צוליב אַ פאָרמעלער סיבה האָט מען דעם פאָרלייג איבערגעשיקט צום באַהאַנדלען אין אַקציאָנס־קאָמיטעט.

סוף־כל־סוף זיינען אויך די מפּא״י־קרייזן געקומען צום אויספיר, אַז עס איז שוין באמת צייט אויפצולייזן די אחידה. דעם 10טן פעברואַר 1947 איז אין שטוטגאַרט פאָרגעקומען אַ קאָנפערענץ פון דער הסתדרות ציונית אחידה און די דעלעגאַטן האָבן באַשלאָסן צו ליקווידירן די דאָזיקע אָרגאַניזאַציע, וואָס מען האָט געשאַפן מיט 20 חדשים צוריק. אויף מאָרגן האָבן די זעלביקע דעלעגאַטן אָפּגעהאַלטן די גרינדונג־קאָנפערענץ פון דער פּאַרטיי פּועלי־ציון (צ״ס)־התאחדות אין דייטשלאַנד און מען האָט אויך אָנגענומען אַ החלטה זיך אָנצושליסן אין דער פּועלי־ציוניסטישער וועלט־פאַראייניקונג (איחוד עולמי).

***

כמעט אין דער זעלביקער צייט, ווען מען האָט געשאַפן די אחידה, האָט מען אויך געמאַכט פּרואוון צו פאַראייניקן די חלוצישע יוגנט־מחנה פון דער ש״ה אין דייטשלאַנד. שוין אויף דער ערשטער אחידה־קאָנפערענץ אין ניי־פריימאן האָט מען געלייגט דעם גרונטשטיין פון „נוחם" (נוער חלוצי מאוחד) — אַ פאַראייניקטע חלוצישע יוגנט־אָרגאַניזאַציע. „נוחם" האָט מען געשאַפן סוכות־צייט 1945.

די שטרעבונג צו אַן איינהייטלעכער חלוצישער יוגנט־באַוועגונג האָט געצויגן איר יניקה פון די זעלביקע מקורים וואָס האָבן סטימולירט צו שאַפן די אחידה: פונעם באַוואוסטזיין אַז דער טראַגישער יידישער גורל איז שות־פותדיק פאַר דער גאַנצער יידישער יוגנט; פון דער איבערצייגונג אַז דער איינציקער אויסוועג פאַר דער יוגנט איז — עליה קיין א״י און דאָרטן פירן אַ לעבן פון אַרבעט, שאַפן און פרייהייט.

אַרום דער פאָן פון „נוחם" האָט לכתחילה זיך גרופּירט די יוגנט פון פאַרשיידענע ציוניסטישע שטרעמונגען. אָבער די זעלביקע מאָטיוון, וואָס האָבן דערפירט צום פונאַנדערפאַל פון דער אחידה, האָבן אויך גענומען ווירקן אין „נוחם". אין עטלעכע חדשים אַרום האָט דאָרטן זיך אָנגעהויבן אַ שפּאַלטונג און פון „נוחם" זיינען אַוועק: ביתר, השומר הצעיר, דרור, הנוער הציוני. געבליבן זיינען בעיקר די יוגנטלעכע, וואָס זיינען אידעאָלאָגיש

געשטאַנען נאָענט צו מפא״י און אויך רעליגיעזע חלוצים, וואָס זיי זיינען געווען נאָענט צו הפועל המזרחי. דער הויפטציל פון „נוחם״ איז געווען צו שאַפן קיבוצים און הכשרה־פונקטן, וואו מען זאָל די יוגנט צוגרייטן פאַר דער עליה.

אין פעברואַר 1946 איז אין קיבוץ „נילי״[56]) לעבן פירט (בייערן) פאַר־געקומען דער ערשטער צוזאַמענפאָר פון „נוחם״. די קאָנפערענץ האָט פראָק־לאַמירט אַז „נוחם״ איז אַן אינטעגראַלער טייל פון דער אחידה און אַז אָט די יוגנט־באַוועגונג אידענטיפיצירט זיך מיט די אַלע גרונטפרינציפן, וואָס מען האָט אָנגענומען אויפן אחידה־צוזאַמענפאָר אין נייַ־פריימאן, אויף דער ערשטער לאַנד־קאָנפערענץ אין לאַנדסבערג און אויף דער מועצה אין פראָנק־פורט

דער צווייטער פונקט פון אָט דער פרינציפן־דערקלערונג (בויען א״י אויף סאָציאַליסטישע יסודות) האָט אַרויסגערופן חלוקי־דעות צווישן די דעלעגאַטן. מען האָט באַשלאָסן זיך צו וועגדן צום ועד הפועל פון דער הסתדרות העובדים און זיך אונטערצואוואַרפן דעם פסק־דין וואָס ער וועט אַרויסטראָגן בנוגע דעם ענין. די קאָנפערענץ האָט באַשטעטיקט דעם באַ־שלוס צו שאַפן רעליגיעזע קיבוצים ביי „נוחם״ און זי האָט אויך באַגריסט „דאָס חלוצישע וועזן פון הפועל המזרחי, וואָס שטרעבט צו לעבן אין א״י אויף די יסודות פון תורה ועבודה״.

„נוחם״ מיט אירע טויזנט חברים און חברות, וואָס האָבן באַקומען זייער חלוצישע צוגרייטונג אין 19 הכשרה־פונקטן, איז געווען איינע פון די גרעסטע יוגנט־באַוועגונגען אין דער ש״ה.

***

די רעוויזיאָניסטן זיינען אין דער הסתדרות ציונית אחידה געווען אַן ערך 4 חדשים און נאָכן פאַרלאָזן די אחידה האָבן זיי אויפגעשטעלט אַן אייגענע בריית פאַרצווייגטע באַוועגונג.

דער ערשטער רעוויזיאָניסטישער כינוס אין דער אַמעריקאַנער זאָנע איז פאָרגעקומען אין לאַנדסבערגער לאַגער, אין אַפּריל 1946. לויטן אָפּגע־געבענעם באַריכט האָט די באַוועגונג צו יענער צייט פאַרמאָגט סניפים מיט אַן ערך 15 טויזנט מיטגלידער און סימפּאַטיקערס.

אין אַן עפּנטלעכער וועגדונג צו דער ש״ה, סוף 1946, האָבן די רעווי־זיאָניסטן פּראָקלאַמירט זייער פּאָליטישן אני מאמין וואו זיי האָבן געפּאָדערט: (1) תיכף פּראָקלאַמירן אַ יידישע רעגירונג; (2) אַ יידישע מדינה אויף ביידע זייטן ירדן און (3) אַ פרייַע עליה קיין א״י.

זייער צווייטע לאַנד־קאָנפערענץ האָבן זיי אָפּגעהאַלטן אין דעצעמבער 1947 אין מינכן.

ביי דער רעוויזיאָניסטישער באַוועגונג האָט עקסיסטירט אַ „ברית לוחמים

---

56) געוועזענע פּאַרם פון יוליוס שטרייכערן. „נילי״ איז אַ ראשי־תיבות פון: נצח ישראל לא ישקר.

לאומיים ע״ש זאב זשאַבאָטינסקי״ — אַ פאַראייניקונג פון רעוויזיאָניסטיש געשטימטע געוועזענע פּאַרטיזאַנער און פראָנטקעמפערס.

אין יוני 1946 איז אין לאַגער פערנוואַלד פאָרגעקומען אַ כינוס פון ביתר אין אייראָפּע.

אין דער ש״ה זיינען אויך געווען אַקטיוו די אָנהענגערס פון געהיימען אירגון צבאי לאומי. זיי האָבן אָנגעפירט מיט דער אונטערערדישער אַרבעט פון אירגון, פאַרשפּרייט אומלעגאַלע פלוגבלעטלעך, פּלאַקאַטן און אויסגאַבעס פון אירגון אין א״י. זיי האָבן אויך געקליבן געלט פאַר זייער פאַרטיידיקונג־פאָנד „מפעל הברזל״ און פאַרן פאָנד „קרן תל חי״. די אויפגאַבעס פון „קרן תל חי״ זיינען געווען: פינאַנציעלע הילף פאַר דער הסתדרות עובדים לאומיים; שטיצן די ביתרישע קאָלאָניזאַציע אין א״י; פיזישע אויסשולונג פון דער יוגנט; שטיצן די פּאָליטישע אַקציעס פון רעוויזיאָניזם; אַרויסגעבן זשאַבאָטינסקיס שריפטן.

זומער 1949 האָבן די רעוויזיאָניסטן פּראָקלאַמירט אַ דינר־אַקציע. דער דינר — דאָס איז געווען אַ לעגיטימער אויסדרוק פון צוגעהעריקייט צו דער רעוויזיאָניסטישער באַוועגונג.

עס האָט אויך עקסיסטירט אַ פאַראייניקונג פון רעליגיעז געשטימטע רעוויזיאָניסטן א״נ „ברית ישורון״, וואָס מען האָט געשאַפן אין דער צייט ווען עס איז אויפגעקומען די רעוויזיאָניסטישע באַוועגונג אין דייטשלאַנד.

***

די אַלגעמיינע ציונים האָבן אויפגעשטעלט זייער באַוועגונג אָנהייב פרי־לינג 1946, ווען מיטן בריחה־שטראָם זיינען אין די די־פּי־לאַגערן אָנגעקו־מען אָנפירנדיקע חברים פון דער פאַרמלחמהדיקער אַלגעמיין־ציוניסטישער באַוועגונג אין פּוילן און ליטע. זומער 1946 איז פאָרגעקומען זייער ערשטע לאַנד־קאָנפערענץ מיטן אָנטייל פון 134 דעלעגאַטן, וואָס האָבן פאַרטראָטן עטלעכע און פערציק סניפים מיט קרוב 2 טויזנט חברים.

די הויפּטפּונקטן פון זייער פּראָגראַם זיינען געווען: (1) אַ יידישע מדינה; (2) נאַציאָנאַלע אחדות און באַטייליקונג פון אַלע טיילן פון פאָלק אין אויפבוי פון א״י; (3) איין אַרבעטער־אָרגאַניזאַציע און (4) בויען א״י אויף יסודות פון דעמאָקראַטיע און סאָציאַלער גערעכטיקייט.

צו דער צווייטער לאַנד־קאָנפערענץ זיינען געקומען 303 דעלעגאַטן. די צאָל פּאַרטיי־סניפים האָט זיך פאַר דער צייט פאַרטאָפּלט און די צאָל מיט־גלידער — כמעט פאַרדרייפאַכט.

די אַלגעמיינע ציונים האָבן פאַרמאָגט אַן אייגענע יוגנט־באַוועגונג „הנוער הציוני״ מיט אייגענע קיבוצים און הכשרה־פּונקטן.

עס האָט אויך עקסיסטירט אַ קאָמבאַטאַנטן־אָרגאַניזאַציע „ברית לוחמים במאבק״, וואָס זי איז געווען אַן אינטעגראַלער טייל פון דער אַלגעמיין־ציו־ניסטישער באַוועגונג. די אָרגאַניזאַציע האָט פאַרמאָגט 27 סניפים מיט הע־כער 12 הונדערט מיטגלידער.

**
*

צום לינקן פליגל פון ציוניזם האָבן געהערט (1) פּועלי־ציון (צ״ס), (2) השומר הצעיר; (3) פּועלי־ציון (לינקע); (4) פּח״ח און (5) דרור.

אין דער ערשטער לאַנד־קאָנפערענץ פון פּועלי־ציון (צ״ס), וואָס איז פון 4טן ביזן 6טן יולי 1947 פאָרגעקומען אין לאַגער פּאָקינג, האָבן זיך באָטייליקט 458 פאָרשטייערס פון פאָרשיידענע פונקטן פון דער ש״ה. די אָנגענומענע רעזאָלוציעס זיינען געווען אין הסכם מיט די פּאָליטישע פּרינציפּן פון דער מפּלגת לאחדות העבודה פּועלי־ציון. דעם 22סטן נאָוועמבער 1947 איז אין פערנוואָלד פאָרגעקומען אַן אויסערארדנטלעכע קאָנפערענץ פון דער פּאָרטי אין דער אַמעריקאַנער זאָנע. עס האָבן אָנטיילגענומען 175 דעלעגאַטן. מיט אַ מערהייט פון 159 קעגן 16 שטימען האָט מען באַשלאָסן זיך אָנצושליסן אין „לשכת הקשר" פון דער „תנועה לאחדות העבודה פּועלי־ציון".

אַ גאַנץ היפּשע אָנהענגערשאַפט האָט אויך געהאַט דער השומר הצעיר, וואָס איז לכתחילה געווען אַ יוגנט־באָוועגונג און איז דערנאָך געוואָרן אַ פּאָליטישע פּאָרטיי. ס׳רוב מיטגלידער פון השומר הצעיר האָבן געלעבט אין קיבוצים און הכשרה־פונקטן.

די צאָל מיטגלידער און סימפּאַטיקערס פון די לינקע פּועלי־ציון איז געווען אַ גאַנץ קענטיקע. אין בייערן האָבן זיי פּאַרמאָגט אַקטיוויע גרופּעס אין די לאַגערן לאַנדסבערג און פעלדאפינג. זיי האָבן אויך געהאַט גרופּעס יוגנטלעכע א״נ נוער בורוכוב. דעם 14טן־16טן פעברואַר 1947 איז אין פעלדאפינג פאָרגעקומען די 3טע לאַנד־קאָנפערענץ פון די לינקע פּועלי־ציון אין דייטשלאַנד, מיטן אָנטייל פון זרובבלען.

נאָך דעם ווי דעם 25סטן נאָוועמבער 1948 איז פאָרגעקומען די פאָראייניקונג פון די וועלט־פאַרבאַנדן אחדות העבודה, פּועלי־ציון (לינקע) און השומר הצעיר, איז דעם 14טן־15טן פעברואַר 1949 אין מינכן פאָרגעקומען די פאָראייניקונג־קאָנפערענץ פון די זעלביקע דריי פאַרטייען אין דער ש״ה און מען האָט געשאַפן דעם מפ״ם אין דייטשלאַנד.

דער ערשטער כינוס פון פח״ח (פאָראייניקונג פון פאַרטיזאַנערס, פּראָנט־קעמפערס און חלוצים), וואָס איז פאָרגעקומען אין מאַרץ 1946 אין לאַגער לייפּהיים מיטן אָנטייל פון יצחק צוקערמאַנען (אַנטעק), האָט געטראָגן אַן אָרגאַניזיר־כאַראַקטער. וויטערדיקע באַראַטונגען זיינען פאָרגעקומען אין מאַי און אָקטאָבער דעם יאָר. אין עטלעכע לאַגערן האָט מען דעמאָלט געשאַפן פח״ח־קיבוצים, וואו מען האָט געפּירט אַ קולטור־און דערציאונג־אַרבעט. דעם 13טן און 14טן פעברואַר 1948 איז אין מינכן פאָרגעקומען אַ מועצה, וואו מען האָט באַשלאָסן צוצושטיין צו מפ״ם. כאָטש פח״ח איז נישט געווען קיין פּאָליטישע פּאָרטיי, איז פח״ח פון דעסטוועגן געווען פאַרטראָטן אין צ״ק און אין די רעגיאָנאַלע און לאָקאַלע קאָמיטעטן פון דער ש״ה.

די יוגנט־באָוועגונג „דרור" האָט אָנגעפּירט אַן אַקטיוויע חלוצישע און

קולטור־דערציערישע אַרבעט צווישן דער יוגנט און זי איז געווען איינע פון די אָנזעעוודיקע יוגנט־באַוועגונגען צווישן די באַפרייטע יידן.

***

אין עטלעכע פונקטן פון דער ש״ה אין דייטשלאַנד זיינען געווען אַקטיוע בונדישע גרופּעס. די שטאַרקסטע גרופּע פון „בונד״ איז געווען אין לאַגער פעלדאפּניג, וואו עס האָבן עקסיסטירט פאַרשיידענע בונדישע אינסטיטוציעס. דער סעקרעטאַריאַט פון „בונד״ אין דייטשלאַנד איז געווען אין שטוטגאַרט. אָנהייב 1948 האָט דער „בונד״ אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אַן אינפאָרמאַציע־בולעטין. ביי וואָלן צו ש״ה־קאָנגרעסן האָבן די בונדיסטן נישט אַרויסגעשטעלט קיין אייגענע קאַנדידאַטן־רשימה און זיי האָבן געפונפן זייערע אָנהענגערס צו שטימען פאַרן לינקן ציוניסטישן בלאָק, וואָס זיי פלעגן מיט אים אָפט גיין האָנט אין האָנט ביים באַהאַנדלען לאָקאַלע לאַגער־ענינים.

דעם אויבנאָן צווישן די בונדישע אינסטיטוציעס אין דייטשלאַנד האָט פאַרנומען דער יידישער אַרבעטער־קאָמיטעט אין פעלדאַפינג. שוין אין יולי 1945 איז אין פעלדאַפינג פאָרגעקומען אַ באַראַטונג פון די בונדיסטיש געשטימטע עלעמענטן צווישן די באַפרייטע יידן און זיי האָבן באַשלאָסן זיך צו אָרגאַניזירן. אין אַ קורצער צייט אָרום האָט מען געשאַפן דעם יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט, וואָס זיין אויפגאַבע איז געווען צו פראָדוקטיוויזירן די יוגנט און איינשטעלן די קולטור־אַרבעט אין לאַגער. אָנהייב 1946 זיינען צום אַרבעטער־קאָמיטעט צוגעשטאַנען די לינקע פועלי־ציון אין פעלדאפינג.

פאַר די בעלי־מלאכות (שוסטערס, שניידערס, שלאָסערס, עלעקטראָטעכניקערס, סטאָליערס, מאַלערס) האָט דער אַרבעטער־קאָמיטעט געשאַפן וואַרשטאַטן צו באַדינען די לאַגער־איינוואוינערס. ער האָט אויך אָרגאַניזירט די מענטשן וואָס האָבן געאַרבעט אין די אינסטיטוציעס פון לאַגער.

דער אַרבעטער־קאָמיטעט האָט איינגעאָרדנט לעקציעס אויף אַקטועלע טעמעס, האָט אָרגאַניזירט עפּנטלעכע פייערונגען, געשאַפן אַ דראַמאַטישן קרייז „עמך״, אַ כאָר, אַ ספּאָרט־קלוב מיט פאַרשיידענע סעקציעס. אין גארמיש־פּארטענקירכן האָט דער אַרבעטער־קאָמיטעט געהאָט אַן אָפּרוהיים.

***

די צאָל קאָמוניסטיש־געשטימטע באַפרייטע יידן איז געווען אַ נישטיקע און עס האָט אין דער ש״ה בכלל נישט עקסיסטירט קיין אָרגאַניזירטע קאָמוניסטישע גרופּע. די סיבה דערפון איז אַ גאַנץ פּשוטע: זייער אַ סך לאַגער־יידן זיינען דאָך געווען אַנטלאָפן פון די סאָוועטיש־באַהערשטע לענדער אין מזרח־ און צענטראַל־אייראָפּע און זיי האָבן יעדן טאָג גאָט געדאַנקט וואָס זיי האָט זיך אינגעגעבן פּטור צו ווערן פון די לעגדער הינטער דעם אייזערנעם פאָרהאַנג.

***

די אָרטאָדאָקסיש געשטימטע ש״ה־יידן זיינען געווען אָרגאַניזירט אין מזרחי אָדער אגודת ישראל.

די אָנהענגערס פון מזרחי און הפועל־המזרחי זיינען אין דער מפא״י־באַהערשטער הסתדרות ציונית אחידה געבליבן לענגער ווי די אַנדערע פאָלי־טישע גרופירונגען. נאָכן פאַרלאָזן די אחידה האָבן זיי געשאַפן די תורה ועבודה־באַוועגונג. אין איר וואָל־פלאַטפאָרם צום 22סטן ציוניסטישן קאָנ־גרעס האָט אָט די באַוועגונג אין דער ש״ה צוגעזאָגט צו קעמפן פאַר: (1) אַ תורהדיקער א״י; (2) אַ גייסטיקער און פיזישער צוגרייטונג פון די פרומע עולים און (3) באַזאָרגן זיי מיט דירות און אַרבעט אין רעליגיעזע קיבוצים און שכונות אין א״י.

צו די מזרחי־קרייזן האָט אויך געהערט די יוגנט־אָרגאַניזאַציע בני־עקיבא.

די אגודת ישראל־עלעמענטן זיינען געווען צעשפאָלטן אין עטלעכע גרופּעס. בראש פון עקסטרעמן פליגל זיינען געווען רבנים און רביים פון אונגאַרן, רומעניע.

דעם 28סטן נאָוו׳ 1945 איז אין לאַנדסבערג פאָרגעקומען אַ צוזאַמענפאָר פון אגודת ישראל אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד. עס זיינען אויך געווען פאָרשטייערס פון אגודת ישראל אין דער ענגלישער זאָנע און געסט פון אויסלאַנד. אין די אָנגענומענע רעזאָלוציעס האָט מען פאַרלאַנגט: (1) תיכף עפענען די טויערן פון א״י פאַר אַלע יידן וואָס רייסן זיך אַהין; (2) די אַמעריקאַנער מיליטער־רעגירונג זאָל מעגלעך מאַכן פאַר די יידן זיך אויסצולעבן אויף זייער אייגענעם שטייגער ביז זייער עליה קיין א״י; (3) אגודת ישראל זאָל זיין פאַרטרעטן אין אַלע אָנפירנדיקע קערפּערשאַפטן פון דער ש״ה און (4) אַ רוף צו אַלע רעליגיעזע יידן זיך צו פאַראייניקן אונטער דער פאָן פון אגודת ישראל.

די ערשטע קאָנפערענץ פון פועלי אגודת ישראל איז פאָרגעקומען טבת תש״ז. די דאָזיקע קאָנפערענץ איז געווען פאַרבונדן מיט אַ כינוס גלילי פון קיבוצים אין אולמער ראַיאָן. ער האָבן אָנטייל גענומען פאָרשטייערס פון 38 סניפים און קיבוצים פון אַלע פונקטן פון דער ש״ה אין דייטשלאַנד און געסט פון אויסלאַנד. אין צוזאַמענקום האָבן זיך באַטייליקט אַרום טויזנט פערזאָן.

**
*

דאָס פאַרטיי־לעבן פון דער ש״ה איז געווען אַקטיוו צוליב עטלעכע סיבות. ערשטנס האָבן די באַפרייטע מענטשן אַרויסגעוויזן אַ גוואַלדיקן אינטערעס צו געזעלשאַפטלעכע פראָבלעמען. צווייטנס האָבן דאָ אויך גע־שפילט אַ ראָלע די כלערליי שליחים, וואָס די א״י־פאַרטייען האָבן געשיקט אין דער ש״ה מיט דער כוונה צו געווינען וואָס מער אָנהענגערס צווישן די קאַנדידאַטן אויף עליה. עס איז געווען אַן אמתער געיעג צווישן די שליחים פון די באַזונדערע פאַרטייען און איטלעכער שליח האָט געהאַלטן פאַר זיין חוב צו ציען וואָס מער נוצן פאַר זיין פאָליטישער שיטה. מיט דעם איז אויך צו דערקלערן דאָס וואָס אין אידעאָלאָגיש־פאַרטייאישן זינען איז דער ש״ה־

ישוב געווען אַ מין „ארץ־ישראל אין מיניאַטור", און מען האָט דאָרטן געקאָנט געפינען כמעט אַלע ניואַנסן און שאַטירונגען פונעם פילפאַרביקן פאַרטיי־לעבן אין יידישן לאַנד.

די שטאַרקע אַקטיוויטעט פון די פאָליטישע פאַרטייען האָט אויך געהאָט אַ נעגאַטיווע פעולה: אַ צו גרויסע אידעאָלאָגישע צעשפליטערונג פון דער יידישער לאַגער־באַפעלקערונג און אַן אומגעזונטע פאַרטייאיש גערייצטע אַטמאָספער צווישן די זיך באַקעמפנדיקע גרופירונגען. אָט די רייבונגען און ווידעראַנאַנדן האָבן פון צייט צו צייט אַנגענומען גאַנץ שארפע פאָרמען און זיי האָבן גורם געווען פאַרשיידענע אינצידענטן, וואָס האָבן אָפט אפילו דערפירט צו געשלעגן. אין דעם פרט דאַרף מען דערמאָנען דעם טראַגישן פאַל אין העפּלה־לאַגער וויזענהאָף לעבן אינסברוק (פראַנ־צייזישע זאָנע אין עסטרייך), וואו מען האָט דעם 27סטן סעפּט׳ 1947 דער־הרגעט דעם א״י־שליח איתן אָסטראָווסקי. מען האָט באַשולדיקט די רעווי־זיאָניסטישע אָנהענגערס אין דורכפירן אָט דעם פאָליטישן מאָרד[57]).

עס איז אויך פאַר קיינעם נישט געווען קיין סוד, אַז אין דער ש״ה הערשט פאַרטיי־פראָטעקציאָניזם און אַז די פאָליטישע גרופירונגען, וואָס פאַרנעמען פאַראַנטוואָרטלעכע פאָזיציעס אין די אָנפירנדיקע אינסטאַנצן פון די באַפרייטע יידן, זעען מיט אַלערליי מיטלען צו פראָטעזשירן די אייגענע מענטשן אויפן חשבון פון קהל. אַזאַ „פירונג" האָט צווישן די פּשוטע יידן פון אַ גאַנץ יאָר אַרויסגערופן אַ באַרעכטיקטע אומצופרידנקייט. דעם לאַגער־ישוב האָט עס קיין געזונט און קיין כבוד נישט צוגעגעבן.

***

זייער אַקטיוו זיינען די ציוניסטישע גרופירונגען געווען ערב די וואַלן צום 22סטן ציוניסטישן קאָנגרעס, וואָס איז אין דעצ׳ 1946 פאַרגעקומען אין באַזעל. דאָס איז געווען דער ערשטער ציוניסטישער קאָנגרעס זינט 1939 און אין דער ציוניסטישער וועלט, בפרט אין א״י און אין דער ש״ה, האָט מען אויפן קאָנגרעס גלייַגט נישט ווייניק האָפענונגען. בן־גוריונס באַזוך אין דער ש״ה ערב די קאָנגרעס־וואַלן האָט אונטערגעשטראָכן די וויכטיקע ראָלע, וואָס די ש״ה־דעלעגאַטן וועלן שפּילן אויפן אַלוועלטלעכן ציוניסטישן צוזאַמענקום נאָכן חורבן פון דער יידישער אייראָפּע.

אין דער אַמעריקאַנער זאָנע זיינען צום קאָנגרעס געווען אַרויסגעשטעלט 4 קאַנדידאַטן־רשימות: (1) הסתדרות ציונית אחידה (מפא״י און מזרחי), (2) אַלגעמיינע ציונים, (3) רעוויזיאָניסטן און (4) בלאָק פאַרן אַרבעטנדיקן א״י (לינקע ציוניסטישע גרופעס). מען האָט פאַרקויפט העכער 80 טויזנט שקלים און אין די וואַלן האָבן זיך באַטייליקט קרוב 50 טויזנט שוקלים. די 12 מאַנדאַטן צום קאָנגרעס האָט מען פאַרטיילט אויף אַזאַ אופן: אחידה — 4 דעלעגאַטן; אַלגעמיינע ציונים — 1; רעוויזיאָניסטן — 3; בלאָק פאַרן אַרבעטנדיקן א״י — 4.

---

57) זען: ביתרים דערהרגעט א״י־שליח. אונדזער וועג, מינכן, אָקט׳ 3, 1947: 1.

אין שייכות מיטן באַשלוס פון 22סטן ציוניסטישן קאָנגרעס און לויט אַן אַלגעמיינעם הסכם פון אַלע ציוניסטישע פאַרטייען אין דער ש״ה האָט מען זומער 1947 געשאַפן די „ציוניסטישע פעדעראַציע״. פאַרטייאיש איז דער צוזאַמענשטעל פון דער אָנפירונג פון דער פעדעראַציע געווען אין הסכם מיטן אויסגאַנג פון די וואַלן[58]) צום ציוניסטישן קאָנגרעס. דער פּלענום איז באַשטאַנען פון 12 מיטגלידער: השומר הצעיר — 1; מזרחי — 1; פועלי־ציון (צ״ס) התאחדות — 3; פּועלי־ציון (צ״ס) — 2; פּועלי־ציון (לינקע) — 1; אַלגעמיינע ציונים — 1; רעוויזיאָניסטן — 3.

דער הויפּטציל פון דער פעדעראַציע איז געווען אָנצופירן מיט אַזעלכע ציוניסטישע אַקטיוויטעטן, וואָס זיינען שותפותדיק פאַר אַלע ציוניסטישע פאַרטייען (קרנות, פראָפּאַגאַנדע וועגן א״י, רעפּרעזענטאַנץ כלפי־חוץ, החלוץ, חינוך, שקלים). אין אויג׳ 1947 איז אין קאַרלסבאַד פאַרגעקומען אַ קאָנפערענץ פון די אייראָפּאישע ציוניסטישע פעדעראַציעס און מען האָט דאָרטן אָנגענומען די פּלענער פון זייער אַרבעט.

***

אין דער ש״ה האָט עקסיסטירט אַ פאַראייניקונג פון געווען פאַרטיזאַנערס און פראָנטקעמפערס, וואָס האָבן בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה געקעמפט אויף די פראָנטן פון די אַליאירטע פעלקער, אָדער זיי האָבן געפירט אַן אונטערערדישן קאַמף קעגן די דייטשן און זייערע שותפים.

נאָך דער מלחמה, וועו אין די יידישע די־פּי־לאַגערן אין דייטשלאַנד האָבן געניומען שטראָמען יידן פון מזרח־אייראָפּע, איז צוזאַמען מיט זיי אויך געקומען אַ היפּש צאָל געווענען פאַרטיזאַנערס און סאָלדאָטן. ס׳רוב פון זיי האָבן זיך איינגעאָרדנט אין פאַרטיזאַנער־קיבוצים, וואָס זייערע אָנהענגערס האָבן געשאַפן אין כמעט אַלע גרעסערע יידישע לאַגערן.

דעם 11טן נאָוו׳ 1945, אינעם „טאָג פון וואָפן־שטילשטאַנד״, איז אין פאַריז פאַרגעקומען אַ צוזאַמענפאָר פון פאַרשטייערס פון די געווענען יידישע קעמפערס אין ענגלאַנד, פראַנקרייך, אַמעריקע, קאַנאַדע, פוילן און פון דער א״י־בריגאַדע, כדי צו באַערן דעם אָנדענק פון די געפאַלענע יידישע סאָלדאָטן און פאַרטיזאַנערס אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. אויפן פאַריזער צוזאַמענפאָר האָט ד״ר א. בלומאָוויטש, אַ ווילנער יונגערמאַן, וואָס האָט געניומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין פאַרטיזאַנער־באַוועגונג אין וויס־רוסלאַנד, רעפּרעזענטירט די ש״ה אין דייטשלאַנד. ער איז דעמאָלט געווען דער אָנפירער פון די געווענען יידישע קאָמבאַטאַנטן אין דער ש״ה.

אָנהייב פעב׳ 1946 איז אין לאָנדסבערג פאַרגעקומען די ערשטע קאָנפערענץ פון די געווענען יידישע קעמפערס און אין איר האָבן אָנטייל געניומען קרוב 40 דעלעגאַטן פון 17 פונקטן מיט אַן ערך 2 טויזנט מיטגלידער. די הויפּטפראָבלעמען פון דער קאָנפערענץ זיינען געווען: פראָדוקטיוויזאַציע און עליה פון די מיטגלידער. בעת דער דעבאַטע האָט מען זיך אויך שטאַרק

58) אין דער שארית־הפליטה.

מתווכח געווען וועגן יאָ אָדער נישט צולאָזן דעם רעוויזיאָניסטישן „ברית החיל" צו דער קאָמבאָטאַנטן־פאַראייניקונג. אָבער די אָנפירערס און די איבערוועגיקע מערהייט מיטגלידער פון דער אָרגאַניזאַציע זיינען אידעאָלאָגיש געווען פּראָ־מפּא"יש און זיי האָבן נישט געוואָלט איינגיין אויף קיין שותפות מיט זייערע פאַרביסענע קעגנערס — די רעוויזיאָניסטן.

דעם 8טן־9טן מאַי 1946 איז אין פערנוואַלד פאָרגעקומען די צווייטע לאַנד־קאָנפערענץ פון דער הסתדרות לוחמים עברים. צו יענער צייט האָט זיך שוין געהאַט אָפּגעשפּאָלטן פּח"ח, וואָס האָט אין דער זעלביקער צייט אָפּגעהאַלטן אַ קאָנפערענץ אין לייפּהיים. אין אַ ספּעציעלער ווענדונג צו דער מפקדה הראשית פון פּח"ח, האָט די קאָנפערענץ פון הסתדרות לוחמים עברים גערופן די פּח"ח־אָנהענגערס זיך צו פאַראייניקן און צו שאַפן איין פּאַרטיזאַנער־אָרגאַניזאַציע.

***

אין יאָר 1946 זיינען אין דער ש"ה אויפגעקומען לאַנדסמאַנשאַפט־אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן זיך געשטעלט פאַר אַ ציל צו זאָרגן וועגן מאַטעריע־לער און מאָראַלישער הילף פאַר זייערע מיטגלידער. די לאַנדסמאַנשאַפטן האָבן אָנגעקניפּט אַ קאָנטאַקט מיט זייערע שוועסטער־אָרגאַניזאַציעס אין דער גאָרער וועלט, בפרט אין אַמעריקע און א"י, און זיי האָבן געוואָלט אויסנוצן זייער שטיצע פאַר לאַנדסלייט, וואָס ווילן עולה זיין קיין א"י, אָדער עמיגרירן אין אַנדערע לענדער. זיי האָבן אויך געמאַכט פּלענער איינצומאָנען קאָמ־פּענסאַציע פאַר פאַרלוירענע פאַרמעגנס אין די פריערדיקע היימלענדער, בעיקר אין פּוילן. זיי האָבן בציבור אָפּגעריכט אזכרות נאָך די אומגעקומענע בני־עיר, געזאַמלט מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון די חרוב־געוואָרענע קהילות, געהאָלפן דעם צ"ק צוצושטעלן עדות קעגן נאַצישע מלחמה־פאַר־ברעכערס, געזען אויסצוגעפינען די יידישע בוגדים אין די געטאָס און קאַצעטן און זיי צוציען צו פאַראַנטוואָרטלעכקייט.

לכתחילה האָט דער צ"ק געקוקט קרום אויף די אויפגעקומענע לאַנדס־מאַנשאַפט־אָרגאַניזאַציעס. אַזוי, למשל, האָט דער צ"ק ביים באַטראַכטן די פראַגע וועגן דער פעדעראַציע פון פּוילישע יידן, אין מאַרץ 1946, אָנגענומען אַ באַשלוס, אַז „די שאַפונג פון לאַנדסמאַנשאַפטן שטייט אין סתירה צו דער פאַראייניקונג וואָס הערשט ביי אונדז". די צ"ק־פירערס האָבן מורא געהאַט, אַז דאָס וועט נאָך מער פאַרגרעסערן די שוין אַזוי אויך גענוג גרויסע צע־שפּליטערונג פון די לאַגער־יידן אין פאַרשיידענע געזעלשאַפטלעכע גרופּירונגען. דער צ"ק האָט דעריבער זיך געהאַלטן פון דער ווייטנס פון די געשאַפענע לאַנדסמאַנשאַפטן און ער האָט נישט דערמוטיקט זייער אַרבעט.

מיט דער צייט איז אָבער געשען אָט וואָס: צ"ק־מיטגלידער האָבן ביסלעכווייז פּערזענלעך זיך אַריינגעצויגן אין דער אַרבעט פון די לאַנדס־מאַנשאַפטלעכע פעדעראַציעס און פאַרבאַנדן, און דאָס האָט אַ סך אָפּגע־שוואַכט די קעגנערשאַפט פון צ"ק צו אָט די אָרגאַניזאַציעס. אַחוץ דעם

האָבן די לאַנדסמאַנשאַפטן אַליין נישט אַרויסגעוויזן קיין טענדענץ זיך צו מישן אין דער אָנפירונג פון דער ש״ה און דאָס האָט געפירט צו אַלץ אַ גרעסערן שלום־בית צווישן זיי און צ״ק.

***

די פּוילישע יידן, דער רוב מנין און רוב בנין פון דער ש״ה, זיינען געווען די ערשטע זיך צו אָרגאַניזירן אין לאַנדסמאַנשאַפטן. זיי האָבן געשאַפן די „פעדעראַציע פון פּוילישע יידן". דער ערשטער צוזאַמענפאָר פון פּוילישע יידן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע איז פאָרגעקומען דעם 3טן און 4טן נאָוו׳ 1946 אין אויגסבורג און אין אים האָבן אָנטייל גענומען אַרום 200 דעלעגאַטן.

אויף דער עפענונג־זיצונג האָבן הרב לייזעראָווסקי און הרב ד״ר גלאַצער געהאַלטן טרויער־רעדעס וועגן חורבן פון פּוילישן יידנטום. מען האָט אויך אויסגעהערט באַגריסונגען פון צ״ק און ראָט פון דער ש״ה, און פון פאַרשיידענע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס פון די באַפרייטע יידן. אויף מאָרגן האָט ד״ר בלומאָוויטש אָפּגעגעבן אַ באַריכט פון דער פעדעראַציע און י. פּראַדעלסקי האָט געלייענט אַ רעפעראַט וועגן באַטייט פון די לאַנדסמאַנשאַפטן. די קאָנפערענץ האָט אָנגענומען אַ סטאַטוט פון דער פעדעראַציע און מען האָט אויסגעקליבן אַן עקזעקוטיווע (פאָרזיצער — אַדוו׳ פרידהיים), אַ ראַט א״א אָנפירנדיקע אינסטאַנצן. דער צוזאַמענפאָר האָט באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אַ צייטונג פון דער פעדעראַציע. דעם דאָזיקן באַשלוס האָט מען שפּעטער אויסגעפירט און עס האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין די צייטשריפט IBERGANG.

לויטן סטאַטוט פון דער פעדעראַציע האָבן יחידים געשאַפן די לאַנדס־מאַנשאַפטן, און די לאַנדסמאַנשאַפטן — די פעדעראַציע. עס האָבן עקסיס־טירט לאַנדסמאַנשאַפטן פון כמעט אַלע גרעסערע און אויך פון אַ היפּש ביסל קלענערע יידישע ישובים אין פאַרמלחמהדיקן פוילן.

די צווייטע לאַנד־קאָנפערענץ פון פּוילישע יידן איז פאָרגעקומען אין נאָוו׳ 1947 אין מינכן.

***

די ערשטע ממשותדיקע טריט צו שאַפן אַ פאַראייניקונג פון ליטווישע יידן האָט מען געמאַכט סוף יאָר 1946. דעם 28סטן אָקט׳ דעם יאָר איז אין לאַנדסבערגער לאַגער פאָרגעקומען אַן אזכרה נאָכן פאַרטיליקטן ליטווישן יידנטום. מען האָט אויסגעקליבן גראָד די דאַטע, ווייל אין יאָר 1941 איז דעם טאָג אין קאָוונער געטאָ פאָרגעקומען אַ גרויסע שחיטה, וואָס האָט אָפּגעקאָסט דעם געטאָ־ישוב העכער 10 טויזנט קרבנות.

דעם זעלביקן טאָג אין אין לאַנדסבערג פאָרגעקומען די גרינדונג־פאַרזאַמלונג פון פאַרשטייערס פון ליטווישע יידן אין די לאַגערן און שטאָטישע

ישובים, און מען האָט באַשלאָסן צו שאַפן אַ „פאַרבאַנד פון ליטווישע יידן". צייטווייליקער פאָרזיצער פון פאַרבאַנד איז געווען נ. מאַרקאָווסקי, וויצע־פאָרזיצער — י. גאָר, גענעראַל־סעקרעטאַר — אינזש' א. שוסטער.

דעם 14טן און 15טן אַפּר' 1947 איז אין מינכן פאָרגעקומען די ערשטע קאָנפערענץ פון ליטווישע יידן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד. אויף דער עפענונג־זיצונג האָבן געלייענט רעפעראַטן: י. אָלייסקי, י. גאָר, ד"ר ש. גרינגאָז און ר. רובינשטיין.

אויף מאָרגן האָט די קאָנפערענץ אויסגעהערט באַריכטן פון די אָפּטיילן פונעם פאַרבאַנד, אַ דין־וחשבון פון דער פאָרוואַלטונג (מאַרקאָווסקי), אַ פאָרטראָג וועגן צוציען צו געריכטלעכער פאַראַנטוואָרטלעכקייט דייטשע און ליטווישע קריגספאַרברעכערס (ד"ר גאָלדשטיין), אַ רעפעראַט וועגן די אָקטו־עלע פראָבלעמען פון פאַרבאַנד (גאָר).

צווישן די קאָנפערענץ־באַשלוסן איז געווען אַ לענגערע, מאָטיווירטע רעזאָלוציע וועגן דער „שולד פון ליטווישן פאָלק אין דער אויסמאָרדונג פון ליטווישן יידנטום". מען האָט אויסגעקליבן אַ נייע פאָרוואָלטונג פון פאַרבאַנד בראש מיט רובינשטיינען.

דער פאַרבאַנד האָט געהאָלפן אַרויסגעבן עטלעכע ביכער צו דער חורבן־געשיכטע פון ליטווישן יידנטום און האָט אויך סובסידירט די באַאַרבעטונג פון מאַטעריאָלן צום חורבן ליטע אין דער צייטשריפט פון לעצטן חורבן, וואָס עס האָט אַרויסגעגעבן די צענטראָלע היסטאָרישע קאָמיסיע אין מינכן.

***

די ווילנער יידן האָבן נישט געוואָלט צושטיין נישט צו דער פעדעראַציע פון פּוילישע יידן און נישט צום פאַרבאַנד פון ליטווישע יידן. די ווילנער האָבן געהאָלטן אַז זיי זיינען „אַ וועלט פאַר זיך" און זיי האָבן געשאָפן דעם „פאַרבאַנד פון ווילנער יידן". די גרינדערס זיינען געווען: מ. געלפּער, י. סעגאָל, אינזש' נ. סעניצקי, ד"ר פייגענבערג, א. קאָפּלינסקי, אָגר' טריוואָש. אין אַפּר' 1947 האָבן זיי אָפּגעהאָלטן אַ צוזאַמענפאָר אין פעלדאָפינג. צום 5טן יאָרצייט פון דער ליקווידאַציע פון ווילנער געטאָ איז דעם 27סטן סעפּט' 1948 אין מינכן פאָרגעקומען אַ טרויער־אַקאַדעמיע.

***

עס האָבן אויך עקסיסטירט לאַנדסמאַנשאַפטן פון יידן פון לעטלאַנד, אונגאַרן, רומעניע א"א לענדער.

די אַלע לאַנדסמאַנשאַפט־אָרגאַניזאַציעס האָבן אָנגעהאַלטן זייער אַרבעט ביזן סוף 1948 אָדער אָנהייב 1949, נאָן ס'רוב גערעטעוועטע יידן האָבן פאַרלאָזן דייטשלאַנד.

5טער קאַפּיטל

צייטונגען און פּעריאָדישע אויסגאַבעס

צו די קולטור־אויפטוען פון די באַפרייטע יידן געהערן זייערע כלערליי צייטונגען און פּעריאָדישע אויסגאַבעס, וואָס שטעלן מיט זיך פאָר אַ ביז גאָר אינטערעסאַנטן קאַפּיטל אינעם געזעלשאַפטלעכן לעבן פון יידן אין די־פּי־לאַגערן אין דייטשלאַנד.

זייענדיק אין פאַרלויף פון די חורבן־יאָרן אויסגעהונגערט נאָך אַ יידיש געדרוקט וואָרט, נאָך אַ יידיש בוך, אַ ספר, איז נאָך דער באַפרייאונג געוואָרן אַקטועל די פראַגע פון אַרויסגעבן אַ צייטונג פאָר און פון דער שארית־הפּליטה. די איניציאַטאָרן פון אָט דעם פּלאַן האָבן אָבער זיך אָנגעשטויסן אויף אומגעהייערע שוועריקייטן ביים אויספירן אים. קודם־כל איז אין האַלב חרובן און צעבאָמבאַרדירטן נאָכמלחמהדיקן דייטשלאַנד אוממעגלעך געווען צו געפינען יידישן דרוקשריפט, ווייל די דייטשן האָבן בעת דער מלחמה אָט דעם שריפט פאַרניצט ווי בלויי פאָר זייער מלחמה־אינדוסטריע. והשנית איז דייטשלאַנד דעמאָלט געווען אַ נאָר וואָס באַזיגט לאַנד אונטער אַ שטרענגן אָקופּאַציע־רעזשים. די פאַרבינדונג מיט אויסלאַנד, בפרט מיט דער יידישער אַמעריקע, וואו מע וואָלט יאָ געקאָנט קריגן יידישן שריפט, איז געווען שיעור נישט כקריעת ים־סוף. די פיאָנערן פון דער ש״ה־פרעסע האָבן אָבער געזען בייצוקומען אָט די אַלע שוועריקייטן. דער אויבנאָן, אין דעם פּרט, געהערט צו די אַרויסגעבערס און רעדאַקטאָרן פון די ערשטע צוויי צייטונגען — אונדזער וועג און Landsberger Lager-Cajtung.

א. צענטראַלע צייטונגען

אונדזער וועג

וואָכנשריפט. אָרגאַן פון שארית־הפּליטה. אַרויסגעגעבן דורכן צענטראַל־קאָמיטעט פון באַפרייטע יידן אין בייַערן, דייטשלאַנד. שפּעטער געביטן דאָס אונטערקעפּל אויף: אַלגעמיין־יידישע צייטונג אין גלות דייטשלאַנד, אַרויס־געגעבן פון צ. ק. פון די באַפרייטע יידן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע.

אונדזער וועג האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אין מינכן דעם 12טן אָקט׳ 1945. ערשטער רעדאַקטאָר איז געווען לוי שאַליטאַן[59]) פון שאַוול, ליטע. פאַר דער מלחמה האָט ער פון צייט צו צייט מיטגעאַרבעט אין דער קאָוונער ציוניסטישער טאָגצייטונג די אידישע שטימע. אין די חורבן־יאָרן איז ער געווען אין שאַוולער געטא, פון וואַנען מען האָט אים, אין יולי 1944, צוזאַמען מיט די רעשטלעך יידן פון שאַוולער געטא, דעפּאַרטירט אין די

59) ער האָט שפּעטער זיין פאַמיליע־נאָמען פאַרקירצט אויף: שאַליט.

אַרבעט־לאָגערן פון דאָכאָוער קאָנצעט אַרום לאָנדסבערג. נאָך דער באַ־פרייאונג האָט ער מיט גרויס התמדה געזומען אויסצופירן דעם פּלאַן פון אַרויסגעבן אַ צייטונג פון די געראָטעוועטע יידן. אים האָט זיך איינגעגעבן צו באַקומען אַ ביסל יידישן דרוקשריפט און נאָך אַלע חבלי־לידה האָט דער ערשטער נומ׳ אונדזער וועג דערזען די ליכטיקע שיין.

אַחוץ שאַליטאַנען זיינען רעדאַקציע־מיטאַרבעטערס לכתחילה געווען: ישראל קאַפּלאַן (האָט פּאַרן חורבן געהערט צו דער יידיש־העברעאישער שרייבער־משפּחה אין קאָוונע), יחיאל זאַקס (פון שאָוול, ליטע) א״א.

אויף דער פּאָדערשטער זייט פון ערשטן נומ׳ איז אין אַ שוואַרצער ראַם אָפּגעדרוקט דער וויטערדיקער יזכור:

„יזכור! מיר געדענקען אונדזערע עלטערן, שוועסטער און ברידער, אונדזערע פרויען און קינדער, וועלכע זיינען אַזוי גרויליק אומגעקומען פון ווילדע רוצחים. העליש וועט פלאַקערן אין אונדזערע בלוטיקע הערצער דער הייליקער אָנדענק פון די פאַרשניטענע לעבנס.

„מיט שטאָלץ דערמאָנען מיר דעם הראָאיזם פון די געטאָ־קעמפערס, די מסירת־נפש פון די אונטערגרונט־באַוועגונגען און פון די העלדן פּאַרטיזאַנער.

„הייליק בלייבט שטראַלן דורך אונדזער אייביקער געשיכטע די העלדישע גבורה פון די געפאַלענע יידישע קעמפער אין די רעגולערע אַרמייען, באַזונדערס די חיילים פון דער יידישער בריגאַדע — אָט די אַלע, וועלכע האָבן געקעמפט און געלייגט זייערע יונגע לעבנס פאַרן כבוד פון יידישן פאָלק.

„מיט הייליקער פאַרערנג און יראת־הכבוד שפּאַנען מיר אַוועק וויטער אין גרויסן עתיד.

„דאָס שטורעמדיקע רוישן פון אייער אומשולדיק בלוט, קדושים וטהורים אונדזערע, וועט זיין דער מעכטיקער אָנטרייב און אימפּולס פאַר דעם וויטערדיקן אייביקן קיום פון עם ישראל חי״.

אין ערשטן לייט־אַרטיקל האָט שאַליטאַן צוו״אַנד געשריבן:

„... טייער איז אונדזער וועג — אַ וועג, וואָס האָט געפירט איבער דאָכאָו און מיידאַנעק, איבער אוישוויץ און שטוטהאָף, פון קאָוונע און וואַרשע, פון ווילנע און ריגע און פון דער גאַנצער יידישער צעשפּרייט־קייט ביז אַהער אין דער שטאָט פון דער נאַצי־באַוועגונג... מיט די קערפּערס פון אונדזערע קינדער און עלטערן זיינען געפלאַסטערט געוואָרן די וועגן, וועלכע מיר זיינען אַדורך... מיט אָט דעם כוח און גלייכצייטיק מיטן כוח פון וואַרשע און טשענסטאָכאָוו, מיטן הערא־איזם פון יידישע מענער און פרויען אין די וועלדער פון פוילן און ליטע מוזן מיר פאָרזעצן אונדזער וועג״.

די דעמאָלטיקע שטימונג פון די געראָטעוועטע יידן איז געקומען צום אויסדרוק אין י. קאַפּלאַנס אַרטיקל „אַ צייטונג, אַ צייטונג!״, וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט אין ערשטן נומ׳. אינעם אַרטיקל האָט ער געשריבן:

„... אַ צייטונג, אַ וועכנטלעכע, אַ יידישע, הייבט אָן אַרויסצוגיין אין מינכן. אַ צייטונג, אַ יידישע צייטונג! אַ בלאַט־צייטונג געדרוקט טאַקע מיט די ליכטיקע, פּירקאַנטיקע יידישע אותיות — די גאָלדענע אותיותלעך, טייערע אותיותלעך, וועלכע זיינען דורך דורות און

דורות אויפגעקומען יעדן יידן מיט אַ ברענענדיקן קוש... העליש פלאַקערט די בענקשאַפט צום יידישן אות און וואַרט, וואָס איז אַזוי גרויזאַם פאַרשטומט געוואָרן און פאַרשניטן... די הייליקע פאַרמעטן זיינען, ווי אַלע אונדזערע, פון די טמאדיקע הענט געשלייַדערט געוואָרן אין שייטער. די טייערסטע און זעלטענע אוצרות ספרים פאַר־ברענט — ניט אָבער אונדזער יידישן גייסט, די פייערדיק־כשופדיקע אותיות! און אָט מיט די „אותיות פורחות" שיינט אויף ביי אונדז אַ בלאַט, אַ צייטונג, אַ יידישע צייטונג!

„זאָל אַ וועלט וויסן, אַז מיר לעבן. מיר האָבן איבערגעלעבט! טאָקע נאָר מיזערנע ברוכטיילן, אינגאַנצן רואינירטע, מיט טייכן בלוט אָפּגעגאַנגענע, אָבער מיט אַן אַנטשלאָסענעם ווילן וויטער צו לעבן — און איבערלעבן!".

נישט בלויז די באַפרייטע יידן זיינען געווען צופרידן מיטן אַרויסגעבן אונדזער וועג. אויך די יידן אין אויסלאַנד האָבן זייער וואַרעם אויפגענומען די צייטשריפט, וואָס האָט זיי געגעבן אַ מעגלעכקייט זיך צו באַקענען מיט די ליידן און פריידן פון די גערעטעוועטע יידן.

אין אַנהייב איז אונדזער וועג אַרויס איין מאָל אַ וואָך, אין זעקס, אַכט אָדער מער זייטן. שפּעטער איז די צייטונג אַרויס צוויי מאָל אַ וואָך: דינסטיק און פרייטיק. די צייטונג האָט געהאַט אַ מאַסע אין העברעאיש און יידיש: זכור את אשר עשה לך עמלק — געדענק וואָס עמלק האָט דיר געטאָן! רעדאַקציע־מיטאַרבעטערס זיינען שפּעטער געווען: נתן באָלעל (פון ליטע); בערל קירזשנער־כובעי, בעטי סעגאַל, בן־ציון היבעל, מרדכי ליבהאָבער־אליהב (אַלע פון פּוילן). מיט לידער האָט פון ערשטן נומ׳ אָן זייער אָפט זיך באַ־טייליקט דוד וואָלפע (פון ליטע). שטענדיקער קאָרעספּאָנדענט פון די נירנ־בערגער פּראָצעסן קעגן די נאַצישע מלחמה־פאַרברעכערס איז געווען ק. שבתאי (ש. קלוגמאַן), אַ פּוילישער ייד וואָס האָט די חורבן־יאָרן דורכ־געמאַכט אין קאָוונער געטאָ. אין אויג׳ 1946 איז אויך דער שרייבער פון די שורות געוואָרן אַ מיטאַרבעטער פון דער צייטונג [60]).

סוף זומער 1946 איז אין רעדאַקציע פאַרגעקומען אַ גרויסע רעאָרגאַני־זאַציע. געשען איז עס בשייכות מיט דעם, וואָס קיין מינכן איז אָנגעקומען ראובן רובינשטיין, דער געוועזענער רעדאַקטאָר פון די אידישע שטימע אין קאָוונע און אייגער פון די פּראָמינענטע עסקנים פון ליטווישן יידנטום צווישן ביידע וועלט־מלחמות. געקומען איז ער פון סאָוועט־רוסלאַנד, וואוהין ער איז געווען פאַרשיקט נאָך זיין אַרעסט אין קאָוונע אין יאָר 1940, וועו די סאָוועטן האָבן פאַרנומען ליטע. נאָכן אָפּזיין אַ גענויעם יאָר אין קאָוונער תפיסה, צוזאַמען מיט אַנדערע אַרעסטירטע יידישע און נישט־יידישע געזעל־שאַפטלעכע טוערס פון ליטע, האָט מען אים פאַר „קאָנטרעוואָלויציאָנערער" אַרבעט פאַרשיקט קיין צפון־רוסלאַנד. נאָכן אָפּזיין עטלעכע יאָר אין זיין פאַרשיקונג־אָרט האָט ער באַקומען דאָס רעכט זיך צו באַזעצן אין אַן אַנדער געגנט אין רוסלאַנד. פון דאָרטן האָט ער שפּעטער, ווי אַ כלומרשטער פּוילי־

60) נאָכן אויפהערן מיטצוואַרבעטן אין Landsberger Lager-Cajtung.

שער רעפּאַטריאַנט, זיך אַרויסגעכאַפּט פון סאָוועט־רוסלאַנד און האָט זיך דערשלאָגן קיין פּוילן, פון וואַנען ער איז מיט דער הילף פון דער בריחה אַנגעקומען אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד.

דער צ״ק פון די באָפרייטע יידן האָט שוין פריער געהאַט באַשלאָסן צו רעאָרגאַניזירן די רעדאַקציע פון אונדזער וועג. דאָס אָנקומען פון אַזאַ גוט באַקאַנטן יידישן פובליציסט און גענינטן רעדאַקטאָר, ווי דאָס איז געווען ר. רובינשטיין, האָט אונטערגעאיילט דאָס אויספירן אָט דעם באַשלוס. אין נאָוו׳ 1946 האָט רובינשטיין איבערגענומען די רעדאַקציע און ער האָט גלייך דורכגעפירט גרונטיקע רעפאָרמעס צו הייבן דעם זשורנאַליסטישן ניוואָ פון דער צייטונג. ער האָט אויך באַשטימט אַ רעדאַקציע־קאָלעגיע פון די מיטאַרבעטערס: נ. באָלעל, י. גאָר, ב. צ. היבעל און י. זאַקס. שאָליטאָן אַליין האָט נישט געוואָלט בלייבן אַרבעטן אין דער רעאָרגאַניזירטער צייטונג. ער האָט זיך צוריקגעציגן פון אונדזער וועג און האָט גענומען מיטאַרבעטן אין דער רעוויזיאָניסטישער צייטשריפט אונדזער וועלט.

רובינשטיין האָט רעדאַקטירט אונדזער וועג ביז נאָוו׳ 1948, ווען ער האָט עולה געווען קיין ישראל. נאָך זיין אַוועקפאָרן האָבן די מיטאַרבעטערס באָלעל, היבעל און ליבהאבער רעדאַקטירט די צייטונג ביז 1טן אַפּר׳ 1949. נאָך דעם איז פאָרגעקומען אַן איבעררייס וואָס האָט אָנגעהאַלטן ביז אָנהייב 1950, ווען די צייטונג האָט וויידער אָנגעהויבן אַרויסצוגיין. בשייכות מיטן ליקווידאַציע־פּראָצעס, וואָס איז צו יענער צייט אָנגעגאָנגען אין דער ש״ה, איז דעם 3טן נאָוו׳ 1949 פאָרגעקומען אַ צווישנפאַרטייישע באַראַטונג מיטן אָנטייל פון צ״ק־מיטגלידער, פאָרשטייערס פון סוכנות, ישראל־קאָנסולאָט און מען האָט באַשלאָסן צו ליקווידירן די פאַרטיען פון די באָפרייטע יידן און דעם 31סטן דעצ׳ 1949 אָפּצושטעלן די צייטשריפטן: אונדזער וועלט (רעוויזיאָניסטן), דאָס וואָרט (פועלי־ציון (צ״ס) התאחדות), דער מאָרגן (מפ״ם) און די ציוניסטישע שטימע (אַלגעמיינע ציונים). מען איז געקומען צו אַ הסכם, אַז נאָכן אָפּשטעלן די פאַרטיי־צייטשריפטן זאָל מען אַרויסגעבן נאָר איין צייטונג — אונדזער וועג. דער באַנייטער אונדזער וועג האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין דעם 20סטן יאַנ׳ 1950 און אים האָט רעדאַקטירט אַ רעדאַקציע־קאָלעגיע: מ. לעסטני, ע. פּעלד און פּ. שוואַרצבלאָט. פאָראַנטוואָרטלעכער רעדאַקטאָר איז געווען ע. פּעלד. דער לעצטער נומער אונדזער וועג איז אַרויס דעם 28סטן דעצ׳ 1950.

שוין אין ערשטן נומ׳ פון דער צייטונג איז דאָ אַן ענגלישע הוספּה — אַ קאָנדענסירונג פון די וויכטיקערע יידישע אַרטיקלען אין דעם נומ׳. אויך אין די שפּעטערדיקע נומערן געפינען מיר פון צייט צו צייט קאָנדענסי־רונגען אין ענגליש פון געוויסע יידישע מאַטעריאַלן. וואָס ווייטער זיינען אָבער די ענגלישע הוספּות געוואָרן אַלץ זעלטענער.

סוף 1947 האָט דער צ״ק באַשלאָסן אַרויסצוגעבן אַ ספּעציעלע ענגלישע אויסגאָבע פון אונדזער וועג א״נ Our Way. דער ציל פון אָט דער צייטשריפט איז געווען צו באַקענען די קרייזן פון דער מיליטער־רעגירונג מיט די

פּראָבלעמען פון דער ש״ה אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד. דער צ״ק האָט אויך אַרויסגעגעבן אַן אינפאָרמאַציע־בולעטין.

Landsberger Lager-Cajtung

Arojsgegebn fun komitet fun gewezene jidisze politisze gefangene שפּעטער פאַרביטן אויף: *Jidisze Cajtung*

Alg. Nacjonale Cajtung gewidmet di interesn fun der Shejris Haplejto in Dajczland (gew. Landsberger Lager-Cajtung).

Algemejn-Nacjonaler Organ: דערנאָך געביטן דאָס אונטערקעפּל אויף

אין דער זעלביקער צייט, ווען עס האָט אין מינכן אָנגעהויבן אַרויס־צוגיין אונדזער וועג, איז אין לאַנדסבערגער יידישן לאַגער אויפגעקומען די *Landsberger Lager-Cajtung* אונטער דער רעדאַקציע פון ד״ר רודאָלף וואַלסאָנאָק.

ד״ר וואַלסאָנאָק האָט געהאַט אַ לאַנגיאָריקן סטאָזש פון זשורנאַליסטישער אַרבעט, בעיקר אין דער פּאָרמלחמהדיקער נישט־יידישער פּרעסע אין ליטע און אין אויסלאַנד. געשטאַמט האָט ער פון פּוילן (געבוירן אין ביאַליסטאָק). נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער מגולגל געוואָרן קיין ליטע און האָט מיטגעאַרבעט אין דער קאָוונער יידישיסטיש־פּאָלקיסטישער צייטונג נייס, אונטער דער רעדאַקציע פון ד״ר א. מוקדוני, וואָס האָט אָנהייב 20ער יאָרן, צוזאַמען מיט אַ גרופּע יידישע שרייבערס, צייטווייליק זיך אויפגעהאַלטן אין ליטע, נאָך זייער אַוועקגיין פון רוסלאַנד. דערנאָך איז ד״ר וואַלסאָנאָק אין מעמל געווען רעדאַקטאָר פון אַ פּראָ־ליטווישער צייטונג אין דייטש. ער איז אויך געווען דער פּאָליטישער קאָרעספּאָנדענט פון ליטע פּאַר אויס־לענדישע נייס־אַגענטורן. אין דער אָקופּאַציע־תקופה איז ער געווען אין קאָוונער געטאָ און האָט מיטגעאַרבעט אין די אינסטיטוציעס פון דער יידישער געטאָ־אַדמיניסטראַציע. צוזאַמען מיט די רעשטלעך קאָוונער געטאָ־יידן האָט מען אים אין יולי 1944 דעפּאָרטירט קיין דאַכאָו, וואו ער האָט סוף אַפּר׳ 1945 דערלעבט די באַפרייאונג. נאָך דער מלחמה האָט ער זיך באַזעצט אין לאַנדסבערגער יידישן לאַגער. סוף 1945 איז זיין אָפּגעשוואַכטער געזונט־צושטאַנד געוואָרן פּאַרגערט און נאָך אַ שווערער אָפּעראַציע איז ער דעם 30סטן דעצ׳ 1945 געשטאָרבן אין מינכן.

וועז ד״ר וואַלסאָנאָק איז צוגעטראָטן אויסצופירן דעם באַשלוס פון דער יידישער לאַגער־פאַרוואַלטונג אין לאַנדסבערג אַרויסצוגעבן אַ צייטונג, האָט אויך ער זיך אָנגעשטויסן אויף די אַלע שוועריקייטן, וואָס עס האָבן געהאַט די גרינדערס פון אונדזער וועג אין מינכן. נישט קענענדיק באַקומען קיין יידישן דרוקשריפט האָט מען אין לאַנדסבערג באַשלאָסן צו מאַכן אַ געוואָגטן עקספּערימענט: אַרויסגעבן די יידישע צייטונג מיט לאַטיניש אותיות. ביים טראַנסקריבירן פון יידישן אַלף־בית אין לאַטיניש האָט מען זיך געהאַלטן ביים פּוילישן אויסלייג (למשל jidisz) און ביי דער ליטוויש־יידישער אויספּראַך (למשל kumen).

לכתחילה איז געווען גאַנץ שווערלעך זיך צוצוגעוואוינען צו די יידישע ווערטער אין זייער גויאישן לבוש. מיט דער צייט האָט מען זיך איינגע־וואוינט מיט אָט דעם שפּראַך־שעטנז און מען האָט עס געלייענט אַזוי פריי ווי יידיש מיט יידישע אותיות.

אַ צווייטע פּראָבלעם איז געווען דער ענין רעדאַקציע־מיטאַרבעטערס. אמת, דער פאָרזיצער פון דער לאַנדסבערגער לאַגער־פאַרוואַלטונג, ד״ר שמואל גרינגאַוז, און אויך אַגר׳ יעקב אָלייסקי, וואָס איז געווען באַקאַנט מיט זיין אָרט־אַרבעט אין ליטע און אין לאַנדסבערגער לאַגער, זיינען געווען מיט־גלידער פון דער רעדאַקציע און זיי האָבן סיסטעמאַטיש מיטגעאַרבעט אין דער צייטונג. זייער מיטאַרבעט איז אָבער בעיקר באַשטאַנען אין געבן אַרטיקלען אויף דער אָדער יענער טעמע. כמעט די גאַנצע צייטונג האָט געדאַרפט מאַכן ד״ר וואַלסאָנאָק אַליין. האָט ער טאַקע געשריבן אונטער פאַרשיידענע פּסעוודאָנימען[61]) און האָט געהאַט יתרוס נעמען. זייטיקע מענטשן, וואָס האָבן נישט געוואוסט די אמתע לאַגע, האָבן געמיינט אַז די רעדאַקציע האָט אַ גאַנצן שטאַב מיטאַרבעטערס.

נאָך דעם ווי מען האָט אין לאַנדסבערג געפונען אַ דייטשע דרוקעריי צו זעצן (אויף לינאָטיפּן) און צו דרוקן די צייטונג, איז דעם 8טן אָקט׳ 1945 אַרויס דער ערשטער נומ׳.

אינעם ערשטן לייט־אַרטיקל באַטאָנט דער רעדאַקטאָר, אַז פאַר זיין פּען איז „אבלותדיק צום מוט, ווען זי זעט באַשיימפּערלעך, אַז זי שרייבט גאָר מיט פרעמדע אותיות“... און זי בעט ביים לייענער „מחילה פאַר דער אומפרייוויליקער בגידה אין די ליבע שוואַרצע פּינטעלעך“...

סוף אָקט׳ 1945 איז דער שרייבער פון די שורות (אַ געוועזענער מיט־אַרבעטער פון דער קאָוונער טאָגצייטונג פאָלקסבלאַט) מיטן שטראָם פון דער בריחה געקומען קיין בייערן און אין עטלעכע וואָכן אַרום האָט אים די לאַנדס־בערגער לאַגער־פאַרוואַלטונג צוגעצויגן צו דער רעדאַקציע פון דער צייטונג.

נאָכן טויט פון ד״ר וואַלסאָנאָקן האָט מען צו דער רעדאַקציע־אַרבעט אויך קאָאָפּטירט ברוך הערמאַנאָוויטשן (ער האָט פאַר דער מלחמה מיט־געאַרבעט אין וואַרשעווער היינט). שפּעטער האָט הערמאַנאָוויטש איבער־גענומען די אַלגעמיינע רעדאַקטירונג פון דער צייטונג און איך האָב רעדאַק־טירט דעם אָפּטייל פאַר ליטעראַטור און קולטור, און אַחוץ דעם געשריבן פּובליציסטישע אַרטיקלען וועגן פאַרשיידענע פּראָבלעמען פון דער ש״ה.

אינעווייניקסטע מיטאַרבעטערס פון דער צייטונג זיינען דערנאָך געוואָרן ל. דילער (פּאָליטישע איבערבליקן) און מ. פרידענזאָן (אָרטיקע רעפּאָרטאַזשן). צו ערשט איז די צייטונג אַרויס אין זעקס אָדער אַכט זייטן איין מאָל אַ וואָך, אָבער שפּעטער איז זי געוואָרן פאַרגרעסערט אויף צוועלף, זעכצן, צוואַנציק און אפילו מער זייטן. אין דער צייט ווען אונדזער וועג האָט מען

61) ראובן בריינעס, מאַרעק ראָניצקי, ד״ר רודוואַל, ישראליקל וושענדאָבילסקי, וועלוועלע טאַמאַרקעס.

געזעצט מיט יידישן האַנטזאַץ און עס איז טעכניש געווען שווער אַרויסצוגעבן מערער זייטן, איז די *Landsberger Lager-Cajtung* געווען אין אַ בעסערער לאַגע: מען האָט זי געזעצט אויף לינאָטיפּן און מען האָט טעכניש געקאָנט אַרויסגעבן וויפל זייטן מען האָט געוואָלט. דער טיראַזש פון דער צייטונג, אַזוי גוט ווי פון אונדזער וועג א״א גרעסערע צייטונגען פון דער ש״ה, איז געווען צווישן 10 און 15 טויזנט עקז׳.

אין יולי 1946 האָט די צייטונג אָנגעהויבן אַרויסצוגיין צוויי מאָל אַ וואָך: דינסטיק און פרייטיק. וועג מען האָט גרינגער געקאָנט קריגן יידישן שריפט האָט מען אַ טייל מאַטעריאַלן אָנגעהויבן צו דרוקן מיט יידישע אותיות. עס האָט זיך איינגעשטעלט, אַז די פרייטיק־אויסגאַבע גייט אַרויס מיט יידישע אותיות און די דינסטיק־אויסגאַבע — מיט לאַטיינישע.

דעם 25סטן אָקט׳ 1946 האָט די *Landsberger Lager-Cajtung* געביטן איר נאָמען אויף: *Jidisze Catjung*.

נאָך הערמאַנאָוויטשעס אָוועקפאָרן קיין ארץ־ישראל אין יולי 1947[62]) האָבן משה לעסטני און ישראל עלנצווייג רעדאַקטירט די צייטונג. הויפּט־מיטאַרבעטערס זיינען אויך איצט געווען ד״ר גרינגאַוז און אַגר׳ אַלייסקי. זיי ביידע (בעיקר אָבער ד״ר גרינגאַוז) האָבן די גאַנצע צייט געשריבן אויף פאַרשיידענע טעמעס פון געזעלשאַפטלעכן לעבן פון די באַפרייטע יידן. אַן אָפטער מיטאַרבעטער איז געווען ד״ר ל. גאָלדשטיין, וואָס האָט געשריבן וועגן פאָפולערער מעדיצין. א. יאָאַכימאָוויטש, מ. מאַרגנשטערן, ל. וואַסערמאַן האָבן אָפט געדרוקט לידער.

נאָכן אַדורכמאַכן פאַרשיידענע גלגולים, במשך די איבער דריי יאָר פון איר קיום, האָט די צייטונג דעם 31סטן דעצ׳ 1948 זיך געשלאָסן. בסך־הכל זיינען אַרויס 250 נג׳.

ב. לאָקאַלע און רעגיאָנאַלע צייטונגען

אָחוץ די צוויי וויכטיקסטע פרעסע־אָרגאַנען פון דער ש״ה אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד האָבן די באַפרייטע יידן אַרויסגעגעבן אויך אַנדערע צייטונגען, וואָס האָבן געטראָגן אַ לאָקאַלן כאַראַקטער און מען האָט זיי געלייענט און פאַרשפרייט, דער עיקר, אין די גרענעצן פון אייגענעם לאַגער. אין עטלעכע רעגיאָנאַלע צענטערס פון דער ש״ה (באַמבערג, פראַנק־פורט, רעגנסבורג) האָבן די רעגיאָנאַלע קאָמיטעטן אַרויסגעגעבן צייטונגען. אָבער נישט די לאָקאַלע און נישט די רעגיאָנאַלע צייטונגען האָבן אין פרט פון פאַרנעם, ניוואָ, טיראַזש געקאָנט זיך פאַרגלייכן מיט אונדזער וועג אַדער Landsberger Lager-Cajtung וואָס האָבן געהאַט לייענערס אין אַלע לאַגערן און שטאָטישע ישובים און מען האָט זיי באַטראַכט פאַר צענטראַלע

62) ער איז געווען אַ האַרצקראַנקער און איז אין פעב׳ 1955 געשטאָרבן אין דייטש־לאַנד, וואו ער איז געקומען זיך קורירן.

טריבונעס פון דער ש"ה אין דייטשלאַנד. כמעט אַלע רעגיאָנעלע און לאָקאַלע לאַגער־צייטונגען זיינען לכתחילה אַרויס מיט לאַטיינישע אותיות.

מע מוז אָבער צוגעבן, אַז נישט בלויז צוליבן דוחק אין יידישן דרוק־שריפט זיינען אָט די צייטונגען אַרויס אין לאַטיינישער טראַנסקריפּציע. עס איז דערביי געווען נאָך אַ וויכטיקע סיבה: אין די לאַגערן זיינען געווען הונדערטער אויב נישט טויזנטער יונגע מענער און פרויען פון פוילן, אונגאַרן, רומעניע א"א ישובים וואָס האָבן נישט געקענט לייענען קיין יידיש. פאַר זיי איז דערביבער די יידישע צייטונג מיט לאַטיינישע אותיות געווען דער איינציקער צוטריטלעכער מקור צו קענען געניסן פון דער יידישער פרעסע.

אַ גרויסן טייל לאַגער־צייטונגען אין לאַטיינישער טראַנסקריפּציע האָבן אַרויסגעגעבן מענטשן מיט קנאַפּער שייכות צו זשורנאַליסטישער אַרבעט. דאָס האָט שטאַרק פאַרקלענערט דעם פּובליציסטישן ניוואָ פון אָט די אויס־גאַבעס און זייער געזעלשאַפטלעך דערציערישע ראָלע.

סוף 1946 און אָנהייב 1947 איז שוין געווען מעגלעך אָנצוהייבן אַ קאַמף קעגן די יידישע צייטונגען מיט לאַטיינישע אותיות. פאַרוואָס מע מוז פּטור ווערן פון דער לאַטיינישער טראַנסקריפּציע האָב איך אין אַן אַרטיקל א"נ „צוריק צו יידישע אותיות!" אָנגעוויזן די וויכטערדיקע טעמים[63]:

„(1) אפילו די פּרינציפּיעלע אָנהענגערס פון אַ לאַטייניזירטן יידישן אלף־בית (אויף וויפיל אַזעלכע זיינען פאַראַן) וועלן מוזן מודה זיין, אַז צוליב כמה וכמה טעמים איז איצט נישט די פּאַסיקע צייט צו וועלן זיך אָפּזאָגן פון יידישע אותיות לטובת לאַטיינישע. דער שוידערלעכער חורבן, וואָס דער היטלעריזם האָט גורם געווען אונדזער פאָלק, וועט אויף לאַנגע דורות אונדז באַוועגן צו זיין נאָך מער עמפּינדלעך, ווי ביז איצט, צו אַלע יידיש־נאַציאָנאַלע קולטור־ווערטן, בתוכם די פּירקאָנטיקע יידישע אותיות, אין וועלכע עס האָבן געפונען זייער תיקון יאָרטויזנטער יידישע ליידן און פּריידן.

„(2) ווען דער ש"ה־ייד זאָל נישט פאַרלאָזן דייטשלאַנד און וואו ער זאָל נישט געפינען זיין נייע היים — אין ארץ־ישראל אָדער ביי זיינע קרובים אין אַנדערע לענדער מעבר לים —, וועלן אים תמיד די יידישע אותיות דינען ווי דער וויכטיקסטער מיטל צו קענען געניסן פון די יידישע קולטור־אוצרות. דעריבער איז דער חוב פון די, וואָס קענען נישט דעם יידישן אלף־בית, אים אייליק אויסצולערנען. די עקסיסטענץ פון די לאַטיינישע צייטונגען פאַראַלייזירט זייער דראַנג זיך אויסצולערנען לייענען יידיש און העברעאיש.

„(3) היות פון דער מערהייט לאַטייניזירטע יידישע צייטשריפטן וויייעט נישט בלויז מיט שפּראַכלעכער עם־הארצות, נאָר אויך מיט קולטור־אַרעמקייט, איז צו האָפן, אַז דער יידישער אלף־בית און דער פעסטגעשטעלטער יידישער אויסלייג וועלן צווינגען די באַטראַפנדיקע צייטונג־מענטשן נישט נאָר צו אַן אַרטאָגראַפישער דיסציפּלין, נאָר גלייכצייטיק אויך צו זוכן אַ פּרעציזערן אויסדרוק פאַר זייערע געדאַנקען.

„(4) די אָביעקטיוויע באַדינגונגען פון קאָנען זיך באַזאָרגן מיט יידישן שריפט זיינען היינט צום טאָג גאָר נישט דעם ערך גינסטיקערע,

63) אונדזער וועג, מינכן, נומ' 75, 1947.

ווי אין דעם גרינדונגס־פעריאָד פון דער היגער יידישער פרעסע. פון יידיש־געזעלשאַפטלעכן שטאַנדפונקט איז פיל געוואונטשענער צו האָבן אַ קליינע, זויבערע און גוט־רעדאַקטירטע צייטונג מיט יידישע אותיות, אידער אַ גרויסע, נישט־זאַרגפעליק באַאַרבעטע צייטונג אין לאַטיניזישער טראַנסקריפציע. די רעדאַקטאָרן פון די „גרויסע" לאַטיניזירטע צייטונגען דאַרפן פאַרשטיין, אַז די אחריותפולע אויפגאַבעס פון יידישן צייטונגס־וועזן שטייען פיל העכער ווי אַלע זייערע „רעקאָרדן" פון אַרויסגעבן צייטונגען מיט אַ סך זייטן".

מיט דער צייט זיינען טאַקע ס׳רוב לאַגער־צייטונגען צום טייל אָדער אין גאַנצן אַריבער צו יידישע אותיות.

לאָקאַלע אָדער רעגיאָנאַלע צייטונגען זיינען געווען:

י י ד י ש (מיט יידישע אָדער לאַטיניזישע אותיות)

אַ היים, לייפהיים; אויף דער פריי, שטוטגאַרט; אונדזער האָפענונג, עשוועגע; אונדזער וואָרט, באַמבערג; אונדזער לעבן, בערלין; אונדזער מוט, ציילסהיים, פאַרביטן אויף; אונטערוועגס, ציילסהיים; דער נייער מאַמענט, רעגענסבורג, פאַרביטן אויף; אונדזער מאָמענט, רעגענסבורג; דאָס פרייע וואָרט, פעלדאַפינג; *Bamidbar*, פערנוואַלד, פאַרביטן אויף; במדבר, פערנוואַלד; *D. P. Express*, מינכן (יידיש א״א שפראַכן); *Der Morgn*, באַד־רייכענהאַל.

אַנדערע שפראַכן

A. Mi. Szavunk, באַמבערג (אונגאַריש); *Degendorf Center Review*, דעגענדאָרף (דייטש).

אויך אין אַנדערע ש״ה־פונקטן האָבן די באַפרייטע יידן געמאַכט פּרואוון אַרויסצוגעבן קלענערע לאָקאַלע אויסגאַבעס, וואָס האָבן צוליב געוויסע סיבות נישט געקאָנט מאַריך־ימים זיין. פון אָט די אויסגאַבעס איז כדאי צו דערמאָנען: אונדזער לעבן, נייַ־פריימאַן; יוגנט־שטימע, שטוטגאַרט; דאָס יודישע וואָרט, גאוטינג; פרייהייט, לאַמפּערטסהיים; שטוטגאַרטער בולעטין, שטוטגאַרט; *Landsberger Biuletin*, לאַנדסבערג; *St. Ottiliener Sztime*, ס״ט־אָטיליען; *Unzer Lebn*, גאַבערזע.

ג. פּאַרטיי־אויסגאַבעס

די רעגיאָנאַלע צייטונגען האָט מען געשלאָסן סוף 1947 און ס׳רוב לאָקאַלע צייטונגען — נאָך פריער. געשען איז עס, ערשטנס, צוליבן באַשלוס פון ראָט פון דער ש״ה אין אָקט׳ 1947 אָפּצושטעלן די רעגיאָנאַלע צייטונגען און צווייטנס — דאָס איז דער עיקר — צוליבן רעשיקן פונאַנדערוואוקס פון די פּאַרטיי[64]־צייטשריפטן. דער באַשלוס פון ראָט האָט געטראָפן די צייטונגען: דער נייער מאָמענט (רעגענסבורג), אונדזער וואָרט (באַמבערג), אונדזער האָפענונג (עשוועגע) און אונטערוועגס (פראַנקפורט־מיין).

64) פּאַרטיי — אינעם בריטישן זינען פונעם וואָרט.

די אַקטיווע אַרבעט פון די כלערליי פּאַרטיי־גרופּירונגען צווישן די געראַטעוועטע יידן, וואָס האָבן אַרויסגעוויזן אַ לעבעדיקן אינטערעס צו געזעל־שאַפטלעכע פּראָבלעמען, בעיקר צום לעבן אין ארץ־ישראל, האָט געשאַפן אַ זייער גינציקן באָדן פאַרן אויפקום און וואוקס פון אַ קעמפערישער און שטאַרק פּאָלעמישער פּאַרטיי־פּרעסע. איטלעכע אידעאָלאָגישע גרופּירונג פון די לאַגער־יידן האָט געהאַט איר אייגענעם אָרגאַן, וואָס מען האָט געלייענט און פאַרשפּרייט, דער עיקר, צווישן אָנהענגערס און סימפּאַטיקערס.

די פּאַרטיי־פּרעסע האָט געהאַט אָנגעשפּאַרט אין די פאַרוואָרפנסטע ווינקעלעך אין דער ש״ה און אירע חסידים האָבן אַלץ געטאָן, אַז זי זאָל דערגיין צו אַ וואָס גרעסערן לייענער־קרייז. דאָס האָט געפירט צו אַ פאַר־קלענערטן אינטערעס צו די לאָקאַלע און רעגיאָנעלע צייטונגען און האָט שטאַרק פאַרמינערט די נייטיקייט פון זייער ווייטערדיקן קיום. האָבן טאַקע די פּאַרטייאישע אויסגאַבעס ביסלעכווייז אַרויסגעשטויסן די אַלגעמיינע צייטונגען אין די לאַגערן און געירשנט זייער לייענערשאַפט.

אין דער בלי־תקופה פון דער פּאַרטיי־פּרעסע האָבן די געזעלשאַפטלעכע גרופּירונגען אַרויסגעגעבן די ווייטערדיקע אויסגאַבעס:

הסתדרות ציונית אחידה (שפּעטער פּועלי־ציון <צ״ס>־התאחדות) און נוחם

דאָס וואָרט

צייטונג פאַר פאָלקס־אינטערעסן. הסתדרות ציונית אחידה של שארית הפליטה בגרמניה. פון נומ׳ 5 געביטן דאָס אונטערקעפּל אויף: צייטשריפט פאַר פאָלקס־אינטערעסן, פון נומ׳ 35 — וואָכנשריפט פאַר פאָלקס־אינטערעסן.

די וואָכנשריפט האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אין מינכן דעם 9טן אָקט׳ 1946. זי האָט אויסגעדריקט די מיינונגען און שטימונגען פון פּועלי־ציון (צ״ס)־התאחדות, וואָס האָט פאַרנומען דעם אויבנאָן אין פּאַרטיי־לעבן און אין דער אָנפירערשאַפט פון דער ש״ה אין דייטשלאַנד.

ווען מען האָט אין פעב׳ 1947 ליקווידירט די הסתדרות ציונית אחידה און אויף איר אָרט געשאַפן אין דער ש״ה די פּאַרטיי פּועלי־ציון (צ״ס)־התאחדות, איז דאָס וואָרט פון נומ׳ 16 אָן געוואָרן דער אָרגאַן פון דער ניי געשאַפענער פּאַרטיי.

צווישן 10טן נאָוו׳ 1947 און 19טן אַפּר׳ 1948 איז די צייטונג אַרויס צוויי מאָל אַ וואָך: מאָנטיק און פרייטיק, דערנאָך ווידער איין מאָל אַ וואָך — פרייטיק.

דעם 2טן יאַנ׳ 1949 האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אויף העברעאיש אַ וועכנטלעכע ביילאַגע פאַר קינדער א״נ דבר לילדי שארית הפליטה, מוסף ל׳דאָס וואָרט. די לעצטע ביילאַגע (21־22) איז אַרויס אין דעצ׳ דעם יאָר.

דער סיום־נומער פון דאָס וואָרט 47 (181) איז אַרויס דעם 10טן יאַנ׳ 1950.

אין יאָר תש״ז האָבן דאָס וואָרט רעדאַקטירט: שלמה פרענקעל און שמואל אַפּלבוים; אין יאָר תש״ח — ש. אַפּלבוים, מאיר אושפיז און יצחק בראַט; אין תש״ט — משה לעסטני, יצחק בראַט און אליהו יאָנעס.

ניצוץ

דו־שבועון, בטאון מרכז ההסתדרות הציונית האחידה של שארית הפליטה בגרמניה וההנהגה הראשית של „נוער חלוצי מאוחד״ (נוחם). **אין אונטער־קעפל:** עוד לא אבדה תקותינו.

די געשיכטע פון אָט דער אייניקער העברעאישער צייטשריפט אין דער ש״ה, אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד, איז זייער אַ מערקווירדיקע און עס איז כדאי וועגן דעם איבערצוגעבן עטלעכע פּרטים.

ניצוץ האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אין קאָוונע אין דער צייט פון דער סאָוועטישער ממשלה אין ליטע, סוף 1940, ווי אַן אומלעגאַלע אויסגאַבע פון די געווען אביטורענטן פון די געשלאָסענע העברעאישע גימנאַזיעס און פון די ציוניסטיש געשטימטע סטודענטן פון קאָוונער אוניווערסיטעט.

אין אָקט׳ 1941 האָט די אויסגאַבע אָנגעהויבן אַרויסצוגיין (פאַרשטייט זיך געהיים) אין קאָוונער געטאָ. ניצוץ איז אין געטאָ געווען אַ חודשלעכע אויסגאַבע, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיט ענינים פון דערציאונג און ווידער־שטאַנד פון דער געטאָ־יוגנט. אַרויסצוגעבן ניצוץ האָט מיטגעהאָלפן דער געווען דאָצענט פון סעמיטישע שפּראַכן אין קאָוונער אוניווערסיטעט, ד״ר חיים־נחמן שאַפּירא (קאָוונער רב׳ס זון), וואָס געשטאַפּאָ האָט אים דערשאָסן דעם 8טן דעצ׳ 1943.

וועז מען האָט אין יולי 1944 די רעשטלעך קאָוונער געטאָ־יידן דעפּאָר־טירט קיין דאַכאָו, איז ערב ראש־השנה תש״ה אין אַרבעט־לאַגער קאופּערינג, לעבן לאַנדסבערג, אַרויס (שטרענג קאָנספּיראַטיוו) דער ערשטער נומ׳ ניצוץ אין קאַצעט דאַכאָו. דאָס איז געווען דער לויפּיקער נומ׳ 36. פּאַפּיר פאַר דער אויסגאַבע האָט מען „אַרגאַניזירט״ [65]) פון דער לאַגער־ביורא, און די אַרויס־געבערס זיינען געווען אַ פּאָר יונגעלייט וואָס זיינען געלעגן קראַנק אין „קראַנקנהויז״ פון לאַגער. דער נומ׳ 42 איז אַרויס פּסח 1945, ערב דעם עוואַקואַציע־מאַרש קיין טיראָל און האָרט פאַר דער באַפרייאונג דורך די אַמעריקאַנער.

נאָך דער באַפרייאונג איז דער ערשטער נומ׳ ניצוץ אַרויס אין ס״ט־אָטיליען דעם 1טן יולי 1945. נאָך דעם זיינען עטלעכע נג׳ אַרויס העקטאָ־גראַפירט. וועז עס האָט אין מינכן אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אונדזער וועג, איז דעם 2טן נאָוו׳ 1945 ניצוץ אַרויס — צום ערשטן מאָל — אין דרוקפּאַרעם

---

65) אויפן קאַצעט־לשון האָט „אַרגאַניזירן״ געמיינט: לקחנען.

ווי אַ צווייוואָכן־שריפט פון דער הסתדרות ציונית אחידה און נוחם. אָנהייב 1947, ווען מען האָט ליקווידירט די אחידה און אויף איר אָרט געשאַפן די פּאַרטיי פּועלי־ציון (צ״ס)־התאחדות, איז ניצוץ געוואָרן איר העברעאישער אָרגאַן.

במשך אַלע גלגולים פון ניצוץ איז דער רוח־חיים פון דער צייטשריפט געווען שלמה פרענקעל (פון קאָוונע), וואָס איז אויך געווען דער רעדאַקטאָר. זינט זומער 1946 האָבן מיטן רעדאַקטירן דעם אַלגעמיינעם מאַטעריאַל זיך פאַרנומען ש. פרענקעל און ש. אַפּלבוים; מיטן ליטעראַרישן שטאָף און מיט דער יוגנט־ביילאַגע — ש. ד. בונין. שפּעטער איז אויך מ. אושפּיז געוואָרן אַ מיטגליד פון רעדאַקציע־קאָלעגיע.

דער לעצטער נומ׳ ניצוץ 7(89) איז אַרויס דעם 28סטן אַפּר׳ 1948.

די הסתדרות ציונית אחידה און נוחם האָבן אויך אַרויסגעגעבן: אויף דער וואַך, מינכן; אוסף־חומר, מינכן; העובד, מינכן; מיט אַ שאַרפן בליק, דעגנדאָרף, פאַרביטן אויף: צום אויפבוי, דעגנדאָרף; נוחם, מינכן; ספרים למדריך, מינכן.

די הסתדרות לוחמים עברים, וואָס איז אידעאָלאָגיש געווען פאַרבונדן מיט פּועלי־ציון (צ״ס)־התאחדות, האָט אַרויסגעגעבן אַ צייטשריפט: ווידער־שטאַנד, מינכן.

רעוויזיאָניסטן און ביתר

אונדזער וועלט

נאַציאָנאַלע וואָכנשריפט פאַר דער שארית הפּליטה

דאָס איז געווען דער אָרגאַן פון דער רעוויזיאָניסטישער באַוועגונג. דעם 13טן דעצ׳ 1945 איז אַרויס דער ערשטער נומ׳ פון אַ העקטאָגראַפירטן בולעטין א״נ המדינה. אַזעלכע בולעטינען זיינען בסך־הכל אַרויס אַכט. דער ערשטער נומ׳ איז געווען געשריבן מיט דער האַנט, די אַנדערע — אויף אַ שרייבמאַשין. אין עטלעכע בולעטינען זיינען ס׳רוב מאַטעריאַלן געווען אויף יידיש און אַ קליינער טייל אויף העברעאיש.

דעם 4טן יוני 1946 איז אין מינכן אַרויס אין דרוקשריפט דער ערשטער נומער

המדינה

בטאון התנועה הלאומית בגרמניה פאַר דער שארית הפּליטה.

פון נומ׳ 5 האָט מען דעם נאָמען געביטן אויף: אונדזער וועלט.

אונדזער וועלט איז פון מיטן פעב׳ ביזן מיטן מאַי 1948 אַרויס דריי מאָל אַ וואָך: מאָנטיק, מיטוואָך און פרייטיק. אין די אויסגאַבעס פון מאָנטיק

און מיטוואָך איז בעיקר געווען יידישע און אַלגעמיינע נייס פון דער גאָרער וועלט. דער פרייטיק־נומער האָט פאַרמאָגט גרעסערע אַרטיקלען און אָפּ־האַנדלונגען. צוליב אַ פאַראַרדענונג פון מיליטער־רעגירונג האָט די צייט־שריפט געקאָנט אַרויסגיין נישט מער ווי איין מאָל אין וואָך, און זי איז אַרויס נאָר פרייטיק.

דעם 22סטן יולי האָט מען דאָס אונטערקעפל פון דער צייטונג געביטן אויף: נאַציאָנאַלע וואָכנשריפט פאַרן יידנטום אין איראָפּע מיט אָנווייזונגען פון פרייזן פאַר דער צייטונג אין דייטשלאַנד, עסטרייך, פראַנקרייך, בעלגיע, שווייץ, שוועדן און איטאַליע.

פון נומ׳ 201 (26סטן יאַנ׳ 1950) האָט אונדזער וועלט אָנגעגעבן פאַריז, ווי דאָס אָרט, וואו די צייטונג גייט אַרויס. פאַקטיש איז זי אויך ווייטער אַרויס אין מינכן. געשען איז דער פאַרמעלער שנוי אָט צוליב וואָס: ביים באַשרייבן אונדזער וועג איז געווען דערמאָנט, אַז לויט אַ באַשלוס פון צ״ק פון די באַפרייטע יידן האָט מען דעם 31סטן דעצ׳ 1949 ליקווידירט די פאָליטישע פאַרטייען פון דער ש״ה און מען האָט אָפּגעשטעלט זייערע צייט־שריפטן. נישט האָבנדיק קיין מעגלעכקייט אַריבערצוטראָגן אונדזער וועלט קיין פאַריז, האָבן די רעוויזיאָניסטן באַקומען די הסכמה פון צ״ק ווייטער אַרויסצוגעבן זייער צייטונג אין מינכן, בתנאי אַז זי וועט זיך נישט פאַרנעמען מיט ענינים פון דער ש״ה אין דייטשלאַנד. ס׳איז דעריבער געווען אַ משונה־דיקע לאַגע: אונדזער וועלט איז אַרויס אין מינכן און האָט געשריבן וועגן... פאַריז. דאָס דאָזיקע אויפגעצוואונגענע נישט מישן זיך אין די ש״ה־ענינים האָט אָנגעהאַלטן כל־זמן עס איז אַרויס דער באַנייטער אונדזער וועג. נאָך זיין שליסן זיך סוף יאָר 1950 זיינען די רעוויזיאָניסטן געוואָרן פריי פון זייער הבטחה און אונדזער וועלט האָט געשריבן וועגן וואָס זי האָט געפונען פאַר נייטיק.

במשך די פינף יאָר קיום פון אונדזער וועלט (4טער יוני 1946 — 4טער יוני 1951) זיינען בסך־הכל אַרויס 250 נג׳.

ערשטער רעדאַקטאָר פון דער צייטשריפט איז געווען מרדכי קאַרנאָווסקי. נאָך זיין עליה קיין ארץ־ישראל אין אַפּר׳ 1948 איז רעד׳ געוואָרן משה האַלפּערן, שליח פון דער רעוויזיאָניסטישער וועלט־באַוועגונג פאַר דייטש־לאַנד. צו לעצט האָט די צייטונג רעדאַקטירט מאיר גאָוואָרנסקי, וואָס איז פריער געווען רעד׳ פון דאָס פרייע וואָרט אין לאַגער פעלדאַפינג.

די רעוויזיאָניסטן און בית״ר האָבן אין מינכן אויך אַרויסגעגעבן: אגרת; אינפאָרמאַציע־בולעטין; ברית־ישורון; המדריך; חרות; ישורון; לנצחון; מדינתי; מולדת; ספרית מפקידים; רק כך — נייס פון קעמפנדן ציון; Tara Noastra — מדינה עברית (רומעניש).

השומר הצעיר

אויף דער וואַך

אַרויסגעגעבן פון מפלגת השומר הצעיר בהעפלה, באַמבערג—מינכן

ערשטער נומ׳ אַרויס דעם 7טן נאָוו׳ 1947. אין לייט־אַרטיקל פון אָט דעם נומער ווערט געזאָגט:

„...לאָמיר שטיין אויף דער וואַך און קאָנצענטרירן אַלע אַנטי־פאַשיסטישע כוחות; לאָמיר פאַרנגעגרן דעם בונד מיט דער אַרבעטער־באַוועגונג, מיט אַלע פראָגרעסיווע כוחות, כדי מיט געמיינזאַמע אַנ־שטרענגונגען צו דערגרייכן שלום און פראָגרעס אין דער וועלט... מיר וועלן טאָן לויט אונדזערע בעסטע מעגלעכקייטן, אַז דער משמר אין גלות דייטשלאַנד זאָל דערפילן די אויפגאַבע לויטן ביישפיל פון זיין עלטערן ברודער — דעם משמר אין ארץ־ישראל״.

די צייטונג האָט אָפט געבראַכט אַרטיקלען פון די אָנפירערס פון השומר הצעיר אין א״י. אַ חשוב אָרט האָבן פאַרנומען פּראָבלעמען פון יידיש־העברעאישער ליטעראַטור און קולטור און אויך פאָפולער־וויסנשאַפטלעכע טעמעס. אין רובריק „אונדזער טעגלעך ברויט״ האָט מען באַהאַנדלט נעגא־טיוע אַספעקטן פון געזעלשאַפטלעכן לעבן אין דער ש״ה.

צו ערשט איז די צייטשריפט אַרויס אין באַמבערג און זינט יולי 1948 — אין מינכן. בסך־הכל אַרויס 55 נג׳. האָט זיך אָפגעשטעלט דעם 6טן יאַנ׳ 1949.

רעדאַקטאָרן זיינען געווען: משה סמאָלאַר, משה יונגשטיין. מיט ליטע־ראַרישע שאַפונגען האָבן זיך באַטייליקט: מאַטיס אַליצקי, בנימין, מאיר האַלפּערן, ש. ווארזאַגער, אברהם עדיטס, בנימין עליס.

השומר הצעיר האָט אין מינכן אויך אַרויסגעגעבן: אגרת לחוגים; בולע־טין פון השומר הצעיר; הד הגליל; המצפה; השומר הצעיר; משמר לאינפורמציה; אין ווינדסהיים איז אַרויס Hásomer Hácáir (אונגאַריש).

פּועלי־ציון (צ״ס)

באַפרייאונג

אַרויסגעגעבן פון צ. ק. פּועלי־ציון צ. ס. אין דייטשלאַנד.

דער ערשטער נומ׳ פון דער וואָכנשריפט איז אַרויס אין מינכן דעם 15טן יאַנ׳ 1947. באַפרייאונג איז גלייך פון אָנהייב אָן אַרויס מיט יידישע

אותיות. אַ סך אַרט האָט זי אָפגעגעבן פאַר פּאָלעמיק מיט די אַרטיקע און ארץ־ישראלדיקע מפּא"י־קרייזן און אויך מיט די רעוויזיאָניסטן. די צייטונג איז געווען גאַנץ לעבעדיק צונויפגעשטעלט און האָט אויך געגעבן אַ לייכטערן לייענשטאָף.

פון נומ' 36 האָט די צייטשריפט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אין אַ פאַר־גרעסערטן פאָרמאַט. זי האָט אָנגעהאַלטן איר קיום ביז צום 15טן פעב' 1949. בסך־הכל זיינען אַרויס 97 נג'.

באָפרייאונג איז געווען רעדאַקטירט פון אַ קאָלעגיע. מיט ליטעראַרישע שאָפונגען האָבן זיך באַטייליקט: ש. וואַרזאָגער, מאַלאַשאַ מאַלי, מענדל מאַן, בנימין עליס, יצחק פערלאָוו.

פּועלי־ציון (צ"ס) האָט אויך אַרויסגעגעבן: אינפאָרמאַציע־בולעטין, מינכן.

פּועלי־ציון (לינקע)

נייוועלט

אָרגאָן פון פּועלי־ציון (לינקע) אין דייטשלאַנד

נומ' 1 איז אַרויס אין מינכן דעם 23סטן יולי 1946. די ערשטע צוויי נג' געווען געדרוקט מיט לאַטיניש אותיות. פון נומ' 3 (17טן דעצ' 1946) אַרויס מיט יידישע אותיות. די רעדאַקטאָרן זיינען געווען אפרים שרייער און אינזש' נ. פרישמאַן. די צייטשריפט האָט איבערגעדרוקט אַרטיק־לען פון לינקע פּועלי־ציוניסטישע אָנפּירערס. בסך־הכל זיינען אַרויס 45 נג'. דער לעצטער נומ' — דעם 6טן פעב' 1949.

די פּועלי־ציון (לינקע) און די באָראָכאָוו־יוגנט האָבן אויך אַרויסגע־געבן: במאבק, פּעלדאַפּינג־מינכן, פאַרביטן אויף: נייוועלט, מינכן.

ד ר ו ר

ד ר ו ר

עתון התנועה בגרמניה. הסתדרות נוער חלוצים „דרור".

צו ערשט אַרויס העקט' דערנאָך — געדרוקט. נומ' 1 (5) איז אַרויס אין לאַנדסבערג דעם 25סטן סעפט' 1946. געווען רעדאַקטירט פון אַ קאָלעגיע. ס'רוב מאַטעריאַלן געווען אויף יידיש. אַ ווינקל א"נ „לקוראי עברית" — אויף העברעאיש. נומ' 9־10 (13־14) אַרויס דעם 8טן יולי 1947.

דרור האָט אויך אַרויסגעגעבן: איגרת, האַרצהויזען; להבות, לאַנדסבערג־מינכן; Dror Habonim. Chaluc B'Bavaria [לאַנדסבערג], (אונגאַריש); Fáklya — לפיד, לאַנדסבערג (אונגאַריש).

פ ח " ח[66])

פ ח " ח

עתון התנועה. הסתדרות פרטיזנים, חיילים, חלוצים בגרמניה.

אילוסטרירטער זשורנאל אויף יידיש פון די געווען פאַרטיזאַנערס, פראַנט־קעמפערס און חלוצים. נומ׳ 1 אַרויס אין מינכן דעם 18טן יוני 1947. רעד׳ — ישראל שטיינגאַרטן. דער נומ׳ 15־16 אַרויס דעם 17טן אָקט׳ 1948. דעם 28סטן דעצ׳ 1948 אַרויס אין מינכן נומ׳ 1 (17) א״נ ידיעות פח״ח.

איידער ס׳האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין דער זשורנאַל פח״ח האָט די פאַרטיזאַנער־פאַראייניקונג אַרויסגעגעבן אַ העקטאָגראַפירטע אויסגאַבע: דער יידישער עקמפער, אָרגאַן פון פאַרטיזאַנער, פראַנט־ און געטאָ־קעמפער. **דערנאָך איז אָט די אויסגאַבע געווארן פאַרביטן אויף:** בולעטין. הסתדרות פרטיזנים, חיילים, חלוצים — פח״ח — בגרמניה.

מ פ ״ ם

דער מאָרגן

וואָכנשריפט אַרויסגעגעבן פון צ. ק. מפ״ם אין דייטשלאַנד.

נאָך דעם ווי די פאַרטייען פועלי־ציון (צ״ס), השומר הצעיר און פועלי־ציון (לינקע) אין דער ש״ה האָבן אין פעב׳ 1949 געשאַפן דעם מפ״ם אין דייטשלאַנד, האָבן זיך אויך אָפגעשטעלט זייערע צייטשריפטן באַפרייאונג, אויף דער וואָך און נייוועלט, **און זיי האָבן אָנגעהויבן אַרויסצוגעבן אין בשותפות־דיקע צייטשריפט —** דער מאָרגן. **נומ׳ 1 אַרויס אין מינכן דעם 25סטן פעב׳ 1949.**

די וואָכנשריפט איז אַרויס ביז צום 30סטן דעצ׳ 1949 (בסך־הכל 40 נב׳), ווען לויטן באַשלוס פון צ״ק פון די באַפרייטע יידן און פון דער אָנפירונג פון די פאָליטישע גרופירונגען האָט מען אָפגעשטעלט דאָס אַרויסגעבן די פאַרטיי־צייטונגען און עס האָט ווידער אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אונדזער וועג, אָרגאַן פון צ״ק.

דער מאָרגן איז געווען רעדאַקטירט פון א קאַלעגיע.

אַלגעמיינע ציוניסטן און הנוער הציוני

די ציוניסטישע שטימע

אָרגאַן פון „התאחדות הציונים הכלליים״ און „איחוד הנוער הציוני עקיבא״ אין דייטשלאַנד.

נומ׳ 1 אַרויס אין מינכן דעם 10טן אָקט׳ 1946. די צייטשריפט האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אין שייכות מיט די אַקטיוויטעטן פון די אַלגעמיינע

66) לייענען: פאַכאַך.

ציוניסטן אין דער ש״ה ערב דעם 22סטן ציוניסטישן קאָנגרעס. לכתחילה האָט גרשון בערגסאָן (בן־הרים) רעדאַקטירט די צייטונג, דערנאָך — עובדיה פעלד (ע. שדה).

די צייטשריפט האָט געהאַט אַ העברעאישע ביילאָגע: „אין תחית העם בלי תחית השפה״.

בסך־הכל זיינען אַרויס 120 נג׳. האָט זיך אָפּגעשטעלט דעם 23סטן סעפּט׳ 1949.

די אַלגעמיינע ציוניסטן און הנוער הציוני האָבן אין מינכן אויך אַרויס־געגעבן: אגרת לשליחים; הנוער הציוני; עלון המדריך; קץ־הנדוד.

מזרחי און בני־עקיבא

די יידישע שטימע

אָרגאַן פון דער „תורה ועבודה״־באַוועגונג פון דער שארית הפליטה.

פון נומ׳ 12 געביטן דאָס אונטערקעפל אויף: אָרגאַן פון מזרחי און

תורה ועבודה באַוועגונג.

די צייטשריפט איז געווען די טריבונע פון די מזרחי־קרייזן. נומ׳ 1 איז אַרויס אין מינכן דעם 3טן אָקט׳ 1946. רעד׳ איז געווען י. י. ביסטריצער. נאָך ביסטריצערס עליה קיין ישראל איז ברוך גאַלפּינגער געוואָרן דער רעדאַקטאָר. דער נומ׳ 23 (104) איז אַרויס דעם 18טן מאַי 1949.

מזרחי און בני עקיבא האָבן אין מינכן אויך אַרויסגעגעבן: בולעטין; בני עקיבא בהעפלה; ניב בני עקיבא; פנקס למדריך; A Tnuat Tora-Vaavoda, Setilapjanak Magyarnyelvu ifjusagi Melleklete.

אגודת ישראל

דאָס יודישע וואָרט

צענטראַל אָרגאַן פון אגודת ישראל אין דייטשלאַנד.

אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אָנהייב 1946 אין לאָגער פעלדאָפינג. אין די ערשטע צוויי צענדלינג נומערן זיינען ס׳רוב מאַטעריאַלן געדרוקט אויף יידיש און געוויסע אַרטיקלען אויף העברעאיש. שפּעטער אַלץ אויף יידיש.

די צייטשריפט האָבן רעדאַקטירט הרב אביעזר בורשטיין, יוסף פרי־דענזאָן און דוד אָדלער. פון נומ׳ 11 אַרויס אין מינכן. האָט זיך אָפּגעשטעלט דעם 25סטן מאַרץ 1949. בסך־הכל אַרויס 47 נג׳.

די צייטשריפט האָט פאַרמאָגט אַ פּעריאָדישע ביילאָגע א״נ בדרך, אָרגאַן פון דער פּועלי אגודת ישראל אין דייטשלאַנד, רעדאַקטירט פון דוד אָדלער.

אונטער דער רעדאַקציע פון דוד אַדלער איז אין מינכן (אב, תש״ז) אַרויס אַן אילוסטרירטער פּ. א״י־אַלמאַנאַך, אַרויסגעגעבן פון דער מזכירות ארצית פּועלי אגודת ישראל אין דייטשלאַנד.

קול ישראל בגולה

בטאון מרכז אגודת ישראל תחת הרבנים הגאונים שליט״א.

דאָס איז געווען די צייטשריפט פון דער עקסטרעם־רעכטער אגודת ישראל־גרופּע. דער נומ׳ 1 איז אַרויס אין מינכן דעם 20סטן אויג׳ 1946. די ערשטע פּאָר נג׳ זיינען געווען בלויז אויף העברעאיש, שפּעטער — געמישט: העברע־איש און יידיש. לכתחילה איז די צייטשריפט נישט געווען צום פאַרקויפן. פון נומ׳ 5 איז אָנגעגעבן דער פאַרקויף־פרייז. רעד׳ איז געווען מאיר ברם (באַראַם).

בסך־הכל זיינען אַרויס 27 נג׳. האָט זיך אָפּגעשטעלט דעם 31סטן דעצ׳ 1948.

אגודת ישראל און פּועלי אגודת ישראל האָבן אויך אַרויסגעגעבן: בולעטין פון מרכז אגודת ישראל, פעלאַדפינג; בולעטין פון מרכז הקיבוצים של פּועלי אגודת ישראל, פעלדאפינג; בולעטין פון צעירי אגודת ישראל, מינכן; מורי(ה), השער, מינכן.

ד. היסטאָרישע און ליטעראַרישע צייטשריפטן

פון לעצטן חורבן

צייטשריפט פאַר געשיכטע פון יידישן לעבן בעתן נאַצי־רעזשים.
רעדאַקטאָר: י. קאַפּלאַן. אַרויסגעגעבן פון דער צענטראַלער היס־טאָרישער קאָמיסיע ביים צענטראַל־קאָמיטעט פון די באַפרייטע יידן אין דער אַמעריקאַנער זאָנע.

באַלד נאָך דער באַפרייאונג האָבן די ניצול געוואָרענע יידן אָנגעהויבן קלייבן דאָקומענטן און מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון נאָר וואָס פאַרלאָ־פענעם חורבן. זיי האָבן גענומען זאָרגן וועגן דעם עס זאָלן נישט פאַרלוירן גיין קיין וויכטיקע פּרטים פון אונדזער מאַרטיראָלאָגיע. די באַפרייטע יידן האָבן זיך געשטעלט פאַר אַ ציל, אַז נישט בלויז די יידן וואָס האָבן געהאַט דעם זכות אויסצומיידן דעם חורבן, נאָר אויך די נישט־יידישע וועלט זאָל וויסן ווי אַזוי די דייטשן און זייערע אַרויסהעלפערס האָבן פאַרטיליקט העכער דריי פערטל פון אונדזער פאָלק אין אייראָפּע. אין פּוילן, פראַנקרייך און אין אַנדערע יידישע ישובים, זיינען דעמאָלט אויפגעקומען היסטאָרישע קאָמיסיעס. אויך אין מינכן האָט מען בשעתו געשאַפן אַזאַ צענטראַלע היסטאָרישע קאָ־מיסיע [67]).

67) זען קאַפּ׳ 3.

נאָך דעם ווי מען האָט מער־ווייניק איינגעשטעלט די אַרבעט אין דער היסטאָרישער קאָמיסיע איז מען צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן אַ צייטשריפט, וואָס זאָל אָפשפיגלען די אַרבעט פון דער קאָמיסיע. רעד' פון דער צייטשריפט איז געווארן ישראל קאַפלאַן, וואָס האָט פריער געאַרבעט אין אונדזער וועג". נומ' 1 פון לעצטן חורבן איז אַרויס אין מינכן אין אויג' 1946, נומ' 10 (דער לעצטער) — אין דעצ' 1948.

אין די 10 נג' פון לעצטן חורבן איז פאַראַן אַ שלל ביז גאָר וויכטיקע מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון די חרוב געווארענע יידישע ישובים אין איראָפע. מיר געפינען דאָרטן גבית־עדותן, זכרונות, פאָלקלאָר, דאָקומענטן, בילדער א"א מאַטעריאַלן, נוגע די געטאָס און קאָנצענטן אין פוילן, וווייסרוסלאַנד, ליטע, לעטלאַנד, עסטלאַנד, דייטשלאַנד, אונגאַרן. פאַראַן אויך דאָרטן אַרבעטס־באַריכטן פון דער צענטראַלער היסטאָרישער קאָמיסיע, ביבליאָגראַפישע רשימות פון די חורבן־מאַטעריאַלן אין דער ש"ה־פּרעסע, כראָניק.

ליטעראַרישע צייטשריפטן זיינען געווען: המשך [68]), מינכן; וועלט־שפיגל, רעגנסבורג; חודש־בלעטער, מינכן; שריפטן [68]), מינכן.

ה. אויסגאַבעס פון לאַנדסמאַנשאַפטן

עטלעכע לאַנדסמאַנשאַפטן־אָרגאַניזאַציעס האָבן געהאָט זייערע אייגענע אויסגאַבעס. דעם אויבנאָן האָט צווישן זיי פאַרנומען:

IBERGANG

Organ fun der Federacje fun Jidn fun Pojln in der Amerikaner Zone.

Organ fun Pojliszn Jidntum in Dajczland.: שפּעטער געביטן דאָס אונטערקעפל אויף

דער נומ' 1 (3) איז אַרויס אין מינכן דעם 17טן נאָוו' 1946. ביזן נומ' 23 (73) 1948 אַרויס מיט לאַטיינישע אותיות, דערנאָך מיט יידישע. רעד' איז געווען מרדכי ליבהאָבער. האָט זיך אָפּגעשטעלט דעם 23סטן סעפט' 1948. בסך־הכל אַרויס 77 נג'.

אין אַפּר' 1947 האָט אָנגעהויבן אַרויסצוגיין אַן אילוסטרירטע חודשלעכע אויסגאָבע מיטן זעלביקן נאָמען *Ibergang*.

Ibergang האָט אויך געהאָט אַ פאַרלאָג, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אויף יידיש (על־פי רוב מיט לאַטיינישע אותיות) אָדער אויף פּויליש עטלעכע קלענערע אַרבעטן נוגע פּוילישע יידן.

Viitorul Nostru, מינכן (רומעניש); *Utunk*, מינכן (אונגאַריש).

---

68) פּרטים וועגן דער אויסגאָבע אינעם קאַפּ' „שרייבער־פאַרבאַנד".

ו. אויסגאַבעם פון אינסטיטוציעס

אי דער צ"ק פון די באַפרייטע יידן, אי די יידישע וועלט־אַרגאַניזאַציעס וואָס האָבן געהאַט זייערע פיליאַלעס אין דער ש"ה (אַרט, דזשאָינט, ועד הצלה, סוכנות) האָבן אין מינכן געהאַט זייערע פּעריאָדישע אויסגאַבעס:

יידיש און העברעאיש

אגרת לשליחים; אינפאָרמאַציע־בולעטין (צ"ק); אַרט־ידיעות; ידיעות [סוכנות]; ניצנים [סוכנות]; נצח ישראל [ועד הצלה]; קרננו [קרן־קימת]; *Technik un Arbet ,Jidisze Sport Cajtung*.

אַנדערע שפראַכן

Our Way ;News of Israel ;AJDC. U. S. Zone Bulletin

ז. פּראָפעסיאָנעלע אויסגאַבעם

אין דער ש"ה זיינען אויך געווען אויסגאַבעס וואָס זיינען געווען אַרויס־געגעבן פון פּראָפעסיאָנעלע גרופּעס (דאָקטוירים, אינזשינערן, לערערס, שרייבערס, אַרטיסטן) א"א פאַראייניקונגען (אינוואַלידן, סטודענטן). צו אָט דער קאַטעגאָריע אויסגאַבעס האָבן געהערט:

בולעטין [אַרטיסטן], מינכן; בולעטין [שרייבערס], מינכן; דבר המורה בהעפלה, פראַנקפורט־מיין; דער יידישער סטודענט, מינכן, פאַרביטן אויף; ווידערגעבורט, מינכן; יידישער אינוואַליד, מינכן; המהנדס בגולה, מינכן; מכתב לחבר בגלות אשכנז [דאָקטוירים], מינכן; עלון המורה, מינכן; *Landwirtschaftlecher Wegwaizer*, מינכן, פאַרביטן אויף; לאַדווירטשאַפט־לעכער וועגווייזער, מינכן, פאַרביטן אויף; המדריך החקלאי, מינכן.

ח. פאַרשיידענע אויסגאַבעם

אונזער היינט, מינכן; וועלט, מינכן; יידישע בילדער, מינכן; נייע יידישע צייטונג, מינכן; *Jüdische Rundschau*, מארבורג־לאן; *Neue Welt*, מינכן.

***

דעם איבערבליק איבער די צייטונגען און פּעריאָדישע אויסגאַבעס וועלן מיר פאַרענדיקן מיט עטלעכע באַמערקונגען.

אין דער פרעסע פון די באַפרייע יידן האָבן דאָמינירט צוויי הויפּט־מאָמענטן: (1) זייער דראַנג וואָס גיכער צו פאַרלאָזן די די־פּי־לאַגערן און (2) זייער פאַרלאַנג צו קאָנען פריי עולה זיין קיין ארץ־ישראל. די דאָזיקע שטרעבונגען האָבן פאַרנומען דעם אויבנאָן אין אַלע — אָן שום יוצא מן הכלל —

צייטונגען פון די לאַגער־יידן. צום בולטסטן זיינען זיי אָבער געקומען צום אויסדרוק אין די גרעסערע און וויכטיקערע צייטונגען.

דאָס טאָג־טעגלעכע לעבן פון דער ש״ה איז אין די צייטונגען לפי־ערך ווייניק אָפּגעשפּיגלט. געשען איז עס צוליב צווויי סיבות: ערשטנס האָט מען באַטראַכט דאָס זיין אין די לאַגערן ווי אַ פּאַרבייגעדיקע דערשיינונג, וואָס מע וויל פון איר וואָס גיכער פּטור ווערן און עס לוינט נישט צו פיל מיט איר זיך מטפּל צו זיין; צווייטנס זיינען די צייטונגען אַרויס נישט מער ווי איין מאָל אָדער צווויי מאָל אַ וואָך און זיי האָבן געהאַט וויניק אָרט פאַר דעם. אויף די לעצטע זייטן פון כמעט אַלע צייטונגען זיינען יאָ דאָ קליינע נאָטיצן וועגן אָרטיקע פּאַסירונגען, קורצע קאָרעספּאָנדענצן פון שכנישע לאַגערן און שטאָטישע ישובים, מעלדונגען פון לאַנדסמאַנשאַפטן וועגן יזכור־פייערונגען, מודעות וועגן געזוכטע קרובים, אַנאָנסן.

אַ חשוב אָרט האָבן אין די צייטונגען פאַרנומען לידער און דערציילונגען. אַלע דערציילערס און פּאָעטן אין דער ש״ה האָבן — ווער אָפּטער, ווער זעלטענער — זיך באַטייליקט מיט זייערע שאַפונגען אין דער אַלגעמיינער און פאַרטייאישער פרעסע. די גרעסערע צייטונגען האָבן אויך אָפּגעגעבן אָרט פאַר ליטעראַטור־קריטיק און קולטור־ענינים.

צום שבח פון דער ש״ה מוז מען זאָגן, אַז אין אירע צייטונגען איז נישט געווען קיין שונד אָדער אַן אַנדער ביליקער לייענשטאָף, וואָס איז אויסן צו פאַרלאָקן דעם ווייניק־אינטעליגענטן לייענער. אָן ספק האָט דאָ געשפּילט אַ ראָלע דער פאַקט, וואָס די פּרעסע פון די באַפרייטע יידן איז נישט געווען געבויט אויף קיין קאָמערציעלע יסודות און זי — בפרט די אומפאַרטייאישע פרעסע — האָט זיך נישט געיאָגט נאָך קיין לייענערס.

די ש״ה־פּרעסע האָט זיך געהאַט אירע חסרונות: דער זשורנאַליסטישער ניוואָ פון אַ סך אויסגאַבעס איז געווען אַ נידעריקער; אין די רעדאַקציעס פון כמעט אַלע צייטונגען האָט מען צו אָפט באַנוצט די שער אָנשטאָט דער פּען און מען האָט על־פּי רוב נישט אָנגעגעבן אפילו דעם מקור; ביים באַהאַנדלען פּראָבלעמען פון די באַפרייטע יידן האָבן טייל זשורנאַליסטן נישט געהאַלטן פון דער מידה צו זיין מיושבדיק און זיי האָבן עס געטאָן מיט צו פיל עמאָציאָנעלקייט, וואָס האָט אָפט מאָל אָנגעשלאָגן אַ טאָן פון היסטעריע; אין דער פרעסע איז געווען אַ בפירושע טענדענץ פאַרצושטעלן די ש״ה ווי אַ קאָלעקטיוו, וואָס האָט אַלע מאָל און ביי אַלע פראַגעס אַן „אייגהייטלעכן״ איינשטעל; מיינונגען, וואָס פאַלן נישט צונויף מיט דער „ליניע״ פון די אָנפירנדיקע אינסטאַנצן פון דער ש״ה, זיינען זעלטן געקומען צום אויסדרוק אויף די שפאַלטן פון דער פרעסע.

עס האָט זיך אויך שטאַרק געוואַרפן אין די אויגן דאָס וואָס אין די צייטונגען האָט מען זייער זעלטן געקאָנט זיך אָנשטויסן אויף קריטיק פון דער אַרבעט פון די לאָקאַלע אָדער צענטראַלע אינסטיטוציעס פון די באַפרייטע יידן, פון דזשאָינט א״א אויסלענדישע יידישע אָרגאַניזאַציעס וואָס האָבן גע־

ארבעט אין דער ש״ה. צו ווייניק האָבן די צייטונגען רעאַגירט אויף אומדער־לאָזלעכע מעשים פון אומערלעכע כלל־טוערס, וואָס האָבן געזען אויסצונוצן זייערע געזעלשאַפטלעכע פאָזיציעס פאַר פערזענלעכע צוועקן. עס זיינען גע־וען לאָגער־אויסגאַבעס, וואָס האָבן צו אָפט אַריבערגעכאַפט די מאָס ביים געבן „פובליסיטי״־אַרטיקלען און בילדער פון די לאָקאַלע טוערס פון אונרא, דזשאָינט, לאָגער־פאַרוואַלטונגען.

אין סך־הכל האָבן אָבער די ש״ה־צייטונגען און פעריאָדישע אויסגאַבעס אויסגעפירט אַ וויכטיקע שליחות אין געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן לעבן פון די באַפרייטע יידן, און זיי האָבן געהאָלפן פאַרמירן דעם דעת־הקהל פון די לאָגער־יידן כלפי־פנים און כלפי־חוץ.

6טער קאַפּיטל

ש ר י י ב ע ר ־ פ אַ ר ב אַ נ ד

זומער 1946 האָט אַן איניציאַטיוו־גרופּע פון פענמענטשן געגומען אַרגאַניזירן דעם שרייבער־פאַרבאַנד. די וויכטיקסטע צילן פון שרייבער־פאַרבאַנד זיינען געווען: פאַרטיידיקן די עקאָנאָמישע אינטערעסן פון זיינע מיטגלידער, קומען אין קאָנטאַקט מיט דער יידישער שרייבער־און קולטור־וועלט אין אויסלאַנד, אַרויסגעבן אַ ליטעראַרישן זשורנאַל, איינאָרדענען לי־טעראַריש־קינסטלעריש אָוונטן.

דעם 20סטן אויג׳ 1946 איז פאָרגעקומען די ערשטע אַלגעמיינע פאַרזאַמ־לונג פון שרייבער און מען האָט אויסגעקליבן אַ צייטווייליקע פאַרוואַלטונג, וואָס האָט אַדורכגעפירט די אָרגאַניזיר־אַרבעט פון פאַרבאַנד. אין צוויי חדשים אַרום איז פאָרגעקומען אַ ברייטערע אסיפה און מען האָט אויסגעקליבן אַ שטענדיקע פאַרוואַלטונג, וואָס אין איר זיינען אריין: ש. ד. בונין, ש. בער־לינסקי, ד. וואָלפע, ה. ווייניר, ה. לאבאן, ד״ר פ. פרידמאַן און י. קאַפּלאַן.

צום פאַרבאַנד האָבן געהערט שרייבערס, זשורנאַליסטן און קינסטלערס. צווישן די דערציילערס און פאָעטן זיינען געווען עטלעכע שרייבערס, וואָס זיינען געווען באַקאַנט נאָך פון פאַר דער מלחמה. ס׳רוב זיינען עס אָבער געווען יונגעלייט, וואָס האָבן דעביוטירט מיט לידער אָדער דערציילונגען ערב דעם חורבן, אָדער אפילו שוין נאָך דער באַפרייאונג. די מערהייט מיט־גלידער פון שרייבער־פאַרבאַנד איז באַשטאַנען פון זשורנאַליסטן, וואָס האָבן מיטגעאַרבעט אין די צייטונגען. אַ קלייַנער טייל פון אָט די מענטשן האָט פאַר דער מלחמה געהאַט אַ שייכות צו דער יידישער פרעסע אין פוילן, ליטע. די אַלע אַנדערע זיינען געווארן צייטונגס־מענטשן ערשט נאָך דער באַפרייאונג.

צו דער קלייַנער גרופּע קינסטלערס האָבן געהערט מאָלערס, גראַפיקערס און סקולפּטאָרן, וואָס האָבן שוין פאַרן חורבן געאַרבעט אין זייערע קינסט־לערישע באַרופן.

אין יאָר 1947 האָט דער פאַרבאַנד געציילט 70 מיטגלידער: 39 זשור־נאַליסטן, 20 שרייבערס און 11 קינסטלערס.

די שרייבער־משפחה האָט פון צייט צו צייט איינגעאָרדנט אין מינכן און אין די גרעסערע לאַגערן ליטעראַרישע אָוונטן. עס זיינען אויך פאָרגעקומען צוזאַמענטרעפן מיט אויסלענדישע יידישע שרייבערס, וואָס זיינען געווען געקומען צו גאַסט צו דער ש"ה.

די זשורנאַליסטן־סעקציע האָט געהאַט אַ קאָמיסיע צו פאַרפולקומען די פּרעסע. די סעקציע איז געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיטן אַלוועלטלעכן יידישן זשורנאַליסטן־פאַרבאַנד, וואָס מען האָט געשאַפן אין באַזעל אין דער צייט פון 22סטן ציוניסטישן קאָנגרעס (דעצ' 1946) און זיין צענטער איז געווען אין תל־אביב. מען האָט אויך אָפּגעהאַלטן עטלעכע באַראַטונגען מיט דער דעלעגאַציע פון ארץ־ישראל־זשורנאַליסטן, וואָס האָבן אין 1947 באַזוכט דייטשלאַנד.

די קינסטלערס האָבן אינטענסיוו געאַרבעט אין זייערע שאָפונגספעלדער און האָבן צוגעגרייט אַן אויסשטעלונג פון זייערע אַרבעטן. אין דער קונסט־אויסשטעלונג, וואָס דער צ"ק פון די באַפרייטע יידן האָט אָרגאַניזירט אין 1948, זיינען די קינסטלערס געווען פאַרטראָטן מיט צענדלינגער עקספּאָנאַטן און מען האָט וואַרעם אויפגענומען זייערע שאָפונגען.

אָנהייב נאָוו' 1947 איז אין מינכן פאָרגעקומען אַ קאָנפערענץ פון פּענמענטשן און קינסטלערס פון דער ש"ה אין אַמעריקאַנער טייל דייטשלאַנד. עס זיינען אויך געווען פאָרשטייערס פון דער יידישער שרייבער־משפחה אין דער ענגלישער זאָנע. ש. קאַטשערגינסקי, וואָס האָט בשעתו געלעבט אין פּאַריז און איז געווען געקומען צו גאַסט קיין דייטשלאַנד, איז אויך געווען אויף דער קאָנפערענץ.

אין זיין עפענונג־רעדע (אויף העברעאיש און יידיש) האָט י. קאַפלאַן זיך אָפּגעשטעלט אויף די גרויסע אבידות, וואָס דער היטלער־חורבן האָט גורם געווען אין די רייען פון דער יידישער רעליגיעזער און וועלטלעכער אינטעליגענץ אין אייראָפּע, בפרט צווישן די שפּעטערס פון אונזער ליטעראַטור און קונסט, און האָט אָנגעוויזן אויף די באַמיאונגען פון הייפל ניצול געווארענע שרייבערס און קינסטלערס נישט איבערצורייסן די גאָלדענע קייט פון יידישן שאַפן. ר. רובינשטיין האָט געלייענט אַ רעפעראַט אד"ט: „דער שרייבער און קינסטלער פון דער שארית־הפליטה". אַלע וויכטיקערע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס פון די באַפרייטע יידן אין דייטשלאַנד האָבן באַגריסט די קאָנפערענץ.

דעם צווייטן טאָג האָט מען אויסגעהערט באַריכטן פון דער פאַרוואַלטונג און פון די באַזונדערע סעקציעס פון פאַרבאַנד. אָנטייל־נעמערס אין דער דעבאַטע האָבן קריטיקירט די נישט־גענוג אַקטיווע אַרבעט פון דער אָוועק־גייענדיקער פאַרוואַלטונג און זיי האָבן פאָרגעלייגט פלענער וויי אַזוי אויס־צובעסערן די אַרבעט אויף להבא. אין דעם זינען האָט מען אָנגענומען רעזאָלוציעס.

פון די אָנגענומענע באַשלוסן איז כדאי צו דערמאָנען: אַ רוף צו אַלע יידישע שרייבערס און קולטור־טוערס אין גאָר דער וועלט מיט שותפותדיקע כוחות ווייטער צו בויען די יידישע קולטור; אַ גרייטקייט זיך צו באַטייליקן אין געפּלאַנטן אַלוועלטלעכן יידישן קולטור־קאָנגרעס אין ניו־יאָרק; אַ ווענדונג צום צ״ק איינצופירן דעם לימוד יידיש אין די שולן[69]; אַ רוף צו דער פּאַרטייאישער פּרעסע אין דער ש״ה אָפּצושטעלן די צווישנאַנאַנדיקע אָנפאַלן און אָפּצוהיטן די זויבערקייט און דעם כבוד פון יידישן געדרוקטן וואָרט.

אין דער נייער פאַרוואַלטונג זיינען אַריין: ש. אַפּלבוים, י. י. ביסטריצער, י. גאָלדקאָרן, י. גאַר, ד. וואָלפּע, ד. טושינסקי, ה. לאַבאַן, מ. ליבהאָבער, י. עלנצווייג, ש. פרענקעל, י. קייטעלמאַן, מ. קראָשניץ, ר. רובינשטיין, ל. שאַלי־טאַן און א. שרייער. אין ערן־געריכט און וועריפיקאַציע־קאָמיסיע: מ. אָליצקי, ב. צ. היבעל, ד״ר פ. פרידמאַן, ק. שבתאי און י. שלייען.

אַן אויסעראָרדנטלעכע פאַרזאַמלונג פון שרייבער־פאַרבאַנד איז פאָר־געקומען דעם 15טן פעב׳ 1948. דער אָנפירער פון דער סוכנות אין דייטש־לאַנד, ד״ר ח. האָפמאַן, האָט אָפּגעגעבן אַ באַריכט וועגן מצב אין ארץ־ישראל און מען האָט אויסגעהערט רעפעראַטן: „דער פּענמענטש אין שיין פון דער ארץ־ישראל ווירקלעכקייט״, „פאַרבינדונגען מיט דער מיליטער־רעגירונג״.

אין מאַרץ 1948 איז פאָרגעקומען אַ פאַרזאַמלונג פון שרייבער־ און זשורנאַליסטן־פאַרבאַנד און מען האָט באַשטעטיקט דעם באַשלוס פון פאַר־וואַלטונג צו שיקן צום אַלוועלטלעכן יידישן קולטור־קאָנגרעס אַ דעלעגאַציע וואָס אין איר זיינען אַריין: ש. בערלינסקי, י. גאַר, י. קאַפּלאַן, י. קייטעלמאַן, ר. רובינשטיין, ל. שאַליטאַן און א. שרייער. די דעלעגאַציע איז צום קאָנגרעס נישט געפאָרן, ווייל מען האָט פאַר די דעלעגאַטן נישט געקאָנט באַקומען קיין אַמעריקאַנער אַריינפאָר־וויזעס.

צום 30סטן יאָרצייט פון מענדעלע מוכר־ספרים האָט דער שרייבער־פאַרבאַנד, צוזאַמען מיטן דירעקטאָריום פאַר דערציאונג און קולטור און דעם אַרטיסטן־פאַראיין, איינגעאָרדנט אין מינכן אַ מענדעלע־אַקאַדעמיע מיט אַ ליטעראַריש־קינסטלערישער פּראָגראַם. עס איז אויך פאָרגעקומען אַן אַקאַ־דעמיע צו י. ל. פּרצעס 33סטן יאָרצייט. דער שרייבער־פאַרבאַנד האָט אויך איינגעאָרדנט אַ פייערונג לכבוד ה. לייוויקס 60סטן געבוירן־טאָג.

אין דעצ׳ 1948 איז פאָרגעקומען די דריטע יערלעכע פאַרזאַמלונג פון שרייבער־פאַרבאַנד מיטן אָנטייל פון 32 מיטגלידער. דאָס איז געווען די לעצטע אסיפה פון פאַראיין, ווייל ס׳רוב מיטגלידער האָבן שוין געהאַט פאַרלאָזן דייטשלאַנד און די פאַרבליבענע זיינען געשטאַנען ערב זייער עליה קיין ישראל אָדער עמיגראַציע אין אַנדערע לענדער מעבר־לים. אין הסכם מיטן אַלגע־מיינעם ליקווידאַציע־פּראָצעס, וואָס איז דעמאָלט אָנגעגאַנגען אין דער ש״ה,

69) אין דער זעלביקער צייט האָט אָבער די רעזאָלוציע באַטאָנט, אַז עס איז נישטאָ קיין חרם אויף יידיש אין דער ש״ה. דער ראַט פון דער ש״ה האָט דערנאָך אָנגענומען אַ באַשלוס איינצופירן דעם יידיש־לימוד אין די לאַגערשולן.

האָט די פאַרזאַמלונג באַשלאָסן פונאַנדערצולאָזן דעם שרייבער־פאַרבאַנד. די אויסגעקליבענע פאַרוואַלטונג (א. ברעט, ב. עליס און י. שלייען) האָט אָנגעפירט מיט דער אַרבעט פון פאַרבאַנד ביז צו זיין ליקווידאַציע.

***

דער שרייבער־פאַרבאַנד האָט, ווי געזאָגט, באַטראַכט פאַר איינער פון זיינע גרונט־אויפגאַבעס אַרויסצוגעבן אַ ליטעראַרישן זשורנאַל. נאָך לענגערע צוגרייטונגען איז אין האַרבסט 1947 געווען פאַרטיק דער מאַטעריאַל פאַרן ערשטן זאַמלבוך. צוליבן דוחק אין געלטמיטלען איז דער זשורנאַל אַרויס אַ סך שפּעטער און דאָס אויך אַ דאַנק דער מאַטעריעלער מיטהילף פון טעמפּל „ישראל" אין מינעאַפּאָליס, מינ' (דורך דער פאַרמיטלונג פון טשאַפּלין א. קלאוזנער).

דעם ערשטן זאַמלבוך פון שרייבער־פאַרבאַנד א"נ שריפטן, וואָס איז אַרויס אין מינכן אָנהייב 1948, האָבן רעדאַקטירט ש. בערלינסקי, בן־ציון היבעל און ד"ר פ. פרידמאַן. צוליב חילוקי־דעות בנוגע דעם אָפּקלייב פון מאַטעריאַל האָט ש. בערלינסקי זיך אָפּגעזאָגט צו פיגורירן ווי אַ מיטרעדאַקטאָר.

אין שריפטן[70] האָבן זיך באַטייליקט 23 שרייבערס און 5 קינסטלערס. מיט לידער זיינען פאַרטראָטן: מ. ד. אליהב, מ. אָליצקי, מ. האַלפּערן, ד. וואָלפּע, ל. וואַסערמאַן, ש. וואַרזאָגער, י. יאָאַכימאָוויטש, ר. מאַטיס, י. מאַרגנשטערן און י. פערלאָוו. מיט דערציילונגען — ש. ד. בונין (אָריגינעל געשריבן אויף העברעאיש און איבערגעזעצט אויף יידיש פון מלמד), ש. בערלינסקי (פּראָאָג פון אַ דראַמע), ה. ווייַנרויך, מ. טשעמני, מ. א. כוכב, ב. עליס, י. קאַפּלאַן, מ. קערליך און ק. שבתאי. מיט עסייען — י. גאָלדקאָרן, ב. צ. היבעל, י. מאַרגנשטערן און א. שרייער. ד"ר פ. פרידמאַן האָט אַן אַרבעט וועגן דער חורבן־פּאָרשונג. די קינסטלערס ע. בזשעזשינסקאַ, ה. לאַבאַן, ה. לעווינשטאָט, א. פרידמאַן און ה. שילים זיינען רעפּרעזענטירט מיט רעפּראָדוקציעס פון זייערע שאַפונגען.

נישט געקוקט אויפן מאַגערן טעכנישן אויסזען פון זאַמלבוך און אויפן נישט געניג מקפּיד זיין פון די רעדאַקטאָרן ביים אָפּקלייב פון מאַטעריאַל און זיין רעדאַקטירונג, שפּיגלען פון דעסטוועגן אָפּ די שריפטן דאָס ביסל ליטעראַרישע אייגנס פון דער ש"ה.

אין די ערשטע חדשים פון 1948 איז די פאַרוואַלטונג פון שרייבער־פאַרבאַנד צוגעטראָטן אַרויסצוגעבן אַ פּעריאָדישע צייטשריפט א"נ המשך — שריפטן פאַר ליטעראַטור, קונסט, קריטיק און קולטור־געזעלשאַפטלעכע פראָגעס. דעם זשורנאַל האָט אַרויסגעגעבן דער שרייבער־פאַרבאַנד בשותפות מיטן דירעקטאָריום פאַר דערציאונג און קולטור. אין ערשטן נומער המשך (רעדאַקטאָר — יוסף גאָר, רעדאַקציע־קאָלעגיע: ברוך גרויבאַרד, דוד וואָלפּע, ד"ר פּיליפּ פרידמאַן און אפרים שרייער) האָבן זיך באַטייליקט 20 שרייבערס

---

70) 169 זז' מיטל־פאָרמאַט.

און 10 קינסטלערס. די צייטשריפט האָט טעכניש געמאַכט אַ גאַנץ שיינעם און זויבערן איינדרוק. דאָס מאָל איז די רעדאַקציע געווען מער איבער־קלייבעריש מיטן שטאָף און זי האָט זיך מער אָפּגעגעבן מיט רעדאַקטירן דעם מאַטעריאַל.

אין המשך [71]) פון אַפּר׳ 1948 זיינען מיט לידער פאַרטראָטן: מ. אָליצקי, ד. וואָלפּע, ש. וואָרזאָגער, ר. מאַטיס, א. עדיטס, און י. פּערלאָוו; מיט דערציילונגען — ש. אַפּלבוים, מ. טשעמני, מ. ש. כוכב, מ. מאַלי און י. קייטעלמאַן; עסייען — א. שרייער; קולטור־געזעלשאַפטלעכע פראַגעס — י. י. ביסטריצער, ב. גרויבאַרד און י. עלענצווייג; חורבן־פאָרשונג — ד״ר פ. פרידמאַן; פראַגמענטן פון חורבן־ביכער וואָס מען האָט געהאַלטן ביים אַרויסגעבן — י. גאַר און ל. שאַליט; א. ש. יוריס, וואָס האָט דעמאָלט באַזוכט די ש״ה, איז אין זשורנאַל פאַרטראָטן מיט אַ בינטל זכרונות וועגן יידיש־העברעאישן שריפטשטעלער ז. ז. אנכי, וואָס איז סוף 1947 געשטאָרבן אין תל־אביב. וועגן דער א״י־קונסט און די אויפגאַבעס פונעם דאָרטיקן קינסטלער איז דאָ אַן אַרבעט פון דער א״י־קינסטלערין דניה לעווין, וואָס איז דעמאָלט געווען אין דער ש״ה. מיט רעפּראָדוקציעס פון זייערע אַרבעטן זיינען רעפּ־רעזענטירט די קינסטלערס: ע. בזשעזשינסקאַ, י. גרינבערג, ד. טושינסקי, ה. לאַבאַן, י. פּאַלטערער, פּראָפ׳ פויערינג, ל. פרידמאַן, ע׳ רעגענבאָגען, פּ. שוואַרץ און ה. שיליס.

סוף 1948 האָט אַ גרויסער טייל פון שרייבער־פאַרבאַנד שוין געהאַט פאַרלאָזן דייטשלאַנד. דאָס אַרויסגעבן דעם המשך האָט צוליב דעם אַ היפּש ביסל זיך פאַרצויגן. אין צווייטן — און לעצטן — נומער המשך (רעדאַקטירט פון אַ קאָלעגיע), וואָס איז אַרויס אין יאַנ׳ 1949, באַטייליקן זיך מיט לידער: מ. אָליצקי, מ. האַלפּערן, ד. וואָלפּע און ש. וואָרזאָגער; מיט דערציילונגען — מ. מאַלי און י. קייטעלמאַן; עסייען און רעצענזיעס — י. גאָלדקאָרן, מ. פויערינג, י. קאַפּלאַן און י. שלייען; ש״ה־פּראָבלעמען — ב. גרויבאָרד און מ. לעסטני; חורבן־פאָרשונג — ד״ר פּ. פרידמאַן; ש״ה־ביבליאָגראַפיע — מ. קראָשניץ; קונסט־רעפּראָדוקציעס זיינען פאַראַן פון ע. בזשעזשינסקאַ, מ. פויערינג, ל. קרייצער, פּ. שוואַרץ און ה. שיליס.

די שריפטן, צוזאַמען מיט די צוויי נומערן המשך, האָבן אויף אַ בולטן אופן מאַניפעסטירט דעם ווילן פון די שרייבערס און קינסטלערס אין דער ש״ה בייצוטראָגן זייער חלק צו אונזער וואָרט־ און קונסטשאַפונג אין די ערשטע יאָרן נאָכן גרויסן חורבן.

***

אין די עטלעכע יאָר וואָס עס האָט עקסיסטירט דער ש״ה־שוב אין אַמעריקאַנער טייל דייטשלאַנד האָט מען דאָרטן אַרויסגעגעבן אַ היפּשע צאָל ביכער און בראָשורן. די דאָזיקע אויסגאַבעס זיינען באַשטאַנען פון קינסט־לערישער ליטעראַטור, קריטיק, חורבן־דאָקומענטאַציע, ספרי־קודש, אָפּ־

71) 72 זז׳ זשורנאַל־פאָרמאַט.

האַנדלונגען וועגן געזעלשאַפטלעכע פראָבלעמען, לערנביכער, קינדער־ליטעראַטור. ס׳רוב פון דעם איז אַרויס אויף יידיש (צום טייל אויך מיט לאַטיינישע אותיות) און העברעאיש און אַ קליינע צאָל — אויף אַנדערע שפראַכן.

וועגן אָט די אויסגאַבעס לאָזט זיך זאָגן בקיצור אָט וואָס:

ס׳רוב פאָעטן און דערציילערס אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטש־לאַנד האָבן די מלחמה־יאָרן דורכגעמאַכט אין די מיטל־אַזיאַטישע געגנטן פון סאָוועט־רוסלאַנד און אין זייערע שאָפונגען קומען בעיקר צום אויסדרוק זייערע איבערלעבענישן אין די וואַנדער־ און וואַגל־יאָרן.

אין דעם אומנאָרמאַלן און צייטווייליקן ש״ה־ישוב האָט נאָך מער ווי אין די נאָרמאַלע און סטאַבילע יידישע קיבוצים זיך געלאָזט שפירן אַן איבערוואָג פון פאָעזיע לגבי פּראָזע.

אין דער פּראָזע איז דאָמינירנדיק די קורצע דערציילונג.

אין דער ליטעראַרישער שאַפונג (פונקט אַזוי ווי אין דער פובליציסטיק) זעען מיר דעם באַפרייטן יידנס ווידערווילן זיך אויפצוהאַלטן אויף דער דייטשער ערד און זיין בענקשאַפט צו געפינען אַ מקום־מנוחה אין אַלט־נייעם יידישן לאַנד.

די חורבן־דאָקומענטאַציע טראָגט בעיקר אַ מעמואַריסטישן כאַראַקטער.

פון עסייען האָט מען אין בוכפאָרעם אַרויסגעגעבן דריי אַרבעטן, וואָס צוויי פון זיי האָבן צו טאָן מיט ליטעראַטור־קריטיק און איינע — מיט פּראָבלעמען פון קינסטלערישן שאַפן.

די רעליגיעזע ספרים (תנ״ך, תלמוד, רבנישע ליטעראַטור, תפילה) האָט בעיקר אַרויסגעגעבן דער ועד הצלה און צום טייל אויך דער דזשאָינט אין מינכן. זיי האָבן אָט די ספרים איבערגעדרוקט פון פאַרטיקע אויסגאַבעס און זיי פאַרשפרייט אַן געלט צווישן דער ש״ה־באַפעלקערונג.

ס׳רוב לערנביכער און קינדער־ליטעראַטור האָט אַרויסגעגעבן דאָס דירעקטאָריום פאַר דערציאונג און קולטור, וואָס האָט געהאָט די השגחה אויף די קינדערשולן פון דער ש״ה. אויך דאָס האָט מען אָפּסעטירט פון פאַרטיקע אויסגאַבעס.

מען האָט אין דער ש״ה אויך איבערגעדרוקט שאַפונגען פון יידישע מחברים אין אויסלאַנד. געשען איז עס ראשית־כל צוליב דעם וואָס ביז צו דער וואַלוטע־רעפאָרם אין דייטשלאַנד (זומער 1948) איז דאָרטן געווען פאַרהעלטנישמעסיק נישט טייער צו דרוקן יידישע ביכער. והשנית זיינען געווסט גרופּירונגען געווען פאַראינטערעסירט צו פאַרשפרייטן די ביכער פון זייערע שרייבערס.

די פּאָליטישע פאַרטייען און יוגנט־באָוועגונגען האָבן איבערגעדרוקט אויסגאַבעס וואָס באַהאַנדלען געזעלשאַפטלעכע פראָבלעמען. כמעט איטלעכע פּאָליטישע גרופּירונג האָט געהאָט איר פאַרלאָג אַרויסצוגעבן אַריגינעל־געשריבענע און איבערגעדרוקטע ביכער און בראָשורן. אויפן ערשטן אָרט איז אין דעם פּרט געשטאַנען דער פאַרלאָג פון פּועלי־ציון (צ״ס)־התאחדות.

אויך אַלע אַנדערע גרופּירונגען האָבן לויט זייערע כחות זיך באַמיט צו באַזאָרגן זייערע אָנהענגערס און סימפּאַטיקערס מיט פּאַרטייאישער ליטעראַטור (אַ ביבליאָגראַפיע פון ביכער און בראָשורן, אַרויסגעגעבן אין דער ש״ה אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד, וועלן מיר ברענגען באַזונדער).

7טער קאַפּיטל

דערציאונג און קולטור

שאַפן שולן פאַר קינדער האָט מען גענומען ערשט אין חדשים אַרום נאָך דער מלחמה, צוליבן פּשוטן טעם, וואָס צום מאָמענט פון דער באַפרייאונג אין מאַי 1945 זיינען צווישן די געראַטעוועטע יידישע קאַצעטלערס נישט געווען בנמצא קיין קינדער אין שולעלטער. די קינדער, וואָס גאָר אַ קליינער צאָל עלטערן האָט זיך איינגעגעבן דורכצושמוגלען מיט זיך בעת די דעפּאָרטאַציעס פון די געטאָס קיין דייטשלאַנד, האָט מען — נאָך דעם ווי מען האָט זיי אין די קאַצעטן „אַנטדעקט" — אַוועקגעשיקט קיין אוישוויץ אָדער אַנדערש וואו און מען האָט זיי דאָרטן פאַרטיליקט. איבערגעלאָזן האָט מען נאָר די קרעפטיקערע יוגנטלעכע, וואָס האָבן אויס־געזען צו זיין פיזיש גענוג שטאַרק צו קענען האָרעווען צוזאַמען מיט די דערוואַקסענע.

מיטן וואוקס פון ש״ה־ישוב אין דער צווייטער העלפט פון יאָר 1945, ווען דער שטראָם פון בריחה האָט פאַרטראָגן אין די יידישע די־פּי־לאַגערן גרויסע צאָלן יידישע פּליטים פון פאַרשיידענע מזרח־אייראָפּעאישע לענדער, זיינען צווישן די ניי געקומענע יידן יאָ געווען קינדער אין שולעלטער. בפרט זיינען געווען קינדער צווישן די משפּחות פון די געוועזענע פּאַרטיזאַנערס, וואָס האָבן אָנטייל גענומען אין אונטערערדישן קאַמף קעגן די דייטשן. קינדער אין שולעלטער זיינען אויך געווען צווישן די געקומענע פּוילישע יידן, וואָס האָבן די מלחמה־יאָרן אַדורכגעמאַכט אין סאָוועט־רוסלאַנד. אָט פאַרוואָס דאָס שאַפן שולן פאַר קינדער איז אין דער ש״ה געוואָרן אַ פּראָבלעם ערשט צום סוף פון יאָר 1945 און שפּעטער.

די ערשטע שולן האָט מען געשאַפן אין לאַנדסבערג, פעלדאַפינג, פערנ־וואַלד, ס״ט־אָטיליען א״אַ ערשטע יידישע די־פּי־ישובים. אַזוי, אַ שטייגער, האָט מען אין סעפּט׳ 1945 אין לאַנדסבערגער יידישן לאַגער געעפנט אַ שול פאַר 40 קינדער. ווען אין לאַגער זיינען במשך די נאָענטסטע חדשים צוגע־קומען עטלעכע טויזנט פּליטים, און צווישן זיי אַ היפּשע צאָל קינדער, האָט די שול אין יאַנ׳ 1946 שוין פאַרמאָגט אַ פּאָר הונדערט שילערס. צוליב דער גרויסער ענגשאַפט אין לאַגער האָט מען שפּעטער אַ סך משפּחות אַריבערגעפירט אין אַנדערע לאַגערן און אין שול זיינען געבליבן נישט מער ווי 100 קינדער.

סוף דעצ׳ 1945 זיינען אין דער אַמעריקאַנער זאָנע אין דייטשלאַנד געווען אַן ערך 1,800 קינדער: פון זיי אַ 600 ביז 6 יאָר און די איבעריקע 1,200 — פון 6 ביז 14 יאָר. אין אַ יאָר אַרום, דעם 1טן יאַנואַר 1947, האָבן שוין 10 טויזנט קינדער געלערנט אין די שולן פון 62 לאַגערן און שטאָטישע ישובים. לערערס זיינען דעמאָלט געווען קרוב 600. במשך 1947 האָבן אַ היפש ביסל קינדער, בפרט יוגנטלעכע פון די קיבוצים און קינדער־צענטערס, פאַרלאָזן דייטשלאַנד און די צאָל שולקינדער איז געווארן קלענער.

אָנהייב 1948 זיינען אין אַמעריקאַנער טייל דייטשלאַנד געווען אַרום 70 שולן מיט העכער 7,000 תלמידים. עס זיינען אויך געווען אַ 1,700 קינדער אין די קינדער־גערטנער. פון די 8,700 תלמידים אין די פאָלקשולן און קינדער־גערטנער זיינען 4,450 געווען מיידלעך און 4,250 — ייִנגלעך. אַן ערך 75% שולן האָבן פאַרמאָגט 6 קלאַסן, 10% — 4 קלאַסן, 10% — בלויז די ערשטע צוויי קלאַסן, און אַ קליינע צאָל גרעסערע שולן האָבן פאַרמאָגט 7 און 8 קלאַסן. פרילינג 1946 איז אין לאַגער פעלדאָפינג פאָרגעקומען די ערשטע לערער־קאָנפערענץ, וואָס האָט אויסגעאַרבעט אַ פראָוויזאָרישע לערן־פראָגראַם פאַר די ערשטע פיר פאָלקשולקלאַסן.

קינדער־גערטנער זיינען בסך־הכל געווען 46: פון זיי 40 אין די לאַגערן און 6 אין די שטאָטישע ישובים. אין די ערטער, וואו עס זיינען געווען שולן, האָבן אין זיי געלערנט העכער 90% קינדער אין שולעלטער. עס איז אָבער געווען אַ היפשע צאָל גאָר קליינע יידישע ישובים, וואו עס איז געווען אוממעגלעך צו שאַפן אַ יידישע שול, און דאָרטן האָבן די קינדער אָדער געלערנט פּריוואָט אָדער האָבן בכלל נישט באַקומען קיין יידישע דערציאונג. געווען אויך יידישע קינדער, וואָס האָבן געלערנט אין דייטשע שולן, און דאָס האָט אַרויסגערופן אַ סך פאַרדרוס.

די צאָל תלמידים און לערערס אין די פאָלקשולן און קינדער־גערטנער (אָנהייב 1948) איז צו זען פון דער ווייטערדיקער טאַבעלע:

ראַיאָן	אין די פאָלקשולן		אין די קינדער־גערטנער	
	צאָל קינדער	צאָל לערערס	צאָל קינדער	צאָל לערעריגס
מינכן	1,999	184	555	39
שטוטגאַרט	1,058	104	339	22
פראַנקפורט	878	67	60	5
קאַסעל	1,454	111	371	20
באַמבערג	768	73	98	8
רעגנסבורג	888	53	285	21
בסך־הכל	7,045	592	1,708	115

די דורכשניטלעכע צאָל קינדער אויף אייַן לערער אין די פאָלקשולן איז געווען 17, און אין די קינדער־גערטנער — 14.

פאַר דער ש״ה־שול זיינען געשטאַנען ספּעציפישע פּעדאַגאָגישע פּראָב־לעמען. קודם־כל האָט דער לערער, די שול, געמוזט זיך רעכענען מיטן פאַקט וואָס די תלמידים שטאַמען אָפּ פון כלערליי סביבות און כמעט יעדער איינער פון זיי האָט אין די לעצטע יאָרן אַדורכגעמאַכט פאַרשיידענע איבער־לעבענישן. אַ סך קינדער זיינען געווען קיילעכיקע אָדער האַלבע יתומים־יתומות, וואָס זייערע עלטערן זיינען אומגעקומען אין דער היטלער־תקופה. די עלטערן האָבן זייערע קינדער געהאַט אָפּגעגעבן צו גויים, וואָס האָבן זיי ביז צו דער באַפרייאונג אויסבאַהאַלטן ווי כלומרשט אַרישע קינדער. עס זיינען שוין פריער דערמאָנט געוואָרן די פּאַרטיזאַנער־קינדער, וואָס האָבן זיך אויפגעהאָדעוועט אין די פּושטשעס און זומפּן פון ווייסרוסלאַנד, ליטע און פּוילן. אַ באַזונדערע קאַטעגאָריע זיינען געווען די קינדער, וואָס זיינען געקומען פון די מיטל־אַזיאַטישע געגנטן פון סאָוועט־רוסלאַנד. טייל פון זיי האָבן געהאַט עלטערן און זיי האָבן זיך דערצויגן אין אַ היימישער אַטמאָספער. אַנדערע, ווידער, זיינען געווען יתומים און זיי האָבן זיך אויפגעהאָדעוועט אין די סאָוועטישע קינדערהיימען.

דער בלוטיקער מבול האָט אָט די אַלע קינדער פאַרכאַפּט אין זייער פריער עלטער. טייל פון זיי האָבן עפּעס יאָ געלערנט אין אַ שול, אַנדערע — כמעט ווי גאָר נישט. צוליב דעם זיינען קינדער פון דער זעלביקער עלטער געווען נישט גלייך אין זייערע קענטענישן. דאָס האָט געפירט דערצו, אַז אין איין און דעם זעלביקן קלאַס זאָלן זיצן קינדער מיט אַ קענטיקן אונטערשייד אין עלטער, ווייל זייערע שול־ידיעות זיינען געווען די זעלביקע. אַחוץ דעם האָבן די קינדער גערעדט אויף אַלערליי לשונות: רוסיש, פּויליש, אונגאַריש, יידיש. די שול האָט געדאַרפט פון זיי אַלעמען אויסשמעלצן אַ מער־ווייניק נאָרמאַלן קלאַס־קאָלעקטיוו.

והשינת האָט דער דוחק אין געניטע לערערס פאַרשאַפט די שולטוערס אַ סך זאָרג. די צאָל פּראָפעסיאָנעלע לערערס פון פאַרמלחמהדיקן פּוילן, ליטע א״אַ חרוב געוואָרענע יידישע ישובים איז געווען נישט גרויס. אַזעלכע קוואַליפיצירטע לערערס זיינען געווען 195 און זיי האָבן באַטראָפן נישט מער ווי 32% פון דער אַלגעמיינער צאָל באַשעפטיקטע לערערס. מען האָט דעריבער געמוזט אַוועקשטעלן ביי דער אַרבעט יונגע מענער און פרויען, וואָס האָבן פאַרמאָגט אַלגעמיינע און יידישע בילדונג, אָבער זיי זיינען געווען אָן אַ פּעדאַגאָגישער צוגרייטונג. די פעאיקערע צווישן זיי, וואָס האָבן אַרויס־געוויזן מער אינטערעס צו דער לערערישער פּראָפעסיע, האָבן מיט דער צייט זיך נישט שלעכט אַריינגעפּאַסט אין דער אַרבעט. נישט תמיד איז אָבער דער אויסוואַל פון פּעדאַגאָגישן פּערסאָנאַל געווען אַ געראָטענער. אַ גרויסע הילף איז געווען דאָס, וואָס מיט דער פינאַנציעלער הילף פון דזשאָינט און קאָאָפּעראַציע פון סוכנות האָט מען פון ארץ־ישראל אַראָפּגעבראַכט 35 לערערס, וואָס האָבן אַקטיוו זיך באַטייליקט אין דער דערציאונג פון די פּליטים־קינדער. דער א״י־לערער איז אויך געווען אַ קולטור־טוער און האָט געלייענט לעקציעס, געלערנט מיט דערוואַקסענע.

דריטנס, דער גייסט פון דער ש״ה־שול. היות די איבערוועגיקע מערהייט געראַטוועטע יידן האָבן געשטרעבט עולה צו זיין קיין א״י, איז געווען נישט מער ווי נאַטירלעך, אַז די געזעלשאַפטלעכע אַריענטאַציע פון דער שול זאָל זיין אַ פּראָ־ארץ־ישראלדיקע. אויב מען וועט נאָך צו דעם צוגעבן דעם פאַקט, אַז אין עפּנטלעכן לעבן פון דער ש״ה זיינען בעיקר געווען אַקטיוו ציוניסטישע גרופּירונגען, וועט קלאָר ווערן פאַרוואָס די באַפרייטע יידן האָבן די ארץ־ישראל־שול געמומען ווי אַ פאַרבילד פאַר זייערע שולן. די ש״ה־שול האָט געשטרעבט צו געפינען אַ מין סינטעז פון די פּראָגראַמען פון די פאַרשיידענע שולריכטונגען אין א״י. די הויפּט־עלעמענטן פון דער דערציאונג־אַרבעט זיינען געווען: ארץ־ישראל, יידישע טראַדיציע און ליבע צו אַרבעט.

אָחוץ אַלגעמיינע לימודים האָבן אין דער לערן־פּראָגראַם פאַרנומען אַ וויכטיקן אָרט: העברעאיש, תנ״ך, יידישע געשיכטע, פאַלעסטינאָגראַפיע. די לערנשפּראַך אין די יינגערע קלאַסן איז אין אַ צאָל שולן געווען יידיש, אין אַנדערע — העברעאיש. געווען שולן, וואו די לערנשפּראַך מיט די קלענערע קינדער איז געווען אַ געמישטע: טייל לימודים האָט מען געלערנט אויף יידיש, טייל אויף העברעאיש. אין די עלטערע קלאַסן איז די לערנשפּראַך געווען בלויז העברעאיש. יידיש און יידישע ליטעראַטור, ווי אַ באַזונדערער לימוד, האָט מען זעלטן וואו געלערנט און ס׳איז וועגן דעם ענין בשעתו אָנגעגאַנגען אַ הייסע פּאָלעמיק אין דער אויסלענדישער יידישער פּרעסע, בפרט אין אַמעריקע, וואו מען האָט צוליב דעם געמאַכט ערנסטע פאַרווארפן די שולטוערס פון דער ש״ה.

כאָטש ס׳רוב שולן האָבן זיך געפונען אין נישט קיין צוגעפּאַסטע בנינים און ס׳האָבן זייער אָפט אויסגעפעלט די סאַמע עלעמענטאַרע לערן־מכשירים, טעקסט־ביכער, וואָס זיינען נייטיק פאַר אַ נארמאַלער שולאַרבעט, זיינען דאָך די פּעולות פון די תלמידים געווען נישט קיין שלעכטע. די קינדער האָבן בדרך כלל אַרויסגעטראָגן אַ קענטיקן סכום אַלגעמיינעם און יידישן וויסן. אָחוץ דעם האָט מען אין זיי איינגעפלאַנצט אַ ליבע און אינטערעס צו א״י און צום דאָרטיקן לעבן. אין דעם פּרט האָט געשפּילט אַ ראָלע דער וועלטבאַנעם פון לערער, וואָס האָט זיך באַמיט צוצוגעבן דעם אָדער יענעם אידעאישן ניואַנס פון געזעלשאַפטלעכן לעבן אין א״י.

אין דער בראשית־תקופה פון דער ש״ה זיינען געווען באַזונדערע שולן, אָבער עס איז נישט געווען קיין אַרגאַניזירט שולוועזן. די שולן אוז די לערערס זיינען דירעקט געווען אָפּהענגיק פון די קולטוראַמטן ביי די לאָקאַלע לאַגער־פאַרוואַלטונגען. דער קולטוראַמט ביים צ״ק פון די באַפרייטע יידן האָט ביסלעכווייז אַריינגענומען אין זיינע הענט די אָנפּירונג און אַרגאַניזירונג פון די שולן און האָט איינגעשטעלט אין זיי די אַרבעט. נאָך דעם וויי מען האָט אין 1947 געשאַפן דאָס „דירעקטאָריום פאַר דערציאונג און קולטור״ זיינען די שולן אַריבער אין רשות פון דירעקטאָריום. אָחוץ דעם צענטראַלן שול־אינספּעקטאָריאַט ביים דירעקטאָריום זיינען געווען שול־אינספּעקטאָריאַטן אויך אין די רעגיאָנעלע צענטערס.

כדי צו באַזאָרגן די שולן מיט לערנביכער, קינדער־ליטעראַטור, האָט דאָס דירעקטאָריום, מיט דער הילף פון דזשאָינט, אַרויסגעגעבן די נייטיקע טעקסטביכער. גרעסערע סכומים לערנביכער האָט מען באַקומען פון א״י, אַמעריקע.

אַחוץ פאָלקשולן און קינדער־גערטנער האָבן אין די גרעסערע יידישע ישובים עקסיסטירט מיטלשולן פאַר עלטערע קינדער. אַזעלכע מיטלשולן זיינען געווען אין לאַנדסבערג, אולם, פערנוואַלד, ציילסהיים און אַנדערש וואו. צווישן די מיטלשולן האָט זיך אויסגעצייכנט די מינכנער העברעאישע גימנאַזיע אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר א. אַלטמאַן (פון ליטע) און ב. גראובארד (פון פּוילן), ביידע זייער ערנסטע פּעדאַגאָגן מיט אַ לאַנגיאָריקן סטאַזש. אין דער דאָזיקער גימנאַזיע האָבן זיך געלערנט אַ גרעסערע צאָל תלמידים און תלמידות, און די לערן־פּראָגראַם האָט כולל געווען אַלע לימודים פון אַ פולן גימנאַזיע־קורס. דער ערשטער אַרויסלאָז פון תלמידים איז פאָר־געקומען אין מאַי 1948.

אין אָקט׳ 1946 האָט מען געשאַפן די הסתדרות המורים, וואָס האָט זיך געשטעלט פאַר אַ ציל צו פאַרבעסערן די פּעדאַגאָגישע און מאַטעריעלע אַרבעט־תנאים פון די לערערס. כדי צו הייבן דעם פּעדאַגאָגישן ניוואָ פון די לערערס האָט מען איינגעאָרדנט סעמינאַרן. אַזוי, אַ שטייגער, האָט מען אין פערנוואַלדער יידישן לאַגער אין אַפּר׳ 1948 אָפּגעהאַלטן אַ 9־טאָגיקן סעמינאַר מיטן אָנטייל פון אַן ערך 60 לערערס פון די ערשטע פאָלקשול־קלאַסן. די לערערס האָבן אויך אַרויסגעגעבן אַ פּעדאַגאָגישע צייטשריפט דבר המורה בהעפלה.

***

אין דער דערציאונגס־סיסטעם האָט אַ חשוב אָרט פאַרנומען בילדונג פאַר דערוואַקסענע, ווי דאָס איז צו זען פון דער טאַבעלע:

ראַיאָן	צאָל אָוונטשולן	צאָל שילערס	צאָל לערערס
מינכן	38	720	35
באַמבערג	12	248	12
פראַנקפורט	25	257	10
קאַסעל	12	270	12
רעגנסבורג	12	345	8
שטוטגאַרט	23	377	20
בסך־הכל	112	2,217	97

אין די אָוונטשולן האָט מען געלערנט: העברעאיש, יידיש, ענגליש, תנ״ך, יידישע געשיכטע, פּאַלעסטינאָגראַפיע, נאַטור־וויסן און מאַטעמאַטיק. אין דער מינכנער שול פאַר דערוואַקסענע האָבן אויך געלערנט עטלעכע גרופּעס אָנגעשטעלטע פון די יידישע אינסטיטוציעס. אַחוץ יידישע און אַלגעמיינע לימודים האָט מען דאָרטן אויך געלערנט בוכהאַלטעריע און סטענאָגראַפיע.

אין די אַרט־שולן האָט מען אויך געלערנט: העברעאיש, יידיש, יידישע געשיכטע און ארץ־ישראל־ידיעות. די דאָזיקע לימודים האָבן פאַרנומען פון 5 ביז 8 שעה אַ וואָך און מען האָט זיי געלערנט אין דער פרי, אין דער צייט פון לערנען דעם פאַך.

דער פּרעלעגענטן־סעמינאַר ביים דירעקטאָריום פאַר דערציאונג און קולטור האָט אין 1947 דורכגעמאַכט די וויכטערדיקע טעמעס: (1) „קולטור־אַרבעט און קולטור־אינסטיטוציעס אין א״י״ (וועקסלער); (2) דער „משיחי־שער געדאַנק בייַ יידן״ (גרויבאָרד); (3) „דער קאַמף פאַר נאַציאָנאַלער באַפרייאונג״ (גרויבאָרד); (4) „די געאָגראַפישע יסודות פון א״י״ (וועקסלער); (5) „מענדעלע מוכר־ספרים און זיין תקופה״ (גרויבאָרד); (6) „א״י וויַ אַ פאַקטאָר אין דער אינטערנאַציאָנאַלער וועלט־פאָליטיק ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה״ (ד״ר פרידמאַן). די וואָס האָבן באַזוכט דעם סעמינאַר האָבן דערנאָך אויף די זעלביקע טעמעס געהאַלטן לעקציעס אין די יידישע לאַגערן. דער סעמינאַר האָט עקסיסטירט ביז נאָוו׳ 1948.

***

אין כמעט אַלע גרעסערע לאַגערן און שטאָטישע ישובים זיינען געווען ביבליאָטעקן, וואו די באַפעלקערונג האָט געקאָנט באַקומען צום לייענען יידישע, העברעאישע און פרעמדשפּראַכיקע ביכער. ס׳רוב ביכער פאַר די ביבליאָטעקן האָט מען באַקומען פון יידישע אָרגאַניזאַציעס און אינסטיטוציעס אין אַמעריקע[72]). אַ היפּשע צאָל ביכער האָט מען אויך באַקומען פון א״י און אַנדערע יידישע ישובים. די ביכער פלעגן אָנקומען צום קולטוראַמט פון צ״ק און דאָרטן פלעגט מען זיי פאַרטיילן צווישן די ביבליאָטעקן. שפּעטער האָט מען ביים דירעקטאָריום פאַר דערציאונג און קולטור געשאַפן אַ צענטראַלע ביבליאָטעק, וואָס האָט באַזאָרגט די לאָקאַלע ביבליאָטעקן מיט ביכער.

מיט דער מיטהילף פון יידישן ראַטגעבער ריכטער שמעון ריפקינד האָט מען אין אַפּריל 1946 אַרויסגעבראַכט פון די מיליטעריש ביכער־לאַגערן אין אָפּנבאַך[73]) 20 טויזנט ביכער פאַר די ש״ה־ביבליאָטעקן. דער דעמאָלטיקער בילדונג־דירעקטאָר פון דזשאָינט פאַר דייטשלאַנד און עסטרייך, קאָפּל ש. פּינסאָן, האָט אָפּגעקליבן די דאָזיקע ביכער. צווישן זיי זיינען געווען ענציקלאָפּעדיעס, ווערטערביכער א״אַ וויכטיקע ווערק פון יידישן אינהאַלט אויף פאַרשיידענע שפּראַכן און אויך לייענשטאָף פון דער יידישער און וועלט־ליטעראַטור. אין 1947 האָט מען פון אָפּנבאַכער לאַגער באַקומען פאַר דער ש״ה נאָך 5 טויזנט ביכער.

---

72) יידישער אַרבעטער־קאָמיטעט, יידישער וויסנשאַפטלעכער אינסטיטוט־ייוואָ, יידישער וועלט־קאָנגרעס, צוקונפט.

73) בעת דער מלחמה האָבן די נאַציס צונויפגעבראַכט אין פראַנקפורטער „אינסטיטוט צו פאָרשן די יידן־פראָגע״ אַ סך צוגערויבטע ביכער פון די יידישע ישובים אין מזרח־איראָפּע, בתוכם פון דער ייוואָ־ביבליאָטעק אין ווילנע. נאָך דער מלחמה האָט די אַמע־ריקאַנער מיליטער־מאַכט די אַלע ביכער קאָנפיסקירט און זיי צונויפגעבראַכט אין אָפּנבאַך.

געווען ביבליאָטעקן, וואָס האָבן פאַרמאָגט עטלעכע הונדערט ביכער, און געווען אַזעלכע וואָס האָבן געהאַט צו פּאָר טויזנט ביכער. די ביבליאָטעק אין לאַנדסבערגער יידישן לאַגער, למשל, האָט שוין אָנהייב 1946 פאַרמאָגט העכער 900 ביכער, צווישן זיי אַ 500 ביכער אין יידיש, 100 אין העברעאיש און די איבעריקע — אין אַנדערע שפּראַכן. שפּעטער האָט מען די לאַנדס־בערגער ביבליאָטעק נאָך מער פאַרגרעסערט.

ביי די ביבליאָטעקן האָבן אויך עקסיסטירט לייענזאַלן, וואו דער עולם האָט געקאָנט זיצן און לייענען די פּרעסע פון דער ש״ה און פון פאַרשיידענע יידישע ישובים אין דער וועלט. די רעדאַקציעס פון די אויסלענדישע יידישע צייטונגען האָבן סיסטעמאַטיש געשיקט צו עטלעכע הונדערט עקזעמפּלאַרן פון זייערע אויסגאַבעס פאַר די לייענזאַלן, רעדאַקציעס און קולטור־צענטערס פון די לאַגער־יידן.

***

אין קולטור־לעבן האָבן טעאַטער און מוזיק פאַרנומען אַ וויכטיקן אָרט. אין אַ קורצער צייט אַרום, נאָכן ווערן פריי פון נאַצישן יאָך, האָבן די געראַ־טעוועטע יידן געזען אויפצושטעלן אַ יידישן טעאַטער. נאָך די אַלע שווערע יאָרן אין די געטאָס און קאַצעטן האָבן מענטשן שטאַרק געבענקט צו זען אַ יידישע טעאַטער־פאָרשטעלונג.

אין דער צווייטער העלפט 1945 האָבן אין די גרעסערע יידישע די־פּי־ישובים אין בייערן גענומען זיך שאַפן דראַמאַטישע קרייזן, וואָס זיינען באַשטאַנען פון טעאַטער־ליבהאָבער און צום טייל אויך פון פּראָפעסיאָנעלע אַרטיסטן. ס׳רוב פון אָט די דראַמאַטישע קרייזן האָבן זיך געפונען אין רשות פון די לאָקאַלע קולטוראַמטן, וואָס האָבן זיי סובסידירט. דער קינסטלערישער ניוואָ פון זייערע פאָרשטעלונגען איז בדרך כלל געווען נישט קיין געהויבענער. צוליב דעם איז נייטיק געווען צו שאַפן ביים צ״ק פון די באַפרייטע יידן אַ רעפּרעזענטאַטיוון טעאַטער, וואָס זאָל זיין מסוגל אַוועקצושטעלן גרעסערע און ערנסטערע פאָרשטעלונגען און וואָס זאָל באַדינען די ש״ה־ישובים אין אַמעריקאַנער טייל דייטשלאַנד.

אָנהייב זומער 1946 זיינען מיט דער בריחה אָנגעקומען אַ גרופּע אַרטיסטן פון טעאַטער „מיקט״[74]), וואָס האָט נאָך דער מלחמה זיך אָרגאַניזירט אין פּוילן. די געקומענע אַרטיסטן האָבן גענומען געבן אין מינכן און אַנדערע יידישע צענטערס אַ פאָרשטעלונג, וואָס איר פּראָגראַם איז באַשטאַנען פון אַ מאָנטאַזש פון שלום־עליכמס „צוויי הונדערט טויזנט״ און פון מוזיקאַלישע קליינקונסט־נומערן. צוליב חילוקי־דעות איז אין דער טרופּע פאָרגעקומען אַ שפּאַלטונג און עס האָבן זיך געשאַפן צוויי באַזונדערע „מיקט״־גרופּעס. שפּעטער האָבן „מיקט״־שוישפּילערס, צוזאַמען מיט אנדערע אַרטיסטן, גע־

74) מוזיקאַלישער יידישער קליינקונסט־טעאַטער.

שאַפן דעם „מיט“ [75]), וואָס איז דערנאָך אַריבער אין רשות פון קולטוראַמט ביים צ״ק פון די באַפרייטע יידן.

דער רעזשיסער און הויפּטאַרטיסט פון „מיט“ איז געווען ישראל בעקער — אַ פּעאיקער פּויליש־יידישער שוישפּילער, וואָס איז אין די מלחמה־יאָרן געווען אין סאָוועט־רוסלאַנד. זיין אַרטיסטישע אויסשולונג האָט ער פאַר־פולקומט אין די דאָרטיקע יידישע טעאַטער־שולן, אונטער דער אָנפירונג פון שלמה מיכאָעלס א״א באַקאַנטע סאָוועטיש־יידישע אַרטיסטן.

צוזאַמען מיט אַן אַנסאַמבל פון העכער אַ צענדלינג אַרטיסטן האָט י. בעקער אין אויג׳ 1946 אָוועקגעשטעלט שלום־עליכמס „דער בלוטיקער שפּאָס“, וואָס האָט געהאַט אַ פאַרדינטן דערפאָלג. שפּעטער האָט „מיט“ אָוועקגעשטעלט די פּיעסע „איך לעב“ פון משה פּינטשעווסקי, אַ רומעניש־יידישן שרייבער, וואָס האָט אויסגעוואָנדערט פון בעסאַראַביע קיין אַרגענטינע און איז פון דאָרטן אָוועקגעפאָרן קיין רוסלאַנד. דער מחבר האָט אין זיין פּיעסע געפּרוואוט געבן אַ דראַמאַטישן אויסדרוק פאַר די יידישע איבער־לעבונגען אונטער דער נאַצישער ממשלה, אָבער דאָס האָט זיך אים ווייניק איינגעגעבן. צוליב דעם איז אויך די פּאָרשטעלונג פון „מיט“ געווען נישט קיין צו געראָטענע און מען האָט זי אַראָפּגענומען פון רעפּערטואַר.

צו יענער צייט איז מיט דער בריחה פון פּוילן מגולגל געוואָרן קיין מינכן אָלעקסאַנדער באַרדיני, וואָס האָט פאַר דער מלחמה אָנגעפירט מיט אַ פּוילישער דראַמאַטישער סטודיע אין וואַרשע און לעמבערג, און ער האָט געהאַט אַ קענטיקן סטאָזש אויף דער פּוילישער בינע. דער קולטוראַמט ביים צ״ק האָט אים איבערגעגעבן די רעזשי פון „מיט“. וועג באַרדיני האָט געהאָלטן אין איינשטעלן די אַרבעט, האָט „מיט“ אונטער ישראל בעקערס רעזשי אין אַפּר׳ 1947 געשטעלט שלום עליכמס „טוביה דער מילכיקער“. די ראָלע פון טוביהן האָט געשפּילט י. בעקער.

א. באַרדיני איז צוגעטראָטן רעזשיסירן די דראַמאַטישע פּאָעמע „שלמה מולכו“ פון א. לעיעלעסן. דאָס איז געווען אַ געוואָגטער פאַרמעסט נישט בלויז פאַרן אַנסאַמבל פון „מיט“ נאָר אויך פאַרן רעזשיסער באַרדיני אַליין, וואָס איז געווען אַסימילירט אין דער פּוילישער קולטור און האָט פריער קיין מאָל נישט געהאַט צו טאָן מיטן יידישן טעאַטער. ווי אַ טאַלאַנטפולן רעזשיסער האָט אָבער באַרדינין זיך איינגעגעבן אָוועקצושטעלן אַ זייער איינדרוקפולע פאָרשטעלונג, וואָס האָט אי מיטן סוזשעט, אי מיטן שפּיל פון די אַרטיסטן איבערגעלאָזט אויף די טעאַטער־באַזוכערס אַ טיפן רושם און האָט געהאַט אַ גרויסן דערפאָלג. די פּרעמיערע איז פאָרגעקומען אין מינכן אין אָקטאָבער 1947 און האָט שטאַרק געהויבן די קינסטלערישע רעאַמע פון „מיט“ און זיין רעזשיסער באַרדיני.

נאָך „שלמה מולכו“ האָט „מיט“, אונטער באַרדינינס רעזשי, געשטעלט

---

75) מינכנער יידישער טעאַטער. האָט אויך געהייסן: רעפּרעזענטאַנץ טעאַטער פון דער שארית הפּליטה.

„דער אוצר" פון דוד פּינסקין, לכבוד זיין 75סטן געבוירן־טאָג, און „די האָפענונג" פון האָלענדיש־יידישן דראַמאַטורג ה. הייערמאַן. אויך די דאָזיקע צוויי פּאַרשטעלונגען האָבן אויסגענומען ביים עולם.

זומער 1948 האָט באַרדיני פּאַרלאָזן דייטשלאַנד. באַרדיניס אַוועקפּאָרן און די ליקווידאַציע פון דער ש"ה, וואָס איז דעמאָלט אָנגעגאַנגען און האָט מיטגעריסן מיט זיך אויך אַ טייל אַרטיסטן, האָט געהאַט אַ שטאַרקע השפּעה אויפן וויטערדיקן קיום און כאַראַקטער פון „מיט". „מיט" איז אויך וויטער געבליבן עקסיסטירן, אָבער דער טעאַטער איז אין פּרט פון רעפּערטואַר אַוועק אויף אַנדערע וועגן.

אין דער נאָך־באַרדיני־תקופה האָט „מיט" געגעבן דריי פּאַרשטעלונגען: (1) י. גאָרדינס „מירעלע אפרת", (2) א. גאָלדפּאַדנס „די צוויי קוני־לעמלעך" און (3) פּ. הירשבייניס „דעם שמידס טעכטער".

וי וויט „מיט" האָט באַדינט די ש"ה קען מען זען פון אָט די צאָלן: בלויז די פּאַרשטעלונגען „שלמה מולכו" און „דער אוצר" האָט מען אויפגע־פירט אין 58 לאַגערן און שטאָטישע ישובים און ס'האָבן זיי באַזוכט אַ 40 טויזנט מענטשן. „מיט" האָט עקסיסטירט געוויס דריי יאָר.

ביים דירעקטאָריום פּאַר דערציאונג און קולטור איז אָנהייב 1948 אויפגעקומען אַ קליינקונסט־טעאַטער „די גאָלדענע פּאַווע", אונטער דער רעזשי פון וועראַ האָקען. בסך־הכל האָט „די גאָלדענע פּאַווע" געגעבן צוויי ספּעקטאַקלען: (1) „דאָקטוירים הייסן לאַכן" און (2) „אַז מע לעבט — דערלעבט מען". די פּראָגראַמען זיינען באַשטאַנען פון פּאַרשיידענע רעוויו־נומערן (געזאַנג, רעציטאַציעס, טענץ), וואָס די טעאַטער־באַזוכערס האָבן וואַרעם אויפגענומען צוליב דעם לייכטן זשאַנער און הומאָר. „די גאָלדענע פּאַווע" האָט זיך ליקווידירט סוף 1948.

***

פון די דראַמאַטישע קרייזן איז נייטיק צו דערמאָנען:

„הזמיר" (לאָנדסבערג) ביים קולטוראַמט פון לאָגער. געשאָפן אין 1945. האָט אויפגעפירט: י. ד. שיינזאָנס „די בלוטיקע קייט", אַ רעוויו־פּאַרשטעלונג „ראָזשינקעס מיט מאַנדלען", ש. אַשס „קידוש השם", ה. סעקלערס „יזכור", ה. לייוויקס „דער גולם". אָנפירער — מ. כאַראַפּ.

„עמך" (פּעלדאַפינג) ביים יידישן אַרבעטער־קאָמיטעט. געשאָפן אין 1945. אין 1946 געביטן דעם נאָמען אויף: „טעאַטער עמך". האָט אויפגעפירט: רעוויו־פּראָגראַמען, ש. אַנסקיס „דער דיבוק", י. י. זינגערס „יאָשע קאָלב". אָנפירערס — ח. פּערלמוטער, ל. פינגערהוט.

„נגב" (פּערנוואַלד) ביים קולטוראַמט פון דער לאָגער־פּאַרוואַלטונג. האָט אויפגעפירט: פּ. הירשבייניס „גרינע פעלדער", שלום עליכמס „גאָלדגרעבער", ה. לייוויקס „דער גולם", א. צייטלינס „אין קיינעמס לאַנד". אָנפירערס — י. רובינעק, י. סאַנדלער.

דראַמאַטישע קרייזן ביי די לאַגער־קאָמיטעטן זיינען אויך געווען אין: באַד־רייכענהאַל, באַמבערג, גאַבערזע, דעגענדאָרף, היידנהיים, האָפגייסמאָר, לייפהיים, שטוטגאַרט.

דער בערלינער טעאַטער „בדרך" האָט אויפגעפירט: רעוויו־פּאָרשטע־לונגען, וו. הוגאָס „דער גיבור אין קייטן", מאָליערס „דער איינגעבילדעטער קראַנקער". אָנפירערס — מ. אַבעלמאַן, ד. מינסטער.

עס האָבן אויך עקסיסטירט פּריוואַטע טרופּעס, וואָס זיינען אַרומגעפאָרן איבער די יידישע ישובים און האָבן אויפגעפירט פּאַרשיידענע קליינקונסט־פּראָגראַמען.

עס זיינען אויך פּאָרגעקומען קאָנצערטן, וואו עס האָבן אָנטיילגענומען ש"ה־כוחות אָדער אויסלענדישע גאַסטראָליאָרן.

די דייטשע ראַדיאָ־סטאַנציעס אין מינכן, פראַנקפורט־מיין, בערלין האָבן פון צייט צו צייט געגעבן יידישע פּראָגראַמען, וואָס זיינען באַשטאַנען פון יידיש־העברעאישע לידער, רעציטאַציעס, מוזיק.

***

מיט ישראל בעקערן אין דער טיטל־ראָלע האָט מען געמאַכט אַ דאָקומענטאָרן פילם פון דער חורבן־תקופה א"נ „לאַנג איז דער וועג". דער פילם האָט אויפגערעגט די וויכטיקסטע פּאָסירונגען פון אַ יידישער משפּחה אין וואַרשע, אָנהייבנדיק פון היטלערס אויפרפאָל אויף פּוילן, אין סעפּט' 1939, און ענדיקנדיק מיטן יידישן לאַגער אין לאָנדסבערג, וואו מאַמע און זון באַגעגענען זיך אין 1946 נאָך די אַלע אויפרלעבענישן בעת דער מלחמה. גרעסערע ראָלעס האָבן אויך געשפּילט בערטאַ ליטווינאַ און יעקב פישער. דעם פילם האָט פינאַנצירט אַ פריוואַטע „יידישע פילם־אָרגאַניזאַציע".

מען האָט אויך געשאַפן יידישע און העברעאישע נאָראַציעס צו „די טויטמילן" — אַ דאָקומענטאָרער פילם, וואָס אַמעריקאַנער אַרמיי־טיילן האָבן אויפגענומען פון די קאַצעטן אין דייטשלאַנד צום סוף פון דער מלחמה.

***

אין דער ש"ה איז אויך געווען אַן אָרקעסטער, וואָס האָט סיסטעמאַטיש איינגעאָרדנט קאָנצערטן פאַר יידן אין די לאַגערן און שטאָטישע ישובים. די געשיכטע פון אָט דעם אָרקעסטער איז אַ מערקווירדיקע:

זומער 1942 איז אין קאָוונער געטאָ, צוליב אַ ריי סיבות, געווען אַ רואיקערע לאַגע און מען האָט דאָרטן דעמאָלט געשאַפן אַן אָרקעסטער, וואָס האָט געגעבן קאָנצערטן פאַר די יידן און פון צייט צו צייט אויך פאַר די נאַצישע מושלים. פאַרמעל האָט דער אָרקעסטער געהערט צו דער יידישער געטאָ־פאָליציי. וועג מען האָט די רעשטלעך קאָוונער יידן (ביים ליקווידירן די געטאָ אין יולי 1944) פאַרשלעפּט אין די אַרבעטס־לאַגערן פון קאַצעט דאַכאַו אַרום לאַנדסבערג, האָבן די דייטשע קאַצעט־אויפזעערס קאַמפּלעטירט פון דאָס ניי דעם אָרקעסטער, וואָס פלעגט פאַר זיי אָפט שפּילן.

נאָך דער באַפרייאונג האָט דער דיריגענט מישאַ האָפמעקלער צוזאַמען מיטן פידל־סאָליסט א. סטופּעל (ביידע פון קאָוונע) ווידער אויפגעשטעלט דעם אָרקעסטער אין ס״ט־אָטיליען, וואו מען פלעגט אָפט איינאָרדענען קאָנ־צערטן פאַר די סאַנאַטאָריע־איינוואוינערס. דער אָרקעסטער איז געוואָרן זייער פּאָפּולער נישט בלויז אין ס״ט־אָטיליען, נאָר אויך אין לאַנדסבערג, פעלדאַפינג א״אַ די־פּי־לאַגערן, וואָס האָבן גענומען פאַרבעטן דעם אָרקעסטער צו זיך אויף קאָנצערטן. גאָר גיך איז דער אָרקעסטער געוואָרן אַ שם־דבר צווישן די באַפרייטע יידן.

דער קולטוראַמט ביים צ״ק אין מינכן האָט איבערגענומען דעם אָרקעסטער אין זיין רשות און האָט אים פאַרוואַנדלט אין אַ „רעפּרעזענטאַנץ־אָרקעסטער״, וואָס האָט סיסטעמאַטיש אַדורכגעפירט מוזיקאַליש־וואָקאַלישע קאָנצערטן אין די יידישע לאַגערן און שטאָטישע ישובים. די קאָנצערטן האָבן זייער שטאַרק אויסגענומען און פלעגן אומעטום צוציען אַ גרויסן עולם. די פּראָגראַמען זיינען באַשטאַנען פון קלאַסישער און יידישער מוזיק, און פון יידיש־העברעאישע פאָלקסלידער.

***

ערב פרילינג 1946, האַרט פאַר פּסח, זיינען פון יידישן ישוב אין אַמעריקע צו די לאַגער־יידן געקומען צו גאַסט די דיכטערס ה. לייוויק און ישראל אפרת, און די זינגערין עמאַ שייווער.

זייער ערשטן גרויסן אויפטריט האָבן די קולטור־שליחים געהאַט אין לאַנדסבערגער יידישן צענטער. די רעדע פון ה. לייוויקן און זיינע פאָר־געלייענטע לידער האָבן ביי די צוהערערס אַרויסגערופן גרויס באַגייסטערונג. שטאַרק איז אויך געווען דער רושם פון אפרתעס אויפטריט. עמאַ שייווער האָט מיט אירע געזאַנג־נומערן אַ סך בייגעטראָגן צו דער יום־טובדיקער שטימונג פון גרויסן עולם.

אין אַ פּאָר טעג אַרום איז אין לאַנדסבערג פאָרגעקומען אַ סעמינאַר מיטן אָנטייל פון לייוויקן. דער ציל פון סעמינאַר איז געווען צו געבן אַ געלעגנהייט דעם גאַסט אויסצוהערן, וואָס עס דריקט אויפן האַרצן פון די באַפרייטע יידן און אין וואָס באַשטייען זייערע טענות צו דער יידישער און נישט־יידישער וועלט. אין סעמינאַר האָט זיך באַטייליקט די אינטעליגענץ פון לאַגער און לייוויק האָט טאַקע נישט ווייניק געלערנט פון די אַלע רייד, וואָס מען האָט דאָרטן אַרויסגעזאָגט.

אַחוץ לאַנדסבערג האָבן די שליחים באַזוכט: מינכן, גאַרמיש, ס״ט־אָטיליען, פערנוואַלד, ניי־פריימאַן, אייריגג, לייפּהיים, פעלדאַפינג, שטוטגאַרט א״אַ פּונקטן פון דער ש״ה אין דייטשלאַנד. אומעטום האָט מען זיי אויפגע־נומען מיט שמחה און זייערע אויפטריטן האָבן זיך פאַרוואַנדלט אין קולטור־ימים־טובים.

גאַנץ אומגעריכט האָבן אָבער די שליחים געמוזט איבעררייסן זייער דערפאָלגרייכן באַזוך און זיי האָבן נישט באַוויזן צו פאַרענדיקן דעם גאַנצן

טור, וואָס איז געווען פאַראויסגעזען אין זייער פּראָגראַם. געשען איז עס צוליב דעם וואָס באַאַמטע פון אונרא[76]) האָבן געווארפן אַן אומחן אויף די געסט, ווייל ס׳איז זיי נישט געפעלן געווארן דער טאָן און אינהאַלט פון זייערע אינטימע אויפטריטן פאַר יידן אין די לאַגערן. וועלנדיק פּטור ווערן פון דער קולטור־דעלעגאַציע, האָט אונרא געזאגן אַז די אָקופאַציע־מאַכט זאָל נישט פאַרלענגערן די וויזעס פון די שליחים. צוליב דעם האָבן זיי געמוזט איבערריסן דעם טור, וואָס האָט אָנגעהאַלטן 5־6 וואָכן און פאַרלאָזן דייטשלאַנד. שוין זייענדיק אויף דער דייטש־טשעכישער גרענעץ האָט עמאָ שייווער מיט דער הילף פון סוכנות־אָפּטייל אין מינכן באַקומען אַ באַנייטע דערלויבעניש צו פאַרבלייבן נאָך אַ קורצע צייט אין דייטשלאַנד. נאָך דעם ווי לייוויק און אפרת זיינען אָפּגעפאָרן קיין אַמעריקע האָט זי במשך עטלעכע חדשים ממשיך געווען אירע קאָנצערטן אין דער ש״ה. דאָס מאָל איז זי אָפּיציעל געווען פאַרבונדן מיט דער סוכנות.

די אויפטריטן פון דער קולטור־דעלעגאַציע האָבן אַריינגעטראָגן פיל יום־טובדיקייט און גייסטיקע דערהייבונג אין לעבן פון די גערעטעוועטע יידן, און זיי זיינען געווען ביז גאָר דאָנקבאַר די גענסט פאַרן נחת־רוח וואָס זייער באַזוך האָט זיי פאַרשאַפט.

וועגן די שטימונגען און אייגדרוקן פון זייער נסיעה צו די באַפרייטע יידן האָבן די שליחים דערנאָך פאַרעפנטלעכט די ווייטערדיקע ביכער: ה. לייוויק — מיט דער שארית־הפליטה, ישראל אפרת — הימלאָזע יידן און עמאָ שייווער — מיר זיינען דאָ. לייוויקס טאָגבוך־פאַרצייכענונגען פון דער רייזע זיינען צו ערשט געווען געדרוקט אין טאָג און אפרתעס — אין מאָרגען זשורנאַל און אין הדואר.

ווי אַ פּועל־יוצא פון אָט דעם באַזוך האָט ה. לייוויק שפּעטער אויך פאַרעפנטלעכט זיין דראַמאַטישע פּאָעמע די חתונה אין פערנוואַלד.

---

76) די קולטור־דעלעגאַציע איז אָפּיציעל געווען געשיקט פון יידישן וועלט־קאָנגרעס און זי האָט זיך געפונען אין רשות פון אונרא.

דאָס
ייִדישע ליטעראַרישע לאָדזש

פון

חיים-לייב פוקס

חיים-לייב פוקס האָט שוין אַרויסגעגעבן דריי ביכער לידער און אַ היסטאָרישן ראָמאַן — „בר גיוראס לעצטער וועג". ער האָט אין לאָדזש אויך רעדאַקטירט אַ ריי פעריאָדישע אויסגאַבעס, ווי „גע־זאַנגען", „סיפעלד", „וועגן", „שוועלן", „ליטעראַ־רישע מאָנאַטשריפט". ער האָט מיטגעהאָלפן פירן די ליטעראַרישע טיילן פון „לאָדזשער וועקער", „אַרבעטער־וואָרט" און „פאָלקסבלאַט". ער האָט איבערגעזעצט אויף יידיש לידער און דראַמאַטישע ווערק פון העברעאיש, רוסיש, פויליש און דייטש. בעת דער מלחמה איז ער געווען אין רוסלאַנד, לעבן דער כינעזישער גרענעץ; צוריקגעקערט זיך קיין פוילן אין 1946 און אַוועק קיין פראַנקרייך אין 1948. זינט 1953 איז ער אין די פ"ש. דאָ איז ער מיטאַרבעטער פונעם „לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור".

דאָס יידישע ליטעראַרישע לאָדזש

פון חיים־לייב פוקס

דעם הייליקן אָודענק פון מײַן פאָטער
ר׳ יצחק־מאיר ב״ר יוסף, פון דער גוטע
ר׳ יוסף קאָרו. אַ בורח מן הכבוד, האָט
ער געהאַט אַ כוח אין זיך, בעת ער האָט
שוין געהאַט פיר קינדער, אַוועקצואוואַרפן
די שטעלע פון אַ מורה־הוראה אין לאָדזש
און אויסטוישן זי אויף אַ שילדן־מאָלער.
נאָך דער אַרבעט אין זיינע שוועריִ,
שפּעטע נאַכט־שעהן, האָט ער געשריבן
לידער, משלים און אַ גרויסע צאָל חידושי־
תורה, אין יידיש און לשון־קודש, אָבער
ער האָט קיין מאָל זיי נישט געלאָזט
אָפּדרוקן.

אין דער געשיכטע פון דער נייער יידישער און טייל־ווייז אויך פון דער נייער העברעאישער ליטעראַטור, האָבן לאָדזשער יידישע שרייבער אַריינגעשריבן אַ גאַנץ בכבודיק און אייגנאַרטיק בלאַט.

שוין אין די ערשטע יאָרן, ווען לאָדזש האָט אָנגעהויבן צו פאַרנעמען אַן אייגענע פּאָזיציע אין יידישן לעבן, באַמערקן מיר די אָנהייבן פון יידישער און העברעאישער ליטעראַרישער שאַפונג.

עס זיינען באַקאַנט די ספּעציפישע לאָדזשער לידער וועגן דער „גרויסער שריפה״ (אין טענעבוימס הייזער), וועגן „באַלוטער פּאָגראָם״ און אַ סך אַנדערע, וואָס אין זיי האָט דער אַנאָנימער לאָדזשער מחבר זיך באַנוצט מיט רעגיאָנעלער, נאַציאָנאַלער און סאָציאַלער טעמאַטיק.

עס איז כאַראַקטעריסטיש אין יענער צייט דאָס באַרימטע ליד אויף אַ לאָדזשער טעמע — „די טראַגישע ליבע״, וואָס עס האָבן יאָרן־לאַנג געזונגען לאָדזשער יידישע פרויען. אויך דאָס ליבע־ליד „חיים־זעליק, גיי שוין צום דאָקטער״, וואָס אין אים האָט דער אַנאָנימער לאָדזשער שרייבער אויסגע־וויינט דעם טרויעריקן גורל פון אַ לאָדזשער יידישן בחור, וואָס האָט פאַר־לוירן זיינע אויגן צוליב אַ ליבע.

עס זיינען אויך באַקאַנט אַ גרעסערע צאָל יידישע לידער, וואָס זיינען אַריין אין אַלגעמיינעם אוצר פון דער פאָלקס־שאַפונג, און זיי זיינען געשאַפן געוואָרן פון לאָדזשער שרייבער. למשל, דאָס ליד „שפּיץ בוידעם, אָן דר׳ערד, אַלע שטיבעלעך אויסגעקערט״, פאַרשיידענע וועבער־לידער, ווי „די לאַדע״ און אַנדערע; דינסטמיידלעך־לידער, זעלנער־לידער, רעוואָלוציאָנערע לידער אא״וו. (זיי זיינען געזאַמלט געוואָרן פון דעם פאָלקס־דיכטער הערשעלע, וואָס האָט אַ גאָר קליינעם טייל אָפּגעדרוקט אין פאַרשיידענע זאַמל־ביכער. די איבעריקע זיינען צוזאַמען מיט הערשעלען אומגעקומען.) אַ טייל נייערע מאַטעריאַלן פון לאָדזשער ליטעראַרישן פאָלקס־נוסח האָט געזאַמלט דער

לאָדזשער שרייבער יוסף זעלקאָוויטש (אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ). זיי זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין די „לאָדזשער וויסנשאַפטלעכע שריפטן" באַנד 1, לאָדזש 1937.

אויפן געביט פון סצענישע און כאַראַלע אויפטריטן זיינען באַקאַנט פאַרשיידענע פוּרים־שפּילן, מכירת־יוסף־שפּילן מיט אַ לאָדזשער אינהאַלט, אַריינגעפלאָכטענע צייט־מאָטיוון, דערהויפּט וועגן עגונות, וואָס זייערע מענער זיינען אַוועק אין „נייעם אַמעריקע", ווי לאָדזש האָט דעמאָלט גערופן.

אויך ווייסן מיר וועגן פאַרשיידענע אַנדערע שפּילן־פאַרשטעלונגען, פון אַ לאָקאַלן אינהאַלט, וואָס ישיבה־בחורים און וועבער־געזעלן פלעגן אויפּ־פירן אין די יומי־דפגרא. (איך אַליין געדענק אַ פוּרים־שפּיל, וואָס מיין פאָטער יצחק מאיר האָט פאַרפאַסט, אין וועלכן ער האָט חוזק געמאַכט פון די רבֿיים בעלי־מופתים און איז געשפּילט געוואָרן אין אַ פוּרים־אָוונט.)

לאָדזשער יידן האָבן אויך אַ געווּיסן פאַרדינסט צוליב די פאַרשיידענע מעשה־ביכלעך, וואָס אַנאָנימע לאָדזשער מחברים האָבן אָנגעשריבן און לאָדזשער מוכרי־ספֿרים (שלאָמאָוויטש, מאַרגענשטערן, סענדאָטש און פּערלע) האָבן פאַרשפּרייט בכל תפוצות הגולה.

יאַנקל לערער — דער מחבר פון פאָלקסטימלעכע מעשיות

ווען מיר באַטראַכטן היינט די ליטעראַרישע און אפילו קינסטלערישע ווערטן פון די פאָלקסטימלעכע מעשיות פון ערשטן לאָדזשער שרייבער יאַנקל לערער (המכונה יעקב מאַרגענשטערן) און דערהויפּט זיין „סימכע פּלאָכטע", וואָס עס האָבן אויסגענוצט סיי דער דיכטער יעקב פּרעגער פאַר זיין קאָמעדיע מיטן זעלבן נאָמען, וואָס האָט געבליצט מיט הומאָר, און סיי דער באַקאַנטער לאָדזשער שרייבער י. י. טרונק פאַר אַ גרעסער ווערק פון וועלכן יאַנקל לערערס „סימכע פּלאָכטע" איז דער אונטערגרונט, קען מען ערשט ריכטיק אָפּשאַצן דעם ווערט, די פּיאָנערישקייט פון לאָדזשער שרייבער, יאַנקל לערער.

„שמחה פּלאָכטע" איז ליידער עד־היום נישט גענוג אויסגעפאָרשט געוואָרן דורך די יידישע ליטעראַטור־היסטאָריקערס און זיין מחבר איז נישט אַזוי באַקאַנט, ווי ער האָט געדאַרפט זיין.

איך וויל דעריבער דערציילן וואָס איך וויס פון יאַנקל לערער.

יאַנקל לערערס אמתער נאָמען איז געווען יעקב קאַטשקאַ און דעם נאָמען מאַרגענשטערן האָט ער זיך געגעבן, כדי מען זאָל נישט געוואויר ווערן וועגן זיין שרייבערישער טעטיקייט, וואָס האָט געקענט אים שטערן צו דער פּרנסה אין זיין מאָדערנעם חדר.

ער איז געבוירן געוואָרן אין אַן אַרעמער משפּחה אין פּיעטריקאָוו, אָנהייב 1820. ער האָט געלערנט אין חדר, בית־המדרש און ביי פּריוואַטע מלמדים און לערערס. דער עיקר וויסן זיינער איז געקומען דורך זעלבסט־בילדונג. אַ לענגערע צייט האָט ער געלערנט אין לענטשיץ און דאָרטן איז ער צוגעשטאַנען צום קרייז פון די לענטשיצער און אָזאַרקאָווער משכילים.

אין אַ צייט אַרום איז ער צוריקגעפאָרן קיין פּיעטריקאָוו און דאָרט חתונה געהאַט מיט אַ טויב־שטומער פרוי פון אַ פאַרמעגלעכער היים, וואָס דערפאַר האָט מען אים צוגעזאָגט אייביקע „קעסט". יאַנקל האָט פאַר ליב געגומען זיין גורל מיטן מיין, אַז ער וועט קענען זיך אָפּגעבן מיט בילדונג און מיט שרייבן, וואָס ער האָט נאָך אָנגעהויבן אין די בית־המדרש־יאָרן מיט זיינע יידיש־העברעאישע פּורים־שפּילן. אָבער אין אַ קורצער צייט אַרום האָבן זיינע שוויגער־עלטערן אים געהייסן ברענגען פרנסה פאַר זיין הויזגעזינט, וואָס איז אין משך פון עטלעכע יאָר שוין באַשטאַנען פון זיין פרוי, דריי זין און איין נישט גערעכענע טאָכטער. דעריבער, נישט האָבנדיק קיין אויסוועג, האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט קיין לאָדזש, דאָס דעמאָלטיקע „נייע אַמעריקע", און געעפנט אויף דרעוונאָוסקע גאַס דעם ערשטן מאָדערניזירטן חדר. צוליב דעם האָט ער באַקומען דעם צונאַמען יאַנקל לערער. מיט זיינע תלמידים, וואָס זיינען באַשטאַנען בלויז פון קינדער פון די אָרעמע אַרבעטער און בעלי־מלאכות, האָט ער חוץ יידישע לימודים אויך געלערנט שרייבן און לעזן יידיש, פויליש און אַ ביסל רוסיש. מיט דער צייט איז דער חדר צעפאַלן געוואָרן. ער האָט זיך דעריבער געמוזט אַרײַנציען אין אַ זייער אָרעמער דירה אין באַלוטער „פּרעווטן־גאַסל" און דאָרטן געוואָרן אַ „בעלפער", ד״ה אַ מלמד פאַר מיידלעך. ער פלעגט גיין „אָפּלערנען". קיין גרויסע פרנסה האָט עס אים אויך נישט געגעבן און ער האָט זיך אין יענער צייט געמאַכט אַ שטיקל לעבן־פרנסה פון שרייבן לידער און אַנדערע זאַכן פאַר די לאָדזשער בדחנים. חוץ דעם איז ער אַליין געווען אַ שטיקל שדכן און אַ בדחן. ער פלעגט אויך צופאַרדינען אַ זייטיקן גראָשן פון שרייבן בריוו פון פרויען צו זייערע מענער קיין אַמעריקע, אָדער צו די מענער וואָס האָבן געדינט אין רוסישן מיליטער אין די ווייטע מקומות; דערהויפּט — ליבע־בריוו, וואָס ער פלעגט שרייבן אויך אין גראַמען. דאָס אַלץ איז אים נישט געווען ניחא און ער איז אויף אַ צייט צוריקגעפאָרן קיין פּיעטריקאָוו, און זיך באַקאַנט מיט די דאָרטיקע יידישע דרוקערס. דאָרטן האָט ער זיך גענומען צו זיינע ביכלעך. ער איז שוין דעמאָלט אַלט געווען 50 יאָר. די דרוקערס האָבן נישט געוואָלט מיט אים מאַכן שותפות און ער איז ווידער צוריקגעקומען קיין לאָדזש. זיין ערשט ביכל „מעשה בג׳ אחים", איז דערשינען אין לאָדזש אין 1780 און אים געבערענגט אַנערקענונג, חוץ וואָס מאַסן לייענערס, דער עיקר דורך דעם וואָס זיינע פריינד, די משכילים, האָבן זיין שרייבן פאַר־גליכן מיט די מעשיות פון „טויזנט און איין נאַכט". אַזוי איז עס אויך פאַרצייכנט געוואָרן אין די כראָניקס, וואָס זיינען אין פאַרעם פון בריוו געדרוקט געוואָרן אין דער העברעאישער פּעריאָדיק. אין 1875 איז אַרויס אין וואַרשע און אין לאָדזש זיין ביכל „שמחה פלאַכטע דער וועלט־שווינדלער". ער האָט דאָס באַטראַכט ווי אַן אָפּרעכענונג און פאַמפּלעט קעגן די רביים, בעלי־מופתים, וואָס האָבן אַרײַנגענומען אין זייערע הענט דאָס יידישע לעבן. אין 1882 האָט ער אַרויסגעגעבן דעם צווייטן טייל פון „שמחה פלאַכטע", וואָס איז איבערי־„דער גליקלעכער נאַר, דער חבר פון שמחה פלאַכטע", וואָס איז איבער־

געדרוקט געוואָרן אין גרויסע צאָלן און אויפלאַגעס נישט בלויז אין לאָדזש און פּיעטריקאָוו, נאָר אויך אין ווילנע און וואַרשע. דאָס האָט אים געגעבן מוט צו זיינע ווייטערדיקע ביכלעך. זיינע ווייטערדיקע ווערק „מקדש מלך", „שבת־קודש אין גן־עדן" זיינען שוין צוערשט בכלל דערשינען אין ווילנע (1889) און ערשט שפּעטער אין וואַרשע. און אַזוי אויך די „מעשה בשני שותפים און בשני קצבים", וואָס איז אין דעם זעלבן יאָר דערשינען. די איבערגעזעצטע ביכלעך פון דייטש און פּויליש, וואָס ער האָט אויך „צוגע־יידישט", ווי „מאַגדאַלענע די קרוינפּרינצעסין פון נעאַפּאָל", „די שעהנע העלענע", „די שעהנע בלימכה גענאָפעפאַ" און אַנדערע האָט ער שוין אַרויס־געגעבן אין וואַרשע, וואָס איז אין יענער צייט געווען אַ צענטער פון יידישער רומל־ליטעראַטור [1881]. פאַר זיין קרוין־ווערק האָט ער אָבער אַליין באַ־טראַכט גאָר זיינע „בדחנישע לידער", וואָס זיינען דערשינען אין 1885 און וואָס ער האָט ליב געהט צו זינגען סיי פאַר די וועבער־געזעלן און סיי אין זיינע פּורים־שפּילן און אַנדערע פאַרוויילונגען, וואָס ער האָט דורכגעפירט ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן.

מיין פאָטער, וואָס האָט אויך געשריבן, נאָר נישט געהאַלטן פון דרוקן, האָט מיר אַמאָל דערציילט וועגן אים, ווי וועגן אַ לענטשיצער משכיל, וואָס איז צוליב זיין משכילות געפּייניקט געוואָרן און געמוזט אַנטלויפן קיין לאָדזש. ער איז געווען אַ משכיל, אָבער נישט געחוזקט פון יידישע מנהגים. עס האָבן פון אים געהאַלטן סיי די יידישע אַרעמקייט, די וועבערס פון באַלוט, וואָס פלעגן אים אַרומרינגלען און הערן זיינע מעשיות, און אויך די משכילים פון „ווילקע", וואָס האָבן זיך געהאַלטן יחוסדיקער. לויט ווי עס האָבן מיר אים פאָרגעשטעלט און געשילדערט אַלע וואָס האָבן אים געקענט, — מיין פאָטער, חיים וואָדניק [שלום אַשס רבי], דער שרייבער צבי כהן, דער דיכטער י. ה. ראַדאָשיצקי, וואָס זיינע עלטערן האָבן געוואוינט אויף איין הויף מיט יאַנקל לערער אין יאָר האַרט פאַר זיין טויט, אָנהייב 1890, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ יינגל פון 7 יאָר און איבערהויפּט דער איינציק לעבעדיקער קרוב זיינער, שעראַדזקי, וואָס האָט אים געדענקט (געשטאָרבן אָנהייב 1957 אין פּעטערסאָן), — איז ער געווען אַ הויכער, בלאַסער ייד מיט אַ תמיד אומעטיק פּנים. אפילו ווען ער איז שוין אַלט געווען, האָט ער ליב געהאַט צו מאַכן אַ הלצהלע און אויך אַ כוסה. ער פלעגט זיך אויך פאַרשטעלן פּורים און זינגען זיינע אייגענע „שטיקלעך". געשטאָרבן איז ער אין לאָדזש, 13 טעג אין אָקט', 1890.

עס איז נישט באַוואוסט מיט וועמען פון דער שרייבערישער וועלט ער האָט זיך געחברט. די סיבה דערפון, דאַרף מען זוכן, וואָס ער איז כל־ימיו געווען אַן אָרעמאַן און האָט געהאַט אַ זייער שווער לעבן.

עס איז אויך באַוואוסט, אַז ער האָט געשריבן אַ סך זאַכן, וואָס די לאָדזשער פאַרלעגער האָבן אָפּגעדרוקט אָן זיין נאָמען, כדי אים נישט צופיל מפרסם מאַכן, ער זאָל נישט פאָדערן מער שכר פאַר זיינע מעשיות, וואָס האָבן זייער אויסגענומען ביים לאָדזשער לעזער.

עס בלייבט אָבער נישט קלאָר די סיבות פאַרוואָס אונדזערע ליטעראַטור־היסטאָריקערס און קריטיקערס האָבן אים לגמרי פאַרזעסן, בעת עס איז אַזוי־פיל געשריבן געוואָרן וועגן זייַנע צייט־חברים, די שרייבער, וואָס זייַער גאַנצער ליטעראַרישער פאַרדינסט איז נאָר, וואָס זיי האָבן מיט מער משכילישער טענדענץ געמאָלן דאָס דעמאָלטיקע יידישע לעבן.

ערשטע פּעריאָדישע אויסגאַבעס און זייַערע מיטאַרבעטערס

מיר וויסן זייַער וויניק וועגן אַן אויסגאַבע „לאָדזשער הויז־בלאַט", וואָס איז דערשינען אין 1892, און אפילו וועגן די אַרבעטער־צייַטונגען: „דער פרייהייטס־גלאָק" — 1901, „לאָדזשער פלוגבלאַט" — 1902, „דער אַרבעטער" — 1905, אָדער פון דער ציוניסטישער אויסגאַבע „פונקען" — 1905, צי „כראָניק פון דער פראָפּ' באָוועגונג", וואָס איז אַרויס פון דער ס"ס־פּאַרטיי. מיר קענען ביז היינט אפילו נישט דעשיפרירן די נעמען פון די מיטאַרבעטערס. אויך וויסן מיר כמעט גאָרנישט וועגן ערשטן ציוניסטישן זשורנאַל „דער געדאַנק וועגן ציון", וואָס עס האָט אין 1900 אַרויסגעגעבן דער משכיל און קליינער סוחר שלמה בראָמבערג. ער איז אויך געווען דער מחבר פון ראָמאַן „די נקמה פון אַ ווייב", א"פּ משולם הגיבור, און דערשינען אין יאָר 1891.

וועגן די לאָדזשער שרייבער משה הירשפעלד און יצחק־יעקב וויסוואָל, איז אין ערגעץ נישטאָ קיין שפּור, חוץ אין זייערע ביכלעך: „אין קעלער" פון וו. דערשינען 1908, און דער „ליטוואַק" פון הירשפעלד — אַ דראַמע אין דריי אַקטן.

עס איז לחלוטין אומבאַקאַנט דער לאָדזשער הומאָריסט און זשורנאַליסט אברהם פּערלמוטער און זייַנע אויסגאַבעס „דאָס לאָדזשער וויצבלאַט" — 1903, „גוטוואָך" און „קוקעריקו" — 1904, „דער לאָדזשער קצב־יונג" — 1905, „די בייטש" און „פּסח־בלאַט" — 1909, „יום־טוב־געלעכטער" — 1910, אָדער די זאַמלונג „פייערלעך" — 1910, צי „יוגענד־חלומות", „דער לאָדזשער פויגל", אָדער „לאָדזשער שפּיגעל" פון אַברעמל, וואָס דאָס איז דער אַלטער שרייבער א. טענענבוים־ארזי. אפילו די אויסגאַבעס פון געצל אייזנער, „אונזער יום־טוב" פון 1912 און 1914 זייַנען וויניק באַקאַנט. דאָס זעלבע וועגן די ערשטע „יידישע שאַכצייטונג" וואָס איז דערשינען אין 1913, אונטער דער רעדאַקציע פון ה. סאַלווע און מ. קרישעק, אָדער די „ערשטע יידישע ספּאָרט־צייטונג", אין לאָדזש אין מערץ 1914, אַרויסגעגעבן פון א. מאָר־גענשטערן. און אַזוי אויך וועגן אַנדערע וועלט און אויסגאַבעס פון לאָדזשער מחברים, וואָס צוליב די אָדער אַנדערע סיבות האָבן זיי זיך נישט מפורסם געמאַכט. זייערע שריפטן זייַנען דערשינען אַנאָנים און ערשט אין יאָרן שפּעטער, ווען זיי זייַנען שוין געווען אַנערקענטע שרייבער, האָבן זיי די אַנדערע וועלט געשריבן אונטער זייערע נעמען. למשל: דאָס לידער־בוך פון „דער נשרף", וואָס איז געווען אַן ערשטלינג פון אַ שפּעטערדיקן יידישן

דיכטער, וואָס האָט געהאַט זיין אָרט אין דער יידישער פּאָעזיע, (ז. סעגאַלאָוויטש), אַזוי אויך די אויסגאַבע „לאָדזשער הזמיר" — אַרויס אין 1907 אונטער דער רעדאַקציע פון ראובן ברייניז, וואָס האָט דעמאָלט געלעבט אין לאָדזש.

לאָדזשער טאָגצייטונגען און זייערע מיטאַרבעטערס; ישעיה אוגער — דער רעדאַקטאָר

וועגן דער ראָל פון לאָדזשער יידן אין יידישן צייטונגס־וועזן איז שוין באַקאַנט. זיי פאַרנעמען אַ גאַנץ אַנגעזען אָרט אין דער געשיכטע פון דער יידישער פּרעסע אין רוסלאַנד און אין פוילן.

שוין אין די יאָרן 1906—1907, בעת אין גאַנץ רוסלאַנד איז נאָר דערשינען אײַן יידישע טאָגצייטונג דער פרײַנד און אין וואַרשע איין יידישע טאָגצייטונג דער טעלעגראַף (ערשט שפּעטער האָט יאַקאָן אַנגעהויבן אַרויסצוגעבן זיין קאָפּיקע־צייטונג, דאָס וואַרשעווער טאָגעבלאַט, פון וועלכן עס איז שפּעטער געוואָרן דער היינט) גיבן לאָדזשער יידן שוין אַרויס די יידישע טאָגצייטונג לאָדזשער נאַכריכטן, אין וועלכער עס אַרבעטן מיט רעדאַקטאָר ישעיה אוגער, אברהם טענענבוים, דער פּאַרשער און מחבר פון אַ צאָל ווערק צו דער געשיכטע פון יידן אין לאָדזש און לעצטנס פון בוך „לאָדזש און אירע יידן" (ב׳ א, 1956), צבי כהן, א. פּערלמוטער, איטשע־מאיר פּאָנאַנסקי און ש. זאַקס (באַקאַנט שפּעטער אין רוסלאַנד און פוילן, ווי „דער אַלטער זאַקס", דער איבערזעצער פון צענדלינגער ראָמאַנען פון דער רוסישער און דייטשער ליטעראַטור), אויך אַ ריי יידישע שרייבער פון גאַנץ רוסלאַנד.

די לאָדזשער נאַכריכטן וואָס ווערן פאַרשפּרייט אין דרייסיק טויזנט עקזעמפלאַרן אַ טאָג, — צו יענער צייט אַ גוואַלדיקער טיראַזש — שפּיגלען אָפּ דאָס יידישע לעבן נישט בלויז פון לאָדזש און אומגעגנט, נאָר אויך פון גאַנץ רוסלאַנד און פון דער גאַנצער יידישער וועלט.

שפּעטער, ווען אַלס שותף קומט־צו עמנואל האַמבורסקי, וואָס שטעלט צו דיספּאָזיציע זיין מאָדערנע דרוקעריי אויף אָגראָדאָווע 3, ווערט די צייטונג פאַרגרעסערט און אויסגעברייטערט, און אין אַ קורצער צייט אַרום ווערט פון די לאָדזשער נאַכריכטן דאָס לאָדזשער טאָגעבלאַט — אַ גרויסע טאָג־צייטונג, לויטן מוסטער פון דער רוסישער רעזידענץ־פּרעסע.

ישעיה אוגער, טראָץ דעם וואָס ער אַרבעט אַלס רעדאַקטאָר אין לאָדזשער טאָגעבלאַט, שרייבט אויך אין דער דייטשער ליבעראַלער „נויע לאָדזער צייטונג", וואָס ווערט געלעזן פון אַ גרויסן קרייז אינטעליגענטע לאָדזשער יידן, וועמענס אומגאַנגשפּראַך איז דייטש. די אַמביציע פון אוגערן איז געווען, אַז ער זאָל אַלע לאָדזשער יידן מאַכן פּאַר לעזער פון זיין יידישער צייטונג. צו דעם צווועק באַמיט ער זיך צו מאַכן פון לאָדזשער טאָגעבלאַט אַ מוסטער־צייטונג, וואָס זאָל זיין אפילו בעסער פּאַר דער דייטשער

№ 96. פרייז 2 קאפ. Najes Lodzer Morgenblatt

נייעס לאדזער

מארגענבלאט

24 אפריל 7 מאי 1914 דאנערשטאג יא אייר ה׳ תרע״ד. דריטער יאהרגאנג

„הזמיר" קסטערגעז זונטאג (פסח שני) 10 מי ווען פאריטען אנראנדיעזע פייערונג לכבוד גרויסען טעאטער

דוד פרישמאנס יובילטאום

כים ארכען און אינטערעסאנטען פראגראם. [illegible]

די מלחמה צווישען אמעריקא און מעקסיקא. | פון דער לעצטער מינוט.

№ 2. פרייז 20 גראשען Lodzer Tageblat.

לאדזער טאגעבלאט

מאנטאג, כ״ט טבת תרפ״ז | 3 stycznia 1927 r. | צוואנצינסטער יאהרגאנג.

געשטארבען אחד העם (ד״ר אשר גינזבורג) ז״ל

„LODZER OWENDPOST" opłata pocztowa uiszczona

פרייז 5 גר.

לאדזער אוונטנפאסט

נומער 3 | לאדז, זונטאג 28-טען אקטאבער | ערשטער יאהרגאנג | 3 Łódź, Niedziela dn. 28-go października 1934 r.

Adres Redakcji i Administracji: Łódź, Zachodnia 39.

עסטרייך מאכט שלום מיט היטלערן?

№ 2. צווייטער יאהרגאנג

די יודישע שטימע

פאליטישע, ליטעראריש און ארטאדאקסיש-געזעלשאפטליכע צייטונג.

אנאנטען פרייז: [illegible]

אדרעס פון רעדאקציע און אדמיניסטראציע „די יודישע שטימע" לאדז, [illegible] 11

Piątek, 23 maja. פרייטאג, יט׳ אייר תרפ״ז.

№ 1. ערשטער יאהרגאנג

אנ׳ארטאדאקסישע טאג-צייטונג אין לאדז.

לאדזער עקסטראבלאט

לאדז דינסטאג, 16 סעפטעמבער 1919 (פ׳ נצבים כ״א אלול תרע״ט). | רעדאקציע און אדמיניסטראציע פעטריקאדער 44. | [illegible]

אינצידענט מיט אמב: מארגענטוי

מאהילעוו, וויטעבסק און פאלאצק ווערען עוואקואירט

לאָדזשער פרעסע. ער פירט איין אין טאָגעבלאָט די זעלבע רובריקן, וואָס אין די אייראָפּעאישע צייטונגען. ער באַמיט זיך אָבער, אַז אויך דער ספּעציעל־יידישער טייל זאָל זיין אינטערעסאַנט. ער ציט צו די יידישע שרייבער פון לאָדזש און זיי פילן זיך אין דער צייטונג ווי אין דער היים.

עס וועט זיין דעריבער ריכטיק אָנצורופן דאָס לאָדזשער טאָגעבלאָט „די קוזשניע" פון דער יידישער ליטעראַטור אין לאָדזש.

אין דער צייטונג האָבן געהאַט זייער סטאַבילן אַרבעטס־וואָרשטאַט אַלע לאָדזשער שרייבער, עלטערע, יונגערע און אויך אָנפאַנגער.

מיר געפינען דאָרטן די ערשטע לידער און אויך פּראָזע פון יצחק קאַצענעלסאָן אין יידיש.

עס שרייבט דאָרט זוסמאַן סעגאַלאָוויטש, וואָס האָט חוץ לידער און דערציילונגען אויך יעדן פרייטאָג גערדוקט „וואָך־גראָמען", אונטערן נאָמען סוועגאַלאָוויטש האָט פון די לידער און דערציילונגען אַרויסגע־געבן זיינע ערשטע ביכער „וועג די זון פאַרגייט".

משה בראָדערזאָן, וואָס האָט אין יענע יאָרן געאַרבעט אַלס בוכהאַלטער אין דער זיידל־פאַבריק פון גראָווע, האָט זיינע ערשטע לידער געדרוקט אין לאָדזשער טאָגעבלאָט. טיילן דערפון זיינען אַריין אין זיין ערשטן ביכל „שווארצע פליטערלעך" [לאָדזש, 1913]. ער דרוקט אויך הומאָריסטישע לידלעך, אונטערן נאָמען „בראָדער זינגער".

הערשעלע האָט דאָרט פאַרעפנטלעכט די בעסטע פאָלקסטימלעכע לידער פון זיין ערשטן בוך „הערשעלעס לידער", אויך הומאָריסטישע, אונטער די נעמען „א שרעטעלע", „געראַן־גרויס" און לאָדזשער בילדלעך, אונטער די נעמען „א שאלטיק", „קנאַפּזאַרגער" א"א.

צבי כהן, וואָס האָט געאַרבעט פון ערשטן טאָג אָן אַלס זשורנאַליסט, דרוקט דעמאָלט די קליינע שטימונגס־בילדער, וואָס זיינען שפּעטער אַריין אין זיין ערשטן בוך „פון טיפן האַרצן", און אויך זיין יידישע איבערזעצונג פון זיין העברעאיש בוך משלים „בתבל".

עס איז דאָרט א שטענדיקער מיטאַרבעטער ב. עפּעלבוים, וואָס איז דעמאָלט נאָר וואָס געקומען קיין לאָדזש פון קליינעם שטעטל טשיזשעוו. דער רעדאַקטאָר, אוגער, האָט אויפגענומען עפּעלבוימען, וואָס איז דאָן געווען א חסידישער בחור און לאַנג געקליידט, מיט וואַרעמקייט און אים אפילו געדרוקט צוויי מאָל אין אייר פרייטאָג־נומער.

אויך דער דיכטער י. ה. ראַדאָשיצקי, וואָס האָט ערשט אָנגעהויבן שרייבן, האָט דאָרט געהאַט א פריי אָרט וואו זיך צו דרוקן. זיינע לידער פון יענער צייט געפינען מיר אין זיין ערשטן ביכל „אין דער שטיל" [לאָדזש, 1909], ווי אויך זיינע פאַבלען און קינדער־לידער א"נ „ראַדאָ־ראַדאָ".

עס דרוקט דאָרט אויך בילדלעך י. מ. פליאט, אויך אונטערן נאָמען „אלמוני".

ישראל טאַבאַקסבלאָט פאַרעפנטלעכט דאָרט פעליעטאָנען, אויך אונטערן נאָמען „א טאַבאַקשקעטעלע", אויף לאָדזשער טעמעס;

א. פּערלמוטער — פעליעטאָנען;

בן אברהם סאָכאַטשעווסקי — פון די ערשטע לאָדזשער דיכטער — האָט איידער ער איז געפאָרן אַרבעטן אין דער לאָנדאָנער די צייט געדרוקט זיינע לידער און קורצע דערציילונגען אין לאָדזשער טאַגעבלאַט, וואָס ער האָט אַריינגעגעבן אין זיין בוך „לידער" [לאָנדאָן, 1921].

עס האָבן דאָרט אויך געשריבן: אַ יונגער דיכטער, אליהו ווינאָגראַד, וואָס איז פון רוסיש אַריבער צו יידיש;

וואָלף געלבאַרט, דער ברודער פון קאָמפּאָזיטאָר מיכל געלבאַרט, וואָס האָט ביי אוגערן אָנגעהויבן צו דרוקן זיינע נאָוועלן;

משה טאָלטשין, וואָס האָט שפּעטער מיטגעאַרבעט אין „פאָרווערטס";

און געצל אייזנער, וואָס איז געווען דער נייעס־צושטעלער און רעפּאָרטער.

אין לאָדזשער טאַגעבלאַט האָבן זיך אויך געדרוקט די העברעאישע שרייבער יצחק בערקמאַן, וואָס האָט זיין ארץ־ישראל־רייזע באַשריבן און געדרוקט אין יידיש;

צבי מאַסליאַנסקי, דער באַקאַנטער מטיף, וואָס האָט זיינע בילדער פון דער רוסיש־יאַפּאַנעזישער מלחמה און אויך זיין באַרימטע דערציילונג „לייבל שמש אין קריג" געדרוקט אין לאָדזשער טאַגעבלאַט. און כמעט אַלע אַלטע העברעאיש־יידישע שרייבער, ווי עזרא גאָלדין, אבנר שטיין, יששכר שוואַרץ, א. ח. גאָלדין, מיט זיין סעריע יידישע אַרטיקלען וועגן דער וואָלאָזשינער ישיבה, צבי זילבערצווייג [דער פאָטער פון זלמן זילבערצווייג] און אַנד'.

די הויפּט זשורנאַליסטישע אַרבעט, אונטער אוגערס דירעקטע אָנוויי־זונגען, פלעגן מאַכן לאַזאַר קאַהאַן און זיין ברודער ישראל קאַהאַן, וואָס האָבן געשריבן אונטער פאַרשיידענע נעמען, דערהויפּט אונטער די אינ־ציאַלן לאַזאַר ק., ל. ק. און לאַזאַר י. [ישראל קאַהאַן].

וועגן די צוויי ברידער קאַהאַן לוינט זיך ברייטער אָפּצושטעלן.

לאַזאַר קאַהאַן, דער זון פון איידקונער רב, האָט געהאַט חוץ זיין איירא־פּעאישע בילדונג, וואָס ער האָט באַקומען אין דער היים [אין קורלאַנד], אויך די יידישע דערציאונג פון זיין פאָטער, דעם רב. זי האָט אויף אים געווירקט זיין גאַנץ לעבן. לאַזאַר קאַהאַן האָט בכלל קיין מאָל נישט געהאַט קיין פּריוואַט לעבן. תמיד פאַרנומען אין שרייבן, און אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכקייט (צוערשט אַלס טעריטאָריאַליסט און שפּעטער אַלס פאָל־קיסט) האָט ער מיט אַלץ, וואָס ער האָט נאָר געקענט, מיטגעהאָלפן ביים בויען דאָס יידישע קולטור־לעבן אין לאָדזש. אין יענער צייט איז ער חוץ אין טאַגעבלאַט און אין וואַרשעווער מאָמענט געווען טעטיק אין „דראַמע און מוזיק" — אַן אינסטיטוציע, וואָס האָט אַרויסגעגעבן פיל באַגאַבטע יידישע קינסטלער און אַקטיאָרן. לאַזאַר קאַהאַן — אוגערס רעכטע האַנט — האָט טאַקע אין דער צייט, ווען אוגער איז געווען אויף אורלויב, אָדער אויף ציוניסטישע קאָנגרעסן אין אויסלאַנד, גענומען זאַכן פון די יונגע און אַזוי אַרום זיי מדריך געווען און אַריינגעפירט אין דער ליטעראַטור.

אוגער האָט זיך אָבער נישט באַגנוגנט בלויז מיט די לאָדזשער שרייבער, נאָר אויך צוגעצויגן צו דער צייטונג: שלום עליכמען, דוד פרישמאַן, מענ־דעלען, יעקב דינעזאָן, מ. ספּעקטאָר און, פון צייט צו צייט, אפילו פּרצן אַליין.

בכלל האָט אוגער געהאַט זיין אייגענעם דרך אין דער צייטונג. אַליין אַ געוענדיקטער פון די אוניווערסיטעטן פון קעניגסבערג [פילאָלאָגיע] און שאַרלאָטענבורג [טעכנאָלאָגיע], האָט ער געוואָלט דורך דער צייטונג געבן בלוט און פלייש זיינע אידעען. אַ הייסער ציוניסט, האָט ער דאָך זייער ליב געהאַט און זיך אייגנעשטעלט פאַר יידיש. (באַקאַנט איז זיין מאמר אין פרייַנד אין 1912 — יוביליי־נומער — „נעבעך יידיש", אַז אפילו די הייסטע חסידים פון יידיש, וואָלטן זיך געקענט אונטערשרייבן אויף זיינע אויספירן.) ער האָט מער ווי אין מאָל געהאַט אויסצושטיין מצד זיינע אפּיטרופּסים, די ציוניסטישע פירער פון לאָדזש, פאַר זיינע „גלותדיקע" איינשטעלונגען. ער האָט צוגעצויגן צו דער צייטונג אויך די דעמאָלטיקע יונגע שרייבער: שלום אַש, רייזען, ווייסענבערג, מאַסטבוים, אנכי, פ. בימקאָ, משה סטאָווסקי, ב. אויערבאַך און כמעט אַלע, וואָס זיינען געווען שעפּעריש אין דער נייער יידישער ליטעראַטור.

כדי צו פאַרשענערן די צייטונג האָט אוגער אויך געזומען פון די ערשטע בילדער פון די לאָדזשער יונגע מאָלערס און מיט זיי באַצירט די צייטונג. אַזוי געפּינען מיר דאָרט לאָדזשער טיפּן און בילדער פון משה מענדזשיצקי, אַדאָלף בערמאַן און די קאַריקאַטורן פון אַרטור שיק און משה ווילענסקי.

אַ באַזונדער אויפּמערקזאַמקייט האָט אוגער אַרויסגעווייזן דעם יידישן טעאַטער. וועגן יעדער נייַ געשפּילטער פּיעסע פלעגט ער דרוקן רעצענזיעס.

ער האָט נישט אָנגעטרויט שרייבן רעצענזיעס קיין פּשוטן מעלאָמאַן, נאָר צוגענומען פּאַרן טאָגעבלאַט דעם רעצענזענט פון דער דייטשער צייטונג, דעם ד״ר פּאָלק, און יענער האָט געשריבן אין יידיש זיינע מוזיקאַלישע באַריכטן פון די קאָנצערטן. אויך איבער יידישע קאָנצערטן פלעגן אין יענער צייט שרייבן פאַר דער צייטונג דער דיריגענט לעאָ קאָפּף, שפּעטער ד״ר ל. פּריבולסקי, און וועג ד״ר פּריבולסקי איז געשטאָרבן, האָט געשריבן דער לאָדזשער באַקאַנטער מוזיקאַלאָג העכט (אויך א״נ האַרי פּייק).

אין יאָר 1912־1913 בעת די באַקאַנטע לאָדזשער רבנים־וואָלן, וועג דאָס לאָדזשער טאָגעבלאַט האָט, להיפוך צו זיין ציוניסטישער אידעאָלאָגיע, געפירט די וואָל־קאַמפּאַניע פאַרן ראַדאָמער רב ל. טרייסטמאַן (אגב האָט דער ראַדאָמער רב טרייסטמאַן אַליין אויך געהאַט צוויי זין פּאָעטן און וויסנשאַפטלער, וואָס האָבן געשריבן אין יידיש און העברעאיש: שלום טרייסטמאַן, וועלכער האָט זיך אונטער זיינע לידער אונטערגעשריבן שלום ט., געדרוקט אין די לאָדזשער ליטעראַרישע אויסגאַבעס און אין טאָגע־בלאַט, שפּעטערדיקער רב פון פינלאַנד, איצט אין ישראל, מיטאַרבעטער פון „לעצטע נייעס", און הרב שמחה טרייסטמאַן, דער געלערנטער און גרויסער בעל־הרוח, דער אַריענטאַליסט און קענער פון יודאַיקאַ, וואָס האָט אויך

געשריבן אין ביידע שפראַכן — אומגעקומען אין לעצטן חורבן), האָבן אַ גרויסע ציוניסטישע און מזרחיסטישע פירער צוזאַמען מיט די אַלעקסאַנדערער חסידים, וואָס האָבן געשטיצט די קאַנדידאַטור פון קאַלישער רב ליפשיץ, געגרינדעט אַ צווייטע יידישע טאָגצייטונג.

די צייטונג, וואָס האָט זיך געפונען אין דער דרוקעריי פון א. י. אָסטראָווסקי, אויף פּיעטריקאָווער 66, האָט געהייסן דאָס לאָדזשער מאָרגענ־בלאַט און געהאַט צוויי רעדאַקטאָרן: ד״ר יהושע גאָטליב, וואָס האָט אין לאָדזש אָנגעהויבן זיין רעדאַקטאָר־קאַריערע און ד״ר אַלעקסאַנדער קאָפּעל [ד״ד מוקדוני], וואָס האָט דאָרט געדרוקט חוץ זיינע זשורנאַליסטישע און טעאַטער־פעליעטאָנען אויך לייכטע הומאָרעסקעס.

אין דער רעדאַקציע פון נייעם מאָרגענבלאַט האָבן געאַרבעט: דער ריגער שריפטשטעלער מ. לאָזאַרסאָן, וואָס האָט געשריבן די אַרטיקלען און אויך פעליעטאָנען אונטערן נאָמען „עגא״; דער יידיש־העברעאישער שרייבער עזרא גאָלדין, וואָס האָט געדרוקט פאַרשיידענע נאָוועלן און אויך מאמרים, און ב. פּאַרעצקי, וואָס האָט, חוץ רעפּאַרטאַזש, אויך געדרוקט זיין אַרבעט וועגן לאָדזש און לאָדזשער יידן.

אין נייעם מאָרגענבלאַט האָבן זיך צום ערשטן מאָל געדרוקט אין דער אָפּטיילונג „דער קיבעצער״ (וואָס עס האָט רעדאַקטירט דער דעמאָלט יונגער י. מ. נייַמאָן) — פּנחס קאַץ. ער האָט דאָרט געדרוקט לידלעך און וויצן אונטערן נאָמען שפּרינגקאַץ. פּנחס קאַץ האָט אין יענע יאָרן געוואויגט מיט זיינע עלטערן אין לאָדזש און געאַרבעט ביי ווענבעריי און ערשט אין אַ צייט אַרום האָט ער זיך אָנגעהויבן דרוקן אין די וואַרשעווער וויצן־בלעטער און אין הינט.

אַ גאַר נאָענטער מיטאַרבעטער איז אויך געווען ש. י. לייזעראָוויטש, באַקאַנט אַלס איזידאָר לאָזאַר, וועלכער האָט, חוץ זיינע פּאָעמען און מעשהלעך אויף יידיש־היסטאָרישע טעמעס און פעליעטאָנען, אויך געפירט די ספּע־ציעלע קינדער־אָפּטיילונג — די ערשטע פון דעם מין אין אַ יידישער צייטונג. דער הויפּט־בעל־דעה, אָבער, איז געווען דער לאָדזשער מזרחי־טוער און יידיש־העברעאישער שרייבער משה העלמאַן, וואָס האָט געדרוקט אַרטיקלען אויף יידיש־נאַציאָנאַלע און ציוניסטישע טעמעס, אויך פעליע־טאָנען און זיינע באַקאַנטע „אַראַבישע מעשהלעך״. משה העלמאַן איז געווען דער הויפּט־אַקציאָנער און געלט־געבער פאַר דער צייטונג.

צווישן די מיטאַרבעטער פון נייעם מאָרגענבלאַט געפינען מיר אויך די באַקאַנטע שרייבער דוד פרישמאַן, מ. ספּעקטאָר און ז. וועגדראָף.

אין דער צייטונג האָט אויך זיך אָנגטוויקלט אַ נייער נאָכוואָוקס. דאָרט איז געווען אַ גאַר אָפּטער גאָסט — יחזקאל־משה נייַמאָן, וואָס האָט געדרוקט זיינע ערשטע געשליפענע פעליעטאָנען און לידער אויף הומאָריסטישע טעמעס אונטערן נאָמען „אַ פויגעל״. י. מ. נייַמאָן, דער שפּעטערדיקער גלענצנדיקער פעליעטאָניסט, דיכטער און דראַמאַטורג, מיטאַרבעטער פון נייעם פאָלקסבלאַט און הינט, איז אויך געווען אַ מיטגרינדער פון דער

לאָדזשער „יונג־יידיש"־גרופּע און געדרוקט זיך אין אַ טייל נומערן פון זשורנאַל. ער האָט אַרויסגעגעבן אַ דראַמע מיט אַ פאַלקסטימלעכן שורש. אין די מלחמה־יאָרן איז ער געווען אין ווילנע און פון דאָרטן, אין אָנהייב 1941, געפאָרן קיין ארץ־ישראל, געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער פון „דבר" — די טאָגצייטונג פון דער הסתדרות. ער איז געשטאָרבן אין 1957.

אויך אַ גאָר יונגער דיכטער אלימלך שמולאָוויטש האָט זיינע ערשטע טריט געשטעלט אין מאַרגענבלאַט. א. שמולאָוויטש, אַ זון פון אַ לאָדזשער פאַבריקאַנט, איז געווען באַקאַנט אין לאָדזש, ווי אייגער פון די אינטימע פריינד פון יצחק קאַצענעלסאָן. אונטער יצחק קאַצענעלסאָנס השפּעה האָט ער אָנגעהויבן שרייבן, צוערשט העברעאיש, דערנאָך בלויז יידיש. ער איז אויך געווען אייגער פון דער יונג־יידיש־חברה און הגם ער איז לעצטנס געווען אַ פאַבריקאַנט, דאָך האָט ער דאָס שרייבן נישט אויפגעגעבן. ער האָט אַרויסגעגעבן אַן אייגנאַרטיק בוך „עמיץ־ער", וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין פאָעטישער פּראָזע. די לעצטע יאָרן פאַרן חורבן האָט ער געשריבן דראַמעס, אָבער זיי נישט געדרוקט. ער איז געווען די ערשטע צייט אין לאָדזשער געטאָ, שפּעטער — אין ווארשע. זיין גורל איז נישט באַוואוסט.

דאָרט האָט אויך געדרוקט זיינע ערשטע ליטעראַרישע און זשורנאַליסטישע אַרבעטן דער לאָדזשער שרייבער „כאַציק" — שמעון שפּיגעל, וואָס האָט פאַר דער צייטונג איבערגעזעצט נאָוועלן פון דער וועלט־ליטעראַטור.

שפּיגעל, דער שפּעטערדיקער מיטאַרבעטער פון היינט, איז געווען אַ קענער פון אַ סך שפּראַכן. ער האָט דער ערשטער איבערגעזעצט וואָלטערס באַרימטע „פילאָסאָפישע דערציילונגען".

אין נייעם מאַרגענבלאַט איז אויך אַנטדעקט געוואָרן אַ צווייטער יידישער קאַריקאַטוריסט, וואָס האָט אויך צו די צייכענונגען צוגעשריבן אייגענע לידלעך. דאָס איז געווען דער מאָלער ניסענהויז־דענדי, וואָס איז שפּעטער אַוועק קיין ארץ־ישראל. אין אַמעריקע איז ער געווען באַקאַנט ווי דער מאָלער „חיים", וואָס האָט געדינט משה נאַדירן צו אַ סך טעמעס פאַר זיינע פעליע־טאָנען. אויך דער מאָלער משה האַנעמאַן האָט דאָרט געצייכנט זיינע ארץ־ישראל־בילדער.

אַ שטיקל ראָל האָט אין מאַרגענבלאַט געשפּילט מאָטעלע פראַנקענטאָל, דער שפּעטערדיקער מחבר פון צען אייגאַקטערס. ער האָט דאָרט געדרוקט זיינע „לאָדזשער בילדלעך". מאָטעלע פראַנקענטאָל איז געווען אין לאָדזש אַ שם־דבר. תמיד פאַרנומען מיט ליטעראַרישע געשעפטן, האָט ער נאָר געלעבט דערמיט. אַ זון פון אַ גרויסן הויז־אייגנטימער, אַ יורש פון אַ פאַרמעגן, האָט ער אַלץ אַרייגעלייגט אין „ליטעראַטור", וואָס דאָס האָט געמיינט: זיינע דראַמעס. הגם זיי האָבן קיין מאָל נישט זוכה געווען אָנערקענונג, האָבן זיי דאָך זיך באַוויזן אויף דער לאָדזשער יידישער ביגע. מאָטעלע האָט אויך דערינען אַרייגעפאַקט זיין געלט. פראַנקענטאָל האָט אויך אין די דרייסיקער יאָרן באַאַרבעט עליזע אָרזשעשקאָוואָס ראָמאַן „מאיר יוזעפּא־

וויטש" פאַר דער בינע, וואָס האָט צום ערשטן מאָל אים געגעבן אַ ביסל אָנערקענונג. ער האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ „געזעלשאַפטלעכן לעקסיקאָן" פון לאָדזשער יידישע פּערזענלעכקייטן און האַרט פאַר דער מלחמה — אַ חודש־זשורנאַל „גרינע בלעטער". ער איז געווען טעטיק אין לאָדזשער פאַראיינען פון האַנטווערקער מיט אַ פּאָלקיסטישער באַפאַרבונג, געווען אַ מיטגליד פון לאָדזשער פּאָלקיסטישן ראַט, אויך מיטגעאַרבעט אין די אויסגאַבעס פון דער פּאָלקס־פּאַרטיי: „דאָס פּאָלק" (לאָדזש — וואַרשע), וואו י. י. זינגער איז געווען אַ צייט דער ליטעראַרישער רעדאַקטאָר. אין לאָדזשער געטאָ איז ער געווען אַ שטאַרקער קעמפער קעגן רומקאָווסקין און געליטן הונגער. פון הונגער איז ער משוגע געוואָרן. ער איז געשטאָרבן אין 1943 אין לאָדזשער געטאָ.

צו יענער צייט [סוף 1912] איז אין לאָדזש געווען טעטיק אַ יונגע קינסטלער־גרופּע אונטערן נאָמען „מחמדים", צו וועלכער עס האָבן געהערט שרייבערס, מאָלערס און מוזיקערס, וואָס האָבן אין 1913 אַרויסגעגעבן אין לאָדזש אַ זשורנאַל פאַר ליטעראַטור און קונסט. איינער פון דער גרופּע איז דער באַקאַנטער מאָלער און קונסט־קריטיקער יצחק ליכטענשטיין, איצט אין ניו־יאָרק.

מיטן אויסבראָך פון דער מלחמה, דעם ערשטן אויגוסט 1914, איז דאָס לאָדזשער יידישע געזעלשאַפטלעכע און ליטעראַרישע לעבן אינגאַנצן איבער־געריסן געוואָרן. טייל שרייבער, ווי סעגאַלאָוויטש, בראָדערזאָן און אַ גרויסער טייל פון די מיטאַרבעטערס פון נייעם מאָרגענבלאַט האָבן פאַרלאָזן לאָדזש. די צייטונג האָט זיך אויפן צווייטן טאָג מלחמה אָפּגעשטעלט און די שרייבער זיינען געבליבן אויף דער גאַס.

דאָס לאָדזשער טאָגעבלאַט איז נאָר אַרויס פון צייט צו צייט, ווייל די דייטשע אַרמיי איז שוין דעם 6טן אויגוסט געווען אויף אַ „שפּאַציר" אין לאָדזש. אוגערס פּאָזיציע אין דער צייטונג האָט געמוסען זיך וואַקלען, צוליב זיין אויסגעשפּראָכן רוסישער אָריענטאַציע, און צום סוף האָט ער געמוזט אַוועק פון דער צייטונג און אפילו זיך באַהאַלטן, ווייל די דייטשן האָבן אים געזוכט. בכלל איז שוין אין יענע טעג געווען אַ פּירוד הלבבות צווישן די יידישע געזעלשאַפטלעכע טוערס. די דייטשן האָבן באַלד אין די ערשטע טעג מלחמה פון צעפּעלינען אַראָפּגעוואָרפן יידישע און העברעאישע פלוג־בלעטלעך „צו די ברידער יידן", וואו זיי האָבן זיך דערקלערט אַלס יידן־פרייַנד און גערופן די יידן צו קעמפן, צוזאַמען מיט זיי, קעגן דער רוסישער אַנטיסעמיטישער רעגירונג. אויך האָבן די דייטשן צוגעזאָגט „רעכט פאַר יידן אויסצולעבן זיך נאַציאָנאַל". און כאָטש די דייטשן זיינען ווידער אַוועק פון לאָדזש און ערשט צוריק פאַרנומען לאָדזש סוף דעצעמבער 1914, איז ישעיה אוגער שוין נישט צוריקגעגאַנגען אַרבעטן אין טאָגעבלאַט און זיין אָרט האָט פאַרנומען ישראל קאָהאַן.

אונטער ישראל קאָהאַנס רעדאַקציע האָט אָבער די צייטונג אָנגעוואוירן איר פּנים און כאַראַקטער. די לעזער האָבן זי אויפגעהערט צו קויפן. דאָס האָט דערפירט דערצו, אַז זי האָט זיך אינגאַנצן אָפּגעשטעלט.

שפּעטער, סוף דעצעמבער 1914, ווען די דייטשן זיינען אַריין אין לאָדזש, האָבן זיי פּאַר דער אַנטי־דייטשער שטעלונג פּאַרמאַכט אויף איבער אַ יאָר דאָס לאָדזשער טאַגעבלאַט. אָנהייב 1916, נאָך לאַנגע באַמיאונגען, האָט אוגער ווידער איבערגענומען די צייטונג. אוגער האָט, אָבער, נאָר געשריבן איבער יידישע און ציוניסטישע פראַגעס און איבערן יידישן טעאַטער. וועגן פּאָליטיק האָט ער אויפגעהערט צו שרייבן, כאָטש ער האָט נאָך אַלץ געגלייבט אין דייטשלאַנדס מפּלה.

אָנהייב יאַנואַר 1915, עטלעכע טעג נאָך דעם ווי די רוסישע אַרמיי האָט פּאַרלאָזן לאָדזש און די דייטשן האָבן זיך נאָך נישט געהאַט גוט פּאַר־פעסטיקט, איז דערשינען אַ יידישע צייטונג. דאָס איז געווען דער לאָדזשער אַרבעטער, אַרגאַן פון „בונד" אין לאָדזש. די צייטונג, וואָס איז דערשינען אָן דער דערלויבעניש פון דער דייטשער מאַכט, האָט געברענגט צום אויס־דרוק די שטעלונג פון בונד צו דער געענדערטער פּאָליטישער סיטואַציע; זי האָט אָנגעשלאָגן שאַרפע אַנטי־מלחמה־טענער, וואָס האָבן אַרויסגערופן קעגן זיך דעם צאָרן פון דער דייטשער מיליטער־מאַכט. די צייטונג איז פּאַרוועכט געוואָרן צו פּאַרשפּרייטן, נאָר די מיטגלידער פון „בונד" האָבן זי, אין צוויי טויזנט עקז, פּאַרשפּרייט אומלעגאַל איבער דער גאַנצער שטאָט.

די רעדאַקציע איז באַשטאַנען פון מ. ד. אגוז — צו יענער צייט געווען אין לאָדזש אַ פּאַרשטייער פון צ"ק פון „בונד" אויף די פּוילישע געביטן; חיים לייב פאָזנאַנסקי — דער שפּעטערדיקער בונדישער ראַטמאַן פון לאָדזשער שטאָטראַט, באַקאַנט פון זיין בוך „מעמואַרן פון אַ בונדיסט" און קאָרעספּאָנ־דענט פון די לעבענס־פראַגן און פּאָלקסצייטונג, א"נ ראַן, און ראַטמאַן ישראל ליכטענשטיין. אין דער צייטונג האָבן זיך אויך באַטייליקט: אברהם שמויש — היינט אין ניו־יאָרק; דוד שוואַרצמאַן — „לעאָן" — שפּעטער אַוועק צו די באָלשעוויקעס און אינגאַנצן פאַרשוואונדן פון דער פּאָליטישער אַרענע; אַדוואָקאַט משה אַנדערס — פאָרזיצער פון לאָדזשער „בונד" בעת דער דייטשער אָקופּאַציע, וואָס איז שפּעטער אַוועק קיין רוסלאַנד און געווען אַ פּראָקוראָר ביי די באָלשעוויקעס, זיין סוף איז נישט באַקאַנט; און דער יונגער מאָלער־אַרבעטער שמואל מילמאַן — שפּעטערדיקער בונדישער ראַט־מאַן און מיטאַרבעטער פון בונדישע צייטשריפטן, איצט אין ניו־יאָרק און טעטיק אין אַמעריקאַנער „אָרט".

אָבער מער ווי איין מאָל איז די צייטונג נישט דערשינען.

צו יענער צייט איז די לאַגע אין לאָדזש געווען אָן אומקלאָרע. דער פּראַנט איז נאָך געווען נאָענט און וואָרשע איז נאָך געווען אין רוסישע הענט. אָבער דער לאָדזשער יידישער קיבוץ, וואָס איז געווען אָפּגערישן אי פון וואָרשע און אי פון וועלכן עס איז צענטער, האָט זיך גענייטיקט אין אַ יידישער צייטונג, וואָס זאָל באַדינען דאָס געזעלשאַפטלעכע און קולטור־לעבן פון יידישן לאָדזש. אָבער עס איז נישט געווען ווער ס'זאָל עס רעאָליזירן.

אוגער, וואָס איז אַלץ נאָך געבליבן ביי זיין דייטש־פיינדלעכער אָריענ־

טאַציע, האָט זיך געהאָט אָפּגעזוכט אין אַ זייט. ער איז נאָר געווען טעטיק אין אינערלעך ציוניסטישע ענינים: דער גרינדונג פון „בית עם", דעם ציוניסטישן פאָלקס־אוניווערסיטעט און אויך אַרום דעם נייעם יידישן טעאַטער, וואָס האָט זיך אין יענע טעג געשאַפן. אין יענער צייט האָט אוגער געשריבן זיינע באַקאַנטע ביכער איבער די מאַלעריי־ען פון רעמבראַנד און וועגן דעם מאָדערנעם טעאַטער.

רעדאַקטאָר לאַזאַר קאַהאַן און זיינע מיטארבעטערס

פלוצעם איז געקומען אַ סענסאַציע: אַ יידישע, גרויסע טאָגצייטונג אין לאָדזש! עס איז געווען דאָס לאָדזשער פאָלקסבלאַט און איר רעדאַקטאָר איז געווען דער אַמאָליקער הויפט־מיטאַרבעטער פון לאָדזשער טאָגעבלאַט — לאַזאַר קאַהאַן.

דאָס לאָדזשער פאָלקסבלאַט, וואָס איז געדרוקט געווארן אין דער דייטשער מלוכה־דרוקעריי, איז אין ערשטן מאָמענט נישט געווען צום האַרצן דעם רוב פון דער לאָדזשער ליטעראַרישער און קינסטלערישער משפחה, צוליב איר אָפענער פראָ־דייטשער איינשטעלונג. אָבער ביסלעכווייז האָבן אַ גרופּע שרייבער, טייל צוליב פרנסה און טייל צוליב די רוסישע צאַרישע גרויל־טאַטן קעגן דער יידישער באַפעלקערונג (די באַקאַנטע גזירות פון ניקאָלאַי־ניקאָלאַיעוויטש, וואָס האָט פאַרטריבן די יידישע באַפעלקערונג פון די געביטן לעבן די פראָנטן און אַנדערע גזירות), אָנגעהויבן מיטצוארבעטן אין דער צייטונג.

לאַזאַר קאַהאַן האָט באַנייט די אַלטע באַקאַנטשאַפטן מיט דער שרייבע־רישער וועלט און אים איז געלונגען צו באַווייזן, אַז ער איז נאָר אויסן יידישע אינטערעסן און ער גיט יעדן שרייבער אַ פרייַע מעגלעכקייט צו זאָגן זיין מיינונג אין יידישע פראָגעס.

אַזוי איז לאַזאַר קאַהאַנען ביסלעכווייז געלונגען צו ברענגען אַלס מיט־אַרבעטערס פון פאָלקסבלאַט אַ טייל פון אַלטן לאָדזשער טאָגעבלאַט (י. מ. פליאַט, צבי כהן, פישל בימקאָ, ישראל קאַהאַן, דעם רעפאָרטער ראָזענפעלד) און אויך אַ גאַנצע רייַ נייַע מיטאַרבעטערס.

אין יענע טעג האָט צבי כהן אָפּגעדרוקט אין לאָדזשער פאָלקסבלאַט זיינע דערציילונגען, וואָס זיינען שפּעטער אַריין אין די צוויי ביכער „דאָס שוואַרצע בוך". די נאָוועלע, געבויט אויף פאַקטן פון יידישן צער אין די מלחמה־טעג הינטערן רוסישן פראָנט, האָבן דערציילט וועגן קידוש־השם פון די יידישע „טעלעפאָן־היטערס", פון יידישע רבנים, וואָס האָבן אָפּגעגעבן זייערע לעבנס צו באַשיצן דאָס לעבן פון זייערע עדות אא"וו.

לאַזאַר קאַהאַן האָט אויך צוגענומען אַלס אַ שטענדיקן מיטאַרבעטער דעם שריפטשטעלער ה. ל. זשיטניצקי, וועלכער האָט אָנגעהויבן צו דרוקן אין דער צייטונג „דעם זיידנס הייזל", וואָס האָט זשיטניצקין אַרייַנגעפירט אין דער יידישער ליטעראַטור. אַזוי האָט ער געקענט אַוועקווארפן זיין

פֿאָסטן פון אַ העברעאישן לערער אין זיין שטעטעלע לאָסק און זיך אַריבער־ציען קיין לאָדזש. אין לאָדזשער פֿאַלקסבלאַט האָט זשיטניצקי אָפּגעדרוקט דאָס גאַנצע בוך און אויך אַ גרויסן טייל פון זיין צווייט בוך.

צו יענער צייט געהערט אויך די שטענדיקע מיטאַרבעט אין פֿאַלקס־בלאַט פון אַזאַ קרעפטיקן טאַלאַנט ווי פישל בימקא, וועלכער האָט פון זיין שטעטל קעלץ צוגעשיקט אין פֿאַלקסבלאַט זיינע נאָוועלן און זיינע „בריוולעך פון קראטשיקראך", וואָס אין זיי האָט ער אויף אַ הומאָריסטישן אופן אָפּגע־לאַכט פון די דייטשע מושלים און פון זייערע מעשים אין פוילן. און כאָטש לאַזאַר קאַהאַן האָט גוט פֿאַרשטאַנען וועמען בימקא מיינט, און עס האָט לאַזאַרן געקענט קאָסטן חוץ זיין רעדאַקטאָר־פּאָסטן אויך עפּעס מער... פֿאַרט מלחמה־צייט געווען, דאָך האָט לאַזאַר קאַהאַן גערן געדרוקט בימקאס זאַכן. שפּעטער האָט בימקא אָנגעשריבן זיין דראַמע „גנבים" און די אַנדערע קינסטלעריש דראַמעס און דערציילונגען, וואָס האָבן אים באַרימט געמאַכט [„גנבים" איז צום ערשטן מאָל געשפּילט געוואָרן פון דער ווילנער טרופּע אין לאָדזש].

אין לאָדזשער פֿאַלקסבלאַט האָט אויך אויסגעבריטערט זיין טאַלאַנט דער הומאָריסט י. מ. ניימאַן, וואָס איז אין אַנהייב מלחמה, אין 1914, געוואָרן אַרבעטלאָז פון זיין רעדאַקציע־פּאָסטן אין נייעם מאָרגענבלאַט. ער האָט, חוץ הומאָריסטישע לידער און קליינע פעליעטאָנען, אויך געפירט די וועכנט־לעכע הומאָריסטישע אָפּטיילונג „דער שראַפּנעל". יחיאל־משה ניימאַן איז שפּעטער געוואָרן באַרימט ווי אַ טאַלאַנטירטער דיכטער און דראַמאַטורג. זיינע לידער, געדרוקט אין די אויסגאַבעס פון די יונגע אין לאָדזש, זיינען געווען אָריגינעל. ער איז אויך געווען אייניער פון דער „יונג־יידיש"־גרופּע. זיין דראַמע, „שבת־אויבסט", אויף אַ פֿאָלקסטימלעכן מאָטיוו, האָט אים געבראַנגט אַ סך לויב.

לאַזאַר קאַהאַן האָט אויך צוגענומען אויף אַ פּאָסטן הערשעלען, וואָס איז אין די ערשטע טעג מלחמה אַנטלאָפן פון זיין „וויסילקע־אָרט" — די שטאָט קאַליש, וואו ער האָט געמוזט זיין לויט אַ פּאַראַדענונג פון דער צאַרישער מאַכט פּאַר זיינס אַ ליד, וואָס ער האָט געהאָט געדרוקט אין אַן אויסגאַבע פון די סיימיסטן. אין לאָדזש האָט הערשעלע מאַטעריעל זייער געליטן און מיט זיין אַרבעטן אין פֿאַלקסבלאַט האָט זיך פאַר הערשעלען אָנגעהויבן אַ נייע צייט פאַר שעפּעריישער טעטיקייט.

אין יענער צייט האָט אויך אָנגעהויבן צו שרייבן זיינע ערשטע לידלעך דער היינט־באַקאַנטער הומאָריסט, דער לוסטיקער פּעסימיסט [י. ש. גאָלד־שטיין], וואָס איז באַלד עולה־לגדולה געוואָרן און אָנגעהויבן דרוקן אין דער גאַנצער פּויליש־יידישער פּרעסע, געווען רעדאַקטאָר פון דער הומאָריסטישער אָפּטיילונג אין היינט און לעצטנס — אַ מיטאַרבעטער אין „פֿאָרווערטס". דער לוסטיקער פּעסימיסט האָט אויך געשריבן אַ גרויסע צאָל מאָנאָלאָגן, לידער און הומאָרעסקעס פאַר די יידישע קליינקונסט־טעאַטערן: „אָזאַזעל", „אַררט" און „יידישע באָנדע".

אין לאָדזשער פּאָלקסבלאַט איז אויך געווען אַ שרייבער דער היינט־באַרימטער שריפטשטעלער און מיטאַרבעטער פון „פּאַרווערטס", ברוך שעפּנער. ער האָט דעמאָלט אָנגעהויבן אַרבעטן ביי דער שטאָטישער כראָניק, אָבער ער האָט יעדע נאָטיץ געמאַכט מיט טאַלאַנט. אין אַ קורצער צייט אַרום איז שוין שעפּנער געווען איינער פון די בעסטע מיטאַרבעטער פון דער צייטונג און געאַרבעט ווי אַ דערפּאַרענער זשורנאַליסט אין אַלע אָפּטיילונגען. ער האָט זיך אַנטפּלעקט, דערהויפּט, ווי אַ גייסטרייכער, אייגנאַרטיקער פּעליעטאָניסט און פּובליציסט. שעפּנערס פּעליעטאָנען פון יענער צייט זיינען אויפן לאָדזשער באַדן געווען אַ נייעס מיט זייער פיינער, געשליפענער שפּראַך און דער עיקר מיט זייער קלאָרקייט, וואָס האָט געצייכנט שעפּנערס וווייטערדיקן וועג. זיין גלאַנץ־פּעריאָד האָט ער דערגרייכט אין דער וואַרשעווער פּאָלקסצייטונג, וואו ער איז געווען איינער פון די הויפּט־מיטאַרבעטערס. פון זיינע פּעליעטאָנען, אונטער לאָזאַר קאַהאַנס רעדאַקציע, ציט ער אָבער די גלייכע ליניע פון סאָציאַליסטישן, גוטמוטיקן שמייכל, וואָס גייט, נאָטירלעך, ווי פון האַרץ אַרויס און באַקומט אַן אייגנאַרטיק ליכט. שעפּנערס ביכער „אַנדערש", „לינקס" און „נאָוואָליפּיע 7" זיינען מוסטערן פון אַן אייגנאַרטיקן אויפּנעמען די וועלט. ער איז, אָבער, דער עיקר, אַ פּראָדוקט פון לאָדזשער סביבה.

אין לאָדזשער פּאָלקסבלאַט האָט, גלייכצייטיק מיט שעפּנערן, אויך אָנגעהויבן צו אַרבעטן חיים־יאַנקל בזשוסטאָווסקי, איינער פון די שפּע־טערדיקע דריי רעדאַקטאָרן פון נייעם פּאָלקסבלאַט. ער האָט, חוץ דער כראָניק און רעפּאָרטאָזש, אויך געדרוקט בילדלעך פון לאָדזשער טיפּן און הומאָרעסקעס, אונטערן נאָמען „בן חנוך". אונטער אָט דעם פּסעוודאָנים האָט ער אַרויסגעגעבן זיין ערשט בוך „מלחמה־צייט" — בילדער פון לאָדזש אונטער דער דייטשער אָקופּאַציע, וואו ער מאָלט אין אַ קרומען שפּיגל די דייטש (ווילהעלמישע) „אַרדענונג". בזשוסטאָווסקי האָט אויך געדרוקט טעאַטער־רעצענזיעס, אונטערן נאָמען „אַ שאַרפּצינגעל". זיין דראַמע „זי שפּילט וווייטער" איז אַ וווייטערדיקער עטאַפּ אין זיין שאַפן. ער האָט אויך געדרוקט עטלעכע אינאַקטערס, צו שפּילן פּאַר דראַמקרייזן. זיין לעבן איז איבערגעהאַקט געווארן דורך די דייטש רוצחים. אַ נישט קליינע שולד (כאָטש נישט קיין דירעקטע) טראָגן אויך די „טרייע דינער" פון דער סאָוועט־טישער צייט אין ביאַליסטאָקער ליטעראַטן־פּאַראיין, אין אָנהייב 1940, וואו ער איז צוזאַמען מיט משה בראָדערזאָן געוורדפט געווארן פון די יעווסעקעס, וואָס האָבן צוגעטראָגן וואו מען האָט באַדאַרפט, אַז ער און בראָדערזאָן זיינען שונאים פון אַרבעטער־קלאַס און רעדאַקטאָרן פון אַ יידיש־בורזשואַזער צייטונג. (בראָדערזאָן האָט געהאַט צו זינגען אין צו זאָגן דערפון. מען האָט אים נישט געוואָלט אָננעמען פּאַר אַ מיטגליד אין סאָוועט־טישן שרייבער־פּאַראיין. ער האָט נאָך געהאַט מזל, וואָס ער האָט זיך באַצייטנס אַרויסגעצויגן פון שרייבן, נאָר צוזאַמען מיט דזשיגאָן און שומאַכער באַנייט זיין קליינקונסט־טעאַטער און דאָס האָט אים גערעטעוועט אין יענער

צייט.) חיים־יאַנקל בזשוסטאָווסקי איז צו דער יידישער פּרעסע און ליטע־ראַטור געקומען גלייך פון אַרבעטס־וואַרשטאַט. ער האָט ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה געאַרבעט אַלס שערער פון טיכער ביי אַ גרויסער יידישער פירמע. געשטימט לינק־פּועלי־ציוניסטיש (ער איז אַ צייט לאַנג געווען אַקטיוו ביי די לינקע פּועלי ציון), וואָלט ער נישט אַוועק פון די סאָוועטן, ווען נישט מסירות קעגן אים. ער האָט דערפילט, אַז זיי וועלן אים אינגאַנצן אָפּווישן. איך האָב מיט אים אין יענע טעג געהאַט אַ שמועס וועגן דעם. זיין פּרוי מיטן זון זיינען שוין דעמאָלט געווען אין ווילנע און ער האָט דורכויס פאַרלאַנגט, זיי זאָלן צוריקקומען קיין ביאַליסטאָק. אָבער אין עטלע־כע טעג שפּעטער (ווען הלל מיימאן, דער אַלטער יידישער שרייבער און מיטאַרבעטער פון היינט, האָט געמאַכט זיין זעלבסטמאָרד־פּרואוו, נאָכן צונע־מען ביי אים דאָס רעכט אויף צו באַקומען דאָס אַרעמע מיטאָג אין דער קיך אויף סטאַריבאַיאַרסקי, וואָס האָט דעמאָלט באַטייט טויט), האָט בזשוס־טאָווסקי באַשלאָסן אַוועקצולאָזן זיך קיין ווילנע. בעת מיין טרעפן אים אין ווילנע (אָנהייב 1941), האָט ער מיר אָפּן געזאָגט, אַז ער פילט ער וועט שוין נישט אַנטרינען פון טויט...

עס האָט אויך אין לאָדזשער פּאָלקסבלאַט געאַרבעט אַלס אינעווייניקסטער מיטאַרבעטער — יאַניע שולמאַן, וועלכער איז, ווי מען האָט געזאָגט, געקומען צווישן יידן פון דער רוסישער סאָציאַליסטישער באַוועגונג און איז גאָר געווען אַ קאַראַאימער. יאַניע שולמאַן איז געווען אַן איבערגעבענער לינקער פּועלי־ציון און איז זיין גאַנצע צייט אין לאָדזש געווען פאַרבונדן מיט דער יידישער פּרעסע. זיין איבערגעבנקייט צו חברים פּען־מענטשן, האָט מען ערשט געקענט דערקענען און אָפּשאַצן אין דער ביטערער צייט פון לאָדזשער געטאָ. ער האָט, לויטן עדות זאָגן פון ירחמיאל בריקס, געהאָלפן ממש מיטן לעצטן ביסן די לאָדזשער יידישע שרייבער. ער אַליין האָט צוליב זיינע אַלטע פאַרבינדונגען געאַרבעט אויף אַ ביסל אַ בעסערן פּאָסטן און מיט זיינע „ראַציעס" האָט ער זיך געטיילט מיט די וואָס האָבן נישט געהאַט. אומ־געקומען איז יאַניע שולמאַן אין אָשוועניטשים, בעת דער ליקווידאַציע פון לאָדזשער געטאָ, אין אויגוסט 1944.

עס האָט אויך געאַרבעט א. אינפּעלד, וואָס פלעגט שרייבן בילדלעך פון די גערייכטן, א"נ אַרגוס. ער פלעגט געבן יורידישע עצות — אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ.

עס האָט געאַרבעט אין רעדאַקציע ביים איבערזעצן טעלעגראַמעס: משה גערשטיין, וואָס איז מיט לאַזאַר קאַהאַנען געווען משפּחה. ער האָט אויך געדרוקט קליינע פּעליעטאָנען און איבערזעצונגען פון דער רוסישער און אוקראַיניש־שער ליטעראַטור. משה גערשטיין איז אין אָנהייב פון דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע, וועלן די דייטשן האָבן אַרייגעלאָזט קיין רוס־לאַנד רעוואָלוציאָנערן, אויך אַוועק פון לאָדזש. מיר האָבן מער פון אים נישט געהערט, פונקט ווי מיר האָבן אין אַ צייט אַרום אויפגעהערט צו הערן

וועגן דעם יידישן לערער יוסף ראַוויז, וואָס איז אויך אין יענער צייט געפאָרן קיין רוסלאַנד.

יוסף ראַוויז, פון דער לאָדזשער יידישער לערער־משפחה, האָט אויך געשריבן קינדער־לידלעך און זיינס אַ ביכל „מעשהלעך קליינע, פאַר קינ־דערלעך שיינע" איז דערשינען אין לאָדזש.

צוזאַמען מיט אים איז אויך פאַרשוואונדן יעדע שפור פון זיין ברודער, דעם יידישן לערער און מיטגרינדער פון דער ערשטער יידישער פאָלקס־שול אין לאָדזש, שלמה־איטשע ראַוויז. אויך שלמה־איטשע האָט געשריבן. ער האָט אָבער זיינע אַרטיקלען איבער דער נייער יידישער ליטעראַטור נישט געדרוקט, נאָר זיי פאַרגעטראָגן אויף די לעקציעס אויף די אָוונטקורסן, וואָס ער האָט אויך געהאַלפן גרינדן, און אויף די פאַרזאַמלונגען, וואָס דער „בונד" פלעגט איינאָרדענען.

מרים אולינאָווער און איר שרייבער־סביבה

אין לאָדזשער פאָלקסבלאַט האָבן געהאַט אַן אָפענע טיר די לאָדזשער יונגע שרייבערס. אויך די דיכטערין מרים אולינאָווער, נאָך איידער עמעצער האָט געוואוסט אַז זי שרייבט, האָט זי עס פאַרטרויט לאָזאַר קאַהאַנען און ער איז עס געווען דער, וואָס האָט זי אַרײַנגעפירט אין דער יידי־שער ליטעראַטור. מרים אולינאָווער איז זייער פרי געוואָרן אַ יתומה און האָט זיך דערצויגן בײַ איר באָבען אין שטעטל לאַסק, לעבן לאָדזש. וועז הערש־לייב זשיטניצקי, וואָס איז געווען פון זעלבן שטעטל, האָט אָנגעהויבן זיך צו דרוקן אין לאָדזשער פאָלקסבלאַט, האָט ער מיטגענומען מרימס עטלעכע לידער. זיי זיינען לאָזאַר קאַהאַנען געפעלן געוואָרן און ער האָט זיי אָפגעדרוקט אין דער צייטונג. אין אַ צייט אַרום איז מרים געקומען קיין לאָדזש און חתונה געהאַט מיט איר קוזין וואָוטשע אולינאָווער. אַ שטיקל צייט האָט זי גע־גענען „קעסט" ביי וואָוטשעס עלטערן, וואָס האָבן געהאַט אַ קאָלאָניאַל־געווען אויף דער פיעטריקאָווער גאַס. מרים צוזאַמען מיט איר מאַן האָבן געאַרבעט אין געשעפט, דעמאָלט האָט זי אויך געשריבן אירע לידער. געוואוינט האָבן די אולינאָווערס אין זייער עלטערנס הויז אויף דזשיעלנע 11, דאָרט זיינען אויך געבוירן געוואָרן אירע ביידע טעכטער. מרים אולי־נאָווער איז געווען אָפגעהיטן רעליגיעז, געטראָגן אַ שייטל און געפירט אַ כשר, טראַדיציאָנעל הויז. איר מאַן, וואָוטשע, איז אַ צייט געווען אין דער פאַרוואַלטונג פון יידישן קליינהענדלער־פאַראיין און נאָענט צום רעליגיעזן ציוניזם [מזרחי]. אין מרימס שטוב איז תמיד געווען אַ שטילע געמיטלעכ־קייט, אַ שלווה. דער מאַן האָט זי פאַרגעטערט און זי האָט אים אָפגעצאָלט מיטן זעלבן. טראָץ דער פרומער הויז־פירונג, איז איר שטוב צו יעדער צייט, מיטן אויסנאַם פון פרייטאָג פאַרנאַכט, וועז זי האָט געדאַרפט ליכט צינדן, אָפן געווען פאַר יעדן. תמיד האָט זי מיט אַ פריי, גוטמוטיק פנים אַקעגנגעטראָגן יעדן חבר, אַ מאַן צי אַ פרוי, איר קלינגענדיקן ברוך־הבא.

פון דער צייט ווען זי האָט געהאַט איר ערשט קינד און אויפגעהערט צו אַרבעטן אין געוועלב, איז איר הויז געוואָרן אַ שטיקל בית־ועד פאַר יונגע דיכטערס, מיט וועלכע זי איז באַלד, פון ערשטן באַקאַנט ווערן, געוואָרן היימיש. מרים פלעגט ליב האָבן מען זאָל איר לייענען און אויך זי פלעגט זייער ליב האָבן צו לייענען אירע לידער פאַר חברים. אַזוי איז זי אויך געבליבן אפילו ווען איר בוך „דער באָבעס אוצר" האָט איר געברענגט די גרעסטע דערפאָלגן. זי האָט זיך אָבער דערמיט נישט געגרייסט, נאָר, ווי פריער, געפרעגט מבינות. די באַציאונג פון אַלע, אַן אויסנאַם, לאָדזשער יונגע דיכטערס איז צו מרימען געווען ווי צו אַ גוטער עלטערער שוועסטער. אַזוי איז זי געווען ביזן חורבן און אַזוי איז זי געווען בעת דער גרעסטער ביטערניש אין לאָדזשער געטאָ. אירע קינדער האָט זי דערציגן טראַדי־ציאָנעל. ביידע מיידלעך האָבן פון דער פריסטער קינדהייט געערעדט אַ פליסיקן יידיש. אויך העברעאיש האָבן זיי געקענט.

די קינדער האָבן געקענט די מאַמעס לידער אויף אויסנווייניק און, ווען עמעצער האָט נאָר פאַרלאַנגט, האָבן זיי באַלד דעקלאַמירט לידער מיטן זעלבן ניגון וואָס מרים. אַ שטיקל צייט פאַרן חורבן, האָט מרים חתונה געמאַכט איר עלטערע טאָכטער און יענע האָט זיך געגרייט צוזאַמען מיט איר מאַן צו פאָרן אין אַ קיבוץ קיין ארץ־ישראל. וואָס מיט איר און מיט דער איבעריקער משפחה איז געשען, איז נישט באַוואוסט. מרים אולינאָווער האָט פון איר משפחה מיטגעברענגט מיט זיך אין דער יידישער פרויען־דיכטונג נאָך עטלעכע דיכטערינס וואָס האָבן געוואוינט אין לאָדזש.

די דיכטערין, וועמענס לידער זי האָט אָפגעדרוקט אין ערשטן נומער „געזאַנגען", איז געווען איר קוזינקע — חנה געראַסאָן, פון מאַן: ראַבינאָוויטש. חנה געראַסאָן איז געווען אַ הייסע ציוניסטקע און אַקטיוו אין „בית עם". אירע לידער פלעגן אָנשלאָגן אַ נאַציאָנאַלן טאָן און אפילו אירע ליבע־לידער פלעגן זיין אויף ארץ־ישראל־מאָטיוון. אין חנה געראַסאָנס לידער דאָמינירט די העראָיק פון יידישן עבר און די יידישע גבורה, וואָס דאַרף קומען דורכן ציוניזם.

מרים אולינאָווער האָט האַרט פאַרן חורבן, אין 1939, געהאַט גרייט צום דרוק צוויי נייע ביכער. אייַן בוך מיט לידער און פּאָעמעס אויף מאָטיוון פון חומש און אַ בוך „כעלמער מעשיות", דערציילט אין אַ נייעם נוסח. עטלעכע מעשיות האָט זי געדרוקט אין דער לאָדזשער פּרעסע.

ביידע דיכטערינס האָבן געהאַט אַין טרויעריקן גורל: ביידע זיינען זיי אומגעקומען אין די פלאַמען פון די קרעמאַטאָריעס. וועגן דער דיכטערין מרים אולינאָווער דערציילט דער שרייבער ירחמיאל בריקס, אַז בעת איר לעצטן גאַנג פון דער לאָדזשער געטאָ, אין אויגוסט 1944, האָט זי אין אַ זאַק, צוזאַמען מיטן ביסל נייטיקסטע חפצים, אויך מיטגענומען אירע לידער. לויט ווי עס האָבן דערציילט געראַטעוועטע פון אַשוויענטשים, איז מרים אולינאָווער אויך אין די פּאָר טעג, אין אַשוויענטשים, אייַדער זי איז אום־

געקומען, געווען באַאַרגט וועגן אירע לידער, ווי וועגן אירע קינדער און איר משפחה.

מיטן מאָמענט, ווען די דייטשע אַרמיי האָט פאַרנומען וואַרשע [אויגוסט 1915], האָט לאַזאַר קאַהאַן זיך באַמיט צוצוציען צום פאָלקסבלאַט די וואַרשע־ווער יידישע שרייבער. עס איז אָבער נאָר געלונגען צו באַקומען די מיט־אַרבעט פון צוויי יונגע דיכטערס: יעקב רייזפעדער און לייב מלאך. פון דער עלטערער גענעראַציע האָט נאָר מיטגעאַרבעט דאָרט ה. ד. נאָמבערג, וואָס האָט אויך שפעטער אַליין איבערגענומען די ליטעראַרישע אָנפירונג פון וואַרשעווער טאָגעבלאַט, געגרינדעט פון דעם מאַלער הערמאַן שטרוק, וואָס איז אין יענע יאָרן געווען אַ דייטשער אָפיציר. ה. ד. נאָמבערג איז געווען דער אַנטדעקער פון לייב מלאך, וועמען ער האָט שטאַרק מקרב געווען. נאָמבערג האָט זיך אין מלאכן נישט טועה געווען, ווי מיר זען עס פון די אַלע ביכער, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט, בעת ער איז אַזוי יונג געשטאָרבן. אין יענער צייט איז נאָמבערגס מבינות געווען פאַר לאַזאַר קאַהאַנען זייער אַ סך. נאָמבערג האָט אויסגעפּועלט ביי לאַזאַר קאַהאַנען פאַר מלאכן אַ שכירות, כדי ער זאָל קענען אָוועקגיין פון דער אַרבעט ביי דער באַן־ליניע אין לוקאָווע און ער זאָל זיך קענען אין גאַנצן אָפּגעבן מיט ליטעראַרישער אַרבעט.

אַדאַנק דעם, וואָס נאָמבערג האָט מיטגעאַרבעט אין וואַרשעווער טאָגע־בלאַט, איז בעסער געוואָרן די באַציאונגען צווישן דעם טייל שרייבער, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז מען טאָר נישט מיטאַרבעטן מיט די דייטשן אין זייערע צייטונגען — און די וואָס האָבן געהאַלטן, אַז מיט דעם וואָס זיי אַרבעטן מיט אין די דייטשע צייטונגען דריקן זיי גאָר אויס זייער פּראָטעסט קעגן די אַנטיסעמיטישע מעשים פון די צאַרישע מושלים. ביסלעכווייז זיינען טייל שרייבער צוגעטראָטן מיטצוארבעטן אין די צוויי יידישע צייטונגען אין אָקופּירטן פוילן. דערמיט האָט זיך אויך איינגעשטעלט אַ קאָנטאַקט צווישן די לאָדזשער און וואַרשעווער שרייבער, וואָס האָט אויך געהאָלפן צו דער אַנטוויקלונג פון דער לאָדזשער גרופּע יונגע שרייבער.

אין אָנהייב 1916 האָבן די דייטשן נאָך לאַנגע באַמיאונגען דערלויבט צוריק צו עפענען דאָס לאָדזשער טאָגעבלאַט. זיי האָבן אויך דערלויבט, אַז אוגער זאָל צוריק ווערן דער רעדאַקטאָר פון דער צייטונג. די צייטונג האָט אָבער נישט געקענט זיך דערלויבן אויף צונעמען שרייבער, ווייל דורך דער צייט, וואָס זי איז געוואָרן פאַרמאַכט, האָט זי אָנגעווואוירן איר פּאָזיציע. אוגער האָט זיך אָבער נישט געשראָקן און ער פלעגט כמעט אַליין אויספילן דעם נומער.

אין יענער צייט הייבט דאָרט אָן מיטצוארבעטן, ווי אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער, זלמן זילבערצווייג.

זלמן זילבערצווייג האָט זייער פרי אָנגעהויבן צו שרייבן. שוין אין 1910, אַ 16 יאָריקער בחור, דרוקט ער אָפּ אין לאָדזשער טאָגעבלאַט זיין ערשטע איבערזעצונג, א"נ „סאַלאָמאָן" — יאָנוש קאָרטשאַקס אַ סקיצע. ער

דרוקט זיך אויך אין רייזענס „אייראָפּעאישע ליטעראַטור" און איז אויך שוין פאַר דער מלחמה טעטיק אין טעאַטער־קרייזן. אין טאָגעבלאַט אַנט־וויקלט ער זיין שרייבערישע אַרבעט. ער שרייבט דאָרט סיי דעם ראָמאַן און סיי די כראָניק, שרייבט פעליעטאָנען און פּאָליטישע אַרטיקלען, עס זיינען נישטאָ קיין סך שרייבער, ווייל לאָזאָר קאָהאַן האָט אַלע באַשעפטיקט אין פּאָלקסבלאַט, און עס איז אויך נישט געווען גענוג מיטלען צו קענען צאָלן שכירות... ז. זילבערצווייג שרייבט אויך אַרטיקלען וועגן יידישן טעאַ־טער, וואָס האָט אים שפּעטער דערפירט צום שאָפן זיין קרוין־ווערק, דעם לעק־סיקאָן פון יידישן טעאַטער. ער האָט איינער אַליין געשריבן און געזאַמלט די מאַטעריאַלן. מיטן „לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער" האָט זילבערצווייג געטאָן אַ פּיאָנערישע אַרבעט אויף אַ געביט, וואָס איז געווען פאַרנאַכלע־סיקט. וועג נישט זילבערצווייג, וואָלט פאָרלוירן געווארן יעדע שפּור פון הונדערטער אַקטיאָרן און שרייבער פאַרן יידישן טעאַטער. זלמן זילבערצווייג איז זיין גאַנץ לעבן געווען געטריי דער יידישער קולטור און אפילו אין זיין וואַנדערן, לטובת דעם לעקסיקאָן, האָט ער נישט אויפגעהערט צו איבער־זעצן פאַרן טעאַטער. ער איז אויך אַ צייט געווען דער ארץ־ישראל־קאָרעס־פּאָנדענט פון היינט און פון „פאָרווערטס". אויך זלמנס יונגערער ברודער, נתן, איז אַ יידישער שרייבער און אַ צייט געווען דער א"י־קאָרעספּאָנדענט פון היינט.

אין יענער צייט האָט אוגער אַנטדעקט אַ נייעם טאַלאַנט. דאָס איז געווען דער יונגער ציוניסטישער טוער משה בליישטיפט.

משה בליישטיפט האָט אין טאָגעבלאַט געשריבן לייט־אַרטיקלען אויף פּאָליטישע טעמעס און וועגן יידישע פּראָבלעמען. ער האָט דאָרט אויך געדרוקט זייַנע איבערזעצונגען פון דער פּוילישער ליטעראַטור (שענקע־וויטש, פרוס און אַנד'). בליישטיפט האָט אויך איבערגעזעצט פינסקערס „אויטאָעמאַנציפּאַציע", ד"ר פאָסמאַניקס „די פסיכאָלאָגיע פון גלות־יידנטום". משה בליישטיפט איז, צום באַדויערן, זייער יונג געשטאָרבן. זיינע יידישע איבערזעצונגען פון דער העברעאישער און פּוילישער ליטעראַטור, וואָס זיינען נאָך אים פאַרבליבן, זיינען פאַרלוירן געגאַנגען.

ישעיה אוגער האָט אויך צוגענומען צו דער רעדאַקציע־אַרבעט אַ יונגן טוער פון די צעירי־ציון — י. שאַליט, וואָס האָט זיך מיט דער צייט אַנטוויקלט אַלס אַ גוטער צייטונגס־מענטש. שאַליט איז ביז דער מלחמה, 1939, געווען אַ טעטיקער טוער אין לאָדזשער יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן. זיין גורל איז נישט באַקאַנט.

מיט דער צייט האָט זיך דאָס לאָדזשער טאָגעבלאַט צוריק אייניגעבירגערט אין דער לאָדזשער יידישער געזעלשאַפט און צוזאַמען מיט די ערשטע שטאָטראָט־וואַלן, וואָס האָבן געברענגט אַן אויפלעבונג צווישן די יידישע פּאַרטייען, איז אויך דאָס טאָגעבלאַט ווידער געווארן דער אָרגאַן פון דער ציוניסטישער מחנה אין לאָדזש און געקראָגן פון איר די פולע אונטער־שטיצונג.

אין יענער צייט הייבן אָן מיטצוארבעטן אין לאָדזשער טאָגעבלאַט דער מיטגרינדער פון נייעס מאָרגענבלאַט און שפּעטערדיקער סיום־דעפּוטאַט — משה העלמאַן (לעבט אין ישראל), דער פאַרשטאַרבענער סיום־דעפּוטאַט ד״ר י. ראָזענבלאַט און פיל אַנדערע ציוניסטישע טוער פון לאָדזש. פון יענער צייט דאַטירט זיך אויך די שרייבערישע טעטיקייט פון מרדכי יאַרבלום, וואָס האָט אונטער רעדאַקציע געדרוקט זיינע ערשטע אַרטיקלען און איז שפּעטער געוואָרן אַן אָנגעזעענער זשורנאַליסט און רעדאַקטאָר.

אוגער האָט אויך צוריק צוגענומען אין דער רעדאַקציע געצל אייזנערן, וואָס איז געוואָרן דער אָנפירער פון דער שטאָטישער כראַניק, און דעם פלינקן רעפּאָרטער — שלמה פיינקינד, דעם זון פון אַלטן יידיש־העברעאישן שרייבער משה פיינקינד, וואָס האָט דורך דער צייט, וואָס די צייטונג איז געווען פאַרמאַכט, געאַרבעט אין דער פּוילישער און דייטשער פּרעסע אין לאָדזש.

שלמה פיינקינד איז ביזן חורבן געווען איינער פון די טיכטיקסטע נייעס־צושטעלער פאַר דער יידישער פּרעסע אין וואַרשע. ער איז אומגעקומען.

אין טאָגעבלאַט זיינען אין יענע יאָרן געווען באַשעפטיקט אַלס סטאַבילע מיטאַרבעטערס: משה לידאר — וואָס האָט געשריבן אַרטיקלען, מאָריס ראָזענפעלד — דער שוואָגער פון לאָזאַר קאַהאַן, וואָס האָט געמאַכט איבער־זעצונגען פון דער דייטשער און פּוילישער פּרעסע, און י. מ. פליאט, וואָס האָט אין זיינע ערשטע שרייבערישע יאָרן אָנגעהויבן מיט קורצע נאָוועלן און איבערזעצונגען. פליאט איז באַלד נאָך דער ערשטער מלחמה אַוועק קיין אַמעריקע; גרשון גראָסמאַן, וואָס האָט חוץ זשורנאַליסטישע אַרבעט אויך געדרוקט פעליעטאָנען, א״נ גרשון חכם.

אין יענער צייט האָט אויך אָנגעהויבן דרוקן אין טאָגעבלאַט זיינע יידישע אַרטיקלען יצחק ריווקינד, וואָס האָט פריער געשריבן בלויז העברעאיש. יצחק ריווקינד האָט אָבער אויך באַלד פאַרלאָזט לאָדזש. מיר האָבן, אָבער, פון אים, פון אַמעריקע, באַקומען די בעסטע גרוסן וועגן זיין שרייבערישן וועג, מיט וואָס מיר האָבן זיך אין לאָדזש געגרייסט, ווי מיט איינעם פון אונדזער מחנה, פון אונדזער שולע.

עס האָט אויך אין לאָדזשער טאָגעבלאַט פאַרעפנטלעכט זיינע ערשטע לידער און מעשהלעך דער יונג פאַרשטאַרבענער דיכטער יצחק פּליווואַצקי, וואָס האָט מיט זיינע ערשטע זאַכן זיך קונה־שם געווען.

אויך ישראל טאַבאַקסבלאַט, דער שפּעטערדיקער כראַניקער פון לאָדזשער געטאָ, דער מחבר פון די צווויי וויכטיקע ביכער „חורבן לאָדזש״ און „עבדים היינו״, איז צוריק אַרײַנגעגאַנגען אַרבעטן אין טאָגעבלאַט. ער האָט איצט געפירט די אָפּטיילונג פון דער יידישער האַנדלס־וועלט. ישראל טאַבאַקס־בלאַט איז תמיד געווען אַקטיוו אין לאָדזשער יידישן לעבן. פון די ערשטע פּועלי־ציון אין לאָדזש, האָט ער אין יעדער צייט געטאָן זיין אַרבעט מיט דער שלימות פון אַ טרייַען פאָלקסמענטש. אין די ערשטע יאָרן פון דער יידישער קולטור־אויפלעבונג אין לאָדזש, איז ער געווען פון די טרייַ

בויער פון „דראַמאַטישע קונסט" און פון די פועלי־ציון־אינסטיטוציעס. אין יענער צייט פאַרעפנטלעכט ער זיינע ערשטע לידער אין דער ראָמאַנ־ציטונג, וואַרשע 1909. אפילו ווען ער איז פאַרמעגלעך רייסט ער נישט איבער זיין געזעלשאַפטלעכע מיסיע. ער גיט אַ צייט אַרויס אַ חודש־שריפט פאַר דער יידישער האַנדלסוועלט „לאָדזשער מערקור", וואָס איז אָבער נישט בלויז אַ האַנדלס־צייטונג, נאָר אַ יידיש־נאַציאָנאַלער אָרגאַן. ער פירט אין פאַראיין פון די יידישע סוחרים אַ קאַמף קעגן די אַסימילאַטאָרישע טענדענצן און פירט אויס די ווירדיקע שליחות, וואָס ער האָט אַלס פאָרשטייער פון אַ ריכטונג, וואָס קעמפט פאַר יידישער קולטור. ישראל טאַבאַקסבלאַט איז ביז זיין לעצטן אָטעם טריי געבליבן זיין אידעאַל. אין די יאָרן 1948—1949, ווען ער האָט נאָך געקענט רואיק לעבן און אַ ביסל קומען צו זיך, נאָך זיין איבערלעבן די לאָדזשער געטאָ און די פאַרשיידענע טויטלאַגערן, ליקווידירט ער אַלע זיינע געשעפטן און די שיינע, באַקוועמע דירה אין פאַריז, און איז עולה קיין ישראל, כדי צו זיין פון די ערשטע מיטבויער פון דער נייער יידישער מדינה. ליידער איז אים נישט לאַנג באַשערט געווען צו זיין אין לאַנד פון זיין חלום. אַ קראַנקער, נאָך פיל פאַרבאָרגענע איבערלייבע־נישן פון די טויטלאַגערן, איז ער געשטאָרבן אין תל־אביב, אָנהייב 1950.

אין לאָדזשער טאָגעבלאַט האָט אויך אין יענער צייט מיטגעאַרבעט דער אַלטער יידיש־העברעאישער שרייבער יוחנן קיהן, וואָס חוץ אַ קאָרעספּאָנדענט פון ווין איז ער אויך געווען אַ מומחה אין יידישער ליטורגישער מוזיק. ער האָט אין טאָגעבלאַט פאַרעפנטלעכט זיינע אַרבעטן איבער די יידישע מוזיקערס. יוחנן קיהן איז געבוירן געוואָרן אין 1870, אין לאָדזש, און איז געווען פון די ערשטע משכילים און שרייבער. זיין גורל ביי היטלערן, נאָכן אָנשלוס פון עסטרייך, איז נישט באַוואוסט.

עס האָבן אויך מיטגעאַרבעט די ציוניסטן: אינזשיניער פּראַשקער, ד״ר שווייג, אַדוואָקאַט שטראוך און די לערערס פון ברוידעס גימנאַזיעס, ד״ר נתן עק, ד״ר עלבערג, טאַרטאַקאָווער, אַרמיאַן און אויך דער דריילינג: בראָמבערג־ביטקאָווסקי, נייגאָלדבערג און יוסף לעווי, וואָס פלעגט אויך שרייבן אין דער וואַרשעווער און ישראל־פּרעסע אונטער די נעמען: בן זאב און יוסף עברי. זיי האָבן אין 1935 אַרויסגעגעבן אין לאָדזש די צייטשריפט „אונזער טריבונע" — דעם צענטראַל־אָרגאַן פון „צ״ס־התאחדות".

אין יענער צייט דרוקט אין טאָגעבלאַט זיינע רעצענזיעס פון יידישן און פוילישן טעאַטער ד״ר ווילהעלם פאלעק, דער פאַרליבטער אין יידישע קלייַן־קונסט־טעאַטערן, דער ערשטער באַגייסטערער פון משה בראָדערזאָנס „ארט".

עס דרוקט דאָרט דער יידישער רעליגיעזער פילאָסאָף און דענקער חיים־יצחק בונין, וואָס האָט אין טאָגעבלאַט אָפּגעדרוקט זיין ערשטע יידישע אַרבעט, די איבערזעצונג פון זיין העברעאיש בוך „משנה חבד".

עס האָבן אויך אין טאָגעבלאַט געאַרבעט: מ. י. קרעניצקי, וואָס האָט אונטערן נאָמען „מקרי" געדרוקט איבערארבעטונגען פון מדרשים און אויך

טעמעס פון יידישער געשיכטע; ב. סילאַנסקי — קליינע פעליעטאָנען און בילדלעך, און דוד ווייגריב — רעפּאַרטאַזשן.

אויך דער אַרטיסט יוליוס אַדלער האָט אין טאָגעבלאַט געדרוקט אַרטיקלען וועגן טעאַטער. ער האָט אויך דאָרט פאַרעפנטלעכט זיינע זכרונות.

עס האָבן אויך דאָרט געדרוקט פון צייט צו צייט: מאיר הערץ — חסידישע מעשיות; יעקב אָבערזשאַנעק, וואָס האָט ערשט אָנגעהויבן צו שרייבן זיינע הומאָריסטישע לידלעך; משה פיינקינד, וואָס האָט געדרוקט עפּיזאָדן און מעשיות פון דער געשיכטע פון יידן אין פּוילן; ב. פּאַרעצקי און יעקב קירשבוים (וואָס האָט אָנגעהויבן מיט לאָדזשער כראָניק און שטאָטישן רעפּאָרטאַזש); עס האָבן אויך דאָרט געשריבן א. י. בזשעזשינסקי אויף לאָדזשער אַקטועלער טעמאַטיק, און דער אַלטער יידיש־העברעאישער שריפטשטעלער א. באָרנשטיין — מעשיות און קליינע פעליעטאָנען אונטערן נאָמען: אבנר שטיין, אויך דער יונגער שרייבער מענדל קאָכאַנסקי.

די וועכנטלעכע הומאָריסטישע אָפּטיילונג „דער לאָמטערן" האָט צוזאַמענגעשטעלט דער שוין דערמאָנטער שרייבער גרשון גראָסמאַן [גרשון חכם] און שמעון שפּיגעל, וואָס האָט געפירט די זייט „לאָדזשער כראָניק".

מיט דעם שטאָב מיטאַרבעטערס איז דאָס לאָדזשער טאָגעבלאַט דערשינען ביז צום סוף פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

ביים סוף פון דער מלחמה און מיטן אָנטשטיין פון אומאָפּהענגיקן פּוילן, זיינען אויפן געביט פון דער יידישער פּרעסע אין לאָדזש פאָרגעקומען באַדייטנדיקע ענדערונגען.

דאָס לאָדזשער פּאָלקסבלאַט האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אונטערן נאָמען: פּאָלקסבלאַט.

צו דער נייער רעדאַקציע האָבן געהערט אַלע אַלטע מיטאַרבעטערס, חוץ י. מ. ניימאַן און צבי כהן, וואָס זיינען אַריבער קיין ווארשע אין היינט.

אויף זייער אָרט האָט לאָזאָר קאָהאַן צוגענומען: לאָזאָר פוקס, וואָס האָט אויך געשריבן אַרטיקלען אונטער די נעמען ה. בראנט און ל. לעאָף; ישראל ראָזענבערג — לאָדזשער כראָניק, ראָמאַן־ און טעאַטער־רעצענזיעס, אויך אונטער די נעמען י. דאנקין און י. איזראָעלי; א. שלעזינגער, וואָס האָט געשריבן אויף טעמעס פון דער סדרה קליינע פעליעטאָנען, אויך א"נ שר של אש; חיים־לייב פוקס — וועכנטלעכער איבערזיכט פון ביכער און מאַלעריי און יוסף־שמעון גאָלדשטיין — דער לוסטיקער פּעסימיסט, וואָס האָט געפירט די הומאָריסטישע אָפּטיילונג „דער שראָפּנעל". עס האָט אויך מיטגעאַרבעט ב. זינגער, „רעגניז", וואָס האָט פון וואַרשע צוגעשיקט זיינע וועכנטלעכע פאָליטישע אַרטיקלען.

אויך אין לאָדזשער טאָגעבלאַט זיינען פאָרגעקומען ענדערונגען. י. מ. פליאט און י. ה. ראָדאָשיצקי זיינען אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע, יעקב אָבערזשאַנעק איז אַריבער אין פּאָלקסבלאַט, גרשון חכם איז געוואָרן אויס שטענדיקער מיטאַרבעטער, געפאָרן קיין דייטשלאַנד און דאָרט זיך פאָרנומען מיט מסחר אויפן גרויסן מאַסשטאָב. אָבער אוגער האָט מיט אַלע כוחות געוואָלט

צוריק דעראָבערן די פאַרלוירענע פאָזיציע, וואָס די מלחמה האָט ביי אים צוגענומען. ער באַמיט זיך צו פאַרברייטערן די באָזע פון דער צייטונג, וואָס זאָל נישט זיין ענג ציוניסטיש, נאָר אויך פאָלקסטימלעך מיט אַ נייגונג צו דער ברייטער יידישער גאַס, וואָס האָט נאָך געשמאַק געלעזן דאָס פאָלקסבלאַט. אוגער ציט צו, נאָך די ערשטע טעג זיין אין לאָדזש, דעם צוריקגעקומענעם לאָדזשער אַדוואָקאַט אברהם לעווינזאָן, דעם שפּעטערדיקן מיטרעדאַקטאָר פון דער „גאָלדענער קייט" און איבערזעצער פון פושקין אויף יידיש.

אברהם לעווינזאָן האָט אין טאָגעבלאַט אָנגעהויבן מיט הומאָריסטישע שירים און שפּעטער מיט קליינע פעליעטאָנען, און צום לעצט, ווען ער איז שוין געווען אַ סיים־דעפּוטאַט פון דער ליסטע פון מינדערהייטס־בלאָק, געשריבן אַרטיקלען וועגן דער יידישער פּאָליטיק אין פוילן. א. לעווינזאָן איז דער מחבר פון אַ צאָל ביכער אין יידיש, פּויליש און העברעאיש. זיין לעצט בוך „תולדות יהודי ווארשה" איז אַ וויכטיקער צושטייער צו דער יידישער געשיכטע אין פוילן. ער איז געשטאָרבן אין תל־אביב.

צו די נייע מיטאַרבעטערס געהערן אויך: אהרן אַלפּערן, וואָס איז ערשט געהאָט אַרויס פון דער גימנאַזיע און אָנגעהויבן שרייבן א״נ: א. שאבעלסקי; גראָף קאַלי, דער פּסעוודאָנים פון קאַליגראָף; לייב בערמאַן, וואָס האָט חוץ ערנסטע, לירישע לידער אויך געדרוקט הומאָריסטישע לידער, הומאָרעסקעס אין פּראָזע.

אוגער האָט אויך צוגעצויגן צו דער צייטונג יונגע, נייע כוחות: יעקב בער גיפּס, סט. געלבאַרט — דער שפּעטערדיקער רעד׳ פון „על המשמר" אין לאָדזש, איצט אין ישראל; ישראל רובין [ראבאן], וואָס האָט דאָרט געדרוקט זיינע סענסאַציאָנעלע ראָמאַנען, אונטער פאַרשידענע נעמען, און יוסף אָקרוטני, וואָס איז ערשט פון דער שולבאַנק אַוועק און געשריבן זיינע ערשטע זאַכן.

אויך איז געווארן אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער אין דער צייטונג אַלטער אייזענשלאָס, וואָס האָט זיך ערשט שפּעטער אַריבערגעצויגן פון קראָקע קיין לאָדזש. ער האָט אין טאָגעבלאַט געדרוקט זיינע חסידישע און פאָלקס־מעשיות.

אין ביידע צייטונגען האָבן אויך כמעט יעדן פרייטאָג געדרוקט לידער סיי יצחק קאַצענעלסאָן און סיי משה בראָדערזאָן, אויך אַנדערע לאָדזשער שרייבער, וואָס זיינען נישט געווען קיין סטאַבילע מיטאַרבעטערס, נאָר געדרוקט פון צייט צו צייט.

יצחק קאַצענעלסאָנס ליטעראַרישע שטוב

אַ גרויס אָרט אין דער אַנטשטייאונג פון דער לאָדזשער שרייבער- און קינסטלער־גרופּע האָט פאַרנומען יצחק קאַצענעלסאָנס שטוב, וואָס איז געווען אַ מין גייסטיקער אוניווערסיטעט פאַר די לאָדזשער יידישע קינסטלערס.

יצחק קאַצענעלסאָנס שטוב קען מען טאַקע נאָר פאַרגלייכן צו דער שטוב פון י. ל. פּרץ אין וואַרשע, וויל פונקט ווי פון פּרצס שטוב זיינען אַרויס־

געקומען די אַלע טאַלאַנטן, וואָס זיינען צו אים געקומען, ווי צו אַ רבין, אַזוי זיינען די פאַרשיידענע יונגע מענטשן געקומען צו יצחק אויסצוגיסן זייערע בענקשאַפטן, סיי אין לידער, סיי אין בילדער און סיי אין מוזיק. עס איז נישט געווען בנמצא קיין איין אמתער טאַלאַנט, וואָס האָט נישט אין יצחקס שטוב געפונען קיין פאָר וואַרעמע אויגן, קיין היימישן שמייכל, וואָס האָט אים דערהויבן און געגעבן פליגלען צו זיין שאַפן.

כמעט אַלע שפּעטערדיקע לאָדזשער שרייבער האָבן זייער ערשטע „סמיכה" באַקומען ביי יצחקן אין שטוב. שוין אָפּגערעדט פון די שטענדיקע „תושבים", ווי הערשעלע, יואל מאַסטבוים און ב. אויערבאַך — אַ קליינער דאַרער שוואַרצער יונגערמאַן, געקומען אין דער מלחמה־צייט פון וואַרשע, געשריבן העברעאישע לידער און עסייען און אויך יידישע פעליעטאָנען אין לאָדזשער טאָגעבלאַט. זיי האָבן דאַרטן געהאַט זייערע „היימען". יצחקס טייערע מאַמע, די „אם כל חי", ווי מיר האָבן זי גערופן, האָט פאָר זיי געזאָרגט ווי פאָר אירע אייגענע קינדער.

יצחקס מאַמע האָט מער ווי אירן מאָל אין יענע הונגעריקע טעג, אונטער דער גרויזאַמער דייטשער אָקופּאַציע, ווען מען האָט אפילו פאָר געלט אין לאָדזש נישט געקענט קריגן קיין פּראָדוקטן, אַראָפּגענומען „חלה" פון דעם עסן פון די שטוביקע און פּשוט עס אַוועקגעגעבן יצחקס געסט, די קינסטלערס, וואָס האָבן אונטערגעהונגערט, און זיינען אַרויפּגעקומען אין יצחקס שטוב צו פאַרכאַפּן דאָס האַרץ מיט אַ כזית...

פון אַלע שיכטן און קרייזן זיינען זיי געקומען און זיך געפילט היימיש אין יצחק קאַצענעלסאָנס געצעלט. עס זיינען געקומען חסידישע יונגע־לייטלעך, וואָס זיינען ערשט אַוועק פון דער בית־המדרש־באַנק. זיי האָבן זייערע שאַפונגען, אויסגעציטערטע אין די נעכט פון אַ גוט אויג, באַהאַלטן אונטער דער האַרן־דעק, ממש אויפן דנאָ פון זייער גאַנצן איך. זיי האָבן זיך, ווי צו אַן עבודה, אַריינגענבעט אין יצחקס שטוב. זייער הולך איז געווען אין לאַנגע, שוואַרצע יופּיצעס און רונדע יידישע היטעלעך מיט אַרונטערגעמאַכטע פאות אונטער די אויערן. נאָר די אויגן — צעגליטע, האָבן געשפּריצט מיט אַן אומגעשטילטער תשוקה צו אַ נייער וועלט. זיי האָבן זיך באַלד, נאָך די ערשטע וועלטער־אויסטוישן, געפילט היימיש פון דער וואַרעמקייט און מיט אַלעמען באַלד געוואָרן אויף „דו".

פון אָט די יונגעלייטלעך זיינען שפּעטער אַרויס פיל אָנגעזעענע געלערנטע און רבנים, ווי דער יונג פאַרשטאַרבענער אין ישראל, אהרן זאב אשכלי, וואָס האָט דעמאָלט נאָך געהייסן מיטן אַלטן לאָדזשער נאָמען: אהרן וואָלף וויינטרויב. ער האָט געלערנט אין אַלעקסאַנדרער „גרויסן שטיבל" און אין מסתרים געשריבן דוקא יידישע לידער און נאָוועלן. ער האָט אין אַ צייט אַרום, — פון דער ישיבה פון ר׳ חיים העלער אין בערלין, — געשיקט זיינע שריפטן [נאָוועלן און רעפּאָרטאַזשן פון בערלינער יידישן לעבן] צו דרוקן אין לאָדזשער טאָגעבלאַט און אין די אויסגאַבעס פון די יונגע, אונטערן נאָמען א. ז. ווינאָגראַדאָוו. ערשט ווען ער האָט געקראָגן זיין פּראָפעסאָרן־

טיטול אין פאַריז, פאַר זיין פראַנצייזיש בוך וועגן בעש"ט, האָט ער אָנגע־
הויבן צו שרייבן העברעאיש און געפאָרן קיין ארץ־ישראל; צי ווי דער
אומגעקומענער אין חורבן־לאָדזש, דער מתמיד, הרב שמחה טרייסטמאַן, וואָס
האָט געקענט בעל־פּה כמעט די גאַנצע אַלטע העברעאישע שירה און אויך
די גאַנצע נייע העברעאישע און יידישע ליטעראַטור. דער בקי, צו וועמען
מען איז געקומען וועמען מען האָט געדאַרפט געפינען אַ פאַרבאָרגענעם מאמר
אָדער פסוק. עס זיינען אויך צו יצחקן אַרויפגעקומען סיי דער, אין לאָדזש,
באַקאַנטער מאַטעמאַטיקער און קאַנטיאַנער, אברהמל קאַן, וואָס איז אויך אין
יענע יאָרן געווען אַ שטיבל־זיצער, און סיי, להבדיל, — דער שפּעטער
אין פראַנקרייך, בעת דער היטלעריאַדע אַרויסגעגאַנגענער לתרבות־רעה, דער
תלמיד־מובהק פון ר' חיים העלער, און אַ צייט דער פּריוואַט־סעקרעטאַר
פון העריאָ — אברהמל באטשינסקי, וואָס האָט זיך ערשט אין יענע יאָרן
אַנטפּלעקט ווי אַ וואונדער־יונגלינג און עילוי.

עס זיינען אויך געקומען צו יצחקן, און זיך געהאַלטן גרויס, די שיינע
יונגעלייטלעך פון דער „חובבי שפת עבר", וואָס האָבן אַ ביסל אונטערגע־
זינדיקט מיט מליצהדיקע ציון־לידער פון באַקאַנטן „אָץ־קוצץ"־סטיל. און
עס זיינען געקומען און געווען זייער אָנגעלייגטע געסט און גוטע צו יצחקן,
אינטימע חברים — פאַרברענטע בונדיסטן־יידישיסטן, וואָס האָבן אָבער אין
יצחקס אויפריכטיקער, אָפן קינסטלערישער באַציאונג, געהאַט די גאַראַנטיע,
אַז יצחק, אויב ער וועט אייגזען אַז זיי האָבן וואָס צו זאָגן, וועט ער זיי
מקרב זיין, ווי ער האָט עס תמיד געטאָן.

ביי יצחקן אין שטוב איז, צוזאַמען מיט דער גאַנצער ליטעראַרישער
חברותא, אויך געווען, ווי אַן אייגענער, דער לערער פון די יידיש־פּוילישע
פרויען־גימנאַזיעס, ישראל ליכטענשטיין.

ליכטענשטיין, דער ערשטער בונדישער ראַטמאַן פון דער לאָדזשער
יידישער אָרעמקייט, איז געווען אַ לערער פון דער יידישער ליטעראַטור
און יידישער געשיכטע. ער איז אָבער אין זיין גאַנצן מהות געווען אַ שרייבער.
אַ פאַרליבטער אין דער נייער יידישער ליטעראַטור, האָט ער צו איר געדינט
מיט דער ליבשאַפט, ווי אַ פרומער ייד דינט צו גאָט. ער פלעגט יעדן
טאָג באַלד אין דער פרי דאַוונען אַ קאַפּיטל יידישע דיכטונג. און זיינע
פרייַע מינוטן זיינען געווען געווידמעט דער יידישער ליטעראַטור, וואָס ער
פלעגט רעפערירן אויף אַרבעטער־פאַרזאַמלונגען. פון זיין אָרעמער לערער־
פּענסיע פלעגט ער מיט אַ ברייטער האַנט אויסגעבן אויף נייע ביכער. ליכ־
טענשטיין איז געווען אַ כסדרדיקער אָפּנעמער פון יעדן נייעם העברעאישן
בוך, וואָס ער האָט פאַרגלייכט מיט דער נייער יידישער ליטעראַטור. ער
איז געווען אויך אַ טרייער פריינד פון העברעאישן שרייבער.

ליכטענשטיין איז געווען אייגער פון די געציילטע, וואָס האָבן צוגעגעבן
מוט דער יונגער גרופּע דיכטערס, וואָס זיינען אין זייער מערהייט געקומען
פון די בונדישע קרייזן און לאָדזשער אָרעמקייט. ער איז תמיד געווען זייער
פאַרטיידיקער און געהאַט אויף זייער שאַפן אַ גרויסע ווירקונג. ער פלעגט

אויך זען אַז די שרייבער, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין באַשעפטיקונג, זאָלן באַקומען אין די בונדישע אינסטיטוציעס צו פאַרדינען, אָדער „אויף באָרג" עסן אין די קיכן פון דער „האַרפע", אָדער אין „אַרבעטער־ווינקל". ער האָט געהאַט אַ זייער גרויסע ווירקונג אויף יצחק קאַצענעלסאָנען, סיי צוליב זיין ריינער, גייסטיקער פערזענלעכקייט און סיי צוליב ליטעראַרישן קענען די העברעאישע ליטעראַטור, וואָס איז ביי יצחקן געווען אַ גרויסע מעלה. דערצו נאָך איז ליטעראַרישן געווען פאַר אים די פאַרקערפערונג פון יידישיזם. אונטער ליטעראַרישן ווירקונג איז קאַצענעלסאָן געוואָרן אַ גאָר נאָענטער פרייַנד פון דער מעדעם־שול אין לאָדזש און ער פלעגט תמיד, ביי יעדן שול־יום־טוב, העלפן אין דער רעזשי פון די קינדער־פאָרשטעלונגען און אויך קומען פון צייט צו צייט אויף די לעקציעס און פאָרלייענען זיינע קינדער־לידער פאַר די שילער פון דער שול.

פון יענעם פעריאָד שטאַמען כמעט אַלע יידישע קינדער־לידער זיינע.

אין יענער צייט האָבן כמעט אַלע שילער פון די העכערע קלאַסן, פון די יידיש־פוילישע און העברעאיש־פוילישע גימנאַזיעס אין לאָדזש, „געשריבן" און האָבן פאַרפולט יצחקס שטוב און געוואָרט אויף „סמיכה".

עס איז בכלל אַן אינטערעסאַנט קאַפּיטל, וואָס דווקא תלמידים פון די העברעאיש־פוילישע גימנאַזיעס, פון ד"ר ברוידעס טיפּ, וואָס איז אין תוך געווען אַסימילאַטאָריש, האָבן געשריבן דווקא אין יידיש, און אין דער יידישער שפּראַך האָבן זיי געזוכט אויסצודריקן זייערע בענקשאַפטן.

פון אָט די בחורים זיינען שפּעטער אַרויסגעקומען יידישע און העברע־אישע שרייבער און כלל־טוערס.

א. אַלפּערן — ער האָט דעמאָלט אָנגעהויבן שרייבן שירים אין יידיש, ער האָט זיי געדרוקט אין דער אויסגאַבע „טויז רויט". א. אַלפּערן, דער היינטיקער מיטרעדאַקטאָר פון טאָג־מאָרגן זשורנאַל האָט בכלל דורכגעמאַכט אַן אינטערעסאַנטן וועג, פון זייַנע ערשטע הומאָריסטישע לידלעך אין לאָדזשער טאָגעבלאַט אונטערן נאָמען א. שאבעלסקי, ביז צו ווערן אַ רעדאַק־ציע־מיטגליד אין טאָגעבלאַט און מיטרעדאַקטאָר פון פאַריזער היינט, און ביז צו זיין היינטיקער מדרגה. אָבער נישט בלויז אַלפּערן האָט אָזוי אָנגעהויבן און אָזוי דערגרייכט, נאָר אויך כמעט אַלע פון דער לאָדזשער יונגער חברה.

פון דער זעלבער שולבאַנק זיינען געקומען די שרייבער פנחס גאָלד־האָר, אלי בארוכין און מישאָ העלמאַן, און די העברעאישע דיכטער יחיאל ראָזענצווייג און מלכיאל לוסטערניק (דער לעצטער איז טראַגיש אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ); דער שוישפּילער און שרייבער זלמן הירשפּעלד, וואָס איז איצט אין אַרגענטינע; פנחס חורגעל פון קליינקונסט־טעאַטער אין תל־אביב און משה נעלקען, דער אַרטיסט פון משה בראָדערזאָנס „אררט", וואָס איז אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ.

ביי יצחקן אין שטוב האָבן אויסגעלאָדן זייער „רעוואָלוציאָנעריישקייט" די יונגע דיכטער: חיים קרול, דוד זיטמאַן, ישראל ראבאן [וואָס האָט נאָך דעמאָלט געהייסן רובין], ישעיהו שפּיגעל, ש. בערלינסקי, יצחק בערלינער,

יצחק יאנאסאָוויטש, יוסף אָקרוטני [וואָס האָט נאָך דאַן זיך אונטערגע־
שריבן „טורקא"], ריקודה פאטאש, לייזער דאָמאַנקעוויטש [וואָס האָט דעמאָלט
געשריבן העברעאיש, דער איצטיקער מיטרעדאַקטאָר פון פאַריזער אונזער
וואָרט און מחבר פון בוך „אַקטועלן און אייביקן"], און דער שרייבער פון
די שורות.

אין יצחקס שטוב האָבן זיך אָנגעטרונקען מיט באַגייסטערונג די עלטערע
לאָדזשער שרייבער: צבי כהן, י. ה. ראַדאָשיצקי, פישל בימקא, ז. סעגא־
לאָוויטש, משה בראָדערזאָן, ב. עפּלבוים, י. מ. ניימאַן, אויך דער פאָלקס־
דיכטער הערשעלע, וואָס איז געווען עלטער פון יצחקן, איז שטאַרק באַאיינ־
פלוסט געוואָרן פון פאַרשיידענע פאָלקסמאָטיוון, וואָס יצחק קאַצענעלסאָן
האָט זיי איבערגעגעבן הערשעלען צו באַאַרבעטן.

פון יצחקן האָט אַ סך געלערנט הערש־לייב זשיטניצקי, ווען ער האָט
זיך אָנגעהויבן צו דרוקן, און אויך די דיכטערין מרים אולינאָווער אין די
ערשטע צייטן, ווען זי האָט זיך באַזעצט אין לאָדזש.

יצחק האָט אויך באַזונדערס ליב געהאַט י. מ. ניימאַנען, וואָס הגם ער
האָט שוין פריער זיך אַליין דערוואָרבן אָנערקענונג, איז ער דאָך צו יצחקן
געקומען מיט יעדן נייעם ליד. ניימאָן האָט אויך געקענט אימפּאָנירן מיט
זיין טרעפלעכן, גוטמוטיקן, אימפּראָוויזירטן הומאָריסטישן עפּיגראַם און ליד
און מיט זיינע געשליפענע וויצן אויף די דייטשן, וואָס ער האָט נישט
געקענט דרוקן אין זיין „שראַפּנעל" אין לאָדזשער פאָלקסבלאַט.

ביי יצחקן האָט באַקומען „סמיכה" אַזאַ באַגאַבטער מאַלער, ווי חנוך
בארטשינסקי, וואָס איז צו יצחקן געקומען פון טאַמאַשאָוו, ווען ער איז
נאָך געווען כמעט אַ יינגל. בכלל איז בארטשינסקי דורך יצחק קאַצענעלסאָנען
געקומען צו זיין מאָלן און יצחק איז צו אים געווען ווי אַן אמתער טאַטע.
כמעט אַלץ, וואָס בארטשינסקי האָט אין יענער צייט געמאָלן, האָט יצחק
צוגעכאַפּט און נישט געלאָזט אים פאַרקויפן, נאָר צעהאַנגען אין אַלע שטובן
און אפילו אין „גן ילדים". יצחק האָט אים געהאָלפן פאָרן קיין בערלין
און פאַריז, צו פאַרפולקאָמען זיין שטודיום. פון יצחקס שטוב אַרויס האָבן
זיך צום ערשטן מאָל געהערט די האַרציקע מעלאָדיעס צו יידישע און העב־
רעאישע לידער פון דעם קאָמפּאָזיטאָר יעקב גלאַטשטיין, וואָס איז נאָר וואָס
געהאַט אַוועק פון דער שולבאַנק און פון זיין פאַטערס ווערקשטעל, וואו
ער האָט געזאָלט ווערן אַ טישלער.

אַ דירעקטע השפּעה האָט אויך יצחק געהאַט אויף דעם גרויסן מאָלער
יאַנקל אַדלער, וואָס האָט אין דער פרייער צייט פון זיין לערנען זיך אַלס
אַ גראָווירער ביי דעם ערשטן יידישן קונסט־גראָווירער, שטיפט, און ביי מיין
פאָטער — שילדן־מאָלערי, געשריבן זיינע לידער און געמאָלן זיינע אויס־
טערלישע יידן און געשניצט פון פּשוטן האָלץ משונהדיקע בילדער פון זיין
פאַטערס קוילן־בודקע. אויך הענעך קאָן, וואָס איז אין יענע יאָרן שוין
געווען אַ געענדיקטער קאָמפּאָזיטאָר אין בערלין, איז, ווען נאָר ער האָט
געהאַט אַ פרייַע מינוט, געווען אַ שטאַמגאַסט ביי יצחקן.

פּעריאָדישע אויסגאבעס

אַזוי אַרום, איז דווקא אין די יאָרן 1917—1918, ווען די פּוילישע יידן זיינען געווען אָפּגערעכט פון די גרויסע יידישע צענטערן, האָט אין לאָדזש אָנגעהויבן צו ווירקן אַ קרעפּטיקע שרייבער־חברותא, וועל־כע האָט אַרויסגעגעבן אַ צאָל זשורנאַלן און חודש־שריפטן.

אונטער דער רעדאַקציע פון יצחק קאַצענעלסאָן און ה. ל. זשיטניצקי האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אַ ליטעראַרישער חודש־זשורנאַל „העפטן", אין וועלכן עס האָבן אָנטייל גענומען אַלע עלטערע שרייבער און עטלעכע פון די יונגערע: אוליינאָווער, שמולאָוויטש, ראָזע יאַקובאָוויטש און שושנה טשענסטאָכאָווסקי. די חודש־שריפט איז דערשינען 5 מאָל.

צבי כהן האָט רעדאַקטירט און אַרויסגעגעבן דעם זשורנאַל „יוגענט", אין וועלכן עס האָבן זיך באַטייליקט צום מיינסטן עלטערע שרייבער און עטלעכע יונגע פרויען־דיכטערינס: אוליינאָווער, טשענסטאָכאָווסקי, יאַקו־באָוויטש, חנה גערסאן און מירל ערדבערג. און אייגער פון די יונגע דיכטערס: שלום ט.. פון דעם זשורנאַל זיינען דערשינען נאָר 4 נומערן. צבי כהן האָט אויך דערנאָך רעדאַקטירט און אַרויסגעגעבן אַ גרויס זאַמלבוך „אונזער בוך" מיטן אָנטייל פון 50 שרייבער.

עס איז אויך אין דער זעלבער צייט דערשינען פון צייט צו צייט די ליטעראַרישע אויסגאָבע „ליטעראַטור", רעדאַקטירט פון דעם מיטאַרבעטער פון לאָדזשער טאָגעבלאָט איטשע־מאיר פּאָזנאַנסקי.

אין „ליטעראַטור" האָבן זיך געדרוקט חוץ די לאָדזשער: יצחק קאַצע־נעלסאָן, י. ה. ראדאשיצקי, צבי כהן און דער מאָלער מאַרעק שוואַרץ — אויך דער ד"ר י. צפּור, וואָס האָט דעמאָלט געוואוינט אין וולאָצלאָווע און האָט צוזאַמען מיט י. מ. וווייסענבערג אַרויסגעגעבן די „זאַמלביכער".

אויך האָט דער קאַלישער שריפטשטעלער ח. סלאניק, וואָס האָט פאַר דער מלחמה אין 1914 אַרויסגעגעבן אַ וואָכנבלאַט אין קאַליש און איז צוליב דער מלחמה געקומען קיין לאָדזש, אַרויסגעגעבן אַ חודש־זשורנאַל „די יעצטיקע צייט", אין וועלכן עס האָבן אָנטייל גענומען, חוצן רעדאַקטאָר, אויך קאַצענעלסאָן, הערשעלע, י. מ. פּאָזנאַנסקי, ראדאשיצקי, מרים אולי־נאָווער, שמולאָוויטש און שלום ט. [טרייסטמאָן].

פון „די יעצטיקע צייט" זיינען אַרויס 8 נומערן מיט ליטעראַרישע צייט־מאָטיוון. ח. סאלניק האָט אויך אַרויסגעגעבן זיינס אַ בוך פּראָזע — מעשהלעך און נאָוועלן.

די אַלע זשורנאַלן און חודש־בלעטער, האָבן אָבער געהערט צו דער עלטערער גרופּע לאָדזשער שרייבער, וואָס האָבן געהאַט זייער מדריך: יצחק קאַצענעלסאָן.

די יונגע האָבן נישט געהאַט קיין אייגענע טריבונע. צו דעם צווועק זיינען זיך אין דער דירה פון דיכטער י. ה. ראדאשיצקי צוזאַמענגעקומען

יונג-אידיש

ערשטער בויגן

פארלאג „יונג-אידיש", לאדז.

פרים, תרע"ט.

שזזעלן

תורש-זשורנאל פאר ליטעראטור און קונסט.

באנד 1
לאדזש

העפט 1
נאוועמבער 1923

ספעלך

העפט ד'

15/567

די לאָדזשער „יונגע". עס זיינען אָנווועזנד געווען חוצן בעל־הבית: י. ה. ראדאשיצקי, חיים קרול (וואָס איז אין יענער צייט געווען זייער אַרעם און גייסטיק דערשלאָגן. זיינע לידער האָבן אפילו אויסגענומען ביי אַלעמען, אָבער פון דרוקן זיי האָט מען זיך אַרויסגעדרייט); דוד זיטמאַן (וואָס האָט אין יענער צייט שוין געהאַט געדרוקט עטלעכע לידער אין פאַלקסבלאַט, איז אָבער נישט געווען צופרידן, נאָר פאַרלאַנגט מער, ווי די קליינע צאָל שורות, וואָס מ׳האָט אים באַוויליקט צו דרוקן פון צייט צו צייט. ער האָט דעמאָלט געאַרבעט אַלס העברעאישער פריוואַט־לערער אין רייכע יידישע היימען, אָבער ער איז געווען אַליין, פשוט היימלאָז, צוליב זיין סענסיטיווען כאַראַקטער, וואָס האָט אים יונגערהייט געטריבן צום טויט); ישראל ראבאן (וואָס הגם ער האָט נאָר געדרוקט אין דער הומאָריסטישער אָפּטיילונג פון פאַלקסבלאַט, איז ער אָבער צוגערעכנט געווארן צו דער גרופּע „יונגע" פאַר זיין קענען די וועלט־דיכטונג); די דיכטערין שרה בוים פון סאָסנאָוויץ (וואָס איז דעמאָלט געקומען קיין לאָדזש) און דער שרייבער פון די שורות. עס איז אויך אָנווועזנד געווען הערשעלע, וואָס האָט געוואוינט ביי די ראדא־שיצקיס און מיר האָבן זיך מיט אים געחברט און צוגעטיילט כבוד.

פון דעם פלאַן איז אָבער גאָרנישט געווארן. די וועלט־מלחמה האָט זיך געענדיקט און אויפן לאָדזשער ליטעראַרישן האָריזאָנט האָבן זיך באַווייזן נייע אויסזיכטן.

עס איז צוריקגעקומען פון דער שווייץ און זיך באָזעצט אין לאָדזש י. י. טרונק. זיין שיינע, רייכע דירה אין פאַלאַצל אויף פאָלודניאָווע איז געווארן אַ מין ליטעראַרישער סאַלאָן. טרונק האָט זיך אָנגעהויבן צו ווייזן אין אַלץ נייערע און בעסערע ביכער, ווי די ערשטע „פייגענבוימער" און „פון דער נאַטור"; זיין בוך „דאריאן גריי" האָט אַרויסגערופן אַ גרעסערע דיסקוסיע, אָבער אַלע האָבן אין זיין נייעם דרך געזען, ווי טרונק איז געוואָקסן אין דער טיף. טרונק איז אָבער נישט געווען פון שניט מדריך, וואָס די יונגע האָבן געזוכט אין זייערע חלומות. פאַרקערט, טרונק האָט תמיד ליב געהאַט יחידות און אפילו צו יצחקן איז ער אויך זעלטן געקומען. ווען ער איז אָבער יאָ געקומען אין חברותא, האָט מען באַלד געווואוסט, אַז מען וועט באַלד אויפן ביכער־מאַרק זען טרונקס אַ נייע בוך.

עס האָט זיך באַווייזן זיין בוך „מידע". טרונק איז, טראָץ זיין פּראַווען יחידות, תמיד גרייט געווען פאַר אַ חבר צו טאָן וואָס נאָר מעגלעך.

משה בראָדערזאָן און די לאָדזשער דיכטער־גרופּעס

באַלד טאַקע, האָט זיך פאַר דער יונגער חברה באַ־ווייזן זייער אויסגעחלומטער דיכטערישער פּרינץ. דאָס איז געווען משה בראָדערזאָן.

מיטן צוריקקומען פון משה בראָדערזאָן קיין לאָדזש, אַרום וועלכן עס האָבן זיך באַלד גרופּירט כמעט אַלע יונגע שרייבער און קינסטלערס,

האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויסע ליטעראַרישע און קינסטלערישע אויפלעבונג.

אויך דאָס צוריקקומען פון דייטשלאַנד פון יאַנקל אַדלער, וואָס האָט מיט זיך מיטגעברענגט דעם רום פון אַ מאָדערנעם קינסטלער פון דער רעוואָלוציאָנערער שול עקספּרעסיאָניסטן, וואָס מיר האָבן ערשט אָנגעהויבן צו באַנעמען אין אונדזער צייט אויפן יידישן באָדן, האָט געווירקט אויף דער צעמענטירונג פון אַלע יונגע אין דער לאָדזשער חברותא. זיי האָבן געזומען שטורעמען די אַלטע ליטעראַרישע און קינסטלערישע פעסטונגען.

שוין אין די ערשטע וואָכן זיינען אייגעאָרדנט געוואָרן גרויסע און קלענערע אונטערנעמונגען און דוקא אין די לאָקאַלן פון די אַרבעטער־פאַראיינען, אין די באַלוטער געסלעך, און סע זיינען געוואָרפן געוואָרן לאָזונגען צו פאַרבריידערן די יידישע שרייבער און מאָלערס מיט די יידישע אַרבעטער און מיט די ברייטע פאָלקסמאַסן.

די ראשי־המדברים זיינען געווען משה בראָדערזאָן און יאַנקל אַדלער, אָבער אויך מיר, די יונגע, האָבן מיטגעהאָלפן צו „פאַרכאַפּן" די הערצער און די שטימונגען פון יידישן ליטעראַרישן און קינסטלערישן לאָדזש.

עס איז געוואָרן אַ נאָכפרעג אויף ליטעראָטור און אויף ליטעראַרישע אָוונטן. אַלע פאַרטייען האָבן געוואָלט זיך איבערליציטירן און אויפנעמען אין זייערע לאָקאַלן דעם אָדער יענעם קינסטלער און שרייבער. די יידישע פאַרטייען, וואָס זיינען מיטן אויפשטיין פון נייעם פוילן אויך אויפגעשטאַנען צו אַ נייער טעטיקייט אויפן נאַציאָנאַלן געביט און, איבערהויפּט, די יידישע אַרבעטער־פאַרטייען „בונד" און „לינקע פועלי־ציון", וואָס האָבן צווישן זיך קאָנקורירט איבער דער העגעמאָניע פון די לאָדזשער יידישע אַרבעטער־און פאָלקס־מאַסן, האָבן אין זייערע לאָקאַלן, כמעט יעדע וואָך, איינגעאָרדנט ליטעראַרישע אונטערנעמונגען און פאָרלעזונגען. אויף זיי זיינען אַלע יונגע שרייבער, צוגלייך מיט זייערע עלטערע קאָלעגן, אַרויסגעטראָטן פאַרן עולם און באַקומען פיל לויב, וואָס האָט ביים יונגן שרייבער געווען האָפענונג און אים געשטאַרקט אין זיין שאַפן.

דאָס אַלץ האָט באַווייזן, אַז עס איז געקומען די צייט, די נויטוועندיקייט, פאַר אַ ליטעראַרישער אויסגאָבע, וואָס זאָל אַרויסברענגען די שאַפונגען פון דער נייער, יונגער גרופּע שרייבער און קינסטלערס. צוהילף דער יונגער שרייבער־גרופּע איז געקומען משה בראָדערזאָן, וואָס האָט פון די ערשטע טעג נאָך זיין צוריקקום, געהאָלפן דער גרופּע מיט ראָט און טאָט און אונדז אַלעמען מער נאָך צוגעבונדן איינער צום צווייטן.

משה בראָדערזאָן האָט נאָך זיין צוריקקומען פון מאָסקווע, וואו ער האָט באַקומען זיין דיכטערישע אָנערקענונג פאַר זיין בוך „שיחות חולין", איבער־געלעבט זיין בלייצייט, הן אין זיין דיכטונג און הן אין זיין פּריוואָט־לעבן. ער איז צוריקגעקומען אין גאַנצן אַן אַנדערער. דאָס ערשטע ביכל זיינס „שוואַרצע פליטערלעך", לאָדזש 1913, האָט נישט אויסגענומען. דאָס נייע בוך זיינס האָט אַלעמען איבערגעראַשט מיט דער נייקייט פון פאָרעם און מיט דער רייכקייט פון וואָרטשפיל, מיט אַ מוזיקאַלישקייט, וואָס איז דעמאָלט

געווען ניי אין דער יידישער דיכטונג. בראָדערזאָן האָט געקענט צוציען צו זיך אויך מיט זיין עפעקטפולער אויסערלעכקייט און עלעגאַנץ. ברא־דערזאָן האָט זיך געקליידט רייך. תמיד אַן אויסגעפוצטער, מיט אַן עקסטרא־ווַאַגאַנץ, האָט ער צוגעצויגן צו זיך, חוץ דעם שיינעם מין, אויך די לאָדזשער יונגט, ווָאס האָט אין אים געזען דעם טיפּ פון אַ גרויסן דיכטער. די יונגע דיכטערס און מאָלערס האָבן זיך צו אים געטוליעט און נישט אָפּגעטראָטן פון אים ביז שפּעט אין די נעכט. משה בראָדערזאָן האָט אָבער חוץ דעם אַלעם געקענט מיט נאָך עפּעס אימפּאָנירן. ער איז צו יעדער צייט געווען גרייט צו זאָגן אַ גוט ווערטל, אַ טרעפלעכן וויץ, אַ געלונגענעם קאָלאָמבור און ער אַליין איז צו יעדן טאָלאָנט געווען אָזוי צוגעלאָזן און פשוט, ווי אַן אייגענער חבר און נישט ווי אַן אָנערקענטער אָלטער שרייבער. צו בראָדער־זאָנען זיינען די יונגע קינסטלערס און שרייבער געקומען נישט מיט דעם דרך־ארץ, מיט דעם באַהאָלטענעם ציטער, ווי צו יצחק קאָצענעלסאָנען, נאָר ווי צו אַ ביסל אַן עלטערן חבר פון דער זעלבער חברותא, מיט וועמען מען דאַרף זיך באַראָטן, אָבער נישט תמיד אים האָרכן.

גאָנץ טרעפלעך האָט געשריבן פּרץ מאַרקיש אין די ערשטע נומערן פון די „ליטעראַרישע בלעטער", וועלן מען האָט אים, נאָך זיין צוריקקומען פון לאָדזש, געפרעגט וויפל דיכטערס עס זיינען דאָ אין לאָדזש, האָט ער גע־ענטפערט, בזה הלשון: „ביז מיין אָוועקפאָרן (נעכטן) איז געווען אַכציק, נאָר איצט ווייס איך נישט געוויס, עס קען זיין טאָפּלט!"

עס איז נישט געווען בלויז אַ וויץ, נאָר אַ קערנדל פון אמת, ווייל קיין לאָדזש האָבן זיך געצויגן טאָלאָנטן פון דער גאַנצער נאָענטער פּראָווינץ. לדוגמא וויל איך דאָ נאָר דערמאָנען עטלעכע: משה דלוזשנאָווסקי, ירחמיאל האָניק, ש. ד. זינגער, און — זיי צו לאָנגע יאָר — די אומגעקומענע: נטע גאָלדקראָנץ, חיים זאַכאַריאש, ראָזענבלום און פיל אַנדערע.

לאָדזשער ליטעראַטן־ און זשורנאַליסטן־פאַראיין

דאָן איז אין לאָדזש געגרינדעט געווָארן אַ יידישער ליטעראַטן־ און זשורנאַליסטן־פאַראיין, ווָאס האָט באַקומען אַ בחינמדיקע דירה אין הויז פון יידישן און העברעאישן שרייבער משה העלמאַן.

די פאַרוואַלטונג פון ערשטן יידישן ליטעראַטן־פאַראיין אין לאָדזש איז באַשטאַנען פון פאָלגנדיקע חברים: יצחק קאָצענעלסאָן (פאָרזיצער), משה בראָדערזאָן, ברוך שפּענער, י. ה. ראדאשיצקי, זלמן זילבערצווייג, הערשעלע, ה' ל' זשיטניצקי, משה בליישטיפט, חיים־יאַנקל בזשאָסטאָווסקי, שמעון שפּיגעל און א. ד. ווינער. קאַנדידאַטן: יצחק פּליוואַצקי און חיים־לייב פוקס.

די ערשטע אַרבעט פון נייעם פאַראיין פון יידישע און העברעאישע ליטעראַטן איז געווען אַ גרויסע ליטעראַרישע אויסגאַבע — „דער יידישער זשורנאַליסט", אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט די יידישע און אויך

די העברעאישע שרייבער, וואָס האָבן אין דער אויסגאַבע געגעבן זייערע שריפטן אין יידיש, כדי די אויסגאַבע זאָל מיט זיך רעפּרעזענטירן אַלע שרייבער.

אין „יידישן זשורנאַליסט" האָבן געשריבן: יוליוס אַדלער, ב. אויער־באַך, מרים אולינאָווער, מרדכי אַלעי, פּייגע באַרנשטיין, משה בליישטיפט, בן־ימיני [יצחק קאַצענעלסאָנס פּאָטער], ל. בערמאַן (אויך אונטער גראַף קאלי), יצחק בערקמאַן, חיים־יאַנקל בזשאָסטאָווסקי, פייוול גאָרפינקעל, הערשעלע, א. ד. ווינער, ש. זאַקס, דוד זיטמאַן, בערנאַרד זינגער, ה. ל. זשיטניצקי, ט. [טרייסטמאַן] שלום, ראָזע יאַקובאָוויטש, דער לוסטיקער פּעסימיסט, מרדכי מארקוזע, יוסף מילער, לייב מלאך, י. מ. נייַמאַן, מירל ערדבערג, חיים־לייב פוקס, י. מ. פאָזנאַנסקי, ב. פּאַרעצקי, א. פויגל, י. מ. פליאט, לאַזאַר קאָהאַן, ישראל קאָהאַן, יצחק קאַצענעלסאָן, יעקב קירשבוים, י. ה. ראדא־שיצקי (אויך אונטער ראַדאָ־ראַדאָ), יצחק ריווקינד, א. שאבעלסקי [א. אַלפּערן], אלימלך שמולאָוויטש, ברוך שפּיגער און שמעון שפּיגעל.

די אויסגאַבע האָט געשטעלט דעם וואַרשעווער ליטעראַטן־פּאַראיין פאַר אַ געשעענעם פאַקט פון אַ לאָדזשער ליטעראַרישער אייניהייט, מיט וועלכער מען דאַרף זיך רעכענען. צווישן די שרייבער, אָבער, האָט זי אַרויסגערופן אַן אומצופרידנקייט, צוליב איר בלאַסן, נישט געניג קינסטלערישן כאַראַקטער, וואָס איז געווען מער ענלעך צו אַ צייטונג, ווי צו אַ ליטעראַרישער זאַמלונג.

עס איז דעריבער נאָך מער נייטיק געווארן צו מאַכן „שבת פאַר זיך", ד"ה אַליין צוטרעטן צו אַ ליטעראַרישן זשורנאַל, וואָס זאָל זיך קענען פאַרמעסטן מיט די אַלטע שרייבער און דער עיקר זיך קאָנצענטרירן אויף ליטעראַטור און קונסט. צו דעם צווועק האָט די גרופּע „יונגע" זיך פאַרזאַמלט ביי זייער אַלטן חבר י. ה. ראַדאָשיצקי.

ראַדאָשיצקיס „רעזורע" [באַרבער־שאָפּ] איז באַשטאַנען פון אַ געוועלב, אַ הינטער־שטוב, כמו אַ וואַרטצימער. דאָרט האָבן מיר זיך פאַרזאַמלט צו לייענען און צו באַטראַכטן אַלע ליטעראַרישע פּלענער.

מיר האָבן באַשלאָסן אַרויסצוגעבן העפטן מיטן נאָמען „געזאַנגען", וואָס זאָלן גרופּירן אַרום זיך די גאַנצע ליטעראַריש־שעפערישע יוגנט פון לאָדזש און זומגעגנט. מיר האָבן זיך אפילו אָפּגעגעבן אַ חשבון, אַז אויך די אויסגאַבע וועט מער נישט זיין ווי אַ מאַניפעסט, זי וועט נישט אַלעמען צופרידנשטעלן. מיר האָבן זיך גאַייניקט, כדי צו שטעלן די עלטערע לאָדזשער און וואַרשעווער שרייבער פאַר אַ פאַקט פון אַ גאַייניקטער דיכטערישער גרופּע.

פאַר רעדאַקטאָר האָבן מיר באַשטימט הערשעלען. מיר האָבן געהאַט צו אים פאַרפליכטונגען, ווייל ער איז גראָד געבליבן אָן פרנסה און חוץ דעם האָבן אַלע גערעכנט, אַז הערשעלע וועט זיין אומפאַרטייאיש צו די זאַכן. איך און ראַדאָשיצקי האָבן געדארפט מיטהעלפן ביים אָפּקלייב פון מאַטעריאַל.

אין ערשטן נומער זיינען אַריין לידער פון עטלעכע און צוואַנציק דיכטערס פון לאָדזש און אומגעגנט. דאָס ערשטע העפט האָט געהאַט לידער

חוץ פון די לאָדזשער שרייבער: יצחק קאַצענעלסאָן, משה בראָדערזאָן, הערשעלע, י. ה. ראַדאָשיצקי, מרים אולינאָווער, י. מ. נייַמאַן, חיים קרול, אלימלך שמולאָוויטש, מרדכי אָלעי, פ. גאָרפינקעל, חיים־לייב פוקס, — אויך פון אַ גאַנצער ריי אָנהייבער פון דער אַרומיקער לאָדזשער פּראָווינץ.

דער שפּעטער באַוואוסטער שריפטשטעלער שמעון האָראָנטשיק האָט אין די „געזאַנגען" געדרוקט זיינע ערשטע לידער און ערשט שפּעטער, מיט דער הילף פון דער לאָדזשער גרופּע, אַרויסגעגעבן זיין ערשט ביכל לידער „פּעלד־בלומען".

עס האָט אויך געדרוקט זיינע ערשטע לידער דוד זיטמאַן, וואָס איז יונג געשטאָרבן אין 1923.

דוד זיטמאַן האָט געשטאַמט פון אַ קליין שטעטל מיט קוילן־שאַכטן, טשעלאָדזש, הינטער סאָסנאָוויץ. אין לאָדזש האָט ער געאַרבעט ווי אַ העב־רעאישער לערער, אָבער כאָטש ער האָט זייער גוט געקענט העברעאיש האָט ער געשריבן נאָר יידיש. ער האָט אויך געדרוקט אין דיוי־יאָרקער „שריפטן" אונטערן נאָמען: דוד זון.

די באַגאַבטע דיכטערין שרה בוים, וואָס האָט זיך באַוויזן ווי אַ בליציקער שטערן, איז באַלד נאָכן באַקומען אָנערקענונג, פּאַרשוואונדן פון האָריזאָנט. שרה בוים האָט געשטאַמט פון בענדין און אירע לידער האָבן געהאַט אין זיך סיי פון דער גרויסער נויט פון די פּוילישע קוילן־גרעבערס און סיי אַ טיפן אומעט פון אַ צאַרט קינד.

שרה בוים נאָר אַ געוויסע צייט פאַרעפנטלעכט לידער אין פּאַריז. איר גורל, בעתן חורבן, איז נישט באַקאַנט.

נאָר איין פּאָעט פון יענעם קאָנט האָט אָנגעהויבן אין די „געזאַנגען" — אפּרים קליינמאַן פון סאָסנאָוויץ.

קליינמאַן האָט נאָך האָרט פּאָר דער לעצטער מלחמה געדרוקט אין פּאַרשיידענע ליטעראַרישע אויסגאַבעס, אויך אין די „ליטעראַרישע בלעטער". אין אָנהייב 1940, בעת די דייטשן האָבן אים געוואָלט מיטנעמען מיט זיך, איז ער געפאַלן מיטן טויט פון אַ קעמפער.

אין נומער האָט זיך אויך באַטייליקט אַ גאָר גרויסע גרופּע פרויען־דיכטערינס:

מרים אולינאָווער — עטלעכע לידער אירע זיינען שפּעטער אַריין אין איר בוך „דער באָבעס אוצר";

מירל ערדבערג, וואָס האָט אין יענער צייט נאָר וואָס אָנגעהויבן שרייבן. איר לעצט בוך לידער „נישט פון קיין פּרייד" איז אַן אמתע, שטילע טרער אויף איר חרוב שטעטל. זי איז איצט ליטעראַריש טעטיק אין קאַנאַדע;

מאַלי ביילין [מאַלי ברוין] די טאָכטער פון אַשיאַקאָווער רב, וועלכע האָט פאַרלאָזט מאַן און משפּחה און געקומען מיט לידער קיין לאָדזש. זי האָט זיך מער נישט אומגעקערט אין איר רייכער היים, נאָר געלעבט אין אַרעמקייט, געאַרבעט ווי אַ דערציערין און נאָר געלעבט מיט דער פּרייד פון דרוקן אירע לידער און קורצע נאָוועלן אין דער לאָדזשער פּרעסע, שפּעטער

אויך אין וואַרשעווער עקספרעס. איר ווייטערדיקער וועג ביזן חורבן און איר סוף איז נישט אין ערגעץ דערמאַנט;

אסתר און חנה גערסאַן, די קוזינקעס פון מרים אולינאָווער;

פייגע באָרנשטיין פון שטעטל לאַסק, וואָס הערש־לייב זשיטניצקי האָט אירע לידער פּראָטעזשירט און געברענגט צו דרוקן. זי לעבט איצט אין פּאַריז;

שושנה טשענסטאָכאָווסקי — געדרוקט שפּעטער אין יידיש און פּויליש אין פּאַרשיידענע אויסגאַבעס;

יוכבד שענפרוכט פון נאָוואַראַדאָמסק;

שרהטשע זילבערבערג, און מרים וואַלמאַן־שעראטשעק, די טאָכטער פון יידיש־העברעאישן שרייבער וואַלמאַן, איצט אין ישראל, באַקאַנט ווי מרים שיר.

אין דער אויסגאַבע האָבן זיך אויך באַטייליקט: לייב מלאך, וואָס האָט זיך ערשט געהאַט אָנגעהויבן צו צעבליען אין דער דיכטונג און אין דער פּראָזע;

פּרץ אָפּאָטשינסקי, וואָס איז נאָר וואָס צוריקגעקומען פון דער מלחמה, דער חבר פון אשר שווארצמאַן. אָפּאָטשינסקי האָט זיך שפּעטער אָנטפּלעקט ווי אַ וואָגיקער טאַלאַנט אין יידיש און העברעאיש אין זיין סעריע בילדער „נע־ונד". ער איז שפּעטער געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער אין כמעט אַלע זשורנאַלן פון די יונגע אין לאָדזש און אין דער לאָדזשער פּרעסע. ביזן חורבן האָט ער געוואוינט אין וואַרשע, געאַרבעט אין דער טאָגצייטונג דאָס וואָרט. ער איז אומגעקומען. (וועגן אים האָט געשריבן זיין שוועסטער, די דיכטערין רינה אפּער, אין פּאַרוואָרט צום בוך „שריפטן פון פּרץ אָפּאָטשינסקי, נ"י 1952);

ה. ל. קרוי, וואָס האָט אָנגעהויבן מיט לידער און שפּעטער געשריבן פּראָזע. געדרוקט אין טייל זאַמלהעפטן פון די יונגע אין לאָדזש און וואַרשע. צו יענער צייט איז קרוי געווען אַ לערער אין דער לאָדזשער פּראָווינץ. שפּעטער — אינעווייניקסטער מיטאַרבעטער פון לאָדזשער טאָגעבלאַט, דאָס וואָרט — וואַרשע. אין 1940 האָט ער זיך פון ווילנע געראָטעוועט קיין ארץ־ישראל, וואו חוץ אין דער פּאַרטיי „מפא"י" איז ער אויך געווען טעטיק ליטעראַריש. נאָך דער מלחמה איז ער אַ לענגערע צייט געווען דער רעדאַקטאָר פון אונזער וואָרט אין פּאַריז. ער איז געשטאָרבן אין 1956 אין תל־אביב;

דער יונגער דיכטער און סטודענט פון אַ הויכשול פּייוול גאָרפינקעל, וואָס איז געקומען צוריק פון בערלין, וואו ער האָט געקראָגן די אָנערקענונג פון דייטשן דיכטער ארנא נאדעל און איז פון דייטש אַריבער צו יידיש. ער האָט אַרויסגעגעבן אין 1919 אַ בוך לידער און סאָנעטן „אין דער שטיל"; די דראַמאַטישע פּאָעמע „די קללה", לאָדזש 1923; די פּאָעמע „ביים סוף פון וועג", 1938, און האָרט פּאַרן חורבן — אַ צוויי בוך לידער און באַלאַדן. גאָרפינקעל האָט אין דער לאָדזשער פּרעסע געשריבן אָפּהאַנדלונגען איבער דער דייטשער מאָדערנער דיכטונג און אַ גרעסערע אַרבעט איבער י. וו.

געטהע. פון באַרוף איז ער געווען אַ לערער. געווען אין לאָדזשער געטאָ טעטיק ווי אַ לעקטאָר. געשיקט געוואָרן אין אויגוסט 1944 קיין אָשוויענטשים, וואו ער איז אומגעקומען אַ מיתת קדושים.

אויך פּיניע בוקסהאָרן, וואָס האָט שוין געהאַט געדרוקט עטלעכע לידער אין די אויסגאַבעס פון די ס״ס־פאַראיניקטע, האָט אין ערשטן נומער „געזאַנגען״ געדרוקט עטלעכע לידער אויף ליבע־טעמעס און אויך טורמע־לידער. פּיניע בוקסהאָרן איז געווען אַ מאָדנער טיפּ. אַליין פון אַ רייכער היים, איז ער אין זיינע גימנאַזיע־יאָרן געקומען אין באַרירונג מיט יידישע פראָגעס, געוואָרן אַן ס״ס־אָוועץ. ער האָט געדרוקט לידער און אויך פובליציסטישע אַרטיקלען אין די יידישע און פוילישע זשורנאַלן פון זיין פאַרטיי. אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע — נאָענט געוואָרן צו דער פע־פע־ס־לינקע און שפּעטער, נאָכן אויפקום פון דער פוילישער זעלבשטענדיקייט, בעת דער פאַראיניקונג פון די לינקע פע־פע־ס און דער פוילישער ס־דע, אין גאַנצן אַריבער צו דער לינקער ריכטונג. אַ צייט געווען צוזאַמען מיט שכנא קאראלסקין, דעם רעדאַקטאָר פון דער אויסגאַבע אין יידיש „אין קאַמף״. דאָרט געדרוקט אונטער פאַרשיידענע נעמען, דערהויפּט א״נ יולסקי. אין פוילן איז ער געווען פיל מאָל אַרעסטירט און זיך אַרויסגעדרייט פון טורמע. אין די דרייסיקער יאָרן איז ער אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד. דאָרטן, אין 1937, אין צוזאַמענהאַנג מיטן פּראָצעס פון סאכאצקי און חברים, איז ער פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט און דערשאָסן געוואָרן. בוקסהאָרן האָט אויך איבערגעזעצט עטלעכע וויסנשאַפטלעכע און ליטעראַרישע ביכער פון פויליש, רוסיש און דייטש.

עס האָט אויך צום ערשטן מאָל געדרוקט זיינע לידער מרדכי אַלעי, וואָס איז אויך, ווי זשיטניצקי און מרים אולינאָווער און דער פאַריזער פּראָזאַאיקער אברהם ווייץ, געקומען קיין לאָדזש פון לאַסק. מרדכי אַלעי האָט, סיי אין דער ליטעראַטור און סיי אין זיין לעבן, דורכגעמאַכט אַ מערקווירדיקן וועג. ער האָט, ווי כמעט אַלע יונגע שרייבער, אָנגעהויבן מיט לידער און איז שפּעטער געווען טאַלאַנטירט אין אַלע שרייב־פאַרמען. ער האָט געדרוקט לידער, נאָוועלן (עטלעכע ביכער) און פאַרעפּנטלעכט געלונגענע עסייען וועגן דער יידישער ליטעראַטור. אַלעי, וואָס איז, אין זיינע נאָוועלן און דערציילונגען, געווען וויים פון וויסענבערגן, איז אָבער געווען זיינס אַ שטאַרקער חסיד און ער איז תמיד אַרויסגעטראָטן אים צו פאַרטיידיקן. אַ געוויסע צייט איז אַלעי געווען אַ מיטגליד אין דער לינקער שרייבער־גרופּע און מיטגעאַרבעט אין זייערע אויסגאָבעס, און פאַרטיידיקט זייערע מעשים. אין די ערשטע טעג פון מלחמה־אויסבראָך, אין סעפּטעמבער 1939, איז ער, צוזאַמען מיט אַ גרויסן טייל יידישע שרייבער, געקומען קיין ביאַליסטאָק, וואו ער האָט פון דער נאָענט זיך באַקענט מיטן קאָמוניזם און איז אַזוי טיף אַנטוישט געוואָרן, אַז ער איז אין גאַנצן אָוועק אין אַ קעגנגעזעצטער ריכטונג, איז געוואָרן אַ פרומער ייד, זיך געלאָזט וואַקסן אַ באָרד און נישט געגעסן קיין טריפות. אין ביאַליסטאָק האָט ער נישט געקענט באַקומען

קיין אַרבעט אין דער צייטונג און אויך נישט געקענט קריגן קיין פּאַספּאָרט, וואָס זאָל אים דערלויבן צו בלייבן אין ביאַליסטאָק. ער האָט זיך צוליב דעם פאַרשריבן צו פּאָרן צוריק קיין ווארשע. וועג עס זיינען פאַרגעקומען [אין סוף יוני 1940] די באַקאַנטע סאָוועטישע „כאַפונגען" (טשיסטקעס בלע"ז) און מען האָט אַלעמען פאַרשיקט אין די לאַגערן, אין אָלעין געלונגען זיך צו באַהאַלטן. ער האָט שפּעטער, ווי דורך אַ נס, באַקומען אַ פּאַספּאָרט און איז געבליבן אין ביאַליסטאָק. ביי היטלערס אָנפאַל אויף רוסלאַנד האָט זיך אים אינגעגעבן צו אַנטלויפן אין לעצטן עוואַקואירטן צוג פון ביאַליסטאָק קיין טאַשקענט, וואו ער האָט איבערגעלעבט די מלחמה. ער האָט געאַרבעט ביי פאַרשיידענע שוועָרע אַרבעטן און איז אויסגעקומען מיט זייער ווייניק. ער האָט מיט יידישע קינדער געלערנט אלף־בית און זיי דערציילט וועגן יידן און דער יידישער רעליגיע. די רוסישע יידן האָבן דערפאַר אים אין געהיים געשטיצט, ער זאָל זיך קענען אַרויסדרייען פון אַרבעטן אויף אַזאַ אָרט, וואו מען מוז אַרבעטן שבת. בעת דער רעפּאַטריאַציע איז ער געווען פון די ערשטע צוריקקומער קיין לאָדזש. ער איז אַריין אין אַ קיבוץ פון רעליגיעזע יידן און ביי דער ערשטער געלעגנהייט געפאָרן קיין ארץ־ישראל. ער שרייבט איצט נאָר רעליגיעזע לידער און אויף מאָטיוון פון די ספרי־קודש און תלמוד. (עס וועט זיין אינטערעסאַנט צו דערציילן וועגן זיין נייעם דרך אַ געווינסן פּרט. בעת אין 1946 זיינען אין פוילן דערשינען די „יידישע שריפטן", אַרויסגעגעבן פון ליטעראַטן־פאַראיין, האָט ער צוגעשיקט עטלעכע לידער. ער האָט אָבער אין אַ בריוו צום רעדאַקטאָר און פאָרזיצער פון פאַראיין, לעאָ פינקעלשטיין, אויסגענומען אַ תנאי: זיינע לידער זאָלן נישט געזעצט און געדרוקט ווערן אום שבת.)

וועגן ישראל ראבאן, דעם טראַגיש־אומגעקומענעם דיכטער אין ווילנער געטאָ, איז כדאי מער צו דערציילן:

ישראל ראבאן האָט אָנגעהויבן צו 15 יאָר דרוקן אין לאָזאָר קאַהאַנס פאַלקסבלאַט הומאָריסטישע לידלעך אין דער אָפּטיילונג „דער שראַפּנעל", אונטערן נאָמען „ישראליק דער קליינער". ער האָט אויך פרי אָנגעהויבן צו אַרבעטן ווי אַ מאָלער פון פלאַקאַטן. ישראל ראבאן האָט געהאַט זייער אַ ביטערע קינדהייט. גאַנץ פרי איז ער געוואָרן אַ יתום נאָך זיין פאָטער. דער פאָטער, כאָטש ער האָט געשטאַמט פון יידישן־הקדוש און אַליין געקענט גוט לערנען, האָט צוליב אַ סיבה נישט געוואָלט וויסן פון דער משפחה און צו להכעיס איר געוואָרן אַ פורמאַן. דער זיידע, פון דער מוטערס צד, איז געווען אַ באַקאַנטער בדחן, ישראל רעוויזאָרסקי, וואָס איז באַקאַנט געוואָרן צוערשט אין שטעטל פשיסכע און פאַרפאַסט לידער און מעשיות, וואָס האָבן געהאַט אַ שם אין דער גאַנצער געגנט. ער דערציילט וועגן דעם אין זיין ערשטן בוך לידער „אונטערן פלויט פון דער וועלט", דערשינען אין וואַרשע אין 1928. אַ פּיצל קינד פון צוויי יאָר, איז ער מיט דער מוטער און צוויי שוועסטער און אַן עלטערן ברודער געקומען פון שטעטל גאָוורטשאָוו קיין לאָדזש, און באַלד אַריינגעפאַלן אין האַרץ פון דער יידישער אָרעמקייט,

אין באַלוט. דער הויף, וואו זיי האָבן געוואוינט, איז געווען אַ גאַנץ יידיש שטעטל מיט מער ווי הונדערט קינדער, וואָס האָבן זיך דערצויגן אויף דער גאַס. די מוטער האָט, כדי צו קענען מפרנס זיין די קליינע קינדער, אַלץ געטאָן, אָבער נישט געהאַט קיין מזל, ביז זי איז געוואָרן אַ פרוי אַ „שאַכער", ד״ה זי איז אַרומגעגאַנגען איבער די הייף און געשריגן: „האַנדעל", „האַנדעל". (מיר דוכט: די אייניציקע יידישע פרוי מיט אַזאַ פרנסה.) אַ גאַנצן טאָג איז זי נישט געווען אין שטוב און די קינדער האָבן זיך אַליין דערצויגן. עסן פלעגן די קינדער נאָר איין מאָל אַ טאָג, ביי דער נאַכט, ווען די מוטער פלעגט אָפקאָכן דאָס ביסל ווַאַרעמס. דער עלטערער ברודער איז באַלד אַוועק זיך לערנען וועבעריי און ווי נאָר ער האָט עפּעס געקענט פאַרדינען, איז ער אַוועק פון שטוב און געוואָרן אַן „אחדותניק". ער איז אַרעסטירט און פאַרשיקט געוואָרן אין ווייטן סיביר.

ראבאנס מאַמע האָט זיך אויסגעווייניט די אויגן און געמוזט שלום מאַכן מיטן גורל. אָבער אין גיכן איז געשען אַ צוויייט אומגליק. די עלטערע שוועסטער איז אַוועק אויף אַ גליטשיקן וועג. דער קליינער ישראל איז געבליבן מיט דער אייניציקער שוועסטער און מיט איר געשלעפּט די נויט פון דער שטוב און פון אָרום. דאָס אַלץ האָט אויף דעם קומענדיקן דיכטער זיך שווער געלייגט און אין זיין נשמה איבערגעלאָזט דעם פּיין, וואָס ער האָט שפּעטער אַרויסגעפּיבערט אין זיינע לידער. אויך אויף אירע עלטערע יאָרן, ווען ראבאן איז שוין אַלט געווען עטלעכע און צוואַנציק יאָר, איז זיין מוטער געווען פאַריאָגט און זייער שווער געהאָרעוועט אויפן פּיצל ברויט. די שוועסטער איז צוגלייך מיט דער מוטער אַוועק פרי. אין שטוב איז נאָר געווען ישראל, וואָס איז געלעגן אין בעט. די טיר פון אייניציקן שטיבל איז תמיד געווען אָפן, ווייל עס איז פשוט נישט געווען וואָס צו גנבענען, סיידן די ביכער, וואָס זיינען געווען צעלייגט אין שטויסן ביים בעט. שמאַטעס און פעדערן האָבן זיך געוואַלגערט אין אַלע זייטן. איין שויב פון פענצטער איז סיי ווינטער און סיי זומער געווען פאַרשטעלט מיט אַ רויטלעך, ברודיק קישן. ווי דאָס האָט געווירקט אויף ראבאנען, זעט מען אין זייַנע ווערק, סיי אין די פאָעטישע און סיי אין די צווויי ראָמאַנען „באַלוט" און „די גאָס". ראבאן איז געווען אַ מתמיד. ביז שפּעט אין די נעכט געלייענט און געשריבן. צו יענער צייט האָט ער זיך גענייט אין איבערזעצן פון דייטש די לירייקער פון דער וועלט־ליטעראַטור.

אין זאַמלהעפט „ווען", וואָס איך האָב רעדאַקטירט אין לאָדזש, אין 1926, האָבן מיר ביידע געדרוקט, חוץ אייגענע זאַכן, אויך איבערזעצונגען. ראבאן האָט געדרוקט לידער פון רילקע און יאָהאַנעס שלאַף. ער האָט אויך איבערגעזעצט פון דער פראַנצייזישער דיכטונג. מיר האָבן זיך געלערנט פראַנצייזיש ביי דעם לאָדזשער שרייבער שמעון שפיגעל, כדי צו לעזן די פראַנצייזישע דיכטערס, וואָס זיינען אונדז געווען נאָענט (רימבא, ווערלען, וויאָן און באָדלער), אין אָריגינאַל. ראבאן האָט אויך זיך געלערנט אויף די סעקרעטאַרן־קורסן, וואָס די צענטראַל־ביוראָ פון די יידישע פראָפעסיאָנעלע

פאַראייגען (אונטער דער השפּעה פון „בונד") האָט איינגעאָרדנט. ראבאן האָט אויך פאַרוואָרפן אַ געלעגנהייט צו ווערן אַ גוטער שילדן־מאַלער. ער האָט בעסער געוואָלט הונגערן אַבי קענען זיך אָפּגעבן מיט דיכטונג.

פאַר ראבאנען איז געווען נאָר אין פּאַסיע: שרייבן! און כאָטש ער האָט צוליב פּרנסה געמוזט שרייבן די סענסאַציאָנעלע ראָמאַנען פאַר די צייטונגען (צענדלינגער ראָמאַנען, אייגענע, ווי איבערגעאַרבעטע, אין דער לאָדזשער פּרעסע און אין היינט), דאָך איז ער אין די ביכער, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן אונטער זיין פולן נאָמען, תמיד געשטאַנען אויף אַ קינסטלער־רישער הייך.

וועגן זיין שטימונג אין די לעצטע לעבנס־חדשים און וועגן זיין לעצטן וועג, גיט איבער שמערקע קאָטשערגינסקי ז"ל אין געציילטע שורות אין זיין בוך „חורבן ווילנע": „וען די דייטשן זיינען געקומען אים נעמען, האָט ער גאָרנישט געריידט, נאָר געגאַנגען מיט זיי אויפן פּאָנאַר".

אַ גאַנץ אַנדערער מענטש איז געווען חיים קרול, וואָס האָט אויך דאָס ערשטע מאָל זיך געדרוקט אין די „געזאַנגען". אַ שטילער און שעמעוודיקער, זיינען זיינע לידער דער טיפער תוך פון זיין וועזן, מיט וועלכן ער האָט געקענט אַרומנעמען יעדן איינעם.

געקומען פון דער זעלבער סביבה — פון דער יידישער אָרעמקייט, האָט ער אין זיינע לידער מיטגעברענגט דאָס געפּיל פון פּחד פאַרן טאָג. פרי איז חיים געוואָרן אַ יתום נאָך דער מוטער, און ביים פּאָטער, דעם אַלמן, האָט ער זיך דערצויגן. אַ פּראָלעטאַרישע שטוב אין טיפּסטן באַלוט מיט פאַר־שטויבטע וועבשטולן — דאָס איז געווען די לאַנדשאַפט פון זיינע וויזיעס און אַ בצמצום שטיקל ברויט — זיין טאָג־טעגלעכע רעאַליטעט.

דער פּאָטער, אַן אָרעמער וועבער, האָט חיימען צוגלייך מיט די צוויי קלענערע מיידלעך גאַנץ פרי אייגענעשפּאַנט אין יאָך פון די וועבשטולן. חיים האָט רעוואָלטירט דורך זיין שטילן אומעט פון לידער און דורך זיין טראַגישער ליבע, וואָס איז אויך געווען ווי אַ מין פּראָטעסט קעגן זיין אָרעמען לעבן. אין אַ געוויסן זין האָט ישראל ליכטענשטיין אויף אים משפּיע געווען און אים געעצהט ווי צו האַנדלען אין טראַגישע צייטן. חיים קרול איז אין גאַנצן געווען אונטערן אינפלוס פון משה וואַרשע, וואָס האָט אויך געהאָט אַ געוויסע ווירקונג אויף דער יונגער ליטעראָרישער געזעראַציע אין לאָדזש. משה וואַרשע אייניק ביכל „וועגן פון אַ נשמה", וואָס איז דערשינען פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָט בפירוש געהאַט די טויטלעכע ווירקונג אין דער פּאַרמירונג פון חיים קרולס לעבן און שאַפן. די קורצע שורות פון משה וואַרשע בלעטלעך זיינען פאַר קרולן געווען, ווי די קורצע זאַצן פון די נביאים און פון אַ נייער עוואַנגעליע. אויך פּראַנץ פון אסיזי האָט אויף חיימען איבערגעלאָזט אין זיין ליד די ווירקונג פון הייליקער פאַרגאַנג־לעכקייט. דאָס איז דער שליסל צו זיין פאָעטישער געשטאַלט.

חיים קרול איז געשטאָרבן אין ניו־יאָרק, 1946, נאָך לאַנגע יאָרן זיין אין שפּיטאָל פאַר אומהיילבאַרע קראַנקע. זיין חבר, דער דיכטער י. ה. ראַדאָ־

שיצקי, דאָס געהיילטיקט חיים קרולס לעצטן וואונטש: אַרויסצוגעבן די איבער־געבליבענע שריפטן. דאָס בוך „כתבים פון חיים קרול" שליסט צו דאָס לעצטע בלעטל פון זיין בוך און פון זיין פאַרפייניקט לעבן.

די גרופּע „געזאַנגען" איז זיך צעפאַלן נאָכן צווייטן העפט. די סיבה איז געווען, וואָס הערשעלע האָט געדרוקט יעדן אייגעם. כאָטש אין צווייטן נומען „געזאַנגען" זיינען שוין געווען פאַרטראָטן כמעט אַלע עלטערע לאָדזשער שרייבער, וואָס האָבן געהאַט אַ געוויסע חשיבות, דאָך האָט די גרופּע פון חיים קרול, ישראל ראבאן און חיים־לייב פוקס באַשלאָסן אָפּצוטיילן זיך און אַרויסגעבן אַן אייגענעם זשורנאַל. אין אַ צייט אַרום איז אַרויס, אונטער דער רעדאַקציע פון ישראל ראבאן און חיים־לייב פוקס, די אויסגאַבע „ס׳פעלד", — 6 העפטן.

דער זשורנאַל האָט געדרוקט נישט בלויז לאָדזשער שרייבער, נאָר אָפּ־גענעבן אָרט פאַר גוטער דיכטונג בכלל. אַזוי האָט אין „ס׳פעלד" געדרוקט פון זיינע ערשטע לידער ישראל שטערן, וואָס האָט אין יענער צייט ערשט אָנגעהויבן שרייבן, און כמעט די גאַנצע וויינער גרופּע: מלך ראַוויטש, אורי צבי גרינבערג, בער האַראַוויץ און דוד קעניגסבערג, אויך אַ צאָל אַמעריקאַנער יידישע דיכטערס. דאָרט האָבן זיך אויך געדרוקט קורצע פּראָזע־זאַכן פון פּרץ אָפּאָטשינסקי און מלך שוואַרץ.

אין „ס׳פעלד" האָט זיך אויך צום ערשטן מאָל אָנגעהויבן דרוקן ישעיהו שפּיגעל. זיינע דעמאָלטיקע לידער, וואָס זיינען נאָך געווען אונטערן אייג־פלוס פון דער מאָדערנער פויליישער ליטעראַטור, האָבן פאַרמאָגט עפּעס אייגנאַרטיקס, וואָס האָבן געוויזן שפּיגעלס קינסטלעריש פּנים. ער איז נאָך געווען אומבאַהאָלפן, סיי אין אויסדרוק און סיי אין דער פּאָרעם, אָבער אפילו אין דעם אומעטיקן ריטעם פון זיינע ערשטע פערזן, זענען זיך שוין די קאָנטורן פון אַ קומענדיקן טאַלאַנט. אין זיין ערשטן בוך לידער „מיטן פּנים צו דער זון", וואָס איז דערשינען אין אָנהייב דרייסיקער יאָרן אין לאָדזש, זעט זיך שוין דער שפּעטערדיקער שפּיגעל. און כאָטש ער זאָגט אויף זיך אַליין:

„ישעיהו שפּיגעל, דיכטער־פוטוריסט, נישטאָ!"

און אויך:

„ס׳האָט שפּיגעל שוין אַ ליד געגנבעט, פון מאַרקיש צו טובים"

אָדער ווי אין ליד „מיין טויט" אין וועלכן ער בעט זיך, אַז ער:

„וויל נישט שטאַרבן, ווי אַ גאון",

דאָך האָט ער באַוויזן שטריכן פון געניאַליטעט אין זיינע נאָוועלן פון די געטאָס און לאַגערן. אַ גאונות פון קענען מיט די דינסטע טענער אַרויס־ברענגען דעם גרעסטן וויי, ווי מיר זעען עס אין זיין בוך „ליכט פון פינצטערניש".

אין „ס׳פעלד" האָט זיך צום ערשטן מאָל באַוויזן מיט אַ ליד דער מאָלער מאַרעק שוואַרץ. לאָדזשער יידישע מאָלערס האָבן אויך געשריבן לידער, ווי, למשל, יאַנקל אַדלער און איטשע ברוינער. אין תוך זיינען זיי געווען דער אויסדרוק פון זייערע מאָלערישע אימפּרעסיעס.

אויך יצחק בערלינער האָט אָנגעהויבן זיך צו דרוקן אין „ס׳פעלד".

בערלינערס שפּעטערדיקע לידער־ביכער זיינען אַ וויכטיקער צושטייער צו דער נייער יידישער דיכטונג. אין יענער צייט, אָבער, וועלן ער האָט דאָס ערשטע מאָל געדרוקט אין „ס׳פעלד", האָט ער געאַרבעט ביי שנייידעריי און צווישן איין בגד און צווייטן האָט ער אַריינגעשטעפּט די לידער, וואָס האָבן אים געגעבן מוט צו זיין דיכטעריש וואוקס. ער איז געשטאָרבן אין פּעברואַר 1957, אין מעקסיקע.

אין „ס׳פעלד" האָבן אויך געפונען אַ וואַרעמע באַציאונג אַ גרופּע גאָר יונגע דיכטערס:

נטע גאָלדנקראַנץ פון טאָמאַשאָוו, וואָס האָט זיך שפּעטער אַנטוויקלט אין אַ גוטן דיכטער. פּאַרן קריג האָט ער צוגעגרייט צום דרוק אַ בוך לידער און נאָוועלן. ער איז געווען דער רעדאַקטאָר פון „טאָמאַשאָווער וואָכנבלאַט". (אומגעקומען אין טאָמאַשאָווער געטאָ);

אלחנן נאטאל, אַ יונגער אַרבעטער פון שטעטל קאָנין, וואָס האָט געשריבן רעוואָלוציאָנערע, אָבער פּוטוריסטישע לידער. נאטאל איז אין אַ צייט אַרום אַוועק קיין רוסלאַנד. פּאַרפּאַלן געוואָרן אָן אַ שפּור;

יעקב דוד זילבערשטיין, דער שוואָגער פון חיים קרול, וואָס האָט זיך שפּעטער געדרוקט אין דער לאָדזשער פּרעסע. ביזן חורבן האָט ער געוואוינט אין שטעטל שידלאָווצע, געלעבט פון שוסטעריי, אויך געווען טעטיק אין דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג. ער איז אומגעקומען;

יעקב בער גיפּס, אַ יידישער לערער, וואָס איז פון שנייידער־שטעטל בזשעזשין געקומען קיין לאָדזש. ער האָט אַ צייט געאַרבעט ווי אַ לערער אין דער לאָדזשער בּאַראַאָוו־שול. שפּעטער ווי אַ רעדאַקציע־מיטגליד אין באַנייטן לאָדזשער טאָגעבלאַט [פון 1926 ביזן פּאַרמאַכן זיך, אין 1933]. געדרוקט לייט־אַרטיקלען א״נ ד״ר ב. זיידאוו, און וועגן יידישע קולטור־ענינים — א״נ זשאַק בער, אויך פּעליעטאָנען — א״נ ז. ב., י. ב—ס.

גיפּס איז אין 1939 געווען אין ביאַליסטאָק, געוודפט געוואָרן צוליב זיין פּועלי־ציוניזם פון די קאָמוניסטישע נאָכלויפערס און געמוזט אַוועק אַרבעטן אין דאָרף ווי אַ וווייסרוסישער לערער. ער איז אומגעקומען דורך די נאַציס;

מלך פּאָגעל, (דער מעצענאַט פון דער אויסגאַבע), אַ בעקער־אַרבעטער פון זעלבן שטעטל וואָס גיפּס, איז זיין גאַנץ שטרעבן געווען צו זען זיינע לידער פּאַרעפנטלעכט. די לידער האָבן אָבער נישט נושא־חן געווען ביי דער רעדאַקציע און פון דער גרויסער צאָל, וואָס ער האָט געגעבן, האָבן מיר עטלעכע געדרוקט אויף דעם לעצטן זייטל. מלך פּאָגעלן, אָבער, האָט עס נישט אָפּגעשראָקן. ביזן קריג האָט ער אַליין אַרויסגעגעבן עטלעכע לידער־ביכלעך. ער איז אומגעקומען בעת דער דייטשער באָמבאַרדירונג פון בזשעזשין, אין אָנהייב סעפּטעמבער 1939.

איין נומער „ס׳פעלד" (5) איז געווען געהייליקט דעם אָנדענק פון יונג

פאַרשטאַרבענעם מיטגליד פון דער גרופּע, דעם דיכטער דוד זיטמאַן (געשטאָרבן דעם 26סטן יאַנואַר 1923).

אין נומער זיינען אָפּגעדרוקט זיטמאַנס שפּיטאָל־לידער. די לאָדזשער דיכטערס האָבן מיט דעם העפט, וואָס איז דערשינען נאָכן טויט פון זיטמאַנען, באַוויזן זייער באַציאונג צום יונגן שרייבער, וואָס איז געווען עלטנ און נישט באַמערקט פון די אָפּיציעלע ליטעראַטור־קריטיקערס.

אין דער זעלבער צייט דערשיינט אין לאָדזש דער ערשטער נומער פון אַ נייעם זשורנאַל: „יונג אידיש", וואָס האָט אַריינגעבראַכט עפּעס נייעס אין דער יידישער זשורנאַלן־וועלט. „יונג אידיש" איז חוץ דעם וואָס ער איז שוין אויסערלעך געווען אַנדערש פון די ביז אים דערשינענע יידישע זשורנאַלן (געדרוקט אויף פּראָסט פּאַק־פּאַפּיר אין ברוין, גרין און אַנדערע קאָלירן), איז ער אויך געווען אַנדערש אין אינהאַלט. די זעקס נומערן „יונג־אידיש" זיינען דערשינען אונטער דער רעדאַקציע פון משה בראָדערזאָן און יאַנקל אַדלער, ביי דער נאָענטער מיטאַרבעט פון דער לאָדזשער יונגער קינסטלער־גרופּע. די מאָלערס, סקולפּטאָרן, מוזיקערס:

איטשל ברוינער, וואָס האָט אין יענער צייט געשריבן זיינע אַרבעטן איבער טאָלסטאָי און דאָסטאָיעווסקי, אָבער נישט געהאַלטן פון דרוקן זיי;

יאַנקל אַדלער, וואָס האָט פון צייט צו צייט געשריבן אַ ליד און אימפּרעסיעס וועגן מאָלעריי (אָפּגעדרוקט עטלעכע אין פּאַרשיידענע ערטער);

מאַרעק שוואַרץ, וואָס האָט אויך געשריבן לידער און קריטישע אַרטיקלען וועגן דער יידישער ליטעראַטור;

דער קאָמפּאָזיטאָר הענעך קאָן, וואָס האָט געשריבן איבער יידישער מוזיק און טעאַטער, און די פּרויען קינסטלעריניס:

דינה מאטיס, אידאַ ברוינער און זאָפּיע גוטענטאָג.

די נומערן, וואָס זיינען געווען באַצירט מיט צייכענונגען פון דער גרופּע קינסטלערס, האָבן געדרוקט לידער פון: יצחק קאַצענעלסאָן, משה בראָדער־זאָן, י. מ. ניימאָן, אלימלך שמולאָוויטש, חיים קרול, דוד זיטמאָן, חיים־לייב פוקס און אויך פון אַ גאָר יונגן פופצן־יאָריקן טאַלאַנט, שלמהלע בלאַט (געאָרבעט ביז דער מלחמה אין ניעם פאָלקסבלאַט אַלס זעצער און פון צייט צו צייט עפּעס געדרוקט). אין „יונג אידיש" איז אויך צום ערשטן מאָל אין פּוילן געווען פאַרעפנטלעכט משה נאַדירס אָן אימפּרעסיע וועגן וואָרט, וואָס ער האָט צוגעשיקט פון ניו־יאָרק.

אין יענער צייט איז דער אָנזען פון דער לאָדזשער דיכטער־גרופּע געווען גרויס אין פּוילן. מען האָט זי געקרוינט מיטן נאָמען „די יינגסטע" און צום ערשטן מאָל זיינען אונדזערע לידער געזומען געוואָרן אונטערן פייער פון דער קריטיק, און אויסגעהאַלטן די פייער־פּראָבע. מלך ראַוויטש האָט אין לאָנדאָנער „רענעסאַנס" אָפּגעדרוקט אָן אַרטיקל וועגן דער נייער

געגנראַציע דיכטערס, און דער יידיש־פּוילישער „נאַש־פּזשעגלאָנד" אין וואַר־שע, האָט אַ גאַנצע זייט פון אַ זונטאָג־נומער געווידמעט די לאָדזשער יינגסטע.

די לידער פון זיטמאַן, קרול, ראבאן און פוקס פון דער אויסגאַבע האָט איבערגעזעצט דער דיכטער שאול וואַגמאַן, וואָס האָט אין יענער צייט גע־שפּילט אַ ראָל אין דער יידיש־פּוילישער ליטעראַרישער וועלט, צוזאַמען מיט ד"ר יעקב שאַצקי און יעקב אַפּענשלאַק.

אויך האָט זיך די גרופּע אויסגעקעמפט די רעכט פון אַן אייגענעם דעלעגאַט צום ערשטן צוזאַמענפאָר פון יידישע ליטעראַטן און זשורנאַליסטן אין פּוילן. דער דעלעגאַט איז געווען דער שרייבער, פון דער „געזאַנגען־ס׳פּעלד"־ריכטונג, וואָס זיינען אין זייער מערהייט געקומען פון די אָרעמע קריזן און זיינען אויך אַליין געווען אַרבעטער: חיים קרול — אַ וועבער, י. ה. ראַדאָשיצקי — אַ פּריזירער, דוד זיטמאַן און גיפּס — לעדערס, ישראל ראבאן און חיים־לייב פוקס — שילדן־ און פּלאַקאַטן־מאָלערס, — האָט אָנגעהויבן צו ווירקן אַ דריטע גרופּע יונגע טאַלאַנטן, וואָס זיינען צו דער יידישער ליטעראַטור געקומען דירעקט פון דער שולבאַנק, גימנאַזיע און אוניווערסיטעט.

די זאַמלונג, וואָס די דריטע גרופּע האָט אַרויסגעגעבן, האָט געהייסן אַ מאָדנעם נאָמען: „טויז רויט" און אַרויסגעגעבן מיט געשמאַק און אויף גוטן פּאַפּיר. פּינף יונגע שרייבער האָבן זיך דאָרט צום ערשטן מאָל פּרע־זענטירט מיט לידער און פּראָזע.

פּנחס גאָלדהאַר — לידער און ליטעראַרישע קריטיק; א. אַלפּערן, מישאַ העלמאַן, אלי באָרוכין — לידער און משה נעלקען — לידער אין פּראָזע.

די גרופּע, וואָס האָט זיך אַליין געראופן „די פּוטוריסטן", האָבן געדרוקט עפּעס מאָדנע זאַכן, וואָס אין דער יידישער דיכטונג זיינען זיי געווען נייַ. באַווירקט פון דער פּוילישער „דריי־סאַלוון"־גרופּע (בראָניעווסקי, סטאַנדע, וואט), האָבן זיי אין די לידער געוואָלט ווייזן זייער בליק אויף דיכטונג, וואָס דאָרף זיין אין גאַנצן אַנדערש ווי ביז איצט.

פּנחס גאָלדהאר, דער עלטסטער און דער טעאָרעטיקער פון דער גרופּע, איז אין יענע יאָרן געווען אַ סטודענט אין דער וואַרשעווער „וושעכניצע". געלערנט ליטעראַטור און זשורנאַליסטיק. די לידער אין דער זאַמלונג האָבן זיך נישט באַזונדערס אויסגעצייכנט. ערשט אין אַ צייט אַרום האָט ער אָנגעהויבן צו דרוקן פּראָזע און באַקומען אָנערקענונג. אין 1923 האָט ער אַרויסגעגעבן די פּאָעמע „דער לעצטער פּאָלאָנעז". זיין ערשטע דערציילונג „דער אפּוס", וועגן יידישן לעבן אין אַלטן עגיפּטן, האָט אַרויסגערופן שטורונג, סיי מיט דער אָנדערשקייט פון אופן שרייבן און סיי מיט דער טעמע. גאָלדהאר האָט אויך פאַרעפנטלעכט אַרטיקלען איבער ליטעראַטור אין דער לאָדזשער לינקער פּועלי־ציון־פּרעסע. גאָלדהארס טאַלאַנט האָט

זיך ערשט צעבליט אין אויסטראַליע, וואו ער איז געווען דער פּיאָנער פון דער יידישער פּרעסע און ליטעראַטור, אָבער דער עיקר, ווי אַן אָריגינעלער נאָוועליסט און דערציילער. זיין בוך „אויסטראַלישע דערציילונגען" אָטעמען מיט אַ קרעפטיקן רעאַליזם. גאָלדהאַר איז אויך געווען אַ מיטרעדאַקטאָר פון אַלע ליטעראַרישע אויסגאַבעס אין אויסטראַליע און ביז צו זיין טויט — פון זשורנאַל „אויפבוי". ער האָט דאָרט געדרוקט, חוץ נאָוועלן, אויך אַרטיקלען וועגן יידיש און קעגן דער „יידישער אַסימילאַציע" און „יידישן אַנטיסעמיטיזם", אין וועלכע ער האָט פאַרטיידיקט די יידיש־מערכה, געקעמפט קעגן דער אַפּאַטיע און גלייכגילטיקייט. זיין בוך מיט די איבערגעבליבענע, נאָך זיין טויט, שריפטן, מאַכט בולט דאָס אַלזייטיקע בילד פון גאָלדהארן, וואָס האָט טריי געדינט דער יידישער ליטעראַטור. גאָלדהאר איז געשטאָרבן אין מעלבורן אין דעצעמבער 1946, און איז אין גאַנצן אַלט געווען 50 יאָר.

דער צווייטער פון דער „טויז רויט"־גרופּע איז געווען א. אַלפּערן. דער וועג, פון זיינע ערשטע לאָדזשער יאָרן ביז היינט, איז אינטערעסאַנט. אַלפּערן האָט אָנגעהויבן דרוקן הומאָריסטישע לידער אין פּאָלקסבלאַט און אין טאָגבלאַט. די לידער אין „טויז רויט" זיינען בכלל געווען זיינע ערשטע פון דעם מין און פון זיינע ערנסטע אַרבעטן. אַלפּערן האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזן פּאַיק צו זשורנאַליסטיק און ביי דער ערשטער געלעגנהייט אַרויסגערוקט זיך אויפן אויבנאָן, וואָס מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט.

דער דריטער איז געווען דער דיכטער אלי באָרוכין, וואָס איז נאָך דעמאָלט געווען אַ שילער אין 8טן קלאַס פון ד"ר ברוידעס ציוניסטישער [פּוילישׁ־העברעאישער] גימנאַזיע. באָרוכין האָט געקענט גוט העברעאיש, אָבער געשריבן האָט ער נאָר אין יידיש. זיינע לידער זיינען געווען מער פון פרעמדע איינפלוסן, ווי אייגן. באָרוכין האָט, אָבער, ווי אַ גלענצנדיקער פאָרלעזער און אימיטאַטאָר, געהאַט אַ גאָר גרויסע השפּעה אויף די שילער־קרייזן און זיי באַקערט צו דער יידישער ליטעראַטור. ער האָט אַרויסגעגעבן אַ בוך לידער „אין שטאָט־געבראַנט", לאָדזש 1924. ער האָט שפּעטער מיט־געאַרבעט אין דער לאָדזשער פּרעסע מיט אַרטיקלען וועגן מאָלעריי און טעאַטער, און צום סוף, ביז פאַרן חורבן, געווען דער רעדאַקטאָר פון אַ גרויסער יידישער האַנדלס־צייטונג אין לאָדזש. אַ צייט געווען אין לאָדזשער געטאָ, דערנאָך אומגעקומען אין וואַרשע.

דער פערטער איז געווען משה נעלקען. אין דער זאַמלונג איז ער פאַר־טראָטן מיט קליינע לידער אין פּראָזע. נעלקען איז שפּעטער באַקאַנט געוואָרן ווי איינער פון די יונגע, אינטעליגענטע אַרטיסטן אין בראָדערזאָנס קליין־קונסט־טעאַטערל „ארטי". ער איז געווען אויך אַ צייט אַ מיטאַרבעטער אין דער רעדאַקציע פון דער לאָדזשער נאַכמיטאָג־צייטונג עקסטראַבלאַט. ביז 1944 איז ער געווען אין לאָדזשער געטאָ און דאָרט אומגעקומען.

דער פינפטער אין דער גרופּע איז געווען מישאַ העלמאַן. געקומען פון אַ יידישער פּשוטער שטוב, האָט ער דאָך, דורך זיין פלייסיקייט, געענדיקט

די זעלבע גימנאַזיע, ווי אַלע פון דער גרופּע, און אָנגעהויבן צו גיין אין אוניווערסיטעט, וואו ער האָט שטודירט הומאַניסטיק.

העלמאַנס לידער זיינען געווען תמיד אין אַ טונקעלער וויזיע און געווירקט האָבן זיי מיט זייער מוזיקאַלישן אונטערגרונט. אין זיין שעפערישן גאַנג איז ער אָבער אַוועק צום עקסטרעמען פוטוריזם און דאַדאַאיזם. זיין פּאָעמע „אַ נאַכט אין בלויען", דערשינען אין לאָדזש 1924, האָט געוויזן העלמאַנס ווייטערדיקע אַנטוויקלונג. אין די לעצטע יאָרן פאַר דער מלחמה האָט ער אויפגעהערט צו שרייבן און געוואָרן אַ יידישער לערער אין דער באָראָכאָוו־שול אין לאָדזש. העלמאַן האָט דורכגעמאַכט דעם שווערן וועג פון לאָדזשער געטאָ און אָשוויענטשים. ער איז אָבער צוריקגעקומען, מעשה נס, אַ לעבע־דיקער צו זיינע געציילטע לאָדזשער יידישע קינדער. אַ שוואַכער און קראַנ־קער, איינגעשפּאַנט זיך, שוין אין דער ערשטער וואָך, אין דער הייליקער עבודה און געהאָלפן, נאָכן חורבן, שאַפן די ערשטע יידישע שול אין לאָדזש, די פּרץ־שול, וואו ער איז ביזן פאַרלאָזן פּוילן געווען איר אָנפירער. ער איז איצט אַ לערער אין מאָנטרעאל, אין דער דאָרטיקער פאָלקשול.

אין דער זעלבער צייט איז רייף געוואָרן דער געדאַנק וועגן גרינדן אַ פאַרלאַג, וואָס זאָל אַרויסגעבן ביכער פון דער לאָדזשער שרייבערישער חברותא. צו דעם צוועק איז צוזאַמענגערופן געוואָרן אַ באַראַטונג פון עטלעכע הייסע חסידים פון דער יידישער ליטעראַטור אין דער דירה פון מענדל שידלאָווסקי, אַן אויפגעקומענער גביר, וואָס האָט זיך געחברט מיט קינסטלערס און עס איז געגרינדעט געוואָרן דער פאַרלאַג „יונג־אידיש".

אין משך פון עטלעכע וואָכן זיינען דערשינען די ערשטע ביכלעך פון משה בראָדערזאָן: די דראַמאַלעטן „אַ חתונקע" און „תחית־המתים", שפּעטער אַ ביסל — דאָס בוך לידער „פּערל אויפן ברוק" — בראָדערזאָנס ערשט בוך לידער, זינט ער איז צוריקגעקומען קיין לאָדזש.

אין יענער צייט איז אין לאָדזש באַנייט געוואָרן אַ נייע „בראָדער־זינגעריאַדע" אויף אַ לאָדזשער אופן. אין די קאַפּעען האָבן זיך די שרייבער געשאַפן זייער אָרט און אונטער אַ גלעזל וויין און מוזיק איז איינגעפירט געוואָרן צו מאַכן אימפּראָוויזאַציעס אויף פאַרשיידענע טעמעס.

די אַטראַקציע איז געווען, ווער עס וועט שנעלער פאַרטיק מאַכן זיין ליד אויף דער טעמע. דער געווינער פלעגט געקרוינט ווערן אַלס „פּרינץ פון ליד" פון לויפנדיקן אָוונט און באַקומען אַ פּרעמיע — אַ פלאַש וויין.

פון די אימפּראָוויזאַציעס איז שפּעטער דערשינען אַ בוך מיט 50 לידער — 25 אימפּראָוויזאַציעס פון יצחק קאַצענעלסאָן און 25 פון משה בראָדערזאָן.

אויך זיינען אין פאַרלאַג „יונג־אידיש" דעמאָלט דערשינען יצחק קאַצע־נעלסאָנס דראַמע „פאַטימאַ", וואָס אין איר פירט ער דיכטעריש דורך גע־שטאַלטן פון ציגיינער און יידן, וואָס זיינען פאַרבונדן מיטן זעלבן גורל פון היימלאָזיקייט.

אָפּקלאַנגען פון דער דראַמע האָט מען געקענט געפינען אין אַ בוך לידער פון אַ נייעם טאַלאַנט, וואָס האָט נישט געוואוינט אין לאָדזש, נאָר דורך

ליד און בריוו געווארן אַ חבר פון דער לאָדזשער גרופּע (שפּעטער איז ער אַ געוויסע צייט געווען אַן אינזשינער אין אַ לאָדזשער פאַבריק).

דאָס בוך האָט געהייסן „בלינדערהייט" פון בנימין גאָר. אַ פּוטוריסטיש־עקספּרעסיאָניסטיש בוך.

די יונגע זיינען ברוגז געווארן, פאַרוואָס קיינער האָט נישט באַמיט זיך אַרויסצוגעבן כאָטש איין ביכל פון די יונגע, וואָס האָבן נישט געהאַט קיין פאַרבינדונג מיט די מעצענאַטן.

אָבער אויך די „יונגע" זיינען אין גיכן געהאַלפן געווארן. עס האָט זיך ווידער אָפּגעזוכט אַ פריינד. זיין נאָמען איז געווען ווישניאַק, וואָס איז געווארן אַ שטיקל גביר. ער האָט נאָך נישט געהאַט איבערגעריסן זיינע פעדעם מיטן „בונד", צו וועלכן ער האָט אַמאָל געהערט. מיט דער הילף פון ישראל ליכטענשטיין, דעם פּראָטעקטאָר פון אונדזער גרופּע, וואָס האָט אויף ווישניאַקן געהאַט אַ גרויסן איינפלוס, איז געשאַפן געווארן דער פאַרלאַג „אחריד", וואָס האָט מיט אַ מאָל אַרויסגעגעבן דריי ביכלעך לידער. די ביכלעך זיינען נישט געווארן געדרוקט, נאָר געמאַכט פון האָלץ־שניטן און אילוסטרירט מיט אייגנהאַנטיקע מאָלעריייען אין פאַרבן. אַ נייעס אויפן יידישן ביכער־מאַרק.

די דריי ביכלעך זיינען געווען:

חיים קרולס „הימלען אין אָפגרונט";

16 זייטן לידער מיט מאָלעריייען פון דער דעמאָלט יונגער, אָבער טאַלאַנטירטער, מאָלערין אסתר קאַרפּ, וואָס איז ערשט געקומען קיין לאָדזש פון קליינעם שטעטל סקערניעוויץ און האָט זיך קונה־שם געווען מיט אירע מאָלעריייען;

דוד זיטמאַנס ביכל „אויף ווייטקייטן קרייזנדיקע פאַל איך". מאָדנע לידער, אויף מאָדנע טעמעס און אין אַ מאָדנער שפּראַך, רזין דרזין פון פוטוריסטיק. זיטמאַנס ביכל איז אילוסטרירט געווארן פון דער קינסטלערין אידע ברוינער, די שוועסטער פון איטשל ברוינער, וואָס איז ביז דעמאָלט געווען אַ סקולפּטאָרין, אָבער אונטערן איינפלוס פון זיטמאַנס לידער האָט זי צו זיי געשאַפן קאָמפּאָזיציעס;

און אַ ביכל לידער אויף דייטש פון דער דעמאָלטיקער יידיש־דייטשער דיכטערין ראלא ליפשטיין, די איצטיקע יידישע שרייבערין רחל מינץ פון פּאַריז, וואָס איז לעצטנס אין גאַנצן אַריבער צו יידיש, סיי אין שריפט און סיי אין טעמאַטיק.

רעדנדיק וועגן ווישניאַקן דאַרף מען אויך דערמאָנען זיין איניציאַטיוו און הילף ביי דער אויפּפירונג פון אַן אַקט פון אַנסקיס „דיבוק" אין לאָדזש, אַ לאַנגע צייט פריער, ווי וועלכע עס איז אַנדערע אויפּפירונג פון „דיבוק" אויף דער יידישער בינע. דער אַקט פון „דיבוק" איז אויפגעפירט געווארן אונטער דער רעזשי פון בראָדערזאָן, מוזיק פון הענעך קאָן און דעקאָראַציעס פון קאָסטיומען פון דינה מאטיס. און די שוישפילער פון אונדזער יונגער חברה זיינען געווען: רחל ליפשטיין, דאָרע קאָלינוואוונע, וואָס איז דעמאָלט

נאָך געווען אַ סטודענטין און געהייסן דאָרקע קלינגבייל. חנן האָט געשפילט דער פאָרשטאָרבענער דוד זיטמאַן, וואָס האָט אויך געהאַט סצענישע פעאיקייטן.

אויך אַנדערע שרייבער האָבן צוגעגרייט ביכער. אַזוי איז אין פאָרלאַג „געזאַנגען" דערשינען י. ה. ראַדאָשיצקיס אַפאָקאַליפּטישע פאָעמע „די וועלט אין פלאַמען", אין וועלכער ראַדאָשיצקי גיט די וויזיע פון סוף אויפן פאָן פון דער וועלט־מלחמה און די צען מיליאָן הרוגים.

די פאָעמע איז געווען ראַדאָשיצקיס צוויייט בוך און איז אין זיין צייט זייער געלויבט געוואָרן. זיין דיכטערישער וועג פירט אים פון זיין ערשטן ביכל לידער „אין דער שטיל", לירישע יוגנט־לידער, דערשינען נאָך אין לאָדזש אין 1909 און ווייזט זיין שטייגן אַרויף אין בוך „לידער און פאָעמען", וואָס איז דערשינען אין ניו־יאָרק אין 1927.

אין בוך „לידער און פאָעמען" האָט ראַדאָשיצקי אָפּגעדרוקט זיין גרויסע פעאָמע „ראַדאָשיץ", וואָס גיט, אין צאַרטע טענער, דאָס פאָרשוואונדענע יידישע שטעטל מיט אירע גוטע יידישע מענטשן פון וועלכע עס גייט אויף דאָס יידישע ליכט, ביז צו זיין לעצטן לידער־בוך „ליד אין אומרו" — דער אויסדרוק פון וויי און פיין אויף אונדזער לעצטן חורבן. ראַדאָשיצקי האָט זייער אַ סך געדרוקט אין אַלע צייטונגען און זשורנאַלן איבער דער גאַנצער יידישער וועלט. אָבער פיל מער ליגן אין זיינע שאַץ־קאַמערן. די ביכער „קינדער־לידער" און „קינדער־מעשיות", וואָס ראַדאָ האָט געדרוקט, זיינען אוצרות פאַר אונזערע קינדער. אויך זיינע ביכער „פאַבלען" בעטן זיך צו דער ליכטיקער שיין. זיין לעצט בוך „וועג בלעטער פאַלן", נ"י 1957, האָט באַקומען די פאָרדינסט לויב און דערפאָלג.

מיט דעם האָט זיך אָבער נישט געענדיקט דאָס אַרויסגעבן ביכער פון די יונגע, פאַרקערט: יעדער איינער פון אונדזער גרופּע האָט אָנגעקניפּט באַציאונגען מיט פאַרלאַגן אין וואַרשע.

אונדזערע ביכער זיינען דערשינען אין 1926:

ח. ל. פוקס — „דורשטיקע לעמער", פאַרלאַג „קולטור ליגע", 200 זייטן; „זינגט מיר די וועלט", פאַרלאַג „יונג־אידיש", לאָדזש 1936, און „שעה פון ליד", אַרויסגעגעבן דורכן פּען־קלוב, פאַריז 1950;

ישראל ראבאן — „אונטערן פלויט פון דער וועלט", פאַרלאַג גאָלדפאַרב, וואַרשע 1928; „די גאַס" — ראָמאַן, פאַרלאַג גאָלדפאַרב, וואַרשע 1930; „באַלוט" — ראָמאַן, וואַרשע 1932; „לידער" — וואַרשע 1933 און „לידער" אַרויסגעגעבן דורכן פּען־קלוב, וואַרשע 1938.

עס איז אויך דערשינען אַ לידער־זאַמלונג פון אַ נייער גרופּע „אין דער שטיל", אין וועלכער עס האָבן אָנטייל געמומען חיים קרול, פּ. גאָר־פינקעל, י. ה. ראַדאָשיצקי, מ. גינזבורג, אלי באָרוכין און לייב בערמאַן (גראָף קאַלי). רעדאַקטאָר־אַרויסגעבער איז געווען, דער אין קאַנאַדע באַ־קאַנטער זשורנאַליסט, מ. גינזבורג, וואָס האָט דעמאָלט געוואוינט אין לאָדזש.

אַ ספּעציעלן פּרק דאַרפן מיר ווידמען נאָך אַ גרופּע יונגע יידישע שרייבער, וואָס האָבן זיך אין יענער צייט אָרגאַניזירט אין לאָדזש און אַרויס־

געגעבן אַן אייגענע ליטעראַרישע צייטשריפט. פון דער גרופּע זיינען שפּעטער אַרויסגעקומען אַנגעזעענע מיטאַרבעטערס אין דער אָרטאָדאָקסישער פּרעסע און ליטעראַטור.

זייער אָנהייב דאַטירט זיך אין 1918 מיט דער אויסגאַבע אין העברעאיש און יידיש: „די ישיבה תורת חסד", אונטער דער רעדאַקציע פון א. אייזענבערג. אָבּ האָט אויך שמואל געלבאַרט אַרויסגעגעבן אַ יידיש בוך וועגן דער ישיבה, וואָס איז אַ בייטשייער צום מהות פון דער איינציקער „ליטווישער ישיבה" אין לאָדזש.

די גרופּע איז באַשטאַנען פון בלויז פּרומע יונגעלייט, פון בית־המדרש און שטיבל, וואָס האָבן דערפילט אַ פּאַרלאַנג צו שרייבן.

די אָנפירער זיינען געווען: דער חסידישער יונגערמאַן מאיר וואַידיסלאַווסקי, וואָס האָט זיך געחתמעט וו. לייכטער, נטע־ירוחם בערלינער, גרשון אליעזר פרידענזאָן און נטע גוטער.

די גרופּע, אונטער דער אָנפירונג פון וו. לייכטער, איז באַשטאַנען אין דער מערהייט פון געראַע חסידים, פון נאָענטע צו דער „פּועלי אגודת ישראל", און די אויסגאַבעס, הן די ליטעראַרישע און הן די געזעלשאַפטלעכע, האָבן געדינט אָט דער ריכטונג.

צו דער אָרטאָדאָקסישער גרופּע האָבן געהערט חוץ דעם רעדאַקטאָר פון די ליטעראַרישע אויסגאַבעס, מאיר וואַידיסלאַווסקי, אויך דוד הערש זילבערשטיין, דער שפּעטערדיקער רעדאַקטאָר פון לאָדזשער וואָכנבלאַט „דער יידישער אַרבעטער". דוד הערש זילבערשטיין איז אויך געווען אַ ראַטמאַן פון דער יונגער אָרטאָדאָקסיע אין לאָדזשער שטאָטראַט. פון 1934 — אין ישראל, וואו ער איז טעטיק אין דער רעליגיעזער אַרבעטער־באַוועגונג.

דאָס וואָכנבלאַט „דער יידישער אַרבעטער" איז געווען בבחינת אַ ליטעראַרישע שול פאַר די יונגע אָרטאָדאָקסישע שרייבער.

אַ וויכטיקער טויער פון דער גרופּע איז געווען גרשון אליעזר פרידענזאָן, דער רעדאַקטאָר פון אָרטאָדאָקסישן זשורנאַל פאַר פרויען — „בית־יעקב".

פרידענזאָן אַליין האָט געשריבן שיינע, לירישע לידער מיט אַלע גראַמען און אַסאָנאַנסן, ווי אַ מאָדערנער פּאָעט, און האָט דורכן „בית־יעקב"־זשורנאַל געגעבן די מעגלעכקייט די פרומע מיידלעך און פרויען צו דרוקן זייערע ליטעראַרישע שאַפונגען. אויך זיין ברודער משה איז אַ יידיש־העברעאישער שרייבער און זיין זון יאָסל איז דער רעדאַקטאָר פון דעם אגודה־וואָכנבלאַט, „דאָס יידישע וואָרט", אין ניו־יאָרק.

כמעט אַלע יידישע שרייבערינס האָבן זי דצום ערשטן מאָל געדרוקט אין דער אויסגאַבע און אַ גרויסער טייל פון זיי איז געווען זייער באַגאַבט. צום באַדויערן האָט זיך אין חורבן נאָר אַ גאָר קליינער פּראָצענט פון זיי געראַטעוועט.

צו דער גרופּע האָבן געהערט: דער מיטאַרבעטער פון דער לאָדזשער און צענטראַלער אָרטאָדאָקסישער פּרעסע — שלמה־מיכל קעניג (פּסעווד' ק. נעמיראָווער), דער רעדאַקטאָר פון אָרט־זשורנאַל „פּרילינג", 1922;

דער פּאָפולערער אין די אַרטאַדאָקסישע קרייזן, דורך זיין מסביר זיין די לויפּנדיקע יידישע פּאָליטיק — א. מ. ראגאָווי, וואָס איז שפּעטער געוואָרן דער רעדאַקטאָר פון וואַרשעווער טאָגבלאַט — דער אָרגאַן פון דער „אגודה" אין פּוילן. אין יענער צייט האָט ער אַרויסגעגעבן אין לאָדזש די חודש־זשורנאַלן פּאַר יהדות, חסידות און ליטעראַטור: „מסורה־בלעטער" און „אונזער טרייבקראַפט".

לייב פיינגאָלד, וואָס האָט, חוץ אין דער אגודה־פּרעסע און די ליטעראַרישע אויסגאַבעס, אויך געדרוקט אין לאָדזשער נייעם פּאָלקסבלאַט זיינע חסידישע מעשיות און אַרויסגעגעבן אַ בוך „פּאַרלאָשענע פלאַמען", לאָדזש 1926.

אין דעם קרייז זיינען אויך געווען:

די בריידער משה און לייב גערשט, וואָס האָבן געשריבן געלונגענע פּראָזע, און דוקא אין לאָדזשער געטאָ האָבן זיי אָנגעשריבן וויכטיקע ווערק;

פּאָלק לאָנדאָנבערג, וואָס האָט געשריבן חוץ לידער אויך געלונגענע אַרטיקעלעך;

דוד באמאץ, שמחה באָרנשטיין, יעקב בערלינער, דער דיכטער און פּראָזאַאיקער שלמה ווינריב, וואָס איז אויך געווען דער רעדאַקטאָר פון ליטעראַרישן זשורנאַל פאַרן נאָכוואוקס, „אַרטאַדאָקסישע בלעטלעך";

הרב שמואל־דוד לאַסקי, דער פייערדיקער פּאָלעמיסט. ער האָט געשריבן אויך אין די פּוילישע אויסגאַבעס;

חיים־דוד ראזענעס;

דער טאַלאַנטירטער שריפּטשטעלער בנימין מינץ, וואָס איז איצט אַ דעפּוטאַט אין דער כנסת און איינער פון די וואָרט־פירער פון „פּועלי אגודת ישראל";

די דיכטערין חיה־הינדע לעווי, וואָס האָט ערשט געהאַט אָנגעהויבן צו שרייבן און זיך דיכטעריש אָנטוויקלט אין די אויסגאַבעס פון דער גרופּע. חיה־הינדע לעווי האָט דורכגעמאַכט דעם גאַנצן גיהנום־וועג פון די לאָדזשער יידן. שווער געהאָרעוועט אין געטאָ און די פּרייַ צייט אָפּגעגעבן זיך מיט שרייבן. זי איז געווען אין שרייבער־קרייז פון מרים אוליאַנאָווער. זי איז געווען אין אָשוויינטשים און ניצול געוואָרן ממש פון קאַלכאויוון. זי געפינט זיך איצט אין ישראל. פּאָר איר אַרבעט „יידישע קינדער אין לאָדזשער געטאָ" — באַקומען אַ פּרעמיע פון „קולטור־קאָנגרעס".

לייב שטשעקאָטש, דער טאַלאַנטירטער שריפּטשטעלער; הרב אברהם אייזענבערג, פון דער ישיבה „תורת חסד"; דער פיינער דיכטער לייבל האָראָוויץ, וואָס האָט אויך געשריבן אונטערן נאָמען איש לוי; פּנחס סירקין, וואָס האָט אין לאָדזש, אין 1930, אַרויסגעגעבן דאָס וואָכנבלאַט „אונדזער לעבן" און פיל, פיל אַנדערע.

איך וויל נאָך צום סוף דערמאָנען אַ נאָמען, וואָס איך מוז אַרויסרעדן מיט אַ ציטער. דאָס איז יחיאל פ־ר, דער מחבר פון בוך „22 לידער", דערשינען אין 1931, אַ יידיש־העברעאישער ראָמאַניסט און נאָוועליסט, דער היינטיקער באַקאַנטער שרייבער — ק. צעטניק.

די לאָדזשער גרופּע אַרטאַדאָקסישע שרייבער האָט אויך משפּיע געווען אויף דער אַנטוויקלונג פון אַלע אַרטאַדאָקסישע ליטעראַרישע שאַפונגען אין אַלע טיילן פוילן.

בעת מיר בלעטערן היינט די אַלטע בלעטלעך פון די אַלע זשורנאַלן, דערזעט מען וואָס מיר האָבן אָנגעווואוירן. די גרויסע מחנה טאַלאַנטן, וואָס זיינען פאַרשניטן געוואָרן דורכן חורבן, די אַלע יונגע שרייבער, וואָס האָבן מיט מסירת־נפש הויך געהאַלטן זייער שרייבערישע ווירדע.

חוץ די שרייבער, וואָס האָבן געהערט צו גרופּעס, זיינען אין לאָדזש געווען טעטיק אַ גאַנץ גרויסע צאָל שרייבער, וואָס האָבן נישט געקענט, אָדער נישט געוואָלט אַרייַנגיין אין קיין שום גרופּירונג, נאָר זיי זיינען געווען יעדער אַיינער — אַ „גרופּע פאַר זיך".

אַזוי איז נישט געווען אין קיין שום גרופּירונג דער פּראָזאַאיקער מלך שווארץ, וואָס האָט נאָך אין 1913 זיך געדרוקט אין פאַרשיידענע צייטונגען און אַרויסגעגעבן אַ ביכל נאָוועלן;

משה־יחיאל שאַטאַן, וואָס האָט נאָך מיטגעאַרבעט אין דער ערשטער וועכנטלעכער בונדישער צייטשריפט „לעבנס־פראַגן", איידער עס איז געשאַפן געוואָרן די בונדישע טעגלעכע פרעסע אין פוילן. משה־יחיאל שאַטאַן האָט אַרויסגעגעבן אַ בוך נאָוועלן אויף אַרבעטער־טעמאַטיק (וואוינט אין קאַנאַדע);

דער קראָקעווער פאָלקס־שרייבער אַלטער אייזנשלאָס, וואָס האָט זייט 1920 געוואוינט אין לאָדזש און אין לאָדזש האָט ער זיך אַנטוויקלט, באַזונדערס אויפן געביט פון טעאַטער.

אייזנשלאָס האָט אין לאָדזש אָנגעשריבן עטלעכע הונדערט חסידישע און פאָלקס־מעשיות, וואָס ער האָט געדרוקט אין ביידע צייטונגען. ער האָט דאָרט אויך אָנגעשריבן די דראַמעס „כסא הרבנית" און „דער פעלדשער־יונג", וואָס זיינען געשפּילט געוואָרן אין די יידישע טעאַטערן, און אויך די דראַמע „די שוישפּילערין" — די ערשטע ליטעראַרישע דראַמע וועגן לעבן פון אסתר־רחל קאַמינסקי. ער האָט אויך אין לאָדזש באַאַרבעט זיינע דראַמעס „אין די שטורעם־טעג", „דער קונסט־מאָלער" און די הומאָרעסקע „פּילאָנ־טראָפּן", און אַרויסגעגעבן אַ בוך מיט זיינע חסידישע און פאָלקס־מעשיות. אייזנשלאָס איז געשטאָרבן אין זיינע בעסטע יאָרן, דעם 31סטן אויגוסט 1925, אין לאָדזש. די לאָדזשער שרייבער, וואָס האָבן אים זייער ליב געהאַט פאַר זיין האַרציקייט, האָבן זיין נאָמען פאַראייביקט אין דער „אייזנשלאָס־ביבליאָטעק", וואָס האָט, חוץ דעם, אויך מפרנס געווען זיין איבערגעבליבענע, אָרעמע משפּחה — אַ שטריך, וואָס דאַרף דערמאָנט ווערן, וועגן דער באַציאונג פון דער לאָדזשער שרייבערישער חברותא צו חברים.

ישראל אַדלער, דער קוזין פון יאַנקל אַדלער, האָט אָנגעהויבן מיט אַ אַנטי־מלחמה־ליד אין אַ נומער „יונג אידיש" און אין צווייטן העפט „געזאַנגען", אונטערן נאָמען ישראל שטורם. ער האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ דראַמע „נאָכן שניט" (באַווירקט פון דייטשן דראַמאַטורג ערנסט טאָלער) און פאַרעפנטלעכט אויך פאַרשיידענע אַרבעטן אין לאָדזשער טאָגעבלאָט און אין דער פּוילישער

פּרעסע, אונטער די נעמען: י. נשר, י. אקווילי. אַ געענדיקטער אַדוואָקאַט, האָט ער פאַרנאַכלעסיקט זיין פּאַך צוליב דער יידישער ליטעראַטור. פון 1925 איז ער אין ישראל.

יוסף אָקרוטני, וואָס האָט דעמאָלט נאָך זיך אונטערגעשריבן „טורקאָ", הגם ער האָט זיך געדרוקט אומעטום און געהאַט אַנערקענונג, האָט דאָך זיך גערעכנט צו די „ווילדע". טורקאָ איז נאָך אין יענער צייט געווען אַ גאָר יונגער בחור מיט אַ גרויסן חשק צו אַרבעטן איבער זיך. זיין דערציאונג, הגם ער איז ווי אַ דערוואַקסענער בחור געקומען פון קוטנע, האָט ער באַקומען אין לאָדזש. זיינס אַ לערער איז געווען דער טייערער, האַרציקער ייד און תלמיד־חכם, ר׳ עוזר גלאַנץ, דער פאָטער פון דיכטער א. לעיעלעס־גלאַנץ.

ר׳ עוזר גלאַנץ, וואָס איז אַ צייט געווען מיין מורה־דרך, איז אויך אַליין אַ וויכטיק לאָדזשער קאַפּיטל, וואָס וואַרט אויף זיין מייסטער. ער האָט מדריך געווען צום גוטן אַ גאַנצן דור וויכטיקע יידישע מענטשן.

אָקרוטני האָט געאַרבעט ווי אַ זשורנאַליסט אין לאָדזשער טאָגעבלאָט און דאָרט זיך געדרוקט יעדע וואָך.

ביז היינט האָט אָקרוטני אַרויסגעגעבן זיבן ביכער פּראָזע. ער האָט אויך אין 1928, צוזאַמען מיט בראָדערזאָנען, רעדאַקטירט און אַרויסגעגעבן דעם חודש־זשורנאַל „די פּייל" — דערשינען בלויז עטלעכע נומערן.

עס זיינען אויך געווען „ווילדע": די שרייבער מאָטעלע פּראַנקענטאַל, גראַף קאַלי, וואָס האָט אָנגעהויבן צו שרייבן לירישע לידער, א״נ ל. בערמאַן, און בן־ציון גרינבוים.

לייב בערמאַן איז געווען פון די געצייטלטע שרייבער אין לאָדזשער געטאָ, וואָס זיינען נכשל געווארן און מיטגעארבעט אין רומקאָווסקיס געטאָ־צייטונג, צוזאַמען מיט ש. ראָזענשטיין, וואָס האָט געשפּילט אַ שטיקל ראָל אין לאָדזשער ליטעראַרישע קרייזן, ווי אַ נאָענטער פריינד פון יצחק קאַצענעלסאָן. ער איז געווען לאָדזשער קאָרעספּאָנדענט פון היינט. ש. ראָזענשטיין האָט לאָנגע יאָרן געארבעט אין יצחקס לערן־אָנשטאַלטן. ער האָט אין געטאָ פאַרפאַסט אַ רייַ קינדער־לידער פאַר די יידישע שולן, וואָס מ׳האָט זיי געזונגען, צוו׳ אנד׳ דאָס „א־ב־ליד".

צו דער זעלבער קאַטעגאָריע האָבן אויך געהערט: די יונגע דיכטערין מרים לייב, וואָס האָט זיך געדרוקט אין „ס׳פּעלד" און אין „פּרייטאָג". זי איז אומגעקומען אין אָשוויענטשים;

מאָגיסטער פּנחס קאָן, וואָס הגם ער האָט זיך אָנטפּלעקט אין ווילנע, שטאָמט זיין ליטעראַרישער אָנהייב פון לאָדזשער אַלעקסאַנדרער שטיבל און פון דער לאָדזשער גרופּע, ווי אשכלי און אנד׳.

פּנחס מינץ איז געקומען צום „בונד" פון אַ חסידיש־נגידישער היים. אין 1915 איז ער געווארן אַ בונדיסט און כסדר געשטיגן אין אָנזען. אַ צייט איז ער געווען פון די שפּאָלטער און פון די אָנפירער פון „קאָמבונד". אין יענער צייט האָט ער מיט זיין גרופּע געהאַט פאַרכאַפּט אויף אַ צייט דעם לאָדזשער וועקער. שפּעטער איז ער געווארן אַ טויער ביי די יידישע קאָמו־

ניסטן און אַ מיטגליד אין צ"ק פון דער קאָמוניסטישער פּאַרטיי. ער האָט געמוזט אַנטלויפן פון פוילן און געלעבט אין טשעכיע און פּאַריז, וואו ער האָט זיך אויסגעניכטערט און צוריקגעקומען צום בונד. ער איז אַ לאַנגע צייט געווען דער רעדאַקטאָר פון דער פּאַריזער אוֹנזער שטימע. בעת דער מלחמה האָט ער געפירט אַן אינטענסיווע טעטיקייט אין דער פּראַנצייזישער אונטערערדישער באַוועגונג. אין 1953 איז ער אַוועקגעפּאָרן קיין אַרגענטינע, וואו חוץ אין „בונד" איז ער אויך טעטיק אין אַלגעמיינעם געזעלשאַפטלעכן לעבן. ער איז דער רעדאַקטאָר פון „אונזער געדאַנק". זיינע צוויי ביכער „דער סוף פון אַ פּאַלשער אילוזיע" און „יידישער אומקום און ווידערשטאַנד אין פּראַנקרייך" (בועניאָס אייראָס 1954) זיינען פון גרויסער וויכטיקייט. ער דרוקט זיך אויך א"נ „אַלעקסאַנדער".

אויך די מיטאַרבעטערין פון אונזער שטימע, אין פּאַריז, מאַניע רייזהאַרץ, היינט אין טאָראָנטאָ, קאַנאַדע, האָט אָנגעהויבן איר שרייבערישע קאַריערע אין לאָדזש. און אַזוי אויך די אַנדערע מיטאַרבעטערס פון דער בונדישער פּראָסע אין פּאַריז, ווי דינה און ראפאל ריבא, פ. שמייער, פּרץ גוטערמאַן און יצחק ליפּסקי, וואָס האָבן דעביוטירט אין לאָדזש.

דער דיכטער מאיר האַלפּערן, וואָס האָט אין יענע יאָרן געשטעלט זיינע ערשטע טריט, איז אויך געווען פריי פון יעדער גרופּירונג. אין יענער צייט האָט ער געדרוקט נאָר עטלעכע מאָל אין די לאָדזשער אויסגאַבעס און אין ליטעראַרישע בלעטער". ער האָט אַרויסגעגעבן אין 1937 זיין ערשט בוך, אין 1950 — זיין צווייט בוך לידער, וואָס וווּיזן זיין דרך. איצט אין ער אין ישראל.

אויך זיין חבר מענדל געלבאַרט, וואָס האָט נאָך אָנגעהויבן שרייבן אין אָנהייב 1900 און אַרויסגעגעבן זיין ערשטן אינאַקטער „אין קעלער" (לאָדזש 1909), איז געווען אַ „פרייער קינסטלער". מענדל געלבאַרט האָט איבער־געלעבט די לאָדזשער געטאָ און אַ צאָל קאָנצענטראַציע־לאָגערן. ער האָט אין די נאָכמלחמה־יאָרן אָנגעשריבן ליטעראַריש־קריטישע אַרבעטן. איצט איז ער אין ישראל. ער אַרבעט ווי אַן עלעקטראָטעכניק און איז גלייכצייטיק שעפּעריש ווי אַ שרייבער.

אברהם־הערש פּלאַקסער, וואָס האָט אָנגעהויבן דרוקן ביי וווייסענבערגן און איז געבליבן זיינער אַ חסיד אפילו ווען ער האָט געשריבן נאָר אין אַן אַנדערן סטיל און אינהאַלט. זיין בוך „ערב מאַרגן" האָט אין זיך פון די גרוילן פון ערב אומקום. עס איז דערשינען אין לאָדזש אין 1937. אויך דער שרייבער יוסף שאָטטאַן, מחבר פון בוך „אַפּאָריזמען" (לאָדזש 1926, 62 זייטן), וואָס איז געווען פון די אַנאַרכיסטישע קרייזן, איז אין זיין שרייבן געווען אַ שולע פאַר זיך.

לאָדזש האָט אויך געהאַט אַן אייגנאַרטיקן טיפּ שרייבער: לייב אַנאַרכיסט, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַ ביכל „שריפטן פון לייבן".

לייב אַנאַרכיסט איז געווען אַ שם־דבר אין לאָדזש און איז געשטאַנען כּמעט אויף איין מדרגה מיטן „לאָדזשער סאָקראַטעס", דעם רבין פון שלום

אַש — חיים וואָדניק און מיט „הערשל־זוהר", וואָס האָט געשריבן יידיש און העברעאיש אין אַ סטיל און לשון פון זוהר. אינטערעסאַנט איז לייב אַנאַר־כיסטס פעסטער כאַראַקטער. אַ פֿשוטער אַרבעטער, אַ טרעגער, אַ נאָכט־וועכטער אין אַ געשעפט, איז ער געווען די פֿאַרקערפֿערונג פון דער ערלעכ־קייט און חבֿרישקייט בין אדם לחברו. אין יאָר 1940 איז ער פֿאַרשלעפּט געוואָרן פון ביאַליסטאָק אין אַן ען־קאַ־וועי־דע־לאַגער, האָט ער אין מאָמענט פון דערהייבונג געוואָרפן די ען־קאַ־וועי־דע־לייט וועקטער, וואָס זיי האָבן ביז אים קיין מאָל נישט געהערט. ער האָט נישט אַנדערש טיטולירט סטאַלינען נאָר „דער גרוזינער כאָם". ער האָט דערפֿאַר באַצאָלט מיט זיין לעבן אין אַ סיבירער לאַגער.

אויך זיינען נישט געווען אין קיין שום גרופּירונג די שרייבער: פּנחס וועלנער, וואָס איז צום שרייבן געקומען פון זיין „וועבערשער־הויכשול". זיינע נאָוועלן, וואָס ער האָט פֿאַרעפנטלעכט נאָכן חורבן אין פֿאַרשיידענע זשורנאַלן, ווייזן זיין טאַלאַנט. פּנחס וועלנער האָט אויך באַקומען אַ פּרעמיע פֿאַר זיינע נאָוועלן. (זיינס אַ קרוב, י. וועלנער, האָט אויך מיטגעאַרבעט אין לאַדזשער טאָגעבלאַט, ווי אַ זשורנאַליסט);

יונה שפּיר, וואָס הגם ער ציט זיין ליטעראַרישן יחוס פון ווילנע, איז ער אין לאָדזש געווען זייער אַקטיוו דורך זיין מיטאַרבעט אין ניעס פּאָלקס־בלאַט און דורך זיינע בעסטע איבערזעצונגען, וואָס ער האָט געמאַכט אין לאָדזש;

מיכאל יא — אין דער צייט וועט ער האָט געוואוינט אין לאָדזש, האָט ער געשריבן איבער טעאַטער און מאָלעריי אין ניעס פּאָלקסבלאַט; מג״ר באל־בעריזשסקי, ח. ארצי און דער פּוילישׁ־יידישער שרייבער ס. באַבאַד, וואָס האָט זיך שפּעטער אין גאַנצן אָפּגעגעבן דער יידישער ליטעראַטור.

באַבאַד, וואָס איז געקומען אין דער יידישער ליטעראַטור פון דער פּועלי־ציוניסטישער סטודענטן־גרופּע, האָט ביזן אָנהייב פון דער מלחמה מיטגע־אַרבעט אין וואַרשעווער דאָס וואָרט — די טאָגצייטונג פון פּועלי־ציון־התאחדות. ער איז אומגעקומען.

עס דאַרף אויך נישט פֿאַרגעסן ווערן אַ נאָמען פּנחס זאָנגענבערג. הגם ער האָט נאָר געשריבן וויצן און קליינע פעליעטאָנען, האָט ער אָבער געלעבט מיט דער יידישער פּרעסע און ליטעראַטור. פּנחס זאָנגענבערג איז געווען אַ צייטונגס־פֿאַרקויפער, אָבער זיין גאַנצע פריַיע צייט האָט ער געווידמעט און געדינט אויף זיין אופן דער יידישער ליטעראַטור. ער האָט אַרויסגעגעבן זאַמלונגען און וויצענבלעטער. זיינס אַ קרוב — ברוך זאָנענבערג, אַ יונגער „צוקונפטיסט", האָט געדרוקט לידער און רעפֿאַרטאַזשן אין „יוגנט וועקער", „לאָדזשער וועקער" און „פֿאָלקסצייטונג". אויך א״פ „באָריס" (אוגעקומען בעתן חורבן פון פּוילישן יידנטום).

איך וויל אויך דערמאָנען ס. דאַרגושאַנסקי, וואָס האָט געשריבן די מוזיקאַלישע באַריכטן אין ניעס פּאָלקסבלאַט, מיטגעאַרבעט אויך אין די „חזנים־שטימע"; און פּ. מילאַקאָווסקי, דער רעדאַקטאָר פון דער „חזנים־

שטימע", געבוירן אין לאָדזש. געשריבן אין יידיש און העברעאיש. ער איז אומגעקומען.

אין דער צייט פון 1921 ביז 1924 זיינען אין לאָדזש נאָך דערשינען נייע ליטעראַרישע זאַמלונגען „שוועלן", 2 העפטן, אין וועלכע עס האָבן זיך, חוץ די לאָדזשער, אויך באַטייליקט דער יונגער קריטיקער נפתלי וויניק פון גאַלי־ציע, אויך אַ גרויסע גרופּע יונגע אַמעריקאַנער יידישע דיכטערס. די „שוועלן" זיינען רעדאַקטירט געווארן פון ישראל ראבאן און חיים־לייב פוקס.

די צייטשריפטן „וועגן" און „אויפגאַנג" האָט רעדאַקטירט ח. ל. פוקס. און אַנדערע.

אין די נייע זאַמלונגען האָבן זיך אויך באַטייליקט אַ נייער נאָכוואוקס, ווי די היינט באַקאַנטע דיכטערין רקודה פּאטאש פון ירושלים, וואָס האָט דעמאָלט געוואוינט אין לאָדזש.

רקודה פּאטאשעס דיכטערישער וועג איז אינטערעסאַנט. אַ געבוירענע אין דער מאָלערישער באַרג־געגנט „סקאָלע־אויצאָוו" און דערצויגן אויף דער פּוילישער קולטור, איז זי שפּעטער איבערגעגאַנגען פון אירע פּוילישע לידער צו יידיש, וואָס זי האָט זייער גיך באַהערשט. איר ערשט בוך לידער — „ווינט אויף קלאָווישן", לאָדזש 1934 — טראָגט דעם חותם פון איר דיכטעריש געמיט. אירע ים־לידער זיינען אין גאַנצן נייַ און פריש אין דער יידישער דיכטונג, זייער צאַרט און וויבלעך. איר לעצט בוך „פון קדרון־טאָל", לידער פון און וועגן ישראל און חורבן, זיינען אין גאַנצן אַנדערש, הן אין דער טעמאַטיק און הן אין דער פאָרעם, ווי אַלע אַנדערע אויף די זעלבע מאָטיוון אין דער יידישער דיכטונג. זי שרייבט אויך פּראָזע און אימפּרעסיעס וועגן דיכטערס און דיכטונג.

אין די נייע אויסגאַבעס האָט זיך אויך אַנטפּלעקט דער דיכטער י. לובלינער, וואָס האָט אויך זיך געחתמעט „י. רעמעז". ער איז געווען אַ קענער פון דער נשמה פון קינד, געקענט רעדן צו קינדער אין זייערע בילדער און אויף זייער שפּראַך.

י. לובלינער־רמז האָט זיך אויך אויסגעצייכנט אַלס איבערזעצער פון קינדער־ליטעראַטור פון רוסיש און פויליש. זיינע איבערדיכטונגען פון טובים און טשוקאָווסקי, געדרוקט אין די קליינע פאַלקסצייטונג אין וואַרשע, זיינען מוסטערן פון איבערזעצונגס־קונסט. אין 1939 איז ער געווען אַ צייט אין ביאַליסטאָק, שפּעטער, צוליב אַ מסירה פון זיינע אַמאָליקע „חברים", האָט ער געמוזט אַוועק. ער האָט געלעבט אַ צייט אין דערפער ווי אַ לערער. ער איז אומגעקומען.

אין 1924 הייבן אָן אין לאָדזש צו דערשיינען עטלעכע יידישע נאָכמיטאָג־צייטונגען: לאָדזשער ראַדיאָ, וואָס ווערט געשריבן פון אַ גרופּע דיכטערס, און דאָס מאָרגענבלאַט, רעדאַקטירט פון יעקב־בער גיפּס, ביי דער מיט־אַרבעט פון אַ גרופּע יונגע, ווי דער היינט באַקאַנטער שרייבער פון בראָזיליע, מאַרק יאַקובאָוויטש, וואָס האָט דעמאָלט געשריבן לייכטע לידלעך און הומאָרעסקעס, אונטערן נאָמען מאָטעלע וויצלער, און אַנדערע. די ביידע

צייטונגען האָבן אָבער נישט געהאַט קיין אריכת־ימים, ווייל אַ נייע נאָכ־מיטאָג־צייטונג עקסטראַבלאַט, רעדאַקטירט דורך דעם דיכטער־פירלינג: בארוכין, העלמאַן, נעלקען און ראבאן (וואָס שרייבט די ראָמאַנען) ווישט אָפּ פון דער אייבערפלאַך די אַנדערע צוויי נאָכמיטאָג־צייטונגען.

דאָס עקסטראַבלאַט האָט געהאַט אַ גרויסן דערפאָלג, אָבער די שרייבער אַליין זיינען מיד געוואָרן פון דער מלאכה און האָבן אויפגעגעבן די פאָזיציע.

עס איז אויך דערשינען דאָס וואָכנבלאַט, פאַר היים און פאַמיליע, דער „פרייטאָג", רעדאַקטירט פון לאַזאַר קאַהאַן, וואָס האָט אָפּגעגעבן אַ גרויסן פּלאַץ פאַר ליטעראַטור און קונסט. אויך אין „פרייטאָג" קומען אויף נייע טאַלאַנטן:

דער דיכטער בן־דוב טשעכאָווסקי, וואָס איז שפּעטער אַוועק אין אַ קיבוץ אין ארץ־ישראל און אַנגעהויבן צו שרייבן אויך אין העברעאיש;

דער דיכטער און ליטעראַטור־קריטיקער משה בערשלינג, וואָס איז דעמאָלט געקומען פון ווילנער לערער־סעמינאַר קיין לאָדזש צו אַרבעטן ווי אַ לערער אין דער בּאָראָכאָוו־שול. משה בערשלינג האָט געשטאַמט פון שטעטעלע פּיוסק, אין לובלינער קאָנט. ער איז געווען זייער אַן אַיידעלער און צאַרטער בחור. אַ גוטער לעקטאָר פון דער יידישער ליטעראַטור, געפּינט ער באַלד די חברשאַפט אין דער לאָדזשער יונגער חברותא, וואָס איז אים מקרב. ער האָט אין גיכן אָנגעהויבן צו דרוקן זיינע לידער אין „פרייטאָג". שפּעטער דרוקט ער אויך אין אַנדערע ערטער און אין דער וואַרשעווער אַרבעטער־צייטונג. אַ צייט — אַ לינקער פּועלי־ציון, שפּעטער — אין דער לינקער באַוועגונג. צוליב אים קומט פאַר דער באַקאַנטער לערער־סטרייק אין דער בּאָראָכאָוו־שול, פון וועלכער ער מוז סוף־כל־סוף אַוועק. ער אַרבעט איצט אַלס פונקציאָנאַר אין דער לאָדזשער „געזערד". אין 1939 איז ער געווען צווישן די שרייבער־פּליטים אין ביאַליסטאָק. ער האָט אָבער כמעט גאָרנישט געדרוקט אין דער יידישער קאָמוניסטישער פּרעסע און אויך נישט אין ליטעראַרישע אויסגאַבעס, נישט אין ביאַליסטאָק און נישט אין גאַנץ רוסלאַנד. בעתן נאָצישן אָנפאַל האָט ער נישט באַוויזן (און אפשר נישט געוואָלט) זיך עוואָקואירן. ער איז געווען אַ קורצע צייט אַ געפאַנגענער פון דער געשטאַפּאָ. דעם 10טן יולי 1941 האָבן די נאָצישע, צוזאַמען מיט נאָך הונדערטער יידישע אַרעסטירטע, בערשלינגען אַרויסגעפירט פון ביאַליסטאָק אין אַן אומבאַקאַנטער ריכטונג. ער איז אומגעקומען.

אין 1925, בעת עס האָט זיך פאַרמאַכט לאָזאַר קאַהאַנס לאָדזשער פאַלקסבלאַט, פאַרן אַ טייל לאָדזשער שרייבער אַוועק קיין וואַרשע. שעפּנער — אין דער פאָלקסצייטונג און י. מ. ניימאַן — אין היינט. אויך לאָזאַר קאַהאַן פאָרט אַרבעטן ווי דער רעדאַקטאָר פון עקספּרעס און שושנה, די פרוי פון ל. קאַהאַן, וועלכע איז אויך אַ באַקאַנטע יידישע אַקטריסע, הייבט אָן שרייבן אירע ראָמאַנען אין די לעצטע נייעס און אין דער אויסלענדישער פּרעסע.

אָבער שוין אין מאַי 1926 הייבט אָן צו דערשיינען אויפן אָרט פון

פֿאָלקסבלאַט דאָס נייע פֿאָלקסבלאַט, וואָס ווערט רעדאַקטירט פון אַ קאָלע־גיע: לאָזאַר פוקס, וואָס איז דעמאָלט געהאַט צוריקגעקומען פון רוסלאַנד מיט זיין פרוי, די שריפטשטעלערין טאַניע פוקס; חיים־יאַנקל בזשוס־טאָווסקי, וואָס שרייבט דאָרט פעליעטאָנען און טעאַטער־רעצענזיעס, אונטער די נעמען „טעאַטער־מענש" און „א שאַרפּצינגעל", און משה בראָדערזאָן, וואָס טוט אָלע רעדאַקציע־אַרבעטן און אפילו כראָניק מיט גרויס עלעגאַנץ און ווענדיקער שפּאַנונג. משה בראָדערזאָן שרייבט דאָרט זיינע באַרימטע, אין לאָדזש, קליינע פעליעטאָנען אונטער די פּסעוודאָנימען „ר' זאָנווילע", „אמן", און לידלעך אונטערן נאָמען „בראָדערזינגער".

צום נייעם פֿאָלקסבלאַט זיינען צוגעצויגן געווארן כמעט אָלע שרייבער פון פריערדיקן פֿאָלקסבלאַט און אויך נייע.

אָלס שטענדיקע מיטאַרבעטערס האָבן געאַרבעט, חוץ די רעדאַקטאָרן, אויך טאַניע פוקס, וואָס האָט געמאַכט די לאָדזשער כראָניק.

טאַניע פוקס איז געווען זייער א באַגאַבטער מענטש. א געוועזענע לערערין — טוט זי יעדער אַרבעט מיט דער גרעסטער אַחריות. איר בוך פון די לעצטע חורבן־יאָרן, „די געשיכטע פון א וואַנדערונג איבער אָקופּירטע לענדער", וויזט איר גוט קינסטלעריש אויג, וואָס זעט און נעמט אַריין אין זיך די אָלע בילדער, כדי זיי צו פאַראייביקן אין וואָרט. טאַניע איז דורכגעגאַנגען אָלע זיבן טויערן פון היטלעריזם גיהנום. נאָכן קריג איז זי געווען אין פּאַריז. צום באַדויערן איז די פּיין, וואָס האָט זיך איינגעגעסן אין איר גוף, שטאַרקער געווען פּאַר איר ווילן און בטחון. א קראַנקע, סיי פון די פּיזישע און סיי פון די גייסטיקע יסורים, איז זי געשטאַרבן אין אַרגענטינע, אין 1951.

טאַניע פוקסעס פּעטער איז געווען דער טאָלאַנטירטער נאָוועליסט מאָטל ברייטמאַן, פון שטעטל בריטשאן, אין רומעניע. אויך זיין גורל איז, ליידער, נישט באַווואוסט. מאָטל בריטמאַן האָט אויך א צייט געדרוקט אין פֿאָלקסבלאַט, און דאָרף אויך דערמאָנט ווערן צווישן די קדושי לאָדזש...

אין נייעם פֿאָלקסבלאַט האָט אויך געאַרבעט ישראל ראָזענבערג, וואָס האָט געשריבן די ראָמאַנען א"נ י. איזראָעלי און טעאַטער־רעצענזיעס א"נ י. דאָנקין; שמעון קראַקאָווסקי, דער אַמאָליקער מיטאַרבעטער פון לאָדזשער טאָגעבלאַט, וואָס האָט אויך דאָ געפּירט די פֿאָליטישע אָפּטיילונג. עס האָבן אויך געשריבן, ווי נישט שטענדיקע מיטאַרבעטערס, די שרייבער: אברהם שלעזינגער — די סעריע „פון אַלטן קוואַל", אויך פאָלקס־מעשיות און קליינע פעליעטאָנען, א"נ שר של אש; ישראל טאָבאַקסבלאַט — פון דער האַנדלס־וועלט; אַלטער אייזענשלאָס — חסידישע און פאָלקס־מעשיות; גראַף־קאָלי — טאָגגראַמען; חיים־לייב פוקס — וועכנטלעכן ביכער־איבערזיכט און אַרטיקלען איבער מאָלעריי, און אויך א גאַנצער שטאָב אַנדערע שרייבער, וואָס פלעגן צושיקן פון צייט צו צייט זייערע אַרבעטן, ווי דער פּ"צ־טוער זאב בוימגאָלד, וואָס איז דעמאָלט געווען א סטודענט אין

פאַריז; יצחק בערלינער פון מעקסיקע, לייב מלאך פון אַרגענטינע, מ. יאַקובאָוויטש פון בראַזיליע א״א.

פישל קאַרנאָווסקי, דער אַמאָליקער משכיל און באַקאַנטער לאָדזשער אפיקורס, האָט אויף דער עלטער אָנגעהויבן שרייבן. ער האָט אין נייעם פאָלקסבלאַט געדרוקט נאָוועלן און ״אַראַבישע מעשהלעך״.

שפּעטער האָבן אין נייעם פאָלקסבלאַט געאַרבעט אַלס אינעווייניקסטע מיטאַרבעטערס: יצחק יאָנאַסאָוויטש — איבערזעצונגען פון די פוילישע נייעס־אגענטורן, לאָדזשער בילדלעך, רעפּאָרטאַזשן, רעצענזיעס און אַנדערע רעדאַקציע־אַרבעטן; יוסף אָקרוטני — ווי אַ נאַכט־רעדאַקטאָר, און יוסף זעלקאָוויטש — פאָלקס־מעשיות און רעפּאָרטאַזשן.

אין נייעם פאָלקסבלאַט האָט אויך גאָנץ אָפט געדרוקט לידער משה עקשטיין, וואָס איז געקומען מיט רעש, אָבער נאָך צוויי יאָר שרייבן, איז ער פאַרשוואונדן פון דער לאָדזשער סביבה. עס האָט אויך געאַרבעט אַ דיכטער י. גאָלדין, שפּעטער איז ער געפאָרן קיין ארץ־ישראל.

סאָציאַליסטישע צייטשריפטן

פון 1925 איז אין לאָדזש דערשינען אַ בונדיש וואָכנבלאַט ״דער לאָדזשער וועקער״. רעדאַקטאָר איז געווען ישראל ליכטענשטיין, וואָס פלעגט זיך אויך חתמענען: ג. ר. א., ביי דער מיטאַרבעט פון ח. ל. פּאָזנאַנסקי, — דער ברודער פון העברעאישן שרייבער מנחם פּאָזנאַנסקי פון ישראל; ד״ר אַלעקסאַנדער מאַרגאָליס — פון די ערשטע קדושים צווישן דער לאָדזשער יידישער אינטעליגענץ, אומגעברענגט דורך דער געשטאַפּאָ בעת דעם ערשטן אַרעסט, אין די סעפּטעמבער־טעג 1939; שמואל מילמאַן, וואָס פלעגט אויך שרייבן אונטער די נעמען: בן־דוד, ב. ד. א. א.; א. ל. זעלמאַנאָוויטש, מאָרגענטאַלער, ראָזע אייכנער, ליזע האָלצמאַן, י. אַלבאָוו, פאַטשאָרעק, אברהם־וואָלף יאַסני, וואָס האָט שפּעטער רעדאַקטירט די לאָדזשער מוטאַציע פון דער פאָלקסצייטונג. יאַסני איז דער מחבר פון ערשטן בוך צו דער ״געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין לאָדזש״. ביזן קריג האָט ער געאַרבעט אַלס קאָרעקטאָר פון נייעם פאָלקסבלאַט. איצט אין מדינת ישראל און איז אַ מיטאַרבעטער פון ״לעצטע נייעס״ און רעדאַקטאָר פון אַ צאָל ״יזכור־ביכער״; שלמה־איטשע און וואָלף ראָווין. דער שרייבער פון די שורות האָט געפּירט די ליטעראַטור־ און קונסט־אָפּטיילונג.

אין ״לאָדזשער וועקער״, וואָס איז דערשינען יעדע וואָך ביז עס איז איינגעפירט געוואָרן די לאָדזשער זייט צו דער פאָלקסצייטונג, האָבן געדרוקט אַלע יונגע, פראָלעטאַרישע שרייבער.

אין ״וועקער״ האָט דאָס ערשטע מאָל זיך געדרוקט שמחה־בונם שייעוויטש. ער שטאָמט פון זייער פרומע, אָבער אַרעמע עלטערן. ער האָט געקענט גוט לערנען, נאָר צוליב דער נויט אין שטוב האָט ער באַלד נאָך דער ישיבה געמוזט גיין אַרבעטן. ער לערנט זיך אויס צו זיין אַ האַנט־

DER IDYSZER ARBAJTER. פריין 1000 מארק JEDNODNIOWKA

דער יודישער ארבייטער

ארגאן פון דער אָרטאָדאָקסישער ארבייטערשאפט פועלי אמוני ישראל.

דאָנערשטאָג ד׳ אייר תרפ״ג

דאס ערוואכטע בעוואוסטזיין ביים יודישען ארבייטער.

מערק דער פראפאגאנדע חודש פאר די קלאסן-פאריינען פון די יידישע ארבעטער אין לאדזש

№ 7 ROK VII-MY פריין 20 גראשן Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem LODZER WEKER

לאדזשער וועכער

וועכנטלעכע ארבעטער-צייטונג

Łódź, piątek, 26 lutego 1932 r. | לאָדזש, פרייטאָג, דעם 26-טן פעברואר 1932 | 7 טער יאָרגאַנג

חברים, גרייט זיך צום 1-טן מאי!

№ 1 (ערשטער יאָרגאַנג) (פריין 30 גראשן) LODZER ARBETER-CAJTUNG Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

לאָדזשער ארבעטער צייטונג

Łódź, piątek 24-go kwietnia 1936 r. | Adres red. i admin.: Łódź, ul. Żeromskiego 36, m. 26 | לאָדזש פרייטאָג 1924 אפריל 1936

די בלוטיקע געשעענישן אין לעמבערג

אנדערע פעריאָדישע אויסגאַבן

מיר ישראל

חודש זשורנאל

אַרגאַן פון אַרטאָדאָקסישען פון בית יעקב פעלקן אין ארגאנדאָרעס בנות אגודת ישראל אין פעלקן

רעדאַקטאָר: א. ג. פרידענזאָן

בה קינדער-גאָרטן

חודש-זשורנאל פאר קינדער און יוגנט

פריין 750,000 מארק

„לאדזער מערקור"

וואכעגבלאט פאר האנדעל, אינדוסטריע און פאלקס-ווירטשאפט

Łódź, 17 kwietnia 1924. | ערשטער יאָרגאַנג. | לאָדזש, 17 אפריל 1924

זאָקן־מאַכער, פון וועלכן ער ציט זיין אָרעמע חיונה. שייעוויטש איז געווען אַ מיטגליד אין לאָדזשער „בונד" און געטריי דער באַוועגונג. אין יענער צייט האָט ער נאָך אַלץ געטראָגן זיינע חסידישע מלבושים און דאָס רונדע יידישע היטל. בעת שייעוויטש האָט דאָס ערשטע מאָל געברענגט די ערשטע זאָך אין „וועקער", האָט די רעדאַקציע איינגעפונען, אַז ער קען די שרייבערישע מלאכה, נאָר אַז ער דאַרף נאָך די זאָך שלייפן. דאָך האָט מען די נאָוועלע געדרוקט אין נאָענטסטן נומער. ביז דער מלחמה האָט ער געשריבן פראָזע און די זאָכן האָט ער אויך שפּעטער געדרוקט אין „וועקער", לאָדזשער פּאָלקסבלאַט און צולעצט, האַרט פאַרן 39סטן יאָר, אויך אין „פאָרויס" און אין דער פּאָלקסציטונג. אין זיינע נאָוועלן, וואָס זיינען כמעט תמיד געווען פון יידישן אָרעמען און אַרבעטער־לעבן, האָט ער נישט אַרויסגעוויזן קיין ספּעציעלע באַזונדערקייט, נישט מיט דער טעמאַטיק און נישט מיט זיין שפּראַך. אין לאָדזשער געטאָ האָט ער אָנגעהויבן צו דיכטן, און אין דער נייער פאָרעם האָט ער געפונען זיינע העכסטע אויסדרוקן. שייעוויטשעס בוך „לך־לך" איז נישט נאָר אַ גרויסער ליטעראַרישער דאָקומענט פון דער גרויליקער צייט אין לאָדזשער געטאָ, נאָר בכלל אַ טיפע, יידישע דיכטונג. די פאָעמע איז אַן אָפּהילף פון די אַלטע יידישע סליחות און קינות און אַן איבערוף מיט די שירים פון די פּאָעטן פון דער שפּאַנישער „גאָלדענער עפּאָכע".

דער פאַל „שייעוויטש", ווי דער פאַל „וויראָווסקי", וואָס האָט אויך ערשט אין וואַרשעווער געטאָ אָנגעהויבן צו שרייבן אין אַ פּאָעטישער פאָרעם, דאַרף זיין פאַר אונדז אַ משל אין דער באַהאַנדלונג, פון די אַלע פּאָעטן פון די געטאָס און פון די לאַגערן, וואָס האָבן נאָר געדרוקט צו איינס, אָדער עטלעכע לידער און זיינען אומגעקומען — אַז זיי טאָרן נישט פאַרגעסן ווערן, זיי דאַרפן אַריינגענומען ווערן אין ספּר־החיים פון דער יידישער ליטעראַטור.

ברוך וויראָווסקי, דער בונדישער ראַטמאַן אין לאָדזשער שטאָטראַט, איז געווען אַ יידישער לערער און לעקטאָר פון דער יידישער ליטעראַטור. ער איז, אין די סוף צוואַנציקער יאָרן, געקומען פון אַ שטעטל אין די קרעסן קיין לאָדזש, וואו ער האָט אַ צייט געאַרבעט ווי אַ לערער פון דער באַראָכאָוו־שול. מיט דער צייט איז ער אַוועק פון די פּ״צ און אַריין אין „בונד". געאַרבעט אין דער מעדעם־שול און אין דער „קולטור־ליגע". ביי די שטאָטראַט־וואָלן איז ער אויסגעוויילט געוואָרן אַלס ראַטמאַן. אין אָנהייב 1939 האָט אים די געשטאַפּאָ געזוכט. ער איז אַנטלאָפן קיין וואַרשע. דאָרט געווען אין געטאָ. ביז דער שליסונג פון „לאָדזשער ווועקער" האָט ער געדרוקט אַרטיקלען איבער דער יידישער ליטעראַטור. אין וואַרשעווער געטאָ האָט ער, אונטערן איינפלוס פון יצחק קאַצענעלסאָן, אָנגעשריבן אַ גרויסע חורבן־פּאָעמע און אַ ריי נאַציאָנאַלע און געטאָ־לידער (לויט עדות זאָגן פון לאָדזשער האַנטווערקער־טוער הערמאַן גאָלדבערג, דאַרפן די שריפטן פון וויראָווסקין זיך געפינען אין רינגעלבלום־אַרכיוו).

אין „לאָדזשער וועקער" האָט זיך צום ערשטן מאָל געדרוקט דער נאָוועליסט אברהם פּאַטשאַרעק. ערשט שפּעטער האָט ער אויך געדרוקט אין דער פּאָלקסצייטונג און אין „פּאַרויס", וואַרשע 1937—38. פּאַטשאַרעק איז געווען אין שרייבער־קרייז פון מרים אולינאָווער אין לאָדזשער געטאָ. אין אויגוסט 1944 — אַרויסגעפירט קיין אָשוויענטשים, וואו ער איז אומגעקומען.

אין „לאָדזשער וועקער" האָבן אויך מיטגעאַרבעט: סערגיי נוטקאָוויטש, אויך אונטערן נאָמען „סעראָזש";

פּרץ גוטערמאַן, — געדרוקט א"פּ „פּעפּערל";

הערש־מאיר זילבערבערג, איינער פון די ערשטע נאַצי־קרבנות אין לאָדזש. ה. מ. זילבערבערג האָט געווואוינט אויפן הויף, וואו עס איז געווען דער פּאַרטיי־לאָקאַל פון „בונד". ווען די געשטאַפּאָ איז געקומען אים פרעגן וועגן די בונדישע פּירער, האָט זילבערבערג נישט געוואָלט אויסגעבן זייערע אַדרעסן, האָבן זיי אים דערפאַר אויפן אָרט דערמאָרדעט;

דער יונגער שרייבער ש. פּאַטראָן — געדרוקט רעפּאַרטאַזשן; נח האָלצמאַן — פּאַרעפּנטלעכט באַריכטן פון די פּאַראיינען און פּאַרזאַמלונגען, און ב. שאַפּיר, וואָס האָט געדרוקט אַרטיקלען איבער געזעלשאַפּטלעכע פּראָגעס.

אין דער צייט פון 1926 ביז 1935 איז אין לאָדזש דערשינען אַ וואָכנ־בלאַט פון די לינקע פּועלי־ציון — „דער לאָדזשער אידישער אַרבעטער". רעדאַקטאָר איז געווען „חבר מיעטעק" (חיים בראַנד).

אין דער צייטונג האָבן געשריבן:

ראַטמאַן לייב האָלענדערסקי — איינער פון די ערשטע נאַצי־קרבנות צווישן דער יידישער אינטעליגענץ אין לאָדזש;

מוליע עדעלמאַן, וואָס איז אין 1954 געשטאָרבן אין ארץ־ישראל;

ישראל סטאָלאַרסקי, משה ציטרינאָווסקי, י. פּעטערזייל—פּיעטרושקא (געשטאָרבן אין ארץ־ישראל);

שמעון ראָזענבערג — דער באַקאַנטער פּובליציסט, מיטאַרבעטער פון כמעט אַלע לינקע פּ"צ־אויסגאַבעס, דער לעצטער רעדאַקטאָר פון דער „אַרבעטער־צייטונג" אין נאָכמלחמהדיקן פּוילן, ביז זיין עולה זיין קיין ארץ־ישראל;

עמנואל וואָלינסקי — דער אַלטער פּ"צ־טוער און גרינדער פון דער ערשטער אַרבעטער־היים אין פּוילן. עמנואל וואָלינסקי איז טעטיק געווען אין לאָדזשער געטאָ און איז אומגעקומען.

עס האָבן אויך געדרוקט פון צייט צו צייט: יעקב־בער גיפּס — אויף ליטעראַרישע טעמעס; מישאַ העלמאַן — לידער און נאָטיצן; משה וואָלדמאַן — לידער. משה וואָלדמאַן האָט אין יענע יאָרן אַרויסגעגעבן זיין ערשט ביכל לידער „פּאַרטונקלטע פּרימאָרגנס" און דורך דער פּועלי־ציון־פּרעסע האָט ער אַנטוויקלט זיין טאָלאַנט. אין די לעצטע יאָרן גיט זיך וואָלדמאַן אָפּ מיט דער ליטעראַטור פאַרן יידישן קינד. פון זיין צוריקקומען קיין פּוילן

ביז זיין פאָרן קיין פּאַריז, איז ער געווען דער רעדאַקטאָר פון קינדער־זשורנאַל „לאָמיר קינדער, לערנען", און אין פּאַריז — פון זשורנאַל „פּאַר אונדזערע קינדער". ער אַרבעט מיט אין „אַרבעטער־וואָרט" אין פּאַריז און אין אַנדערע צייטשריפטן.

אין דעם וואָכנבלאַט האָט אויך אָנגעהויבן צו דרוקן דער נאָוועליסט אברהם טשערכאָווסקי, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אין 1932 אַ בוך נאָוועלן. ער איז אין לאָדזש געווען באַקאַנט פון זיינע רעציטאַציעס און טעאַטער־אויפטריטן אונטערן נאָמען „יאגא". ער איז געווען אין לאָדזשער געטאָ, וואו ער איז אומגעקומען.

אויך האָט זיך געדרוקט אַ גאָר יונגער, צוזאָגנדיקער טאַלאַנט, דער דיכטער הערש ראָוויטש, וואָס איז אומגעקומען בימי היטלער ימ"ש.

דער אייגנאַרטיקער דיכטער און מענטש, מיטאַרבעטער פון באָראָכאָוו־ביבליאָטעק,וואָלף טשאַפּסקי, וואָס האָט אין 1938 אַרויסגעגעבן זיין בוך לידער „וואָלקנס הינטערן פענצטער". ער איז אומגעקומען אין לאָדזשער געטאָ.

די לינקע פּ"צ האָבן אויך אין לאָדזש אַרויסגעגעבן אַ צייטשריפט פּאַר יוגנט — „די יוגנט־פּאָן", וואָס איר רעדאַקטאָר איז געווען מרדכי שוואַרצ־באַרד. ער איז אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ־אויפשטאַנד.

אין דער „יוגנט־פּאָן" האָט אויך אָנגעהויבן שרייבן דער לאָדזשער יונגער אומגעקומענער היסטאָריקער אליהו גוטקאָווסקי, דער סעקרעטאַר פון ד"ר עמנואל רינגעלבלום אין וואַרשעווער געטאָ. אויך פּנחס גאָלדהאַר, וואָס איז אין לאָדזש געווען נאָענט צו די לינקע פּ"צ האָט זיך דאָרט געדרוקט. און די יידישע לערערס משה בערשלינג און יעקב־בער גיפּס זיינען געווען פון די מיטאַרבעטערס פון דער צייטונג.

אויך די „פּועלי־ציון־התאחדות", וואָס האָבן זיך נישט אויסגעצייכנט מיט קיין באַזונדערער ליבע צו יידיש, האָבן אין לאָדזש אַרויסגעגעבן זייער צענטראַל־אָרגאַן „פּאָלק און לאַנד". די רעדאַקציע איז באַשטאַנען פון ד"ר אריה טאַראַטקאָווער און ד"ר נתן עק. די מיטאַרבעטערס זיינען געווען: גרשון ליכטענשטיין, ווינער, ד"ר וו. פּאַלעק א"א.

אויך די גרופּע „דת־העבודה" האָט אין 1934 אַרויסגעגעבן דעם זשור־נאַל „באַנייאונג". דער רעדאַקטאָר איז געווען יעקב־זלמן פּראַסט.

אויך די „לינקע ריכטונג" האָט אין לאָדזש אַרויסגעגעבן פּאַרשיידענע ליטעראַרישע זאַמלונגען.

די ערשטע איז געווען די „ליטעראַרישע טריבונע", פון וועלכער איינער פון די רעדאַקטאָרן איז געווען דער לאָדזשער דיכטער פּיניע בוקסהאָרן.

דאָרט האָבן זיך אַנטוויקלט די שרייבער בינעם העלער, משה שול־שטיין און ב. שלעווין. איינער פון די רעדאַקטאָרן איז געווען דער אומ־געקומענער אין ביאַליסטאָקער געטאָ, דער געזעלשאַפטלעכער טוער און שרייבער, דודל ריכטער, וואָס האָט אין יענער צייט געוואוינט אין לאָדזש. אין דער „ליטעראַרישע טריבונע" האָבן אויך פון צייט צו צייט געדרוקט

שלמה בערלינסקי און מרדכי אַלעי, וואָס זיינען אין יענער צייט געווען מיטגלידער פון דער גרופּע.

נאָענטע מיטאַרבעטערס זיינען געווען: י. שעראַזקי, וואָס איז שפּעטער אַוועק צו די טראָצקיסטן און איז אומגעקומען אין די וועיסרוסישע וועל־דער; מאַרקיעוויטש, וואָס איז איצט אין וואַרשע; מאַרעק גינזבערג און בערלינער, וואָס איז אַנטלאָפן פון פוילן קיין רוסלאַנד, אין אַנהייב דרייסיקער יאָרן. ער איז ליקווידירט געוואָרן בעת די פּראָצעסן אין 1937.

עס האָבן אויך אָנגעהויבן זייער ליטעראַרישע קאַריערע אין דער „ליטעראַרישער טריבונע" דער לאָדזשער טאַלאַנטירטער שרייבער, דער מחבר פון ראָמאַן „בלוט אויף דער טיסע" — משה בלייכמאַן. ער איז געהרגעט געוואָרן אויפן פראָנט, בעתן בירגער־קריג אין שפּאַניע; יאַנקל שפּאַן — אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישׂ אין פראַנקרייך, און דער יונגער דיכטער יאָסל צוקער.

אין דעם זשורנאַל האָבן אויך אָנגעהויבן דרוקן זייערע ערשטע זאַכן די שרייבער משה קנאַפּהייס, וואָס איז אויך געווען אַ צייט פּאַראַנטוואָרט־לעכער רעדאַקטאָר און געהאָט אַ פּראָצעס מיט אַ טורמע־אורטייל; דער לאָדזשער יצחק גוטערמאַן, וואָס האָט ערשט אָנטוויקלט זיין טאַלאַנט נאָך דער מלחמה. זיין בוך „אין אַ פּוסטער שטאָט" איז דערשינען אין לאָדזש אין 1950.

אויך די פּאָלקיסטן, וואָס הגם זיי האָבן געהאָט צו זייער דיספּאָזיציע אַ צענטראַלע פּרעסע אין וואַרשע, האָבן אויך אין לאָדזש אַרויסגעגעבן אַ חודש־זשורנאַל „אויפבוי" — 1927—1930. די רעדאַקטאָרן זיינען געווען לאַזאַר קאַהאַן, אַדוואָקאַט יוסף וויצמאַן און מג"ר מ. באַלבעריסקי.

עס איז אויך דערשינען אַ חודש־זשורנאַל "דער יתום", רעדאַקטירט פון אברהם לאַנגלעבן, דעם געווען דירעקטאָר פון דער מתיבתא „בית אולפנה".

לאָדזשער ליטעראַרישע אומגעגנט

נויר האָלטן פאַר אונדזער חוב צו ווידמען עטלעכע ווערטער די שכנותדיקע שטעטלעך אַרום לאָדזש וואָס האָבן זיך אויך מיט־באַטייליקט אין דער ליטעראַרישער און קינסטלערישער געשטאַלטיקונג פון יידישן לאָדזש.

דאָס זיינען די שטעטלעך: זגיערזש, אזאַרקאָוו, לאַסק און טאָמטשאָוו־מאַזאָוויעצק, וואָס האָבן שוין אין די 70קער און 80קער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט געהאַט אַ שם, צוליב זייער אינטע־ליגענציע, און האָבן זיך משפּיע געווען קעגנזייטיק מיט לאָדזשער ליטעראַרישע און קינסטלערישע כוחות.

מיר ווייסן, אַז דער משכיל ר׳ פּנחס־זעליק גליקסמאַן (אַ נאָענטע משפּחה פון יוסף אָפּאַטאָשו ז״ל), דער שפּעטערדיקער יידיש־העברעאישער שרייבער און מחבר פון די ספּרים „מעונה לנחום סוקולוב״ און „תולדות ר׳ הירש טומשובר״ און פון די יידישע — „צוויי אַלטע חברות אין לאָדזש״ און „פון אַלטן אוצר״, האָט נאָך אין זיינע יוגנט־יאָרן אין ל א ס ק געשריבן יידישע און העברעאישע שירים. ערשט מיט א סך יאָרן שפּעטער, ווען ער האָט שוין געוואוינט אין לאָדזש, האָט ער אָנגעשריבן א גרעסערע צאָל ווערק אויף העברעאיש און יידיש. צוו״אָנד — דאָס בוך ווערן קאָצקער רבין. פּנחס־זעליק גליקסמאַן איז אויך געווען פון די מיטערדאַקטאָרן פון די „לאָדזשער וויסנשאַפטלעכע שריפטן״, 1937, וואָס האָבן אַרויסגערופן אויפּ־מערקזאַמקייט מיט דער גרינטלעכקייט פון די מאַטעריאַלן, וואָס זיינע מיט־אַרבעטערס האָבן דאָרטן אָפּגעדרוקט. אין די שריפטן האָט א גרויסע ראָל געשפּילט ד״ר פּיליפּ פּרידמאַן, וואָס איז געווען פון די הויפּט־מיטאַרבעטערס און רעדאַקטאָר. דאָרט האָט אויך געדרוקט יוסף זַלקאָוויטש א״א. פּנחס־זעליק גליקסמאַן האָט אויך, צוזאַמען מיט ד״ר פּ. פּרידמאַן, אַרויסגעגעבן אין פּוילישן א וויכטיקע אַרבעט צו דער געשיכטע פון לאָדזשער יידן, אויפן גרונט פון אַלטע מאַטעריאַלן וועגן לאָדזשער בית־עלמינס און מצבות.

פון ל א ס ק שטאַמען אויך: ה. ל. זשיטניצקי, מרים אולינאָווער, מרדכי אַלעי און זיין ברודער, דער פּראָזאַאיקער, לאָזער אַלינער. אויך דער טאַלאַנטירטער נאָוועליסט אברהם ווייץ, וואָס האָט אָנגעהויבן צו דרוקן אין 1926 אין פּאָלקסבלאַט, דער מחבר פון עטלעכע ביכער מיט נאָוועלן און פון זיין לאָדזשער ראָמאַן „וועג דער בוים האָט געבליט״, איז א לאָסקער און ער האָט דאָרט באַקומען זיין דערציאונג. אין די מלחמה־יאָרן איז ער געווען אין דייטשער געפאַנגענשאַפט ווי א פּראָנציזישער זעלנער, דערנאָך אין אוישוויץ א״אָנד דייטשע קאָנצענטראַציע־לאָגערן. איצט איז ער אין פּאָריז, אַרבעט ווי א פּרעסער און איז שעפּעריש אין דער יידישער ליטעראַטור און געזעלשאַפטלעכקייט.

אויך דאָס שכנותדיקע שטעטל ז ג י ע ר ז ש האָט זיין גייסטיקע יניקה געצויגן פון לאָדזש. אַזוי ווייסן מיר, אַז דער באַקאַנטער יידיש־העברעאישער גרויסער שריפטשטעלער דוד פּרישמאַן, הגם ער ווערט באַצייכנט ווי א „לאָדזשער שרייבער״, איז אין אמתן א זגיערזשער און דאָרט האָט ער, אונטערן איינפלוס פון די דאָרטיקע משכילים, געשטעלט זיינע ערשטע ליטעראַרישע טריט.

אין ז ג י ע ר ז ש האָט אויך געוואוינט א געוויסע צייט דער העברעאיש־יידישער דיכטער בן־ימיני [דער פאָטער פון יצחק קאַצענעלסאָן], וואָס האָט דאָרט געשריבן זיינע בעסטע זאַכן און געשאַפן דאָרט די ערשטע העברעאישע שולע.

יצחק קאַצענעלסאָן האָט פיל מאָל דערציילט וועגן זיינע ערשטע יוגנט־לידער, וואָס ער האָט געשריבן אין ז ג י ע ר ז ש.

פון דעם שטעטל שטאַמט אויך דער גרויסער העברעאישער פּאָעט יעקב

כהן, וואָס איז ערשט שפּעטער, אַלס אָנערקענטער דיכטער, אַריבער קיין לאָדזש.

דאָרט איז אויך טעטיק געווען דער עסקן און יידיש־העברעאישער שרייבער ישׂשכר שוואַרץ, דער פאָטער פון קינסטלער מאַרק שוואַרץ און דער זיידע פון דער, אומגעקומענער אין די היטלער־יאָרן, דיכטערין „האַלינע", וואָס הגם זי האָט אירע לידער געשריבן אין פּויליש, האָט זי פון דער געטאָ אַרויס אַרויסגעשריגן אין זיי דעם פּיין און וויי פון אונדזער אויסגעהרגעטער אומה.

אַ זגיערזשער יליד איז אויך געווען דער אַלטער משכיל און יידיש־העברעאישער שרייבער א. באָרנשטיין [אין העברעאיש — אבנר שטיין און אין יידיש — בר־נש], וואָס האָט ביזן טויט געשריבן אין ביידע שפּראַכן און זיך געדרוקט אין דער העברעאישער און יידישער פּרעסע אין פּוילן. נאָך אין 1886 האָט ער איבערגעזעצט פון פראַנצייזיש אין העברעאיש און יידיש א. סיוס ראָמאַן דער „אייביקער ייד".

אַ געוויסע השפּעה האָט אויסגעווירקט אויף דער לאָדזשער יידישער אינטעליגענץ דער באַקאַנטער זגיערזשער משכיל ר' וואָלף־לייב האַלטריכט, וואָס הגם ער האָט אַליין נישט געשריבן, האָט מען צו אים געבראַכט, ווי צו אַ רעדאַקטאָר, כמעט אַלץ וואָס די שרייבער האָבן אין זייערע ערשטע יאָרן געשריבן.

עס דאַרפן אויך דערמאָנט ווערן די „ליטעראַרישע שטובן" פון מיין פּעטער עוזר קאָן און סירקיס, וואָס האָבן, זייט לאַנגע יאָרן, אַרויסגעגעבן שרייבער און עסקנים אויף אַלע געביטן פון יידיש־נאַציאָנאַלן לעבן.

צו די יונגע שרייבער, וואָס זיינען געקומען פון ז ג י ע ר ז ש אין דער יידישער ליטעראַטור און וואָס מען דאַרף צורעכענען צום לאָדזשער צענטער, זיינען: אהרן צינצינאַטוס — דער מיטאַרבעטער פון ווילנער די צייט און לאָדזשער פּאָלקסבלאַט. צינצינאַטוס האָט נאָכן חורבן געשפּילט אַ גרויסע ראָל אין לאָדזשער יידיש־ליטעראַרישן לעבן. רעדאַקטאָר פון וואָכנ־בלאַט „באַפרייאונג", לאָדזש 1946—1949. פאַרוואָלטונגס־מיטגליד פון ליטע־ראַטן־פאַראיין, צ"ק פון „התאחדות־פועלי־ציון". איצט אין ישראל; דער טאַלאַנטפולער נאָוועליסט און דראַמאַטורג פּנחס ביזבערג, וואָס איז איצט אין אַרגענטינע.

פּנחס ביזבערג, וואָס האָט זיך קונה־שם געווען מיט זיינע נאָוועלן, איז לעצטנס געלויבט געוואָרן אין שייכות מיט זיין דראַמע „וועג וועלדער ברענען", געהייליקט דעם אָנדענק פון קדוש יאָנוש קאָרטשאַק.

אַ שטיקל זגיערזשער איז אויך געווען דער באַגאַבטער בעלעטריסט און זשורנאַליסט יהודה עלבערג, דער געראַטעוועטער פון לעצטן חורבן. עלבערג האָט זיינע ערשטע ליטעראַרישע טריט געשטעלט אין לאָדזשער צייטונגען, האַרט פאַרן קריג.

פון זאָקן־מאַכער שטעטל א ל ע ק ס א נ ד ע ר זיינען געקומען די דיכטערס י. ש. צענדאָרף און ב. זאָנענבערג.

אין שטעטל אָזאָרקאָוו איז שוין אין דער צווייטער העלפט פון פריערדיקן יאָרהונדערט טעטיק געווען אַ משכיליש־ליטעראַרישער קרייז, צו וועלכן עס האָבן געהערט דער שרייבער י. זילבערמאַן, וואָס האָט אין יענער צייט אַרויסגעגעבן העפטן פון אַ יידיש־אַראַביש־וועלטערבוך, און דער משכיל און שרייבער צבי־הירש זילבערצווייג, דער פאָטער פון יידישן טעאַטער־לעקסיקאָגראַף, זלמן זילבערצווייג, און פון זיין ברודער, דעם שרייבער, נתן, דעם מיטאַרבעטער פון לאָדזשער טאָגעבלאַט און היינט.

ר׳ צבי־הירש זילבערצווייג איז אויך געווען פון די ערשטע חובבי־ציון און אַ מיטאַרבעטער פון דער העברעאישער פרעסע. (שפּעטער — אַ מיט־גרינדער פון דער ערשטער לאָדזשער צייטונג, די לאָדזשער נאַכריכטן, וואו ער האָט געדרוקט אַרטיקלען אויף געזעלשאַפטלעכע טעמעס.)

פון אָזאָרקאָוו שטאַמט אויך דער פרי פאַרשטאַרבענער נאָוועליסט, וואָלף געלבאַרט, וואָס האָט זיינע ערשטע דערציילונגען געדרוקט אין י. אוגערס לאָדזשער טאָגעבלאַט, ביז ער איז אַוועק קיין אַמעריקע. אויך זיין ברודער, דער באַקאַנטער יידישער קאָמפּאָזיטאָר, מיכל געלבאַרט, אַידער ער איז געפאָרן קיין אַמעריקע, האָט מיטגעאַרבעט אין דער לאָדזשער פרעסע מיט מוזיקאַלישע שמועסן און רעצענזיעס פון קאָנצערטן, און זייער יונגסטער ברודער ישראל יהושע, וואָס האָט געדרוקט וועגן חזנים א״פ ש. בענקעל, ש. אַראָנזאָן און א. מעלאָמאַן.

אָזאָרקאָוער זיינען אויך געווען דער יונג פאַרשטאַרבענער דערציילער דוד ברוין, וואָס האָט אין די געציילטע, געדרוקטע נאָוועלן, באָוויזן זיין טאַלאַנט, און אים צו לאַנגע יאָר, דער דיכטער משה וואַלדמאַן, וואָס האָט זיינע ערשטע לידער געשריבן אין לאָדזש און אונטער דער השפּעה פון לאָדזשער דיכטער (באגיש און אנד׳), האָט ער אויסגעבראַכט זיין טאַלאַנט, און דער דיכטער נחמן ווינער, וואָס האָט אַנטוויקלט זיין טאַלאַנט אין אַמעריקאַנער וועבער־שטעטל פּעטערסאָן, נ״דזש. אויך די לויויטשער שרייבער ב. קראָנענ־בערג, דער ערשטער יידישער איבערזעצער פון סלאָוואַצקי און ש. י. שאיאָק, זיינען געווארן שרייבער ערשט אין לאָדזש.

אַ גרופּע טאַלאַנטירטע שרייבער האָט אַרויסגעגעבן דאָס פאַבריק־שטעטל ט א מ א ש א וו.

מיר האָבן פון טאָמאַשאָוער אָפּשטאַם דעם קרעפּטיקן דערציילער און ראָמאַניסט משה דלוזשנאָווסקי.

פון דעם זעלבן שורש ציט אויך זיין יניקה דער יידישער לערער און קריטיקער ש. ד. זינגער.

ט א מ א ש א וו האָט אויך געהאַט זייער אַ גוטן רעפּאָרטאַזשן־שרייבער, ירחמיאל האָניק, וואָס האָט מיט זיינע אַרטיקלען און רעפּאָרטאַזשן פון ענג־לאַנד, און איבערהויפּט פון שפּאַניע אין דער צייט פון בירגער־קריג, געווויזן די בעסטע זייטן פון זיין טאַלאַנט. ער איז אויך דער מחבר פון אַ דראַמע „פאָטער און זון״, וואָס איז געשפּילט געווארן דורך מאָריס שוואַרצס „קונסט

טעאַטער", און פון ביכער אין ענגליש וועגן פילאָסאָפיע און פּעדאַגאָגישע פּראָבלעמען, און וועגן ליטעראַטור.

ט א מ א ש א ו ו האָט אויך אַרויסגעגעבן א צאָל דיכטער, ווי דער אומגעקומענער נטע גאָלדקראַנץ, פּ. זאַכאַריאַש, בריינדל בוים, און די זשור־נאַליסטן חיים זאַכאַריאַש, קורץ, ראָזענבלום א"אַנד.

אויך פון יידישן טעקסטיל־שטעטל ז ד ו נ ס ק ע ־ ו א ל ע זיינען געקומען גוטע גרוסן וועגן א שרייבער־גרופּע, וואָס האָט אַרויסגעגעבן טאָלאַנטן. די בונדיסטן: משה שוואַרץ, וואָס האָט געדרוקט אין „לאָדזשער וועקער" און שפּעס — אין „פּאַריזער וועקער" און „אונזער שטימע". די חסידישע יונגעלייטלעך, וואָס האָבן זיך געדרוקט אין די אגודה־אויסגאַבעס. אויך אפילו דורך די צוימען פון לאָדזשער געטאָ אַרויס האָבן מיר געהערט וועגן די יונגע זדונסקע־וואָלער פּאָעטן, דניאל ראָזענהאָפּט און הערש גליקס־בערג, וואָס האָבן, צוזאַמען מיט די לאָדזשער שרייבער אַלטער האָפמאַן און פּ. גאָרפינקעל, געשאַפן א יידישע רעוואָלוציאָנערע שרייבער־גרופּע און אַרויסגעגעבן א העקטאָגראַפּישע זאַמלונג לידער און הומאָרעסקעס.

אויך פון א יידיש וועבער־שטעטל ב ע ל כ א ט א ו האָבן מיר עטלעכע שרייבער. איך וויל דאָ נאָר איצט דערמאָנען איינעם — יהודה לייב גאָלדשטיין, וואָס האָט אָנגעשריבן עטלעכע גרויסע ווערק און איז, ליידער, פאַרזען געוואָרן דורך דער קריטיק. געקומען פון א רייכער, חסידישער משפּחה, האָט ער פרי איבערגעריסן מיטן אַלטן שטייגער און געוואָרן אַן אפּיקורס. מפּרנס געווען האָט ער זיך פון א קליין ביכער־געוועלבל, וואָס איז אויך געווען א שטיקל זאַמל־פּונקט פאַר דער פרייער יוגנט. אין זיינע ביכער, וואָס טראָגן כמעט א ביאָגראַפישן כאַראַקטער, איז אינטערעסאַנט דאָס כסדרדיקע ראָנגלען זיך פון די העלדן. אוטאָפּיע און ווירקלעכקייט מישן זיך אויס אין אַקציע, וואָס ציט אַריין דעם לעזער צו פאַרטראַכטן זיך איבער די אַקטועלסטע פּראָבלעמען. יהודה־לייב גאָלדשטיין איז אָפט געקומען קיין לאָדזש, געווען א נאָענטער חבר אין דער גרופּע פון יונגע שרייבערס, פון זיי געמומען מוט אויסצוטראָגן זיינע ביכער, וואָס ער האָט געשריבן אין די נעכט נאָך א שווערן טאָג פּראָצע. געווען אין אָנהייב קריג אין בעלכאַטאָוו, שפּעטער — אין געטאָ. זיין גורל איז נישט באַקאַנט.

אין פ י ע ט ר י ק א ו, וואָס האָט געהאַט א טראַדיציע פון רומל־אויסגאָבעס, איז זייט 1916 געווען א גרופּע יונגע שרייבער. זי איז באַ־שטאַנען פון דעמאָלטיקן סטודענט און שפּעטערדיקן בונדישן ראָטמאַן, דעם פעלדשער פינקוסעוויטש, וואָס האָט אין יענער צייט געשריבן לירישע לידער און געהאַט איבערגעזעצט פון גריכישן אָריגינאַל א גרויסן טייל פון האָמערס „אילי‌אַדע און אָדיסעע"; יעקב מאַלץ — דעם היינטיקן מיטרעדאַקטאָר פון פּיעטריקאָווער יזכור־בוך, און פון די בונדיסטן, די גרינדער און מיטאַרבעטערס פון „פּיעטריקאָווער וועקער": בעריש ראָזענבערג, א, וויסהאָף, שמאי גלאַ־גאָווסקי, לעווין, תנחום פריינד, לעבער א"אַנד.

דאָס קליינע שטעטעלע ק א נ ס ק האָט געהאַט א קרייז פון יונגע

שרייבער, וואָס האָבן זיך גרופּירט אַרום דעם וואָכנבלאַט „קאָנסקער צייטונג", און אפילו אַ שטעטל ווי ג א ר ש ק א ו י ץ האָט אַרויסגעגעבן אַ טאַלאַנטירטן דערציילער און עסייאיסט ש. מאראוויטש, וואָס איז אומגעקומען אין די חורבן־יאָרן.

אין לאָדזש איז תמיד טעטיק געווען אַ גרעסערע גרופּע העברעאישע שרייבער, דיכטערס און וויסנשאַפטלערס. הגם זיי האָבן נישט אַרויסגעגעבן קיין ספּעציעלע לאָדזשער אויסגאַבעס, האָבן זיי דאָך געהאַט אַ געוויסע השפּעה און געשאַפן וויכטיקע ווערק.

אין לאָדזש האָט אַ לענגערע צייט געוואוינט דער העברעאישער שרייבער און גייסטרייכער דענקער, ד״ר ש. י. שמחוני [דער ברודער פון דער יידישער פּעדאַגאָגין ראָזע סימכאָוויטש].

אין לאָדזש האָט ער אָנגעשריבן זיינע בעסטע ביכער אויף טעמעס פון יידישער געשיכטע און יידישער פילאָסאָפיע. זיין ווערק „קורות ימי ישראל" גיט אַ נייעם בליק אויף דער יידישער געשיכטע. ד״ר שמחוני האָט געהאַט אַ גוואלדיקע השפּעה אויף דער יידישער יוגנט פון ברוידעס העברעאיש־פּוילישע גימנאַזיעס, וואו ער האָט געאַרבעט ווי אַ לערער.

צו לאָדזשער העברעאישע שרייבער האָט אויך געהערט דער יידישער געלערנטער, דער אַריענטאַליסט ד״ר א. ש. קאַמיענעצקי, וואָס האָט כמעט אַלע זיינע בעסטע ווערק געשאַפן אין לאָדזש (אגב, ד״ר קאַמיענעצקי האָט אויך געשריבן יידיש, אין לאָדזשער טאָגעבלאַט, „אילוסטרירטער וואָך" א״אָנד). צו דעם זעלבן קרייז האָט אויך געהערט דער רעליגיעזער פילאָסאָף און דיכטער י. ח. בונין, דער מחבר פון גרויסן ווערק אין יידיש און אין העברעאיש „משנה חבד". אויך ביידע זין פון בונינען, דער העברעאישער משורר דוד בונין און דער יידישער פובליציסט פון לאָדזשער טאָגעבלאַט מג״ר ש. בונען, האָבן זייער שרייבערישע סמיכה באַקומען אין לאָדזש.

וועגן דער ליטעראַרישער טעטיקייט פון יצחק קאַצענעלסאָן אין ביידע שפּראַכן, האָבן מיר שוין דערציילט. איצט וועלן מיר מוסיף זיין נאָר וועגן זיין ספּעציעל העברעאישער אַרבעט: אַלע דראַמעס, די קינדער־לידער און די מייסטע שירים (אפילו די ארץ־ישראלדיקע) האָט יצחק געשריבן אין לאָדזש. אויף זיין איבערזעצונג פון הייגעס לידער, וואָס דערויף האָט ער געאַרבעט אַ סך יאָרן, האָט ער דאָרט געמאַכט.

לאָדזש האָט אויך געהאַט דעם אייגנאַרטיקן העברעאישן דראַמאַטורג, מאיר פאַנער, וואָס האָט אַ גאַנץ לעבן געשריבן זיין דראַמע „גיהנום" און איז דורך די לאָדזשער שרייבער געקרוינט געוואָרן מיטן נאָמען „העב־רעאישער דאַנטע". ער איז אויך דער מחבר פון די דראַמעס: „יוסף דילה רינה" און „בן־עלי". (אגב איז מאיר פאַנער געווען אַ צייט דער פֿראָטעקטאָר פון דער לאָדזשער יונג־יידיש־חברה.) זיין פרוי, שיינע־פייגע פאַנער, איז אויך

געווען אַ העברעאיש־יידישע שרייבערין. זי האָט אין 1891 געדרוקט אַ ראַמאַן „בזה בוגדים".

אין לאָדזש האָט אויך צוזאַמענגעשטעלט זיינע ערשטע העברעאישע לערנביכער און כרעסטאָמאַטיעס דער פּעדאַגאָג יצחק בערקמאַן. ער איז געווען פון די ערשטע שרייבער וואָס האָבן געשריבן רייזע־בילדער פון ארץ־ישראל, געדרוקט אין 1910 אין לאָדזשער טאָגעבלאַט. יצחק בערקמאַן האָט אויך געדרוקט אַנדערע זאַכן אין יידיש אין „העפטן פאַר ליטעראַטור", „יידישער זשורנאַליסט", לאָדזשער טאָגעבלאַט און איז געווען אייניער פון די דריי גרינדער פון דער ערשטער העברעאישער גימנאַזיע, לאָדזש 1909, צוזאַמען מיט די העברעאישע שרייבער און לערערס ס. דאניושעווסקי, און ב. קאָוונער [דער פאָטער פון מאָלער יוסף קאָוונער].

פּנחס־זעליק גליקסמאַן און זיין פאָטער, דער לאָסקער רב, האָבן זייערע בעסטע העברעאישע ווערק געשריבן אין לאָדזש.

דער אינדוסטריעלער און אַלטער העברעאיש־יידישער שריפטשטעלער א. י. ברשעזשינסקי, דער מחבר פון אַ פינף־בענדיקער מאָנאָגראַפיע וועגן לאָדזש אין העברעאיש, האָט זיינע בעסטע אַרבעטן געטאָן אין לאָדזש. געשטאָרבן אין אַפּריל 1957, אין תל־אביב. אויך דער אַלטער העברעאישער היסטאָריקער יעקב פרענקל, דער מחבר פון „היהודים בלודז", וואַרשע 1893, האָט דאָרט געדרוקט יידישע דערציילונגען.

וועגן עזרא גאָלדין וויסן מיר, אַז די בעסטע דערציילונגען האָט ער געשריבן אין זיינע לאָדזשער יאָרן. דאָס זעלבע וועגן חיים־יעקב קרעמער, דעם מחבר פון „דורש לציון", וואָס האָט אין 1886 אויך אַרויסגעגעבן די דראַמע „די יידישע טראַגעדיע", און דעם ראַמאַן די „שהנע דרעזעלע אַדער חטאת הקהל" (אין 1892).

צום זעלבן קרייז שרייבער, אין ביידע שפּראַכן, געהערן אויך: דער דיכטער שלום טרייסטמאַן (געדרוקט אין יידיש אונטערן נאָמען שלום ט.), דער געלערנטער הרב שמחה טרייסטמאַן און דער ביבליאָגראַף יצחק ריוו־קינד, וואָס שרייבט ביז היינט זיינע אַרבעטן אין ביידע שפּראַכן, און אויך דער יונג פּאַרשטאַרבענער געלערנטער א. א. אשכולי, און אים צו לאַנגע יאָר — פּראָפעסאָר חיים העלער פון ישראל.

פון לאָדזש זיינען אויך אַרויס די יונגע העברעאישע דיכטער: יחיאל ראָזענצווייג, וואָס איז אויסגעוואָקסן צו אַ טאַלאַנט אונטער דער דירעקטער השפּעה פון יצחק קאַצענעלסאָן. יחיאל ראָזענצווייג איז געווען אַ בן־בית אין יצחקס שטוב. ער האָט אויך געאַרבעט ווי אַ לערער, צוערשט אין „גן־ילדים" און שפּעטער אין יצחקס העברעאישער גימנאַזיע; דער באָגאַבטער פּאָעט און העברעאישער וואָרט־מייסטער מלכיאל לוסטערניק, וואָס האָט זיינע צוויי ביכער „שירים" אָנגעשריבן אין לאָדזש.

לוסטערניק איז געווען אַ גוטער חבר פון דער יונגער דיכטער־גרופּע און איז פון זיי באַווירקט געוואָרן. ער האָט אויך געשריבן יידיש [אין טאָגע־בלאַט] און איבערגעזעצט די לידער פון די לאָדזשער אין העברעאיש.

דער יידישער שוישפּילער זלמן הירשפּעלד, וואָס איז איצט אין אַרגענטינע. הירשפּעלד האָט אין לאָדזש געשריבן העברעאישע און יידישע לידער. ער דרוקט אין דער אַרגענטינער פּרעסע זיינע יידישע איבערזעצונגען פון דער נייער ישראל־דיכטונג.

אויך דער העברעאישער שוישפּילער פון די תל־אביבער קליינקונסט־טעאַטרן, פּ. חורגעל, האָט אין זיינע לאָדזשער יוגנט־יאָרן געשריבן העברעאישע לידער.

אין לאָדזש איז אויך שרייבעריש טעטיק געווען אין ביידע שפּראַכן דער קריטיקער און פּובליציסט ד״ר ירמיהו פּרענקעל. ער האָט דעמאָלט געאַרבעט ווי אַ לערער אין דער גימנאַזיע פון ד״ר ברוידע און געדרוקט זיינע אַרבעטן אין לאָדזשער טאָגעבלאַט. ער געפינט זיך, זייט 1934, אין ישראל, וואו ער איז טעטיק אין דער ישראל־פּרעסע און ליטעראַטור.

פון זעלבן קרייז לערער פון די העברעאיש־פוילישע גימנאַזיעס האָבן מיר הינט דעם העברעאישן שריפטשטעלער ד״ר א. טאַרטאַקאָווער, דעם היסטאָריקער פּיליפּ פרידמאַן, ד״ר נתן עק, דעם פּאָרשער פון חורבן און ליטעראַטור־קריטיקער ד״ר נחמן בלומענטאַל. זיי אַלע האָבן אין דער לאָדזשער פּרעסע געהאַט זייערע ווינקעלעך, פון וואַנען זיי האָבן געערעדט צו דעם לאָדזשער לעזער. אויך די, אומגעקומענע אין חורבן, לערער און שרייבער: ד״ר ריגער, וואָס האָט געדרוקט אין לאָדזשער טאָגעבלאַט, יוסף לעווי [עברי] און דעם אייגנאַרטיקן טעאַטער־קריטיקער ד״ר ווילהעלם פּאָלעק, וואָס האָט געדרוקט אין יידיש און אין פּויליש און אַקטיוו מיטבאַטייליקט זיך אין דער שאָפונג פון דער יידישער קליינקונסט־ביזע אין לאָדזש. אַ לאָדזשער בן־עיר איז אויך דער באַקאַנטער היסטאָריקער און פּאָרשער פון דער אינקוויזיציע אין לאַטיין־אַמעריקע, דער שפּאַניש־יידישער שרייבער, פּראָפּ׳ באָלעסלאָוו לעווין (בוענאָס־אירעס).

אין יאָר 1928 מערקט זיך אין לאָדזש אַ ליטעראַרישע אויפלעבונג, וואָס קומט צום אויסדרוק, סיי אין חודש־זשורנאַל „די פּייל״, רעדאַקטירט פון משה בראָדערזאָן און יוסף טורקאָ [אקרוטני] און סיי אין אַ יוגנט־זאַמלונג „ליטעראַרישע האָריזאָנטן״, וואָס ס׳האָט רעדאַקטירט דער יונגער, און צו יענער צייט צוזאָגנדיקער טאַלאַנט, יצחק יאַנאָסאָוויטש.

פון ביידע זשורנאַלן זיינען נאָר אַרויס צו עטלעכע נומערן, אָבער צוויי נייע שרייבער זיינען פון דעמאָלט אָן געבליבן אין דער יידישער ליטעראַטור און פּרעסע: יצחק יאַנאָסאָוויטש און ג. מיעדזשינסקי.

יצחק יאַנאָסאָוויטש איז אין 1928 געקומען קיין לאָדזש פון שטעטל יעזשואוו. ער האָט געאַרבעט ביי פאַרשיידענע פאַכן. געווען אַ צייט אַ פונקציאָנאַר אין די לינקע פּראָפּ׳ פאַראיינען. זיינע ערשטע לידער האָבן געצויגן צו זיך אויפמערקזאַמקייט. זיין ערשט ביכל הייסט „רויכיקע פאַר־

טאָגן". פון 1932 אָן אַרבעט ער מיט אין דער לאָדזשער פּרעסע. ער דרוקט רעפּאָרטאַזשן און בילדלעך אין „לאָדזשער וועקער" און אין ביידע לאָדזשער צייטונגען. ביז דער מלחמה איז ער אָן אינעוויניקסטער מיטאַרבעטער פון נייעם פּאָלקסבלאַט. אין 1941 דערשיינט זיינס אַ ביכל אין רוסלאַנד. נאָכן צוריקקומען פון רוסלאַנד קיין פּוילן איז ער געווען אַ צייט רעדאַקציע־סעקרעטאַר פון נייעם לעבן. אַ רושם האָט געמאַכט זיין בוך „אַ שטוב אין שטעטל", וואָס האָט באַקומען די פּרעמיע פון קולטור־קאָנגרעס. אין 1950 האָט ער פאַרלאָזן פאַריז און געקומען קיין אַרגענטינע. דאָרט אַרבעט ער ווי אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער אין די „פּרעסע".

ג. מיעדזשינסקי האָט געשריבן לידער און דראַמעס. זיין דראַמע „טראָצקי" האָט ער אָנגעהויבן אַרויסגעבן אין די לעצטע טעג פאַרן חורבן. זיין לעבן און שאַפן איז איבערגעריסן געוואָרן דורכן חורבן.

אין 1932 דערשיינט, אונטער דער רעדאַקציע פון י. יאַנאָסאָוויטש, אַ נייע ליטעראַרישע אויסגאַבע — „צוישן מויערן". דער זשורנאַל ברענגט אַרויס צוויי נייע טאַלאַנטן: משה־יאָסל סמאָלאָזש און מישאַ טראָיאַנאָוו.

משה־יאָסל סמאָלאָזש איז געווען אַן אייגנאַרטיקער שרייבער. ער שטאַמט פון דער יידישער אַרעמקייט. זיינע קורצע דערציילונגען זיינען אַרויס אין אַ בוך, אין וואַרשע, אין 1937. ער איז געווען אין וואַרשעווער געטאָ. שפּעטער אַנטלאָפן פון וואַרשע קיין סאָסנאָוויץ, וואו ער איז אומגעקומען.

מישאַ טראָיאַנאָוו איז געקומען קיין לאָדזש פון בעלזין — אַ יונגער, חסידישער בחור, אַ קראַנקער אויף שווינדזוכט, אַן אומבאַהאָלפענער מענטש. זיינע לידער ברענגען אַרויס טענער פון אינערלעכן רעוואָלט פון אַן אייזנאַמען מענטשן אין דער גרויסער שטאָט. טראָיאַנאָוס צוויי לידער „פּינף מענטשן ביי אין טיש" און „שטאָט־לידּ" זיינען געווען זיין ערשטער אַרייַנ־טריט אין דער יידישער ליטעראַטור. אין זיינע צוויי לידער־ביכער „אומעטיקע האָריזאָנטן", וואַרשע 1936, און „דער נאַכט אַנטקעגן", 1938, איז ער אַ רייפער דיכטער. אומגעקומען איז ער אויפן זעלבן אופן ווי זיין חבר משה־יאָסל סמאָלאָזש.

אין „צוישן מויערן" דרוקט אויך זיינע ערשטע לידער דער, אין פאַריז אומגעקומענער, יונגער דיכטער ז. מושעל.

מושעל איז אויך געקומען פון דער פּראָלעטאַרישער סביבה. צוליב זיין אַרבעט אין אַ לינקן פּראָפּעסיאָנאַלן פאַראיין האָט ער געמוזט אַנטלויפן קיין פאַריז. ער איז אומגעקומען בעתן חורבן.

אין זעלבן יאָר דערשיינט אין לאָדזש אַ בוך אינדישע לעגענדעס פון לאָדזשער שרייבער ש. סאָלאָוויטש.

ש. סאָלאָוויטש איז געווען אַ יידישער פאַבריקאַנט, אייגנער פון וויסע־בערגס לאָדזשער חסידים. ער האָט אַרויסגעגעבן אויך אַ בוך „דערציילונגען".

אין יענער צייט איז פון קליינעם שטעטל קאָנסטאַנטין געקומען קיין לאָדזש דער שרייבער יוסף זעלקאָוויטש.

אין זיינע ערשטע זאַכן, געדרוקט אין נייעם פּאָלקסבלאַט, האָט ער

אַנגעשלאָגן אַ פאַלקסטימלעכן טאָן. זיינע נאָוועלן פון אַרעמען יידישן לעבן ווירקן מיט דעם ערלעכן אופן פון זיין דערציילן די מעשיות. זעלקאָוויטש איז אויך אַ זאַמלער פון פאָלקלאָריסטישע מאַטעריאַלן, און איז אַ מיט־אַרבעטער אין די „ייוואָ"־אויסגאַבעס אין ווילנע. ער איז אייניער פון די מיטאַרבעטערס און פון דער רעדאַקציע פונעם, אין לאָדזש דערשינענעם, בוך „לאָדזשער ווייסנשאַפטלעכע שריפטן", 1938. אין לאָדזשער געטאָ איז ער געווען פון די אייניציקע וואָס האָבן, מיט לייב און לעבן, געזאַמלט יעדן יידישן אות, יעדן סימן פון יידישן לעבן און שאַפן.

אין לאָדזש האָט זיך באַוויזן אַ נייער טאַלאַנט — ירחמיאל נייבערג. ער ברענגט אין זיינע שאַפונגען דעם טרויער פון אַ פאַרלוירענעם מענטש. נייבערגס בוך „לידער" איז דערשינען אין 1933. ער האָט געהאַט זיין רבין אין ווייסענבערגן. פון אים איז ער באַווירקט געוואָרן. אין 1939 איז ער געווען אין ביאַליסטאָק, געאַרבעט ווי אַ דרוקער־אַרבעטער. אין 1940, ביי דער פאַספאָרטיזאַציע, געגנומען אַ סאָוועטישן פּאַס און געקראָגן אַ פאַראַגראַף 11, וואָס האָט אים נישט דערלויבט צו פאָרבלייבן 100 קמ נאָענט צו דער גרענעץ. ער איז געפאָרן, מיט זיין פרוי און די שרייבערין ש. וואולמאַן און משפחה און ש. זאַראָמב, אין אַ קליין אָרט, אַ שטעטל אין ווייסרוסלאַנד. דאָרט האָט ער געפירט אַ געפיניקט לעבן. אומגעקומען איז ער בעתן חורבן.

אין ביאַליסטאָק איז אויך געווען נייבערגס חבר, דער לאָדזשער שרייבער אברהם גלעב. ער האָט געדרוקט נאָוועלן און קריטיק. גלעב איז אויך געווען לאַנגיאָריקער ביבליאָטעקאַר פון דער „קולטור־ליגע"־ביבליאָטעק, אין לאָדזש. א. גלעב האָט רעדאַקטירט דעם לעצטן ליטעראָרישן זשורנאַל אין לאָדזש „קוואַל" (זומער 1939). דאָרטן האָבן זיך באַטייליקט: ברוך אָליצקי (וואָס איז אין יענער צייט געווען אַ לערער אין דער „באָראָכאָוו־שול" אין לאָדזש), מ. י. סמאָלאָזש, וו. ה. איוואַן, נ. ווינער, א. יאָאַכימאָוויטש, מאָטל קאָזלאָווסקי, אברהם סאָלאָוויטש און משה וואָלמאַן. אין 1940 האָט ער אַנגעהויבן אַרבעטן אַלס סאַניטאַר אויף די באַנען מיט טראַנספאָרטן אַרבעטער צו די סיבירער שאַכטן. גלעב איז מער נישט צוריקגעקומען קיין ביאַליסטאָק. זיין גורל איז עד־היום נישט באַקאַנט.

אין יענער צייט קומט צוריק פון רומעניע דער לאָדזשער פּאָעט י. ווייסמאַן, וואָס איז אין דער יידיש־ליטעראַרישער וועלט באַקאַנט ווי זישע באגיש.

אַ פאַרפאָלגטער פון דער רומענישער דעפענסיווע, פאַר זיינע לינקע סימפּאַטיעס, קומט באגיש קיין לאָדזש. ער גרופירט אַרום זיך אַ קרייז יונגע שרייבער: משה וואָלדמאַן, ש. מאַראָוויטש (וואָס איז אין יענער צייט געקומען קיין לאָדזש פון קליינעם שטעטל גאַרשקאָוויץ. מאַראָוויטש האָט געאַרבעט אין אַ געשעפט און אויך געדרוקט אין נייעם פּאָלקסבלאַט), לייבל קופערשמידט, פישל פלאָקסער, וו. ה. איוואַן, שמחה־בונים גליקסמאַן, אַלטער געלב, משה וואָלמאַן, שמעון יאַנאָווסקי און אַנדערע יונגע שרייבער.

באגיש הייבט אָן אין לאָדזש צו באַנייען דעם זשורנאַל „אינזעל", וואָס ער האָט פריער אַרויסגעגעבן אין בוקאַרעסט. אָבער באגיש איז אין לאָדזש שוין גאָר אָן אַנדערער. אָן אַנטוישטער אין די רוסישע קאָמוניסטישע מעטאָדן, ווערט ער נאָענט צו דער אָפּאָזיציע און ער דרוקט אין ערשטן באַנייטן נומער „אינזעל" אַ פּאָליטישן לייט־אַרטיקל פון לאָדזשער שרייבער אַרטור גאביד, וואָס האָט, נאָכן איבערריסן מיט די קאָמוניסטן, זיי באַקעמפט.

אַרטור גאביד איז געווען אָן זון פון, אין לאָדזש באַקאַנטן, יידיש־העברע־אישן לערער און אַלטן שרייבער א. איטקין, וואָס האָט אויף דער עלטער געדרוקט אין דער לאָדזשער פרעסע הומאָריסטישע לידלעך און משלים.

דער יונגער איטקין האָט אָנגעהויבן שפילן אָן ראָל אין דער קאָמוניס־טישער באַוועגונג. פאַרפאַלגט געוואָרן, אַוועק קיין פּאַריז. געאַרבעט דאָרט ווי אָן אינזשינער אין אָן עלעקטרישער פאַבריק, גלייכצייטיק איז גאביד־איטקין געווען אָן אַקטיוואָר טוער אין דער פראַנצייזישער פּאַרטיי־פּרעסע, געווען אָן מיטגליד אין די אָנפירנדיקע אינסטאַנצן. אונטערן איינפלוס פון שאַרל ראַפאַפּאָרטס אַרויסטריט איז ביי אים פאָרגעקומען אָן איבערבראָך, און איז אַוועק צו די טראָצקיסטן. שפּעטער אויך פון זיי אַוועק. אָנגעהויבן צו דרוקן אין דער פאָלקסצייטונג און געוואָרן אָן מיטגליד אין „בונד". אין נאָוועמבער 1939 איז ער געווען אין ביאַליסטאָק, אָבער נאָכן אַרעסט [דורך אָ יונגער יידישער קאָמוניסטקע] פון לאָדזשער בונדישן טוער און לערער זעלוויאַנסקי האָט גאביד נישט געוואָלט מער בלייבן אין ביאַליסטאָק. חברים האָבן אים געהאָלפן און ער איז צוריקגעפאָרן קיין פוילן. געווען — לויטן עדות זאָגן פון חבר בערנאַרד גאָלדשטיין — אין וואַרשע. זיין גורל איז נישט באַ־וואוסט. פאַר אָפדרוקן אין „אינזעל" גאביסס אַרטיקל, האָט באגיש באַצאָלט אין ביאַליסטאָק. מען האָט אים באַזייטיקט פון פאָסטן, ווי אָ סעקרעטאַר פון שרייבער־פאַראיין, און זיין אָרט האָט פאַרנומען הערשל סמאָליאַר. זישע באגיש איז געווען אָן אייגנאַרטיקער מענטש, אָ מזג טוב און אָ גוטער חבר צו יעדן, האָט ער אויך זיינע לידער געשריבן מיט גרויסן מיטגעפיל צו אַלע געיאָגטע און געפלאָגטע. זיינע איבערזעצונגען פון דער נעגער־דיכטונג זיינען אָ וויכטיקער ביישטייער צו דער יידישער איבערדיכטונג פון נעגער־פּאָעזיע בכלל. זיינע „כינעזישע לידער" זיינען אינטערעסאַנט. באגיש האָט אין זיי אַריינגעלייגט זיין גאַנצע נשמה. בכלל איז באגיש געווען אָן ערלעכער מענטש. ער האָט געלעבט אָ לעבן אין נויט. באגיש האָט אין לאָדזש געהאַט אָ זייער שווער לעבן. וועג נישט זיין פרוי, די אידעלע סימע, וואָס האָט אויך געהאַט אָ פּאָעטישע נשמה און געשריבן, וואָלט באגיש נישט אויסגעהאַלטן פון זיין קרענק. סימע באגיש האָט געזאָרגט פאַר פרנסה און איז אַרומגעפאָרן, פאַרקויפט באגישעס ביכער און ווערבירט אַבאָנענטן פאַרן „אינזעל", געשלעפט זיך פון איין שטאָט אין דער צווייטער, אָבער קיין מאָל זיך נישט באַקלאָגט אויפן גורל. זייער שטוב איז שטענדיק געווען אָפן פאַר יעדן נויטבאַדערפטיקן. אין 1939 האָט ער אָנגעהויבן דרוקן זיין ראָמאַן „לענין". פון 1937 האָט ער געוואוינט אין ביאַליסטאָק. ער איז, אונטערן

רושם פון די יידישע רדיפות, געוואָרן אַ נאַציאָנאַלער ייד. בעת עס זיינען אָנגעקומען די ערשטע שרייבער־פּליטים קיין ביאַליסטאָק איז באגישעט אָרעמע דירה געוואָרן די היים פאַר אַ גרויסער צאָל חברים. וועגן באגישן און זיינע ביאַליסטאָקער טעג ביי די באַלשעוויקעס און שפּעטער ביי די דייטשן אין געטאָ גייען אַרום פאַרשיידענע לעגענדעס. איינס קען איך עדות זאָגן: אין יענער צייט, אַרום 1940, איז ער געווען אין גאַנצן אַ פרוש פון שרייבע־רישע קרייזן. געאַרבעט ווי אַן אַרבעטער אין דער שטאָטישער ביבליאָטעק. שפּעטער האָבן די באַלשעוויקעס אים אויך פון דער אַרבעט באַזייטיקט.

עטלעכע ווערטער וועגן די אומגעקומענע פון דער לאָדזשער „אינזל־גרופּע":

שמחה־בונים גליקסמאַן האָט געשטאַמט פון אַ חסידישער היים. אַ קרוב פון אַלעקסאַנדערער רבין, איז ער נאָכן לערנען אין ישיבה געוואָרן אַ דרוקער־אַרבעטער און טעטיק ביי די לינקע פּ"צ. אַ צייט געלעבט אין דייטשלאַנד און דאָרט איבערגעלעבט דעם גירוש פון די פּוילישע יידן. שפּעטער גע־לעבט אין סאָסנאָוויץ, דאָרט אַרויסגעגעבן דאָס זאַגלעמביער שלעזישע וואָכנבלאַט. זיין בוך „אונטערן האַקנקרייץ", אין וועלכן ער שילדערט די היטלעריש גרויליקייטן אין בערלין באַלד נאָך זייער קומען צו דער מאַכט, איז געווען דאָס ערשטע יידישע בוך פון דעם מין. ער איז אומגעקומען.

שמעון יאַנאָווסקי און משה וואָלמאַן זיינען געווען לאָדזשער בונדיסטן. ביידע זיינען אין 1944, נאָך דער ליקווידאַציע פון לאָדזשער געטאָ, אַרויס־געשיקט געוואָרן קיין אָשוויענטשים און דאָרטן אומגעקומען.

אין 1934 באַווייזט זיך ווידער אין לאָדזש אַ נייער זשורנאַל „אויפן שטיינערנעם ברוק", אונטער דער רעדאַקציע פון יצחק יאַנאַסאָוויטש.

אין די עטלעכע נומערן געפינען מיר ווידער אַ נייעם נאָכוואוקס, דאָס איז דער פיינער ליריקער מאָטל קאָזלאָווסקי, וועמענס לידער זיינען געווען דער אויסדרוק פון זיין עלנטקייט. זיין בוך „אויף היימישע שליאָכן" איז דערשינען אין פּאַרלאַג „אות", אין 1938. ער איז אומגעקומען אין אָש־וויענטשים;

דער דיכטער א. יאָאַכימאָוויטש מיט לידער וועגן דער יידישער אָרעמ־קייט. יאָאַכימאָוויטש האָט אַדורכגעמאַכט דעם גאַנצן גיהנום פון לאָדזשער געטאָ, דעם טויטלאַגער אָשוויענטשים און איז נאָך געבליבן ביי דעם גלייבן אין ליד. איצט איז ער אין אַמעריקע.

י. גאָלדקאָרן, וואָס האָט חוץ לידער אויך געשריבן איבער ליטעראַטור, אונטערן נאָמען ספּאָרטאַני. זיין בוך „לידער" איז דערשינען אין 1938. נאָך דער מלחמה האָט ער געלעבט אין דייטשלאַנד און דאָרט איז ער אַריבער צו ליטעראַרישער קריטיק. ער איז געווען אַ מיטאַרבעטער פון דער אָרטיקער פּרעסע. זיין בוך „ליטעראַרישע סילועטן" האָט אים פאַרשאַפט אַ נאָמען. ער לעבט לעצטנס אין קאַנאַדע. ער האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ בוך „ליטעראַרישע עפּיגראַמען";

וו. ה. איוואַן, וואָס איז דעמאָלט געווען פון די גאָר יינגסטע, האָט אין 1951 אַרויסגעגעבן אין וואַרשע אַ קליין ביכל לידער. די לידער גיבן, אָבער, נאָר איוואנס אַלגעמיינע מאָטיוון און נישט די נאַציאָנאַלע. איוואן האָט אויך אַ חלק אין צוריקברענגען צום לעבן פיל ווערק פון לאָדזשער שרייבער, וואָס זיינען געווען באַגראָבן אין לאָדזשער געטאָ. דורך זיין אַרבעט אין דער היסטאָרישער קאָמיסיע, האָט ער זיי אַנטדעקט אויף ס׳ניי. ער לעבט איצט אין אַ קיבוץ אין א״י;

לייבל קופערשמידט האָט דאָרט געדרוקט זיינע ערשטע לידער. זיינע שפּעטערדיקע לידער זיינען וועגן חורבן וואַרשע. ער האָט אַרויסגעגעבן 3 ביכער לידער. געקומען מיט דער לעצטער עליה פון פּוילישע יידן קיין מדינת ישראל און אַרבעט ווי אַ סטאָלער ביי בוי־אַרבעט.

נאָך איין יונגן טאַלאַנט וויל איך דערמאָנען פון דעם זשורנאַל. דאָס איז דער יונגער העברעאישער לערער פישל פלאַקסער, דער זון פון אַלטן שרייבער פון י. מ. וווייסענבערגס חדר „אונזער האָפענונג״, אברהם־הערש פלאַקסער פון לאָדזש.

פישל פלאַקסער איז געווען אַן אוניווערסיטעט־סטודענט, האָט געשריבן אין ביידע שפּראַכן, יידיש און פּויליש. ער האָט זיך אויך געדרוקט אין ניי־עם פּאָלקסבלאַט. פישל פלאַקסער און זיין פּאָטער זיינען אין גאַנצן געווען געראָטן אין זייער רבין [י. מ. וווייסענבערג]. ביידע האָבן געקענט גיין אויף קידוש־השם פאַר אַ קוצו של יוד. וואָס עס איז מיט די צוויי לאָדזשער טיפּן געשען אין דער לאַנגער נאַכט פון לאָדזשער געטאָ, איז נישט באַוואוסט. נאָכן חורבן איז וועגן זיי קיין איין מאָל אין ערגעץ נישט דערמאָנט געוואָרן.

אין 1935 באַווייזט זיך אין לאָדזש אַן אויסגאָבע פון דער לינקער ריכטונג „לאָדזשער נאַטיצן״, וואָס ווערן רעדאַקטירט דורך יצחק יאַנאַסאָוויטש, משה בערשלינג און יצחק גוטערמאַן. אָבער צוליב פּאָליצייאישע רדיפות איז מער ווי איין נומער נישט דערשינען.

דעם זעלבן מזל האָט געהאַט אַ צווייטע אויסגאָבע פון דער זעלבער גרופּע „אויף נייע וועגן״. דאָרטן דרוקן אויך אַרטיקלען די לאָדזשער ח. וויינבערג און גרשון האַלפּערן.

אויך די לאָדזשער פּראָפּ׳ פּאַראיינען גיבן אַרויס זייערע אויסגאַבעס. עס דערשיינט „דער טעקסטיל־אַרבעטער״ און „דער שערער־אַרבעטער״, וואָס זייער רעדאַקטאָר איז דער לאָדזשער בונדישער ראַטמאַן מאָרגענטאַל. אויך אַן אינמאָליקע אויסגאָבע פון דער לאָדזשער „צוקונפט״, לאָדזשער „סאָצ׳ יוגנט־שטימע״, וואָס איר רעדאַקטאָר איז געווען סערגיי נוטקעוויטש.

דאָרט האָבן אויך געדרוקט לייבעלע אַלשאַניצקי, פּרץ גוטערמאַן, מענדל טערקעלטויב, דער שפּעטערדיקער רעדאַקטאָר פון דער פּאַריזער „אונזער שטימע״. ער איז אומגעקומען בעתן חורבן.

אין די יאָרן פון 1932 ביז 1937 דערשיינען אַ גאַנצע ריי ביכער פון לאָדזשער שרייבער.

משה בראָדערזאָן גיט אַרויס זיין בוך „דראַמאַלעטן״, וואָס ער האָט

געדרוקט אין די פרייטאָג־נומערן פון נייעם פאָלקסבלאַט. די צען דראַמאַלעטן זיינען געבויט אויף אַ יידיש־היסטאָרישן אונטערגרונט.

יצחק קאַצענעלסאָן האָט אין יענע יאָרן געשריבן זיינע בילדער פון זיין ארץ־ישראל־רייזע. אין זיינע בילדער פון שטעטל פאָראייביקט יצחק די שיינקייט פון דער קינדהייט, וואָס קערט זיך צו אים צוריק, כדי ער זאָל זיך מיט איר געזעגענען אויף אייביק.

צום באַדויערן האָט יצחק אין די לעצטע יאָרן נישט געהאַט דאָס געמיט צו זאַמלען אין אַ בוך־פאָרעם זיינע שאַפונגען, וואָס זיינען גערדרוקט געווארן אין דער לאַדזשער פרעסע. יצחק קאַצענעלסאָן איז תמיד געווען פאַרנומען מיטן דערציען די תינוקות של בית רבן. עס איז כדאי צו באַמערקן, אַז קאַצענעלסאָן איז געווען איינער פון די טרייַע שטיצער און פאָרהערלעכער פון דער בונדישער מעדעם־שול אין לאַדזש. ער איז דאָרט געקומען ווי אַן אייגענער צו יעדער שמחה. דאָס האָט ער אַריינגעזאָפט אין זיך און אַרויס־געגעבן אין זיין גרעסטער שאַפונג, וואָס ער האָט דוקא געשריבן אין יידיש — „דאָס ליד פון אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק".

אויך הערשעלע, וואָס איז שוין אין יענע יאָרן געווען אַ „וואַרשעווער", האָט אַרויסגעגעבן זיין „שבת אויפן טראַקט". ער איז אין דער פאָעמע צוריק־געקומען צו די מאָטיוון, וואָס מיט זיי האָט ער אָנגעהויבן זיין דיכטערישן וועג אין לאַדזש. ער האָט זיך מיט זיי נישט געשיידט אין זיינע לעצטע טעג, ווי מיר האָבן זיי געלאָזן אין דעם עזבון זיינעם, וואָס איז געפונען געווארן אין רינגעלבלום־אַרכיוו.

דער שרייבער פון די שורות דרוקט אין יענער צייט אין נייעם פאָלקס־בלאַט, דאָס וואָרט און אונזער עקספּרעס זיין היסטאָרישן ראָמאַן: „בר גיוראס לעצטער וועג", וואָס אין אים ברענגט ער אַרויס, אויפן פאָן פון אַמאָליקע יידישע קאַמפן, די אָנונג פון דעם זיך דערנעענטערנדיקן יידישן חורבן אין פוילן.

דאָס געפיל פון נאָענטער סכנה זעט מען אויך אין ווערק פון לאַדזשער שרייבער אין דער גאַנצער וועלט.

אין 1937 הייבט אָן צו דערשיינען אַ נייער ליטעראַרישער חודש־זשורנאַל „אות", לאַדזש־וואַרשע, רעדאַקטירט פון ישראל ראבאן. די צייטשריפט מיט זייער אָן ערנסטן כאַראַקטער, ציט צו די בעסטע כוחות פון דער יידישער ליטעראַרישער וועלט.

אין „אות" באַטייליקן זיך אויך גאַנץ נייע שרייבער, ווי דער טאָלאַנטיר־טער יונגער פּראָזאַאיקער אַלטער האָפמאַן. ער האָט שפּעטער אין 1939 אַרויסגעגעבן אַ בוך נאָוועלן, וואָס די קריטיק האָט עס ווארעם אויפגענומען, אָבער שוין מיט דער ערשטער דערציילונג אין „אות" האָט ער געצויגן צו זיך אויפמערקזאַמקייט.

אין „אות" איז אויך געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער ישראל טרונק, דער מחבר פון ערשטן בוך אין יידיש איבער די אַרבעטן פון אַדלער.

ישראל טרונק איז געווען דער זון פון לעצטן קוטנער רב. שטודירט

פילאָסאָפיע און נאָך דער חתונה געוואוינט אין לאָדזש. זיינע בעסטע אַרבעטן „די פרויען־טיפּן ביי אַשן אין ליכט פון פסיכאָאַנאַליז" האָט טרונק אָנגעשריבן אין לאָדזש. די אַרבעט האָט טרונקן באַרימט געמאַכט און ער איז געוואָרן אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער אין די בעסטע יידישע זשורנאַלן. טרונק האָט אויך איבערגעזעצט די ווערק פון פרויד און אַדלער אויף יידיש. אין 1939 איז ער געווען אין ביאַליסטאָק, שפּעטער — אין פּאַרשיקונג אין קאָמוניסטישן רוסלאַנד און דאָרטן אומגעקומען.

אין 1937 זיינען דערשינען אין לאָדזש פּאָלגנדיקע טאָג־ און וואָכן־צייטונגען: דאָס באַנייטע לאָדזשער טאָגעבלאַט — דורך אַ קאָלעקטיוו פון שרייבער און זעצערס;

נייער פּאָלקסבלאַט — אַ שותפות פון שרייבער און זעצערס;

די וואָכנבלעטער: „לאָדזשער לעבן", „לאָדזשער פּאָסט", „דער לאָדזשער שפּיגעל", „גרינע בלעטער", „בית־יעקב־זשורנאַל" און די ספּעציעלע אויס־גאַבע פּאַר די אַרטאָדאָקסישע אַנהייב־שולן — „קינדער־גאָרטן".

חוץ דעם זיינען דערשינען אַ צאָל אַרטאָדאָקסישע אויסגאַבעס וועגן יידישע ענינים און וועגן דערציאונג, דערונטער דאָס בוך פון נ. י. קאַמיענעץ — „יהדות לערנבוך פּאַר דינים", וואָס איז געווען אַ לערנבוך אין זיין אַרטאָדאָקסישער מיידלשול „חבצלת", א„אַנד.

די אינטענסיווקייט פון די לאָדזשער יידישע שרייבער האָט נישט אויפּ־געהערט אפילו אין די סאַמע לעצטע וואָכן פּאַרן חורבן. מיר ווייסן וועגן יידישע ביכער וואָס זיינען אַרויס האַרט פּאַרן מלחמה־אויסבראָך, אין סעפּ־טעמבער 1939.

אַזוי האָבן מיר אויפן וויכטיקן בוך פון קדוש נטע־ירוחם בערלינער „לשון סיגנון — אויסלייג", וואָס אין אים פאָלעמיזירט ער מיטן „ייוואָ" וועגן פאָנעטישן יידיש, די דאָטע פון סוף יוני 1939.

אויפן בוך „די געשיכטע פון יידן" פון אַרטאָדאָקסישן לאָדזשער שרייבער, דעם קדוש נטע גוטער, וואָס האָט ביז דער לעצטער שעה פּאַרן אומקום אָנגעפּירט מיט דער געהיימער ישיבה אין בענדין, איז די דאָטע — סעפּטעמ־בער 1939.

אַ דריטער אַרטאָדאָקסישער שרייבער, שלמה ליכטענבערג, האָט זיין בוך „מיין וואָרט", וואָס איז ווי אַ נבואה אויפן חורבן, אַרויסגעגעבן בעת די מלחמה האָט שוין אין סעפּטעמבער 1939 געהאַט אויסגעבראָכן.

פון אַ גאַנץ אַנדערער ווערט איז די פּאָעמע „דאָס וואָרט פון צאָרן" פון וו. גאָטליב. אַן אַפּאָקאַליפּטישע זעאונג, אין סטיל פון די נביאים, מיט

אילוסטראַציעס פון אומגעבראַכטן גרויסן יידישן מאָלער באָרטשינסקי, וואָס איז אויך פון די לעצטע יידישע ביכער פאַרן חורבן.

עטלעכע ווערטער בלויז וועגן דער סאַמע לעצטער דיכטער־גרופּע אין לאָדזש. צו איר האָבן געהערט:

הינדע ניימאַן־גרין, די פרוי פון פראָזאַאיקער ירחמיאל גרין. זי איז אומגעקומען צוזאַמען מיט איר מאַן דורך אוקראַינער, הינטער לעמבערג;

געשבערג יאָסל, וואָס האָט געדרוקט אין לאָדזשער צייטונגען און זשורנאַלן און אין דער וואַרשעווער פּאָלקסצייטונג, ער איז אומגעקומען;

גרונוואַלד מענדל, וואָס איז געווען חוץ אַ דיכטער אויך אַ שילדן־מאָלער — אומגעקומען פון הונגער אין לאָדזשער געטאָ;

ישראל־יאַנקל הערשענבוים, געווען טעטיק ביי די יידישע אַנאַרכיסטן און געדרוקט אין זייערע אומלעגאַלע אויסגאַבעס לירישע לידער. אין 1940 אַוועקגעשיקט פון לאָדזשער געטאָ קיין דייטשלאַנד און דאָרט אומגעקומען.

זיי, יבדל לחיים, דער עסייאיסט און דערציילער ש. קאַנק, ישראל וויצענטאָוסקי־גיטעלסאָן, וואָס דרוקט זיך לעצטנס אין אויסטראַליע, א״אַנד.

עס דאַרפן אויך דערמאָנט ווערן די לאָדזשער בדחנים:

זעליג שמולעוויטש, וואָס האָט געדרוקט פאַרשיידענע ביכלעך אונטער די נעמען „אחינועם״ און „זעליג ווען״;

מרדכי טאַראַדייקא, וואָס האָט אַרויסגעגעבן „פיר נייע לידער״ אין 1902, „די נייע הגדה״ — 1919 און „לידער צו זינגען״ — 1936;

משה גאָלדבערג, דער זון פון אַלטן לאָדזשער בדחן יעקל ג., — אַרויס־געגעבן אין 1926 דאָס בוך „הומאָריסטישע לידער״, — אומגעקומען בעת דער ליקווידאַציע פון לאָדזשער געטאָ.

איך וויל אויך דערמאָנען מיין ישיבה־חבר משה דוקעלרויט, דעם רעדאַק־טאָר פון דער ערשטער יידישער אַרבעטער־צייטונג אין אונגאַרן בעת בעלא קונס רעגירונג. און די געשטאָרבענע לאָדזשער דיכטערס פּנחס גודמאַן מיט זיינע „וועבער־לידער״ און דוד פּעפּער פון פּעטערסאָן (פ״ש).

פון גאָר וויכטיקן באַטייט איז געווען דאָס שאַפן פון דער לאָדזשער שרייבער־גרופּע אין דער לאָדזשער געטאָ. די יידישע שרייבער זיינען אין געטאָ געווען צווישן די איבערגעבענסטע צו זייער פאָלק. אפילו אין אָזאַ שוועריר צייט האָבן זיי ממשיך געווען די יידישע קולטור און אונטערגעהאַלטן דאָס הייליקע פייערל פון יידישן שאַפונגס־גייסט. בעת מיר באַטראַכטן היינט, אין אַספּעקט פון צייט, די ווערק פון לאָדזשער שרייבער אין יענעם טרויעריקן

פּעריאָד, לעבט ווידער אויף דאָס גרויסע מסירת־נפש פון דער גרופּע, וואָס איז געשטאַנען אויף דער וואַך פון נצח ישראל. די שריפטן פון אונדזערע קינסטלערס אין לאָדזשער געטאָ זיינען ליכטפונקען אין דער פינצטערער געטאָ. די העראָיק פון לאָדזשער יידן געפינען מיר אין די קינסטלערישע ווערק פון ישעיהו שפּיגעל, וואָס האָט אין זיינע ביכער פון „מלכות געטאָ" געגעבן די טראַגיק און העראָיק פון לאָדזשער יידן.

און נאָר אין געטאָ, וואו דער כוח פון ווידערשטאַנד איז געווען פון אַזאַ מדרגה, ווי אַמאָל אין אַ גרויסער עת־צרה אין אונדזער געשיכטע, האָט געקענט געשאַפן ווערן אַזאַ יידיש ווערק, ווי עס איז שייעוויטשעס „לך־לך", אָדער „פּרילינג תשי"ב", וואָס מען קען זיי פאַרגלייכן, סיי אין גלייבן און סיי אין דער פּאַטעטיק, צו אַ מין „שמע קולנו" בעת נעילת שער — פון יידישן פאָלק אין דער פינצטערער לאָדזשער געטאָ.

עס זיינען אונדז אויך באַקאַנט גאָר קלייניע טיילן פון אַ ווערק פון שייעוויטשן. די פּאָעמע „סראָל נאָבעל", אין וועלכער דער דיכטער האָט געגעבן אַ קווערשניט פון יידישן לאָדזש. שייעוויטשעס געטאָ־פּאָעמעס וויזן אַ העראָיק פון יעדער רגע, און דאָס איז אפשר די גרעסטע, וואָס מיר האָבן פאַרמאָגט אַזוי אין לאָדזשער געטאָ, ווי אין דער גאַנצער יידישער גלות־געשיכטע.

אין זיין „ליד פון אויסגעהרגעטן יידישן פאָלק" האָט דער לאָדזשער יצחק קאַצענעלסאָן, מיט אַ קראַפט פון ירמיהו, געשליידערט קעגן „די הימלען, וואָס האָבן צוגעזען אונדזער בראָך".

די פּאָעמע, וואָס אין פלוג קען זי זיך אויסדוכטן, ווי אַ ווערק פון אַ כופר, איז, אין דער אמתן, גאָר אַ טיף רעליגיעזער געשריי פון אייגעם פון די גרויסע דיכטערס.

מיר ווייסן היינט וועגן „חורבן־לאָדזש" פונעם ווערק פון ישראל טאַבאַקס־בלאַט. מיר ווייסן עס דורכן ליד פון דער, דעמאָלט גאָר יונגער, דיכטערין רבקה קוויאַטקאָווסקי אין איר „תפילה פון אַ געטאָ־יידּ", וואָס שעמט זיך צו זיין אַ מענטש. עס איז דער באַלייִדיקטער יידישער געוויסן וואָס שרייט אַרויס פון אירע לידער, פונקט ווי ער שרייט אַרויס פון איר פּראָזע־בוך „פון לאַגער צו לאַגער", ווי מיר געפינען עס אין אַלטן שבט מוסר, — „כדי נישט צו פאַר־שעמען דעם מין מענטש".

עס איז, צום באַדויערן, נישטאָ קיין שפּור פון דער גרויסער צאָל לידער פון די לאָדזשער גאַסן־זינגער, וואָס האָבן, מיט זייערע פּשוטע ווערטער פון צער און צאָרן פון איין זייט און פון דער צווייטער — מיט זייער אָפּלאַכן פון די געטאָ־מושלים, געגעבן מינוטן טרייסט צו די לאָדזשער יידן.

בעת מיר באַטראַכטן די שאַפונגען פון דער נאָך גאָר יונגער דיכטערין חוה ראָזענפאַרב, וואָס האָט אין געטאָ ערשט אָנגעהויבן צו שרייבן, זעט מען די אחריות פון יעדן שרייבנדיקן אין לאָדזשער געטאָ. מיר דערפילן אין „די באַלאַדע פון נעכטיקן וואַלד", דעם צער און צאָרן פון אַ רבים.

די לאָדזשער נייע שרייבער זיינען געווען אין געטאָ פאַראייניקט אין

איין גרופּע, אונטער דער אַנפירונג פון דער דיכטערין מרים אולינאָווער, וואָס האָט, ווי אַ טרייע מאַמע, געוואַכט איבער זייערע שאַפונגען.

צו אולינאָווערס גרופּע האָבן געהערט: חוה ראָזענפאַרב, ריווע קוויאַט־קאָווסקי, חיה־הינדע לעווי, רחל וואָלינסקי, — וואָס הגם זי איז שוין געווען אַן עלטערע פרוי, און דערצו אַן אויסגעפּרואוועטע בונדישע טוערין, האָט זי אין לאָדזשער געטאָ אָנגעהויבן צו שרייבן פּאָעזיע און געווען אין מרים אולינאָווערס גרופּע.

מיר געפּינען אויך צווישן די נעמען פון פּרויען־דיכטערינס נייע נעמען, וואָס ביז דער געטאָ זיינען זיי נישט געווען באַקאַנט, ווי בלומע רייכענבערג און אסתר אַבראַמאָוויטש.

צווישן דער מענער־גרופּע פון אולינאָווער געפּינען מיר, חוץ די באַקאַנטע לאָדזשער שרייבער, אויך ישעיהו שפּיגעל, ישראל טאַבאַקסבלאַט, יוסף זעל־קאָוויטש, אַלטער שנור [ישראל־בער איצינגער], פייוול גאָרפינקעל, ירחמיאל בריקס, יהודה־לייב געראשט, מאיר־בער גוטמאַן, אברהם יאָאַכימאָוויטש, שמעון יאַנאָוסקי און מ. וואָלמאַן. (מיר געפּינען דאָרט, צום באַדויערן, אויך די נעמען פון לייב בערמאַן [גראַף קאלי] און ש. ראָזענשטיין, וואָס האָבן מיט־געאַרבעט אין רומקאָווסקיס געטאָ־צייטונג.)

אויך ווייסן מיר פון גאַנץ נייע נעמען, וואָס ביז דער געטאָ זיינען זיי געווען אומבאַקאַנט ווי שרייבער. למשל, דער נאָוועליסט וואָלף קאַרמיאַל, וואָס האָט מיט זיינע דערציילונגען „ברויט", „מוטער און זון" א"א געוויזן שרייבערישע אייגנאַרט, די שרייבער: מרדכי גרונוואַלד, ש. ל. גרין, הערש גליקסבערג, וואָס איז חוץ שרייבער אויך געווען אַ טוער אין דער אונטער־ערד, און דער געקומענער אין לאָדזשער געטאָ פון שכנותדיקן שטעטל זדונסקע־וואָלע, דיכטער דניאל ראָזענהאַפּט, וואָס איז געווען, לויט ב. מאַרק אין זיין אַרבעט „לאָדזשער רעוואָלוציאָנערע שרייבער אין געטאָ", דער אָנפירער פון אַן אומלעגאַלער שרייבער־גרופּע, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אומ־לעגאַלע ליטעראַטור, און צו איר האָבן אויך געהערט די לאָדזשער באַקאַנטע שרייבער: אַלטער האָפמאַן און פייוול גאָרפינקעל.

מיר ווייסן איצט וועגן אַ ניי גרויס פּראָיעקט־ווערק פון אַרטאָדאָקסישן שרייבער יהודה־לייב געראשט, דעם מחבר פון באַקאַנטן בוך „יידישקייט און וועלטלעכקייט". אויך וועגן אַ צווייטן אַרטאָדאָקסישן שרייבער, אַלטער שנור, וואָס האָט אויך אין געטאָ געשריבן אונטער: ב. איצינגער און אַנדערע נעמען. טיילן פון זיינע לידער און נאָוועלן געפּינען זיך אין די אָפּגעזוכטע מאַטעריאַלן פון לאָדזשער געטאָ.

מיר ווייסן איצט וועגן די אַרבעטן פון ירחמיאל בריקס, וואָס זיין בוך „אויף קידוש־השם" האָט געפּונען אַ גרויסן אָפּקלאַנג. אויך זיינע אַרבעטן וועגן די לאָדזשער שרייבער אין געטאָ, וואָס ער האָט געדרוקט אין צייטונגען. בריקס האָט אין זיין בוך געגעבן דעם גרויל פון לאָדזשער געטאָ.

מיר פאָרצייכענען די לידער פון מאַלער ישראל לייזעראָוויטש. ער האָט געהערט צו דער גרופּע „טויז רויט" פון אַלפערן, גאַלדהאַר, באַרוכין, העלמאַן און נעלקען. אין זייערע אויסגאַבעס האָט ער נישט געוואָלט געבן קיין לידער

נאָר צייכענונגען. ערשט אין געטאָ איז ער געווען שעפעריש אין דער דיכטונג. צום באַדויערן האָבן מיר זייער ווייניק פון זיינע כתבים, וואָס האָבן זיך תמיד אויסגעצייכנט מיט אַן אומעטיקן טאָן, ווי עס איז געווען לייזעראַוויטש אַליין.

מיר ווייסן אויך, צום באַדויערן, זייער ווייניק וועגן די אַרבעטן פון יוסף זעלקאָוויטש, וואָס האָט תמיד זייער אַ סך געאַרבעט און וואָס אויך אין געטאָ האָט ער געשריבן ווערק, סיי פון אַ ליטעראַרישן כאַראַקטער און סיי פון אַ פאָלקלאָריסטישן און וויסנשאַפטלעכן ווערט. אויך אויפן געביט פון אַ לאָדזשער געטאָ־לשון — אַ וויכטיקער אויפטו פאַר דער יידישער פילאָלאָגיע — האָט ער אין געטאָ געשאַפן. ליידער ווייסן מיר דערווייל בלויז ווענן זיין טאָגבוך, וואָס ווייזט דעם שוואַרצן כאַראַקטער פון די געטאָ־הערשער און זייערע קנעכט.

און אַז מיר דערמאָנען די ווערק ווענן געטאָ־לעבן, דאַרפן מיר אויך דערמאָנען די ווערק (וואָס, צום באַדויערן, האָבן מיר זיי נישט) פון פראָפעסאָר אַקסעלראָד, אַ גימנאַזיע־לערער, וואָס האָט געגוי נאָטירט אַלע געשעענישן אין געטאָ און געשאַפן אַ גרויס בוך ווענן לאָדזשער אַרבעטס־לאַגער.

מיר ווייסן אויך זייער ווייניק ווענן די געטאָ־ווערק פון די לאָדזשער שרייבער: אברהם פאַטשאַרעק, מאַנספעלד א"א.

אָבער אַלע שרייבער אין געטאָ האָבן אויף זייער אופן מקדש־השם געווען טאָג־טעגלעך אין זייער שרייבערישער עבודה.

די לאָדזשער שרייבער האָבן מיט די אַרבעטן זייערע אפילו באַאיינפלוסט די גרופּע פון יידיש־דייטשע שריפטשטעלערס, וואָס זיינען פאַרשלעפט געווארן פון זייערע וואוינערטער אין לאָדזשער געטאָ אַריין, און זיי בכלל נאָענט געמאַכט צו אונדזער יידישער קולטור. ווי, למשל, דער לייטער פון די טעאַטערן אין בערלין, ד"ר אָסקאָר זינגער, וואָס האָט אין געטאָ אָנגעשריבן אַ ציקל עסייען „אָסט און וועסט". זיי געפינען זיך איצט אין אַרכיוו פון דער צענטראַלער היסטאָרישער קאָמיסיע אין פוילן.

וויכטיק איז אויך צו דערציילן וועגן דער עטישער הייך פון אַזאַ מין גרופּע קינסטלערס, וואָס נישט האָבנדיק קיין אָרט וואו צו פאָוועגדן זייער אַרבעט, האָבן זיי דאָך זיך נישט מטמא געווען (ווי די צוויי — ראָזענשטיין און בערמאַן) און אפילו קיין איין מאָל נישט געדרוקט אין רומקאָווסקיס „געטאָ־צייטונג", נאָר ריין געהאַלטן זייער שרייבערישן באַרוף און ווערדע. און נישט נאָר די אָלטע, אָנערקענטע שרייבער, נאָר אפילו דער יונגער נאָכ־ווואוקס, וואָס האָט זיך זיכער געריסן צו קומען צום אויסדרוק, האָט קיינער פון זיי נישט געדרוקט זיך אין דעם שמוציקן בלעטל.

אַזוי ווייסן מיר, ווי שווער עס האָט געליטן דער העברעאיש־יידישער שרייבער און ראָמאַניסט חנן דזשיעוויעצקי, דער מחבר פון די ביכער „יאוש" און „קדימה", וואָס האָט געאַרבעט אַלס לערער אין דער יידישער פאָלקשולע און צווישן די טונקעלע וועגט פון זיין פּיצל שטיבל שאָפט ער זיינע צוויי גרויסע ראָמאַנען אין געטאָ, דעם העברעאישן „פּחם מגיע אל התחנה" און דעם יידישן „באַגינען", און אין מינוטן פון דעם גרעסטן פּיין ווערט ער נישט

מיד צו רופן צו די יידישע פּען־חברים:

— רוט נישט, לייזט אויס ס׳אייביקע אין אירך, זייט מנצח דעם חושך איידער איר ווערט פון אים פאַרשלונגען...

דזשעוויעצקי האָט געהונגערט און געליטן פון זיין שווערער חולאת — אַנגינע פּעקטאריס, אָבער קיין מאָל נישט געוואָלט אָנקומען צו דער „גנאַדע" פון די געטאָ־בעלי־בתים.

מיר ווייסן אויך וועגן דער גרויסער גרופּע לאָדזשער יידישע מאָלערס, וואָס האָבן ממש מיט די לעצטע כוחות געשאָפן אין געטאָ:

איטשעל ברוינער, וואָס האָט אין געטאָ נאָר געמאָלן מיט אַ פּעדער אין דער פּאָרעם פון אייגנגעוויקלטע מגילות. ווי ער האָט געזאָגט, אַז ער מאָלט זיי ספּעציעל אין דער פּאָרעם, כדי מיר זאָלן נאָך היטלערס מפּלה האָבן אַ נייע יידישע מגילה;

ישראל לייזעראָוויטש, וואָס כאָטש דאָס גאַנצע לעבן אַ בעל־מום און אַ קראַנקער, האָט מיטן געפיל און צאָפּל פון אַ לעצטן לאָדזשער יידישן מאָלער, פּאָראייביקט די לאָדזשער גאַסן פּאָרן אַוועקגיין קיין אַשוויענטשים. לייזעראָוויטש, וואָס האָט תמיד געמאָלט זיינע בילדער אין אַ מיסטישן ליכט און קאָליר און אויף אפּאָקאַליפּטישע טעמעס, איז אין געטאָ געוואָרן כמעט אַ נאַטוראַליסט, ווי ער האָט עס באַצייכנט אין זיינע שריפטן וועגן דעם: „לאָמיר פּאָראייביקן די שיינקייט פון פּאָרגיין — און מער ווי דאָס פּאָרמאָגן מיר שוין נישט";

מיין תלמיד, דעם יונגן מאָלער און מעטאַלאָפּלאַסטיקער מענדל לאָסקער, וואָס האָט אין פּראָסטע בלעכן אויסגעהאַמערט די פּיינען פון די לאָדזשער געטאָ־קינדער און זקנים. ער איז אומגעקומען פון הונגער אין לאָדזשער געטאָ;

יוסף קאָוונער, וואָס איז געווען דער מאָלער פון דער יונגער שרייבער־גרופּע און האָרציקער חבר. זיינע בילדער פון געטאָ זיינען אין גאַנצן אַנדערע פון זיינע פּריערדיקע. קאָוונער איז אין געטאָ אין גאַנצן באַהערשט פון יידישער טעמאַטיק, אַנדערש ווי אין זיינע נאַטור־ און שטיל־לעבנס;

די קינסטלערין שרה גליקסמאַן, ווי מיר קענען זי פון אירע געטאָ־בילדער;

שיליט, מיט זיינע „יידישע הייף און יידישע קינדער אין געטאָ";

פּנחס שוואַרץ [הייַנט: שער] — דער עקספּרעסיאָניסט און תלמיד פון יאָנקל אַדלער;

די מאָלערס און סקולפּטאָרן: ראָוסקי, פייגע עדעלמאַן, משה גורעוויטש, נתן קוּפּמאַן, ליבע אריה, שמעון שערמאַן און יעקב לעפּסקער. זיי אַלע האָבן זייערע לעצטע שעהן געהיילקט דער יידישער קונסט, מיטן גלייבן אין נצח ישראל.

מיר מוזן אויך דערמאָנען די יידישע אַקטיאָרן, וואָס האָבן אין מינוטן פון פּיין אָנגעוואָרעמט די הערצער פון די יידישע מאָסן אין געטאָ.

די אַרטיסטן פון משה בראָדערזאָנס „ארט״ : מאַשעלע פעדערמאַן, משה פולאָווער און משה נעלקען (וואָס האָט אויך געשריבן פֿאַרן טעאַטער אין גענטאָ) און דער רעציטאַטאָר שמאי ראָזענבלום, וואָס האָט כמעט בלינדערהייט זיין עבודה.

עס דאַרפן אויך פאַראייביקט ווערן אין זכרון פון פאָלק די אַלע מוזיקערס און זינגערס, הן די וואָס האָבן אַלע יאָרן געטריי געדינט דעם יידישן מענטש און הן די, וואָס זיינען פון אַנדערע לענדער, אַריינגעוואָרפן געוואָרן אין לאָדזשער געטאָ.

עס דאַרף דערמאָנט ווערן דער דיריגענט און קאָמפאָזיטאָר דוד בייגעל־מאַן, דער פאַרפאַסער פון צענדלינגער מוזיק־נומערן און האַרציקע ניגונים צו די לידער פון די יידישע און העברעאישע שרייבער. אין גענטאָ איז ער געווען אין גאַנצן פאַרנומען מיט יידישער מוזיק און אייגענע יידישע דיכטונגען וואָס ער האָט באַארבעט אין די טעג פון הונגער.

אויך די מוזיקער־יידן וואָס זיינען געקומען פון אַנדערע ערטער : עלי־זאַבעט און רודאָלף בענדער, וואָלף צענדער, מענדל אייזמאַן, סילוויאַן פעלד־שטיין, אַנטאָן קראַפט — דער באַרימטער דיריגענט, וואָס אין לאָדזשער געטאָ איז ער געווען דער דיריגענט פון יידישן קליינקונסט־טעאַטערל און האָט זיך מיט דער גאַנצער נשמה אַריינגעלעבט אין די יידישע טעקסטן, ווי ער וואָלט כל־ימיו געווען אַ מוזיקער פון יידישער נגינה ; ישראל קאַץ, אסתר קאָוונער, יאָאַכים קראָפיווניק, ישראל לעוויטין, יאַדזשע ליקערניק, מאַרעק ליס, יוסף און העלענע פיליפ, בראָניע ראָטשטאַט, וואָס האָט אין לאָדזשער געטאָ זיך פאַרטיפט אין דער יידישער מוזיק און עס צוריקגעגעבן פאַרן עולם מיט דער גאַנצער נשמה־בענקשאַפט פון אַ יידישער טאָכטער, וואָס איז צוריקגעקומען אין דער יידישער סביבה ; אברהם שטילמאַן, העניק טויבע, — פון דער אַלטער, לאָדזשער מוזיקער־משפחה, וואָס נאָר געציילטע זיינען געבליבן נאָכן חורבן ; אברהם ברין, טעאָדאָר רידער — דער לאַנגיאָריקער דיריגענט פון לאָדזשער פילהאַרמאָניע, וואָס הגם ער האָט זיך געהאַלטן נאָענט מיט יידן, איז ער צוליבן שמד פון זיין פאָטער געווען פון ווייטנס מיט יידישע קינסטלערס און איז ערשט אין געטאָ צוריקגעקומען צו יידן ; נח שטיינמאַן — דער יונגער ווירטואָז, בערנאַרד מיטפעלד. זיי אַלע האָבן אין די שווערסטע טעג פון לאָדזשער געטאָ אַלע זייערע כוחות אָפּגעגעבן און געשאַפן דורך זייער אַרבעט מינוטן פון דערהייבונג.

עטלעכע ווערטער דאַרפן מיר אויך ווידמען די אַלע שרייבער־יידן פון לאָדזש, וואָס האָבן געשריבן אין אַנדערע שפראַכן. די אַלע יידישע שריפט־

שטעלערס, און דענקערס, וואָס האָבן באַרייכערט די אַלגעמיינע פּרעסע און ליטעראַטור פון לאָדזש און מחוץ איר.

די שרייבער: היינריך צימערמאַן, אלטאשעווסקי־נוסבוים, יאָן אורבאַך און פעליקס זאַקס. ספּעציעל דאַרפן מיר אויסטיילן דעם גרויסן פּאָעט, דעם לאָדזשער, יוליאַן טובים.

מיר ווילן אָבער דערמאָנען מיט אַ באַזונדער פּיעטעט עטלעכע נעמען, וואָס הגם זיי האָבן געשריבן פּויליש, האָבן זיי זיך געהאַלטן פּאַר יידישע פּאָעטן און זיך געחברט מיט דער יידישער קינסטלער־חברותא פון לאָדזש. די פּאָעטן: מיעטשיסלאָוו ברוין, וואָס האָט זיך אויסגעלערנט יידיש און איבערגעזעצט לידער און פּראָזע פון לאָדזשער שרייבער אין פּויליש, און שפּעטער, בעת ער איז געווען אַ ריכטער פון קרייז־געריכט, אָנגעהאַלטן אַ גאָר־נאָענטע באַציאונג מיט דער יידישער קינסטלערישער וועלט;

די צוויי ברידער מאַקס און באָלעק פּעפּערמאַן, וואָס האָבן זייערע ערשטע לידער פּאַרעפּנטלעכט אין דער יידיש־פּוילישער פּרעסע, און דער דיכטער מיעטשיסלאָוו פּאָטאָש, דער ברודער פון דער דיכטערין רקודה פּאָטאָש;

עס דאַרף אויך באַזונדער אויסגעטיילט ווערן דער שרייבער סטעפּאַן געלבאַרט, וואָס האָט ביזן קריג געשריבן אויך אין פּויליש און איז נאָכן חורבן אַריבערגעגאַנגען אין יידיש און העברעאיש.

***

מען דאַרף אויך פּאַרצייכענען די וויכטיקע אַרבעטן פון וויסנשאַפּטלער און היסטאָריקער צבי־הערש שנער, וואָס האָט באַלד נאָכן חורבן פּוילן וויידער באַגייט די יידישע און פּוילישע פּועלי־ציון — צ״ס — פּרעסע און צוזאַמען מיט אַדוו׳ אפרים־פּישל הערצבערג (אין ישראל איז ער אַריבער צו די קאָמוניסטן), מיטרעדאַקטירט די יידישע צייטונגען וואָס זיינען דערשינען אין לאָדזש: „אונזער וואָרט״, „דרור״ און די פּוילישע „נאַשע סלאָווא״.

ה. שנער טוט אַ גאָר וויכטיקע און הייליקע אַרבעט ביים פאָראייביקן די קדושים פון יידישן פּוילן, סיי אין זיינע שריפטן אין יידיש, העברעאיש און פּויליש, אין די „דפּים״ און דער עיקר אין די „ידיעות״ פון קיבוץ לוחמי הגיטאות אויפן נאָמען פון אונדזער גרויסן בן־עיר, דעם דיכטער יצחק קאַצענעלסאָן, ז״ל. זיין רעדאַקטאָרישע עבודה איז אין די בעסטע טראַדיציעס פון אונדזערע אַלטע לאָדזשער שריפּשטעלערס און רעדאַקטאָרן, וואָס האָבן דאָס יידישע און העברעאישע וואָרט דערהויבן צו אַ הויכער מדרגה.

מיר וועלן, אָבער, וועגן זיי נישט מאריך זיין, ווייל דאָס גייט אַרויס פון די ראָמען פון אונדזער אַרבעט.

נאָכן חורבן

באַלד נאָך דעם ווי די ערשטע יידן קומען צוריק פון די לאָגערן, ווערט לאָדזש ווידער אַ יידישער ליטעראַרישער צענטער. דאָס מאָל אין צענטראָלן מאָסשטאָב.

אין לאָדזש פון נאָכן חורבן געפינען זיך כמעט אַלע יידיש־נאַציאָנאַלע אינסטאַנצן: דער באַנייטער יידישער ליטעראַטן־פאַראיין, די היסטאָרישע קאָמיסיע, די צייטונג — דאָס נייע לעבן — דער אָרגאַן פון צ״ק פון פוילישע יידן (איידער די קאָמוניסטן האָבן פאַרכאַפּט די מאַכט) און אויך אַלע פאַרטיי־אישע צייטשריפטן דערשיינען אין לאָדזש.

קיין לאָדזש ציען און קומען צוריק די איינצעלנע יידישע שרייבער פון די געטאָס און לאַגערן, פון די ווייטע ערטער אין אַזיע, און ווידמען זיך ווידער דער יידישער ליטעראַטור. עס דערשיינען „די יידישע שריפטן" און אַנדערע אויסגאַבעס. די געבליבענע לאָדזשער שרייבער פילן, אַז אויף זיי ליגט דער חוב ווידער צו געשטאַלטיקן דאָס יידישע לעבן פון דער עיר ואם בישראל; געבן אַ תיקון אין ווערק, אין ספרים, און שטעלן דעם לאָדזשער ישוב אַ מצבה פון יידישער גייסטיקער דויערקייט.

אָבער נישט די שולד פון די לאָדזשער שרייבער איז עס, וואָס זיי איז נישט געלונגען, פאַר זייער פאַרלאָזן די שטאָט, דאָס צו דערגרייכן. די שרייבער האָבן געטאָן דאָס בעסטע, כדי אַזאַ בוך זאָל דערשינען. עס איז שוין אפילו געווען געלט, וואָס אונדזערע לאָדזשער ברידער אין דער גאַנצער וועלט האָבן פאַרן דאָזיקן „יזכור־בוך" צוגעשיקט. אַנדערע סיבות האָבן גורם געווען, וואָס דאָס איז נישט געשען. סיבות, וואָס אַלע פאַרשטייען. די שולד ליגט אויסדריקלעך אויף דעם יידישן קאָמיטעט, מיט זיין קאָמוניסטישער מערהייט, וואָס האָט נישט דערלאָזט צו דער אויסגאַבע.

און זאָל דאָ פאַרצייכנט ווערן, אַז אַלע אַרטיקלען זיינען געווען גרייט צום דרוק, און דאָס „לאָדזשער יזכור־בוך" וואָלט געוואָרן אַ פאַקט. די רעדאַקציע איז באַשטאַנען פון די שרייבער: ישעיהו שפּיגעל, יוסף אָקרוטני, א. וו. יאַסני, יצחק גוטערמאַן און חיים־לייב פוקס. אָבער דאָס בוך איז נישט דערשינען און ווער ווייס צי וועט עס בכלל, אין היינטיקן פּוילן, ווען עס איז דערשיינען...

די לעבן־געבליבענע לאָדזשער יידישע שרייבער אין דער גאַנצער וועלט טוען, אָבער, ווייטער זייער שרייבערישע עבודה.

זוכצעטל פון נעמען

א

אַדלער, יאַנקל, 220, 224, 233, 235
אַדלער, יוליוס, 215, 226
אַדלער, ישראל, 243
אַבערשאַנעק, יעקב, 215
אגוו, מ. ד., 204
אוגער, ישעיה, 196, 198, 200, 203, 204, 215
אויערבאַך, ב, 200, 216, 226
אולינאווער, מרים, 209, 210, 221, 226, 227, 228, 229, 242, 252, 256, 271, 272
אולינאווער, וואָוטשע, 209, 210
אורבאַך, יאַן, 276
איוואַן, וואַלף־הערש, 264, 267
איזראַעל, י., 215
איטקין, א., 265
אייזנער, געצל, 195, 199, 213
אייזענבערג, אברהם, 241, 242
אייזנשלאָס, אַלטער, 216, 229, 243, 249
אייכנער, ראָזע, 250
אינפעלד, א., 208
איצינגער, ב., 272
אַלטאַשעווסקי־נוסבוים, 272
אַלינער, לאזער, 256
אַליצקי, ברוך, 264
אַלעי, מרדכי, 226, 227, 299, 255, 256
אַלפערן, אהרן, 216, 219, 236, 237, 272
אַלשאַנעצקי, לייבעלע, 264
אַנאַרכיסט, לייב, 245, 246
אנוכי, י. ז., 200
אַסטראָווסקי, ש. י., 201
אַפאַטשוי, יוסף, 256
אַפאַטשינסקי, פרץ, 228, 233, 255
אַפער, רינה, 228
אַפענשלאָק, יעקב, 236
אקווילי, י., 244
אַקסעלראָד, פראָפ., 273
אקרוטני, יוסף, 216, 220, 244, 250, 262, 277
אַרגוס, 208
אַרמאַן, חיים, ד"ר, 214
ארצי, ח., 246
אַש, שלום, 194, 200
אשכלי, אהרן־זאב, 216, 261

ב

באַבאַד, סט., 246
באַגיש, זישע, 258, 264, 265
באַגיש, סימע, 265
באַטשיסקי, אברהמל, 218
באַלבעריזשסקי, 246, 255
באַרוכין, אלי, 219, 236, 237, 240, 248, 272
באַרטשינסקי, חנוך, 220, 279
באַדלער, 231
באַמאַץ, דוד, 213, 242
באַרנשטיין, אברהם, 215, 257
באַרנשטיין, פייגע, 226, 228
באַרנשטיין, שמחה, 242
בוים, בריינדל, 258
בוים, שרה, 223, 227
בוימגאָלד, זאב, 249
בונין, דוד, 127
בונין, חיים־יצחק, 214, 260
בונין, ש., מג"ר, 260
בוקסהאָרן, פיניע, 229, 254
בזשעזשינסקי, אברהם־יצחק, 215, 261
ביזבערג, פנחס, 257
ביילין, מאַלי, 127
בימקאַ, פישל, 200, 205, 206, 220
בלאט, שלמהלע, 235
בלומענטאַל, נחמן, 262
בלייכמאַן, משה, 255
בליישטיפט, משה, 212, 225
בן־דוד, 250
בן־חנוך, 206
בן־ימיני, 256
בערלינער, 205
בערלינער, יעקב, 242
בערלינער, יצחק, 219, 234
בערלינער, נטע־ירוחם, 141, 269
בערלינסקי, שלמה, 219, 252, 254
בערמאַן, אַדאַלף, 200
בערמאַן, לייב, 216, 240, 244, 261
בערקמאַן, יצחק, 199, 261
בערשלינג, משה, 248, 255, 261, 267
בראַנד, חיים, 253
בראַנט, ה., 215
בראַדערזאַן, משה, 198, 203, 206, 216, 220, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 244, 249, 262, 267
„בראַדערזינגער", 198, 239
בראַמבערג־ביטקאָווסקי, ד"ר, 214
בראַמבערג, שלמה, 195
בראַניעווסקי, 236
ברוידע, ד"ר, 219, 227, 237, 262
ברוין, דוד, 259

ברוין, מיעטשיסלאוו, 276
ברוינער, אידא, 235, 239
ברוינער, יצחק, 233, 235, 239, 274
ברזשוסטאווסקי, חיים־יאַנקל, 206, 207, 225, 226, 249
בריימטאַן, מאַטל, 249
בריקס, ירחמיאל, 208, 210, 272

ג

גאביד, ארטור, 265
גאָטליב, ו., 270
גאָטליב, יהושע, ד"ר, 210
גאָלדבערג, הערמאַן, 251
גאָלבערג, יעקל, 270
גאָלדבערג, משה, 270
גאָלדהאַר, פנחס, 219, 236, 237, 254
גאָלדין, א. ח., 199
גאָלדין, י., 250
גאָלדין, עזרא, 199, 201, 261
גאָלדקאָרן, יצחק, 266
גאָלדקראַנץ, נטע, 225, 234, 258
גאָלדשטיין, בערנאַרד, 265
גאָלדשטיין, יהודה־לייב, 259
גאָלדשטיין, יוסף־שמעון, 206, 215
גאָר, בנימין, 239
גאָרפינקל, פייוול, 226, 227, 228, 240, 259, 271, 272
גודמאַן, פנחס, 270
גוטענטאָג, זאָפיע, 235
גוטער, נטע, 241, 269
גוטערמאַן, יצחק, 255, 267, 277
גוטערמאַן, פרץ, 245, 253, 267
גוטקאָווסקי, אליהו, 254
גורעוויטש, משה, 274
גינזבורג, מאַרעק, 255
גינזבורג, מרדכי, 240
גיפס יעקב־בער, 216, 234, 237, 253, 254
גלאָגאָווסקי, שמאי, 259
גלאַטשטיין, יעקב, 220
גלאַנץ־לעיעלעס, א., 244
גלאַנץ,עוזר, 244
גליקסבערג, הערש, 259, 271
גליקסמאַן, פנחס־זעליג, 256, 261
גליקסמאַן, שמחה־בונים, 264, 265, 266
גליקסמאַן, שרה, 274
געלבאַרד, מענדל, 245
געלבאַרט, וואָלף, 199, 258
געלבאַרט, ישראל־יהושיע, 258
געלבאַרט, מיכל, 199
געלבאַרט, סט., 216, 276
געלבאַרט, שמואל, 241
געלסאַן, חנה, 210, 221, 228
געלשבערג, יאָסל, 270
געלש, לייב, 208, 242
געלשט, משה, 242
געלשטיין, משה, 208
גראָסמאַן, גרשון, 213, 215
גראַף־קאלי, 216, 244
גרונוואַלד, מענדל, 270
גרין, ירחמיאל, 270
גרין, ש. ל., 271
גרינבוים, בן־ציון, 244
גרינבערג, אורי־צבי, 233
גרשון חכם, 213, 215

ד

דאַמאַנקיעוויטש, לייזער, 200
דאניושעווסקי, ס., 261
דאַנקין, י., 215, 249
דאָסטאָיעווסקי, 235
דאַרגושאַנקי, ס., 246
דונקעלרויט, משה, 270
דזשיגאַן, ש., 206
דזשעוויעצקי, חנן, 273, 274
דינענזאָן ,יעקב, 200
דלוזשנאָווסקי, משה, 255, 258

ה

האַלטריכט, וואָלף־לייב, 257
„האַלינע", 257
האָלענדערסקי, לייב, 253
האַלפערן, גרשון, 267
האַלפערן, מאיר, 245
האַמבורסקי, עמנואל, 196
האַנעמאַן, משה, 202
האָלצמאַן, ליזע, 250
האָלצמאַן, נח, 253
האַניק, ירחמיאל, 225, 258
האָפמאַן, אַלטער, 268, 272
האַראַוויץ, בער, 233
הירשפעלד, זלמן, 219, 262
הירשפעלד, משה, 195
העכט, 200
העלמאַן, מישא, 219, 236, 237, 238, 248, 253, 272
העלמאַן משה, 201, 213, 225
העלער, בונעם, 254
העללער, חיים ר', 217, 218
העללער, חיים פראָפ', 261
העריאָ, 218
הערצבערג, אפרים־פישל, 276

הערשעלע, 191, 198, 217, 220, 221, 225, 226, 227, 233, 267
הערשענבוים, ישראל־יַאנקל, 270

ז

וואגמאן, שאול, 236
וואַדניק, חיים, 246
וואַדניק, יַאסל, 246
וואולמאַן, שמואל, 264
וואַט, אַלעקס, 236
וואַידיסלאווסקי, מאיר, 241
וואַלינסקי, עמנואל, 253
וואַלינסקי, רחל, 272
וואַלדמאַן, משה, 253, 258, 264
וואַלמאַן, משה, 264, 266
וואַלמאַן־שעראטשעק, מרים, 228
וואַרשע, משה, 232
וויאַן, 231
וויינבערג, ח., 267
וויינטרויב, אהרן־וואַלף, 217
וויניק, נפתלי, 247
וויינריב, דוד, 215
וויינריב, שלמה, 242
וויסהאַף, אברהם, 259
וויסוואַל, יצחק־יעקב, 195
וויסמאַן, י., 264
וויסענבערג, י. מ., 200, 229
וויץ, אברהם, 229, 256
וויצמאַן, יוסף, אַדוו׳, 255
וויילענסקי, משה, 200
וויינאַגראַד, אליהו, 199
וויינאַגראַדאַוו, א. ז., 217
וויינער, א. ד., 225, 226, 254
וויינער, נחמן, 258, 264
וויצענטאַוסקי־גיטעלסאַן, ישראל, 270
וויראַווסקי, ברוך, 251
ווישניאַק, מ., 239
וועלנער, י., 246
וועלנער, פנחס, 246
וועגדראַף, ז., 201
וועלען, פ., 231

ז

זאַכאַריאַש, בערל, 225
זאַכאַריאַש, חיים, 225, 259
זאַקס, פעליקס, 271
זאַקס, ש., 196, 226
זאַראַמב, שמואל, 264
זאַגענבערג, ברוך, 246, 257
זאַגענבערג, פנחס, 246
זוהר, הערשל, 246
זון, דוד, 297
זיטמאַן, דוד, 219, 223, 226, 227, 235, 236, 237, 238, 240
זיידאַוו, בער, 234
זילבערבערג, הערש־מאיר, 253
זילבערבערג, שרהטשע, 228
זילבערמאַן, י., 258
זילבערצוויג, זלמן, 199, 211, 212, 225, 258
זילבערצוויג, נתן, 258
זילבערצוויג, צבי־הערש, 199, 258, 271
זילבערשטיין, דוד־הערש, 241
זילבערשטיין, יעקב־דוד, 234
זינגער, אַסקאַר, ד״ר, 273
זינגער־רעגניז, ב., 215, 226
זינגער, י., 203
זינגער, ש. ד., 258
זעלוויאַנסקי, 265
זעלמאַנאַוויטש, אפרים־לאַזער, 250
זעלקאָוויטש, יוסף, 192, 250, 256, 263, 264, 273
זשאַק, בער, 234
זשיטניצקי, הערש־לייב, 205, 206, 209, 221, 225, 226, 229, 256

ח

חורגעל, פנחס, 219, 262

ט

טאַבאַקסבלאַט, ישראל, 198, 213, 214, 229, 271
טאראדייקע, מרדכי, 270
טאַרטאַקאַווער, אהרן ד״ר, 214, 254, 262
טאַלטשין, משה, 199
טובים, יוליאַן, 247
טורקא, יוסף, 220
טעאַטער־מענטש, 249
טענענבוים,ארזי־אברהם, 195, 196
טערקעלטויב, מענדל, 267
טראַיאַנאַוו, מישאַ, 263
טרונק, י., 192, 323
טרונק, ישראל, 268
טרייסטמאַן, הרב, 200
טרייסטמאַן, שלום, 200, 221, 261
טרייסטמאַן, שמחה, 200, 219, 226, 266
טשאפסקי, וואַלף, 254
טשוקאַווסקי, 247
טשעכאַנאַווסקי, י. בן־דוב, 248
טשענסטאַכאַווסקי, שושנה, 221, 228
טשערכאַווסקי, אברהם, 254

י

יאָ, מיכאל, 246
יאַאַכימאָוויטש, א., 264, 266
„יאַגאָ", 254
יאנאָווסקי, שמעון, 264, 266
יאַנאַסאָוויטש, יצחק, 220, 250, 262, 263, 265, 266, 267
יאַסני, אברהם־וואָלף, 250, 276
יאַצקאַן, ש. י., 196
יאַקובאָוויטש, מאַרק, 247, 250
יאַקובאָוויטש, ראָזע, 221, 226
יאַרבלום, מרדכי, 213
„יולסקי", 229

כ

כהן, יעקב, 251
כהן, צבי, 194, 196, 198, 205, 215, 221

ל

לאַזאַר, איזידאָר, 200
לאַזאַרסאָן, מ., 201
לאַנגלעבן, אברהם, 255
לאַנדאָנבערג, פאַלק, 242
לאַסקי, חיים־דוד, הרב, 242
לאַסקער, מענדל, 274
לובלינער, ישראל, 247
לוסטיקער פּעסימיסט, 206, 226
לוסטערניק, מלכיאל, 219, 261
ליבע, אריה, 274
לייב, מרים, 244
לייזעראָוויטש, ישראל, 272, 274
לייזעראָוויטש, י. ש., 202
לייכטער, ו., 241
ליכטענבערג, שלמה, 269
ליכטענשטיין, גרשון, 254
ליכטענשטיין, יצחק, 203, 218
ליכטענשטיין, ישראל, 204, 232, 239, 250
ליפסקי, יצחק, 245
ליפשטיין, רחל, 239
לעבער, יאַנקל, 259
לעוי, חיה־הינדע, 242
לעוי, יוסף, 214, 262
לעוין, באַלעסלאָוו, 262
לעוין, י., 259
לעווינסאָן, אברהם, 216
לעסמאָן, יעקב, 274
לערער, יאַנקל, 192, 193

מ

מאַטיס, דינה, 235, 239
מאַלץ, יעקב, 259
מלאָך, לייב, 211, 226, 228, 250
מאנספעלד, י., 273
מאטבוים, יואל, 200, 217
מאסליאַנסקי, צבי־הערש, 199
מאַרגאָליס, אַלעקסאַנדער, ד"ר, 250
מאַרק, בער, 272
מאַרקוזע, מרדכי, 226
מאַרקיש, פּרץ, 225
מאַטעלע וויצלער, 247
מאַראָוויטש, שמאי, 260, 264
מאַרגענטאַלער, יוסף, 250
מאַרגענשטערן, י., 192
מאַרגענשטערן, א., 195
מוקדוני, א., ד"ר, 201
מושעל, ז., 263
מיימאָן, הלל, 208
מילאָקאָווסקי, פּ., 246
מילער, יוסף, 226
מילמאָן, שמואל, 204
מינץ, בנימין, 242
מינץ, רחל, 239
מינץ, פּנחס, 244
מיעדזשינסקי, גוסטאַוו, 262, 263
מענדעלע, 200
מענדושיצקי, משה, 200
„מקרי", 214
„משולם הגיבור", 195

נ

נאַדיר, משה, 202, 335
נאַדעל, ארנא, 228
נאַדעל, פּנחס, 246
נאַטאַל, אלחנן, 234
נאָמבערג, ה. ד., 211
נוטקאָוויטש, סערגיי, 252, 267
נייבערג, ירחמיאל, 264
נייגאָלדבערג, י., 214
נייטמאָן־גרין, הינדע, 270
נייטמאָן, יחזקאל־משה, 201, 206, 215, 220, 225, 226, 248
ניסענהויז־דענדי, 202
נעלקען, משה, 219, 236, 237, 248, 272, 275
נעמיראָווער, ק., 241
נשר, י., 244
נשרף, דער, 195

ס

סאָראָטשעווסקי, בן־אברהם, 199
סאָכאַצקי, 229
סאָלאָוויטש, ש., 263, 264

„סאָלאָמאָן", 211
סאָלוּץ, ה., 195
סאָלניק, ה., 211
סטאָווסקי, משה, 200
סטאָלאָרסקי, ישראל, 253
סטאָנדע, 236
„סוועגאָלי", 198
סיו, אייזען, 257
סילאָנסקי, נ., 215
סימכאָוויטש, ראָזע, 260
סירקין, פנחס, 242
סירקין, 257
סמאָלאָרזש, משה־יאָסל, 263, 264
סמאָלאָר, הערשל, 265
סעגאָלאָוויטש, זוסמאָן, 196, 198, 203, 220
סענדאָטש, ה., 192
„סעראָזש", 252
„ספאָרטאָני", 266
ספּעקטאָר, מ., 200, 201

ע

עברי, יוסף, 214
„עגא", 201
עדעלמאָן, מוליע, 253
עלבערג, יהודה, 251
עלבערג, י., ד"ר, 214
עפּעלבוים, ב., 198, 220
עק, נתן, 214, 254, 262
ערדבערג, מיכל, 221, 226, 229

פ

פאָזנאָנסקי, איטשע־מאיר, 196, 221, 226
פאָזנאָנסקי, חיים־לייב, 204, 250
פאָזנאָנסקי, מנחם, 250
פאָטאָש, מיעטעק, 276
פאָטאָש, ריקודה, 220, 247
פאָטראָן, ש. 255
פאָטשאָרעק, אברהם, 250, 252, 273
פאסמאניק, י., ד"ר, 212
פאָרעצקי, ב., 201, 215, 226
פולאוועך, משה, 275
„פייק, האָרי", 200
פינקוסעוויטש, אברהם־ראובן, 259
פליאָט, י. מ., 198, 205, 213, 215, 226
פליוואָצקי, יצחק, 213, 225
פעטערזייל־פיעטרושקי, 253
פערלמוטער, אברהם, 195, 196, 199
פערעלע, 192
פראָשקער, גרשון, אינזש', 214
פראָסט, יעקב־זלמן, 254
פריבולסקי, ל., ד"ר, 200
פרעגער, יעקב, 192
פרץ, י. ל., 200, 216

צ

צוקער, יאָסל, 255
ציטרינאָווסקי, משה, 253
צימערמאָן, הייניריק, 276
צינצינאָטוס, אהרן, 257
צפּור, י., ד"ר, 221
צעטניק, ק., 242
צענדאָרף, י. ש., 257

ק

קאָהאָן, ישראל, 199, 203, 205, 206, 226
קאָהאָן, לאָזאָר, 199, 203, 205, 206, 208, 209, 211, 212, 226, 248, 255
קאָטשערגינסקי, שמערקע, 232

קאַכאַנסקי, מענדל, 215
קאלינאוונע, דאָרע, 239
קאַמיענעץ, נ. י., 269
קאַמיעניצקי, א. ש., ד"ר, 264, 267
קאַנץ, ש., 270
קאַפּעל, אַלעקסאַנדער, ד"ר, 201
קאַץ, פּנחס, 201
קאַצענעלסאָן, יצחק, 202, 216, 219, 220, 221, 222, 223, 227, 235, 238, 251, 256, 260, 261, 267, 271, 272
קאַראַלסקי שכנא, 229
קאַרנאָווסקי, פישל, 250
קאַרפּ, אסתר, 239
קאָוונער, ב., 261
קאָוונער, יוסף, 261, 274
קאָזלאָווסקי, מאָטל, 264, 266
קאָן, אברהמל, 218
קאָן, הענעך, 220, 235, 239
קאָן, עוזר, 257
קאָן, פּנחס, 244
קאָפּף, לעאָ, 200
קאָרטשאָק, יאָנוש, 211
קוויאַטקאָווסקי, רבקה, 271
קויפמאַן, נתן, 274
קופּערשמידט, לייב, 264, 267
קורץ, בנימין, 259
קיהן, יוחנן, 214
קירשבוים, יעקב, 215, 226
קליינמאַן, אפרים, 227
קלינגבייל, דאָרקע, 240
קנאַפּהייס, משה, 255
קעניג, שלמה־מיכל, 241
קעניגסבערג, דוד, 233
קראַקאָווסקי, שמעון, 249
קראַנענבערג, ב., 258
קרול, חיים, 219, 223, 232, 233, 235, 236, 239, 240
קרוי, הערש־לייב, 228
קרישעק, מ., 195
קרעמער, חיים־יעקב, 261
קרעניצקי, מ. י., 214

ר

ראַבאַן, ישראל, 216, 219, 223, 231, 232, 233, 237, 240, 257, 258, 268
ראַדאַ־ראַדאַ, 198
ראַדאָשיצקי, י. ה., 194, 198, 215, 221, 222, 223, 225, 226, 227, 236, 240
ראַוויטש, מלך, 225, 233
ראַווין, יוסף, 209, 250
ראַווין, שלמה־איטשע, 209, 250
ראַוסקאַ, 274
ראַגאָווי, א. מ., 242
ראַזענבלאַט, י., ד"ר, 213
ראַזענבלום, הערש־איסר, 225, 259
ראַזענבלום, שמאי, 275
ראַזענבערג, בעריש, 259
ראַזענבערג, ישראל, 215, 249
ראַזענבערג, שמעון, 253
ראַזענהאַפּט, דניאל, 256, 272
ראַזענעס, חיים־דוד, 213, 242
ראַזענפאַרב, חוה, 271
ראַזענפעלד, מ., 205, 213
ראַזענצווייג, יחיאל, 219, 261
ראַזענשטיין, ש., 244
רובין, ישראל, 216
רומקאָווסקי, חיים, 203, 244
ריבאַ, דינה, 245
ריבאַ, ראַפאַל, 245
ריגער, י., ד"ר, 262
ריווקינד, יצחק, 213, 226, 261
רייזען, אברהם, 212
רייזפעדער, יעקב, 211
רייניהאַרץ, מאַניע, 245
ריכטער, דוד, 254
רילקע, 231
רימבאָ, 231
רינגעלבלום, עמנואל, ד"ר, 254
רעוויזאָרסקי, ישראל, 230
רעמעז, י., 247

ש

שאַבעלסקי, א., 219, 226
שאַטאַן, משה־יחיאל, 243
שאַיאַק, ש. י., 258
שאַליט, י., 212
שאַפּיר, ב., 253
שאַצקי, יעקב, ד"ר, 236
שאַרפּצינגל, א., 249
שאַטאַן, יוסף, 245
שוואַרץ, ישכר, 199, 257
שוואַרץ, מאַריס, 258
שוואַרץ, מאַרעק, 221, 225, 257
שוואַרץ, מלך, 219
שוואַרץ (שער), פּנחס, 244
שוואַרצבאַרד, מרדכי, 254
שוואַרצמאַן, דוד, 204
שווייג, י. ג., ד"ר, 214
שולמאַן, יאניע, 208
שולשטיין, משה, 254
שומאַכער, י., 206
שושנה, ראָזע, 248

שטורם, ישראל, 243
שטיין, אבנר, 199, 215, 251
שטיפט, פ. ה., 274
שטערן, ישראל, 233
שטרוק, הערמאַן, 211
שטשעקאַטש, לייב, 242
שייעוויטש, שמחה־בונים, 251, 252, 271
שיליט, ס., 274
שיק, אַרטור, 200
שיר, מרים, 228
שלאַמאָוויטש, 192
שלאַף, יאָהאַנעס, 231
שלום־עליכם, 200
שלעווין, ב., 254
שלעזינגער, אברהם, 215, 244
שמויש, אברהם, 204
שמולעוויטש, אלימלך, 202, 226, 227, 235
שמולעוויטש, אפרים־זעליג, 197, 270
שמחוני, ש. י., ד"ר, 260
שמייער, פ., 245
שנור, אַלטער, 272
שנער, צבי־הערש, 276
שענפרוכט, יוכבד, 228
שעפנער, ברוך, 206, 225, 248
שעפס, 259
שעראַדזקי, י., 255
שערמאַן, שמעון, 274
שפאַן, יאַנקל, 255
שפיגל, ישעיה, 219, 233, 271, 272, 277
שפיגל, שמעון, 202, 215, 225, 228, 231
שפער, יונה, 246
שר־של־אש, 215, 249

יידישע פּרעסע אין וואַרשע

מאַנאַגראַפּיעס און מעמואַרן

(זען: באַנד צוויי)

I. דאָס וואָרט

II. אונזער עקספּרעס

דאָם וואָרט

יולי, 1933 — אויגוסט, 1939

פון

נ. קאנטאראָוויטש

נ. קאַנטאראָוויטש האָט אין מינסק געענדיקט אַ רעאַל־שול און אין 1916 האָט ער שטודירט אין ריגער פּאָליטעכנישן אינסטיטוט. זשורנאַליסטיש האָט ער אָנגעהויבן אין דער טאָגצייטונג „פּאַרן פּאָלק", וואָס איז דערשינען אין מינסק, ווייסרוס־לאַנד, אין די יאָרן 1919־1920. אין 1921 איז ער געווען רעדאַקציע־סעקרעטאַר פון דער ט"צ „אונזער פרייַנד" אין ווילנע. 1922—1933 האָט ער אין וואַרשע רעדאַקטירט דאָס וואָכנבלאַט „באַפרייַ־אונג", און, גלייכצייטיק, מיטגעאַרבעט אויך אין פאַרשיידענע אַנדערע פעריאָדישע אויסגאַבעס. ער איז געווען מיטרעדאַקטאָר פון „דאָס וואָרט". אין די פ"ש איז ער געקומען אין 1941. דאָ האָט ער מיטגעאַרבעט אין „מאָרגן־זשורנאַל" און, פון צייט צו צייט, אין „אידישן קעמפער". ער האָט אויך רעדאַקטירט דאָס זאַמלבוך „אונדזער קאַמף". די לעצטע יאָרן אַרבעט ער בייַ די חורבן־פּאָרשונגען פון ייוא און יד־ושם.

יולי, 1933 — אויגוסט, 1939

אַריינפיר

די גרינדונג פון דאָס וואָרט, דער טאָגצייטונג פון דער ציוניסטישער אַרבעטער־באַוועגונג אין פּוילן, איז צונויפגעפאַלן מיטן אַלגעמיינעם אויפשוואונג אין ציוניזם, אָנהייב 30־ער יאָרן. צו יענער צייט, נאָכן אָפּשטעלען זיך פון גרויסן שטראָם פון דער דריטער עליה פון די 20־ער יאָרן, איז כמעט אינגאַנצן פאַרשוואונדן דער קריזיס אין דער ציוניסטישער באַוועגונג אין פּוילן. די ווירטשאַפטלעכע לאַגע אין ארץ־ישראל האָט זיך ביס־לעכווייז סטאַביליזירט און ס׳האָבן זיך געעפנט באַדייטנדיקע מעגלעכקייטן פאַר אַ נייער, דער עיקר, חלוצישער עליה, וואָס פאַר איר האָט די הסתדרות אין לאַנד נישט אויפגעהערט צו מאַכן כסדרדיקע באַמיאונגען, דורך גרינדן נייע אַרבעטער־ישובים און דורך אַנטוויקלען אירע זעלבשטענדיקע אַרבעטער־אונטערנעמונגען אין די שטעט און קאָלאָניעס.

דער נייער עליה־שטראָם קיין ארץ־ישראל האָט זיך באַנוצט מיט אַלע מעגלעכקייטן, — דער „לעגאַלער" עליה דורך סערטיפיקאַטן, טוריסטיק און שפּעטער דורך עלית ב׳ [די אַזוי גערופענע „אומלעגאַלע" עליה]. דער וואַקסנ־דיקער אינטערעס און שטרעבונג צווישן יוגנט און מאַסן צו ארץ־ישראל, האָט געפונען זיין אויסדרוק אינעם וואוקס פון פּועלי־ציון (פאַראייניקט מיט צ״ס), פן החלוץ און בכלל פונעם גאַנצן לאַגער פון אַרבעטנדיקן א״י.

ווי אַן „אַריינפיר" אין אָט דעם אויפשוואונג, קאָן באַטראַכט ווערן דער ערשטער קאָנגרעס פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, וואָס איז אָפּגעהאַלטן גע־

וואָרן אין בערלין אין 1929, מיטן אָנטייל פון אַ סך דעלעגאַטן. די באַווע־גונג אין פוילן, אָנגעפירט דורך פּועלי־ציון און „החלוץ", האָט אויפן דאָזיקן קאָנגרעס רעפּרעזענטירט אַ צאָלרייכע דעלעגאַציע פון פּאָרשטייער נישט בלויז פון די ביידע דערמאָנטע אָנפירנדיקע אָרגאַניזאַציעס, נאָר אויך פון די לינקע פּ״צ, „השומר הצעיר", „התאחדות" א״אָנד.

די כסדר וואַקסנדיקע באַוועגונג אין פוילן האָט באַזונדערס דערפילט די נייטיקייט אין אַן אייגענער טאָג־טריבונע, ווען אויפן פּאָליטישן האָריזאָנט אין ציוניזם האָט זיך באַוויזן דער שׂטן פון אַגרעסיוון רעוויזיאָניזם, וואָס האָט אידעאיש ביסלעכווייז פּאַרכאָפּט טיילן פון אַלגעמיינעם ציוניזם און פון „מזרחי", און האָט געמוטמעט אויסאיבן אַלץ אַ גרעסערע השפּעה אויף דער יידישער טאָגפּרעסע. פּועלי־ציון, וואָס האָט זיך מיט דער גאַנצער שׂרפקייט קעגנגעשטעלט דעם רעוויזיאָניזם און נישט אויפגעהערט צו קעמפן קעגן זיין פּאַרביסענער קאָמפּאַניע לגבי דער הסתדרות און אַלע אירע אויפטוען אין ארץ־ישׂראל, — האָט געהאַט אין איר רשות בלויז דאָס וואָכנבלאַט באָפּריי־אונג־אַרבעטער־שטימע. נאָך דער פּאַראייניקונג פון פּועלי־ציון (רעכטע) מיט צ״ס צעירי־ציון אין 1925, איז דער דאָזיקער וועכנטלעכער אָרגאַן פון פּועלי־ציון (פּאַראייניקט מיט צ״ס) געווען די איינציקע סאָלידע פּרעסע־טריבונע, וואו עס איז אויפגעפּאָכטן געוואָרן דער קאַמף פון דער הסתדרות און פון דער גאַנצער אַרבעטערשאַפט אין ארץ־ישׂראל קעגן רעוויזיאָניזם און אַלע אַנדערע אַרבעטער־פיינדלעכע שטרעמונגען אינעם אַלגעמיינעם ציוניזם. די וועכנטלעכע טריבונע איז אָבער נישט געווען גענוג. אָנהייב 1933 איז, לויט דער איניציאַטיוו פון פּועלי־ציון, אָרגאַניזירט געוואָרן אַ קאָמיטעט פּאַר שאַפן אַן אייגענע טאָגצייטונג פונעם גאַנצן לאַגער פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישׂראל. אינעם קאָמיטעט זיינען, חוץ פּועלי־ציון, אַריין אויך פּאָר־שטייער פון „החלוץ", פון דער פּאַראייניקטער „התאחדות־פּועלי־ציון"־פּאַרטיי אין מזרח־גאַליציע און פון „השומר הצעיר". דער לעצטער האָט אויסגענומען פּאַר זיך, אַז אין דער קינפּטיקער צייטונג זאָל ער האָבן דאָס רעכט צו פּאַר־טיידיקן זיין אייגענע שטעלונג אין די פּראָגעס פון „תרבות" [דער העברעאישער קולטור־ און שול־אָרגאַניזאַציע אין פּוילן], ווי אויך אין די פּראָגעס פון סאָציאָליסטישער פּאָליטיק און טאַקטיק, וואו ער איז זיך פונאַנדערגעגאַנגען מיט פּועלי־ציון און מפּא״י, ווייל דער „השומר הצעיר" איז געווען אַ קעגנער פון סאָציאָליסטישן אינטערנאַציאָנאַל, אין וועלכן די ערשטע ביידע זיינען געווען אָנגעשלאָסן.

דער איניציאַטיוו־קאָמיטעט האָט פּאַרעפנטלעכט אַן אויפרוף וועגן דער געפּלאַנטער טאָגצייטונג, מיט חתימות פון פירנדיקע חברים, סיי פון פוילן, סיי פון אויסלאַנד. עס איז אויך פּראָקלאַמירט געוואָרן אַ זאַמל־אַקציע פאַר דער צייטונג. פּועלי־ציון, וואָס זיינען געווען די אייגנטלעכע איניציאַטאָרן פון דער צייטונג און וועמען די זאַך איז געלעגן באַזונדער צום הארצן אויך צוליב זייער ליבע און איבערגעגעבנקייט צו יידיש, האָבן זיך אַריינגעלאָזן אין דער אַרבעט פאַר זייער יידישער טאָגצייטונג בלב ונפש. די אַרבעט האָבן

אויך זייער שטאַרק געשטיצט די הסתדרות און מפּא״י, וואָס האָבן זייער הויך געשעצט די באַוועגונג אין פּוילן, נישט בלויז צוליב דעם, ווייל דאָרט איז געווען דער גרעסטער און שטאַרק ציוניסטיש־געשטימטער יידישער קיבוץ אין אייראָפּע, נאָר אויך צוליב דעם פאַרצווייגטן און כסדר וואַקסנדיקן „החלוץ" מיט זיינע צאָלרייכע עולים־קיבוצים, הכשרה־פּונקטן און דער גרויסער יוגנט־אַרמיי פון „החלוץ", ווי אויך פון דער פּועלי־ציוניסטישער „פרייהייט" פון „השומר הצעיר", „גורדוניה" א״אַנד, וואָס האָבן געלעבט מיט די אידעאַלן פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, און פאַר וועלכע די הסתדרות און אירע אידעאַלן זיינען געווען דער ליכטזייל אין זייער טאָג־טעגלעכן שווערן און אויסזיכטס־לאָזן לעבן אין פּוילן.

ווי שנעל ס׳איז נישט אָנגעגאַנגען די זאַמל־אַקציע פאַר דער צייטונג, האָט זי אָבער אין מיטן 1934 נאָך נישט באַוויזן אויפצוזאַמלען דעם נייטיקן סכום געלט, וואָס מ׳האָט זיך לכתחילה אָנגעצייכנט פאַר אַרויסגעבן די טאָג־צייטונג. דערווייל אָבער האָט די צייט געדרענגט. עס האָט זיך דערנעענטערט דער וואַלקאַמף צום 17טן ציוניסטישן קאָנגרעס. דער רעוויזיאָניזם האָט גע־מאַכט די גרעסטע באַמיאונגען צו געווינען די וואַלן. היות די אויסזיכטן אין ארץ־ישראל זיינען נישט געווען פאַר אים קיין גאָר גוטע, האָט ער זיך פאַר־לייגט אויף פּוילן. פון ארץ־ישראל איז דאַן געקומען די פאָדערונג נישט אָפּ־צולייגן דאָס אַרויסגעבן די צייטונג ביז מ׳וועט זאַמלען די גאַנצע סומע וואָס עס איז געווען נייטיק פאַר איר, נאָר צוטרעטן תיכף ומיד צו דער אַרבעט.

אויף די זיצונגען פון צענטראַל־קאָמיטעט פון פּועלי־ציון און פונעם קאָמיטעט פאַר דער צייטונג האָט מען באַשלאָסן נאָכקומען דער פאָדערונג פון די חברים פון ארץ־ישראל, הגם עס איז געווען קלאָר אַז צוליב די נישט־גענוגנדיקע געלט־מיטלען וועט די צייטונג קענען דערשיינען בלויז אין איין אויסגאַבע אַ טאָג און וועט נישט קענען, ווי די גאַנצע וואַרשעווער פּרעסע, האָבן די צווייטע אויסגאַבע, ספּעציעל פאַר וואַרשע און דער אומגעגנט. צו־ליב דער זעלבער פינאַנציעלער נישט צוגעגרייטקייט האָט די צייטונג נישט געקענט פאַרזאָרגן זיך מיט אייגענע לינאָטיפּן און בכלל מיט דער גאַנצער טעכנישער איינאָרדענונג, וואָס עס האָבן געהאַט די אַנדערע און לאַנג איינ־געפונדעוועטע יידישע טאָגצייטונגען אין וואַרשע. ס׳איז פאַר אַלעמען אויך געווען קלאָר לכתחילה, אַז די צייטונג גייט נישט פאַרמעסטן זיך מיט דער איבעריקער יידישער טאָגפּרעסע אין צירקולאַציע. די נייע צייטונג, וואָס איז פאַרטראַכט געוואָרן ווי אַן אידעאישער אָרגאַן פון דער באַוועגונג פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל און האָט נישט, ווי צום טייל אַנדערע טאָגצייטונגען, אין זינען געהאַט קיין שום קאָמערציעלע צוועקן, האָט נישט געהאַט בדעה אויסקאָנקורירן קויפער און לעזער מיט שלאָגנדיקע קעפּלעך, בולוואַר־ראָמאַנען און אַנדערע ביליקע מיטלען, וואָס האָבן זיך, ליידער, אָנגענומען אינעם רוב יידישע צייטונגען.

אויך דעם נאָמען פאַר דער צייטונג האָט מען, אַזוי צו זאָגן, אויסגע־באָרגט ביים „דבר". אַלס רעדאַקטאָר איז איינגעלאַדן געוואָרן אַן ארץ־

ישראלדיקער חבר און טאָקע אַ רעדאַקציע־מיטגליד פון דער דערמאָנטער, באָרימטער טאָגצייטונג פון דער הסתדרות, — זלמן רובאַשאָוו. ער האָט, אגב, אַנטוויקלט אַן ענערגישע אַרבעט, ספּעציעל ביים רעדאַקטירן דעם שלל מאַטעריאַלן פּן כלערליי שרייבער, און באַזונדערס אין שייכות מיט דער וואָל־קאַמפּאַניע צום ציוניסטישן קאָנגרעס. פון די אייגענע מענטשן זיינען אין דער רעדאַקציע אַריין: ה. בערגער, אַלס סעקרעטאַר, א. רייס, דער שרייבער פון די שורות, מלך ניישטאָט, וואָס איז דאָן געווען אין פּוילן אַלס שליח פון דער הסתדרות צו דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, און ל. שפּיזמאַן, שפּעטער — ה. קרוי פון לאָדזש. באַלד זיינען צוגעקומען משה באסאק, אַלס פאָרשטייער פון „החלוץ", יהודה גאָטהעלף — פון „השומר הצעיר". מ. ניעלאוויצקי איז געווארן קאָרעקטאָר און איבערזעצער. אויך די חח' י. חפץ און א. ביאַלאָפּאָלסקי, פון צ"ק פון די פ"צ, האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין דער אָנפירונג פון „וואָרט".

די אַדמיניסטראַטיוו אָנפירונג פון דער צייטונג האָבן איבערגענומען אינזש' א. רייס אן אַלס געהילפן — י. אַראָנסאָן און א. גראָדזענסקי. נאָכן קאָנגרעס, ווען רובאַשאָוו איז צוריק אָפּגעפאָרן קיין ארץ־ישראל, איז די צייטונג אָנגעפירט געווארן פון אַ קאָלעגיע, מיטן אָנטייל פונעם שרייבער פון די שורות, מ. ניישטאָט, א. רייס, ל. שפּיזמאָן און מ. באסאק.

די רעדאַקציע האָט זיך לכתחילה געפונען אין אַ קליין צימער אויף אָרלע 11, בשכנות מיטן מרכז פון „החלוץ". שפּעטער האָט זי זיך איבער־געטראָגן אויף עלעקטראַלנע 5, וואו ס'האָט זיך געפונען דער לינאָטיפּ, אויף וועלכן די צייטונג איז געזעצט געווארן. געדרוקט האָט מען זי אין אַ צווייטן פּלאַץ.

עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז די פינאַנציעלע און טעכנישע נישט־צו־געגרייטקייט האָט אומגעהייער געשטערט די גאַנצע אָנטוויקלונג פון דער צייטונג. צוליבן אויספעלן פון אַ ספּעציעלער אויסגאָבע פאָר וואָרשע און דער אומגעגנט, האָט די צייטונג דאָרטן נישט געקענט שטייגן אין איר צירי־קולאַציע מחוץ די גרענעצן פון דער אייגענער מאַסע קויפער און לעזער פון די דערמאָנטע אָרגאַניזאַציעס פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, בעת אויף דער פּראָווינץ האָט זי עס יאָ באַווײַזן צו דערגרייכן אין אַ באַדייטנדיקער מאָס, אָדאָנק דעם, וואָס דאָרטן האָט זי יאָ געקענט קאָנקורירן מיט די איבעריקע טאָגצייטונגען אויך אין דער הינזיכט פון נייס. מ'האָט אָבער נישט געהאָט קיין דערפּאָרונג אויפן געביט פון אַדמיניסטראַציע, פּאָרקויף און פּאָר־שפּרייטונג פון אַ טאָגצייטונג.

נאָך דעם ציוניסטישן קאָנגרעס, ס'הייסט 3־4 חדשים נאָכן אָנהייבן דערשיינען פון „דאָס וואָרט", איז א. רייס דעלעגירט געווארן קיין אַמעריקע, וואו ער האָט מיט דער הילף פון אַ ספּעציעלן קאָמיטעט, בראש מיט מ. קאָסטאָף, געקויפט אַ לינאָטיפּ פאָרן „וואָרט", פאָרן געלט פון דער אַקציע וואָס ס'האָבן געפירט די אַמעריקאָנער חברים. דער געניצטער לינאָטיפּ איז אָבער אָנגעקומען קיין וואָרשע ערשט אין 1934.

דער ערשטער נומער „דאָס וואָרט"

דער ערשטער נומער „דאָס וואָרט" איז דערשינען מיטוואָך, דעם 5טן יולי, 1933.

אין אָנהייב פון דעם שער־בלאַט איז אויף די לעצטע שפּאַלטן, אין אַ שוואַרצער ראַם, געדרוקט מיט פעטן שריפט פּאָלגנדיקע ווידמונג „צו חיים אַרלאָזאָראָוו" (איבערגעזעצט פון העברעאיש):

דו האָסט געשענקט דיין האַרץ, דיין קאָפּ און איצטער אויך דיין לעבן.
וואָס האָסטו, ברודער־גוטער, מער געקענט דעם פּאָלק נאָך געבן?
אַ גליענדע לעבן, אָדלער־הויך, אַ קדושים־טויט געשווינד —
מיט וואָס קאָן מער דאָס יידיש פּאָלק באַשענקען זיינס אַ קינד?
דוד שמעונאָוויטש

ווייטער קומט דאָס פּראָגראַם־אַרטיקל פון „דאָס וואָרט", וואו צווישן אַנדערן ווערט געזאָגט:

„אין צייכן פון אַן אויסערגעווינלעכער צייט ווערט געבוירן אונזער וואָרט — די ערשטע טאָגצייטונג פון אונדזער באַוועגונג אין פוילן... די אַלץ וואַקסנדיקע נויט פון די יידישע פּאָלקסמאַסן, וועלכע טענדענצן עס האָט פעסטגעשטעלט און אַנאַליזירט אונדזער פּאָרשנדער געדאַנק, איז מיט אַ מוראדיקער שנעלקייט פּאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ היסטאָרישער קאָטאַסטראָפע, ווייל דער סיסטעמאַטישער און גרינטלעכער אויסראָטונגס־קאַמף קעגן יידן איז איצט דער־הויבן געוואָרן צו אַ צענטראַלער אויפגאַבע פון דער הערשנדיקער אינטערנאַציאָנאַלער רעאַקציע. דער ווידערשטאַנד פון די יידישע באַפרייאונגס־כוחות, וואָס האָבן, יעדער אויף זיין שטייגער, געראַנגלט זיך קעגן די סכנות פון פּאָליטישער קנעכטונג, ווירטשאַפטלעכער צעשטערונג און קולטורעלער אָפּגעשטאַנענקייט, איז הייַנט אַ פיל פּאַרצווייפלטערער ווי פריער, ווייל אייַנער נאָכן אַנדערן ווערן אויסגעלאָשן פייַער־לעך, וואָס האָבן פריער צוגעוואונקען מוט און האָפענונג. דאָס נייַע זיך בויענדיקע ארץ־ישראל הייבט אָן צו ווערן אַ ממשותדיקע און צענטראַלע לעבנס־באַדערפענישׂ פון די יידישע מאַסן, ווייל דער יונגער ישוב האָט זיך אַרויסגעווויזן פּאַר געפּעסטיקט און צוקונפטרייך און ס׳האָט דערשפּירט דאָס פּאָלק, אַז בייַ אָן אַרגאַניזירטער, סיסטעמאַטישער און צילבאַוואוסטער קאָלאָניזאַטאָרישער טעטיקייט, קען זיין גרויסער חלום פון נאַציאָנאַלער באַפרייאונג און סאָציאַלער אויסלייזונג ווערן אָן אמת".

„דאָס וואָרט" — ווערט ווייטער געזאָגט — ווייל ווייטער נישט זיין קיין אַרגאָן פון אַ פּאַרטיי, נאָר אַ פּירנדיקער אויסדרוק פון אַ פּאָר־צווייגטער באַוועגונג. דער קאַמף פון אַרגאַניזירטן אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטער־קלאַס פּאָר פּרייהייט און סאָציאַליזם איז אונדזער קאַמף. די שליחות פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטערשאַפט אויפצובויען אין ארץ־ישראל די פּרייַע צוקונפט פונעם יידישן פּאָלק אויף יסודות פון אַרבעט, נאַציאָנאַלער זעלבשטענדיקייט און סאָציאַלער גערעכטיקייט איז אונדזער שליחות. די פּאָליטיק פון דער יידישער סאָציאַליסטישער אַרבעטער־באַוועגונג ווייסט, אַז אינעם קאַמף און אינעם שאַפן פון דער ארץ־ישראלדיקער אַרבעטערשאַפט ווערט אַנטשידן דער גורל פון איר

דערלייזונג, אז אונדזער פּאָליטיק און דער גייסט פון החלוץ און פון דער יוגנט, וואָס גרייט זיך צו ווערן די אַרבעטערשאַפט פון ארץ־ישראל, וועט זיין אונדזער גייסט".

ווייטער ווערט אָנגעוויזן, אַז

„אין די ערשטע וואָכן פון אונדזער עקסיסטענץ וועט אין צענטער פון קאָמף שטיין די רייניקונג, באַניאונג און רעוואָלוציאָניזירונג פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. באַפרייען זי פון דער געפאָר פון פּאָשיסטישער אַרבעטער־פיינדשאַפט און פון סאָציאַלער רעאַקציע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין איר אויסברייטערן, אַקטיוויזירן זי צו גרויסע קאָלאָניזאַטאָרישע, פּאָליטישע און אָרגאַניזאַטאָרישע מעשים, וואָס אָנטשפּרעכן דער גרויסקייט פון דער יידישער קאָטאַסטראָפע און דער מאָס פון די א״י־מעגלעכקייטן, און דערהייבן אין איר די פּאָן פון אַרבעט און פון חלוציות. די טעג פון די וואַלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס זיינען דערצו די נייטיקע קאָמפּסטעג און דערציאונגס־טעג."

דער נומער איז באַשטאָנען פון 4 זייטן, יעדע פון 5 בריטע שפּאַלטן (די גאַנצע יידישע טעגלעכע פּרעסע האָט זיך געדרוקט אין 7 שפּאַלטיקע זייטן). די ערשטע זייט האָט, חוץ די שוין דערמאָנטע ווידמונג און פּראָגראַמאַרטיקל, געבראַכט טעלעגראַמעס פון ייט״א, פּאַט (פּוילישע טעלעגראַפן־אַגענטור) און אייגענע, — פון ירושלים, בערלין, פּאַריז א״אַנד, דערונטער די ידיעה, אַז דער יערלעכער צוזאַמענפּאָר פון דער אַמעריקאַנער ציוניסטישער פּעדעראַציע פּאָדערט, אַז ד״ר ווייצמאַן, וואָס האָט אויפן 16טן ציוניסטישן קאָנגרעס דעמיסיאָנירט, זאָל צוריק געווויילט ווערן אַלס פּרעזידענט פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע, און אַז אין ווין האָבן אַלע ציוניסטישע גרופּירונגען איינגעאָרדנט פּראָטעסט־פּאַרזאַמלונגען קעגן זשאַבאָטינסקין און זיין פּאַרטיי. — — —

פּאָלגנדיקע אָרטיקלען זיינען געווען געדרוקט אין ערשטן נומער: דוד בן גוריון — מען וויל זיך רייניקן (נאָכיצן פון נישט קיין יוריסט), פ. שטאַמפער — דייטשלאַנד — אַ דעספּאָטיע, י. פיכמאַן — חיים אָרלאָזאָראָוו מ. [לך] נ. [יישטאַט] — היטלעריסטישע שלוחים אין וואָרשע, ווער — קורץ און שאָרף (קליינע, 2, 3 שורהדיקע נאָטיצן, קעגן די רעוויזיאָניסטן), ב. — טרויער און זעלבסטבאַהערשונג (אָ בריוו פון ארץ־ישראל), ש. רימאלט — מיר מאַרשירן פּאַרויס (וועגן גרויסן אָנטייל פונעם אָרבעטנדיקן א״י אין שקל־פּאַרקויף), עבר הדני — אין זומפּ פון חולה (אָ קאָפּיטל פון אַ דערציילונג).

אויף דער לעצטער זייט: „אין קאָמף פּאַר צוטרוי" (וועגן די דייטשע ס־ד), גרעסערע נאָטיצן וועגן זשאַבאָטינסקיס מיטינג אין וואָרשע און „דאָס אומריינע געוויסן" פון ר. ש. אין דער אָפּטיילונג „וואָרשעווער נייס", כראָניק פון וואָרשעווער לעבן, דערונטער אויך אַ ידיעה, אַז 305 עולים, צווישן זיי 200 חלוצים, זיינען אָפּגעפּאָרן קיין ארץ־ישראל. אונטן ווערט געבראַכט אַ מעלדונג פון „דת ועבודה", וועגן אַ רעפעראַט פון ש. ווייסבוים אין זייער אייגענעם לאָקאַל, זאַמענהאָף 38 אד״ט: „בויענדער חלוציזם און צעשטערנדער רעוויזיאָניזם".

ד. בן גוריון, וואָס האָט דאָן געווויילט אין וואָרשע, אין שייכות מיט דער

וואַל־קאַמפאַניע צום 17טן ציוניסטישן קאָנגרעס, האָט בכלל געזומען אַן אַקטיוון אָנטייל אין „דאָס וואָרט". אַזוי זיינען באַלד דערשינען אין דער צייטונג פאָלגנדיקע זיינע אַרטיקלען: אין נ"ר 2 — דער סוף פונעם אַרטיקל פון נ"ר 1, אין נ"ר 3 — „מיר און די פאַרטייען אין ציוניזם" (די אַרבעטערשאַפט און די פאָלקסמאַסן). אין נ"ר 6־7 — „די ראָל פון דער אַרבעטערשאַפט אין ציוניזם" (א. דער ציוניזם פון דער אַרבעטער־באַוועגונג; ב) ציוניזם און סאָציאַליזם). נ"ר 11 — „אומפאַרשעמטע צביעות" (וועגן זשאַבאָטינסקין), נ"ר 12 — „מיט וואָס גייען מיר צום ציוניסטישן קאָנגרעס (אינטערוויו מיט ד. בן גוריון), נ"ר 16 — די אויפגאַבן פון קאָנגרעס. חוץ דעם זיינען מיט דער אונטערשריפט ד. ב. דערשינען אין דער רובריק פון לייט־אַרטיקל „אויף דער וואַך" פאָלגנדיקע אַרטיקלען: די אַנטשיידונג פון ‚ארץ־ישראל" אין נ"ר 15, „ביי דער ערשטער ציילונג" אין נ"ר 19. אין נ"ר 17 איז אויך דערשינען בן־גוריונס אַ בריוו אין רעדאַקציע, וועגן דעם בלאָק וואָס איז געשאַפן געוואָרן צו די וואַלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס, פון אַלע גרופירונגען פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל מיטן אויסנאַם פון „התאחדות".

אין די ערשטע נומערן פון „וואָרט" זיינען געווען אַ גאַנצע רייע אַרטיקלען, אָפשאַצונגען און לידער פון אָנגעזעענע פועלי־ציון־פירער וועגן אומגעקומענעם אַרלאָזאָראָוו.

הגם די צייטונג, ווי דער אָרגאַן פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, האָט זיך קאָנצענטרירט, דער עיקר, אויף אַקטועלע פראַגעס פון ארץ־ישראלדיקן און ציוניסטישן לעבן, — האָט זי אָבער לחלוטין נישט איגנאָרירט אויך קיין אַל־געמיינע ענינים. אין די ערשטע נומערן זיינען אָזוי אָרום דערשינען אויך פאָלגנדיקע אַרטיקלען: מ. יאַרבלום — „דער אינטערנאַציאָנאַלער סאָציאַליזם באַיקאָט פון דייטשלאַנד", ש. רימאלט [מ. ניישטאַדט] — „ראדעק — אַ גאַסט אין וואַרשע", נ. ק. [קאַנטאָראָוויטש] — „דער בונד פון די שוואַכע" (וועגן בונד פון די קלייניע מלוכות אין איראָפּע קעגן היטלער־דייטשלאַנד), „דאָס וואָרט" פון ל. שפיזמאַן, פון בן דורי — „באַמערקונגען וועגן דער ידי־שער אַרבעטער־באַוועגונג אין פוילן" (אָפשטעלנדיק זיך ספעציעל אויף די „טויזנטער מענטשן, וואָס פאַרפילן יעצט אונדזער באַוועגונג" און זעען נישט קיין סתירה צווישן ארץ־ישראל־אויפבלי און סאָציאַליזם), א. מ. — „די ווירט־שאַפטלעכע קאָנפערענץ אין לאָנדאָן", מ. [האַלטער] האָט אָנגעפאַנגען זיין „סעריע פראָווינץ", אויך אַן „איבערזיכט איבער יידישע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס" א"אַנד.

אין די נב' 4־5 איז דערשינען מ. יאַרבלומס אַרטיקל „דער יידישער פירער פון די איטאַליענישע סאָציאַליסטן" (וועגן ק. טרעווועס), „צוגעקומען אַ יידישע משפחה" (וועגן דער נאַצי־טעאָריע, אַז די עסטרייכישע האַבס־בורג־דינאַסטיע שטאַמט פון ... יידן) פון ל. [לעווינסקי] יום־טוב (יעצט אין ישראל), „קראַך פון דער ווירטשאַפטלעכער קאָנפערענץ אין לאָנדאָן" (וועגן דער קאָנפערענץ, געראפן אין שייכות מיט רוזוועלטס דעוואַלואירונג פונעם דאָלאַר) פון נ. קאן [קאַנטאָראָוויטש], פאָלעמישע נאָטיצן „אויף רעכטס און

אויף לינקס" פון ל. שפּיז [שפּיזמאַן], „וועגן חורבן פון דייטשן יידנטום" פון איש דבר א"אַנד.

פאַרשטייט זיך, אַז אַ בכבודיקער פּלאַץ איז אָפּגעגעבן געוואָרן דער וואַל־קאַמפּאַניע צום פאָרשטייענדיקן ציוניסטישן קאָנגרעס. „ווער" האָט ווייטער פאָרגעעזעצט זיינע קורצע פּאָלעמישע שורות קעגן רעוויזיאָניזם, ש. ר. [רימאלט] א"אַנד האָבן געשריבן אַ קליינעם קאָלום „אויפן וואַל־פראָנט", מ. האַלטער האָט אין אַן איבערזיכט „מיר וועלן זיי באַזיגן!" געשריבן וועגן דער וואַלאַרבעט אויף דער פּראָווינץ. געווען אויך בריוו פון ארץ־ישראל, ווי „יידיש־אַראַבישע אַרבעטער־סאָלידאַריטעט אין חיפה". דער אייגנאַרטי־קער כאַראַקטער פון „וואָרט" האָט זיך אָבער געלאָזט פילן, אַזוי צו זאָגן, אויף שריט און טריט. אַזוי, צ"ב, האָט „דאָס וואָרט" נ"ר 2 גענומען דרוקן אין המשכים אַ לענגערע דערציילונג „בונט" פון ארץ־ישראלדיקן לעבן, אָנ־געשריבן פון י. שמואלי. דערציילונגען פון ארץ־ישראלדיקן אַרבעטער־לעבן זיינען בכלל געוואָרן אַ שטענדיקע „פיטשור" אין „וואָרט" און האָבן צוגעגעבן דער צייטונג פיל פון דעם ספּעציעלן קאָלאָריט, וואָס האָט זי אויס־געטיילט פון דער גאַנצער טאָגפּרעסע אין פּוילן. דער דאָזיקער קאָלאָריט האָט זיך געלאָזט פילן אפילו אין אַזעלכע, אַזוי צו זאָגן, „פּאַרעווע" אומפּאָליטישע זאַכן, ווי די, וואָס האָבן זיך געדרוקט אין דעם אָפּטייל „וואַרשעווער כראָניק". אַזוי קען מען דאָרטן כסדר לייענען נייס וועגן פאַרזאַמלונגען פון „החלוץ", „העובד" און אַנדערע אָרגאַניזאַציעס פון אַרבעטנדיקן א"י.

נ"ר 8 „וואָרט" איז קאָנפיסקירט געוואָרן דורך דער מאַכט, צוליב אַ נאָטיץ אין דער כראָניק וועגן די „געשעענישן (אַנטי־יידישע) אין סופראסל". ווי מיר זעען, האָט „דאָס וואָרט" נישט אויסגעמיטן די געוויינלעכע רדיפות פון דער מאַכט, ספּעציעל קעגן דער אַרבעטער־פּרעסע. די צייטונג האָט גע־ליטן פון קאָנפיסקאַציעס אויך שפּעטער און דאָס האָט איר געבראַכט פיל שאָדן, באַזונדערס ביי איר שווערער מאַטעריעלער לאַגע.

פון נ"ר 3 אָן איז איינגעפירט אַ שטענדיקער איין־קאָלומדיקער עדי־טאָריעל א"נ „אויף דער וואַך", געשריבן פון די מיטגלידער פון רעדאַקציע־סטעף. געשריבן האָט מען אויף אַלע אַקטועלע טאָג־טעמעס, אָפּגעבנדיק אַ ברייטן פּלאַץ די אַקטועלע פראַגעס פון דער ציוניסטישער ווירקלעכקייט און פון דער ציוניסטישער אַרבעטער־באַוועגונג, אויך פון „החלוץ". טייל פון די לעצטע טעמעס זיינען אפשר געווען ווייניק אינטערעסאַנט פאַרן אַזוי גערו־פענעם ברייטן לעזער־עולם, דערפאַר זיינען זיי אָבער אַנטקעגנגעקומען דעם פאַרלאַנג און פאָדערונגען פון דער באַוועגונג, וואָס האָט די צייטונג געשאַפן. דאָס האָט אויך געמאַכט פיל ברייטער און פאַרשידנאַרטיקער דעם היקף פון די עדיטאָריעל־טעמעס. אַזוי זיינען אין די ערשטע פּאָר וואָכן באַהאַנדלט געוואָרן אין „אויף דער וואַך" פאָלגנדיקע פראַגעס: „דער בשותפותדיקער אַרבעטער־פראָנט אין פּוילן קעגן פאַשיזם", די צענטראַל־קאָמיסיע (פון די פּראָפעסיאָנעלע פאַראיינען), „בונד" און דער „החלוץ", „דער לייטער פון פּאָ־ליטישן דעפּאַרטמענט אין ירושלים", „אינפלאַציע, קאַפּיטאַליזאַציע און די

אַרבעטער־מאַסן", „וואָרענונג פון דער ציוניסטישער עקזעקוטיוו", „דער פרעזנטש־באַריכט" (וועגן ארץ־ישראל), „וואָס טוט די רעגירונג אין קאַמף קעגן קריזיס?", „החלוץ" און די וואַלן (צום ציוניסטישן קאָנגרעס), „היינט די אַנטשיידונג" (צו די וואַלן צום קאָנגרעס), „קאָמוניסטישע קאַמפּס־מע־טאָדן", „ירידה אין די שטאָט־פאַרוואַלטונגען און די יידישע מאַסן" אאַז"וו.

דער אייגנאַרטיקער כאַראַקטער פון דער צייטונג איז געקומען צום אויס־דרוק אויך אין אַנדערע אירע אָפּטיילונגען. אַזוי הייבט זיך אָן די שטענדיקע אָפּטיילונג פון וואַרשעווער כראָניק אין נ"ר מיט דער ידיעה „די נאַענטסטע גרופּעס עולים קיין ארץ־ישראל פֿאָרן אָפּ דעם 17טן און 24סטן יולי". אַ צווייטן מאָל ברענגט די כראָניק אַ ידיעה וועגן באַזוך פון אַ דעלעגאַציע פון פּראָפּ׳ פאַראיין [בייַ פּועלי־ציון] פון בוי־ און האָלץ־אַרבעטער, וואָס האָט אינפאָר־מירט בן־גוריונען וועגן זייער פאַרבינדונג מיט אגודת פועלי עץ און אגודת האורזים אין ארץ־ישראל און געבעטן עליה־סערטיפיקאַטן פאַר מיטגלידער פונעם פאַראיין, וואָס זיינען גרייט עולה זיין קיין א"י. שפּעטער האָבן נאַכגע־פאָלגט גרעסערע און קלענערע דערציילונגען און אויך רעפּאָרטאַזשן פון א"י־לעבן, ווי ברכה חבס׳ „שפיה" א"אַנד, וואָס האָבן אַריינגעבראַכט אין דער צייטונג דעם לעבעדיקן אָטעם פון דער א"י־ווירקלעכקייט, — אַ זאַך, וואָס האָט געפעלט אין דער איבעריקער פרעסע.

אַ כאַראַקטעריסטישער קליינער סכסוך איז אַנטשטאַנען אין דער רע־דאַקציע באַלד ביים אָנהייב פון דער צייטונג. ס׳האָט זיך געהאַנדלט וועגן דעם, צי מען מעג געבן גרויסע, פולזייטיקע קעפּ אויף דער ערשטער זייט פון „וואָרט", — אַ זאַך, וואָס איז געווען אַ זעלבסטפֿאַרשטענדלעכקייט אין דער גאַנצער יידישער און אויך נישט־יידישער פּרעסע אין וואַרשע. די חברים פון „החלוץ" זיינען געווען אַנטשיידן קעגן דעם. זיי האָבן געהאַלטן, אַז דאָס מאַכט די צייטונג שרייעוודיק און טומלדיק און שטעלט זי אויס אויף יאָגן זיך נאָך סענסאַציעס. זיי האָבן געוואָלט האָבן אַ מער ריינערע צייטונג, אַן אינערלעכע טריבונע פאַר דער באַוועגונג, וואָס זאָל נישט מיטמאַכן דעם געיעג נאָך סענסאַציעס און די שרייעוודיקייט פון דער איבעריקער פּרעסע. דאָס איז זיי אויך געלונגען. דערביבער איז לכתחילה „דאָס וואָרט" דערשינען אין אַ גווויסער מאָס מיט באַשיידענע קעפּ, וואָס האָבן פאַרנומען נאָר אַ טייל פון דער 1טער זייט. די געניטערע צייטונגס־מענטשן אין „וואָרט" זיינען אָבער געבליבן אומצופֿריידן פון דעם און שפּעטער האָט מען אַמאָל „אַריינגעכאַפּט" אַ קאָפּ אין דער גאַנצער בריט. און אַזוי איז שוין אויך געבליבן.

די עיקר־טעמעס פון „וואָרט" זיינען דאָן געווען: קאַמף קעגן רעוויזיאָ־ניזם און די פאַרשטייענדיקע וואַלן צום 18טן ציוניסטישן קאָנגרעס. וועגן ביידע זאַכן זיינען געדרוקט געווארן אַרטיקלען, בריוו פון ארץ־ישראל און אַנדערע לענדער, ווי אויך פון דער פּוילישער פּראָווינץ, נאָטיצן, פֿאָלעמישע באַמערקונגען, פּעליעטאָנען אד"גל. פון נ"ר 3 האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן די קליינע סעריע אַרטיקלען „דער סך־הכל פון רעוויזיאָניזם — פון אַ געוו׳ רעוויי־זיאָניסט". וויטער זיינען דערשינען די אַרטיקלען „שווייגט כאָטש איר" פון

ב. קאַצענעלסאָן, „ווער איז שולדיק" פון א. יוריס, „צוריק צו די נביאים!" פון ב. לאָקער, אַ בריוו פון לעטלאַנד וועגן רעוויזיאָניסטישן איבערפאַל אויף ח׳ בן־גוריון, ש. ר. [רימאלט] „מיטלשטאַנד־רעטער", מ. מוסין [כמעלניק] „פֿאַראַדן" און מ. קאַגאַנאָוויטש (יעצט אין ישראל) וועגן רעוויזיאָניסטישן קאַמף אויף דער פֿראָווינץ, נישט ריידנדיק וועגן די אַרטיקלען און אַנדערן מאַטעריאַל, וואָס דער רעדאַקציע־פֿערסאָנאַל האָט געשריבן.

אין נ״ר 11 זיינען דערשינען די באַגריסונגען צום „וואָרט" פון וועד הפּועל פון דער הסתדרות, פון „דבר" און פון מפא״י. די באַגריסונג פון „דבר" לייענט זיך אַזוי:

„געשטאַרקט זאָלן ווערן אייערע הענט אויפצושטעלן די ערליכע טריבונע, וועלכע זאָל אַוועקנעמען אַלע מחיצות צווישן אַרבעטער אין ארץ־ישראל, וועלכע בויט דאָס היימלאַנד, און די יידישע מאַסן, אַלס אַוואַנגאַרד פון וועלכע מיר קעמפן פאַר זייער צוקונפט".

אין נ״ר 12 איז פֿראָקלאַמירט געוואָרן דער „אַרלאָזאָראָוו־פאַנד", מיט אויפרופן געחתמעט פון דער הסתדרות, דער „קאָלאָ" פון די יידישע סיים־דעפּוטאַטן, ציוניסטישן צענטראַל־קאָמיטעט און פֿאַרשטייער פון דער ליגע פֿאַר אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל. שפּעטער זיינען דערשינען אַרטיקלען פון יוסף באַראַץ א״אַנד, בריוו וועגן דער אַרבעט פֿאַרן אַרלאָזאָראָוו־פאַנד אין ארץ־ישראל און אַנדערע לענדער, באַריכטן פון דער פֿראָווינץ, וואָס האָבן זיך געדרוקט ביזן סוף פון דער אַקציע, ד״ה אין מיטן דעצעמבער 1933.

דער „רעוויזיאָניסטישער" מאַטעריאַל טרעט וואָס ווייטער אַלץ מער אָפּ דעם פּלאַץ פֿאַרן וואַלקאַמף צום ציוניסטישן קאָנגרעס, וואָס רוקט זיך אַרויס אין פֿאָדערגרונט אין דער 2טער העלפט פון יולי. דעם 17טן, אין טאָג פון די וואַלן, איז כמעט די גאַנצע צייטונג געווידמעט די וואַלן: דער עדיטאָריעל, אַרטיקל פון ה. בערגער „נישט נאָר ציוניסטישע וואַלן!", פון מ. ניישטאַדט „מיר האָבן מיט וואָס צו זיין שטאָלץ", ל.שפּיזמאַן „יוגנט און דיקטאַטור", ח. שורער „דער וואַל־קאַמף אין גאַליציע", פון בן־גוריונס „אָפּענער תשובה" (אַ בריוו אין רעדאַקציע), אויפרוף פון הויפּט־וואַל־קאָמיטעט, איבערזיכט איבערן וואַלקאַמף אין: פּינסק, לובלין, אָסטראָלענקע, לאָמזשע, זשעלעכאָוו, ביאַליסטאָק און פיל אַנדערע. די נומערן „וואָרט" פֿאַר און נאָך דער דאַטע, זיינען פול מיט וואַל־ידיעות אויך פון אַנדערע לענדער, וואו די קאָנגרעס־וואַלן זיינען פֿאָרגעקומען פריער. די „ערשטע רעזולטאַטן פון די וואַלן" זיינען נאָך דערשינען מיט 10 טעג פריער, און ד. פרענקעל (לעמבערג) שרייבט אין נ״ר 12 זיין בריוו „רעזולטאַט פון די וואַלן אין מזרח־גאַליציע". דעם 15טן האָט מען אויף דער 1טער זייט געמאַכט באַקאַנט, אַז דאָס אַר־בעטנדיקע ארץ־ישראל זיגט ביי די וואַלן אין עסטלאַנד, איטאַליע און דאַנ־ציק. אויף מאָרגן איז דערשינען ז. רובאַשאָוס אַרטיקל „אין די לעצטע טעג פֿאַר דער אַנטשיידונג", י. טשעסלערס „ערב די וואַלן". נאָך אַרטיקלען, אויפרופן, ווי אויך די וואַל־פּלאַטפֿאָרם פון וועלט־פֿאַרבאַנד פון פּועלי־ציון און התאחדות, וואָס האָט זיך געענדיקט דרוקן דעם 17טן, ווען ס׳זיינען

געגעבן געוואָרן די וואַל־רעזולטאַטן אין לעטלאַנד, רומעניע, טשעכאָסלאָ־וואַקיע א״אַנד.

„וואָס גרעסער דער נצחון, אַלץ שטאַרקער די אחריות״ האָט געזאָגט ז. רובאַשאָוו דעם 20סטן יולי, וועז מ׳האָט שוין געוואוסט אַז די אַרבעטער־ליסטע גייט צום זיג. וואַל־מאַטעריאַלן זיינען געדרוקט געוואָרן אויך וויי־טער, אפילו נאָך דעם ווי עס איז שוין באַקאַנט געוואָרן דער ענדגילטיקער וואַל־רעזולטאַט, אַז די אַרבעטער־ליסטע האָט באַקומען אין פוילן די גרעסטע צאָל, 131 מאַנדאַטן (פון דער אַלגעמיינער צאָל 275) און די רעוויזיאָניסטן בלויז 42. אַזוי האָט אויך י. ריטאוו אינפאָרמירט אין צוויי בריוו פון ארץ־ישראל, אַז די מפא״י האָט דאָרטן אָפּגעהאַלטן נאָך אַ גרעסערן זיג, באַקו־מענדיק 70% פון אַלע שטימען. קאַרל בוים (פּראָג) האָט דערציילט וועגן דערפאָלג אין טשעכאָסלאָוואַקיע אאַז״וו.

די צייטונג האָט אָבער, פאַרשטייט זיך, געשענקט אויפמערקזאַמקייט אויך אַנדערע, יידישע און אַלגעמיינע פּראָבלעמען. ס׳זיינען, אַ שטיגער, דערשינען אַרטיקלען פון איש־דבר וועגן חורבן פון דייטשן יידנטום, „דייטש־לאַנד אָן פאַרטייען״ פון מ. ניישטאַט, „ווי אַזוי די דייטשן זיינען אַוועק, פון אינטערנאַציאָנאַלן אַרבעטס־קאָנגרעס״ פון מ. יאַרבלום, „עסטרייך פאַר אַנט־שיידונגען״ און וועגן „קאָנגרעס פון די פראַנצייזישע סאָציאַליסטן״ פון נ. קאַן, א. טאַרטאַקאָוורס „די יידישע עמיגראַציע פון פוילן״, „נאַציאָנאַל־סא־ציאַליזם אין פוילן״ פון א. ח., „ווירטשאַפטלעכער קריזיס אין פוילן״ און וועגן דער סאָציאַליסטישער קאָנפערענץ אין פראַנקרייך פון א. מענטשינסקי א״אַנד.

דער לעצטער שרייבער האָט געהערט צום „השומר הצעיר״. צו אים האָט אויך געהערט יהודה גאָטהעלף (יעצט מיטגליד פון „דבר״־סטעף אין ישראל — וואָס האָט „דעביוטירט״ אין „וואַרט״ אין יידיש מיט דער אָפּ־האַנדלונג „פריוואַט־ווירטשאַפטלעכע און חלוצישע קאָלאָניזאַציע״ (אין 2 נומערן). פון די אַנדערע „שותפים״ דאַרפן דערמאָנט ווערן פּ. בן דורי און משה באסאק פון „החלוץ״. דער ערשטער האָט אָנגעהויבן מיטן אַרטיקל „באַמערקונגען וועגן דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין פוילן (נ״ר 4) און איז אַריבער שפּעטער צו „החלוץ״־טעמעס, ווי „די יסודות פון דער „החלוץ״־באַוועגונג און „עיקרים פון חלוצישער דערציאונג״. מ. באסאק, ווידער, האָט צוגעשטעלט דעם בעלעטריסטישן מאַטעריאַל פון די ארץ־ישראל־שרייבער און, דער עיקר, די כראָניק און אַרטיקלען פאַר דער ספּע־ציעלער „החלוץ״־זייט, וואָס האָט אָנגעהויבן סיסטעמאַטיש צו דערשיינען אין דער צייטונג.

„החלוץ״ און דער וואוקס פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער באַוועגונג

די ביילאָגע „אין דער „החלוץ״־באַוועגונג״ איז דער־שינען צום ערשטן מאָל אין נ״ר 29 מיט פאָלגנדיקן אינהאַלט: „מ. ב. [משה באסאק] 3 חדשים, ליליה; „וועגן קולטור־שטייגער אין קיבוץ״, נאָטיצן פון

מרכז פון „החלוץ"; עליה פון קלאָסאווע (הכשרה־קיבוץ), פון די קיבוצים שחריה, גראָכאָוו, השומר הצעיר, גורדוניה, וויתקין א״אָנד (צוזאַמען 289 חלוצים), איבערן לאַנד, „החלוץ" אין טשעכיע, לעטלאַנד אאַז״וו.

דאָס „וואַרט" האָט זיך, אַלזאָ, אַנגענומען אויך אין די אַנדערע טיילן פון דער באָוועגונג, וואָס זיינען געווען גאָר שטאַרק פאַרבונדן מיט העברע־איש. נ״ר 30 פון דער צייטונג האָט דעריבער אין עדיטאָריעל געקענט קאָנסטאַטירן דעם דערפאָלג פון דער צייטונג און רופן צו אויסברייטערן איר לייענער־קרייז איבער די גרענעצן פון דער ציוניסטישער אַרבעטער־באָוועגונג.

אַ צווייטע ביילאָגע, וואָס איז אָבער נישט דערשינען ווי אַזעלכע אין „וואַרט", איז געווען די ליטעראַטור־זייט. די וואָס האָבן זיך מיט איר מטפל געווען, ז. רובאַשאָוו (ווען ער איז געווען אין פוילן) און מ. באסאק, זיינען צוגעגאַנגען צום ענין בדחילו ורחימו. זייערע פאָדערונגען צו אַזאַ מין זייט זיינען געווען אַזוי גרויס, אַז זיי האָבן נישט געקענט פועלן ביי זיך צו „קרוינען" דעם באָטערפנדיקן מאַטעריאַל פון „וואַרט", וואָס איז אָפט געווען גאַנץ רייך, סיי אין כמות, סיי אין איכות, — אַלס ליטעראַטור־זייט. אַזוי, אַ שטייגער, איז אין נ״ר 28 דערשינען פאָלגנדיקער ריין־ליטעראַרישער מאַטעריאַל: ישראל שטערן „די אמונה איז טויט" (עסיי), ש. זאַראָמב „אַראָפ־געלאָזטע ראָלעטן", מ. באסאק „דער מענטש צווישן סודות (וועגן ש. שלום), ליד פון רחל קראָמף, מ. שטיין „דער פרינץ און דער ציגיינער" (וועגן איציק מאַנגערס בוך „לאָמטערן אין ווינט"), אַן איבערזיכט איבער פוילישע טעאַטערן, ווי אויך יצחק קאַצענעלסאָנס רעפּאָרטאַזש „אַ באַן־סטאַציע אַזאַ — ירושלים". אַלץ צוזאַמען פאַרנעמט באַלד צוויי גאַנצע זייטן. אָבער אומזיסט וועט מען זוכן דעם געהעריקן און פולשטענדיק פאַרדינטן איבערשריפט איבער אָט דעם באמת רייכן און אינטערעסאַנטן מאַטעריאַל. אַזוי איז געשען אויך שפּעטער, ווען (כמעט) וואָך־אײַן, וואָך־אויס, זיינען דערשינען פולע זייטן מיט קריטיק, לידער, אַמאָל פראַגמענטן פון ווערק ,טעאַטער־רעצענזיעס אד״גל, אָבער דער געהעריקער אויפשריפט איבער איר פעלט, ווי געזאָגט, צוליב די איבערגעטריבענע פאָדערונגען צו זיך און דער צניעותדיקייט פון אירע צוזאַמענשטעלער.

אויך די פועלי־ציון־באָוועגונג הייבט אָן דרוקן אירע ספּעציעלע זייטן. ה. ל. קרוי האָט געמאַכט דעם אַריינפיר מיט זיינע צוויי אַרטיקלען א״ב „פון וואַנען נעמט זיך דער וואוקס פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער באָוועגונג" (בריוו צו אַ פריינד). שפּעטער זיינען פּעריאָדיש געדרוקט געווען אָפּטיילן „וואָס די חברים דערציילן", וואו עס איז אינפאָרמירט געווארן וועגן דעם וואוקס און די דערפאָלגן, דער עיקר פון פועלי־ציון און פון דער גאַנצער ציוניסטישער אַרבעטער־באָוועגונג איבערן לאַנד, — דערמאָנענדיק דערביי הונדערטער שטעט און שטעטלעך אין די פאַרשיידענע עקן, אָפט אפילו אין די פאַרוואָרפנסטע ווינקלען פון לאַנד. מיט דער צייט האָט אויך געמומען דערשיינען אַ ביילאָגע וועגן „הפועל" (די ספּאָרט־אַרגאַניזאַציע פון דער באָוועגונג) און וועגן אַרבעטער־ספּאָרט בכלל. עס פלעגט זיך אויך

ווייטער כסדר דרוקן די אָפּטיילונג „וואָס די פּראָווינץ דערציילט" (אָנגע־הויבן דורך א. שפּיז [שפּיזמאַן], געפירט אויך דורך אַנדערע), וואו עס פלעגן קומען צום אויסדרוק די דאגות און זאָרגן, פריידן און ליידן פון דער „ליבער פּראָווינץ".

פון די אַלגעמיינע אַרטיקלען דאַרפן אויך דערמאָנט ווערן: משה בייליני־סאָן (פון „דבר") „וואַלטער ראַטענוי צום 2טן מאָל דערמאָרדעט", א. רייס „פּראָבלעמען פון אינטערנאַציאָנאַלער פּאָליטיק", פּראָפ' ש. גאלדעלמאַן (פּראַג) „יידישער וועלט־קאָנגרעס אָדער אינהאַלטסרייכער ציוניסטישער קאָנגרעס" (ביידע גרעסערע אָפּהאַנדלונגען, געדרוקט אין המשכים), ד"ר א. פּרוכניק (טוער פון פּע־פּע־עס) „דער קאַמף קעגן פאַשיזם" (רעפעראַט געהאַלטן אין „באָראָכאָוו־היים"), יוסף טשערניכאָוו [דניאלי] „פון דער ווייטן", מ. ניי־שטאַט „די פאַרזאָרגער פון דייטשן יידנטום אאַז"וו. צאָלרייכע בריוו זיינען ווייטער דערשינען פון ארץ־ישראל פון י. ריטאוו, י. פונט, א. שפּיגעלמאַן א"אַנד. די צייטונג האָט בכלל געשטעלט זיך אַלס אויפגאַבע צו האָבן וואָס מער מאַטעריאַלן פון און איבער ארץ־ישראל, וואָס זי האָט באַטראַכט אַלס איר עיקר־אויפגאַבע. פון דער אַנדער זייט איז אויך געווען נייטיק צו געבן אַן אַלזייטיקע שילדערונג פון ארץ־ישראל־לעבן און פון דער טעטיקייט פון דער אַרבעטערשאַפט דאָרטן, היות די אַלגעמיין־ציוניסטישע פּרעסע און, דער עיקר, דער „מאָמענט" האָבן גאָר אָפט אַטאַקירט די הסתדרות און גע־געבן פאַלשע באַלייכטונג פון לעבן אין ארץ־ישראל און פון די אַקטועלע פּראָבלעמען פון ישוב, כדי צו שלאָגן קאַפּיטאַל פאַרן אַגרעסיוו־מיליטאַנ־טישן רעוויזיאָניזם.

אין שייכות מיטן דערנעענטערן זיך פון קאָנגרעס, האָט די צייטונג גע־נומען דרוקן וועגן אים אַרטיקלען: י. מערעמינסקי — פּראָבלעמען פון 18טן ציוניסטישן קאָנגרעס, און די „באָדן־פּראָבלעם אויפן קאָנגרעס", די עליה־פּראָבלעם; ד. בן־גוריון — „די אויפגאַבע פון קאָנגרעס"; מ. ניישטאַט — „די אָרגאַניזאַציע־פראַגע אויפן קאָנגרעס", — אַלע דערשינען צווישן 7טן און 23סטן יולי.

ד"ר מ. פּעקער האָט געדרוקט אַ סעריע: „אַרבעטער־קראַנקייטן און אַרבעטער־היגיענע". ספּעציעלע אַרטיקלען זיינען דערשינען אויך פון אַדוו' ב. קאַץ (אומגעקומען מיט זיין משפּחה אין וואַרשעווער געטאָ) וועגן לאָקאַ־טאָרן־שוץ, שטייערן־פראַגעס אד"גל.

פון די א"י־דערציילונגען און רעפּאָרטאַזשן זיינען דערשינען: עזיז עפענדי „יתומים" (רעפּאָרטאַזש פון אַ יידישן פּאַסטוך), ש. שלום „לינע" (אַ לענגערע דערציילונג), רחל „דער בשורה־טאָג" (איבערזעצט פון ז. רובאַ־שאָוו). דער לעצטער האָט אויך געדרוקט „בענטש מיין וואָרט" (די תפילה פון מתתיהו אשכנזי בלאָך, שבתאי צביס שליח), י. קאַצענעלסאָן „דאָס ליד פון אחינועם", מ. ב. שטיין „הייליקע נשמות" (די לעגענדע פון ת"ח). איבערזעצונגען זיינען דערשינען פון: זאַשטשענקאָ, מאַריע קונצעוויטש,

באבעל, סטעפאַניק, מ. בר־אדון „קנעכט" (דערציילונג פון בעדואינער־לעבן אין א״י) א״אַנד.

פון נומ׳ 38, וואָס איז אַרויס זונטאָג, דעם 20סטן אויגוסט, האָט די צייטונג געגומען דערשיינען אין 6 זייטן טעגלעך, פרייטאָג — 8־10 זייטן. אין נומ׳ 40 האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אין המשכים דער ערשטער אָריגינעלער ראָמאַן פון דער צייטונג. דאָס איז געווען די „היסטאָרישע דערציילונג" פון מ. ב. [באָרנ]שטיין: „דער ערשטער ייד אין דאָרף", מ. באָרנשטיין, אַ זון פון סאָכאַטשעווער רבין, וואָס וואוינט איצט אין ישראל, איז שוין פון פריער געווען באַקאַנט דעם יידישן לעזער־עולם אין פוילן דורך זיינס אַ דראַמע פון חסידיש־רביאישן לעבן און דורך אַנדערע ווערק. דער ראָמאַן אין „וואָרט", וואָס האָט אויף אַ לעבעדיקן און אָנציענדיקן אופן גע־שילדערט דאָס אַלטע יידישע לעבן אין אַמאָליקן פוילן, האָט זיך געדרוקט אַ לענגערע צייט און האָט געהאַט גרויס דערפאָלג ביים עולם. אויפן 18טן ציוניסטישן קאָנגרעס, וואָס האָט זיך געעפנט אין פראָג דעם 25סטן סעפּטעמבער, האָט די צייטונג געהאַט אַ „ספּעציעלע מיטאַרבעטער־קאָלע־גיע, וואָס פלעגט איבערגעבן טעלעגראַפישע, טעלעפאָנישע, דער עיקר, אָבער, שריפטלעכע באַריכטן פון קאָנגרעס (לויטן מוסטער פון אַנדערע ציונ׳ צייטונגען).

דער 18טער ציוניסטישער קאָנגרעס אין פראָג

די קאָלעגיע אויפן קאָנגרעס, וואָס האָט כסדר צוגע־שיקט אייגענע און זייטיקע קאָרעספּאָנדענציעס פון פראָג, איז באַשטאַנען פון רעד׳ ז. רובאַשאָוו, דעם שרייבער פון די שורות, מ. ניישטאָט, ל. שפּיזמאַן און אַנדערע דעלעגאַטן פון פּוילן צום קאָנגרעס. חוץ זייערע בריוו און אַרטיקלען וועגן קאָנגרעס און זיין אַרבעט, זיינען דערשינען אויך אַרטיקלען און בריוו פון די א״י־חברים און שרייבער י. רעזניטשענקא [איצט: ארז], ברכה חבס, י. ריטאוו, י. פונט, ה. שורער [איצט רעדאַקטאָר פון „דבר" אין א״י] א״אַנד.

די פראָבלעמען און די גאַנצע אַרבעט פונעם קאָנגרעס האָט מען צום ערשטן מאָל אין דער געשיכטע פון דער יידישער טעגלעכער פרעסע אין פוילן באַלויכטן און אָפּגעשאַצט פונעם שטאַנדפונקט פון דער אַרבעטער־פראַקציע אויפן קאָנגרעס, וואָס איז באַשטאַנען פון אַלע דעלעגאַטן פון וועלט־איחוד פון פּועלי־ציון (צ״ס) און התאחדות, דאָס הייסט, פון מפא״י און פון די פּועלי־ציון־פּאַרטייען פון אויסלאַנד, ווי אויך פון די דעלעגאַטן פון השומר הצעיר. דער יידישער לעזער־עולם אין פוילן האָט, אַלזאָ, באַקומען די מעגלעכקייט צו הערן, וואָס עס זאָגן די לידערס פון דער ציוניסטישער אַרבעטערשאַפט, ווי אַזוי זיי שאַצן אָפּ די לאַגע אין ארץ־ישראל, דעם גאַנג פון דער קאָלאָניזאַציע, די אויפגאַבעס פון דער יידישער אָגענטור, די נויט־ווענדיקייט פון אַ שטאַרקער עליה, בראש מיטן חלוצישן אַוואַנגאַרד אד״גל.

בן־גוריונס באַקאַנטער שטאַנדפונקט וועגן „שוערן ציוניזם", פאַרבונדן מיט הגשמה עצמית, אין קעגנזאַץ צום „לייכטן ציוניזם" פון די פולע און האַלב־רעוויזיאָניסטישע עלעמענטן, וואָס האָבן געבויט אַלץ אויף פאָליטיש־דיפּלאָמאַטישער אַרבעט, צי, ריכטיקער געזאָגט, שתדלנות אין די „לאָביס" פון אויסערן־מיניסטעריומס, איז אַרויסגעבראַכט געוואָרן אין זיינע פאַרשיידענע אויספירן און אַספעקטן. דער בריטער לעזער־עולם, וואָס האָט ביז דאַן געווינלעך געוואוסט בלויז פון שעהן־לאַנגע קאָנגרעס־דיסקוסיעס פון באַקאַנטע ציוניסטישע אַראַטאָרן און שיין־רעדנער, וואָס זיי איז דער עיקר געגאַנגען אין דער ציוניסטישער אויסערלעכער פאָליטיק, — דאָס הייסט, צי מ׳האָט ריכטיק און ווי געהעריק אַטאַקירט די מאַנדאַטן־פאָליטיק פון ענגלאַנד, און צי מ׳האָט אַפּעלירט קעגן אָט דער פאָליטיק צום פעלקער־בונד — האָט דערזען פאַר זיך דעם נייעם, דעם אַרבעטער־ציוניזם, וואָס ווייכט פון פוסטער שיין־רעדנעריי, און בויט אַלץ אויף עליה און טרייער איבערגעגעבענער אַרבעט אין לאַנד.

די צייטונג האָט געבראַכט די פולע רעדעס פון בן־גוריון, בערל קאַצענעלסאָן, ז. רובאַשאָוו, ד. רמז, י. שפרינצאַק און אַנדערע וואָרט־פירער פון דער אַרבעטער־פראַקציע אויפן קאָנגרעס, וועלכע האָבן אָנט־פלעקט די וויניק באַקאַנטע (אין דער בריטער יידישער גאַס) חלוציש־פיאָנעריש שטעלונג פון דער ציוניסטישער אַרבעטערשאַפט, וואָס האָט געבויט קודם־כל אויף זיך און אויף דער אייגענער אַרבעט פון יידּ׳ פאָלק פאַר און, דער עיקר, אין ארץ־ישראל, — דורך עליה, דורך אייגענער אַרבעטער־קאָלאָניזאַציע, דורך דעראָבערן נייע קאָלאָניזאַציע־ און אַרבעט־שטחים אין לאַנד, און אויסנוצן דאָרטן אַלע פאַראַנענע מעגלעכקייטן, נישט וואָרטנדיק אויף די (גאָנץ פראָבלעמאַטישע) ישועות און נחמות, וואָס קענען קומען פון „פּעטיציעס" און אַנדערע אָנקלאָגעס קעגן דער מאַנדאַטן־מאַכט.

ס׳איז נישט אַריבער קיין טאָג, אַז די צייטונג זאָל נישט ברענגען, חוץ די געווינלעכע באַריכטן פון קאָנגרעס, אויך פיל אַרטיקלען, בריוו, איינדרוקן, נאָטיצן אד״גל וועגן די זיצונגען און וויכטיקסטע מאָמענטן פונעם קאָנגרעס, צי אין די אַרבעטן פון דער אַרבעטער־פראַקציע. פון דעסטוועגן האָט די צייטונג אויך איינגעהאַלטן אַ געוג אָביעקטיוו שטעלונג און האָט, אַ שטייגער, אין נומ׳ פון 28סטן סעפּט׳, געבראַכט די שטימען פון די אָפּאָזיציע־פירער וועגן קאָנגרעס: די רבנים מאיר בערלין און מ. נוראק פון „מזרחי", ד״ר שוואַרצבארד און שמאראק פון דער „ב״־גרופּע פון די אַלגעמיינע ציוניסטן, זשאַבאָטינסקי, מ. גראָסמאַן און וואשיץ פון רעוויזיאָניזם.

פאַרשטייט זיך, אַז צו גלייך איז געגאַנגען דער געווינלעכער מאַטעריאַל, וואָס פון אים לוינט אויך אַרויסצוברענגען עטלעכע אינטערעסאַנטע זאַכן. אַזוי איז דעם 1טן סעפּט׳ דערשינען אַן אַרטיקל פון ד״ר מאַקס אַדלער וועגן „פראָלעטאַרישן ציוניזם", וואָס איז געווען אַ קאָפּיטל פון דער בראָשור

זיינער איבער דער סאָציאַליסטישער און נאַציאָנאַלער אידעע, וואָס די פּועלי־ציון האָבן אַרויסגעגעבן אין ווין. דעם 3טן סעפט׳ איז דערשינען אַן אינטער־וויו מיט לואי סיגאל (סעקרעטאַר פון יידיש־נאַציאָנאַלן אַרבעטער־פאַרבאַנד, וואָס איז דאָן געווען אין וואַרשע), וועגן „רוזוועלטס עקספּערימענט" [דער ׳ניו דיל׳] און סאָציאַליזם". אַ מודעה האָט אָנגעזאָגט, אַז דעם 19טן ד״מ וועט דער זעלבער סיגאַל רעדן אין בּאָראָכאָוו־היים וועגן „אַמעריקע און ארץ־ישראל".

דעם 7טן סעפּטעמבער האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אַ גרעסערע דער־ציילונג פון י. [ישראל] שטערן „שניי אויף אַ מתים־עגלה", און דעם 8טן האָט איציק מאַנגער אָנגעהויבן דרוקן זיין סעריע „די פאַרשטויסענע" (וועגן די דייטש־יידישע שרייבער), מיט אַן אַרטיקל געווידמעט עלזע לאַסקער־שילער. דעם 10טן און 11טן איז דערשינען אַ המשך פון אַ סעריע שילדע־רונגען פון רוסלאַנד, געווידמעט די יידישע קאָלכאָזן און דעם יידישן לעבנס־שטייגער (איבערגעדרוקט פון דער ארץ־ישראל־פּרעסע). דעם זעלבן טאָג איז איבערגעדרוקט געווארן פון ניו־יאָרקער „טאָג" א. אַלמיס „טרויעריקער גרוס פון פּוילן" (וועגן פּאָלאָניזאַציע, ירידה פון גייסטיקן לעבן, רעוויזיאָניזם אד״גל). אין זעלבן נומ׳ איז אויך דערשינען אַ גרעסערער אַרטיקל פון ד״ר י. שטיינבערג „דער שווייצאַרישער פאַשיזם", און אויף די ווייטערדיקע זייטן — אַ פאָדערונג אַז „מאָזור („אגודה")־פאָרזיצער פון דער וואַרשעווער קהילה) דאַרף דעמיסיאָנירן!", היות עס דראָט אַ שטרייק פון די קהילה־באַאַמטע.

דער 18טער ציונ׳ קאָנגרעס האָט זיך, כידוע, געשלאָסן מיט דער שאַ־פונג פון אַ נייער עקזעקוטיווע, צונויפגעשטעלט פון דער „קליינער קאָאַלי־ציע" פון דער אַרבעטערשאַפט און די פּראָגרעסיווע אַלגעמיינע ציוניסטן (גרופּע א׳). מחוץ איר זיינען איבערגעבליבן נישט בלויז די רעוויזיאָניסטן, וואָס קיינער האָט נישט דערוואַרט, אַז זיי זאָלן אַריין אין עקזעקוטיווע, אָנגעפירט דורך די אַרבעטער, ווייל זיי וואָלטן עס נישט דערלאָזן, — נאָר אויך „מזרחי" און די גרופּע ב׳ פון די אַלגעמיינע ציוניסטן. באַלד נאָכן קאָנגרעס איז די נייע עקזעקוטיווע אָטאָקירט געווארן אין דער פּרעסע פון די אַלע אָפּאָזיציאָנעלע ריכטונגען. דער קאַמף האָט אָנגענומען באַזונדער שארפע און אויך ברייטע פאָרמען, ווייל אין אים איז אויך אַריינגעשלעפּט געווארן די א״ג „טראַנספער"־פראָגע, דער ענין פון די עולים פון דייטש־לאַנד, וואָס די נאַצי־מדינה האָט זיי נישט דערלויבט אַרויספירן זייערע פאַרמעגנס (מער פון אַ געוויסער, גאָר קליינער סומע געלט), סיידען דורך דייטשע סחורות. היות די „טראַנספער־פראָגע" איז אויך שאַרף אָטאָקירט געווארן דורך דער נישט־ציוניסטישער פּרעסע (פון „בונד" און פון דער „אגודה"), איז אויסגעקומען, אַז כמעט די גאַנצע טאָג־פּרעסע אין פּוילן איז קעגן דעם קאָנגרעס און זיין ניי־געווייל־טער עקזעקוטיווע. די לעצטע איז דאַן פאַרטיידיקט געווארן בפה מלא בלויז דורכן „וואָרט". זייט מיטן סעפּ־טעמבער האָט די צייטונג געדרוקט אַרטיקלען, וואָס האָבן אָביעקטיוו און אַלזייטיק אויפגעקלערט די גאַנצע „טראַנספער"־פראָבלעם. מ׳קאָן זאָגן, אַז

דער גאַנצער אָנפירנדיקער סטעף פון „וואָרט" האָט זיך מאָביליזירט, כדי אָפּצושטויסן דעם אָנגריף פון אַלע איבעריקע טאָגצייטונגען (דער „היינט" האָט פאַרנומען אַ וואַקלדיקע שטעלונג, היות ער האָט אין זיין אָנפירונג גע־האָט אויך ב׳־ציוניסטן). אַרטיקלען זיינען דערשינען אויך פון אויסלאַנד, ווי, למשל, מ. יאַרבלום פון פּאַריז און פון אַ רי חברים פון ארץ־ישראל.

דער קאַמף אַרום דער פראַגע איז אָנגעגאַנגען אַ לענגערע צייט. „דאָס וואָרט" איז אָבער שטענדיק געשטאַנען אויף דער וואַך און ענערגיש רעאַ־גירט אויף די אָנפאַלן, וואָס זיינען, ווי געזאָגט, געקומען פון די פאַרשיידע־אַרטיקסטע ציוניסטישע און נישט־ציוניסטישע צדדים.

אַ צווייטער ענין, וואָס האָט דאַן אַ ביסל פאַרנומען די צייטונג, איז געווען דער באַנקראָט פון א״ג „קאָנגרעס פון נאַציאָנאַלע מינדערהייטן". דער קאָנ־גרעס, אַרגאַניזירט באַלד נאָכן 1טן וועלטקריג דורך יידן און פאַרשטייער פון די צאָלרייכע מינדערהייטן, וואָס זיינען דאָן אויפגעקומען כמעט אין אַלע מלוכות פון אייראָפּע, אין שייכות מיט דער שאַפונג פון נייע מלוכות, לויטן וועלסאַי־לער טראַקטאַט, האָט דער קאָנגרעס געהאַט צווישן זיינע אָנפירער, סיי יידן אָלס די קלאַסישע נאַציאָנאַלע מינדערהייט, סיי דייטשן, וואָס האָבן נאָכן אָפּ־שליסן דעם וועלסאַילער שלום־טראַקטאַט, פאַרנומען אַ חשוב אָרט אָלס מינדערהייטן אין פוילן, די באַלטישע מלוכות, רומעניע, איטאַליע, יוגא־סלאָוויע אאז״ו. כל־זמן אין דייטשלאַנד האָט אָנגעהאַלטן די דעמאָקראַטישע אָרדענונג, איז די מיטאַרבעט מיט די דייטשן אָנגעגאַנגען רואיק. אָבער דער זיג פון היטלעריזם האָט צונישט געמאַכט די דאָזיקע צוזאַמענאַרבעט, היות אויך די מינדערהייט־דייטשן זיינען פאַרכאַפּט געוואָרן פון נאַציזם. אויפן קאָנגרעס, וואָס איז דאָן אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין בערן, האָבן די דייטשע פאַרשטייער זיך אָפּגעזאָגט צו פּראָטעסטירן קעגן די אַנטי־יידישע שריט פון דער היטלער־רעגירונג, מיט דער געווייניקער טענה, אַז דאָס איז דייטש־לאַנדס אינערלעכע פראָבלעם. זיי האָבן פאַרגעשלאָגן, אַז די גזירות זאָל מען באַטראַכטן אַלס (ווי זיי האָבן עס אָנגערופן) אויסדרוק פונעם „דיסימילאַציע־פראָצעס", וואָס גייט אָן אין זייער „פאָטערלאַנד". ד״ר מאָצקין, פירער פון דער יידישער פאַרשטייערשאַפט און איינער פון די באַגייסטערטסטע שעפער פונעם עצם קאָנגרעס, האָט עס שארף אָפּגעוואָרפן. דער פרואוו פונעם פאַר־זיצער ד״ר ווילפאן (אַ דייטש פון יוגאָסלאָוויע) צו פאַרלאַטען דעם ריס, האָט צו גאָר נישט געבראַכט און דער קאָנגרעס איז פונאַנדערגעפאַלן. „דאָס וואָרט" האָט אָט דעם ענין באַהאַנדלט און אויפגעקלערט אין אַ רי אַרטיקלען פון נ. קאָן, קרוי א״אַנד.

אין נומ׳ פון 20סטן סעפטעמבער איז אין דער ליטעראַטור־זייט געדרוקט געוואָרן אַ גרעסערע זאַך פון יצחק קאַצענעלסאָן: „איבערן גליל צופוס", ווי אויך דריי לידער פון ישראל שטערן: „דער הונגעריקער זאָגט". איציק מאַנגער האָט פאַרגעזעצט זיין סעריע: „פאַרשטויסענע" (וועגן די יידיש־דייטשע שרייבער מיטן עסיי איבער א. מאמבערס). לידער פון י. קאַצענעלסאָן

זיינען אויך דערשינען אין נומ׳ פון 29סטן סעפטעמבער, וואו עס איז אויך געווען געדרוקט א. פּטאַשקינס פּאָעמע „דער רייכסטאָג ברענט...״ פון זיין בוך לידער „פון האַרבסט צו האַרבסט״ [א. פּטאַשקין איז געשטאָרבן אַלס פּליט אין רוסלאַנד.].

דער עיקר אָבער אין דער צייטונג זיינען ווייטער געווען אַקטועלע פראָגעס און קאַמפּס־ענינים פון פּאָליטישן לעבן און פון דער ציוניסטישער באַווע־גונג. מענדל זינגער פון ווין האָט דעם 29סטן געהאַט אַ בריוו וועגן דעם „פּלאָנטער פון עסטרייכישן פאַשיזם״. מ. נעמיראָווסקי (איצט נאָמיר) האָט געדרוקט אַן אַרטיקל, אַז 227,000 יידן זיינען דאָ אין א״י צווישן די 1,270,000 איינוואוינער. פונעם ציוניסטישן לעבן האָבן ווייטער דעם אויבן־אָן פאַרנומען די נאָכווייענישן, אַזוי צו זאָגן, פון נאָר־וואָס פאַרענדיקטן ציוניס־טישן קאָנגרעס.

כדי צו פאַראיביקן דעם אָנדענק פון טראָגיש אומגעקומענעם אַרלאָזא־ראָוו, האָט די הסתדרות דאָן באַשלאָסן דורכפירן אַ „מפעל אַרלאָזאַראָוו״. דעם 29סטן סעפטעמבער האָט „דאָס וואָרט״ אָפּגעדרוקט אַן אויפרוף וועגן דער אַקציע, געהתמעט פון דער עקזעקוטיווע פון דער ציוניסטישער אַרגא־ניזאַציע, פון דער אַגענטור, פון די דירעקטאָריומס פון קרן־היסוד און קרן קימת. דער „מפעל אַרלאָזאַראָוו״ האָט פון דעמאָלט אָן פאַרנומען אַן אָנזעעוו־דיק אָרט אין דער צייטונג. צו אָנפירן אים איז דאָן אַראָפּגעקומען פון ארץ־ישראל ברוך צוקערמאַן, וואָס האָט אויך אָנגעהויבן מיטאַרבעטן אין דער צייטונג.

אין שייכות מיטן אַוועקגיין פון יאָר תרצ״ג, האָט די צייטונג געדרוקט אין אָקטאָבער אַ ריי אַרטיקלען: „הסתדרות אין תרצ״ג״; מ. אסף: „די אַראַבישע באַוועגונג״; א. פ.: „דער קיבוץ ארצי פון השומר הצעיר אין תרצ״ג״, צוויי אַרטיקלען וועגן די דערגרייכונגען פון קיבוץ המאוחד (וואָס האָט געהערט צו מפא״י) א״אָנד.

עס איז ביסלעכווייז שטאַרק געוואָקסן דער אָנטייל פון חברים פון אויס־לאַנד אין דער צייטונג. חיים פיינמאַן פון אַמעריקע האָט אין אַן אַרטיקל „ביי אַ גלעזל טיי״ דערציילט וועגן דער דיסקוסיע איבער דער יידן־פראָגע, וואָס איז געפירט געוואָרן דורך אַ צאָל מיטאַרבעטער פון „אַמעריקען ספּעקטיי־טאָר״. ל. עסטרייכער (פון ווין) האָט אינפאָרמירט וועגן „אָפּוואָר־קאַמף פון עסטרייכישן פּראָלעטאַריאַט״ און וועגן דער גאָנצער כסדר אָנגעשטרענגטער לאָגע אין עסטרייך. מ. יאַרבלום האָט צוגעשיקט אינטערעסאַנטע קאָרעס־פּאָנדענציעס פון פּאַריז, אינפאָרמירנדיק נישט בלויז וועגן אַקטועלע פראָ־געס פון דאָרטיקן אַרבעטער־לעבן, נאָר אויך וועגן אינטערנאַציאָנאַלע ענינים, דעם קאַמף אין און אַרום שפּאַניע, דער לאָגע אין סאָציאַליסטישן אַרבע־טער־אינטערנאַציאָנאַל אאז״וו.

צוליבן וואוקס פון דער מיטאַרבעטערשאַפט און דער פאַרגרעסערונג פון דער צירקולאַציע, זיינען דאָן איינגעפירט געוואָרן גרעסערע נומערן נישט

בלויז פרייטאָג און זונטאָג, נאָר אויך אין מיטן וואָך. אָזאָ מין נומער פון מיטוואָך, דעם 11טן אַקטאָבער, האָט פאָלגנדיקן אינהאַלט: מ. יאַרבלום: „שפּאַנישע סאָציאַליסטן נעמען אויף דעם קאָמף“ (אינטערוויו מיט ח' בעס־טעידא, פרעזידענט פון פּאַרלאַמענט), מ. ניישטאַט: „גוט איז אַ נצחון, וואו איז אָבער די הילף?“ (וועגן דער לאַגע פון די דייטשע פּליטים), ה. קרוי: „די יידן־טעג אין זשענעווע“ (וועגן דער באַהאַנדלונג פון דער פּליטים־פראַגע דורכן פעלקער־בונד), ה. בערגער: „נידחה בירא־בידזשאַן“ (וועגן דער אָפּגעלייגטער פּראָקלאַמירונג פון נאַציאָנאַלן יידישן רעזשאַן), נ. קאַן: „יאָשע קאַלב' פון לייפּציק“ (וועגן וואָן דע לובע און דעם רייכסטאָג־פּראָצעס אין בערלין), ל. שפּיזמאַן: „25 יאָר נאָך דער טשערנאָוויצער שפּראַכן־קאָנפערענץ“. אין זעלבן נומער האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן דער ראָמאַן פון דער אַמעריקאַנער שרייבערין אַגנעס סמעדלי „די פרוי אַליין“, ווי אויך י. ד. בערקאָוויטשס „מנחם מענדל קומט קיין ארץ־ישראל“. די ליטעראַטור־זייט האָט געהאַט איציק מאַנגערס: „דער דראַמאַטישער מאָמענט אין הערשעלע אָסטראָפּאָליערס אָנעקדאָט“ און דעם אָנהייב פון יצחק קאָצענעלסאָנס עסיי איבער דעם מאָלער הענעך בּאַרצישעווסקי (צו זיין קומען קיין פוילן).

ווי אַ פּאַרשפּעטיקטער אָפּקלאַנג פון ציוניסטישן קאָנגרעס, איז אין נומ' פון 15טן אָקטאָבער דערשינען די אינטערעסאַנטע אָפּהאַנדלונג פון וויקטאָר טשערנאָוו (פּירער פון דער פּאַרטיי פון די סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן און געוו' פּאָרזיצער פון דער רוסישער גרינדונג־פּאַרזאַמלונג) „אייניקייט פון אַ רוסישן סאָציאַליסט פון ציוניסטישן קאָנגרעס“.

אין די אָפּטיילונגען פון „החלוץ“ און דער יוגנט האָבן זיך דאָן באַווייזן די נעמען פון י. טאָבענקין (איצט פירער פון „לאחדות העבודה“ אין ישראל), משה בראַסלאַווסקי (פון א"י), א. שיינבוים, י. רוס (ביידע אין ישראל). צווישן די קאָרעספּאָנדענטן פון אויסלאַנד איז אויך דערשינען עברא מיט בריוו פון לאָנדאָן, וואָס אַנטהאַלטן „קליינע נייס פון אַ גרויסער מלוכה“. עס זיינען אויך רייכער געוואָרן די ליטעראַטור־זייטן. הגם זיי האָבן נישט געהאַט איבער זיך (ווי די אַנדערע, ספּעציעלע זייטן) קיין געהעריקן אויפשריפּט, האָט מען זיי דאָך געקענט לייכט אַרויסשיילן פון געווינלעכן מאַטעריאַל, נישט בלויז לויטן כאַראַקטער פון די געדרוקטע זאַכן, נאָר אפשר נאָך מער לויט די נעמען פון די שטענדיקע מיטאַרבעטערס. אַזוי, אַ שטייגער, איז דאָרטן אין נומער פון 29סטן אָקטאָבער ווידער פאַרטראָטן איציק מאַנגער מיט זיינס אַן עסיי איבער די „כעלמער מעשיות“, יוסף טשעסלער שרייבט וועגן 25סטן יאָרצייט פון גאָלדפאַדען און דער עוואָלוציע פון דער יידי אָפּערעטע.

אַ גרעסערע נאָטיץ אינפאָרמירט ווי אַזוי די „אַמעריקאַנער קריטיק האָט מקבל פּנים געווען היטלערס 'מיין קאָמף'“. פּטאַשקין דרוקט נאָטיצן פון אַ טאָגבוך. סוף חודש האָט י. וואַרשאַוויאַק, וואָס פלעגט דאָן דרוקן געווינלעך טעאַטער־רעצענזיעס און קריטיק, ס'רוב איבער העברעאישע ביכער, אָפּגע־דרוקט אַ רעצענזיע וועגן אַן אומבאַקאַנטן דראַמאַטישן רעפּאָרטאָזש „סאָווינ־

קאָוו" פון י. זינגער, וואָס איז דאָן אויפגעפירט געוואָרן (אויף פוילישׁ) אין אַרבעטער־טעאַטער „אטענעאום".

צו יענער צייט האָבן זיך אָנגעהויבן די גרויסע הכנות אַרויסצוגעבן אַ פאַרגרעסערטן 100סטן נומער פון דער צייטונג. דער געדאַנק איז געווען, אַז דער יובל־נומער זאָל נישט בלויז דערשיינען אין 16 זייטן, נאָר זאָל אויך פאַרשפרייט ווערן דורך אַ ספּעציעלער אַקציע פון די אָרגאַניזאַציעס פון דער פּאַרטיי און באַוועגונג אין אַ גרויסער צאָל קאָפּיעס איבערן גאַנצן לאַנד, אַלס אַ פּראָפּאַגאַנדע־נומער פון דער צייטונג, וואָס האָט שוין דאָן אָנגעהויבן אַרײַנדרינגען אין בריייטערע קרייזן.

דער הונדערטסטער נומער „דאָס וואָרט"

דער 100סטער נומער איז דערשינען פרייטאָג, דעם 5טן נאָוועמבער, מיט פּאָלגנדיקן אינהאַלט: ד. בן־גוריון — „די נאַציאָנאַלע מיסיע פון אַרבעטער־קלאַס", עמיל וואַנדערוועלדע — „נאָכן נצחון פון היט־לעריזם" (דער איצטיקער צושטאַנד אין סאָצ' אַרבעטער־אינטערנאַציאָנאַל), מ. נייִשטאָט — „וואָס איז פאַר אונדז ארץ־ישראל?", מאַקס אַדלער — „אין הונדערט יאָר אַרום", י. אייזענבערג — „סיגנאַל", ברוך צוקערמאַן — „דער איינציקער ענטפער — ווייטער בויען ארץ־ישראל", א. טאַרטאַקאָווער — „פּאָלק און נויט", נ. קאָן — „1918—1933" (15 יאָר נאָך די רעוואָלוציעס אין צענטראַל־איראָפּע), ה. ל. קרוי — „נאָכן קאָנגרעס פון די פּראָפּ' פאַר־אייגען", ל. שפּיזמאַן — „פּאָליטישע נאָטיצן", ה. בערגער — „און ווידער — 'אימפּעריאַליזם'", י. וואַכמאַן — „קעגן סערטיפיקאַטן־סיסטעם", מ. אסף — „וואָס האָט געשטויסן צו די אַראַבישע געשעענישן?", איציק מאַנגער — „אָקטאָבער" (ליד), מ. באסאָק — „וואַרצלען", מ. כמעלניק — „אונדזער געדרוקט וואָרט" (זכרונות וועגן אָנפאַנג פון דער פּוע"צ־פּרעסע אין ביאַליסטאָק), ח. העניג — „אונדזער גייסטיקער וואָפן", חבר מרדכי — „מיר האָבן געגלייבט...", א. גאָלדענבערג — „וואָרט־ווערטער" א"אַנד.

דער נומער איז געדרוקט געוואָרן אין 71.000 קאָפּיעס. ספּעציעלע חברים „בריגאַדעס" האָבן פאַרשפרייט די יובל־אויסגאַבע איבערן לאַנד.

דער אָפּרוף אויף דער יובל־אויסגאַבע איז געווען ביז גאָר אַ וואַרעמער. אַדאַנק אים איז געלונגען צו פאַרגרעסערן די צאָל שטענדיקע אַבאָנענטן און קויפער פון דער צייטונג — דער עיקר אויף דער פּראָווינץ, — היות דאָרטן האָט זי געקענט קאָנקורירן, אויך לויט אירע נייס, מיט דער איבעריקער טעגלעכער פּרעסע (וואָס איז, ליידער, נישט געווען נאָר אין אויסגאַבע, די זעלבע וואָס פלעגט אויך גיין פאַר דער פּראָווינץ).

צוליב מאַנגל אין פּלאַץ זיינען אין דעם יובל־נומער נישט דערשינען אַ גרויסע צאָל אַרטיקלען, צוגעשיקטע, דער עיקר, פון אויסלאַנד, וואו די צייי־

טונג האָט זיך אָנגענומען בײַ די דאָרטיקע פּוע"צ־אַרגאַניזאַציעס און האָט אויך באַוויזן צוציען צו זיך זייערע טוער און פּירער, אַלס מיטאַרבעטער און קאָרעספּאָנדענטן. פּונעם איבערגעבליבענעם רייכן מאַטעריאַל האָט די ציי־ טונג זיך נאָך „דערנערט", אַזוי צו זאָגן, אין משך פון אַ גאַנצער וואָך. די ספּעציעל־צוגעשיקטע אַרטיקלען פֿאַרן יובל־נומער, וואָס זיינען די גאַנצע וואָך געווען געדרוקט, האָבן צוגעגעבן דער צייטונג אַ געוויסע יום־טובדיקייט, וויל די אַרטיקלען זיינען געווען געשריבן ס׳רוב מיט הרחבת הדעת, מיט אַן אויסקוק אויפן יובל פונעם טעגלעכן פּרעסע־אַרגאַן פון דער באַוועגונג. און ער איז דאָך געווען דער אײַנציקער אין ייִדיש וואָס האָט באַוויזן צו אויס־ברייטערן זײַן צירקולאַציע וויט איבער די גרענעצן פון פוילן. די צייטונג איז שוין דאָן געגאַנגען אויך אין פראַנקרייך, בעלגיע (וואו עס איז געווען אַ גרויסער יידיש־לייענדיקער עולם פון מזרח־אימיגראַנטן), ענגלאַנד, רומע־ניע, עסטרייך און אויך אין ארץ־ישראל און אין דער ווייטער אַמעריקע.

„דער נומער 100 האָט זיין ציל דערגרייכט" — האָט געשריבן קהל [ל. קרוי] — אויף מאָרגן דעם 6טן נאָוו׳, שילדערנדיק די פּיבערהאָפּטע אַרבעט ביים פּאַרשפּרייטן די צייטונג, דורך דער גרויסער אַרמיי פּריוויליקע יוגנט־ לעכע, דער עיקר פון „פּרייהייט" און פון „החלוץ הצעיר". פּונעם איבערגעבלי־ בענעם רייכן מאַטעריאַל זיינען שפּעטער געדרוקט געוואָרן אָפּהאַנדלונגען, עסייען און קלענערע אַרטיקלען פון: וויקטאָר טשערנאָוו, ביאַלאָפּאָלסקי, א. ש. יוריס, א. אויפהויזער, ב. לאָקער, נ. קאָן, ה. ל. קרוי, מ. באסאָק, ה. בערגער, ה. וויניק, יצחק קאַצענעלסאָן א״א. אויפהויזער האָט צוגעשיקט אַן אַרטיקל וועגן „דער אַרבעטערשאָפט אין פּאַשיסטישן דייטשלאַנד". קרוי האָט געשריבן וועגן „15 יאָר (פּוילישער) אומאָפּהענגיקייט", וויניק — וועגן בוך פון פּוילישן שרייבער קסאָווערי פּרושינסקי — „פּאַלעסטינע צום 3טן מאָל" און ב. קאַצענעלסאָן האָט צוגעשיקט אַ רעפּאָרטאַזש „די שטאָט וואָס איז הימל און ערד" (וועגן ירושלים).

די צייטונג פון 10טן נאָוו׳ האָט שוין אויך געהאָט אַ פּולע ליטעראַרישע אָפּטיילונג, וואָס איז באַשטאָנען פון: ש. שנייִדערמאַן — „ליד פון אַנטציקונג און וואַכיקייט" (וועגן נייעם באַנד פון ש. פּאַפּיערניקאָוס לידער), י. ברינמאַן — ה. לאַנגפּעלאָו אין ייִדיש" (וועגן אייסענס איבערזעצונג), נאָטיצן פון מ. [באסאָק], וואָס איז דאָן געווארן רעדאַקטאָר פון דער זייט, און האָט אָבער זיך דאָך נישט געקענט דערלויבן אַנרופן זי מיט איר נאָמען. ער האָט, ווי שטענדיק, געהאַלטן, אַז זי איז נישט „ראוי" צו דעם און איז צו אַרעם, זי זאָל פאַרדינען אַזאַ נאָמען. ווי מ׳קאָן זען, איז די זייט נישט געווען ערגער פון די ליטעראַטור־זייטן אין דער איבעריקער טעגלעכער פּרעסע און האָט, זיכער, געמעגט טראָגן איבער זיך דעם פּולשטענדיק פאַרדינטן אייבערקאָפּ.

עס זיינען אויך געדרוקט געווען אַ סך באַגריסונגען צום יובל פון „וואָרט", ווי פון: לעאָן בלום, מ. יאַרבלום (פּאַריז), מ. זינגער, יוליוס ברוינטאַל (ווין) א״אַנד, פון וועלט־פּאַרבאַנד פון פּועלי־ציון און התאחדות, פון די אַנפּירנ־

דיקע אינסטאַנצן פון פּועלי־ציון, שולקולט, דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, „החלוץ", „הפּועל", פון דער „טוריסטן־קאָמיסיע", קאַסע פאַר אַרבעטנדיקער אינטעליגענץ, ווי אויך פון אַרגאַניזאַציעס אין 60 שטעט און שטעטלעך. צאָלרייכע באַגריסונגען זיינען אויך דערשינען אין פיל ווייטער־דיקע נומערן. דוד גאָטספאַרכט (פון וולאָצלאַווק), וואָס האָט געוואוינט אין ארץ־ישראל, האָט צוגעשיקט אַן אַרטיקל א״נ „די ארץ־ישראלדיקע חברים (פון פּוילישע פּועלי־ציון) באַגריסן דאָס „וואָרט".

כאַראַקטעריסטיש זיינען אויך די מודעות אין יובל־נומער. זיי זיינען געווען ס׳רוב פון פאַרלאַגן, קודם־כל פון גיטלין־פאַרלאַג, וואָס האָט אַנאַנסירט „ספרי לימוד ועוזר", ווי אויך פיל העברעאישע לערנביכער און ווערטערביכער. ר. שפּר האָט אַנאָנסירט זיינע לערנביכער „עברית לעולים ותירים", „למדו עברית", „עברית לבוגרים". די העברעאישע פּעדאַגאָגן י. ווייגנאַרטען און י. ברקוביץ — זייערע לערנביכער. דער „מרכז החלוץ" — זיינע „דפּים לעברית". דאָס אַלץ, ווי מ׳קאָן זיך אָנשטויסן, איז געווען אויס־גערעכנט פאַרן יונגן עולם, וואָס האָט דאָן איבערפולט די רייען פון „החלוץ", פּועלי־ציון און אַנדערע אַרגאַניזאַציעס פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, און האָט זיך געגרייט צו פאָרן קיין א״י.

פיל פון די מודעות זיינען אויך שפּעטער דערשינען אין דער צייטונג. די פאַרלאַגן און די מחברים האָבן געוואָלט אַזוי אַרום דערגרייכן צום גרויסן מאַרק און די פיל קונים פאַר זייערע אויסגאַבעס, וואָס מ׳האָט געקענט גע־פינען, דער עיקר, דורך „דאָס וואָרט".

דער קאַמף קעגן רעוויזיאָניזם האָט ווייטער אויסגעפילט די צייטונג. אַזוי זיינען דעם 12טן קעגן אים אָפּגעדרוקט געוואָרן 3 אַרטיקלען פון ש. ר. [רימאלט], ה. ב. [בערגער] און ב. לאָקער. די צייטונג האָט אויך געבראַכט אַ גאַנצע זייט געווידמעט דער „אַנטיפאַשיסטישער וואָך", וואָס איז דאָן דורכגעפירט געוואָרן פון דער סאָציאַליסטישער באַוועגונג אין לאַנד, אויך די שטענדיקע „החלוץ"־ביילאַגע.

נייע אויטאָרן האָבן זיך באַוויזן אין די ווייטערדיקע נומערן: וו. פרויס, באַקאַנטער סטאַטיסטיקער, האָט געשריבן „ווי אַזוי א״י האָט אויפגענומען די דייטשע עולים", לואי סיגאַל פון ניו־יאָרק האָט צוגעשיקט אַן אַרטיקל וועגן דער „קאָנוועגשאָן פון אַמעריקען פּעדעריישאָן אָוו לייבאָר", אליעזר לובראני פון תל־אביב — אַ הומאָריסטישן רעפּאָרטאַזש — „ווי גוט זיינען דיינע געצעלטן ארץ־ישראל (צרות ביים וועלן געפּינען אַ דירה אין תל־אביב).

דער מין רעפּאָרטאַזשן האָט זיך בכלל אַלץ מער געמומען באַוויזן אין דער צייטונג און האָט איר צוגעגעבן לעבעדיקייט, קאָלאָריט און די ספּע־ציעלע, אינטימע וואַרעמקייט, וואָס זיי פאַרמאָגן. אַזוי האָט יהושע געדרוקט אַ ריי רעפּאָרטאַזשן וועגן אַ רייזע מיט עולים פון וואַרשע קיין ארץ־ישראל, שילדערנדיק די באַוונדערע פאַזעס פון דער נסיעה. פּסח פיעקאַטש פון פּינסק (איצט אין ישראל) האָט געשילדערט אַ „טאָג אין דער תל־חי־שולע" (פון

שולקולט — די שול־אַרגאַניזאַציע פון פּועלי־ציון), *) שילדערנדיק ווי מען נעמט דאָרטן אויף קינדער צום נייעם זמן. א. ש. יוריס האָט אין „אַ גערעכטער וועג" לעבעדיק דערציילט וועגן זיין באַזוך אין אַרבעטער־ישוב נען, וואו ער איז אַרומגעפּירט געוואָרן פון מענדל ראָזענבוים (באַקאַנטער רעוואָלוציאָנער אין רוסלאַנד און איינער פון די בויער פון נען, וואָס איז דאָרטן געשטאָרבן מיט עטלעכע יאָר צוריק). רינה מרדכי האָט, אַלס „מתנה צום החלוץ", אָפּגעדרוקט אייניקע בילדער פונעם לעבן אין הכשרה־קיבוצים.

עס האָט זיך אויך אויסגעבראָכן אַ פּאַרבינדונג מיט דער פּראָווינץ. עס האָבן אָנגעהויבן דערשיינען גרעסערע בריוו פון ווילנע, געשריבן פון ב. בן־דוב [ב. בורשטין, איצט אין ניו־יאָרק], ח. קאָפּילאָוויץ (אין ישראל), פון ע. כאראק פון קראָקע, אַרצי און וואַלפיש פון לאָדזש, צוקערשטיין פון לאָמזשע, זשיטאָמירסקי פון לובלין א"אָנד.

מ. כמעלניק (וועטעראַן פון פּועלי־ציון, אומגעקומען אין רוסיש־אָקופּירטן פּירטן פּוילן, אין 1940) האָט דעם 19טן פּאַרעגדיקט זיינע זכרונות וואָס ער האָט אָנגעהויבן אין יובל־נומער וועגן אַן אומבאַקאַנטן עפּיזאָד מיט דער ערשטער אומלעגאַלער אויסגאָבע פון פּועלי־ציון אין ביאַליסטאָק, וואָס איז מיט דער הילף פון ש. קאָפּלאַנסקי דערשינען אין 1904. ש. דרעקסלער האָט אין זעלבן נומער אָנגעהויבן דרוקן זיין אָפּהאַנדלונג „דער 1טער סאָציאַליסטישער אויפרוף אין יידיש" (מיט אומבאַקאַנטע מאַטעריאַלן וועגן „קול־קורא" פון אהרן ליבערמאַן).

אַן אינטערעסאַנטע „פּיטשור" איז געווען די בריוו וואָס אַ סאָציאַליסטישער טויער פלעגט צושיקן דורך פּאַרשיידענע אומוועגן פון דייטשלאַנד, געהתמעט ס. זיינען זיי דערשינען צוערשט דעם 17טן נאָוו' און פלעגן זיך דרוקן אויך ווייטער, אָבער גאַנץ נישט רעגלמעסיק (צוליב פּאַרשטענדלעכע טעמים).

גאָר אַ גרויס אָרט האָט דאָן פּאַרנומען דער קאַמף קעגן די ענגלישע

*) „שול־קולט", וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין 1928, דורך אַ גרופּע שרייבער און געזעלשאַפטלעכע טוערס, דערנטער אויך פיל מיטאַרבעטערס פון „היינט", איז מיט עטלעכע יאָר שפּעטער אין גאַנצן אַריבער צו פועלי־ציון (פּאַראיינקט מיט צ"ס) און איז געוואָרן זייער שול־ און בילדונגס־אָרגאַניזאַציע. דער פּראָצעס פון דער „פּועלי־ציוניזירונג", אַזוי צו זאָגן, פון „שול־קולט" האָט זיך אָנגעהויבן אין 1929, וועו פועלי־ציון און זייערע שולן האָבן פאַרלאָזן די „צישא", צוליב חלוקי־דעות מיטן „בונד" (דעם אָנפירנדיקן פאַקטאָר פון צישא), אין שייכות מיט זיין שטעלונג צו די אומרועון און בלוטיקע אַראַבישע אָנפאַלן אויפן ישוב, וואָס זיינען דאָן אויסגעבראָכן אין ארץ־ישראל. די פּאַרשטייערס פון פועלי־ציון האָבן באַלד פאַרנומען אַן אָנפירנדיק אָרט אין „שול־קולט", אַדאָנק דעם וואָס זיי האָבן מיטגעבראַכט אַהין זייערע שולן און זייער גרויסע דערפאַרונג אויפן יידישן שולגעביט בכלל. י. גראָדזענסקי (שפּעטערדיקער אַדמיניסטראַציע־מיטגליד פון „וואָרט"' איז געוואָרן סעקרעטאַר פון „שול־קולט". עס זיינען אויך געווען טעטיק י. חפץ, מ. פּעטשעניק, ביילע קלאָטניצקאָ, מ. כמעלניק, ב. בורשטיין (ווילנע), קאָגאַן (פון באַראַנאָוויטש), און פיל אַנדערע. היות די ערשטע איניציאַטאָרן און גרינדער פון „שול־קולט" זיינען שפּעטער אָפּגעקילט געוואָרן צו אים און האָבן נישט אַרויסגעוויזן קיין גרויסן חשק צו גרינדן שולן אין יידיש, איז די אַרגאַניזאַציע אַריבער אין גאַנצן אין רשות פון פועלי־ציון (פּאַר' מיט צ"ס).

רדיפות אין ארץ־ישראל אויף דער אַזוי גערופענער „אומלעגאַלער עליה", וואָס האָבן דאַן אַרויסגערופן אַ שטורעם אין דער גאַנצער יידישער וועלט. דעם 20סטן נאָוו' איז „דאָס וואָרט" דערשינען מיט אַ גאַנצער זייט מיט פאָלגנ־דיקע אַרטיקלען, וואָס האָבן גערופן צום פּראָטעסט: מ. ניישטאַט „עליה איז די נשמה פון ציוניזם", נ. קאָן „צום פּראָטעסט!", פּראָפ' בראדעצקיס אינ־טערוויו — „וואָס איז אַזוינס אויפנאַמס־פעאיקייט פון אַ לאַנד?" און אַ נאָ־טיץ פון לאָנדאָנער „דעילי הערא̈לד" וועגן די אָבלאַוועס אויף די „אומלע־גאַלע" אין ארץ־ישראל.

דעם 21סטן זיינען דערשינען די אַרטיקלען פון מ. מעזשיבאָווסקי — „מיר נעמען אויף דעם קאַמף!" מ.[ערכת] ד.[בר] „די טוריסטן־גזירה", דעם 21סטן — נאָך אַן איבערדרוק פון „דבר" — „וואָס האָט געבראַכט צו דער עליה־גזירה?". דעם 24סטן — אַן עדיטאָריעל „באַנייטער קאַמף קעגן אומ־רעכט", נ. קאָן — „די צוויי קעגנער" (קעגן דער קריטיק פון ד"ר י. גאָטליב און פון „בונד" לגבי בן־גוריונס און טשערטאָקס אינטערווענץ ביים הויך־קאָמיסאַר וועגן די „אומלעגאַלע"). דעם 28סטן איז געווען געדרוקט דער אויפרוף פון וועלט־פאַרבאַנד פון פּועלי־ציון וועגן אַן אַנטשלאָסענעם קאַמף קעגן די ענגלישע רדיפות און וועגן ווייטער פאָרזעצן די עליה דורך אַלע וועגן.

צו יענער צייט איז דערהאַלטן געוואָרן די טרויעריקע ידיעה וועגן טויט פון לעאָ מאָצקין, וואָס האָט, אַלס שטענדיקער קעמפער פאַר די רעכט פון די יידן אין די גלות־לענדער, זיך דערוואָרבן גרויס רעספּעקט אין פּוילן. וועגן זיין טויט האָבן געשריבן י. לאצקי—בערטאַלדי און (צו לאַנגע יאָרן) ברוך צוקערמאַן.

די זייטן וועגן דער „החלוץ"־באַוועגונג פלעגן, צום אונטערשייד פון די אַנדערע ספּעציעלע זייטן, ווי וועגן „הפּועל", די ליטעראַרישע זייט א"אַנד, דערשיינען רעגולער, כמעט יעדע וואָך און האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער רייכן אינהאַלט. די שטענדיקע מיטאַרבעטער דאָרטן זיינען געווען: מ. באסאָק, מ. מעזשיבאָווסקי, א. שיינבוים, כ. ראַבינאָוויטש, ווי אויך חברים פון „השומר הצעיר". זיי אַלע האָבן באַלויכטן די פראַגעס פון דער חלוצי־שער און שומרישער באַוועגונגען, וואָס האָבן דאַן געהאַלטן אין איין וואַקסן. געווען דאָרטן אויך ידיעות פון „החלוץ" אין אַנדערע לענדער, פון „החלוץ הצעיר" און „פרייהייט"־יוגנט פון פּועלי־ציון, — זייער אַרבעט פאַרן אַרלאָ־זאָראָוו־פאָנד, קולטור־טעטיקייטן, סעמינאַרן, באַזוכן אאַז"וו.

אַ באַזונדערע אויפמערקזאַמקייט האָט מען דאַן אין דער „החלוץ"־זייט גענומען שענקען דעם „העובד". דאָס איז געווען אַן עליה־אָרגאַניזאַציע פאַר פּערזאָנען העכער פון דער עלטער, וואָס דער „החלוץ" האָט אָנגענומען. געהערט צום „העובד" האָבן מיטליאָריקע האַנטווערקער, אַרבעטער, קליינע געשעפט־לייט, פּראָפעסיאָנאַלן, וואָס האָבן זיך געקליבן עולה זיין קיין ארץ־ישראל. כאַצקל ראַבינאָוויטש פון סלאָנים (איצט אין ישראל), וואָס איז גע־וואָרן סעקרעטאַר פון „העובד", פלעגט געוויינלעך באַלייכטן זיינע פּראָבלע־

מען אין דער ביילאָגע פון „החלוץ", — הגם שפּעטער־צו, וועט „העובד" האָט זיך פונאַנדערגעוואַקסן איבערן גאַנצן לאַנד, פּלעגט ער האָבן זיין אייגענע זייט אין „וואָרט".

דעם 24סטן נאָוו׳ איז די ליטעראַטור־זייט געווען ספּעציעל געווידמעט דעם 15־יאָריקן יובל פון „הבימה". ס׳איז געבראַכט געוואָרן אַ טייל פון ח. נ. ביאַליקס רעדע אויף דער „הבימה"־פייערונג אין תל־אביב, זכרונות פון מ. גנעסין, אינטערוויו מיט חנה ראווינא פון „דבר" און ישראל שטערנס גרויסע אָפּהאַנדלונג וועגן דער „הבימה".

דער „צווייטער פּרעסע־טאָג"

נישט געקוקט אויף דעם גרויסן דערפאָלג פון 100סטן נומער, וואָס האָט אַרײַנגעבראַכט אַ גרעסערע הכנסה און אויך פאַר־גרעסערט די צאָל לייענער און אַבאָנענטן פון דער צייטונג, איז אָבער איר מאַטעריעלע לאָגע אויך ווייטער געווען אַ שווערע. אָנהייב דעצעמבער האָט מען, אַלזאָ, געמאָלדן, אַז דעם 17טן דעצעמבער וועט דערשיינען אַ ספּעציע־לער, פאַרגרעסערטער נומער געווידמעט דער הסתדרות, אין שייכות מיטן 16־יאָריקן יובל פון אָט דער אַרגאַניזאַציע, וואָס איז געווען דער וועגווייזער פאַר דער ציוניסטישער אַרבעטער־באַוועגונג אין פוילן. אינעם אויפרוף וועגן דעם הסתדרות־נומער, וואָס איז דערשינען דעם 3טן דעצעמבער, איז געמאַכט געוואָרן אַ סך־הכל פון די 5 חדשים עקסיסטענץ און אַנטוויקלונג פון „וואָרט", און מ׳האָט אָנגעוויזן אויף זייַנע דערפאָלגן אינעם קאַמף פאַרן „אמתן ציוניזם", וואָס וויל זען אַ פראָדוקטיוון יידישן אַרבעטס־צענטער אין ארץ־ישראל. און דער צענטער זאָל זיין פאַרוואָרצלט אין דער לאַנדווירט־שאַפט און אַלע אַנדערע צווייגן פון פּראָדוקטיוועך, שעפּערישער אַרבעט און זאָל ווערן אַ „ווירדיקער מיטגליד אין דער אינטערנאַציאָנאַלער אַרבעטער־משפּחה". ס׳איז אויך אָנגעזאָגט געוואָרן וועגן באַזוכן, וואָס וועלן געמאַכט ווערן איבערן לאַנד אין שייכות מיטן „הסתדרות־טאָג". אין דער ערשטער רשימה געפינען מיר פאָלגנדיקע באַזוכער: א. שוסטער, נ. רישמאַן, א. גראָזנסקי (איצט אין ישראל), א. ש. בורשטין, נ. קאַן, ל. לערער, א. צוקער (איצט אין ישראל), ז. בראָון ל. ארצי (אומגעקומען פון דייטשע קוילן, אַנטלויפנדיק אין סעפּטעמבער 1939 פון לאָדזש קיין וואַרשע) א״אַנד.

דעם אויבן־אָן אין חודש דעצעמבער האָט פאַרנומען דער קאַמף קעגן די עליה־שטערונגען מצד ענגלאַנד און ספּעציעל קעגן דער „טוריסטן־גזירה" אין ארץ־ישראל, וואָס די ענגלישע מאַכט אין ארץ־ישראל האָט דאַן אָנגעהויבן צו פאַרפאָלגן און פּשוט אַרויסטרייבן פון לאַנד די יעניקע יידן, וואָס זיינען געפאָרן אַהין אַלס טוריסטן און זיינען שוין דאָרטן פאַרבליבן. דער געיעג נאָך זיי האָט אָנגענומען ברוטאַלע פאָרמען. מ׳האָט געמאַכט אויף זיי „אַבלאַווע", געדונגען שפּיאָנען צו געפּינען זיי, ס׳זיינען געווען אפילו

מוסרים, וואָס האָבן געטון די דאָזיקע שמוציקע אַרבעט. דער שטורעם קעגן אָט די „מאָסנאַמען", וואָס האָבן דערמאָנט אָן דער לאָנג־פאַרגעסענער פראָק־טיק פון צאַריזם אין רוסלאַנד, האָט באַזונדערס אַרומגענומען די ציוניס־טישע באַוועגונג אין פוילן, און ספּעציעל איר אַרבעטער־פליגל; פוילן האָט געגעבן זייער פיל עולים פון אָט דעם „טוריסטן"־מין, וואָס האָט נישט גע־קענט פאָרן קיין ארץ־ישראל אויפן געווײנלעכן וועג פון באַקומען אַ „סער־טיפיקאַט" (וואָס ענגלאַנד האָט אויסגעטיילט אין אַ באַגרענעצטער צאָל), און האָט דעריבער געזוכט אַנדערע עליה־וועגן. דאָס בלייבן אין לאָנד ווי אַ טוריסט איז, פאַרשטייט זיך, געווען פאַרבונדן מיט פאַרלירן די נישט־קליינע צאָל פונטן, וואָס דער טוריסט פלעגט אײַנלייגן אין וואַרשעווער ענגלישן קאָנסולאַט אַלס גאַראַנטיע, אַז ער וועט קומען צוריק. אָבער ווער, ספּעציעל צווישן די יונגע עולים, האָט זיך געריכטן מיט דער דאָזיקער קליי־ניקייט!? — דעם 4טן דעצ׳ איז אָנגעזאָגט געוואָרן, אַז אַ ספּעציעלע זייט אין הסתדרות־נומער וועט געווידמעט זיין ב. באַראָכאָוו, אין שייכות מיט זיין יאָרצייט.

אָנפאַנג דעצעמבער האָט זיך געזומען דרוקן די סעריע אַרטיקלען פון בן־גוריון — „אין קאַמף קעגן די עליה־גזירות", וואָס איז דערשינען אויך דעם 3טן, 4טן און 6טן דעצ׳. וועגן דער זעלבער גזירה האָט אויך געשריבן מ. ניישטאָט און די צוויי שטענדיקע קאָרעספּאָנדענטן פון א״י יצחק פונט און ישראל ריטאָוו. שפּעטער זיינען אָנגעקומען מאַסנהאַפטע באַריכטן וועגן פּראָטעסט־פאַרזאַמלונגען אין פיל שטעט און שטעטלעך איבערן לאָנד.

דעם 8טן דעצ׳ איז געמאָלדן געוואָרן וועגן פּראָטעסט־מיטינגען אין וואַרשע אין 8 לאָקאַלן, וואו 24 רעדנער האָבן געזאָלט אַרויסטרעטן מיט רעדעס קעגן די גזירות, דערונטער אויך אינעם פּראָפּ׳ פאַראיין פון בויי־אַרבעטער (וואָס איז געווען אָנגעשלאָסן אין דער פּראָפּ׳ באַוועגונג פון פּועלי־ציון), אין השומר הצעיר, ביי די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע אַקאַדעמיקער א״אָנד, אָבער די מאַכט האָט פאַרבאָטן די מיטינגען. „דאָס וואָרט" האָט דעם 12טן געווידמעט דעם פאַרבאָט אַן עדיטאָריעל, וואָס פון אים קאָן מען זען, ווי לעכערלעך עס זיינען געווען די טענות פון דער מאַכט קעגן די מיטינגען. די כוונה איז זיכער געווען צו שטערן דווקא דעם אַרבעטער־פליגל, וואָס האָט אָט דורך די פּראָטעסט־פאַרזאַמלונגען געקענט נאָך מער פאַרשטאַרקן און אויסברייטערן זיינע רייען.

י. שפּיגעלמאַן, באַקאַנטער ארץ־ישראל־זשורנאַליסט, האָט דעם 8טן און אין ווייטערדיקע נומערן אָפּגעדרוקט זיינס אַן אויסשפּנדיקן געשפּרעך מיט בן־גוריון וועגן אַלע אַקטועלע ענינים פון דער ציוניסטישער אַרבעט אין לאָנד, און במילא אויך מכוח דער ברענענדיקער פראָגע פון דער „טוריסטן־גזירה". עס איז אויך געווען אַ גרויסער באַריכט וועגן דעם אינטערוויו מצד פאַרשטייער פון דער פּרעסע אין לאָנדאָן מיט בן־גוריון און פּראָפּ׳ בראָדעצקי מכוח דעם זעלבן ענין. יוסף בארץ האָט וועגן דעם געשריבן דעם 15טן אין

זיין אַרטיקל „אין אַ שווערער שעה", י. ריטאָוו — אינעם א״י־בריוו „אָבלאָ־ווע". עס זיינען געווען געדרוקט באַריכטן פון פּראָטעסט־מיטינגען אין פאַרשיידענע טיילן פון לאַנד.

דעם 10טן איז אָפּגעדרוקט געווען אַ באַגריסונג צום „וואָרט" פון אַ רייַ חברים פון אַמעריקע.

אַ צווייטער ענין, אַן אַרטיקער, וואָס האָט באַשעפטיקט די צייטונג, איז געווען דער וואַלקאַמף צו די שטאָטראַטן אין גאַליציע. דעם 5טן דעצ׳ האָט חיים נחומזאָן דערציילט אין אַ בריוו, וואָס עס הערט זיך אויפן „קראָקעווער וואַלפראָנט". באַלד זיינען אויך דערשינען עדיטאָריעלס וועגן די וואַלן. אַ גרויס אַרט האָט מען אָפּגעגעבן דעם זעלבן ענין דעם 10טן און דעם 15טן. ס׳האָבן וועגן אים געשריבן ח. א. [נ. קאנטאָראָוויטש] („די שטאָטראַט־וואַלן, די סאַנאַציע און אירע קעגנער") און ע. כאראק. פריער נאָך איז דערציילט געווארן, אַז פּע־פּע־עס און פּועלי־ציון האָבן, צוליב די רדיפות פון דער מאַכט, צוריקגעצויגן זייערע וואַלליסטעס אין נייַ־סאַנץ און אין אַנדערע פונקטן.

מזרח־גאַליציע האָט דאָן געהאַט אַ צווייטע גרויסע געשעעניש פאַר דער באַוועגונג. עס איז דאָרטן פאָרגעקומען אַ לאַנד־קאָנפערענץ פון „החלוץ", מיטן אָנטייל פון שלוחים פון א״י, — חיים שורער און ג. אָסטראָווסקי. שורער, וואָס האָט אָנטייל גענומען אין דער דאָרטיקער אַקציע פון מפעל אַרלאָזאָראָוו, האָט דעם 14טן דעצ׳ סומירט די אַקציע אין אַרטיקל „דער געוואונענער קאַמף", היות די אַקציע האָט געדאַרפט גובר זיין די קעגנער־שאַפט און סאַבאָטאַזש פון די רעוויזיאָניסטן און זייערע שותפים פון רעכטן ציוניזם.

מ. גראָבאָווסקי (איצט מיטגליד פון כנסת און פאָרזיצער פון איר אויסערן־קאָמיסיע) האָט דעם 24סטן דעצ׳ געהאַט אַן אַרטיקל וועגן דער 12טער קאָנפערענץ פון „החלוץ" אין גאַליציע. אין זעלבן נומער איז פאַר פּראָבלעמען פון דער קאָנפערענץ געווען געווידמעט די גאַנצע „החלוץ"־ביילאָגע. דעם 27סטן איז דערציילט געווארן וועגן דער „אימפּאָזאַנטער דער־עפענונג פון דער קאָנפערענץ אין לעמבערג"; שפּעטער זיינען געקומען באַ־ריכטן פון דער קאָנפערענץ, אָפּשאַצונגען אד״גל.

די ליטעראַטור־זייט איז דעם 15טן געווען געווידמעט שלום־עליכמען אין שייכות מיט זיין 70־יאָריקן יובל. איר אינהאַלט: ישראל שטערן — „דער מייסטער פון פאַלקס־הייטערקייט", א. מאַנגער — „דאָס גראָטעסק־געשפּענסטיקע ביי שלום־עליכמען", מ. טוטשינסקי — „דעם שמייכל איז שווער צו טויטן".

פון די נייע שרייבער, וואָס זיינען צוגעקומען, דאַרפן דערמאָנט ווערן יואל ענטין, וועמענס עסיי — „אין שאָטן פון גר־צדק־בוים" — איז דערשינען דעם 17טן. אריה ציבוליא, אַ יונגער פּאעטיקער פעליעטאָניסט, האָט געמאַכט זיין שרייבערישע התחלה דעם 13טן מיט אַ מאָנאָלאָג פון אַ מזרחיסט. יצחק

טאַבענקין האָט אין דער „החלוץ"־ביילאָגע, דעם 10טן, געהאַט אַ גרעסערע אָפּהאַנדלונג וועגן „קולטור אין קיבוץ". וועגן דער קולטור־אַרבעט אין „העובד" האָט געשריבן כ. ראַבינאָוויטש אין דער ביילאָגע פון 17טן, וואו עס זיינען אויך דערשינען: דוב באַראַשס — וואדי כאווארית — און אַ גרעסערע נאָטיץ פון „מבפנים" — „נאָך אַ יאָר אין כפר גלעדי".

פון די בריוו פון אויסלאַנד איז כדאי צו דערמאָנען: דעם בריוו פון א. רייס וועגן ליטווינאָוס אָנקומען קיין אַמעריקע, אַלס ערשטער סאָוועטישער אַמבאַסאַדאָר, א. תושבס — די וואַלן אין רומעניע, און פריץ נפתלים „אַקטועלע פראַגן פון דער ארץ־ישראל־ווירטשאַפט".

דער אָנגעזאָגטער הסתדרות־נומער איז דעם 17טן נישט דערשינען. דאָן איז דערשינען בלויז די צוגעזאָגטע באַראַכאָוו־ביילאָגע מיט די זכרונות פון י. בן צבי וועגן זיין באַרימטן יוגנט־חבר און לאַנדסמאַן, „דער היינטיקער באַראַכאָוו" פון ב. פ. און אויסצוגן פון באַראַכאָווס שריפטן.

דער גרויסער הסתדרות־נומער איז דערשינען דעם 22סטן מיט אַן עדיטאָריעל וועגן דעם „גרינדונגס־טאָג פון דער הסתדרות". די צוויי ערשטע אַרטיקלען זיינען געווען וועגן „זייטיקע" ענינים. ח. א. האָט אין אַן אַרטיקל „טעזן און אַנטיטעזן" געשריבן וועגן דער געפלאַנטער פאַשיסטישער רעפּאָרם, וואָס די הערשנדיקע סאַנאַציע האָט געוואָלט מאַכן אין דער פוילישער קאָנסטיטוציע. ד"ר י. נ. שטיינבערג האָט אין אַרטיקל „פאַראַן נאָך סאָציאַליסטן אין אייראָפּע" געשריבן וועגן די נאָרווועגישע סאָציאַליסטן. דער ספּעציעלער הסתדרות־מאַטעריאַל איז געווען אייגנעשלאָסן אין דער פילזוייטיקער ביילאָגע, מיט אַ מאַטאַ פון ברענערן וועגן דער באַדייטונג פון דער הסתדרות. דאָן זיינען געווען איבערגעדרוקט פריערדיקע זאַכן פון ברענער און טרומפּעלדאָר און פאָלגנדיקע אָריגינעלע אַרטיקלען: ד. באַראַש — „וואָס איז די הסתדרות?", ד. בן־גוריון — „חברת עובדים", י. א. — „די הסתדרות און 'החלוץ'", ג. א. — „הסתדרות", ה. פרומקין — „אין טעג פון אויפשוואונג" מ. נ.[נייטאָט] — „די שותפות פון טאָט", י. קאַניעווסקי — „20 יאָר קופּת חולים", וועגן „ניר" א"אַנד. אינעם נומער איז אויך געדרוקט געווארן א. מאַנגערס „ברוינע באַלאַדע".

פיל מאַטעריאַל, וואָס איז נישט אַריין אין „הסתדרות"־נומער, איז געדרוקט געווארן שפּעטער. אַזוי איז דעם 29סטן דערשינען בערל קאַצענעלסאָנס — „די בלאָקאַדע אויף דער הסתדרות" און א. ש. יוריסעס — „די צעשטערער פון אונדזער פריידן". אין דער געבראַכטער סטאַטיסטיק איבער דער הסתדרות און איר אַנטוויקלונג איז, אגב, אָנגעוויזן געווארן אויף איר כסדרדיקן וואוקס פון 4,483 מיטגלידער אין 1920 ביז העכער 40,000 אין 1933, וואָס טרעפן אָן, צוזאַמען מיט די מיטגלידער פון זייערע משפּחות, העכער אַ דריטל פון דער גאַנצער פערטל־מיליאָניקער באַפעלקערונג פון ישוב אין ארץ־ישראל. צום הסתדרות־מאַטעריאַל וואָלט אפשר געקענט אויך פאַררעכנט ווערן י. בערקאָוויטשס — „וואָס מנחם מענדל האָט געזען אין

דער קבוצה" (פון זיין באַקאַנטער סעריע „מנחם־מענדל אין ארץ־ישראל").

דער דערפאָלג פון הסתדרות־נומער האָט נישט געלאָזט וואַרטן אויף זיך. אין אים זיינען, זיכער, געווען „שולדיק" קודם־כל די יונגע חברים פון „החלוץ", „החלוץ הצעיר", „פרייהייט", גורדוניה" און אויך פון „השומר הצעיר". ביי דער דאָזיקער גאַנצער ענטוזיאַסטישער יוגנט איז די הסתדרות געווען אַ הייליקייט, אַ לייכט־טורעם אין איר שוועכן און אויסזיכטסלאָזן לעבן אין פוילן, און אַלע יוגנטלעכע האָבן נישט געשפּאָרט קיין מי, כדי צו פאַרשפּרייטן און ברענגען דעם נומער פון „דאָס וואָרט" צו די ברייטסטע קרייזן פון לייענענדיקן עולם. צום זעלבן מאַטעריאַל דאַרף אויך פאַררעכנט ווערן דאָס ליד פון י. פּאַפּיערניקאָוו — „צום פּאַסטעכל".

אין דער ליטעראַרישער זייט זיינען געווען די אַרטיקלען פון נתן ביס־טריצקי (באַקאַנטער העברעאישער עסייאיסט, וואָס האָט דאַן געווויילט אין פוילן, אין שייכות מיט דער אַקציע פון קרן קימת פאַרן „כפר אוסישקין") — „צום קריזיס פון היינטיקן טעאַטער" און די אָפּהאַנדלונג פון נ. וויניק — „יידישע נקמה", וועגן ווערק פון פראָפּ' פ. שניאורסאָן אונטערן זעלבן נאָמען.

מ. קאָסטרינסקי (איצט אין ישראל) האָט דעם 27סטן געהאַט אַ בריוו וועגן „פאַשיזם אין אַרגענטינע", מ. פּאָדרושניק האָט נאָך פריער אָנגעהויבן שרייבן בריוו פון לאָנדאָן, א. רייס האָט דעם 24סטן געהאַט אַ בריוו פון ניו יאָרק וועגן דער קאָנוועגשאָן פון געווערקשאַפטן־קאַמפּיין פאַר דער הסתדרות. פון די נייע שרייבער דאַרפן אויך דערמאָנט ווערן חברה רחל שטיין (באַקאַנטע טוערין אויפן געביט פון סאָציאַלער הילף, אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ, צוזאַמען מיט איר מאַן אריה), וואָס האָט אָנגעפאַנגען מיט אַרטיקלען וועגן דעם צושטאַנד אין דער סאָציאַלער הילף אין וואַרשע. דעם 28סטן איז, אין שייכות מיטן שלוס פון דער אַרלאָזאָראָוו־אַקציע, גע־ווען אַ באַריכט וועגן געזעגענונגס־באַנקעט פאַר איר אָנפירער ב. צוקער־מאַן און באַריכטן וועגן די רעזולטאַטן פון דער אַקציע אין ווילנע און קראָקע.

דאָס יאָר 1934

נישט געקוקט אויף די פריערדיקע אָנשטרענגונגען, איז די פינאַנציעלע לאָגע פון דער צייטונג אַלץ פאַרבליבן אַ שווערע. און אויך זיין צווייטער יאָרגאַנג האָט „דאָס וואָרט" אָנגעהויבן מיט אַן אַקציע צו פאַר־זיכערן זיין עקסיסטענץ. עס איז פראָקלאָמירט געוואָרן אַ קאַמפּיין פאַר שאַפן אַן „אינוועסטיציע־פאָנד" פון 40,000 זלאָטעס. דער חודש יאָנואַר איז דער־קלערט געוואָרן אַלס „מאָביליזאַציע"־חודש פאַר „דאָס וואָרט". דער לייט־אַרטיקל דעם 1טן יאָנואַר איז געווען געווידמעט דער נייער אַקציע. עס זיי־נען אָנגעזאָגט געוואָרן אַ ריי באַזוכן איבערן לאַנד פאַרן אינוועסטיציע־פאָנד פון חח' : ארצי, באַראַנטשוק (אומגעקומען אין ווילנע), א. ש. בור־

שטין, ד״ר בעלקא (אומגעקומען אין גראָדנע), א. ברעגמאַן (פון פּינסק, איצט אין א״י), נ. גאָלדבערג, א. גאָלדין (ביידע אין א״י), ד״ר גראָספעלד, מ. האַלטער, ח. זאַלעשינסקי, דן בדבני, ש. זשיטאָמירסקי, א. זשעלאָנקאַ, פּ. טוימאַן (איצט אין שיקאַגע), יאמין (וואוינט אין א״י), ל. כ״ץ, מאַגיסטער א. לאַנדוי, לוצקי, לייזער לעווין (זיך געראַטעוועט פון לאָדזשער געטאָ קיין א״י), פּנחס לעווין, שטרויווייס, מ. מוקאסיי, מ. ניסענבוים, ד. פּערעלמאַן, פּאָלניצקי, ד״ר פערסטער, מ. צוקערמאַן, קאָזלאָווסקי א(יצט אין שיקאַגע) ד״ר קאַגאַן (פון באַראַנאָוויטש, אומגעקומען אין נאָוואָגרודעק), וו. ראָמאַנאָווסקי, ביילע קלאטניצקאַ, ג. רוס, נ. רישמאַן (איצט אין ניו־יאָרק), שצופּאַקעוויטש (איצט אין שיקאַגע), מ. רעזניק (אומגעקומען אין סלאָנים), א. שיינמאַן (איצט אין א״י) א״אַנד. אויך שפּעטער האָט מען געמאָלדן וועגן אַנדערע באַזונדער לאַנד, זאָגן עדות סיי וועגן דעם גרויסן אַרומנעם פון דער פּראָקלאַמירטער אַקציע, סיי וועגן איר דרינגלעכקייט.

אויך דעם 19טן יאַנ׳ איז דאָס לייט־אַרטיקל געווען געווידמעט דער אַקציע, וואָס איר ציל איז געווען נישט בלויז צו שאַפן דעם אויבן דערמאָנטן פּאָנד פון 40 טויזנט זלאָטעס, נאָר אויך צו באַקומען נייע 5,000 רעגולערע קויפער פון דער צייטונג.

כדי צו פּאַרשטאַרקן די צירקולאַציע, איז אויך אָנגעזאָגט געוואָרן דעם 6טן יאַנ׳, אַז די צייטונג גיט אַן אומזיסטע רייזע קיין ארץ־ישראל פאַר קויפער, וואָס וועלן צושטעלן 8 קופּאָנען פון פרייטאָג־נומערן.

די צייטונג אַליין איז ווייטער געווען קאָנצענטרירט אויף דער אויפּ־קלערונג פון די אַקטועלע ציוניסטישע און ארץ־ישראלדיקע פּראָבלעמען.

עס איז ווייטער אָנגעגאַנגען דער קאַמף קעגן רעוויזיאָניזם און ספּע־ציעל קעגן „ביתר״, וואָס האָט, ווי געווייגלעך, געקעמפט מיטן „מעטאָד״ פון ברוטאַלע אָנפאַלן אויף די אָרגאַניזאַציעס פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל. עס איז אויך ווייטער געפירט געוואָרן אַ לעבעדיקע פּאָלעמיק מיט די שרייבער און טוער פון מזרחי און פון דער גרופּע ב׳ פון די אַלגעמיינע ציוניסטן, וואָס האָבן זיך באַזונדערס באַפּעסטיקט אין „מאָמענט״ און האָבן אויך געהאַט אַ השפּעה אין „הייַנט״, אינעם פּויליש־יידישן „נאַש פּשעגלאָנד״ און אויך אין „אונזער עקספּרעס״.

אַ באַגריף וועגן דעם אינהאַלט און די פּראָבלעמען פון „וואָרט״ אין יענער צייט קענען געבן די גרעסערע נומערן פון דער צייטונג. אַזוי זיינען דאָרטן דעם 5טן יאַנ׳ דערשינען די אַרטיקלען פון: ב. קאַצענעלסאָן — „די הסתדרות אין איצטיקן מאָמענט״, אינטערוויו מיט פּראָפּ׳ בראָדעצקי — „עליה — דאָס הויפּט־פּראָבלעם, אָפּאָזיציע (קעגן דער ציוניסטישער עקזע־קוטיווע) דאַרף נישט הייסן סאַבאָטאַזש״, נ. קאָן — „זאָל מען נישט שטערן״ (וועגן דער שטער־אַרבעט פון די אָפּאָזיציאָנעלע פּאַרטייען קעגן דער פּאָלי־טיק פון דער עקזעקוטיווע), ל. שפּיזמאַן — „די שפּעקולאַציע מיט רעליגיע״

(קעגן „מזרחי"), קאַרל קויטסקי — „ווי לאַנג קען אָנהאַלטן היטלערס הער־שאַפט אין דייטשלאַנד (מיט ווייטערדיקע המשכים), ש. לעוועבערג — „די באָיקאָט־באַוועגונג קעגן דייטשלאַנד פון סאָציאַליסטישן שטאַנדפונקט", י. ד. בערקאָוויטש — „מנחם מענדל געזעגנט זיך מיט דער קבוצה" א„אַנד.

דער זעלבער נומער האָט אין זיין ליטעראַרישער זייט: מ. מארקין — „אַ פאַרגעסענער יונגער געטאָ־טרוימער" (צום 55סטן יאָרצייט פון מאָלער גאָט־ליב), י. בורלא — „אַ קאַפּיטל מאַרקס אין די געצעלטן פון תימן" (רעפּאָר־טאַזש פון באַקאַנטן א„י־שרייבער), א. פּטאַשקין — „די אויסשטעלונג פון יונגע פּלאַסטיקער" א„אַנד.

קאָרעספּאָנדענצן זיינען וויטער געווען: פון אַמעריקע — א. רייס, לואי סיגאַל, פון רומעניע — א. תושב, ווי אויך פון לעטלאַנד. דעם 9טן יאַנ' איז אויך געווען אַ בריוו פון רוסלאַנד וועגן „באַנייטן קאַמף קעגן ציוניזם" (מצד כאשין, פעפער, וועוויורקע א„אַנד). אָפּטע בריוו האָט אָנגעהויבן צו־צושיקן פון לאָנדאָן י. פּאָדרחשניק, וואָס האָט געשילדערט דאָס יידישע לעבן אין ווייטשעפּל: „ווייטשעפּלער טעאַטער", „מיסיאָנערן", ווייטשעפּלער זשור־נאַליזם", פּרנסות פון רינשטאָק" א„אַנד. ש. קראַקאָווסקי און א. ס. האָבן פאָרגעזעצט זייערע באַשרייבונגען פון דייטשלאַנד.

אויסער קויטסקיס אַרטיקל האָט זיך אויך געדרוקט אין המשכים אָן אַרטיקל פון אַ צווייטן באַקאַנטן סאָציאַליסטישן שרייבער — אָטאָ לייכטער פון ווין — „צי גייט דער קריזיס (פון קאַפּיטאַליזם) צום סוף?" ח. העניג האָט געהאַט אָן אַרטיקל „סאָציאַליזם, דעמאָקראַטיע און דיקטאַטור" אין זעלבן „וואָרט" פון 12טן יאַנ', וואו ס'איז דערשינען אייניער פון לייכטערס לעצטע אַרטיקלען. ד. פרענקעל האָט דאָרטן אויך געשריבן וועגן „342 טויזנט" (אַרבעטסלאָזע אין לאַנד). אין דער ליטעראַרישער זייט פון זעלבן נומער זיינען געווען: א. מאַנגער — „יאָקאָב וואַסערמאַן", שמריהו גאָרעליק — „עמיגראַנטן־ליטעראַטור", א. פּטאַשקין וועגן דער אויסשטעלונג פון די בילדער פון א. ראזאניעצקי, י. וואַרשאַוויאַק — „איבער די פּוילישע טעאַטערן".

פיל בריוו פון אַמעריקע האָבן באַהאַנדלט די דעמאָלטיקע אַקטועלע פראַגע וועגן יידישער קאָלאָניזאַציע. אין שייכות מיט דער קאַנפערענץ, צונויפגערופן פון אַ קאָמיטעט בראש מיט זשיטלאָווסקין וועגן זעלבן ענין, איז אויך איבערגעדרוקט געווארן מאַטעריאַל פון „יידישן קעמפער", שטימען פון דער אַמעריקאַנער טאָג־פּרעסע א„אַנד. עס האָבן זיך אויך באַווייזן בריוו פון ליטע. אַזוי איז דעם 17טן יאַנ' דערשינען אַ בריוו „וועגן דריי קאַנפע־רענצן פון ליטע" (פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער פּאַרטיי, איר יוגנט און „הפועל").

וועו מ'רעדט שוין וועגן ליטע, איז כדאי צו דערמאָנען יעקב לעשצינ־סקיס אַרטיקל אין נומ' פון 17טן יאַנואַר — „דער וואונדער פון אַרבעט", וואו ס'ווערט דערציילט וועגן דער גרויסער אַרבעט פון „החלוץ" אין ליטע. די פראָגע „פּראָדוקטיוויזאַציע און איבערשיכטונג" ווערט אויך באַהאַנדלט

אין זעלבן נומער פון מ. כמיעלניק. ב. לאָקער שרייבט דעם ערשטן פון זיינע אַרטיקלען — „עקזעקוטיוו און אַקציאָנס־קאָמיטעט" (פון דער ציוניס־טישער אַרגאַניזאַציע), מ. באסאָק דערציילט ווען „ווילנער זונטאָג" (וועז ס׳איז פאָרגעקומען אייניר פון די ברוטאַלסטע אָנפאַלן פון „ביתר" אויפן „החלוץ" און זיינע אָנשטאָלטן). אַנדערע זיינען געווען אין קעלץ, ראָדאָם און לובלין. און אַן איבערגעדרוקטער לייט־אַרטיקל פון „דבר" רעדט אַרום דעם דעמאָלטיקן אַקטועלן ענין פון דער „רעוויזיאָניסטישער פעטיציע" (אַקציע), וואָס איז דאָן אונטערגענומען געוואָרן, כדי צו באַווען מלוכות צו אַ קאָמף קעגן דער מאַנדאַטן־פאָליטיק פון ענגלאַנד אין ארץ־ישראל.

עס זיינען אויך ווייטער דערשינען די ספעציעלע ביילאָגעס: פון „החלוץ" — גאָר אָפט, פון „הפועל" — זעלטענער, פון אַרבעטער־לעבן איבערן לאַנד, ווי אויך פון פועלי־ציון, דער „פרייהייט"־יוגנט א״אַנד.

אַ „החלוץ"־ביילאָגע פון 4 זז׳ איז דערשינען דעם 26סטן יאַנואַר, אין שייכות מיטן „החלוץ"־חודש. עס זיינען דאָרט געווען אַרטיקלען: „אַר־בעט אונטערוועגס", י. טאַבענקין — „די הויפט־פראָגע", מאיר יערי — „חלוציות", מ. בראָזלאָווסקי — „די גרויסע וואַנדערונג", נ. בנארי — „עס איז בלויז דער אָנהייב", יהודה שוואַרצבארד — „פון הכשרה צום קיבוץ". פון טאַבענקינס אַרטיקל ווערט מען געווואויר, אַז אין פוילישן „החלוץ" זיי־נען אַרגאַניזירט 50,000 חברים אין 720 סניפים און 8,000 חברים געפינען זיך אין די הכשרה־קיבוצים.

מ. בראָסלאָווסקי, הסתדרות־שליח, וואָס האָט, אַלס דעלעגירטער צום „החלוץ", פאַרבראַכט עטלעכע סעזאָנען אין פוילן, האָט דעם 26סטן יאַנ׳ אָפגעדרוקט אַן אַרטיקל וועגן דער גרויסער וואַנדערונג פון די חלוצישע קיבוצים, וואָס איז פאָרגעקומען אין אָנפאָנג פון די 30־ער יאָרן און וואָס האָט געבראַכט צו אַן עקספאַנסיע פון זייער טעטיקייט אין געביטן וואו זיי זיינען פריער נישט געווען. — מיר ברענגען אַ גרעסערן אויסצוג פונעם אַרטיקל, ווייל ער שילדערט די אויפלעבונג אין דער חלוצישער און אויך אין דער פועלי־ציון־באָוועגונג, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין די דרייסיקער יאָרן און האָט שפעטער אויך גורם געווען צו דער שאָפונג פון זייער טאָג־צייטונג — „דאָס וואָרט".

דער ווינטער פון 1931 איז געווען אַ גרויזאַמער פאַר די קיבוצים און פלוגות. ס׳רוב זיינען זיי געווען פאַרנומען אין טאַרטאַקן און וואַלד־אַרבעט. צוליבן קריזיס אין דער אָלץ־אינדוסטריע, האָבן זיך אָבער אַ סך טאַרטאַקן אָפגעשטעלט, אַנדערע האָבן געאַרבעט נישט קיין פולע צייט. די נעבעכדיקע דערנערונג אין די קיבוצים איז געוואָרן נאָך ערגער. „מען פלעגט אַרויסגיין אָפט אַרבעטן אָן ברויט, און ברויט איז דאָך געווען די הויפט־שפייז. אויב פריער פלעגט מען אויסגעבן אַ זלאָטע אַ טאָג אויף אַ חבר, איז מען איצט, אין געוויסע ערטער, דערגאַנגען ביז 30 גראָשן". שוואַרץ ברויט און טיי — דאָס איז געווען דאָס גאַנצע עסן טאָג־אויס. געווען קיבוצים, וואו מ׳פלעגט זיצן אין דער פינצטער, ווייל ס׳איז נישט געווען די פאָר גראָשן אויף

נאַפט. האָלץ איז יאָ געווען, פלעגט מען זיצן ביים אויוון אין דער פינצטער און פלאַמען־צונגען האָבן באַלויכטן די אַרומזיצנדיקע. אַמאָל פלעגט מען שמועסן, זינגען.

דאָן האָט זיך אָנגעהויבן „דער גרויסער כיבוש־צוג פון די קיבוצים". מ׳האָט חדשים־לאַנג געוואַנדערט, געוואַלגערט זיך אונטערוועגנס, לענג־אויס דער באַן־ליניע ראָוונע—לידע אויפן וועג קיין ווילנע. יעדע סטאַנציע האָט מען באַזוכט, געפֿרואווט דאָרטן אַרבעטן. האַנצעוויטש, די הויפּטשטאָט פון „שחריה" מיט 150 חברים, איז פֿאַרלאָזט געווארן. ליקווידירט האָט מען אויך די נאָענטע בלודין. „שחריה" איז אָוועק קיין באַראַנאָוויטש, מאַלקאָוויטץ, שטויבץ אאַ״וו. אויך קלאסאָוו האָט געטראָפן דער זעלבער גורל, בפרט וועו מען די מאַכט האָט געהייסן פֿאַרלאָזן דעם פּלאַץ, נאָך דעם ווי די חלוצים האָבן דאָרטן געפֿייערט דעם 1טן מאַי. מ׳האָט דאָן אויך אַרעסטירט פיל חברים, וואָס זיינען געפֿאָרן צו דער קאָנפערענץ פון „החלוץ הצעיר" אין דאַמאַטשעווע.

קלאסאָוו האָט דאָן אַרויסגעשיקט כיבוש־פּלוגות איבער גאַנץ פּוילן, וואָלין. אָ צען חברים בלויז זיינען פֿאַרבליבן אין קיבוץ־בנין, כדי צו היטן דאָס אָרט און וואַרטן אויף בעסערע צייטן.

אויך דער קיבוץ „תל חי" האָט זיך געלאָזן אין וועג אַריין. די חברים זיינען אַרויס זוכן אַרבעט. מיט העק און זעק איז מען געגאַנגען צופוס, געפֿאָרן אויף פורן און אויפן איזנבאַן. מען פלעגט זיך אָפּשטעלן אין שטעטלעך און אייליק דאָרטן געשאָפן פּלוגות.

געוואַנדערט האָבן אויך שומרישע קיבוצים. וועו דער טאַרטאַק אין האַנצעוויטש איז אָוועק מיט רויך, איז דער קיבוץ „במסילה" אַריבער קיין לודוויקאָווע, וואוהין עס זיינען אויך אָנגעקומען חברים פון פֿאָלעסיע.

אין דער „אַטאַקע" אויף שטעט און שטעטלעך, איז די ערשטע געווען „שחריה", וואָס איז דערגאַנגען, נאָך לאַנגע וואַנדערונגען, קיין באַראַנאָוויטש און דאָרטן פֿאַרבליבן. אַריינדרינגענדיק אין פֿאַרשיידענע שטאָטישע אַרבעטס־געביטן. אין לידע און קעלץ איז געשען דאָס זעלבע.

דער קיבוץ „מעפּילים" האָט גענומען אַרבעטן אין סוויסלאטש. דאָן איז מען אָוועק פּלוגותוויז קיין ווילנע, סלאָנים, ביאַליסטאָק. קלאסאָוו איז אָוועק זיך פֿאַרשפּרייטן איבער גאַנץ וואָלין, „שחריה" — איבער פֿאָלעסיע, און אפילו איבער אירע גרענעצן, תל חי — אין גראָדנע־ביאַליסטאָקער ראַיאָן, קיבוץ־באַראַכאָוו — אין קאָנגרעס־פּוילן.

מ׳האָט לאַנג נישט געוואוסט צו וועמען ס׳געהערט פינסק, וואו ס׳האָבן געוואוינט חברים סיי פון קלאסאָוו און סיי פון „שחריה". געבליבן איז זי ביים קיבוץ פון „שחריה". בריסק איז פֿאַרבליבן ביי קלאסאָוו, לעבן איר זיינען געווען אויך שחריער פּלוגות.

אויך די קיבוצים פון דער חלוצישער יוגנט־באַוועגונג האָבן דורכגעמאַכט דעם „גרויסן כיבוש־צוג", — פריער דער „השומר הצעיר", שפּעטער — „גורדוניה". „דער גרויסער דעראַבערונגס־צוג" איבער די שטעט פון גאַנץ פּוילן — וועט בלייבן אַן אומפֿאַרגעסלעכער קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון „החלוץ". (קאַפּיטל פון בראַסלאַווסקיס בוך וועגן דער הכשרה אין פּוילן.)

די קאָנפערענץ פון דער הסתדרות, וואָס איז אין מיטן יאָנואָר פאָרגע־קומען אין ארץ־ישראל, האָט געפונען גאָר אַ ברייטע באַלייכטונג אויף די שפּאַלטן פון „וואָרט", סיי אין גרויסע באַריכטן, סיי אין בריוו און אָפּשאַ־צונגען פון ארץ־ישראל, ווי אויך אין דער שלוס־רעדע פון בן־גוריון אין נומ' פון 31סטן יאָנ'.

איינער פון די שטענדיקע א"י־קאָרעספּאָנדענטן, י. פונט, האָט אין איי־נעם פון זיינע בריוו דערציילט וועגן דער „קאָאָליזיאַציע פון דייטשע יידן אין ארץ־ישראל" און אין אַ מין צוגאָב צו אָט דעם בריוו איז דעם 28סטן יאָנ' דערשינען דער אַרטיקל פון עמיל וואַנדערוועלדע — „ארץ־ישראל אַ היים פאַר די קרבנות פון ראַסיזם". אין זעלבן נומער איז אויך דערשינען די רעזאָלוציע פון סאָציאַליסטישן קאָמיטעט פאַרן אַרבעטנדיקן א"י געהתמעט פון זעלבן וואַנדערוועלדע, לואי פיעראר, לעאָן בלום, ווילי־אַם גיליס און וואלטער סכעווענעלס.

די זייט „פון אַרבעטער־לעבן אין לאַנד" דעם 28סטן יאָנואָר, איז געווען געווידמעט די טראַנספּאָרט־אַרבעטער, וואָס זיינען געווען אָרגאַני־זירט דורך פּועלי־ציון, האָט געהאַט פאָלגנדיקן אינהאַלט: גרויסער מי־טינג פון טראַנספּאָרט־אַרבעטער אין וואַרשע, ביי די טראַנספּאָרט־אַרבעטער אין מלאָווע, פון בענדינער טראַנספּאָרט־פּאַראיין, אין קעלץ גייט די אַרבעט פאָרויס.

דער עיקר־קאַמף סוף יאָנואָר איז געגאַנגען קעגן דעם רעוויזיאָניסטישן פלאַן וועגן דער „פּעטיציע" (אָדער, ווי נחום סאָקאָלאָוו האָט עס דאָן טרעפלעך אָנגערופן — „פּראָשענייע"). די איניציאַטאָרן פונעם פּעטיציע־פלאַן האָבן געהאַלטן, אַז אַלץ דאַרף צוגעשפּיצט ווערן צו אים, דאָס הייסט, אַז ביז מען וועט נישט אַרויסבאַקומען פון די אייראָפּעאישע מאַכטן זייער צושטימונג צום „פּעטיציע"־געדאַנק, — און ענגלאַנד וועט דורך זיי נישט באַוואויגן ווערן צו אָפּזאָגן זיך פון איר סאַבאָטירן דעם ארץ־ישראל־מאַ־דאָט, — איז נישט כדאי צו פירן וואָסערע עס איז פּראַקטישע טעטיקייט אין ארץ־ישראל — די קאָאָליזיאַציע, דאָס בויען נייע דערפער, אויפשטעלן שטעט, אַנטוויקלען די אינדוסטריע, ווייל דאָס איז אַלץ אַ ברכה לבטלה. נאָך מער, זשאַבאָטינסקיס אָנהענגער האָבן אפילו געהאַלטן, אַז מ'דאַרף זיך אָפּזאָגן פון נעמען די עליה־סערטיפיקאַטן ביי דער ענגלישער מאַנדאַטן־מאַכט, מחמת דאָס באַדייט, ר"ל, אַז מ'גייט קאָלאָבאָרירן מיט איר...

זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז די ארץ־ישראל־אַרבעטערשאַפט, אָנגעפירט פון דער הסתדרות און מפא"י, איז געווען קאָטעגאָריש קעגן דעם. דאָס־גלייכן אויך די ציוניסטישע עקזעקוטיוו, וואָס איר הויפּט־באַשטאַנדטייל איז געווען די זעלבע אַרבעטערשאַפט. אירע אָנפירער, ס'רוב מענטשן פון דער צווייטער עליה, וואָס האָבן אַלץ געשטעלט אויף „הגשמה עצמית" און האָבן עס פאַרווירקלעכט אונטער די אויסערסט־שווערע באַדינגונגען פון דער טערקישער הערשאַפט אין לאַנד, זיי, וואָס האָבן עולה געווען דאָן קיין

ארץ־ישראל און האָבן געאַרבעט דאָרטן, ווען דאָס לאַנד האָט נישט געווואוסט נישט וועגן אַ מאַנדאַט און נישט וועגן דער באַלפור־דעקלאַראַציע, מיט דער אינטערנאַציאָנאַל־באַשטעטיקטער פאַרפליכטונג מצד ענגלאַנד, צו אויפ־בויען דאָרטן אַ יידישע נאַציאָנאַלע היים, — פאַר זיי איז די גאַנצע געראַ־דעריי וועגן דער „פּעטיציע" און דער עצם־איינפאַל פון באָיקאָטירן יעט־וועדע טעטיקייט אין לאַנד, באשר בכן עפּעס אַ „פּעטיציע" („פּראָשענית", בלע״ז) וועט זיי אפשר העלפן, האָט אויסגעקוקט נאַריש.

„דאָס וואָרט" פון 28סטן יאַנ׳ ברענגט דעריבער אויף זיין ערשטער זייט אַ קאָפּ אין דער גאַנצער בריט — „די עקזעקוטיווע פון דער יידישער אַגענטן קעגן דער פּעטיציע־אַקציע פון רעוויזיאָניסטן", מיט דער פולער דער־קלערונג פון דער אַגענטן אין דעם ענין. דעם 30סטן יאַנ׳ דרוקט די צייטונג דעם אַרטיקל פון מ. ניישטאַט — „דער עיקר — שב ואל תעשה, דאָס מאָל הייסט עס פּעטיציע". אויף מאָרגן — דעם אַרטיקל פון נ. בנארי (הסתדרות־שליח צום „החלוץ") — „די 'דרויסן־פאָליטיק' פון 'מלכות ישראל'". די זעלבע צייטונג אינפאָרמירט אויך וועגן אַ וועריבר־אַקציע פון פועלי־ציון (פאַראייניקט מיט צ״ס) פאַר נייע 10 טויזנט מיטגלידער, וועגן אַ ספּעציע־לער ביילאָגע, וואָס וועט דערשיינען אין שייכות מיט דעם, וועגן ראַיאָן־צוזאַמענטרעפן, רעגיסטראַציע אאַז״וו.

פון אינערלעך־פוילישע ענינים האָט „דאָס וואָרט" זיך דאָן אַמשטאַרקסטן פאַרנומען מיטן פּראָיעקט וועגן ענדערן און פאַשיזירן די פּוילישע קאָנסטי־טוציע, וואָס די הערשנדיקע סאַנאַציע האָט דאָן דורכגעפירט (ריכטיקער געזאָגט, דורכגעשמוגלט) אין סיים און מיט דעם נישט־אַגרעסיע־פּאַקט, וואָס פילסודסקי האָט דאָן געשלאָסן מיטן היטלעריסטישן דייטשלאַנד. דאָס האָט, אגב, אָנגעהויבן מיט זיך דעם טרויעריקן קאַפּיטל „נישט־אַגרעסיע"־פּאַקטן, וואָס מיט זיי האָט היטלער שפּעטער מאַניפּולירט אויף אַ טייוולאַנישן אופן און האָט צעשטערט די איינהייט פון די אַנטי־היטלעריסטישע מלוכות, און אָנגעצונדן (מיט 5 יאָר שפּעטער) דעם 2טן וועלט־קריג. „דאָס וואָרט" האָט אין אַ לייט־אַרטיקל געשריבן, אַז היטלער מוז „פאַר יעדן פרייז האָבן אַ רו־פויזע...", כדי צו קענען ווידמען די גאַנצע ענערגיע די באַוואָפענונגען. וועט ער דאָס האָבן דערגרייכט...", דאָן וועט ער ברעכן דעם נישט־אַגרע־סיע־פּאַקט, פונקט ווי ווילהעלם האָט געבראָכן די נייטראַליטעט פון בעלגיע".

אין לעצטן יאָנואַר־נומער איז אויך דאָ אַ גרעסער אַרטיקל פונעם שרייבער פון אָט די שורות, וועגן אַלעקסאַנדער גראנאַכס אַרויסטריט אין וואַרשע, אין דער דאָן פּאָפולערער פּיעסע פון פר. וואָלף — „די געלע לאַטע".

דער קאַמף קעגן דער רעוויזיאָניסטישער „פּעטיציע" איז פאַרגעזעצט געוואָרן אויך אין פעברואַר. דאָן זיינען דערשינען אַ ריי אַרטיקלען קעגן איר פון משה קליינמאַן, רעדאַקטאָר פון „העולם", ווי „אימפּראָוויזאַציע און הפקרות" א״אַנד. וועגן די רעוויזיאָניסטישע קאַמפּס־מעטאָדן איז געשריבן געוואָרן אין אַ בריוו פון ניו יאָרק, און עס איז אויך דערציילט געוואָרן (אין

אַ צווייטן נומער) וועגן זייערע אויסגעלאַסענע מעשים אין היטלעריסטישן דייטשלאַנד, וואו צוליב די באַקאַנטע, אַרטיקע פאָליטישע באַדינגונגען איז דער אַרבעטער־ציוניסטישער לאַגער געווען קרעמפּירט אין זיין אויפקלע־רערישער און אַלגעמיינער קעגן־טעטיקייט. וועגן „מסירות פון רעוויזיאָ־ניסטן אין דייטשלאַנד" ווערט דערציילט דעם 6טן פּעב׳ דורך ש. קראַקאַווסקי.

די אָרגאַניזיר־אַקציע פון דער פּאַרטיי, וואָס האָט זיך באַזונדערס אַנט־וויקלט אין פּעברואַר, האָט דאַן געפונען אַ געהעריקן אָפּקלאַנג אין „וואָרט". דעם 8טן האָט מ. ניישטאַט געשריבן אַ ספּעציעלן אַרטיקל „די פּאַרטיי רופט !". אויף מאָרגן איז דערציילט געווארן וועגן ספּעציעלע ראַיאָן־באַראַ־טונגען אין ביאַליסטאָק און לוצק, אַ רוף צו באַטייליקן זיך אין בריסקער ראַיאָן־באַראַטונג.

„אין לאַנד פעלן אַרבעטער, אָבער די רעגירונג באַקעמפט נאָך אַלץ די עליה" — האָט געשריבן אין אַ בריוו פון ארץ־ישראל י. פונט, און פריץ נפתלי, דער באַקאַנטער עקאָנאָמיסט, האָט פריער באַהאַנדלט די פראַגע — „צי איז מעגלעך אַ קאָניונקטור אין ארץ־ישראל ?". בערל קאַצענעלסאָן האָט אומגעפער אין דער זעלבער צייט געשריבן אַ גרויסע אָפּהאַנדלונג — „אונד־זער קולטור־אַרבעט".

אומגעפער אין דער זעלבער צייט האָט „דאָס וואָרט" געקראָגן די מיט־אַרבעטערשאַפט פון באַקאַנטן פּעדאַגאָג ד״ר ישראל רובין (רבקאי, געשטאָרבן פאַראַיאָרן אין א״י). רובין, וואָס איז געווען באַוואוסט אַלס פּעדאַגאָג אין פוילן, האָט נאָך פריער דעביוטירט אין „וואָרט" מיט אַן אַרטיקל וועגן נא־ציזם, וואָס איז דערשינען דעם 16טן יאַנ׳. מיט אַ חודש שפּעטער האָט זיך געגנומען דרוקן זיין סעריע „בריוועלעך צו אַן אַרעמער מאַמען" (וועגן קינ־דער־דערציאונג).

דעם 18טן פּעב׳ איז דערשינען אַ פּירזייטיקע ביילאָגע פון „השומר הצעיר", וואָס איז וואַרשיינלעך געווען די ערשטע אויסגאַבע פון דעם מין און שפּראַך פון אָט דער יוגנט־אָרגאַניזאַציע, וואָס איז געווען איינגעשטעלט דורכויס אויף העברעאיש. דער אינהאַלט: ד. ראָזענבוים — „צום 20־יאָריקן יובל" (פון „השומר הצעיר"), י. גאָטהעלף — „יוגנט־קולטור און פּאַרווירק־לעכונג", ברוך ראָזענטאָל — „דער קיבוץ ארצי" און „השומר הצעיר", רבקה גורפיין — „קיבוצישער לעבן", ד. האָנדעלסמאַן — „קעגנווארטס־אַרבעט", נ. מירסקי (איצט תמיר, א״י) — „יובל־נאָטיצן", לידער פון ש. סאַנדלער, בן מנחם — „אין קאַמף פאַר דער נייער העברעאישער שול", נתן ביסטריצקי — „אַ פּאָר ווערטער", עממאַ — „פון קינדער־גאָרטן", סטאַטיסטישע טאַבעלן. דער לייט־אַרטיקל אין „וואָרט" איז דאַן געווען געווידמעט דעם 20־יאָריקן יובל פון „השומר הצעיר".

אַ וואָך שפּעטער איז דערשינען די ספּעציעלע תל־חי־ביילאָגע פון „וואָרט" מיט פאָלגנדיקן אינהאַלט: אויסצוגן פון י. ח. ברענער, נחמן סירקין און יוסף טרומפּעלדאָר, — „וועג טרומפּעלדאָר וואָלט געלעבט" פון אחי

יוסף, נ. בנארי „טרומפּעלדאָרס פּערזענלעכקייט", ד. בן־גוריון „דער 'השומר' אין ארץ־ישראל", וועגן די פּאָגראָמען און זעלבשוץ אין רוסלאַנד אין 1903—1905, זעלבשוץ אין אוקראַינע אין 1919—1921 (אויסצוגן פון „פּנקס ההגנה העברית ועובדותיה"), אַרטיקל פון צ. ראָזענשטיין, נאָטיצן פון טאָגבוך פון ש. ליווער אאַז"ו.

דער אַרבעטער־אויפשטאַנד, וואָס איז אויסגעבראַכן אין מיטן חודש אין ווין, האָט געפונען דעם גרעסטן אָפּקלאַנג אויף די שפּאַלטן פון דער צייטונג, סיי אין געניע שילדערונגען פון די פּרטים פונעם אויפשטאַנד, אַזוי אויך אין בריוו פון ווין. פון די גרעסערע אָפּהאַנדלונגען דאַרף אויך דער־מאָנט ווערן ויקטאָר טשערנאָוס „מאַשין־צעשטערער אַמאָל און היינט", וואָס האָט זיך געדרוקט אין עטלעכע המשכים. אויך א. גרוזענבערג האָט געזומען דרוקן זיינע זכרונות וועגן ביליס־פּראָצעס.

די זאָרג פאַר דער עקסיסטענץ פון דער צייטונג האָט כסדר נישט אָפּ־געלאָזט די טוער, וואָס זיינען געשטאַנען בראש פון איר אָנפּירונג, נישט בלויז דער אַדמיניסטראַטיוור, נאָר אויך רעדאַקציאָנעלער און, מ׳קאָן אפילו זאָגן, בכלל אַלע פּירנדיקע טוער פון פּועלי־ציון, וואָס זיינען, ווי געזאָגט, געווען אינסטרומענטאַל אין דעם עצם אַנטשטייַן און אַנטוויקלונג פון דער טעגלע־כער טריבונע פון „וואָרט", וואָס איז געוואָרן די טריבונע פון גאַנצן לאַגער פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל אין פוילן. דעם 9טן מערץ איז אָנגעזאָגט גע־וואָרן, אַז עס וועט ארגאַניזירט אַ ספּעציעלע טיראַזש־אַקציע פאַרן „וואָרט". דעם 21סטן איז דערשינען אַ גרעסערער באַריכט פון אַ באַראַטונג וועגן דער אַקציע אין אַ ריי „וואָרט"־קאָמיטעטן איבערן לאַנד, וואו עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו געפינען נייע קויפער און לעזער פאַר דער צייטונג. דעם 30סטן איז אָנגעזאָגט געוואָרן, אַז די פּסח־וואָך וועט זיין ספּעציעל געווידמעט דער אַקציע. שפּעטער זיינען אָנגעגעבן געוואָרן 300 באַזוכן, דורך עטלעכע צענד־לינג חברים, אַ פּראָפּאַגאַנדע־פּלאַקאַט אד״גל.

די אַקציע האָט באַשעפּטיקט די צייטונג אין משך פון מערץ און אַפּריל. דעם 13טן איז שוין דערשינען אַ געניער באַריכט פונעם גאַנג פון דער אַקציע אין פּאַרשיידענע שטעט. עס איז דערציילט געוואָרן, אַז מ׳האָט שוין געוואונען די ערשטע נייע טויזנט אָבאָנענטן. מערץ האָט אויך געזען דעם ווייטערדיקן גאַנג פון דער אַקציע פון פּועלי־ציון פאַר געווינען „נייע 10,000 חברים", וואָס איז געווען „דער רוף פון דער שעה".

פון די אַלגעמיינע ענינים האָט די צייטונג ווייטער געעווידמעט פיל צייט דעם קאַמף פון דער אַרבעטערשאַפט אין ווין קעגן דעם דאַלפוס־פאַשיזם. דעם 7טן מערץ איז דערשינען אַן אינטערוויו פון קאַרל בוים, קאָרעספּאָנדענט פון „וואָרט" אין טשעכאָסלאָוואַקיע, מיט יוליוס דויטש (פּירער פון דער העלדישער סאָציאַליסטישער „זעלבשוץ"), וואָס איז אַוועק פון ווין קיין פּראָג. עס זיינען אויך געדרוקט געוואָרן אין משך פון מערץ אַרטיקלען פון אָטאָ בויער, ויקטאָר טשערנאָוו א״אַנד וועגן דער באַדייטונג פון אַרבעטער־אויפ־שטאַנד אין ווין, באַריכטן וועגן פּאַרשיידענע עפּיזאָדן פונעם העלדישן קאַמף,

וואָס האָט דאָן צוגעשמידט צו זיך די אויפמערקזאַמקייט פון דער גאַנצער יוגנט און אַרבעטערשאַפט, און בכלל פון אַלע דעמאָקראַטישע שיכטן אין לאַנד.

פון אינערלעך־יידישע און ציוניסטישע ענינים איז ווייטער אָנגעגאַנגען דער קאַמף וועגן די רעוויזיאָניסטן, וואָס אויב ער איז נישט אויסגעלאָשן גע־ווארן און האָט נישט אָפּגעלאָזן אין שארפקייט און אינטענסיווקייט, איז עס געשען בלויז צוליב זייער אַגרעסיווקייט און די ברוטאַלע קאַמפּס־מעטאָדן, וואָס זיינען געקומען צום אויסדרוק אין זייערע שטענדיקע אָנפאַלן אויף די פונקטן פון „החלוץ" און לאָקאַלן אויף פון אַנדערע אָרגאַניזאַציעס פון אַר־בעטנדיקן א״י. אָזעלכע אָנפאַלן זיינען דאָן פאַרעגיסטרירט געוואָרן אין לוניניץ, וולאָדאַווע, פּיאַסקי לובעלסקיע, גראַיעווע ,פּינסק א״אָנד, אויף וואָס עס איז רעאַגירט געוואָרן נישט בלויז אין די קאָרעספּאָנדענציעס פון די ערשטע, נאָר אויך אין אַ ספּעציעלן עדיטאָריעל דעם 14טן מערץ — „די נייע אָנפאַלן און דער אַלטער אויספּיר".

דער „אויספּיר" איז געווי אָנטוויקלט געוואָרן אין וויייטערדיקע אָרטיק־לעך, וואָס זיינען דערשינען אין שייכות מיט דער אַגיטאַציע פון „עת לבנות" און מזרחי, אַז היות עס גייט צו אַ זיצונג פון ציוניסטישן אַקציאָנס־קאָמיטעט, זאָל מען פּראָוון איבערבעטן זיך מיט די רעוויזיאָניסטן און זען צוריקקערן די פאַרבלאָנדזשעטע שעפּעלעך צו דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. דער ענטפער אויף די פּראָוון איז געווען, אַז כל־זמן די זשאַבאָטינסקי־לייט וועלן זיך נישט אָפּזאָגן פון זייערע ברוטאַלע מעטאָדן און פון זייער עכט־פאַשיס־טישער שנאה צו דער הסתדרות און צו דער יידישער אַרבעטערשאַפט, קאָן וועגן דעם קיין רייד נישט זיין.

די זיצונגען פון אַקציאָנס־קאָמיטעט האָבן געפונען אַ גרויסע באַלייב־טונג אויף די שפּאַלטן פון „וואָרט" סיי אין ענגויע באַריכטן און בריוו פון ארץ־ישראל, וואו די זיצונגען זיינען פאָרגעקומען.

אַ גרעסער אָרט אין „וואָרט" האָט אין מערץ־אַפּריל פאַרנומען די 6טע קאָנפערענץ פון „החלוץ" אין שייכות מיטן שטאַרקן דעם וואַלקאַמף צווישן די 5 גרופּעס, וואָס האָבן זיך אויסגעקריסטאַליזירט צו די וואַלן. „החלוץ" איז דאָן אויסגעוואָקסן צו אַ באַוועגונג מיט העכער 30 טויזנט חברים, אָרגאַני־זירט אין 600 סניפים, און איבער 8,000 חברים אין פאַרשיידענע הכשרה־פונקטן. די זייט (אַמאָל אויך צוויי און מער) „אין דער 'החלוץ'־באַוועגונג", וואָס פלעגט דערשיינען רעגולער יעדע וואָך, איז אין די דערמאָנטע צוויי חדשים געווען פול מיט קאָנפערענץ־מאַטעריאַלן, געשריבן פון י. גאָטהעלף, משה באסאָק, י. אייזענבערג, א. פּיאַלקאָוו, מ. מעזשיבאָווסקי, י. שאַפּירא, א. שיינבוים, כ. ראַבינאָוויטש, נ. בנארי, ד. בארש, י. תרשיש (די לעצטע 3 — שליחים און חברים פון ארץ־ישראל) א״אָנד. פאָר און אין טאָג פון די וואַלן זיינען דערשינען אויך עדיטאָריעלס און אָרטיקלען פון רעדאַקציע־סטאף, למשל, ה. בערגער א״אָנד וועגן דער וויכטיקייט פון דער „ועידה", נישט בלויז פאָר דער באַוועגונג פון „החלוץ" גופא, נאָר אויך פאַרן גאַנצן ציוניזם און פאַרן יידישן לעבן אין פוילן בכלל, היות „החלוץ" נעמט אָרום

אַן אַרמיי פון העכער 30,000 יוגנטלעכע, מיט וואָס עס קען זיך נישט איבער־נעמען קיין איין יידישע אָרגאַניזאַציע אין פוילן. פון דער אַנדער זייט, איז ער דער גרעסטער רעזערוואואָר פון ענטוזיאַסטישער יוגנט, אויף וועלכער עס קוקט אַרויס די הסתדרות און דאָס גאַנצע אויפבוי־ווערק אין ארץ־ישראל.

די וואָלן דעם 2טן אַפּריל האָבן געבראַכט דעם זיג צום גוש חלוצי־כללי, וואָס האָט אַרומגענומען די אָנפירנדיקע אָרגאַניזאַציעס פון דער חלוצי־שער באַוועגונג, ווי דעם „החלוץ" און „החלוץ הצעיר", די חברים פון פּועלי־ציון און „פרייהייט" און סימפּאַטיקער. דער „גוש" האָט באַקומען קרוב צו 20,000 טויזנט שטימען פון די איבער 30,000 וואָס האָבן געשטימט. די רשימה קיבוצית (פון השומר הצעיר) — 7,000 שטימען, חבר הקבוצות („גורדוניה") — 2,445, ריכוז וויטקין — 882 און דת ועבודה — 111. דער זעלבער נומער פון 13 אַפּר' ברענגט אויך די נייס וועגן אַ וועלט־קאָנפערענץ פון „החלוץ", וואָס וועט זיך צונויפקומען אין וואַרשע דעם 15טן מאַי מיט דעלעגאַטן פון 21 לענדער, דערונטער אויך פון מצרים, סיריע, קובאַ און דרום־אַפריקע.

גרויס אויפמערקזאַמקייט איז געווידמעט געוואָרן פון אָנהייב אַפּריל צום קאַמף „פאַר יידישער אַרבעט און עליה", וואָס איז דאָן פראָקלאַמירט געוואָרן דורך דער הסתדרות, אין שייכות מיט דער סכנה, אַז יידישע אַר־בעטער וועלן עלימינירט ווערן אין דער וואַקסנדיקער לאַנדווירטשאַפט אין לאַנד, בפרט אין די פּריוואַטע אָראַנזשן־פּרדסים, צוליב דעם שטייגנדיקן נאַכפראָג אויף אַרבעטער און דוחק אין פרייע יידישע אַרבעטס־כוחות. „ס'גייט וועגן גורל פון ציוניזם" האָט געשריבן אין דער ספּעציעלער ביילאַגע וועגן אָט דעם ברענענדיקן ענין ה. פרומקין פון ארץ־ישראל; די מאָביליזאַציע־באַוועגונג אין א"י פאַר יידישער אַרבעט, געשפּאַנטע טעג א"אַנד זיינען גע־ווען די וויכטערדיקע אַרטיקלען אין דער זעלבער ביילאַגע. ס'איז אויך גע־בראַכט געוואָרן אויסצוגן פון אַ שמועס פון ב. קאַצענעלסאָן מיט דער העברע־אישער שול־יוגנט וועגן חלוציזם און אַ גרעסערע נאַטיץ וועגן 10־יאָריקן יובל פון באַרימטן קיבוץ אין קלאַסאָווע, וואָס איז געווען באַשעפטיקט אין שטיינהאַקעררייען, האָט געפירט אַ פּראָלעטאַריש לעבן, געפייערט צוזאַמען מיט די אַרומיקע, ניט־יידישע אַרבעטער, דעם 1טן מאַי, און זיך באַ־טייליקט אויך אין אַנדערע אַרבעטער־אַקטיוויטעטן. קלאַסאָווע — אַ קליינער פונקט אויף דער גרענעץ פון פּאָלעסיע און וואָלין, האָט זוכה געווען צו האָבן ביי זיך אַ חלוצישן קיבוץ אפילו אין די יאָרן פון ציוניסטישן און חלוצישן שטילשטאַנד. נאָך מער: דער „קיבוץ חוצבי אבנים ע"ש יוסף טרומפּלדור" האָט מיט זיין כסדרדיקער עקסיסטענץ אין משך פון 10 יאָר געגעבן מוט אויך אַנדערע חלוצישע גרופּעס צו שאַפן הכשרה־פונקטן און אָנגיין מיט זייער אַרבעט, טראָץ שטילשטאַנדן, שוועריקייטן, קנאַפּע אויסזיכטן אויף עליה אד"גל.

די טעטיקייט פון אַ צווייטן גרעסערן קיבוץ, — אין לאָדזש, — דעם קיבוץ־באַראַכאָוו, האָט מ. ב. שטיין געניי געשילדערט דעם 23טן מערץ. פון אַנדערע יידישע ענינים זיינען אין מערץ דערשינען אַ ריי אַרטיקלען

פון א. רייס (בריוו פון אמעריקע), ב. לאקער א"אנד איבערן פארשטארבע־נעם באקאנטן ארבעטער־טוער און איבערגעגעבענעם פריינד פון דער הסתדרות, אברהם שיפליאקאוו. עס זיינען אויך איבערגעדרוקט געווארן שיפליאקאווס „צעוואַרפענע געדאנקען", געשריבן אין שייכות מיט דער אר־בעט פאר דער הסתדרות און אירע ווערק אין ארץ־ישראל.

א צווייטער ענין, וואס האט דאן גאנץ שטארק באשעפטיקט „דאס וואָרט", איז געווען די ארבעטער־קאנפערענץ פאר יידישע ענינים, וואס איז אפגע־האלטן געווארן אין אמעריקע, פאר שאפן דעם יידישן ארבעטער־קאמיטעט. די זאך איז באלויכטן געווארן סיי אין גרעסערע באריכטן איבער דער קאנ־פערענץ, ווי אויך אין בריוו און ארטיקלען פון א. רייס, לואי סיגאל א"אנד. מ. יארבלום, וואס האט רעגלמעסיק אנגעהאלטן זיינע אינטערעסאנטע קא־רעספאנדענציעס פון פאריז, האט אנפאנג מערץ אפגעדרוקט זיין אינטערוויו מיט וואלטער סכעווענעלס, סעקרעטאר פון פראפעסיאנעלן אינטערנאציאנאל, ווען דער לעצטער האט דערקלערט צוו' אנדערן: „מיר זיינען שטאלץ מיט דער ארבעט פון דער ארץ־ישראל־ארבעטערשאפט". אן ענלעכער אינטערוויו, מיטן באקאנטן פוילישן שריפטשטעלער אנדזשיי סטרוג, איז דערשינען אפנאנג אפריל. סטרוג האט אין דעם אינטערוויו, פאר זיין אפפאר אויף א באזוך קיין ארץ־ישראל, דערקלערט, אז „ציוניזם איז די רעוואלוציאנערע באוועגונג אין יידישן לעבן".

י. פאדרוזשניק און עברא האבן פארגעזעצט צו שיקן זייערע בריוו פון לאנדאן, דער ערשטער האט אויך אפגעדרוקט צוויי גרעסערע ארטיקלען איבערן פאשיזם אויפן קאנטינענט פון אייראפע און אין ענגלאנד. פראפ' מ. לאזארסאן פון ריגע האט בעת א באזוך אין וואַרשע געגעבן אן אינטער־וויו, אז „לעטלאנד איז נישט באדראט דורכן פאשיזם". אויך ש. לעווענבערג האט אפגעדרוקט א בריוו ווענן דער פאליטישער לאגע אין לעטלאנד.

פנים־חדשות אין דער צייטונג זיינען געווען: מלכה לאקער מיט די לידער „ווידערגעבורט", דערשינען דעם 16טן מערץ, און שמואל איזבאן מיט דער דערציילונג „אן אמעריקאנער". ישראל שטערן, וואס איז דאן געלעגן קראנק אין א שפיטאל, האט דעם 30סטן מערץ אפגעדרוקט „אין גרויסע הייזער לעבן מענטשן" פון זיין סעריע „שפיטעלער"־לידער.

סוף אפריל, אין שייכות מיטן דערנעענטערן זיך פון 1טן מאי, האט „דאס וואָרט" אנגעהויבן דרוקן פיל אינפארמאציעס ווענן דער פארשטייע־דיקער פייערונג פון אינטערנאציאנאלן ארבעטער־יום־טוב. אזוי איז דעם 29סטן דערשינען א נאטיץ, אז „געמיינזאמע מאי־דעמאנסטראציעס" וועלן פארקומען אין זאגלעמביע (דער רייכער קוילן־געגנט ארום בענדין), מלאווע, סולעיעווע, אלעקסאנדער (לעבן לאדזש) און גראדזיסק (לעבן וואַרשע). שפע־טער זיינען צוגעקומען ענלעכע ידיעות ווענן שעדלעץ, קראקע און קלענערע פונקטן. די געמיינזאמע דעמאנסטראציעס, ווענן וועלכע עס איז געדעדט געווארן, זיינען געווען דעמאנסטראציעס פון די פוילישע און יידישע ארי־

בעטער, אָנגעפירט פון פּע־פּע־עס און די יידישע אַרבעטער־פּאַרטייען — פּועלי־ציון און „בונד". היות דער לעצטער איז נישט מסכים געווען, אַז פּועלי־ציון זאָלן דעמאָנסטרירן אונטער זייערע אייגענע לאָזונגען פון פּרייער עליה קיין ארץ־ישראל, שטיצן די הסתדרות, דעם „החלוץ", דאָס אַרבעטנ־דיקע ארץ־ישראל אד"גל, איז אין די יעניקע שטעט, וואו די פּוילישע סאָ־ציאַליסטן פלעגן מסכים זיין מיטן „בונד", צו קיין געמיינזאַמע מאַי־פּייערונגען נישט געקומען.

דער דאָזיקער ענין איז, פּאַרשטייט זיך, ברייט אַרומגערעדט געוואָרן אויף די שפּאַלטן פון „וואָרט". עס האָבן וועגן אים ספּעציעל געשריבן ה. ל. קרוי, נ. קאָן, ה. בערגער, מ. ניישטאָט א"אָנד סיי סוף אַפּריל, אַזוי אויך אָנהייב מאַי. אין די אַרטיקלען איז אַרויסגעבראַכט געוואָרן דער געדאַנק, אַז די קעגנערשאַפט פון „בונד" שטראָמט אַרויס אויך פון אָרגאַ־ניזאַציאָנעלער קנאה, ווייל פּועלי־ציון, און בכלל די גאַנצע באַוועגונג פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, איז שטאַרק געוואָקסן. די צייטונג האָט אָנגעוויזן, אַז פּועלי־ציון און אַנדערע אָרגאַניזאַציעס פון אַרבעטנדיקן א"י האָבן דאָן געהאַט דעם „גרעסטן מאַי־צוג פון יידישע אַרבעטער".

דער סאַמער וויכטיקער ענין, וואָס האָט באַשעפטיקט „דאָס וואָרט" במשך פון מאַי, איז געווען די אַלט־נייע פראַגע וועגן ברייטערע עליה־מעג־לעכקייטן קיין ארץ־ישראל. די פראַגע איז אַרויסגעשוואומען, אין שייכות מיטן אויסטיילן דורך דער ענגלישער רעגירונג אַ האַלב יאָר סערטיפיקאַטן „שעדיול", אין דער צאָל פון 6,000 סערטיפיקאַטן. אין ארץ־ישראל איז דאָן געווען אַן אויסערגעווייניגלעך גוטע עקאָנאָמישע קאָניונקטור. די וואַקסנדיקע לאָנדווירטשאַפט, די אינדוסטריע, וואָס האָט זיך כסדר אויסגעברייטערט, אין שייכות מיטן צופלוס פון קאַפּיטאַל־קרעפטיקע עלעמענטן און גוטע פאַכ־לייט פון דייטשלאַנד, און מיטן שטראָם פון נאַציאָנאַלן קאַפּיטאַל; דער וואוקס פון אינערלעכן מאַרק, — דאָס אַלץ האָט געבראַכט צו אַ מאַנגל אין אַרבעטער. די פאַרזיכטיקסטע פּאַרשונגען האָבן באַוויזן, אַז דאָס לאָנד קען אַבסאָרבירן נישט ווייניקער פון 20,000 אַרבעטער. דער באַגרענעצטער „שעדיול" האָט אַרויסגערופן אומצופרידנקייט באַזונדערס אין פוילן, וואו דער אַנטיסעמיטיזם האָט געהאַלטן אין איין שטייגן, דערוואַרעמט און סטי־מולירט דורך דעם היטלער־ביישפּיל אין שכנותדיקן דייטשלאַנד. פון דער אַנדער זייט, איז דאָרטן געווען אַן אַרמיי פון העכער 30,000 אָרגאַניזירטע חלוצים, נישט רעכענענדיק פּועלי־ציון און אַנדערע אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן ממש אויסגעקוקט אויף וואָס שבעלערע אינוואַנדערונג־מעגלעכקייטן קיין ארץ־ישראל.

אַן עדיטאָריעל אין „וואָרט" דעם 4טן מאַי האָט, אַלזאָ, גערופן „צום קאַמף פאַר מאַסן־עליה". באַריכטן זיינען דערשינען וועגן פראַטעסט־רעזא־לוציעס, אָנגענומען פון פאַרטיראַט פון פּועלי־ציון, וואָס איז זיך דאָן צו־נויפגעקומען, פון דער יידישער אָגענטור אין לאָנדאָן, דורכן ארץ־ישראל־אַמט אין וואַרשע א"אָנד. אַ זייט אין דער „החלוץ"־ביילאָגע פון 11טן מאַי

איז געווען פול מיט אַרטיקלען פון מ. ניישטאַט, צבי ראָזנשטיין, ברוך ראָזענטאַל און איבערגעדרוקטן מאַטעריאַל פון „דבר" קעגן דער עליה־באַ־גרענעצונג, דורך דער נישטיקער צאָל סערטיפיקאַטן.

שפּעטער, ווען דער ישוב אין ארץ־ישראל האָט פּראָקלאַמירט אַ גענע־ראַל־שטרייק קעגן דער באַגרענעצונג און גערופן די גאַנצע יידישע וועלט צום קאַמף פאַר אַ מאַסן־עליה און פאַר יידישער אַרבעט, — האָט די ציי־טונג אָפּגעגעבן פיל פּלאַץ סיי דער שילדערונג פונעם שטרייק אין אַלע זיינע פאַזעס, סיי דעם באַלייכטן אָט די דאָזיקע וויכטיקע געשעעניש אין אַרטיק־לען און אין בריוו פון ארץ־ישראל. היות דער קאָמיטעט פאַרן אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, אָנגעפירט דורך פּועלי־ציון און „החלוץ", האָט דאַן פּראָקלאַ־מירט 18 פּראָטעסט־פאַרזאַמלונגען אין וואַרשע, און ענלעכע פאַרזאַמלונגען אויף דער פּראָווינץ, האָט „דאָס וואָרט" געווידמעט פיל אויפמערקזאַמקייט דער דאָזיקער פּראָטעסט־אַקציע, רופנדיק צו אַ מאַסנהאַפטן אָנטייל אין איר, און געבנדיק גענויע באַריכטן פון די פיל פּונקטן, וואו דער רוף צום פּראָ־טעסט איז אויפגענומען און פאַרווירקלעכט געוואָרן. ס'דאַרף צוגעגעבן ווערן, אַז אין דער אויפקלערונג־אַרבעט וועגן פּראָטעסט איז אויך נישט אויסגע־מיטן געוואָרן דער באַדויערנסווערטער אומשטאַנד, וואָס די קאָלאָניסטן אין ארץ־ישראל פון דער סמיליאַנסקי־גרופּירונג האָבן גערן באָיקאָטירט יידי־שע אַרבעטער און פאַרביטן זיי מיט דער ביליקערער אַראַבישער אַרבעט, פאַרקלענערנדיק אַזוי אַרום דעם נאָכפרעג אויף יידישע אַרבעטער און אַריינ־שפּילנדיק דורך דעם אין די הענט פון דער מאַנדאַטן־מאַכט, און איר תשוקה צו פאַרקלענערן די יידישע עליה.

די קאָנפערענץ פון „העובד", וואָס איז דאַן פאָרגעקומען אין וואַרשע מיטן אָנטייל פון קאַרגע 100 דעלעגאַטן פון עטלעכע און אַכציק שטעט, וואָס האָבן רעפּרעזענטירט 6,000 האַנטווערקער און פאַכלייט, וועלכע האָבן זיך געגרייט צו עליה, איז ברייט באַלויכטן געוואָרן, ספּעציעל אין די ביילאַגעס פון „החלוץ".

אויך אין מאַי איז אָנגעגאַנגען דער קאַמף קעגן די רעוויזיאָניסטן, בפרט אַז זייערע לייט האָבן ווידער געמאַכט ברוטאַלע אָנפאַלן אויפן ארץ־ישראל־אַמט אין וואַרשע, אין דער פּראָווינץ און אויפן ח' ניישטאַט, בעת זיינען אַ פאָר־לעזונג אין לודמיר. נ. בנארי פון ארץ־ישראל האָט אין אַ סעריע אַרטיקלען גענוי אַרומגערעדט די פאַרשיידענע אַספּעקטן פון אָט דער אומאויפהערלע־כער פויסט־ און שטעקן־אַרבעט פון די רעוויזיאָניסטישע בריונים.

מכוח אינערלעך־יידישע ענינים איז געשריבן געוואָרן אויך וועגן ביראָ־בידזשאַן און די פּלענער צו קאָלאָניזירן אַנגאָלע. י. פּאָדרוזשניק פון לאָנ־דאָן, וואָס האָט געהאַט דאָרטן אַ מעגלעכקייט נאָכצופאָלגן דעם געבורט און אַנטוויקלונג פון אַנגאָלע־פּלאַן, האָט דעם 9טן מאַי אים באַלויכטן אין זיין בריוו „לשנה הבאה באַנגאָלאַ". ביראָ־בידזשאַן האָט אויפגעטויכט אין שייכות מיט דער צוגעאיילטער פּראָקלאַמירונג פון דער יידישער אויטאָנאָמער געגנט

דאָרטן, וואָס עס איז פון ענגלישע קוועלן צוגעפאַרבט געוואָרן מיט ידיעות וועגן אַ יידישער רעגירונג, פּאָסט־מאַרקעס, אַדמיניסטראַציע, און אפילו אַן אייגענער „יידישער אַרמיי", בראש מיטן יידישן געזעראַל „ראַפּאָפּאָרט", וואָס איז שוין געשאַפן געוואָרן אָדער האַלט אין געשאַפן ווערן. צוגעפעפערט מיט אָט די לעצטע צוגאָבן, האָט די נייס וועגן בירא־בידזשאַן געמאַכט אַ גרויסן אייndרוק אין דער דערשלאָגענער יידישער גאַס אין פוילן, וואָס האָט כסדר געקרעכצט אונטער די קלעפּ פון אַלץ שטייגנדיקן אַנטיסעמיטיזם. אמת, די „צוגאָבן" זיינען שפּעטער אָפּגעלייקנט געוואָרן. די זאַך גופא האָט אָבער איר ווירקונג נישט פאַרלוירן.

אַ גרעסערע נאָטיץ, דערשינען, אגב, בלויז אין „וואָרט" און איבער־געדרוקט פון אַמעריקאַנער „פאָרווערטס", וועגן אַ בריוו אין „דהי ניו־יאָרק טאַימז" פון נישט לאַנג פאַרשטאָרבענעם באַקאַנטן ענגלישן זשורנאַליסט אויגור פּאָליאַקאָוו, אַז די ענגלישע רעגירונג וועט אין פאַל פון קריג שאַפן אין א״י אַ ייד׳ אַרמיי פון 50,000 יידן, האָט געדאַרפט ווירקן ווי קעגנגיפט צו דער רושם־מאַכנדיקער ידיעה וועגן דער „אַרמיי" אין בירא־בידזשאַן. מער און גרינטלעכער איז דער גאַנצער ענין באַהאַנדלט געוואָרן אין קלענערע און גרעסערע אַרטיקלען פון נ. קאַן, ה. ב. [בערגער] און אין פיל נאָטיצן.

ווי אַ נייער מיטאַרבעטער זיינען צוגעקומען ארצי, וואָס האָט מיט זיינע רעפּאָרטאַזשן מיטגעהאָלפן דעם אומדערמידלעכן חבר מרדכי [האַלטער], וואָס האָט זייער אָפט געדרוקט אין „וואָרט" אָט דעם מין זאַכן, ווי אויך הומאָריסטישע קליינע פעליעטאָנען.

סוף מאי האָט „דאָס וואָרט" געמומען שענקען גרויס אויפמערקזאַמקייט דער קאַמפּאַניע צו די שטאָטראַט־וואַלן, וואָס האָבן געדאַרפט זומערצייט פאַרקומען אין פיל שטעט און שטעטלעך איבערן לאַנד. אין שייכות מיט דעם זיינען דערשינען אַרטיקלען, ווי אויך פיל בריוו פון די באַטרעפנדיקע פּלעצער וועגן די צוגרייטונגען צום וואַלקאַמף, פּראָוון צו שאַפן סאָציאַליסטישע בלאָקן, אויסזיכטן אאז״וו.

די מאַטעריעלע לאָגע פון דער צייטונג איז אויך ווייטער געווען גאָר נישט קיין צופרידנשטעלנדיקע. אפילו אין סאַמע ברען פון די כלערליי אַקציעס איבער די פיל ציוניסטיש־פּאָליטישע און אינערלעך־פּוילישע פראַגעס, ווען מען איז געווען בראשו ורובו פאַרטון אין דער קאָכעדיקער אַרבעט און מען האָט געדאַרפט סטימולירן די כלערליי קאַמפּאַניעס, רופן צו אַקטיוויטעט, צו זאַמלען די כוחות, נישט אָפּצושרעקן זיך פון שטערונגען, שווערי־קייטן, שונאים אד״גל, — האָט די אָנפירונג פון „וואָרט" נישט פאַרגעסן און נישט געקענט פאַרגעסן, אַז די נישט פולקאָמענקייט פון דער טעכנישער אייnאָרדענונג פון דער צייטונג, דאָס אויספעלן פון אַ וואָרשעווער אויסגאַבע, וואָס זאָל דערשיינען יעדן פרימאָרגן, גלייך מיט אַלע אַנדערע צייטונגען, מיט אַלע פרישע ידיעות וואָס זיי פאַרמאָגן, שטערט אומגעהייער די אַנט־וויקלונג און פאַרשפּרייטונג פון „וואָרט" און פאַראורטיילט אים צו אַ בא־

גרענעצטער צירקולאַציע, און אַז בלויז אויף דער פראָווינץ קען זיך די צייטונג אויסגלייכן מיט דער איבעריקער פרעסע אין אַלע הינזיכטן.

אָנפאַנג פרילינג איז צוריקגעקומען פון אַמעריקע ח׳ א. רייס, וואָס האָט דאָרטן געפירט אַן אַקציע פאַרן „וואָרט". מיט דער הילף פון דעם ספּעציעלן קאָמיטעט פון דער שריפטזעצער־יוניאָן, בראש מיט מאיר קאַסטאָף, איז אים געלונגען צו דערגרייכן אַ גוטן רעזולטאַט אין דער אַרבעט. עס איז געקויפט געוואָרן פאַרן „וואָרט" אַ גענוצטער לינאָטיפּ, וואָס איז איבערגעשיקט געוואָרן קיין ווארשע. די צייטונג האָט, אַלזאָ, געקענט געזעצט ווערן אויף אַן אייגענער מאַשין. דאָס האָט געוויסערמאָסן פאַרלייכטערט די שווערע מאַטעריעלע לאָגע פון „וואָרט", אָבער ווייט נישט אַזוי פיל, אַז די צייטונג זאָל קענען אַרויסקריכן פון יענער שווערער לאָגע, וואָס איז געשאַפן געוואָרן דורכן אויספעלן פון אַ ספּעציעלער וואַרשעווער אויסגאַבע, ווי עס האָט געהאַט די גאַנצע יידישע טאָג־פרעסע.

דעם 11טן מאַי איז אין עדיטאָריעל געדרוקט געוואָרן: „שאַפט דעם פאי־קאָפּיטאַל פון „וואָרט". פון אים דערגייען מיר, אַז עס איז אין ארץ־ישראל געשלאָסן געוואָרן אַן אָפּמאַך צווישן די פאַרשטייערס פון פועלי־ציון, דער התאחדות־פועלי־ציון־פאַרטיי אין מזרח־גאַליציע, דעם „החלוץ" און ועד הפועל פון דער הסתדרות וועגן „אויסבויען די צייטונג אַלס צענטראַל־אָרגאַן פון אַלע טיילן פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל". די פאַרטיי אין מזרח־גאַליציע וועט אין מאַי דורכפירן אַן אַקציע צו ווערבירן 2,500 אַבאָנענטן און זאַמלען 10,000 זלאָטעס. אין פוילן ווידער דאַרף געשאַפן ווערן אַ „פאי־קאָפּיטאַל", דורך דעם וואָס אין די חדשים מאַי־יוני „דאַרפן אַלע אַרגאַניזאַציעס אויסקויפן זייערע פאיען. די קוואָטע, וואָס איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף יעדער שטאָט, מוז און וועט זיכער דערגרייכט ווערן".

די לעצטע צוויי וואָכן אין מאַי איז „דאָס וואָרט" ווייטער געווען פול מיט מאַטעריאַלן וווגען דעם קאַמף פאַר אַ פרייער עליה און פאַר יידישער אַרבעט אין ארץ־ישראל. צוגלייך איז אָנגעגאַנגען און שטאַרק זיך אויסגעברייטערט דער מאַטעריאַל, אַרטיקלען, בריוו, אויפרופן, נאָטיצן, באַריכטן אד״גל וועגן דער וואַל־קאַמפּאַניע צו די שטאָטראַטן פון לאָנד.

דאָס יאָר 1934 האָט זיך געשלאָסן מיט סך־הכלס איבער אים, וואָס זייגען געמאַכט געוואָרן דעם 31סטן דעצעמבער. ה. קרוי האָט געמאַכט דעם ס״ה פון דער אינערלעכער לאָגע אין לאָנד א״נ „דער אינציקער אויסוועג", נ. קאָן — וועגן דער אינטערנאַציאָנאַלער לאָגע אינעם אַרטיקל א״נ „צוויי טענדענצן" (די פאַשיסטישע און אַנטיפאַשיסטישע). עס איז אויך געבראַכט געוואָרן אַ באַריכט פון ד״ר וויצמאַנס גרויסער רעדע אין לאָנדאָן — „מיר וועלן דערלעבן צו זען אַ בליענדע ארץ־ישראל", און ה. ערענרייכס בריוו — „דער יידישער אַרבעטער אין אַמעריקע פאַר זיין אַרבעטער־ברודער אין א״י", ווי אויך אַ באַריכט פון דער צ״ס קאָנפערענץ אין לעטלאָנד. די „החלוץ"־ביילאָגע האָט אָנטהאַלטן אַרטיקלען פון י. טאָבענקין, מ. בראַסלאָווסקי (פון א״י), און גרשון [אָסטראָווסקים ?] אָפּשאַצונג פון דער קאָנפערענץ אין גאַליציע.

„דאָס נייע וואָרט"

נאָך איידער „דאָס וואָרט" האָט זיך געשלאָסן, זיי־נען שוין אָנגענומען געוואָרן שריט צו באַנייען די צייטונג און שאַפן די נייטיקע פינאַנציעלע מיטלען, כדי די נייע צייטונג זאָל קענען דערשיינען אין דער געהעריקער פאָרעם פון אַ וואַרשעווער טאָגצייטונג, דאָס הייסט, קודם־כל מיט אַ ספעציעלער, צווייטער אויסגאָבע פאַר וואַרשע און דער אום־גענגט. צו דעם צוועק איז נאָך אין אַפּריל 1934, בעת דער סעסיע פון ציוניס־טישן אַקציאָנס־קאָמיטעט אין ירושלים, אָפּגעהאַלטן געוואָרן דאָרטן אַ באַ־ראַטונג, וואָס האָט באַשלאָסן צו שאַפן אַ שותפותדיקע געזעלשאַפט פאַר דער נייער און פאַרגרעסערטער אויסגאָבע, וואָס אין איר האָט די פּועלי־ציון זיך געדאַרפט באַטייליקן מיט 49% פון נייטיקן קאַפּיטאַל, די התאחדות־פּועלי־ציון־פאַרטיי אין מזרח־גאַליציע מיט 24%, החלוץ פון פּוילן מיט 14%, החלוץ פון גאַליציע מיט 7% און די חברים פון ארץ־ישראל מיט 6%. דער פאַרטייראַט פון פּועלי־ציון האָט אין מאַי אָקצעפּטירט דעם אָפּמאַך.

ווען „דאָס וואָרט" האָט זיך אָפּגעשטעלט, איז מען אין אַ קורצער צייט אַרום צוגעטראָטן רעאָליזירן דעם אָפּמאַך. קודם־כל האָט עס געטון פּועלי־ציון, וואָס איז, ווי פריער, געווען דער רוח החיים אויך פון דער נייער אונטערנעמונג. דער זומער פון 1934 איז אויסגענוצט געוואָרן פון די אַנ־פירנדיקע חברים פון דער פאַרטיי פאַר צאָלרייכע באַזוכן אויף דער פּראָ־ווינץ, כדי צו שאַפן דאָרטן קאָמיטעטן פאַר באַנייען „דאָס וואָרט" און פאַר־אייגנ צו זאַמלען די נייטיקע מיטלען. די אַרבעט האָט זיך כסדר אויסגע־בריטערט, היות דער געדאַנק וועגן באַנייען די טאָג־טריבונע פון דער באַ־וועגונג האָט געפונען דעם גרעסטן און וואַרעמסטן אָפּקלאַנג אין דער בריט־סטער פאַרטיי־פּעריפעריע. נאָך מער, מען האָט ח' שפּיזמאַן אפילו געשיקט מיט אַ מיסיע צו זאַמלען געלט און אַבאָנענטן פאַר דער צייטונג אין ארץ־ישראל, וואו די צייטונג איז געווען באַזונדערס פאָפולער צווישן די פיל חברים, וואָס האָבן עולה געווען אַהין פון פּוילן און האָבן איינגעהאַלטן אַ קאָנטאַקט און אויך אַן אינערלעכע, אינטימע פאַרבינדונג מיט דער פאַרטיי אין פּוילן. די אַקציע אין א"י איז טאַקע דורכגעפירט געוואָרן מיט דער הילף פון די פּוילישע חברים, דער עיקר פון די חח' הערשל פינסקי ע"ה, אַרקע וויינער ע"ה, א"אַנד, און האָט געבראַכט 5,000 אַבאָנענטן פאַרן געפלאַנטן נייעם „וואָרט".

„דאָס נייע וואָרט" האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען דעם 15טן מאַי 1935. די געזאַמלטע געלט־מיטלען האָבן דערמעגלעכט צו קויפן אַ נייעם לינאָטיפ און בכלל איינאָרדענען אַן אייגענע זעצעריי, וואָס האָט זיך געפונען אויף דלוגע, אונטער דעם גערוימען נייעם לאָקאַל פון דער באַנייטער צייטונג. היות דער פונדאָסניי איינגעלאָדענער רעדאַקטאָר, ז. רובאַשאָוו, האָט נישט גע־קענט קומען פון ארץ־ישראל, האָט, לויט אַן אָנווייזונג פון ארץ־ישראל, זיין

אָרט פאַרנומען ד״ר יעקב העלמאַן, וואָס האָט דאַן אָפּגעריכט גלות אין פוילן, אַלס פּאָליטישער עמיגראַנט פון לעטלאַנד, וואו ער איז ביז דאַן געוען טעטיק אין דער באַוועגונג און אויך אויפן זשורנאַליסטישן געביט.

צוגעקומען זיינען אויך פון לעטלאַנד ש. לעוענבערג, וואָס איז שפּעטער געוואָרן סעקרעטאַר פון דער צייטונג, ווי אויך י. קיטאי (אַלטער יידישער זשורנאַליסט, געשטאָרבן, אַלס פּליט אין רוסלאַנד, בעתן 2טן וועלט־קריג). פון דער רעדאַקציע זיינען אָבער אָפּגעקומען ה. בערגער און מ. נייַשטאָט, וואָס זיינען נאָכן שליסן זיך פון „וואָרט״ אָפּגעפאָרן קיין ארץ־ישראל. דעם דאָזיקן בלויז האָט מען געזען צו פאַרפילן דורך איינלאַדן נייע מיטאַרבעטער, ווי ד״ר יחיאל האַלפערן, מ. קאָכאַנסקי, מ. באבאד און פ. אָפּאטשינסקי פון לאָדזש, ח. זאַלעשינסקי פון דעם יינגערן דור א״אַנד. אַלס שטענדיקער מיטאַרבעטער אין דער צייטונג איז אַריין אויך מ. ב. שטיין, וואָס האָט איבערגענומען די אָנפּירונג מיט דער זייט פאַר ליטעראַטור, און דער שפּעטער באַרימט געוואָרענער מחבר פון „מיין שטעטל״ יחיאל לערער, וואָס האָט איבערגענומען די אַרבעט פון קאָרעקטאָר (לערער און אָפּאטשינסקי, ווי אויך פיל אַנדערע מיטאַרבעטער פון דער צייטונג, זיינען אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ). ח. גפני איז געשיקט געוואָרן פון א״י אַלס אַדמיניסטראַטאָר וואָס ער איז געווען, אגב, בלויז איין יאָר. נאָך אים זיינען די אַדמיניסטראַטאָרן געווען קארדאש און קאָזלאָווסקי.

די נייַ־צוגעקומענע מיטאַרבעטער מחוץ פוילן, האָבן, ווי מ׳קאָן פאַרשטיין, זיך ווייניק וואָס אָפּגעגעבן מיט אינערלעך־פוילישע, סיי אַלגעמיינע, סיי יידישע אָנגעלעגנהייטן. זיי האָבן זיך קאָנצענטרירט, דער עיקר, אויף ריין־ציוניסטישן און ארץ־ישראל־געביט ,דערלויבנדיק זיך, אַזוי צו זאָגן, אויך פּאָלעמיק מיט קעגנערישע ריכטונגען אין פוילן צום ציוניזם, פועלי־ציוניזם און צום אַרבעטנדיקן ארץ־שראל. י. קיטאי איז געווען פאַרנומען מיט איבערזעצונגען און מיט העלפן רעדאַקטירן די ליטעראַרישע זייט, דרוקנדיק דאַרטן קריטיק, רעצענזיעס אד״גל.

די עיקר־אַרבעט איז געפאַלן אויף היימישע, אַזוי צו זאָגן, פוילישע חברים, וואָס חוץ די לויפנדיקע ענינים פון ציוניסטישן און ארץ־ישראל־לעבן, האָבן זיי געדאַרפט באַאַרגן די פראָגעס פון דעם קאָכיקן פּאָליטישן, אַלגעמיינעם און יידישן לעבן אין לאָנד. דאָס זיינען, חוץ דעם שרייבער פון די שורות, געווען: ד״ר י. האַלפערן, ה. קרוי, פ. אָפּאטשינסקי, ח. זאַלעשינסקי א״אַנד. היות די צייטונג האָט שוין געהאַט אויך אַ וואַרשעווער אויסגאַבע, איז געקומען די נויטוועניקייט פון האָבן אַ באַרכט־אָפּגעבער פון די זיצונגען אין סיים. אַ געוויסע צייט האָט די זיצונגען „געדעקט״ דער סיים־קאָרעספּאָנדענט פון סאָציאַליסטישן „ראָבאָטניק״, באָסקי [גאָטעסמאַן], וואָס האָט זיך אויסגעקליבן אַלס פּסיידאָנים דווקא אַזאַ נאָמען וויַ איבן גבירול. געשריבן האָט ער אָבער פּויליש און זיינע באריכטן האָט מען שטענדיק געדאַרפט איבערזעצן.

דער וויַיטערדיקער איבערזיכט נעמט אַרום בלויז דעם פּעריאָד פון יאָר

1937, ווייל די יאָרגענג „דאָס נייע וואָרט" 1935—1936 איז, צום באַדויערן, געווען אוממעגלעך צו קריגן ערגעץ וואו אין ניו־יאָרק.

דאָס יאָר 1937

דאָס יאָר 1937 האָט זיך אָנגעהויבן מיט די געווײנ־לעכע איבערזיכטן איבערן פאַרגאַנגענעם יאָר, געשריבן פון ה. ל. קרוי („פוילן אין יאָר 1936") און ש. לעווענבערג („די אינטערנאַציאָנאַלע אַרבעטער־באַווע־גונג אויפן שוועל פון יאָר 1937"). דער לעצטער איבערזיכט איז געווען געדרוקט אין המשכים, וואָס האָבן איינגעשלאָסן אין זיך אויך אַ טייל וועגן דער „יידישער אַרבעטער־באַוועגונג". אין ניי־יאָר־נומער זיינען אויך געווען אַרטיקלען פון י. מאנסווע, אַ בריוו פון מ. יאַרבלום, רייזע־אײנדרוקן פון סאָוועטן־רוסלאַנד פון דוד פּינסקי, חיים גרינבערגס אַרטיקל וועגן פּלאַן פון פּאָליטישער „פאַריטעט" אין ארץ־ישראל, אַרטיקלען פון ד"ר נ. מ. געלבערן, דב זילבערמאַן, דער־ציילונג פון מ. ב. שטיין — „חיים טרעגער", רעפּאָרטאַזש פון א. צינצינאַטוס — „וועג מען פאָרט איבער פוילן..." און אַ ליטעראַטור־זייט מיט פאַלגנדיקן אינהאַלט: י. ד. ברינמאַנס אָפּהאַנדלונג פון ש. איזבאַנס ארץ־ישראל־בוך „אויף רושטאָוואַניעס", רעצענזיע וועגן דער פּויליישער איבערזעצונג פון ח. אַרלאָזאָרוס זאַמלונג „די גלעזערנע מויער", פעליקס פרידמאַנס אַר־טיקל וועגן דער אויסשטעלונג אין דער „יידישער געזעלשאַפט צו פאַר־שפרייטן קונסט" א"אַנד.

פאַרשטייט זיך, אַז די צייטונג האָט אויך ווייטער פאָרגעזעצט איר „פאַלעסטינע־צענטרישע" (ווי מען פלעגט אַמאָל זאָגן) ליניע, נישט בלויז אין אַרטיקלען און בריוו־מאַטעריאַל, נאָר אויך אין די ידיעות, וואָס פלעגן דערשיינען אויף די ערשטע צוויי און אַמאָל אויך אויף דער לעצטער זייט. אַזוי איז דעם 2טן יאַנ' געווען אַ קאָפּ אין דער גאַנצער בריט פון דער 1טער זייט: „30,000 יידן אַריינגעקומען קיין א"י אין יאָר 1936", הגם די ידיעה גופא איז באַשטאַנען בלויז פון 4 שורות פון אַ „פּאַלקאָר"־טעלעגראַמע.

דוד פּינסקיס רייזע־אײנדרוקן פון ראַטן־רוסלאַנד האָבן זיך געדרוקט אין „וואָרט" אין משך פון גאַנץ יאַנואַר. דאָס גלייכן — די סעריע אַרטיקלען פון חיים גרינבערג, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן מיטן דערמאָנטן אַרטיקל וועגן „פאַריטעט"־פּלאַן, זיינען אַריבער צום פּלאַן וועגן קאַנטאָנען אין ארץ־ישראל, באַהאַנדלט אויספירלעך די באָדן־פראָבלעם, די פראָגע וועגן אַרא־בישע אַרבעטער א"אַנד.

אין משך פון יאַנואַר איז אויך דערשינען רעגולער די וועכנטלעכע זייט „אין דער פּראָפ[עסיאָנעלער] באַוועגונג", ברענגענדיק פיל אינפאָרמאַציעס וועגן דער פאַרטוויגטער טעטיקייט פון פועלי־ציון (אַמאָל אויך צוזאַמען מיט אַנדערע גרופּעס פון אַרבעטנדיקן א"י), ביים אָרגאַניזירן אַרבעטער פון פאַרשיידענע פאַכן איבערן לאַנד, וואָס זיינען געשטאַנען אויף דער

פֿלאַטפֿאָרמע פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל און האָבן געוואָלט שטיצן סיי די הסתדרות, סיי דעם אַרבעטער־פֿליגל אויפן ציוניסטישן קאָנגרעס. די זייטן זיינען אָפט מאָל געווען געווידמעט ספּעציעלע פּאַכן. אַזוי איז דעם 4טן יאָנ׳ דערציילט געוואָרן וועגן האָנדלס־אָנגעשטעלטן־פֿאַראיין אין בענדין, וועגן צוזאַמענפֿאָר פון יידישע בוכהאַלטאָרן אין וואָרשע. ס׳איז אויך דערציילט געוואָרן וועגן דעם הילף־קאָמיטעט פֿאַר יידישע פּליישער אין לאָדזש. אָנדערע אַרטיקלען אין (און אויך אויסער) דער פּראָפּ׳ ביילאָגע זיינען דערשינען פון פּנחס שטיינוואָקס, א. ביאַלאָפֿאָלסקי, וו. ראָמאָנאָווסקי (וואָס האָט, אגב, רעדאַקטירט די זייט) און אָנדערע „יוניאָן״־טוער פון פּועלי־ציון.

צו די אויסלענדישע שרייבער איז דאָן צוגעקומען ש. לעווענבערג, וואָס איז אַריבערגעפֿאָרן קיין לאָנדאָן און האָט פון דאָרטן פֿאָרגעזעצט זיין מיט־אַרבעט אין „וואָרט״, שיקנדיק בריוו, צוזאַמען מיטן שטענדיקן פּריערדיקן קאָרעספּאָנדענט א. אנקוריון. אויך לואי סיגאל האָט וויטער צוגעשיקט זיי־נע אַרטיקלען וועגן אָקטועלע יידישע און אַרבעטער־פֿראָבלעמען אין אַמע־ריקע. מ. קאָסטרינסקי האָט פֿאָרגעזעצט זיינע בריוו פון אָרגענטינע, נ. הערמאַן האָט וויטער צוגעשיקט בריוו פון פּאַריז און ח. זעער [שורער] האָט פלייסיק אינפֿאָרמירט דעם לעזער וועגן די אָקטועלע ענינים פון א״י־לעבן, קאָנצענטרירנדיק זיך, דער עיקר, אויף דער אַרבעט פון דער פיל־קאָמיסיע אין ירושלים און די דערקלערונגען פון די אַרבעטער־פֿאָרשטייער.

די עיקר־אויפמערקזאַמקייט פון „וואָרט״ איז דאָן געווען געווידמעט דער כוואָליע פון אָנפֿאַלן אויף יידן, וואָס האָט געהאַלטן אין איין שטייגן. אַזוי איז געגעבן געוואָרן אַ געניויער באַריכט וועגן די בלוטיקע געשעענישן אין טשיזשעוו, טשעכאָנאָוויץ, ראַדאָמסק אאַז״וו. ס׳איז געשריבן און פֿרא־טעסטירט געוואָרן קעגן דעם אין אַ ריי אַרטיקלען, נאָטיצן, פֿרעסע־איבער־זיכטן. האָלפֿערין האָט אין אַן עדיטאָריעל דערציילט ווי אַזוי פּוילישע אַר־בעטער האָבן נישט דערלאָזן צו אַ פֿאָגראָם אין די קליינע שטעטלעך וואָרקע און סטעדין. י. מאנסוועט האָט אין אַ גרויסן אַרטיקל זיך אָפּגעשטעלט אויף די עטלעכע הונדערט פֿאָגראָמען אין אָנדערע שטעטלעך אאַז״וו.

צו א. צינצינאָטוס, וואָס האָט כסדר געדרוקט זיינע רייזע־רעפֿאָרטאָזשן איבער פּוילן, איז צוגעקומען מ. מוסין מיט ענלעכן מאָטעריאָל, ווי אויך מ. טשעמנאָוו מיט רעפֿאָרטאָזשן פון יידישן לעבן אין וואַרשע, מרדכי האָל־טער — מיט זיינע רעפֿאָרטאָזשן און אויך דערציילונגען פון קיבוציש־חלוצישן לעבן, י. ביאַלעגורע האָט דעם 8טן יאָנ׳ געהאָט אַ גרעסערע סקיצע — „וואַרשע״, דוד קאָזשעבראָדסקי (איצט אין ישראל) — אַ הומאָרעסקע פון קיבוצישן לעבן, ח. זאָל [זאַלעשינסקי] פלעגט וויטער געבן קליינע פֿרעסע־איבערזיכטן און ר. איכניט [ראָמאָנאָווסקי] — איבערזיכטן איבער וויכטיקע געשעענישן פון יידישן און ספּעציעל ציוניסטישן לעבן.

אין יאָנואַר האָט איינס פון די צענטראָלע ערטער אין „וואָרט״ פֿאַר־נומען דער קאָמף קעגן טעריטאָריאָליזם, וואָס האָט „באָקומען וויניג אין די פֿליגלען״, סיי צוליב דער שוועכער לאָגע פון די יידן און שרעקלעכן אויפ־

שטייג פון אַנטיסעמיטיזם, אַזוי אויך צוליב די פּאַרשיידענע קלאַנגען און פֿלעגער וועגן יידישער קאָלאָניזאַציע אין בריטיש־גוויאַנע, מאַדאַגאַסקאַר, נייַ־גווינעע אאַז"ו. די אַרטיקלען, דערונטער אויך פון שרייבער פון די שורות, זיינען געווען קעגן די כלערליי נייַע טעריטאָריאַליסטישע איינפֿאַלן, הגם א. פּשעפּיורקע (אומגעקומען אין ווּאַרשע) האָט, אַלס דיסקוסיע־מאַטעריאַל, געדרוקט אַן אייגענע מיינונג. פּשעפּיורקע, אַליין אַ וואַרשעווער, פֿלעגט דרוקן אין „וואָרט" לעבעדיקע בילדלעך, א"נ „יידן מאַכן אַ לעבן", ווי אויך אַרטיקלען, צ"ב, אַ גרעסערן אַרטיקל — „שפּראַך־אַסימילאַציע [פֿאַלאָניזאַציע] פונעם יונגן דור" (דעם 28סטן יאַנואַר). אין ענגער שייכות מיט דער טעריטאָריאַליזם־דיסקוסיע, זיינען דערשינען אַרטיקלען פון יעקב לעשצינסקי וועגן „דער ראָל פון עמיגראַציע אין יידישן לעבן" און אויך אויף אַנדערע טעמעס.

די צייטונג האָט דאַן געקענט פֿאַרצייכענען אַ זיג, וואָס פּועלי־ציון האָט געהאַט אין די רייַען פון די פּוילישע סאָציאַליסטן. זייער באַקאַנטער פּירער, דער רעדאַקטאָר פון „ראָבאָטניק" מ. ניעדזשאַלקאָווסקי, האָט אין אַרטיקלען און פֿאָלעמיק קעגן קעגנער דערקלערט, אַז דער „פּועלי־ציוניזם איז מיר אידעאיש נאָענט". אַן ענלעכע דערקלערונג האָט פֿאַרן קראָקעווער פֿאַרשטייער פון „וואָרט" געמאַכט דער פּע־פּע־עסישער פּירער אין מערב־גאַליציע און רעדאַקטאָר פון „נאַפּשוד", ד"ר שומסקי. די דאָזיקע געשעע־ניש האָט דאַן געפּונען אַ גרעסערן אָפּקלאַנג אין דער צייטונג, היות פּע־פּע־עס האָט, מיט קליינע אויסנאַמען, פּריער געהאַלטן מיטן „בונד".

דאָס „וואָרט" האָט סיי אין בריוו פון אַמעריקע, סיי אין קאָרעספּאָנ־דענציעס פון א"י און אין אייגענע אַרטיקלען געהעריק קאָמענטירט דעם פּאַקט פון דעם באַזוך פון אַן אַמעריקאַנער יידישער אַרבעטער־דעלעגאַציע אין א"י, וואָס האָט דעמאָנסטרירט איר סאָלידאַריטעט מיטן אַרבעטנדיקן א"י.

די פּנים־חדשות צווישן די קאָרעספּאָנדענטן זיינען געווען י. קאָרן פון קישיניעוו און א. מאדאנעס פון פּראָג, וואָס האָבן אָנגעפֿאַנגען שיקן בריוו פון זייערע לענדער.

אין משך פון יאַנואַר זיינען אויך דערשינען פיל אַרטיקלען און אָפּשאַ־צונגען פון די „מאָסקווער פּראָצעסן", אין שייכות מיטן פּראָצעס פון „טראָצ־קיסטישן צענטער", ראַדעק, פּיאַטאַקאָוו א"אַנד, וואָס איז דאַן פֿאַרגעקומען, כידוע, לויט דער זעלבער אַראַנזשירונג און מיט די זעלבע „ווידויים", וואָס דער 1טער פּראָצעס פון זינאָוויעוו, קאָמענטיעוו און זייערע חברים.

צווישן די דערציילונגען, וואָס זיינען דערשינען אין יאַנואַר, איז, ווי געווײַנלעך, געווען שטאַרק פֿאַרטרעטן ארץ־ישראל מיט אַ גרעסערער סעריע דערציילונגען פון אַראָבישן לעבן, געשריבן פון עזיז עפענדי. די ליטעראַ־טור־זייט, וואָס איז אָנגעפּירט געוואָרן פון באבאד, האָט געהאַט אַרטיקלען פון אים, פון ח. ווייניג, מ. ב. שטיין, י. קיטאי, ברינמאַן א"אַנד. איין בייַ־לאָגע איז, אגב, געווען געווידמעט דעם 50־יאָריקן יובל פון אָפּאַטאָשו. אין אַ צווייטער האָט א. יאנאסאָוויטש געגעבן אַ גרעסערע אָפּהאַנדלונג פון י. י.

זינגערס — „די ברידער אשכנזי", מ. ב. שטיין האָט געשריבן אַן אָפּהאַנד־לונג וועגן דעם דעמאָלט פּרעמירטן ווערק — „די יידן פון נאַדליבאָזשיץ", פון ש. ראַסקין. די ליטעראַטור־זייט איז בכלל געוואָרן רייכער און פילפאַר־ביקער. זי האָט אויך געהאַט שטענדיקע רעצענזיעס נישט בלויז פון יידישן און פּוילישן טעאַטער, נאָר אויך פון די גאַנץ אָפטע, קאָלעקטיווע און אינ־דיווידועלע, אויסשטעלונגען פון יידישע קינסטלער אין וואַרשע.

אין פעברואַר זיינען, אין שייכות מיטן קאָנגרעס פון פּע־פּע־עס, דער־שינען באַריכטן פון ח. זאַלעשינסקי, וואָס איז געווען קאָרעספּאָנדענט פון „וואָרט" אויפן קאָנגרעס, ווי אויך אַרטיקלען און אָפּשאַצונגען וועגן קאָנגרעס פון זאַלעשינסקי, האַלפּערן א"אַנד. עס איז ווייטער געווען געדרוקט מאַ־טעריאַל, וואָס איז געווען אַ מין נאָכקלאַנג פונעם פּראָצעס פון „טראָצקיס־טישן צענטער" אין מאָסקווע, דערונטער אַ גרעסערע אָפּהאַנדלונג און אַרטיק־לען פון וויקטאָר טשערנאָוו, ז. סאַטין א"אַנד וועגן סטאַלינען, ווי אויך אַרטיקלען וועגן טראָצקין, באַזונדערס אין שייכות מיט זיין באַקאַנטער, כמעט „ציוניסטישער" דערקלערונג אין מעקסיקע, אַז די יידן־פראַגע דאַרף גע־לייזט ווערן טעריטאָריעל, אָבער ערשט נאָך דער סאָציאַלער רעוואָלוציע.

אין מיטן חודש איז אין פאָדערגרונט אַרויסגערוקט מאַטעריאַל וועגן באַזוך פון דער אַמעריקאַנער יידישער אַרבעטער־דעלעגאַציע אין ארץ־ישראל, — באַזונדערס נאָך איר צוריקקער פונעם באַזוך. אינטערוויוען מיט מיטגלידער פון דער דעלעגאַציע, גענומען אין וואַרשע און אין פּאַריז, באַ־ריכט וועגן גראַנדיעזן קבלת־פּנים, וואָס זי האָט געהאַט אין פּאַריז, די דערקלערונגען פון לעאָן בלום און קאָלאָניעס־מיניסטער מוטע וועגן דער הסתדרות און ארץ־ישראל, — דאָס אַלץ איז גענוי איבערגעגעבן געוואָרן אין קאָרעספּאָנדענציעס פון פּאַריז פון מ. יאַרבלום, א. קרעמער און נ. הערמאַן.

פון אינערלעך־פּוילישע פראַגעס איז ווייטער געווען געדרוקט וועגן דער אומאויפהערלעכער קייט פון יידישע צרות; ספּעציעלער אויפמערק איז געגעבן געוואָרן וועגן דעם הונגער־שטרייק פון די יידישע סטודענטן אין ווילנע.

די ליטעראַטור־זייט האָט געהאַט ספּעציעלע אויסגאַבעס צום 5טן יאָר־צייט פון א. ד. גאָרדאָן, מיט גרעסערע אָפּהאַנדלונגען פון קאָפּל שוואַרץ (געשטאָרבן מיט עטלעכע יאָר צוריק אין א"י) און ל. קאַפּלאַן, און אויסצוגן פון גאָרדאָנס שריפטן. אין שייכות מיטן 30סטן יאָרצייט פון יוסף וויתקין זיינען דערשינען אַ גרעסערער אַרטיקל פון חיים שורער און זכרונות פון יוסף שפּרינצאַק. יוסף באראץ האָט געדרוקט אַן אַרטיקל צום 15־יאָריקן יובל פון גבע.

דער באַקאַנטער שריפטשטעלער, ש. האָראָנטשיק, וואָס האָט אין יאַנואַר געדרוקט אין המשכים זיין דערציילונג „דער לערער שטשופּאַק", האָט אין פעברואַר זי פאָרגעזעצט מיט אַ נייעם קאַפּיטל. יצחק באשעוויס האָט געהאַט אַ דערציילונג — „אַן אַלטער סטודענט", לוי פּאַפּערניקאָוו פון א"י — „די לעצטע דעמבעס" און מ. ב. שטיין — „הינטער דער מאַסקע".

צו די קאָרעספּאָנדענטן פון אויסלאַנד איז צוגעקומען ד״ר י. קאָטיק פון בוקאָרעשט, צו די שרייבער פון קליינע פעליעטאָנען און פאָלעמישע נאָטיצן — משה גורין און דזשאן.

דער מאַטעריאַל איבער דער אַמעריקאַנער אַרבעטער־דעלעגאַציע האָט זיך פאַרענדיקט דרוקן אין אָנהייב חודש מערץ, וועו ס׳זייענן דערשינען גרעסערע באַריכטן פון קבלת־פנים און דער פרעסע־קאָנפערענץ מיט יוסף שלאָסבערג, אָנפירנדיקער מיטגליד פון דער דעלעגאַציע, וואָס האָט דאָן געווויילט אין וואַרשע.

אין מערץ זיינען אויך דערשינען גרעסערע אַרטיקלען פון שמעון דוב־נאָוו („שוץ פון דער יידישער מינדערהייט״), פון יעקב לעשצינסקי (באָזונ־דערס וועגן דער עקספּראָפּריאַציע פון די דייטשע יידן דורכן היטלעריזם), קאַרל פּאָן אשיצקי (וועגן יידן־שנאה), און פון יוליוס ברוינטאַל, באַקאַנטער עסטרייכישער סאָציאַליסט, וואָס האָט צוגעשיקט אַרטיקלען פון לאָנדאָן, וואו ער האָט זיך באָזעצט. אויך וויקטאָר טשערנאָוו האָט פאַרגעזעצט זיינע גרעסערע אָפּהאַנדלונגען איבער אָקטוועלע פּאָליטישע פראָבלעמען, וואָס האָבן, אגב, שטאַרק אויסגענומען בייַ לייענדיקן עולם. דאָס גלייכן אויך בער־נאַרד צעקאש, וואָס האָט געשיקט זיינע אַרטיקלען פון פּאַריז, — דער עיקר וועגן דעם בירגער־קריג אין שפּאַניע.

פאַרטיי־פּראָבלעמען פון פועלי־ציון זיינען באַהאַנדלט געוואָרן אין גרע־סערע אַרטיקלען פון י. האַלפּערין און א. ביאַלאָפּאָלסקי. צום 25־יאָריקן יובל פון פּאָלעסטינע־אַרבעטער־פּאָנד איז דערשינען אַ ספּעציעלע ביילאָגע מיט אַרטיקלען פון א. רייס, ל. שצופּאַקעוויטש, א. ביאַלאָפּאָלסקי און י. לעוו. ח. העניג (איצט אין ישראל) האָט נאָך פריער דער ערשטער געשריבן וועגן דעם דאָזיקן יובל, וואָס איז געפייערט געוואָרן איבערן לאַנד מיטן אָנטייל פון שלוחים פון צענטער ,וועלכע האָבן, אגב, פאַר דעם צוועק געמאַכט 170 באָזוכן. אין דער פראָפעסיאָנעלער ביילאָגע, וואָס איז, ווי שטענדיק, געווען יעדע וואָך, איז צוגעקומען אַ נייער נאָמען פון אינזש׳ י. שטיינמעץ, וואָס האָט אָנגעהויבן מיט אַן אַרטיקל וועגן קאַמף פאַר רעכט אויף אַרבעט. פיל פּלאַץ דאָרטן פאַרנעמען באַריכטן פון די יידישע פליישער־פאַראיינען אין לאָדזש און אַנדערשוואו, פון טראַנספּאָרט־אַרבעטער אין אַ ריי שטעט, האַנדלס־אָנגעשטעלטע און בוכהאַלטאָרן, אד״גל.

אין דער פיל קלענערער ספּאָרט־ביילאָגע, וואָס האָט, ווי געווויינלעך, פאַרנומען אַ האַלבע זייט, זיינען דערשינען אַרטיקלען און נאָטיצן פון די פירנדיקע טוער פון „הפועל״ — ד״ר מ. פּעקער, פּסח סעריסקי, סעקרעטאַר פון „הפועל״ (אומגעקומען אין וואַרשע) און זילבערמאַן.

אין אַפּריל זיינען געווען פאַרהעלטניסמעסיק פיל רייזע־אייַנדרוקן פון חברים, וואָס האָבן באָזוכט גרעסערע אין קלענערע שטעט. אַזוי האָט א. צינצינאַטוס געשריבן וועגן גראָדנע און לאָדזש, י. שחר — וועגן „אונדזער שול־קולט־שולע אין ווילנע״, י. צוקערשטיין וועגן לאָמזשע, וואו די „אגודה״־טוער האָבן געפּסלט די פועלי־ציון־ליסטע צו די קהילה־וואָלן, ווי אויך

וועגן געריכטס־פראָצעסן מכוח אַנטי־יידישע געשעענישן אין שניאַדאָווע און אַנדערע קליינע שטעטלעך.

צום ציקל רעפֿאָרטאַזשן דאַרף מען אויך צורעכענען די בריוו פון יוסף האָלענדער וועגן די יידישע ישובים אין דער פראַנצייזישער פֿראָווינץ און אין עלזאַס־לאָטרינגען. מ. י. נירענבערגער האָט געהאַט אַ ריי בריוו פון בעלגיע, וועגן דעם פאַשיסטן־פירער דעגרעל, דער רעגירונג פון וואַן זע־לאַנד א״אַנד.

יצחק קאַצענעלסאָן האָט געדרוקט דריי קאַפּיטלען פון זיין ספר „ירושלים״, וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן מיטן ליד „אהליבמה״. פאַלק האַלפֿערן, באַקאַנ־טער שרייבער פון עלטערן דור, איז געווען רעפֿרעזענטירט מיט אַ לענגערער זאַך, געדרוקט אין המשכים א״נ „דער זיידע פאַלק״. יוסף שפּרינצאַקס בריוו צום ועד הפּועל פון דער הסתדרות איז איבערגעדרוקט געוואָרן א״נ „גלות־טעג פון נסיון״. מיכאַיל יא. יידישער שרייבער פון ריגע, האָט אָנגעהויבן זיין סעריע „קוקנדיק פון פענצטער״.

ש. האָראָנטשיק האָט פאַרגעזעצט זיין נאָוועלע — „דער לערער שטשו־פּאַק״, און יאַנקל ביאַלעגורע האָט געהאַט אַ בילד־„קריזיס״ (פון לעבן אין לאָדזש). צום סוף דאַרף מען אויך פאַרצייכענען די הומאָריסטישע בריוו פון שמערקע קאַגאַן צו זיינע חברים אין פוילן, צוגעשיקט פון ארץ־ישראל דורך א .שולמית (פּסיידאָנים פון באַקאַנטן שוישפּילער פון „אוהל״־טעאַטער, מרגלית, וואָס האָט געשטאַמט פון פוילן). רעפֿאָרטאַזשן פון וואַרשעווער לעבן זיינען געשריבן פון משה מחויב און א. וואַנדלער (מ. באַרנשטיין). אין מערץ האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אין המשכים אַרטור שניצלערס ראָמאַן — „דאָס לעבן פון אַ פרוי״.

אויך דאָס נייע, סיי טעכניש, סיי אינהאַלטלעך פאַרבעסערטע „וואָרט״ האָט געהאַט מאַטעריעלע שוועריקייטן. הגם עס האָט אַדאַנק דער וואַרשע־ווער אויסגאַבע, אויסגעברייטערט זיין צירקולאַציע און דערוואַרבן זיך אַבאָ־נענטן, קונים און לעזער אין וואַרשע און אין די שטעט און שטעטלעך אַרום דער פּוילישער הויפּטשטאָט, זיינען פיל שוועריקייטן נישט באַזייטיקט גע־וואָרן פון זיין וועג. אָנפאַנג מערץ איז, אַלזאָ, דערשינען אַ גרויסע מודעה, אַז דעם 31סטן מערץ, וואָס איז אויסגעפאַלן דעם 3טן טאָג חול־המועד פּסח, וועט זיין אַ „צענטראַלער פּרעסעטאָג״ פאַרן „וואָרט״. באַלד זיינען געקומען רופן פון דער הויפּט־לייטונג פון „וואָרט״, פון פּועלי־ציון, פון די איבעריקע אַרגאַניזאַציעס פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, וועגן העלפן פאַרשפּרייטן די צייטונג אוןווידמען דעם גאַנצן „פּרעסעטאָג״ דער אַרבעט פאַר געווינען נייע טויזנטער אַבאָנענטן און קונים.

דער לייט־אַרטיקל דעם 31סטן מערץ פון י. העלמאַן איז געווען גע־ווידמעט אָט דער דרינגנדיקער אויפגאַבע צו פאַרשטאַרקן די צייטונג. אַר־טיקלען זיינען אויך געווען פון א. רייס און א. ביאַלאָפֿאַלסקי (וועגן דער באַדייטונג פון דער שקל־אַקציע צום פאַרשטייענדיקן ציונ׳ קאָנגרעס), מ.

ווישניאַקס (פּאַריז) עפּיזאָדן פון לעאָן בלומס יוגנט־לעבן", אַרטיקלען פון קרוי, ד. זילבערמאַן, א. סקיצע פון י. ביאַלעגורע, בריוו פון בעלגיע פון נירענבערגער, א קאַפּיטל פון קאַצענעלסאָנס דערמאָנטן בוך, און דער 1טער קאַפּיטל פון נייעם ראָמאַן — „זעקס טעג אויף 'קאָלומביאַ'" פון גינא קאוס, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אין דער צייטונג.

אין אַפּריל איז, אין שייכות מיטן טויט פון יוסף אַראַנאָוויטש, באַקאַנטער אַרבעטער־טוער און איינער פון די גרינדער פון „הפּועל הצעיר" אין ארץ־ישראל, איבערגעדרוקט געוואָרן איינער פון פּאַרשטאַרבענעמס לעצטע אַרטיקלען — „דאָס יידישע פּאָלק און יידיש־לאַנד", ווי אויך אַנדערע אַרטיקלען וועגן אים.

פון אינערלעך־יידישע ענינים האָט אין אַפּריל דעם אויבן־אָן פּאַרנומען די גרויסע דיסקוסיע מיטן „בונד" אַרום דער בראָשור פון פּע־פּע־עסישן פובליציסט י. באַרסקי איבער „דער יידן־פראָגע און סאָציאַליזם", וואו דער מחבר האָט אָנגענומען א שטעלונג, וואָס איז נאָענט צו דער שטעלונג פון פּועלי־ציון. דאָס האָט אַרויסגערופן א שאַרפע קריטיק מצד בונדישע שרייבער. אין דעם ענטפער צו זיי האָבן זיך באַטייליקט מיט אַרטיקלען ד"ר י. העלמאַן, י. האַלפּערן, וו. ראָמאַנאָווסקי, כ. ראַבינאָוויטש, י. שחר א"אָנד, און באַרסקי אַליין מיט זיין ענטפער „צו מיינע קריטיקער".

דעם 4טן אפּר' איז „דאָס וואָרט" דערשינען מיט א ספּעציעלער זייט, געווידמעט דעם יידישן אַקאַדעמיקער, וואו ד"ר מ. סאָבעל, ש. לאָפּער (אומגעקומען אין וואַרשעווער גטא), מ. קאַכאַנסקי א"אָנד האָבן אַרומגערעדט אַקטועלע ענינים פון יידישן סטודענטן־לעבן. עס זיינען אויך געווען נאָטיצן וועגן דער טעטיקייט פון די ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע אַקאַדעמיקער־גרופּעס אין וואַרשע, קראָקע, לאָדזש א"אָנד.

וועגן ציוניסטישע ענינים האָבן געשריבן ב. לאָקער (א לענגערע אָפּהאַנדלונג וועגן דעם באַריכט פון דער מאַנדאַטן־רעגירונג אין א"י), ח. שורער א"אָנד. ד"ר י. העלמאַן האָט צוגעשיקט בריוו פון דער זיצונג פון ציוניסטישן אַקציאָנס־קאָמיטעט אין ירושלים.

אין שייכות מיט דער 2טער קאָנפערענץ פון „העובד" זיינען דערשינען אַרטיקלען פון פ. ראשיש (שליח פון דער הסתדרות), כ. ראַבינאָוויטש א"אָנד, ווי אויך באַריכטן פון דער קאָנפערענץ. געווען אויך א גרעסערער באַריכט פון פּאַרטייראָט פון פּועלי־ציון, וואָס איז דאָן אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין וואַרשע.

דוד פּינסקיס וויטערדיקע בריוו פון ארץ־ישראל — וועגן ירושלים, חיפה, די יידישע קאָלאָניעס, — זיינען געווען געדרוקט אין משך פון גאַנצן חודש, ווי אויך א נייער קאַפּיטל וועגן ירושלים פון יצחק קאַצענעלסאָנס פריער דערמאָנטן בוך.

פון די נייע שרייבער דאַרפן דערמאָנט ווערן: אברהם מארעווסקי, וואָס האָט אָנגעהויבן דרוקן אַרטיקלען וועגן קונסט, בפרט טעאַטער, נתן גרינבלאָט, נישט לאַנג פאַרשטאַרבענער יידיש־העברעאישער שרייבער און קריטיקער, האָט געדרוקט זכרונות פון יאָר 1905 און א. פוקס פון לאָדזש. ל.

סטאצקי פון ווילנע האָט געהאַט אַ בריוו וועגן דער פייערונג פון 50־יאָריקן יובל פון באַקאַנטן פּעדאַגאָג ישראל גורעוויטש, וואָס איז געשטאָנען בראש פון דער „שול־קולט־שולע" אין ווילנע. אין אַפּריל זיינען בכלל דערשינען גרעסערע קאָרעספּאָנדענציעס פון ווילנע, לובלין, קראָקע, ראָווּנע, בענדין, פּלאָצק, לעמבערג און לאָדזש (די לעצטע — פון וואלפיש). קאָרעספּאָנדענציעס, ספּעציעל וועגן דער טעטיקייט פון פּועלי־ציון אויפן געביט פון דער פּראָפּעסיאָנעלער באַוועגונג, זיינען דערשינען אין די זייטן געווידמעט דער פּראָפּ׳ באַוועגונג, וואו ס׳זיינען אויך געווען אַרטיקלען, ווי געווײַנלעך, איבער אַקטועלע פּראָבלעמען פון דער באַוועגונג.

אין דער ליטעראַרישער זייט זיינען צוו׳ אַנדערן געווען געדרוקט אייניקע אַרטיקלען פון מ. ב. שטיין וועגן דעם „נייעם ווייסענבערג", פון א. רובינצאל — וועגן חיים גראָדע, מ. קאַצענסקי — וועגן „אַ יאָר אַרבעט פון דער אַספּיראַנטור פון ייוואָ", חוץ די אָפּטע אַרטיקלען פון מ. באבאד, ווי אויך פּרידמאַן און י. גרינבוים (איבער קונסט־אויסשטעלונגען). נייע דער־ציילונגען זיינען געווען פון ש. האַראַנטשיק, משה מילער, י. ביאַלעגורע א״אַנד. נאָטיצן און בילדלעך, ווי שטענדיק, פון חבר מרדכי, משה גורין, א. פּשעפּיורקע. שולמית פון ארץ־ישראל האָט ווידער געהאַט אַ גרעסערע הו־מאָרעסקע פון דאָרטיקן לעבן.

אַפּריל האָט זיך געשלאָסן מיט אַן ערשטן מאַי־נומער, דער שער־בלאָט געדרוקט טיילווייז מיט רויטער שריפט, לכבוד דעם אַרבעטער־יום־טוב. דער אינהאַלט פון דעם פּאַרגרעסערטן 12־זייטיקן נומער איז געווען פאָלגנדיקער: אַרטיקלען צום יום־טוב פון י. האַלפּערן, ל. שצופּאַקעוויטש, וו. ראָמאַנאָוסקי, כ. ראבן[ינאָוויטש], י. שחר, א. פּשעפּיורקע, מ. האַלטער (1טער מאַי אין אַ קיבוץ־הכשרה), אַרטיקלען מעניני דיומא פון: ב. לאָקער, ח. זאַלעשינסקי, בריוו פון ח. זעער פון ארץ־ישראל און מ. אויפהויזער פון אַמעריקע, ל. סיגאַלס אַ גרויסע אָפּהאַנדלונג איבער אַ פּערטל יאָרהונדערט פון יידיש־נאַציאָנאַלן אַרבעטער־פּאַרבאַנד אין אַמעריקע. דוד פּינסקיס רייזע־אייַנדרוקן און שטימונגען פון ארץ־ישראל, ב. דוכאָווניס אַרטיקל (איצט מיכלי, אין א״י) וועגן י. ח. ברענער, שטערנבערגס רעצענזיע איבער בראָדערזאָנס „פּאָרשטע־לונגען 1937", א. שולמית (ארץ־ישראל) מאַנאַלאָג פון אַ ייד אַ מעקלער א״אַנד. אַ ווייסער פלעק איז געווען אויף דער פּאַרלעצטער זייט גלייך ביים אַנהייב פון דער אָפּטיילונג „וואַרשעווער כראָניק", וואו ס׳איז געווען גע־דרוקט אינפאָרמאַציע וועגן דעם פּאָרשטייענדיקן מאַי־צוג און מאַי־פּייערונג פון פּועלי־ציון. ווי מ׳קאָן זיך אַנשטויסן, האָט עס די צענזור קאַנפּיסקירט אַ טייל פון דער אינפאָרמאַציע, צוליב עפּעס טעמים, וואָס זיינען געווען בלויז איר אַליין באַקאַנט.

דער חודש מאַי האָט זיך, ווי געווײַנלעך, אַנגעהויבן מיט באַריכטן וועגן דער מאַי־דעמאָנסטראַציע אין וואַרשע און איז פּאָרגעזעצט געוואָרן מיט ענלעכע באַריכטן פון פיל אַנדערע שטעט און שטעטלעך איבערן לאַנד. אויפן פּאָדערגרונט האָבן זיך באַלד אָבער אַרויסגערוקט אַנדערע און טרויעריקע

זאַכן: אַנטי־יידישע אַרויסטרעטונגען אין טשיזשעוו, דער קאַסאַציע־פּראָצעס איבער דעם פּאָגראָם אין פּשיטיק, און נייע פּאָגראָם־אָנפאַלן אויף יידן. דער וויכטיקסטער און גרעסטער פּאָגראָם איז דאָן פּאָרגעקומען אין בריסק און די צייטונג איז כמעט דעם גאַנצן חודש געווען פול מיט אַרטיקלען, באַריכטן, פּאָלעמיק קעגן די אַנטיסעמיטישע פּוילישע שרייבער אד״גל. שפּעטער זיינען געקומען אַרטיקלען, אויפרופן אין שייכות מיטן פּראָטעסט־שטרייק קעגן די געשענישן אין בריסק, וואָס איז פּאָרגעקומען דעם 24סטן מאַי.

מ. דוואָרזשעץ (איצט אין א״י) האָט געשריבן פון ווילנע וועגן יידישן דאָקטוירים־צוזאַמענפאָר, וואָס האָט פּראָטעסטירט קעגן די אַנטיסעמיטישע נגישות אויף יידן אין די ליבעראַלע פּראָפעסיעס, און ל. כץ האָט אַרומגערעדט דעם זעלבן ענין אין שייכות צו יידישע אַדוואָקאַטן, אין זיין אַרטיקל וועגן „פּאַרבאַנד פון פּוילישע אַדוואָקאַטן״.

פון ציוניסטישע ענינים איז די גרעסטע אויפמערקזאַמקייט געווידמעט געווען דער אָפּגעהאַלטענער, אין ירושלים, זיצונג פון ציוניסטישן אַקציאָנס־קאָמיטעט און די פראַגעס פון דער קינפטיקער פּאָליטישער געשטאַלטונג פון ארץ־ישראל, וואָס האָבן אויפגעטויכט אין שייכות מיט דער אַרבעט פון דער „פּיל״־קאָמיסיע, וואָס איז געשיקט געוואָרן פון לאָנדאָן קיין ארץ־ישראל. די דאָזיקע ענינים זיינען אויספירלעכער באַהאַנדלט געוואָרן אין דער סעריע אַרטיקלען פון ברוך צוקערמאַן, ווי אויך אין אַרטיקלען פון מאנסוועט [י. העלמאַן] און חיים גרינבערג.

אַ צווייטע אָקטוועלע פראַגע איז געווען די שקל־קאַמפּאַניע צום 20סטן ציוניסטישן קאָנגרעס. סוף מאַי איז דעם ענין אָפּגעגעבן געוואָרן אַ ספּעציעלע זייט (דעם 30סטן מאַי), מיט אַרטיקלען פון א. רייס, ב. צוקערמאַן, א. ביאַלאָפּאָלסקי, אַ בריוו פון בערל קאַצענעלסאָן. אויף אַ צווייטער זייט איז דערשינען דער רוף פון פּראָפעסיאָנעלן ראָט צו „אַלע יידישע אַרבעטער, אָנגעשטעלטע און כאַלופניקעס״ צו באַטייליקן זיך אין „שקל־טאָג״ און אויסקויפן און פּאַרשפּרייטן שקלים, כדי צו שטיצן ביי די קאָנגרעס־וואָלן דעם אַרבעטער־פליגל. נעמענדיק אין אַכט, אַז די אַנדערע יידישע אַרבעטער־פּאַרטייען זיינען געווען אָדער אַנטיציוניסטיש, אָדער (ווי די לינקע פּועלי־ציון) האָבן זיך נישט באַטייליקט אין ציוניסטישן קאָנגרעס, איז דער דאָזיקער רוף צו אַרבעטער געווען אַ „יחיד במינו״ און האָט אַרויסגערופן פיל אָנזען אויף דער יידישער גאַס.

אין אַ ליטעראַרישער זייט האָט אַפּין דאָן באַהאַנדלט די ערשטע זאַמלונג יידישע לידער פון טאַלאַנטירטן יינגן דיכטער משה שימעל, וואָס האָט ביז דאָן געשריבן בלויז אין פויליש. דער גרויסער קיבוץ באַראַכאַוו אין לאָדזש איז דאָן באַשריבן געוואָרן פון י. לעשצינסקי און דעם שטענדיקן לאָדזשער קאָרעספּאָנדענט י. וואַלפּיש.

פון ארץ־ישראל ווידער זיינען געקומען אַרטיקלען פון ח. זעער און א. דאבקין וועגן דעם סערטיפיקאַטן־שעדיול, וואָס איז אָפּגעוואָרפן געוואָרן דורך דער ציוניסטישער עקזעקוטיווע צוליב זיין נישטקייט, אין אָנגעזיכט

פון דעם גרויסן עליה־דראַנג פון די יידישע מאַסן און מיט דער גוטער עקאַ־נאָמישער קאָניונקטור אין לאַנד גופא. ד. בן־גוריון האָט אין זיין אַרטיקל — „דאָס נייסטע ווערק אין ארץ־ישראל", געשריבן אין שייכות מיטן עפענען דעם פּאָרט אין תל־אביב, באַהאַנדלט די וויכטיקייט פון ים פאַרן יידישן ישוב אין לאַנד. הלל גלעדי האָט געשריבן וועגן 2 נייע ישובים „מסדה" און „עין הקורא", וואָס זיינען געפענט געוואָרן אין איין טאָג. דוד פּינסקי האָט פאַר־געזעצט זיינע בריוו פון לאַנד, שילדערנדיק וויכטיקע און קלענערע פונקטן. געווען אויך אַ בריוו פון זלמן שפּירא פון נהלל א„אַנד, און א. שולמית האָט ווייטער צוגעשיקט זיינע פעליעטאָנען פון ארץ־ישראל־לעבן.

אין שייכות מיטן פּאַרשטייענדיקן ציוניסטישן קאָנגרעס האָט ד. בן־גוריון פאַרעפנטלעכט צווי אַרטיקלען און א. קאַפּלאַן אַן אַרטיקל איבער דער עקאָנאָמישער טעטיקייט פון דער ציוניסטישער עקזעקוטיוו. ב. לאָקער, וואָס איז אָנגעקומען קיין פוילן צו די קאָנגרעס־וואָלן, האָט אין אַ גרויסער רעדע, וואָס איז דערשינען אונטערן קאָפּ — „אונדזער ענטפער אויף בריסק", געשילדערט די לאַגע אין ארץ־ישראל און די וויכטיקע אויפגאָבעס, וואָס די אַרבעטערשאַפט און די חלוצישע מאַסן האָבן דאָרטן צו דערפילן.

דער חודש יוני איז ווידער געווען פאַרנומען מיט אָנטי־יידישע געשעע־נישן. די וויכטיקסטע שטאָט, וואָס האָט פון זיי געליטן, איז געווען טשענסטא־כאָוו, וואו מ׳האָט דערוואָרט אַ „צווייטן בריסק", דאָס הייסט דעם זעלבן פּאָגראָם וואָס בריסק האָט געהאַט מיט אַ חודש צוריק. פּרץ אָפּאטשינסקי איז אַראָפּגעקומען קיין טשענסטאָכאָוו און האָט פון דאָרטן געטוי געשילדערט די לאַגע דאָרטן. אין יוני זיינען אויך פאַרגעקומען פּראָצעסן אין שייכות מיט פּריערדיקע אָנטיסעמיטישע געשעענישן, דערוונטער אויך דער פּראָצעס פון חסר־דעה כאַסקעלעוויטש, וואָס האָט דערמאָרדעט אַ פּוילישן אונטער־אָפיציר, וואָס האָט זיך איבער אים סאַדיסטיש איזדיעקעווועט אין דער אַר־מיי. דער מאָרד האָט באַלד געבראַכט צו אַ פּאָגראָם אויף יידן אין מינסק־מאַזאָוויעצק.

וועג ס׳האָט זיך אָנגעהויבן דער געריכט־פּראָצעס איבער כאַסקעלע־ויטשן האָט דער פּראָקוראָר געוואָלט אַריינשלעפּן אין דער זאַך „דאָס נייע וואָרט", ווי אויך אָנדערע יידישע צייטונגען, טענהנדיק, אַז זיי האָבן „אינספּי־רירט" כאַסקעלעוויטשן צו זיין אומזיניקער טאַט. געטון איז עס געוואָרן אויפן פאָלגנדיקן אופן.

פאַרן ערשטן מאַי 1936 איז אין מינסק־מאַזאָוויעצק דערמאָרדעט געוואָרן אַ חבר פון פּועלי־ציון און פון דאָרטיקן „החלוץ", ציליק. אינעם נעקראָלאָג וועגן ציליכן, וואָס האָט פון די מערדערישע אָנפאַלער באַקומען מיט אַ מע־סער אין רוקן, האָט „דאָס נייע וואָרט" געשריבן: „די מינסק־מאַזאָוויעצקער אָרגאָניזאַציע וועט דעם טויט פון איר שענסטן חבר איבערשמערצן און אים באַהאַלטן אין זכרון אויף אייביק". און ווייטער: „הייליק בלוט רוט נישט, עס וועקט און מאָנט". דער פּראָקוראָר האָט ציטירט די לעצטע וועדטער

און געשילדערט כאַסקעלעוויטשן אַלס נקמה־נעמער, וואָס איז, הייסט עס, באַגאַנגען זיין טאַט מיט אויסגערעכנטקייט.

די צייטונג האָט דאַן אין אַן עדיטאָריעל (דורכן שרייבער פון די שורות) שאַרף רעאַגירט אויפן דורכזיכטיק־אַנטיסעמיטישן איינפאַל פון פּראָקוראָר, צו אַרומוועבן דעם אומגליקלעך־קראַנקן כאַסקעלעוויטש מיט אַ טונקעלער שפּינוועבס פון עפּעס אַן „אינספּיראַציע" פון „דאָס נייע וואָרט", וועמענס באַרעכטיקטע ווערטער פון ווייטיק נאָכן מאָרד פון ציליכן, זיינען כלומרשט געווען „פונקען אויף פּולווער". די ווערטער „וועקט און מאָנט", — האָט די צייטונג דאַן געשריבן, — באַדייטן נאָר איין זאַך, נעמלעך, עס רופט און מאָנט צום פּראָטעסט... און נישט דערלאָזן..., אַז אַזעלכע פאַרברעכערישע טאַטן זאָלן זיך איבערחזרן און אַז אומשולדיק בלוט זאָל זיך גיסן אומבאַ־שטראָפט". דאָס זעלבע האָט אויך באַטאָנט כאַסקעלעוויטשעס פאַרטיידיקער אויפן פּראָצעס.

ב. לאָקער האָט אין יוני פאַרעפנטלעכט אַרטיקלען וועגן „עליה־סטאַ־טיסטיק און עליה־פּאָליטיק" און וועגן דער „אומלעגאַלער עליה". אַ גרויסער אינטערוויו איז דערשינען מיט אים וועגן דעם — „וואָס דערוואַרט די אַר־בעטערשאַפט פון פאָרשטייענדיקן ציוניסטישן קאָנגרעס".

די צייטונג האָט ווייטער פאָרגעזעצט דרוקן פיל רעפּאָרטאַזשן פון דראָ־האָביטש, וואו די בירגערלעכע גרופּעס האָבן געפּסלט אַלע אַרבעטער־ליס־טעס צו די קהילה־וואַלן.

א. קרעמער האָט פון פּאַריז אינפאָרמירט וועגן די אומשטענדן, ביי וועלכע עס איז געפאַלן בלומס רעגירונג און ס'איז אַנטשטאַנען די נייע רעגירונג. ש. לעווענבערג האָט פון לאָנדאָן געשריבן וואָס מ'קען דערוואַרטן פון דער פּיל־קאָמיסיע. ח. ל. פוקס האָט אָפּגעדרוקט אַ קאַפּיטל פון היסטאָרישן ראָמאַן — „דער לעצטער וועג פון בר־גיורא", ש. האָראָנטשיק — נאָך דער־ציילונגען, פּראָפ' מ. קראָל — זכרונות וועגן גערשונין. ס'האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אַ סעריע אַרטיקלען וועגן דערשאָסענעם גענ' טוכאטשעווסקי (לויטן בוך פון ראָמאַן גול). מ. קיטאי האָט אין דער ליטעראַרישער זייט געשריבן וועגן 30־יאָריקן אַרטיסטישן יובל פון אברהם מארעווסקי, נ. הערמאַן (פּאַריז) — וועגן 50־יאָריקן יובל פון זלמן שניאור, ז. בזשאָסטאָוויעצקי (איצט אין ניו־יאָרק) — עטלעכע אַרטיקלען וועגן דער העברעאישער פּרעסע אין ארץ־ישראל, הענעך קאָן — וועגן מוזיקאַלישע געשעענישן אאַז"וו.

פיל אַרטיקלען זיינען דערשינען, ווי געוויינלעך, אין שייכות מיט די געשעענישן אין שפּאַניע, באַזונדערס נאָך דער אָפּענער אינטערווענץ פון דער אַקס בערלין־רוים לטובת גענ' פראַנקאָ. געשריבן האָבן יאַרבלום ,בריילס־פאָרד און ס'זיינען אויך איבערגעדרוקט געוואָרן אַרטיקלען פון וויכטיקע טוער אין דער אינטערנאַציאָנאַלער אַרבעטער־באַוועגונג.

די גרעסערע פינאַנציעלע אויסגאַבעס, וואָס זיינען געקומען מיטן אויס־ברייטערן די צייטונג, האָבן ווייטער פאַרשאַפט זאָרגן איר אָנפירונג. מ'האָט געזוכט מיטלען, ווי צו פאַרגרעסערן די הכנסות, דורך פאַרשטאַרקן די

צירקולאַציע, אַרײַנבאַקומען נייע און שטענדיקע אַבאָנענטן, נייע מודעות אאז"וו. דעם 12טן מאַי איז דערשינען אַ רוף צו די „וואַרט"־קאָמיטעטן און פֿרעסע־קאָמיסאַרן, אַז זונטאָג דעם 16טן דערשיינט אַ ספּעציעלער נומער „דאָס נייע וואַרט", וואָס דאַרף „אויסגענוצט ווערן אַלס פּראָפּאַגאַנדע פּאַר דער צייטונג און זיין אַן אָנהייב צו אַ לאָקאַלער טיראַזש־אַקציע פּאַר דער פּאַרבריייטערונג פון אונדזער לייענער־קרייז". דער ספּעציעלער נומער איז דערשינען (מיט אַ פּאַרשפּעטיקונג פון אַ וואָך) דעם 23סטן מאַי. שפּעטער זיינען געדרוקט געוואָרן באַריכטן וועגן דער טיראַזש־אַקציע אין וואַרשע און אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך.

דער פּלאַן פון דער פּיל־קאָמיסיע וועגן צעטיילן ארץ־ישראל

אָנפאַנג יולי, כ' תמוז, איז אויסגעפאַלן דער טאָפּל־טער יאָרצייט פון ד"ר הערצל און ח. נ. ביאַליק. אין שייכות מיט דעם איז דערשינען אַ פּאַרגרעסערטער נומער. אויף אַ ספּעציעלער זייט איז געדרוקט געווען הערצלס רעדע בעת דער דערעפענונג פון 1טן ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל, אין 1897, און אַן אַרטיקל פון מ. שפּירא — „כ' תמוז און תשעה־באב". אויף אַ צווייטער זייט — אַ פּראָגמענט פון ביאַליקס אויטאָביאָגראַפֿיע („מיין ערשטע יוגנט") און מרדכי גאָלדענבערגס איבערזעצונגען פון ביאַליקס אַ קליין בריוועלע („פון גלות צו מיין ברודער אין ציון") און פון „די לעצטע מתים".

אין וואַרשע איז דאָס אָפּגעהאַלטן געווארן אַ סעסיע פון אָנפירנדיקן ראַט פון פּראָפּעסיאָנעלן אינטערנאַציאָנאַל, וואָס איז זייער געגנוי באַלויכטן געוואָרן אין באַריכטן און אַרטיקלען אין דער צייטונג. ס. באבאד האָט אויך געהאַט אַן אינטערוויו מיט זשוא, לידער פון דער פּראָנצייזישער פּראָפּ' באַוועגונג און פירנדיקע פיגור אין פּראָפּינטערן. עס זיינען אויך געווי איבערגעגעבן געוואָרן די רעדעס פון מ. זינגער און י. גראַבאָווסקי, וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין דער סעסיע, אַלס פאָרשטייער פון דער הסתדרות.

די צוויי הויפּט־ענינים אין יולי זיינען געווען דער באַריכט פון דער פּיל־קאָמיסיע וועגן צעטיילן ארץ־ישראל און שאַפן דאָרטן אַ יידנשטאַט און די וואַלן צום 20סטן ציוניסטישן קאָנגרעס. פון זיי האָט דער ערשטער פאַר־נומען דעם פיל גרעסערן פּלאַץ, היות דער באַריכט איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין אָנפאַנג חודש און האָט, ווי באַקאַנט, בכלל אָנגעהויבן מיט זיך אַ סדרה פון הייסע דיסקוסיעס צווישן די „יא"־ און „ניין"־זאָגער בנוגע זיין יידנשטאַט־פּלאַן. די וואַלן ווידער זיינען פאָרגעקומען סוף חודש און האָבן, ריין צייטלעך און בכלל לויט זייער שנעל פאַרבערגייענדיקער וויכ־טיקייט נישט געקענט לאַנג באַשעפטיקן די צייטונג.

די שפּאַנונג אַרום דעם באַריכט פון דער פיל־קאָמיסיע איז געווען אַזוי

גרויס, אַז נאָך פאַר זיין דערשיינען האָט „דאָס נייע וואָרט" געדרוקט אַר־טיקלען פון ח. זעער און אַנדערע שרייבער פון ארץ־ישראל, ווי אויך פון ש. לעווענבערג פון לאָנדאָן און נאָך מיטאַרבעטער איבער דעם, „וואָס מ׳קאָן דערוואַרטן פון דעם פיל־באַריכט". ווער רעדט נאָך ווען דער באַריכט איז דערשינען, — דאָן זיינען נישט בלויז אַ סך טיילן זיינע פאַרעפנטלעכט געוואָרן, נאָר ער האָט אויך אַרויסגערופן אַ פאַרפליצונג פון אַרטיקלען, אָפשאַצונגען, פאָלעמיק אד״גל, וואָס איז אָנגעגאַנגען דעם גאַנצן יולי און אויך שפעטער.

פון ארץ־ישראל איז געקומען אַ גרויסע אָפהאַנדלונג וועגן דעם, וואָס די דאַרטיקע געזעלשאַפטלעכקייט זאָגט וועגן פיל־פלאַן; פון לאָנדאָן איז דערציילט געוואָרן וועגן דער דעבאַטע איבערן פלאַן אין פאַרלאַמענט און די רעדעס פון וויכטיקע לייבאָר־פאַרשטייערס און פון ציוניסטישע פער־זענלעכקייטן; פון פוילן גופא זיינען געבראַכט געוואָרן די מיינונגען פון דער וואַרשעווער יידישער און נישט־יידישער פרעסע. חוץ דעם האָט זיך שוין גענומען אויספיקען די דיסקוסיע צווישן די „יאָ"־זאָגער און „ניין"־זאָגער, וואָס האָט שפעטער אָנגענומען גאָר אַ גרויסן מאַסשטאָב און האָט אָנגע־האַלטן וויַיט נאָכן 20סטן קאָנגרעס.

ס׳איז אויך איבערגעדרוקט געוואָרן פון ניו־יאָרקער „טאָג" איינער פון די לעצטע אַרטיקלען פון דעמאָלט נאָר וואָס פאַרשטאָרבענעם ד״ר קאַראַליניק — „אייַדער מ׳זאָגט „ניין", היות ער האָט געוויסערמאָסן אָפגעשפּיגלט די מיי־נונג, וואָס האָט געהערשט אין דער רעדאַקציע. עס האָט זיך בכלל אַרויס־געוויזן, אַז די רעדאַקציע פון „וואָרט" איז אין דער הינזיכט געשטאַנען גאָר נאָענט צו דער איבערוועגנדיקער שטימונג אין דער פועלי־ציון־פאַרטיי און די נאָענט שטייענדיקע גרופּירונגען פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל, וואָס זיינען אין דער מערהייט געווען פאַרן אָננעמען דעם פיל־פלאַן, טראָץ זיינע גרויסע חסרונות.

דאָס האָט זיך באַלד אַרויסגעזייגט אין די שאַרפע אַרטיקלען פון ל. שפּיזמאַן און דעם שרייבער פון די שורות. דער ערשטער האָט געשטעמפּלט דעם איינפאַל פון די רעוויזיאָניסטן צו פּראָטעסטירן קעגן דעם פיל־פלאַן אין אַ דעמאָנסטראַציע אונטער „שוואַרצע פענער", דעם אַרויסטריט פון געוו׳ הויקאָמיסאַר הערבערט סעמיועל, וואָס האָט סיי אָפּגעוואַרפן דעם פלאַן, סיי פאַרגעשלאָגן בכלל צו באַגרענעצן די יידשע עליה (ביידע זאַכן, אָפּנים, כדי צו מאַכן די בריטישע פּאָליטיק אין א״י נאָך מער פרא־אַראַביש). געווען אויך אַרטיקלען, וואָס האָבן אָנגעהויבן פאָלעמיזירן מיט די קעגנער פון פיל־פלאַן איז דער באַוועגונג גופא און האָבן געוואָלט אָננעמען דעם פלאַן, אָן קיין שום באַוואָרענישן און אויסבעסערונגען.

אין איינעם פון די נומערן זיינען אויך איבערגעדרוקט געוואָרן פון לאָנ־דאָנער „דעילי העראלד" די צוויי פאָזיטיווע מיינונגען וועגן פיל־פלאַן פון בן־גוריון און דזשאן פילבי (ראַטגעבער פון אַראַבישן קעניג איבן־סאָוד, וואָס האָט אָנגענומען אין 1930 דעם מוסולמענישן גלויבן). די לאָנדאָנער אַרבעטער־צייטונג האָט ביידע אַרטיקלען אָנגעהויבן מיט אַ קליינער כאַראַק־

טעריסטיק פון די שרייבער, און וועגן בן־גוריון זיינען געווען פאָלגנדיקע כאַראַקטעריסטישע שורות: „בן־גוריון איז די גרעסטע פערזענלעכקייט אין דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין פאַלעסטינע און ער ווערט איצט דער גרעסטער נאַמען — לעבן ד״ר וויצמאַן. ער איז אַ גלענצנדיקער רעד־נער און אַ מוטיקער קעמפער״.

צו דער פאָלעמיק קעגן די קעגנער דאַרף אויך פאַררעכנט ווערן מ. ב. שטיינס „אָפענער בריוו צו דוד איינהאָרן״, וואָס איז דערשינען אין לעצטן יולי־נומער, אין שייכות מיט איינהאָרנס אַרטיקל אין דער בונדישער פרעסע קעגן דעם געפֿאַנטן יידנשטאַט.

די וואַלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס זיינען, ווי געווײנלעך, באַהאַנדלט געוואָרן אין אַ ספּעציעלער ביילאָגע מיט אַ ריי אַרטיקלען. שפּעטער זיינען געווען אָפּשאַצונגען פונעם זיג פון אַרבעטנדיקן ארץ־ישראל ביי די וואַלן סיי אין פוילן און אין פיל אַנדערע לענדער, דער עיקר אין ארץ־ישראל. געשריבן האָבן: א. רייס, א. ביאַלאָפּאַלסקי, ל. שצופּאַקעוויטש, ה. ראָמאַ־נאָווסקי, בערל קאַצענעלסאָן, מ. ניישטאַט, י. האַלפּערן א״אַנד.

אין יולי האָט זיך אָנגעהויבן דרוקן אַ נייער ראָמאַן — „אין געיעג נאָך שיינקייט״. סוף חודש האָט מען געזומען דרוקן אָפּטאָן סינקלערס „נאָ פּאַסאַראָן״ (זיי וועלן נישט דורכגיין), ווי אויך אַ גרעסערע אָפּהאַנדלונג פון י. פֿאָדרוזשניק פון לאָנדאָן — „דער הר סיני פון נאַציזם״ (צו דער גע־שיכטע פון נירענבערג און פון יידן אין נירענבערג). ש. האַראָנטשיק, מלך ספּעקטאָר, שמואל זיידעל, מיכאל קאַפּלאָן האָבן געדרוקט, ווער איינע, ווער עטלעכע דערציילונגען. צו די רעפּאַרטאַזשן־שרייבער איז צוגעקומען יצחק פריילעך מיט זיין „שפּאַציר איבער דער אָטוואָצקער ליניע״, דערונטער אויך אַ קאָפּיטל וועגן דעם שומרישן קיבוץ „בני מדבר״ ערגעץ וואו אויף דער דאָזיקער פּאָפולערער באַן־ליניע, לעבן וואַרשע.

אין יולי האָט זיך געענדיקט די אויבן־דערמאָנטע ביאָגראָפּיע פון גענ׳ טוכאַטשעווסקי און ס׳איז איבערגעדרוקט געוואָרן אָטאָ באַוערס גרעסערער אַרטיקל — „דער משפּט איבער די רויטע געווערלען״.

די צייטונג איז ווייטער אָנגעגאַנגען מיט איר קאָמף קעגן צעיושעטן אָנטיסעמיטיזם אין לאָנד. ה. קרוי איז געשיקט געוואָרן קיין טשענסטאָכאָוו און געשריבן פון דאָרטן בריוו מכוח דעם פּראָצעס וועגן די אָנטיסעמיטישע אומרועס. די צייטונג פון 22סטן יולי איז קאָנפּיסקירט געוואָרן דורך דער מאַכט. היות זי איז דאָ אין דעם „ייוואָ״, וואָס האָט, אָפּנים, באַקומען די ערשטע אויפלאָגע מיטן קאָנפּיסקירטן עדיטאָריעל, געשריבן, אגב, דורכן שרייבער פון די שורות, קאָן מען זיך שאָפן אַ באַגריף פאַרוואָס זי איז קאָנ־פיסקירט געוואָרן. דער פּסולער אַרטיקל האָט באַהאַנדלט די „רעטענישׂ״ מיטן אָנפּאַל אויפן פּירער פון דער רעגירנדיקער סאָנאַציע, פּולק׳ קאָץ, היות אירע קעגנער פון רעכטס האָבן זיך אָפּגעטרייסלט פונעם אָנפּאַל.

דער עדיטאָריעל ווייזט אָן, אַז די מילדע אורטיילן אין די לעטצע פּראָצעסן קעגן אָט די קעגנער, האָבן געקענט ווירקן דערמוטיקנדיק אויף די טעראָריסטן, וואָס האָבן זיך שוין ספּעציאַליזירט איבער געגנוג אין פּאָגראָם־אַרבעט קעגן יידן, און פון זיי האָט מען זיך שוין געקענט וואַרפן אויך אויף נישט־יידן.

אין די ליטעראַרישע ביילאָגעס זיינען צוו׳ אַנדערן דערשינען אין יולי: י. נ. שטיינבערגס רעדע אויפן קאָנגרעס פון די פּען־קלובן, אַרטיקלען פון: מ. ב. שטיין איבער ש. זאַראָמבס איבערזעצונג פון דוד שמעוניס (שימעונאָוויטש) „מצבה", בערעזאָווסקיס — וועגן „יום־טוב אין דער וואָכן" פון י. מ. ניימאַן (געשטאָרבן אין א״י), צוויי אַרטיקלען וועגן ד״ר א. קאראלניק, נ. פּאָמעראַנץ — איבער ח. ליבערמאַנס „שדים אין מאָסקווע", ב. אייִדעלזאָן א״אַנד וועגן נ. באָמזעס דערשינענע לידער, נ. וויניק וועגן דעם „צווייטן (פּוילישן) אורקע נאַכאַלניק (פּיאַסעצקי), מ. קאָכאַנסקיס וועגן „דער נייער געזעלשאַפט", חודש־זשורנאַל פון פּועלי־ציון א״אַנד. ס. באבאד האָט געשריבן פיל וועגן פּוילישע ביכער און שרייבער.

אַ גרעסערער פּראָגמענט פון יצחק למדנס פּאָעמע „מסדה" איז דערשינען אין דער איבערזעצונג פון מרדכי יפה.

י. פּאָדרושניק פון לאָנדאָן האָט צוגעשיקט אַ קאָרעספּאָנדענץ „אין קאָמף קעגן די צילינדער־יידן" און ב. דוכאָווני האָט געשריבן שווערע אינדרוקן פון יידישן לעבן אין רומעניע א״נ „אַ יוגנט אין תכריכים". די געשענישן אין שפּאַניע זיינען, ווי פריער, באַלויכטן געווארן אין פיל אַרטיקלען, אויך איבערגעדרוקט פון סאָציאַליסטישע צייטשריפטן, ווי אויך דורך בערנאַרד לעקאש. מ. יאַרבלום האָט געמאַכט אַ „סך־הכל פון אַ יאָר בירגער־קריג אין שפּאַניע" און י. נ. שטיינבערג האָט (אין אָנפאַנג אויגוסט) געשריבן צוויי אַרטיקלען — „וואוהין גייט שפּאַניע".

אין שייכות מיט דער יאָרצייט פון זשארעסן זיינען אויך געדרוקט געווען ח. זשיטלאָווסקיס — „זשארעס און זיין באַגריף וועגן מאַראַל", ווי אויך אַן אַקטועלע אָפּשאַצונג פון מ. יאַרבלום.

דער 20סטער ציוניסטישער קאָנגרעס

דעם 4טן אויגוסט האָט זיך אָנגעהויבן אין לוצערן דער 20סטער ציוניסטישער קאָנגרעס. די צייטונג איז אויף אים געווען פאַרטרעטן דורך ד״ר י. העלמאַן, נ. קאָן, י. האַלפּערן, ל. שפּיזמאַן, ה. קרוי, כ. ראַבינאָוויטש און ח. זאַלעשינסקי. צו זיי זיינען אין לוצערן גופא צוגעקומען נאָך שרייבער, וואָס האָבן געמוען שטעלונג צום פיל־פּלאַן, וואָס האָט, אגב, צווישן זיינע 500 דעלעגאַטן צום קאָנגרעס, געהאַט 40 פּראָצ׳ קעגנער (אויך אינעם אַרבעטער־פּליגל. די צעטיילונג צווישן „יאָ"־ און „ניין"־זאָגער האָט נישט אויסגעמיטן קיין אין גרופּירונג פונעם קאָנגרעס).

די הייסע דעבאַטע צווישן די „ווייצמאַניאַנער" און „אוסישקיניאַנער" (ניין־זאָגער) האָט, ווי באַקאַנט, זייער שטאַרק באַשעפטיקט (און אויך פאַרצויגן) דעם קאָנגרעס.

„דאָס נייע וואָרט" האָט געהאַט זייער אַ רייכן מאַטעריאַל פונעם קאָנ־גרעס, וואָס איז אַלזייטיק באַלויכטן געוואָרן דורך אַלע דערמאָנטע שרייבער.

דער רייכער מאַטעריאַל איבערן קאָמף אַרום דעם פיל־פלאָן האָט בכלל פאַרפילט כמעט דעם גאַנצן חודש אויגוסט, היות נאָכן קאָנגרעס זיינען נאָך געקומען אַ זיצונג פון נייעם אַקציאָנס־קאָמיטעט, אַ סעסיע פון דער יידי־שער אַגענטור, וואו דער פלאָן איז ווידער אַרומגערעדט געוואָרן. די באַ־ריכטן פון אָט די סעסיעס און די אָפשאַצונגען פונעם קאָנגרעס און בכלל פון דעם מצב, ווי מ׳האָלט מיט דער צעטיילונגס־פראָגע, האָבן, ווי געזאָגט, זיך געצויגן לאַנג נאָכן קאָנגרעס, און אַריינגעצויגן אויך מיטאַרבעטער פון „וואָרט", וואָס זיינען אויפן קאָנגרעס נישט געווען. דער פיל־פלאָן האָט בכלל אַרויסגערופן אַ גרויסן אָנזען און הייסע דיסקוסיעס אין יידישן פוילן, און דאָס האָט, פאַרשטייט זיך, באַוואויגן די רעדאַקציע פון „וואָרט" צו שענקען דער זאַך פיל פלאָץ און אויפמערקזאַמקייט, כדי עס זאָלן קומען צום אויסדרוק אָלע מיני שאַטירונגען, וואָס זיינען דאָן געווען אויך אין די רייען פון די „יאָ"־ און „ניין"־זאָגער, וואָרעם אין זייערע אייגענע רייען זיינען געווען חלוקי־דעות וועגן דער מאָס און פאַרנעם פונעם זאָגן „יאָ", צי „ניין" צום צעטיילונגס־פלאָן.

די ספקות, סיי פון די „ניין"־זאָגער, סיי פון די „יאָ"־זאָגער, זיינען געקומען צום בולטן אויסדרוק אין די עצם־קעפלעך פון קאָרעספאָנדענציעס פון קאָנגרעס. אַזוי האָט איין קעפל פון אַ בריוו, געשריבן באַלד נאָך דער אָפשטימונג איבערן פיל־פלאָן, געלויטעט: „מן המצר קראתי — יאָ!" אַ צווייט קעפל איבער אַ נאָטיץ וועגן דעם, וואָס פיל ניין־זאָגער פון דער אַרבעטער־פראַקציע האָבן דאָך געשטימט פאַר דער רעזאָלוציע, האָט אָפּע־רירט מיט דער צווייטער העלפט פון אויבן־דערמאָנטן פסוק „ענני במרחב — יאָ". די אומוואָנדלונג פון פריערדיקע ניין־זאָגער אין יאָ־זאָגער איז בכלל געווען גאָר נישט קיין זעלטענע דערשיינונג, — טאַקע צוליב דעם, וויל איצט איז עס נישט געווען קיין מבדיל בין קודש לחול (ווי בימי אוגאַנדע), — נאָר אַ מבדיל בין קודש לקודש...

אויך אין דעם שפּעטערדיקן נאָך־קאָנגרעס־מאַטעריאַל איז געקומען צום אויסדרוק די צעטיילונג צווישן יאָ־ און ניין־זאָגערס, וואָס האָט, ווי באַקאַנט, בכלל נישט אָפּגעלאָזן ביז דער גאַנצער פיל־פלאָן איז בטל גע־ווארן, שוין לויטן איינזען און באַשלוס פון דער מאַנדאַטן־מאַכט אין 1938.

בעת דער גרעסטער טייל פון דער רעדאַקציע האָט זיך געפונען אויפן קאָנגרעס, איז דער עול פון אָנפירן מיט דער צייטונג אין ווארשע צוגעפאַלן פרץ אפאטשינסקין, וואָס האָט געשריבן כמעט יעדן טאָג אַרטיקלען, דער עיקר, אויף פוילישע ענינים, זייער אָפט, אונטער זיינע איניציאַלן פ. א. אין יענע טעג האָט די צייטונג אויך געהאַט אַ שפאָר ביסל בריוו פון דער

פּראָווינץ. ב. לייב פון לאָדזש האָט אינפאָרמירט ווי אַזוי „די נאַציס הוליען דאָרטן", און אַז עס איז דאָרטן אַנטשטאַנען אַן „אַרטעל פון יידישע קאַנאַליזאַציע־אַרבעטער". י. באאר האָט פון לעמבערג איבערגעגעבן, אַז „דער אוקראַינישער אַנטיסעמיטיזם טראָגט אַ רעליגיעזן כאַראַקטער", לויט זייער פירער, ד"ר לעוויצקי, וואָס האָט, אַפּנים, געוואָלט מיט דעם „אָפּטיילן" זיך און אויך כשרן זיך פון היטלערס ראַסן־אַנטיסעמיטיזם. א. צינצינאַטוס האָט דערציילט וועגן אַ באַזוך אין פּלאָצק. ידיעות וועגן אַנטיסעמיטישע עקסצעסן זיינען, ווי געווײנלעך, אָנגעקומען כסדר, — פון ברײנסק, סטאק, טשעכאָנאָוויץ, שצוצין, קאָליש. אין די לעצטע דריי שטעט האָט מען געוואָלט אײנפירן אַ „גענאָ" פאַר יידישע הענדלער אויפן מאַרק, אָבער אין קאָליש האָט מען באַוויזן אָפּצושרײַען די גזירה. דאָקעגן האָט קלמן צוקערמאַן אין אַ בריוו פון גאַליציע דערציילט, אַז דער „גוטמוטיקער הוצול" (איינוואוינער פון אַווינקל אין די קאַרפּאַטן־בערג) שטעקט זיך נישט אַן מיט אַנטיסעמיטיזם.

פּן פּאַריז האָט מ. ווישניאַק געשריבן וועגן אַן אַנטיסעמיטישער ביאָגראַפּיע פון לעאָן בלום און א. וועוויורקע — וועגן דער עפענונג פון יידישן פּאָוויליאָן אויף דער וועלט־אויסשטעלונג, וועגן וועלכער עס האָט אויך גע־שריבן א. קרעמער. א. ברײלספּאָרד האָט געשריבן וועגן 2 יאָר בירגער־קריג אין שפּאַניע, און אַ גאַסט־שרייבער, חיים ווײנער (פון ניו־יאָרק, גע־שטאָרבן מיט אײניקע יאָר צוריק אין א"י), האָט איבערגעגעבן לענגערע רייזע־אײנדרוקן פון ווין.

אין דער רעגולער־דערשינענער ליטעראַרישער זײט האָבן רובינצאל געשריבן וועגן טענענבוימס — „ביי דער וועלט צוגאַסט" און מ. ב. שטיין וועגן די לידער פון ישראל עמיאָט, וואָס זיינען דערשינען אין נייעם פאַר־לאָג „מנורה", מ. קאָכאַנסקי האָט דערציילט וועגן אַנטיסעמיטישע אַרטיקלען אין געוויסע פּוילישע אויסגאַבעס, אין שייכות מיטן מוטיקן אַרויסטריט פון ד"ר י. נ. שטיינבערג אויפן פּעז־קאָנגרעס. דער דאָזיקער ענין איז בכלל פיל אַרומגערעדט געוואָרן אין דער צייטונג. אויך שטיינבערג אַליין האָט וועגן זיין רעדע געשריבן אין סאָציאַליסטישן „ראָבאָטניק". נ. ווייניק האָט דערציילט וועגן נייע דערשיינונגען אין דער פּוילישער ליטעראַטור.

פון גרעסערע זאַכן איז געדרוקט געוואָרן אַ קאָפּיטל פון מאניא שוחטס זכרונות אין „ספר השומר". רעפּאָרטאַזשן זיינען ווייטער געווען פון טשעמ־נאָוו, פּשעפּיורקע, ביאַלעגורע. טאָמער האָט מ. בלומענקראַנץ געדרוקט אַ רעפּאָרטאַזש — „הויף־זינגער" (כידוע, אַ פּאָפּולערע זאַך אין יידישן לעבן אין ווארשע), איז אַ פּאָר טעג שפּעטער דערשינען אַן אַרטיקל פון פּוילישן שרייבער וולאַד. לענצקי וועגן נײַ־געבאַקענע פּוילישע הויף־זינגער, אָבער גאָר נישט קיין אידילישע קבצנים, נאָר דווקא ראַסאָווע אַנטיסעמיטן, דערוו־טער אין רויטע סטודענטן־היטלעך, וואָס זיינען גוט באַשאָנקען געוואָרן פון די איינוואוינער פון פּוילישע הויפן, וואָס האָבן גראָד פּאָר אַן אמת־אַרעמער פּרוי האָבן אָבער די זעלבע „רחמנים" שפּעטער קיין גראָשן נישט אַראָפּ־געוואָרפן.

נאָכן יריד

אין סעפטעמבער האָט מען זיך געזומען פילן ווי נאָך אַ יריד. אַוועק דער גרויסער טומל און די שפּאַנונג, וואָס האָבן געהערשט מיט דער אָפּשטימונג וועגן דעם צעטיילונגס־פּלאַן דורכן ציוניס־טישן קאָנגרעס. מ׳קען שוין, אַלזאָ, אַ ביסל אָפּכאָפּן דעם אָטעם און וועגדן זיך צו מער פּראָזאַישע און וויניקער אינטערעסאַנטע ענינים. אַזאָ ענין האָט זיך טאַקע באַלד אונטערגערוקט און גאָר אַ דרינגנדיקער. דאָס איז געווען די אַלט־נייע פּראָגע וועגן פֿאַרזיכערן דעם קיום און נישט־אונטער־געבראָכענעם המשך פון דער צייטונג.

דעם 2טן סעפּט׳ איז דערשינען אויף דער 1טער זייט אַן אויפרוף, גע־חתמעט דורך אַלע אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן געשטיצט די צייטונג, אַז עס ווערן פּראָקלאַמירט 5 „צענטראַלע פּרעסע־טעג״, דעם 19טן און 22—26סטן סעפּטעמבער. אין די אויפרופן איז געווארן אונטערגעשטראָכן, אַז „דאָס נייע וואָרט״ איז אונדזער אייניקיק יידישע טאָג־צייטונג פּאָר אַלע יידישע ישובים און פּאָר דער גאַנצער ציוניסטיש־סאָציאַליסטישער אַרבעטערשאַפט.

דערווייל זיינען אויך וויטער געגאַנגען אַרטיקלען און אָפּשאַונגען פון דער קאָנגרעס־רעזאָלוציע איבערן צעטיילונגס־פּאַרשלאָג. געשריבן האָבן אויך „זייטיקע״ און דווקא פּאָזיטיוו. אַזוי האָט יעקב לעשצינסקי פּאַרעפּנט־לעכט אַן אַרטיקל — „דאָס גלייבן אין דער יידישער מלוכה־צוקונפט אין ארץ־ישראל״. עס איז געווי איבערגעגעבן געווארן דער אַרויסטריט פון י. עפּרויקין אויף אַ גרויסער פּאַרזאַמלונג אין פּאַריז, לטובת דעם פּאַרשלאָג. אַנהייב חודש איז אויך דערשינען די דערקלערונג פון די 62 „ניין״־זאָגערס פון דער אַרבעטער־פּראָקציע אויפן קאָנגרעס, און סוף חודש איז פון „פּאָר־ווערטס״ איבערגעדרוקט געווארן אַן אינטערוויו מיט בן־גוריון, א״ב — „וואָס וועלן יידן קענען אויפטון מיט אַן אייגענער מלוכה אין א״י״. אַ צווייטער אינטערוויו מיט אים, אין „טאָג״, וועגן די „גרונט־אויפגאַבעס פון היינטיקן ציוניזם״ איז איבערגעדרוקט געווארן אָנפאָנג אָקטאָבער.

נאָך ראש־השנה זיינען דערשינען איבערזיכטן פון א״י־לעבן אין תרצ״ז, פון ח. זעער, וואלטער פרויס (איבער דער הסתדרות), מ. אסף (די אַראַבער) א״אָנד. אַ גרעסערן אַרטיקל איבער אַקטועלע ענינים פון א״י האָט געדרוקט בערל לאָקער. א. שולמית האָט, ווי געווייגלעך, געדרוקט פעליעטאָנען פון א״י־לעבן און ב. דוכאָווני האָט אויף דער ליטעראַרישער זייט געשריבן וועגן ביכער, וואָס זיינען דאָרטן דערשינען.

נאָכן קאָנגרעס האָבן אין פוילן געווייזלט פיל געסט פון אַמעריקע און ארץ־ישראל, און אינטערוויועט זיינען דאָן דערשינען: מיט אַלעקסאַנדער קאָהן פון „פּאָרווערטס״, צוזאַמען מיט אַ גרעסערן באַריכט וועגן קבלת־פּנים וואָס פּועלי־ציון האָט אים איינגעאָרדנט; מיט דוד כהן, רעדאַקטאָר פון „במעלה״, וועגן „הנוער העובד״, באַריכט וועגן פּנחס גינגאָלדס באָזוך אין ווילנע. אַ גרעסערער אינטערוויו מיט א. דאבקין וועגן קאַמף קעגן עליה־

באַגרענעצונגען. י. מערעמינסקי האָט געדרוקט אייניקע אַרטיקלען, אויך אַן אַרטיקל פון חסיה קופּערמינץ, וועגן דער תנועת הפּועלות אין א״י.

דער פּערסאָנאַל האָט אָבער געווידמעט זיין אויפּמערקזאַמקייט אַנדערע און טרויעריקע ענינים. דער צעיושעטער אַנטיסעמיטיזם האָט נישט אָפּגעלאָזן. ידיעות וועגן אָנפאַלן אויף יידן זיינען געווען פון בידגאָשטש, קעלץ,לעמ־בערג, וואַלאָמין א״אָנד שטעט. אפילו די הויפּטשטאָט וואַרשע האָט נישט אויסגעמיטן די פּלאָגע, מיט דעם קליינעם שטיקל „טרייסט״, וואָס די פּאָ־גראָם־לייט און כוליגאַנעס האָבן געגנומען באַפאַלן אויך דעמאָקראַטישע פּא־ליאַקן, רעדאַקציעס פון קעגנערישע צייטונגען אד״גל. עס האָט זיך אויך געצויגן די סדרה פון אָפּעלאַציע־פּראָצעסן איבער פּשיטיק, בריסק אאז״וו. די אַרטיקלען פונעם פּערסאָנאַל האָבן, אַלזאָ, באַהאַנדלט די דאָזיקע היימישע ענינים און זיך אויך אָפּגעשטעלט אויף די כלערליי פּאַרהאַנדלונגען און שינויים צווישן די פּוילישע פּאַרטייען און אין פּאָליטישן לעבן אין לאַנד בכלל.

די קאָרעספּאָנדענטן פון אויסלאַנד (יאַרבלום, לעוועבערג א״אָנד) האָבן בריייט אַרומגערעדט, אין אַ נעגאַטיווער שטעלונג, די קאָמוניסטישע מאַנאווערן וועגן „אייניהייט־פראָנט״. מלכה לאָקער האָט געדרוקט אַ גרעסערן אַרטיקל איבער דער וועלט־אויסשטעלונג אין פּאַריז. א. רעוואוצקי (פון ניו־יאָרק) האָט געהאַט אַרטיקלען איבער די פּאָליטישע געשעענישן אויפן ווייטן מזרח. עס זיינען אויך איבערגעדרוקט געווארן צוויי גרעסערע אָפּהאַנדלונגען פון אָטאָ באָוער איבער מאַקס אַדלער און „די ווינסנשאַפט אין ליכט פון מאַרקסיזם״.

די שטענדיקע זייט פון דער פּראָפּ׳ באָוועגונג האָט אין מאָל געווידמעט פיל פּלאַץ „בריסק נאָך די געשעענישן״, אינפאָרמירנדיק וועגן דער לאַגע ביי די פּליישער־אַרבעטער, בוי־אַרבעטער, לעדער־פּאַראיין, האַנדלס־אָנגע־שטעלטע אאז״וו. ש. דזשעק האָט פון בריסק געשריבן אַ קאָרעספּאָנדענץ, אַז די לאַגע דאָרטן „איז געווארן אומדערטרעגלעך״. געווען אויך אַרטיקלען אין שייכות מיטן „מאַביליזאַציע־חודש״ פון דער פּראָפּ׳ באָוועגונג.

רעפּאָרטאַזשן זיינען, ווי פריער, געדרוקט געווארן זייער פיל, צוויי — וועגן דער שניט־פּייערונג אין קיבוץ־גראָכאָוו און דער אויסשטעלונג פון פּרוכטן און בלומען, וואָס די חלוצים האָבן דאָרטן קולטיווירט. ש. האָראָנ־טשיק, מיכאל יאָ, מ. ב. שטיין, י. ביאַלאָגורע א״אָנד האָבן געדרוקט פּראָג־מענטן פון זייערע גרעסערע דערציילונגען. פון אַריגינעלע זאַכן דאַרפן אויך דערמאָנט ווערן די איבערזעצונגען פונעם תימנער שרייבער י. בורלא — „צווישן אַראַבישע שבטים״ (מיין אַמאָליקער נע־ונד), יהודה שערטאָק (ברודער פון מ. שרת) — „וואַרצלען״, פּראָגמענט פון י. למדנס „מסדה״, איבערגעזעצט פון מרדכי יאָפּע.

אויף דער ליטעראַרישער זייט זיינען, צוו״אָנד, דערשינען: נ. ווייניקס אַרטיקלען וועגן שלמה ביקלס — „אין זיך און אַרום זיך״ און וועגן דעם ייוואָ־בוך איבער פּרצן, י. ל. טעלערס וועגן גלאַטשטיינס „יידיש־טייטשן״. הענעך קאָן האָט געשריבן אויספירלעך וועגן קאָנצערט פון דער אַמעריקאַ־נער זינגערין עמאָ לאַזאַראָוו־שייער. שפּעטער זיינען דערשינען נאָטיצן

וועגן טאַנץ־אָוונט פון דבורה לאַפסאָן. צווישן די נייע שרייבער דאַרפן דער־מאָנט ווערן יאנאסאָוויטש (פון לאָדזש), ג. ד. זאַקליקאָווסקי. די קאָנפיסקאַ־ציעס האָבן, ווייזט אויס, אַזוי „דאָקוטשעט" די צייטונג, אַז משה מחויב האָט זיי געווידמעט אַ ספּעציעלן פעליעטאָן „די ווייסע פלעקן".

א. פּשעפּיורקע, וואָס איז, ווי שטענדיק, געווען זייער פּראָדוקטיוו, האָט, צוו"אַנד, באַהאַנדלט אַ פּאָר אַקטועלע ענינים אין אַרטיקלען, וואָס פון זיי איז כדאי צו ברענגען עטלעכע שורות. אינעם אַרטיקל וועגן „סאַבינאַ", אַ שונד־דערציילונג געדרוקט אין קליינע העפטן אין המשכים, וואָס האָט גע־האָט אַזאַ גרויסע צירקולאַציע, אַז זי האָט געגעבן אַ שטויס צו אַנדערע אַזעלכע ביליקע (אויך לויטן פרייז) „וועלט", שרייבט ער:

„באַלד אין ערשטן קאַפּיטל איז דאָ אַ זעלבסטמאָרד, אַ פּרואוו אָפּצו־סמען, אַ פּרואוו צו פּאַרגוואַלדיקן אַ יתומה — אַ צנועה, און אַזוי ווייטער... און די גאַס? די גאַס האָט עס אויפגענומען ווי אַן אבן טוב. אין הונדערט טויזנט עקזעמפּלאַרן דרוקט זיך די „סאַבינע"... איר פּאַרשטייט דעם מהלך? — 200 עקזעמפּלאַרן אַ קונסט־ווערק און 100 טויזנט „סאַבינע". דאָ הערט שוין אויף יעדע פּראָפּאָרץ. דאָ קען שוין אפילו קיין פּאַרגלייך נישט גע־מאַכט ווערן". פּשעפּיורקע שליסט מיט די ווערטער: „...אין אינהאַלט, אין פּראָפּאַגאַנדע, ניבול־פה און גראָביונגערישער עראָטיק, מעגן די אַמערי־קאַנער די שטיוול פּוצן ביי אונדזערע היימישע „ראָמאַניסטן"...

פון אַ צווייטן אַרטיקל וועגן דער שפּראָכלעכער אַסימילאַציע און „שמענדריקיזם":

„וויפיל צענער טויזנטער יידן און יידענעס, וועלכע רעדן אין דער היים אַ זאַפּטיק מאַמע־לשון, ווי נאָר זיי קומען אין אַן עפּנטלעך אָרט, ווערן זיי אייך פּאָר כל הון דעלמא נישט רעדן קיין יידיש, הגם די גויאישע צונג איז ביי זיי אין גלות און דאָס פּויליש רעדן קומט אַן אָפּט מיט גרינע ווערעם. צו דער אַרעמקייט פון געדאַנק קומט צו די אַרעמקייט פון שפּראַך און מאַכט זיי פּשוט קאָמיש... און וואָס איז שוין צו רעדן וועגן זייערע זין און טעכ־טער, די מאָניעקס און מאַניעס, סאליעקס און סאַלטשעס".

כדי צו פּאַרשטאַרקן דעם טיראָזש פון דער צייטונג, האָט מען אין סעפּ־טעמבער געמומען דרוקן ספּעציעלע „ווילנער" זייטן, מיט פיל ידיעות פון יידישן לעבן אין ווילנע און אַמאָל אויך פון ווילייקע, טראק, לידע און אַנ־דערע אַרומיקע שטעטלעך. די צייטונג מיט דער ווילנער זייט פלעגט גע־שיקט ווערן אין אַ גרעסערער צאָל עקזעמפּלאַרן קיין ווילנע, און די דאָר־טיקע חברים האָבן געטון אַלץ, כדי צו פּאַרשפּרייטן זי וואָס מערער און געווינען אַבאָנענטן און קויפער פּאַרן „נייעם וואַרט".

אָקטאָבער איז כמעט אינגאַנצן אויסגעפילט געוואָרן מיטן קאַמף קעגן די „געטאָ־בענק" פּאַר יידישע סטודענטן אין די הויכשולן. די צייטונג האָט אָפּגעגעבן דעם ענין די גרעסטע אויפמערקזאַמקייט און אַ ריי אירע נומערן זיינען קאָנפיסקירט געוואָרן און גלאַנצן מיט בלויזן, וואָס זיינען באַזונדערס אָנגעוועודיק דעם 6טן, ווען עס איז קאָנפיסקירט געוואָרן סיי דער עדיטאָ־

ריעל, אַזוי אויך פיל טיילן אינעם באַריכט וועגן די פּראָטעסט־פּאַרזאַמלונגען פון סטודענטן. צווישן די באַריכטן וועגן דער פּראָטעסט־אַקציע איז שפּעטער געווען אויך די גרויסע רעדע פון פּועלי־ציון־ראַטמאַן ב. בורשטיין אין ווילנער שטאָטראַט. דעם 19טן אָקט׳, וועלן עס איז פאָרגעקומען דער אַלגעמיין־יידישער פּראָטעסט־שטרייק אין לאַנד קעגן דער גזירה פון געטאָ־בענק פאַר די יידישע סטודענטן, איז „דאָס נייע וואָרט״ דערשינען מיטן רוף פון אַלע יידישע אָרגאַניזאַציעס, די ספּעציעלע רופן פון צענטראַלן פּראָפּ׳ ראַט און פון צ״ק פון פּועלי־ציון, פון צענטראַל־סעקרעטאַריאַט פון ציונ׳ סאָצ׳ אַקאַדעמיקער־פּאַרבאַנד און אָרטיקלען פון: א. רייס, ד״ר מ. דוואָשעצקי, י. האַלפּערן, דעם פּוילישן שרייבער לעאָן קרוטשקאָווסקי. באַריכטן זיינען שפּעטער דערשינען פון וואָרשע, ווילנע, ביאַליסטאָק, לעמבערג, בעלזין און אַנדערע שטעט.

ח. זעער האָט אין איניקע בריוו געוויזן אינפאָרמירט וועגן באַזוך פון ה. לייוויק אין א״י און זייער אָריענטירטן אויף דער אויפנאַמע אין דער הסתדרות און אין אַנדערע פּלעצער. לייוויקס באַזוך און רעדעס וועגן א״י איז אויך באַרירט געוואָרן דורך נ. ווייניק אין זיין אָפּהאַנדלונג וועגן „יידיש־לאַנד און יידן־לאַנד״. שפּעטער איז אויף אַ ליטעראַרישער זייט איבערגעגעבן געוואָרן לייוויקס גרעסערע רעדע אין פּאַריז וועגן די אויפגאַבעס פון דער יידישער ליטעראַטור. ה. לייוויקס גרויסע רעדע אין פּאַריז — „וואָס איך האָב געזען אין א״י״, איז געדרוקט געוואָרן אין עטלעכע נומערן און האָט אָריסגערופן אַזאַ אינטערעס, אַז די צייטונג האָט זי אָריסגעגעבן אין אַ ספּעציעלער בראָשור.

ל. סיגאַל האָט געדרוקט צוויי גרעסערע בריוו וועגן דער לאַגע אין אַמעריקע און אין דער דאָרטיקער אָרבעטער־באַוועגונג. ב. הינדעס האָט צוגעשיקט בריוו פון בוקאָרעשט וועגן דער לאַגע פון די יידן אין רומעניע און משה קראָפּף — וועגן פּאָליטישן לעבן אין טשעכאָסלאָוואָקיע. א. ש. יוריס האָט צוגעשיקט אַ גרעסערן בריוו וועגן יידישן לעבן אין אָרגענטינע.

אין דער ליטעראָרישער זייט זייענן צוו׳ אַנדערן געדרוקט געווען: י. ל. טעלערס אָרטיקל וועגן „ייִנגערן דור יידישע שרייבער אין אַמעריקע״, נ. ווייניקס אָפּהאַנדלונג פון פּוילישן בוך פון קס. פּרושינסקי וועגן דער „רויטער שפּאַניע״. ס׳איז אויך געווען אַ באַריכט פון י. אָפּאַטאָשוס רעדע אין ליטעראַטן־פּאָראיין אויף טלאָמאַצקע 13, וואו דער שרייבער האָט אָנגעוויזן, אַז ער „האָט ליב ארץ־ישראל״ און אַז זי האָט די „בעסטע יוגנט״.

דעם 15טן אָקט׳ האָט די צייטונג אָנגעהויבן דרוקן דעם ראָמאַן פון פּוירל באק — „דער וועג צוריק״. ח. ל. פּוקס האָט געדרוקט אַ נייעם קאַפּיטל פון „דער לעצטער וועג פון שמעון בר גיורא״ און י. בורלאס איבערזעצונג „צווישן אַראַבישע שבטים״ איז געדרוקט געוואָרן וועלער אין קאַפּיטלעך.

אין שייכות מיטן קאָנגרעס פון די פּראָפּ׳ פּאָראייִנען, וואָס איז סוף חודש אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין וואַרשע, זייענן דערשינען אָרטיקלען פון א. רייס און א. ביאַלאָפּאַלסקי וועגן דער אַלגעמיינער לאַגע אין דער פּראָפּע־

סיאַנעל־אַרגאַניזירטער אַרבעטערשאַפט און וועגן דער פאַזיציע פון פּועלי־ציון און זייער פּראָפּ׳ ראַט אין דער אַלגעמיינער פּראָפּ׳ באַוועגונג.

ד״ר י. שטיינבערג האָט געהאַט גרעסערע אַרטיקלען וועגן די שוואַרצע שבטים, וואָס קרעכצן אונטער דעם יאָך פון די ווייסע אין דרום־אַפריקע און וועגן דעם וועג פון דער ענגלישער אַרבעטערשאַפט צו מאַכט. א פּאָלע־מישן אַרטיקל וועגן דעם שוועריקן מצב פון יידישן טעאַטער האָט געשריבן א. מאַרעווסקי. ד״ר מ. דוואָזשעצקי האָט א״נ „מענטש, דו ביזט מיין ברו־דער!״ אָפּגעדרוקט די רעדע זייגע וועגן יידישער עטיק אויפן צוזאַמענפאַר פון יידישע דאָקטוירים אין ווילנע און דער יונגער מג״ר ש. קראַסנאָבראָדער האָט געדרוקט אַן אַרטיקל וועגן באַרימטן יידיש־דייטשן מאַטעמאַטיקער געאָרג קאנטאָר. פּראָפּ׳ מ. לאַזאַרסאָן, וואָס האָט עולה געווען פון לעטלאַנד קיין א״י, איז צום ערשטן מאָל דערשינען מיט זיינס א בריוו פון ארץ־ישראל.

דער חודש נאָוועמבער האָט געפּייערט דעם 20־יאָריקן יובל פון דער באַלפור־דעקלאַראַציע, וועגן וואָס ס׳זיינען דערשינען אַרטיקלען פון ד״ר ח. ווייצמאַן, א. ריים און נ. הערמאַן פון פּאַריז. שפּעטער זיינען צום 20סטן יאָרטאָג פון דער אָקטאָבער־איבערקערעניש אין רוסלאַנד דערשינען אַר־טיקלען פון חיים גרינבערג און י. האַלפּערן.

צו דער שטענדיקער און רעגולערער וועכנטלעכער זייט פון דער פּראָפּ׳ באַוועגונג, וואָס איז, אגב, זייער לעבעדיק רעדאַקטירט געווארן און האָט גע־האַט זייער פיל ידיעות פון אַרבעטער־לעבן, זיינען אין נאָוועמבער צוגע־קומען אייגמאַליקע זייטן פון דער ליגע פאַרן אַרבעטנדיקן א״י און וועגן יוגנטטאָג פון קרן קימת, מיט אַרטיקלען פון ד. גאָטספאָרכט, יהודה מישין, ד. שיינפעלד און פערגריכט.

ב. לאָקער האָט געדרוקט אייניקע גרעסערע אַרטיקלען איבער אָקטועלע ענינים פון ארץ־ישראל און צווישן די ארץ־ישראל־שרייבער האָט י. טאַ־בענקין געשריבן וועגן משה ביילינסאָן, צום 1טן יאָרצייט פון רעד׳ פון „דבר״ און ש. שאַפּירא — צום 75סטן געבוירן־טאָג פון דעם אַרבעטער־טוער שלמה שילער.

אַרטיקלען און באַריכטן זיינען אויך געווען וועגן דער קאָנפערענץ פאַר קאָנסטרוקטיווער הילף, וואָס איז צונויפגערופן געווארן דורך דעם פּראָפּ׳ ראַט, פּועלי־ציון און אַנדערע נאָענטע ארגאַניזאַציעס. לואי סיגאַל האָט פון אַמעריקע צוגעשיקט א גרעסערע באַגריסונג צו „אונדזער פּראָפּ׳ באַוועגונג אין פוילן״. אויף דער פייערונג פון 4טן עקסיסטענץ־יאָר פון טראַנספּאָרט־פּאַראיין איז אויך דערציילט געווארן וועגן דעם שטענדיקן קאָנטאַקט, וואָס דער פּאַראיין האָט מיט דער גרופּע טרעגער־אַרבעטער, וואָס האָט עולה געווען קיין ארץ־ישראל, וואו זיי אַרבעטן וווייטער אַלס טרעגער אין פּאָרט פון חיפה.

אין די ליטעראַרישע זייטן זיינען, צוו״אַנד, דערשינען: ח. ווייגערס אַרטיקל וועגן די לידער „מבית״ פון א. ברוידעס און ב. דוכאָווניס — וועגן דעם יידישן א״י־דיכטער אברהם לעוו, צום דערשיינען פון זיין זאַמלונג

— „אין דיין טיר". ס'איז אויך געדרוקט געוואָרן לעווס אַ ליד און ח. רובינזאָן האָט געדרוקט אַ יידישע איבערזעצונג פון לידער פון הלל בבלי און פון ש. שלום. אַ ספּעציעלע זייט איז דערשינען צום 10טן יאָרצייט פון ח. ד. נאָמבערג, מיט נאָמבערגס אַן איבערגעדרוקטן אַרטיקל און אַרטיקלען וועגן אים פון מ. ב. שטיין א"אַנד.

די לעטע נומערן פון דער צייטונג ריידן זייער פיל וועגן דער גרויסער „ארץ־ישראל־קאָנפערענץ", וואָס איז פאָרגעקומען אין וואַרשע אין אָקטאָבער, מיטן אָנטייל פון די שלוחים: י. בן־צבי, י. שפּרינצאַק און הרב מאיר בער־לין. דעם 23סטן נאָוו' איז א"נ „דער ישוב האָט אויסגעהאַלטן אַ גרויסן עקזאַמען" געבראַכט געוואָרן די רעדע פון בן־צבי אויף דער דאָזיקער קאָנ־פערענץ, וואָס איז בכלל געווען אָרגאַניזירט אויף אַ גרויסן מאַסשטאַב, פאַר געבן אַ געהעריקע הילף דעם יידישן אויפבוי־ווערק אין ארץ־ישראל, צו וועלכן עס זיינען דאָ מיט האָפענונג און בענקשאַפט געווען געווענדט די אויגן פון שווער־געפּלאָגטן פּוילישן יידנטום.

די מאַטעריעלע לאַגע פון דער צייטונג איז ווייטער געווען אַ שווערע. די לאַגע איז געוואָרן באַזונדערס דראָענדיק אין מיטן אָקטאָבער. דעם 12טן אָקט' האָט א. רייס אין אַן עדיטאָריעל אָנגעוויזן, אַז „דער איצטיקער צו־שטאַנד קאָן און טאָר ווייטער נישט בלייבן. עס דראָט מיט סכנה פאַר דער צייטונג... מיר מוזן די צייטונג ראַטעווען".

אויף מאָרגן איז דער עדיטאָריעל־קאָלום פּשוט איבערגענומען געוואָרן דורך דער אַדמיניסטראַציע פון „וואָרט", וואָס האָט אַלאַרמירט וועגן דער געפערלעכער לאַגע און אויפגעפאָדערט די אָרגאַניזאַציעס און אַגענטן אָפּ־צושיקן די חובות וואָס שנעלער, וואָרעם אויב נישט, קאָן זיין צו שפּעט. אַ פּאָר טעג נאָך דעם האָט א. פּשעפּיורקע געווידמעט זיין פעליעטאָן צו „אַ שמועס מיטן לעזער". שפּעטער זיינען כסדר געדרוקט געוואָרן אַפּילן און רופן פון דער אַדמיניסטראַציע. אַ געוויסע ווירקונג האָט עס געהאַט, אָבער נישט אַזאַ גרויסע, אַז די קאַטאַסטראָפע פון שליסן דעם איינציקן יידישן טאָג־אָרגאַן פון דער צ"ס־באַוועגונג זאָל אויסגעמיטן ווערן. די ציי־טונג האָט נישט דערצויגן אפילו ביזן סוף חודש און האָט זיך אָפּגעשטעלט דעם 24סטן נאָוועמבער.

„פאָלקסוואָרט"

„פאָלקסוואָרט" איז געווען דער נאָמען פונעם דריטן, אַזוי צו זאָגן, גלגול פון אַלטן „וואָרט". די דאָזיקע צייטונג האָט אָנגעהויבן דערשיינען אַ צוויי חדשים פאַרן 2טן וועלטקריג. צו יענער צייט איז, אַדאַנק די גרויסע באַמיאונגען, דער עיקר, פון ד"ר י. העלמאַן, גע־לונגען איינצושאַפן זיך אויך אַן אייגענע דרוקעריי, אַזוי אַז די נייע טאָג־צייטונג איז שוין טעכניש געווען אַלזייטיק אויסגעשטאַט. די רעדאַקציע און די דרוקעריי האָבן זיך אַריינגעקליבן אין אַ לאָקאַל אויף נאַלעווקיס, קעגנ־

איבער דעם „מאָמענט". די צייטונג גופא איז דערשינען אין אַ „טאַבלאָיד"-פאָרעם און איז לכתחילה באַשטימט געווען אַלס אַ נאָכמיטאָג-אויסגאַבע.

רעדאַקטאָר פון „פאָלקסוואָרט" איז ווידער געווען ד"ר י. העלמאַן, סעקרעטאַר — וו. ראָמאַנאָווסקי. ווייטער איז געבליבן כמעט דער זעלבער פּערסאָנאַל אין דער רעדאַקציע וואָס אין „נייעם וואָרט", מיטן אויסנאַם פון ד"ר י. האַלפּערן און ח. זאלעשינסקי, וואָס האָבן עולה געווען קיין ארץ-ישראל.

די צייטונג האָט אָבער נישט געהאַט קיין תקומה, צוליבן אויסגעברא-כענעם 2טן וועלטקריג. ערב דעם קריג איז ד"ר העלמאַן און אַ רויי אַנדערע מיטאַרבעטערס אָפּגעפאָרן פון פוילן צום ציוניסטישן קאָנגרעס אין זשע-נעווע. צוריקגעקומען זיינען אַלע, חוץ העלמאַנען, וואָס איז פאַרבליבן אין אויסלאַנד.

דער טאָג פון 1טן סעפּטעמבער, ווען וואַרשע איז באָמבאַרדירט געוואָרן דורך די דייטשע עראָפּלאַנען, איז געבליבן אייגנעקריצט אין מיין זכרון, דווקא אין שייכות מיטן „פאָלקסוואָרט".

דעם 1טן סעפּטעמבער אין דער פרי בין איך אויפגעוועקט געוואָרן דורכן קנאַל פון האַרמאַטן-שיסעריי. דאָס האָבן, ווייזט אויס, פּוילישע אַנטי-לופט-קאַנאָנען געשאָסן אויף די עראָפּלאַנען וואָס האָבן באָמבאַרדירט וואַר-שע. דער קנאַל פון די האַרמאַטן איז מיר געווען באַקאַנט נאָך פון מיין יוגנט, ווייל בעתן 1טן וועלטקריג פלעגט מיין געבורטשטאָט, וואָס איז גע-לעגן נישט ווייט פון פראָגט, גאָנץ אָפט באָמבאַרדירט ווערן סיי פון דייטשע עראָפּלאַנען, סיי פון צעפּעלינען, וואָס די רוסן האָבן געפּרואווט פאַרטרייבן מיט זייער אַנטי-לופט-אַרטילעריע. די כאַראַקטעריסטישע שאָסן פון אירע קאָנאָנען זיינען נאָך פון דאָן פאַרבליבן אין מיין זכרון.

דאָס נאָצי-לאַנד איז, ווי באַקאַנט, באַפאַלן פוילן אומגעריכט. דער איבערגעשראָקענער עולם אין וואַרשע האָט נישט געוואוסט, וואָס עס קומט פאָר. אין דער פרי, וען איך בין, נאָכן הערן די באַקאַנטע קנאַלן, אַריין צו מיינע באַלעבאָטים און אָנגעשטעלט זייער ראַדיאָ אויף בערלין, האָב איך באַלד דערהערט היטלערס הייזעריק קול. „דער פירער" האָט דאָן געהאַלטן אין מיטן זיין באַרימטער קריגס-רעדע אין רייכסטאָג. דער צעשראָקענער עולם אַרום מיר האָט נישט געוואָלט גלייבן מיינע וועלטער, אַז ס'איז קריג און אַז דער „פירער" רעדט שוין אָפן וועגן דעם.

כ'בין גלייך אַוועק אין דער רעדאַקציע. אויך דאָרטן האָט מען נאָך גאָר נישט געוואוסט. מ'האָט, אָבער, צווישן די מיטאַרבעטערס און אויך די זעצערס דערפילט, אַז עס קומט עפּעס פאָר אומהיימלעכס, בפרט אַז פון „רעגי-רונגס-קאָמיסאַריאַט" האָט מען טעלעפאָנירט, מ'זאָל זיך אָפּהאַלטן מיט אַרויסלאָזן די צייטונג (וואָס איז, ווי געזאָגט, דערשינען, אַלס נאָכמיטאָג-צייטונג), היות מ'וועט פון דאָרטן באַלד צושיקן אַ דערקלערונג פון דער רעגירונג.

די דערקלערונג איז געווען נישט עפּעס אַנדערש, ווי דער מאַניפעסט פון דער רעגירונג אין שייכות מיט היטלערס הינטערליסטיקן אָנפאַל אויף

פּוילן, מיט וועלכער ער האָט די גאַנצע צייט געהאַט אַ „נייטראַליטעט־אָפּ־מאַך" און וועלכער ער האָט געהאַלטן אין איין פּאַרזיכערן, אַז ער וועט זיך, חלילה, נישט אַטאַקירן.

בעת די שפּעטערדיקע באָמבאַרדירונגען פון וואַרשע דורך די היטלעריסטישע עראָפּלאַנען האָבן זיי זיך, ווי באַקאַנט, קאָנצענטרירט אַ פּאָר מאָל אויפן ראַיאָן פון נאַלעווקעס און די אַרומיקע געדיכט באַוואוינטע יידישע גאַסן. מיר שיינט, אַז דאָן איז אויך אַרייגגעפאַלן אַ באָמבע אין הויף, וואו ס׳האָט זיך געפונען די רעדאַקציע און זעצעריי פון „פּאָלקסוואַרט". יעדן פאַל, נאָך דער באָמבאַרדירונג, ווען עס איז שוין געשלאָסן געווארן דער שטילשטאַנד און די דייטשן האָבן אָקופּירט וואַרשע, איז דעם מחבר פון די שורות געלונגען צו מאַכן אַ שטיקל שפּאַציר פון לעשנע, וואו ער האָט געוואינט, ביז סוף נאַלעווקי. ער האָט דאָן געפּראַווט אויך אַרייגיין אין הויף, וואו דאָס „פּאָלקסוואַרט" האָט זיך געפונען. דאָס איז אָבער געווען אוממעגלעך, ווייל דער טויער פון הויף איז בעת דער באָמבאַרדירונג אייגעפאַלן און ס׳איז געווען אוממעגלעך אַריבערצוקריכן איבער די חורבות אין צווייטן הויף אַריין, וואו די רעדאַקציע און דרוקעריי פון „פּאָלקסוואַרט" האָבן זיך געפונען...

אונזער עקספרעס

אויגוסט, 1926 — סעפטעמבער, 1939

פון

מנחם פלאקסער

מנחם פלאקסער איז געווען זשורנאַליסטיש טעטיק אין דער יידישער פרעסע אין וואַרשע פון 1918 ביז 1939. ער האָט במשך די יאָרן פאַר־עפנטלעכט לידער, דערציילונגען און אַרטיקלען וועגן ליטעראַטור. ער האָט אויך איבערגעזעצט אויף יידיש אַ רייַ ווערק פון רוסיש, דייטש און פראַנצויזיש. ביים אויסברוך פון דער מלחמה איז ער פאַרוואָגלט געוואָרן קיין שאַנכאַי, כינע. דאָרטן האָט ער רעדאַקטירט אַ וואָכנבלאַט „אונזער לעבן", וואָס איז דערשינען אין דריי שפראַכן: יידיש, רוסיש און ענגליש. אין 1947 איז ער געקומען אין די פ"ש. דאָ איז ער געוואָרן שטענדיקער מיטאַרבעטער פון „פאָרווערטס".

„דער־ר־לאט" 32 זייטן — 20 גר.
Unzer Express" Warszawa, Nowolipie 13.
Żyd. Instytut Narodowy
Wilno
10 גר. 10
A 79 נא
צקספרעס
Adres Redakcji i Administracji:
Warszawa, ul. Nowolipie 13.
Telefony:
redakcji 11-11-56
administracji 11-15-66
2 ה wietnia 1939
גרויסער בלאק נעגען מלחמה
די דעקלאראציע פון פרעסיער טשעמבערלעז אנגענומען געוואָרען אייגנשפיגיג
דורכן פרימישען לאפיגענט. — היינט פאהרט אב מינ. בעק קיין לאנדאן. —
צוואמענפרעם צוישען מ"מ. בעק מים"ז פראנצויזישע אויסערז-מיני. פאנע
די יוגנט פון דער הלוואה שׁ לויפט-פערטיידיגונג
אויגוסט 1926 — סעפטעמבער 1939

1. אַ נייע צייטונג

די טעגלעכע צייטונג „אונזער עקספרעס" איז אַרויס־געגאַנגען אין וואַרשע אין פאַרלויף פון דרייצן יאָר, פון 26סטן אויגוסט 1926, ביז די לעצטע טעג פון סעפטעמבער 1939, וועו דער חורבן־היטלער האָט זיך אָנגעהויבן אין פוילן.

פינף יידישע טעגלעכע צייטונגען זיינען אַרויסגעגאַנגען אין וואַרשע צו דעם מאָמענט, וועו „אונזער עקספרעס" האָט זיך באַוויזן. דאָס זיינען געווען: דער חסידיש־באַלעבאַטיש־פאָלקיסטישער „מאָמענט", דער ציוניסטי־שער „היינט", די בונדישע „פאָלקסצייטונג", דער אָרטאָדאָקסישער „יוד" און די נאָכמיטאָג־צייטונג „ראַדיאָ" — אַרויסגעגעבן פון „מאָמענט".

און אויב אין דער דאָזיקער „ענגשאַפט" פון צייטונגען האָט זיך געקענט אַרײַנקרוטשען נאָך איין צייטונג און אין פאַרלויף פון אַ פאָרהעלטנישמעסיק קורצער צייט געווינען אַ גרויסע צאָל לייענער, האָט דאָס וויקלעך געמוזט זיין אַ נייע צייטונג מיט אַ נייעם טאָן, וואָס האָט מיט זיך אַרײַנגעבראַכט ווייט גייענדיקע ענדערונגען פאַר דעם גאַנצן יידישן צייטונגס־וועזן אין פוילן.

„אונזער עקספרעס" איז געווען די ערשטע יידישע קאָאָפּעראַטיווע צייטונג אין פוילן, אויב נישט רעכענען די יידיש־פוילישע טעגלעכע צייטונג

„נאַש פשעגלאָנד". דאָס איז געווען אַ שותפות צווישן די שרייבער, זעצער און אַדמיניסטראַציע־מיטאַרבעטער פון דער צייטונג. דער דאָזיקער דערפאָלג־רייכער עקספּערימענט האָט געפירט דערצו, אַז גאָר אין גיכן האָבן אויך אַלע אַנדערע יידישע צייטונגען אין פוילן געמוזט איבערגיין צו דער פאָרעם פון קאָאָפּעראַטיוון, מיט אַלע גוטע און שלעכטע באַגלייט־דערשיינונגען פון אַזאַ אונטערנעמונג.

שוין ריין אויסערלעך האָט זיך די נייע צייטונג אויסגעטיילט פון אַלע אַנדערע יידישע צייטונגען. איר נאָמען האָט זיך געדרוקט מיט רויטער פאַרב, לויטן מוסטער פון די סאַמע פאָפּולערסטע פוילישע צייטונגען: „אילוסטראָ־וואַני קוריער צאָדזיענני" אין קראָקע און „קוריער טשערוואָני" אין ווארשע. איר פאָרמאַט איז געווען אַ קלענערער, כאָטש דער לייען־מאַטעריאַל האָט פון דעם נישט געליטן, ווייל די צאָל זייטן איז געווען גרעסער. אָבער דאָס סאַמע וויכטיקסטע איז געווען, וואָס זי האָט געקאָסט מיט פינף און צען גראָשן ביליקער ווי אירע הויפּט־קאָנקורענטן — דער „היינט" און דער „מאָמענט". ביי דער גוואַלדיקער פאַראַרעמטקייט פון די יידישע מאַסן אין פוילן האָט דער דאָזיקער פאַקט געשפּילט אַ ראָלע.

גאָר גרויס זיינען געווען די ענדערונגען, וואָס די צייטונג האָט מיט זיך געבראַכט בנוגע דעם מאַטעריאַל, וואָס זי האָט פאַרעפנטלעכט. זי האָט געשטעלט דעם טראָפּ אויף נייעס, לעבעדיק און אינטערעסאַנט געשילדערט; זי האָט געמוצט אַ לייכטע שפּראָך, סיי אין די נייעס און סיי אין די קאָמענטאַרן, און קורצע אַרטיקלען וועגן די טעגלעכע פאַסירונגען. זי איז געווען, פון דעם ערשטן נומער אָן, פאָלקסטימלעך און היימיש־גוטברודעריש מיט דעם לעזער. דער יידישער מאַסן־לעזער האָט גלייך דערשפּירט, אַז אָט די נייע צייטונג מיינט פאָר אים מער ווי גלאַט אַ צייטונג, וואָס באַריכטעט וועגן וויטע און פרעמדע פאַסירונגען. זי איז געווארן אַ טייל פון זיין אייגן בלוט און פלייש, און ער האָט זיך איר פאַרטרויט מיט אַלע זיינע ליידן און פריידן. דער לעזער האָט געוואוסט, אַז די רעדאַקציע פון „אונזער עקספּרעס" איז שטענדיק פאָר אים אָפן אַריינצוקומען און אויסצוגיסן זיין ביטער האַרץ, צו זוכן אָן אויסוועג פון אַ שווערער לאַגע, זיך צו באַקלאָגן אויף אָן עוולה און צו געפינען אַ טרייסט. עס איז געווען אָן אינטימע פאַרבינדונג צווישן דער רעדאַקציע און אירע לעזער.

„אונזער עקספּרעס" איז געווען אומאָפּהענגיק, נישט פאַרבונדן מיט אַ וועלכער עס איז פאַרטיי. דאָס האָט אַוועקגעשטעלט די צייטונג אין אַ באַזונדערער לאַגע. זי האָט קיינעם נישט געשאָנעווען און האָט אויפגעדעקט געזעלשאַפטלעכע עוולות, וואו נאָר זי האָט זיי באַמערקט. און מען דאַרף דאָס באַטאָנען, אַז די דערשלאָגענע יידישע מאַסע אין פוילן האָט געליטן נישט בלויז פון דעם אַנטיסעמיטיזם פון פוילישן פאָלק, נאָר גאָנץ אָפט אויך פון אייגענע נישט באַרופענע כלל־טוער און קהלשע קליאַמקעס, וועלכע האָבן נישט שטענדיק אין זינען געהאַט די אינטערעסן פון די מאַסן, וואָס זיי האָבן זיך אונטערגענומען צו פאַרטרעטן.

שוין אין דעם ערשטן נומער פון דער צייטונג איז אויף דער ערשטער זייט דערשינען אַ קאַריקאַטור אונטערן נאָמען: „שיט מיר נישט קיין זאַמד אין די אויגן!" דאָס טענהט אַזוי דער פּשוטער אָרעמער ייד, דער „עולם־גולם", וואָס קלייבט זיך נישט אַזוי גוט פונאַנדער, ווער עס זיינען זיינע ריכטיקע פאַרטרעטער און ווער עס נאַרט אים מיט פאַלשע צוזאָגן.

די צייטונג איז גיך געוואָרן דער ליבלינג פון אָט דער גרויער יידישער מאַסע, פון דעם אַרבעטער און בעל־מלאכה, פון דעם האָרעפּאַשניק און קליינעם קרעמער, פון דעם יאַריד־פאָרער און בעל־עגלה, וואָס זיינען גע־שטאַנען פאַרלוירענע אין דעם ביטערן קאַמף פאַרן טעגלעכן שטיקל ברויט.

„אונזער עקספּרעס" איז אין דער ערשטער ריי געווען אַ צייטונג פון די גרויסע פּוילישע שטעט — וואַרשע און לאָדז. אַנדערע יידישע צייטונגען, וואָס זיינען דערשינען אין דער זעלבער וואַרשע אין פאַרלויף פון צענדלינגער יאָרן, האָבן קיין מאָל נישט געקענט געווינען די וואַרשעווער יידן אין גרויסע מאַסן פאַר זייערע לייענער. אַרום דריי הונדערט און פופציק טויזנט יידן האָבן געלעבט אין וואַרשע, אָבער די יידישע פּרעסע איז געווען פול מיט מאמריסטיק און שווערע אָפּהאַנדלונגען וועגן טעאָרעטישע פּראָבלעמען און שטרייטן. דאָס האָט נישט געקענט ציען קיין גרויסע מאַסן לעזער.

„אונזער עקספּרעס" האָט, קען מען זאָגן, אויפגעהויבן דעם שלייער איבער דעם יידישן לעבן אין די גרויסע שטעט, וואָס האָט זיך אין גאַנצן אונטער־געשיידט פון דעם אַמאָליקן לעבן אין די פרומע פאַרצייטישע שטעטלעך. ער האָט געוויזן די טיפע ענדערונגען, וואָס קומען פאָר אין דער יידישער שטוב, וואו דער טאַטע, דער חסיד, פאַרלירט אַלץ מער זיין איינפלוס אויף די קינדער, וועלכע גייען אַוועק אויף גאָר אַנדערע וועגן: ווער צום סאָציאַליזם אָדער קאָמוניזם, און ווער צו גלאַט ביליקער אַסימילאַציע, צו שפּראַכלעכער אויסמישונג מיט דער אַרומיקער פּוילישער באַפעלקערונג, אָדער צו „שמענדריק"־אַסימילאַציע, ווי דאָס איז איראָניש באַצייכנט געוואָרן דורך דעם מויל פון פאָלק. די צייטונג האָט געוויזן ווי אַזוי די שווערע מאַטעריעלע נויט מאַכט אַ תל פון די שטאַרקע מאָראַלישע אייגנשאַפטן, וואָס מיט זיי האָט די יידישע משפּחה אין פּוילן זיך שטענדיק אויסגעצייכנט. די סעריעס: „געשיכטן פון וואַרשעווער תהום" און פון „וואַרשעווער בית־דין־שטוב", וואָס די צייטונג האָט געדרוקט אין פאַרלויף פון לאַנגע יאָרן, האָבן געהאַט אַ גוואַלדיקע צוציאונגס־קראַפט, ווייל זיי האָבן צום ערשטן מאָל געגעבן גאָר אַ נייעם אַריינבליק אין די טיפע ענדערונגען, וואָס גייען אָן אין דעם אינערלעכן יידישן לעבן. פון דעם פאַרעפנטלעכטן מאַטעריאַל האָט מען געקענט זען, ווי אַזוי עס ברעכן זיך איין אַלטע טראַדיציעס, ווי אַזוי „שיינע" יידן באַגייען גאָר נישט קיין שיינע מעשים, און „אונזער עקספּרעס" האָט געהאַט דעם מוט אָנצוטייטלען מיט די פינגער אויף די שולדיקע.

לאָדזש איז געווען די צווייטע שטאָט אין פּוילן מיט דער גרעסטער יידישער באַפעלקערונג. אַ שטאָט פון געוואַלדיקע קאָנטראַסטן: פון איין זייט די יידישע פאַבריקאַנטן, וואָס האָבן אין זייער גרעסטער מערהייט זיך

אפגעזאגט אנצושטעלן יידישע ארבעטער, ווייל דער „פאראיין" פון די פוילישע ארבעטער האט געשטערט, און פון דער צווייטער זייט — דער באלוט, מיט די יידישע וועבער אויף די וועב־שטולן, מיט 16 שעה ארבעט א טאג, הונגער, נויט און האפענונגסלאזיקייט. אויף דער פיעטריקאווער גאס אין לאדזש, אין די עלעגאנטע קאפייען, האט איר געקענט טרעפן אט דעם גרויסן שיכט מענער און פרויען, וואס האבן געצויגן זייער יניקה פון דער פאבריק, די גרעסערע און קלענערע סוחרים און פארמיטלער, וואס האבן אפט מאל גע־האנדלט מיט ווינט, אבער וועלכע האבן שטענדיק געפירט א בריייט לעבנס־שטייגער, און דא גלייך, מיט עטלעכע געסלעך ווייטער, האבן זיך די קינדער פון די וועבער־ארבעטער געוואלגערט אין גאס, שמוציקע און פארלאזענע, ווייל טאטע־מאמע זיינען געזעסן פארהארעווטע ביי די וועב־שטולן, כדי אויסצושלאגן דאס שטיקל ברויט.

„אונזער עקספרעס" האט גלייך, ווען ער איז אויפגעקומען, געגרינדעט א ספעציעלע רעדאקציע־אפטיילונג אין לאדזש און א גאנצע זייט פון דער צייטונג איז יעדן טאג געווען געווידמעט דעם לעבן אין אט דער גרויסער שטאט. לאדזש האט אליין געהאט צוויי טעגלעכע צייטונגען: „לאדזשער טאגעבלאט" און „לאדזשער פאלקסבלאט", אבער „אונזער עקספרעס" מיט זיין ספעציעלער לאדזשער אויסגאבע האט זיך אפט מאל פארשפרייט אין לאדזש מער ווי די צוויי דערמאנטע צייטונגען.

2. פון „וואַרשעווער עקספרעס" צו „אונזער עקספרעס"

די צייטונג „אונזער עקספרעס" האט א קורצע פאר־געשיכטע, וואס איז ווערט צו דערציילן. זי איז געגרינדעט געווארן דורך פריוואטע אונטערנעמער, אונטער דעם נאמען „וואַרשעווער עקספרעס". וואס עס איז געווען די אייגנטלעכע אויפגאבע פון די דאזיקע פריוואטע אונטערנעמער ביים גרינדן די נייע צייטונג איז פאר אונדז, די אינעוויניקסטע מיטארבעטער, נישט געווארן אויפגעקלערט נישט פאר דער קורצער צייט וואס מיר האבן מיט זיי געארבעט און נישט אין די אלע שפעטערדיקע יארן, ווען די צייטונג איז פארוואנדלט געווארן אין א קאפיטאליסטיש. צי איז דאס געווען דער געווינטלעכער פארלאנג צו מאכן געלט? גרינדן אן אונטערנעמונג, וואו מען וועט קענען אנשטעלן אויף שטעלעס פארשיידענע משפחה־מענטשן? אדער איז הינטער דער אונטערנעמונג פון א נייער צייטונג געווען באהאלטן עפעס א פאליטישער געדאנק, א פארלאנג צו פארקויפן וועמען דארט „אין די הויכע פענצטער" א נייע יידישע טריבונע, א טעגלעכע צייטונג, וואס וועט זוכן צו געווינען די יידישע מאסן פאר א וואסער עס איז פאליטיק פון א וועלכער עס איז פאליטישער גרופע?

א געוויסע צייט זיינען מיר געווען געניגט צו גלייבן, אז די לעצטע השערה איז די ריכטיקע. עס איז געווען דער זומער פון יאר 1926. מיט

עטלעכע חדשים פריער האָט יוזעף פּילסודסקי, — דער פּוילישער העלד, וואָס איז פון אַ סאָציאַליסט אין זיינע יונגע יאָרן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פאַרביסענער נאַציאָנאַליסט, — דורכגעפירט אַ מיליטעריש איבערקע־רעניש אין לאַנד. ער האָט פאַרטריבן דעם פּרעזידענט, סטאַניסלאָוו וואָיטשע־כאָווסקי, און האָט פאַרכאַפּט די מאַכט. עס האָט זיך געלייגט אויפן שכל, אַז אַלס אַזוי גערופענער ליבעראַל האָט אפשר פּילסודסקי אין יענער פּריער עפּאָכע געהאַט אַן אינטערעס צו וועלן געווינען פאַר זיך די יידישע מאַסן אין פּוילן. דערצו איז צוגעקומען דער פאַקט, וואָס אייניער פון די גרינדער פון „וואַרשעווער עקספּרעס" איז געווען אַ ייד מיטן נאָמען זאַקהיים. דאָס איז געווען אַ רייכער האָלץ־סוחר פון די „קרעסן", פון אַרום באַראַנאָוויטש. ער האָט געפּירט גרויסע געשעפטן מיט די פּוילישע פּריצים אין יענער געגנט. אַדאָנק די דאָזיקע פּריצים איז זאַקהיים געקומען אין פאַרבינדונג מיט פּילסודסקין. מען האָט אפילו איבערגעגעבן, אַז זאַקהיים קומט צו פּילסודסקין אין בעלוועדער־פּאַלאַץ אין די לאזשענקעס און שפּילט מיט אים שאַך.

קיינער פון אונדז האָט דעם דערמאָנטן זאַקהיים קיין מאָל פאַר די אויגן נישט געזען. אַלע פאַרהאַנדלונגען, סיי מיט די שרייבער און סיי מיט די זעצער און אַדמיניסטראַציע־אָנגעשטעלטע, האָט געפּירט אַ ייד מיטן נאָמען מ. גאָלדבערג. ער איז געקומען אין ליטעראַטן־פאַראיין אויף טלאָמאַצקע 13, האָט זיך נאָכגעפרעגט ווער, צווישן די צאָלרייכע יונגע מענטשן מיט שרייבערישע אַמביציעס, וואָס האָבן זיך דאָרט אַרומגעדרייט, עס קען זיין אַ גוטער צייטונגס־שרייבער. ער איז אויך געאָנגעגן אין די איבעריקע פאַראיינען, האָט פאַרהאַנדלט, אונטערגעשריבן אָפּמאַכן און ער איז דאָס געווען דער, וואָס האָט נאָך שוועך פאַרהאַנדלונגען צוזאַמענגעשטעלט די גאַנצע מאַשינעריע, אַז די צייטונג זאָל קענען אָנהייבן אַרויסגיין. קיינער פון אונדז האָט נישט געוואוסט מיט וואָסערע קאָפּיטאָלן די אונטערנעמער־גרופּע אָפּערירט. קיין סך צו פאַרלירן האָבן מיר נישט געהאַט, אַרבעטסלאָז איז מען געווען, מען האָט געלעבט פון אַריינכאַפּן אַ ביסל אַרבעט אין אייניער פון די צוויי צייטונגען, „היינט" און „מאָמענט", ביים פאַרטרעטן אַ מיטאַרבעטער, וואָס איז אַוועק אויף אורלויב, אָדער וואָס איז קראַנק געוואָרן. האָבן מיר זיך דעריבער מיט גרויס פרייד אָנגענאָמען אין דעם געדאַנק פון „גיין" אין אַ נייער צייטונג. מיר האָבן זיך אפילו נישט רעכט נאָכגעפרעגט וואָס פאַר אַ לוין אָט דער גאָלדבערג וועט אונדז צאָלן, צי דאָס וועט זיין דער זעלבער ווי אין די צוויי דערמאָנטע צייטונגען, אָדער אַ ביסל אַ קלענערער. און מיר האָבן אויך נישט שטאַרק נאָכגעקוקט, צי די נייע אונטערנעמונג גרינדט זיך אויף אַ געזונטן פינאַנציעלן פונדאָמענט. עפּעס האָט גאָלדבערג „אָפּגעמאַכט" מיטן ליטעראַטן־פאַראיין און אין איין שיינעם טאָג האָט מען אונדז געהייסן קומען צו דער אַרבעט.

די זאַקהיים־גאָלדבערג פירמע האָט נישט אָוועקגעשטעלט נישט קיין אייגע־נע זעצעריי, אָדער דרוקעריי, און האָט אפילו נישט געדונגען קיין וואוינונג,

וואו די רעדאַקציע און אַדמיניסטראַציע זאָלן זיך געפינען. זי האָט אָפּגעדונגען אַ צאָל צימערן אין דעם האָטעל „ראָסיאַ", וואָס האָט זיך געפונען אין דער סאַמע געדיכטעניש פון דער יידישער געגנט, אויף עק דזשיקע און נאַווא־ליפקי, און דאָ האָט געדאַרפט זיין די רעדאַקציע. אויפן באַלקאָן פון דעם גרעסטן צימער אין האָטעל איז אויסגעהאָנגען געוואָרן אַ שרייענדיקע שילד מיט רויטער פאַרב „וואַרשעווער עקספרעס", דערבייַ איז געווען אויסגעמאָלן אַ באַן מיט אַ לאָקאָמאָטיוו, וואָס פון אים איז געגאַנגען אַ רויך. דאָס האָט געדאַרפט אילוסטרירן דעם „עקספרעס" פון דער נייער צייטונג.

די ערשטע עטלעכע וואָכן איז אַלץ געגאַנגען כשורה. דער רעדאַקציע־קאָלעקטיוו האָט זיך מער־ווייניקער צוזאַמענגעלעבט. עס האָט זיך אַלץ מער געמומען אויסקריסטאַליזירן די הויפט־אידעע פון דער צייטונג צו דינען דעם פשוטן יידן, דעם אומפאַרטייישן און הילפלאָזן; צו באַקעמפן געזעל־שאַפטלעכע אומגערעכטיקייטן; צו שטיין אין שוץ פון דער יידישער פאָלקס־מאַסע קעגן דעם אַנטיסעמיטיזם פון פּוילישן פאָלק און גלייכצייטיק צו העלפן בויען אויף דער יידישער גאַס אַלע מעגלעכע פאַרטיידיקונגס־אינסטיטוציעס, ווירטשאַפטלעכע און קולטורעלע.

אין די דאָזיקע וואָכן האָט גאָלדבערג רעגולער אויסגעצאָלט דעם לוין, ער האָט אפילו אָנגעשטעלט עטלעכע נייע מיטאַרבעטער און עס האָט אויס־געזען, אַז אַלץ וועט גיין גלאַטיק און מיר וועלן די צייטונג פונאַנדערבויען, זאָל זיין אונטער דער שילד פון דער באַן מיטן לאָקאָמאָטיוו און אונטער דער אָנפירונג פון די געהיימנישפולע יידן, זאַקהיים און גאָלדבערג.

אָבער גאָר אין גיכן איז געקומען צו דעם ערשטן קאָנפליקט, וואָס האָט געוואָרפן אַ געוויסע שיין אויף די באַהאַלטענע כוונות פון די אַרויסגעבער. אין אייגער אַ נאַכט, ווען דער שרייבער פון די שורות איז געווען דער נאַכט־רעדאַקטאָר און האָט אַרויסגעלאָזט די צייטונג, האָט ער באַמערקט, אַז גאָלדבערג האָט, אָן דעם וויסן פון דער רעדאַקציע, אַריינגעגעבן אויף דער ערשטער זייט אַ שטיקל נייעס, וואָס האָט אים אויסגעזען פאַרדעכטיק. עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן דעם באַקאַנטן ראַדאָמער הב קעסטענבערג, וועלכער האָט קעגן דעם ווילן פון דער גאַנצער יידישער געמיינדע אין זיין שטאָט דוקא געוואָלט בלייבן אויפן כסא־הרבנות. דאָס שטיקל נייעס האָט אַנטהאַלטן אַ וועגדונג פון דעם דערמאָנטן רב, וואו ער האָט זיך פאַררופן אויף דער „מאַכט", אַז מען מוז דוקא אים דערווייַלן אַלס רב פון שטאָט, אַז נישט... און דאָ זייגען געקומען דראָאונגען, וואָס האָבן דעם אַמטירנדיקן נאַכט־רעדאַקטאָר נישט אויסגעזען פאָסיק פאַר אַ יידישער צייטונג, און ער האָט אויף דער אייגענער האַנט באַשלאָסן דעם אויפרוף פון רב נישט אַריינצוגעבן.

אויף מאָרגן איז געקומען דער סקאַנדאַל. סטייטש, ווער איז דאָ דער בעל־הבית? ווער צאָלט פּענסיע און ווער האָט דאָ די דעה? גאָלדבערג האָט פאַרקלאָגט דעם שרייבער פאַרן ליטעראַטן־פאַראיין און צו זיין גרעסטער שטוינונג האָט ער — פאַרשפּילט. די קערפערשאַפט פון די שרייבער האָט

געגעבן געוואָרט דעם שרייבער, אַז אַ יידישע צייטונג איז נישט קיין מיסט־קאָסטן, וואו מען קען, אָן דעם וויסן פון דער רעדאַקציע, פאַרעפנטלעכן מאַטעריאַל וואָס איז קעגן דער אַלגעמיינער יידישער עפנטלעכער מיינונג.

דאָס איז געווען דער אָנהייב פון סוף פון דער זאַקהיים־גאָלדבערג אידיליע. באַלד דערנאָך האָט שוין אָנגעהויבן אויספעלן געלט אין קאַסע און וועגן עס איז געקומען דאָנערשטאָג, דער טאָג פון אויסצאָלן די לוינען, האָט גאָלדבערג געגומען בלייבן „שולדיק" פון אייַן וואָך צו דער אָנדערער. עס זיינען אָנטשטאָנען קאָנפליקטן מיט די פאַראיינען, און פאַר אונדז, די שרייבער, זעצער און אַדמיניסטראַציע־מיטאַרבעטער, איז מיט יעדן טאָג געווארן אַלץ קלאָרער, אַז די אַרויסגעבער האָבן געפלאָנעוועט מיט אַ פאַלשן חשבון, עפעס האָבן זיי דערוואַרט מאַטעריעלע שטיצע פון „ערגעץ" און די שטיצע איז נישט געקומען, עס האָט זיך אויסגעלאָזט אַ בוידעם, און מיר האָבן געגומען איינזען, אַז די גאַנצע עקסיסטענץ פון דער צייטונג הענגט אויף אַ האָר.

אָבער מיר זיינען נישט געווען גרייט אויפצוגעבן אָט די נייע פאָזיציע, וואָס מיר האָבן מיט די אייגענע הענט געשאַפן. עס איז שוין געווען דעצעמבער 1926, די צייטונג איז שוין געהאַט דערשינען איבער דריי חדשים און מיר, די שרייבער, האָבן גוט געפילט דעם לעבעדיקן קאָנטאַקט, וואָס האָט זיך איינגעשטעלט צווישן דער צייטונג און דער יידישער מאַסע. גלייך פון דעם ערשטן נומער אָן האָבן מיר דערשפירט אַן אינטימע פאַרבינדונג מיטן לעזער און עס איז געווארן שווער אויפן הארצן פון דעם געדאַנק, אַז אַלץ וועט זיך איצט איבערייסן. עפעס האָט זיך געגומען בונטעווען אין אונדז: פאַרוואָס זאָלן מיר זיין אונטערגעוואָרפן די קאַפריזן פון עפעס אַ יידן מיטן נאָמען גאָלדבערג? וויל ער — גיט ער אַרויס די צייטונג און צאָלט אונדז אויס די לוינען, וויל ער ווידער נישט — שטעלט זיך אַלץ אַפּ און מיר בלייבן אויף דער גאַס. פאַרוואָס זאָלן מיר נישט מאַכן אַ פּראָוו אַרויסצוגעבן די צייטונג אָן גאָלדבערגן? איי, מיר האָבן קיין געלט נישט? האָט דאָך גאָלדבערג אויך קיין געלט נישט! והא ראיה — ער צאָלט דאָך אונדז נישט די לוינען שוין עטלעכע וואָכן!

דער געדאַנק, אַז מיר דארפן עפעס טאָן, אַז מיר דארפן זען מאַכן אַ פּראָוו צו „נעמען די זאַך אין די אייגענע הענט", האָט געגומען ביי אונדז רייף ווערן, ווען מיר זיינען נאָך געווען אונטער גאָלדבערגן. אָבער די גאַנצע יוגנטלעכע ענערגיע פון אונדזערע מענטשן איז געקומען אין באַוועגונג נאָך דעם 10טן דעצעמבער 1926, ווען דער „וואַרשעווער עקספרעס", געגרינדעט פון זאַקהיים און גאָלדבערג, האָט זיך אָפּגעשטעלט.

עס איז געווען גאָר אַ נייער, דרייסטער, און קיין מאָל פריער נישט קיין אויסגעפּראָוואָטער, עקספּערימענט בנוגע אַ יידישער צייטונג, דאָס וואָס מיר האָבן געפּלאַנט און געזוכט צו פאַרווירקלעכן אין לעבן. שרייבער קענען נאָך ווי עס איז שרייבן און אויספילן די זייטן פון אַ צייטונג, זעצער קענען זעצן, מאַכן גרייזן און פאַרריכטן די גרייזן, אַדמיניסטראַציע־מיט־

ארבעטער קענען צעשיקן די צייטונג צו די אבאָנענטן אָדער צו די אַגענטן אין די שטעט, איינמאָנען דאָס געלט, אָננעמען אַנאָנסן, פאַרשרייבן אין די ביכער און צום סוף מאַכן אַ חשבון פון דער הכנסה און הוצאה. אָבער אַז די אַלע מענטשן, וואָס יעדער איינער פון זיי האָט אַ באַשטימטע טעגלעכע באַשעפטיקונג, זאָלן מיטאַמאָל ווערן אונטערנעמער אויף אַ גרויסן פאַרנעם, פּלאַנירער און בויער, „קאַפּיטאַליסטן", אָן אַ גראָשן אין קעשענע, וואָס דאַרפן אונטערנעמען אַ שווערע און ביטערע קאָנקורענץ מיט די איינגע־פונדעוועטע צייטונגען, וואָס באַהערשן שוין די יידישע גאַס, דאָס איז געווען די נייעס, וואָס די ביטערע לאָגע האָט אויף אונדז אַלעמען אַרויפגעצוואונגען.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן די שווערע פאַרהאַנדלונגען. עפּעס געלט מוז דאָך די נייע אונטערנעמונג פאָרט האָבן, מען מוז דאָך קויפן פאַפּיר אויף צו דרוקן די צייטונג. מילא, אַ זעצעריי און דרוקעריי קען מען דינגען, פונקט ווי גאָלדבערג האָט דאָס געטאָן, און צאָלן יעדע וואָך, פון דער איינאַמע, וואָס די צייטונג וועט אַריינברענגען, אָבער אַ געוויסער זאַפּאַס פאַפּיר מוז זיין אָנגעגרייט פון פאָרויס, און אויף דעם איז נייטיק געלט. עס מוז אויך זיין אַ געוויסע סומע אויף נישט פאָרויסגעזעענע אויסגאָבעס. בקיצור, יעדער איינער, וואָס טרעט אַריין אַלס שותף אין דעם ניי געשאַפענעם קאָאָפּעראַטיוו, מוז אַריינטראָגן אַ „פּאַי", זיין חלק אין שותפות. נאָך לאַנגע באַראַטונגען און אויסרעכענונגען איז מען געקומען צום באַשלוס, אַז דער „פּאַי" דאַרף באַטרעפן 200 זלאָטעס, אָדער 40 אַמעריקאַנער דאָלער, לויט דעם דעמאָלטיקן קורס. אָבער וואו נעמט מען 200 זלאָטעס? די לעצטע עטלעכע וואָכן האָט מען שוין סיי ווי אונטערגעהונגערט, גאָלדבערג האָט נישט געצאָלט, איז וואו זאָל מען דאָ נעמען אַזאַ ריזיקן „קאַפּיטאַל"? נישט איינעם איז דעריבער אויסגעקומען אָוועקצוטראָגן אַ שטיקל משפחה־צירונג אין לאָמבאַרד אַריין, כדי צו פאַרשאַפן זיך די דערמאָנטע סומע, אָבער זי איז געשאַפן געוואָרן, דער קאָאָפּעראַטיוו איז געגרינדעט געוואָרן און דעם 9טן יאַנואַר 1927, בלויז נאָך אַן איבעררייס פון פיר וואָכן, איז דערשינען די נייע צייטונג, אונדזער אייגענע צייטונג, „אונדזער עקספּרעס".

מיר האָבן פאַרלאָזן די צימערלעך פון „האָטעל ראָסיאַ" מיט דער שילד, וואָס אויף איר איז געווען אויסגעמאָלן דער לאָקאָמאָטיוו מיטן רויך, און מיר האָבן זיך אַריבערגעקליבן אין דער דרוקעריי „די וועלט", וואָס איז געווען דאָס אייגענטום פון דער בונדישער „פאָלקסצייטונג". דער פאַרשטאַרבענער פאַרוואַלטער פון דער „פאָלקסצייטונג" און פון דער דרוקעריי „די וועלט", אברהם קאַסטעלאַנסקי, איז געווען גוט צו אונדז, ער האָט אָפּגעריניקט צוויי קלייניטשיקע צימערלעך אויפן פאַרטער פון דער דרוקעריי אויף נאָוואָליפּיע 7. אין איין פּיטשינקן צימערל האָט זיך באַזעצט די רעדאַקציע און אין צווייטן — די אַדמיניסטראַציע פון דער נייער צייטונג. פאַר דעם קאַפּיטאַל, וואָס מיר האָבן געהאַט פון די איינגעצאָלטע פּאַיען, האָבן מיר אויף גיך געגומען איינשטעלן אַן אייגענע זעצעריי. ביז אונדזער זעצעריי האָט געקענט אָנהייבן זיין טעטיק, האָט אברהם קאַסטעלאַנסקי דערלויבט אונדזערע זעצער

צו זעצן דעם מאַטעריאַל פאַר „אונדזער עקספּרעס" אויף די מאַשינען פון דער „פאַלקסצייטונג". אַזוי האָבן מיר אָנגעהויבן אין ענגשאַפט און אין אַרעמקייט, מיט אַ נעבעכדיקן אומזאַץ־קאַפּיטאַל פון אַרום זעכצן הונדערט דאָלער, וואָס איז געשאַפן געוואָרן פון די פּאַיען פון אַרום 40 מיטאַרבעטער פון די דריי צווייגן פון דער צייטונג: רעדאַקציע, זעצעריי און אַדמיניסטראַציע. אָבער אין גאַנג פון די יאָרן זיינען מיר געקומען צו די כּחות, מיר האָבן אפילו אינגעקויפט אייגענע זאַך־ און דרוק־מאַשינען אין דייטשלאַנד, אין ווערט פון אַ סך צענדליגער טויזנטער דאָלאַרן, און ווען עס איז געקומען דער היטלער־חורבן זיינען מיר געשטאַנען פעסט אויף די פיס, מיט אַ גרויסער לעזערשאַפט און באַדייטנדיקן פאַרמעגן, וואָס איז צונויפגעקליבן געוואָרן פון אייגענער שווערער פּראַצע.

קיינער פון אונדז האָט נישט גהאַט קיין דערפאַרונג אין אָנפירן אַ צייטונג, אָבער די נויט האָט גלעלערנט. אַזוי, אַ שטייגער, איז דער ערשטער פּאָרשטייער פון דער רעדאַקציע אין דער אָנפירונג מיט דער צייטונג געווען לעאָן האָכשטיין. דאָס איז געווען אַ שרייבער, וואָס האָט געשריבן וויציקע לידלעך און ער האָט אָנגעפירט מיט דער הומאָריסטישער אָפּטיילונג פון דער צייטונג, ביז די דאָזיקע אָפּטיילונג האָט שפּעטער איבערגענומען דער הומאָריסט משה נודלמאַן, און האָכשטיין איז אָפּגעפאָרן קיין בעלגיע דאָרט זיך צו באַזעצן. טאַקע אַ הומאָריסט, אָבער האָכשטיין איז דאָך געווען אַ גוטער פאַרוואָלטער און ער האָט פאַרנומען דעם אָמט אַ לאַנגע צייט. ער האָט אָפּגעהיט די אינטערעסן פון דער רעדאַקציע און ווען עס איז אויס־ געקומען צו מאַכן ספּעציעלע אויסגאָבעס פאַר דער פאַרבעסערונג פון דער רעדאַקציאָנעלער זייט פון דער צייטונג, האָט ער זיך איינגעשטעלט פאַר דעם שטאָל און אייזן ביי די איבעריקע „פאַרוואָלטער", וועלכע האָבן, ווי דער שטייגער איז, געזוכט וואָס מער צו שפּאָרן. אַדאָנק האָכשטיינען האָט מען געשיקט אַ ספּעציעלן מיטגליד פון דער רעדאַקציע קיין פאַריז צום באַרימטן פּראָצעס פון שלום שוואַרצבאַרד, וועמען מ׳האָט געמשפּט פאַר דערשיסן דעם אוקראַיניש פאָגראָמשטשיק, פּעטלורא. די טעלעגראַפישע באַריכטן פון דעם פאַריזער פּראָצעס, די דראַמאַטישע שילדערונגען פון די עדות, די קרבנות פון די פאָגראָמען, און די פלאַמענדיקע רעדעס פון שוואַרצ־ באַרדס באַרימטן פאַרטיידיקער, אַנרי טאַרעס, האָבן שטאַרק געהויבן דעם פּרעסטיזש פון דער נייער צייטונג.

נאָך האָכשטיינען איז כמעט יעדן איינציקן מיטגליד פון דער רעדאַקציע אויסגעקומען, פאַר אַ קורצערער אָדער לענגערער צייט, צו דינען אין דער פאַרוואָלטונג, וואו עס איז גאַנץ אָפט געשטאַנען אויף דער טאָג־אַרדענונג די דעליקאַטע פראַגע פון איינהאַלטן דעם באַלאַנס צווישן די באַזונדערע „שטאַטן", אַז די מיטגלידער פון איין גרופּע זאָלן אַמאָל נישט פריווילעגירט ווערן אויפן חשבון פון אַ צווייטער גרופּע. מען האָט זיך געקריגט און גאַמפּערט, אָבער שטענדיק איז געשטאַנען פאַר די אויגן דער פאַקט, אַז ענדלעך האָבן מיר אויסגעבויט פאַר זיך אַ פאָזיציע, וואָס אין איר זיינען

מיר אַלע בלוטיק פאַראינטערעסירט, און די דאָזיקע פאַזיציע טאָר נישט צעשטערט ווערן.

3. די ריכטונג פון דער צייטונג און אירע מיטאַרבעטערס

די יידישע באַפעלקערונג אין פוילן, וואָס האָט געצייגלט איבער דריי און אַ האַלב מיליאָן נפשות, איז געווען שארף צעטיילט צווישן פאַרשיידענע פאַרטייען. עס קען גאָר קיין פאַרגלייך נישט זיין מיט דער היינטיקער יידישער אַמעריקע, וואו עס הערשט ממש אַ געזעלשאַפטלעכע אידיליע אין פאַרגלייך מיט די ביטערע ראַנגלענישן צווישן זיך, וואָס מיר האָבן געפירט. דער הויפט־אונטערשייד צווישן די ביידע לענדער איז באַשטאַנען אין די צוויי וויכטיקסטע מאָמענטן: דעם ווירטשאַפטלעכן און פאָליטישן. איינס — אַ לאַנד פון מאַטעריעלער שפע און וואוילשטאַנד, פון פולשטענדיקער פאָליטישער גלייכקייט און פון אמתער שותפות פון אַלע בירגער אין דער געמיינזאַמער גורלדיקער באַשערטקייט, פאַראיניקט אונטער דעם מאָדערנעם באַגריף: מלוכה. פון דער אַנדערער זייט — אַ צוריקגעשטאַנען אַגראַר־לאַנד, וואו דער הונגעריקער פויער איז געלאָפן אין שטאָט אַריין זוכן באַשעפטיקונג און ברויט, און וואו דער פאָליטישער געדאַנק איז געבליבן אויף דער פרימיטיווער מדרגה פון דער קינסטלעכער פונאַנדערטיילונג אויף: בירגער־„באַלעבאַטים" און בירגער־„געסט", כאָטש די אַזוי גערופענע „געסט" לעבן אויף דער זעלבער ערד קנאַפּע טויזנט יאָר צייט.

קנאַפּע 150 יאָר צייט זיינען די פאָליאַקן אַליין געווען פאַרקנעכט צו אַנדערע. זייער לאַנד איז ביים סוף פון אַכצנטן יאָרהונדערט צעטיילט געווארן צווישן די דריי גרויסע לענדער פון דער דעמאָלטיקער אייראָפּע. אָבער ווען זיי האָבן, אין רעזולטאַט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, צוריקגעוואונען זייער פאָליטישע פרייהייט, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זיי האָבן גאָר נישט געלערנט פון זייער קנעכטשאַפט. זיי האָבן נישט געקענט פאַרדייען דעם עלעמענטאַרן פאַקט, אַז אַ פאַמיליע, וואָס לעבט אונטער איין דאַך, האָט געמיינזאַמע אינטערעסן, וואָס זיי דארפן אַלע צוזאַמען באַזאָרגן. זיי האָבן נישט פארשטאַנען דעם פשוטן אמת, אַז וואָס שטאַרקער אַ מלוכה איז אינערלעך, וואָס ענגער אירע בירגער זיינען צווישן זיך פאַרבונדן, אַלץ שוועכער וועט זיין פאַר אַ דרויסנדיקן שונא צו שלאָגן די דאָזיקע מלוכה.

מיט אַ פאַרריסענעם חלשותדיק־נאַציאָנאַליסטישן שאָוויניזם האָט פוילן אָנגעהויבן איר באַנייט פאָליטיש־זעלבשטענדיק לעבן, און נאָך צוואַנציק יאָר האָט זי, אין אַ גרויסער מאָס, באַצאָלט דערפאַר מיט חורבן און פרישער קנעכטשאַפט, מיט ימים בלוט, וואָס איז פאַרגאָסן געווארן סיי צווישן די „באַלעבאַטים" און סיי צווישן די „געסט".

גלייך מיטן אויפקום פון דער באַנייטער פוילישער מלוכה איז די יידישע באַפעלקערונג פון לאַנד געשטעלט געווארן פאַר דער דאָפּלטער טראַגישער

אויפגאַבע: אַלס בירגער פון לאַנד האָבן זיי צוגלייך מיט אַלע אַנדערע געמוזט גיין זיך שלאָגן אויף די פראָנטן כדי צו פאַרטיידיקן די מלוכה קעגן די אויסערלעכע שונאים, און צו דער זעלבער צייט האָבן זיי געמוזט אָרגאַניזירן אַן אינערלעכע שוץ קעגן די „באַלעבאַטים"־פאַליאַקן, וואָס האָבן געגנומען באַדראָען זייער ווירטשאַפטלעכע עקסיסטענץ און זייער אַנטוויקלונג אַלס באַזונדערע נאַציאָנאַלע מינדערהייט.

און וואָס שייך דעם אַנטיסעמיטיזם, די טיף איינגעוואָרצלטע אַנטיידישע געפילן, איז נישט געווען קיין גרויסער אונטערשייד ביי די פאַרשיידענע פּוילישע פּאַרטייען און ריכטונגען. וועג דער סאָציאַליסט, מאָראַטשעווסקי, איז געווען דער פּרעמיער־מיניסטער פון פּוילן, איז געקומען צו דעם שרעקלעכן פּאָגראָם אויף יידן אין לעמבערג. וועג דער פּויערים־פירער, ווּיטאָס, איז געווען פּרעמיער און אַ צווייטער סאָציאַליסט, דאַשינסקי, איז געווען וויצע־פּרעמיער, איז געקומען צו דער יידן־שחיטה אין פּינסק און צו דעם ערשטן פּראָוו אייַנצופירן היטלעריסטישע ראַסן־באַגרענעצונגען אין פּוילן, נאָך לאַנג פאַר היטלערן. דער געזעראַל סאָסנקאָווסקי, די רעכטע האַנט פון פּילסודסקין, האָט אין מיטן דער מלחמה קעגן סאָוועט־רוסלאַנד, אין 1920, געשאָפן אין דעם שטעטל יאַבלאָנע אַ לאַגער פאַר די יידישע סאָלדאַטן און אָפיצירן פון דער פּוילישער אַרמיי, וויייל ער האָט נישט געהאַט צו זיי קיין צוטרוי, אַז זיי זיינען געטריי פּוילן און אַז זיי וועלן פאַרטיידיקן דאָס לאַנד, ווי ערנהאַפטע בירגער.

די יידישע באַפעלקערונג איז געווען צעטומלט, אַנטוישט און פאַרצווייפלט. אויב דער „זיסער" אָנהייב פון צוריקגעוויינען די זעלבשטענדיקייט פון דער מלוכה זעט אַזוי אויס, וואָס וועט שוין זיין שפּעטער? — און מען האָט נישט געדאַרפט לאַנג ווארטן צו זען, וואָס אָט דער „שפּעטער" טראָגט מיט זיך. די גאַנצע צוואַנציק יאָר פון פּוילנס עקסיסטענץ צווישן די צוויי וועלט־מלחמות זיינען פאַר די יידישע בירגער פון לאַנד געווען איין לאַנגע קייט פון פּיזישע און גייסטיקע רדיפות. זייער טאָג־טעגלעכע עקסיסטענץ, דאָס טעגלעכע שטיקל ברויט איז געווען באַדראָט, און צו דער זעלבער צייט האָבן זיי זיך מיט די נעגל געמוזט ראַנגלען פאַר אָנהאַלטן זייער אייגן יידיש פּנים, דערציען זייערע קינדער אַלס באַוואוסטזיניקע יידן און אַנטוויקלען זייער אייגענע קולטור.

עס איז נישט געווען קיין איינשטימיקייט צווישן די יידישע פירער, ווי אַזוי דער קאַמף פון די יידישע מאַסן פאַר זייערע רעכט זאָל געפירט ווערן. דער „בונד", אַ שטייגער, האָט געהאַלטן, אַז דאָס כישוף־וואָרט „סאָציאַליזם" וועט העלפן אָפּטויטן די טיפע אַנטיסעמיטישע געפילן, וואָס האָבן באַהערשט אפילו די פּוילישע אַרבעטער־מאַסן, און אַז די אייניקע האָפענונג פון די יידישע אַרבעטער־מאַסן אין פּוילן איז ענג צונויפצובינדן מיט די פּוילישע אַרבעטער. אייַ, יענע האָבן פון אַזאַ צונויפבינדונג נישט געוואָלט הערן? איז דאָרף מען זיי אויבערצייגן און דערציען.

די מערסטע בירגערלעכע פירער זיינען געווען ציוניסטן. עס איז

געווען נישט לאַנג נאָך דער באַלפור־דעקלאַראַציע און עס זיינען געווען האָפענונגען אויף אַ גרעסערער יידישער איינוואַנדערונג און קאָלאָניזאַציע אין ארץ ישראל, אָבער דערווייל איז די אויסוואַנדערונג געווען אַ גאַנץ קליינע און אויך די ציוניסטישע פירער האָבן די גאַנצע ענערגיע געמוזט קאָנצענטרירן אויף קעגנוואַרטס־אַרבעט, אויף דעם טעגלעכן קאַמף פאַר יידישע רעכט. אָבער אין די מעטאָדן פון קאַמף האָבן זיי זיך שטאַרק געפֿלאָנטערט. אַזוי האָט איין אָנגעזעענער פֿאָליטיקער, יצחק גרינבוים, זיך דערטראַכט צום געדאַנק, אַז עס וועט זיין גוט פאַר די פוילישע יידן, ווען זיי וועלן זיך פאַרבינדן מיט די איבעריקע נאַציאָנאַלע מינדערהייטן, וואָס לעבן אין פוילן: אוקראַינער, ווייסרוסן, דייטשן, ליטווינער, רוסן, אַז צוזאַמען און מיט אַ שטאַרקער פאַרטרעטערשאַפט אין סיים [פאַרלאַמענט], וועט זיי געלונגען צו געווינען אַ שטאַרקן אינפלוס אויף דער מלוכה. ער האָט אָבער פאַרגעסן וועגן דער גרונטיקער פאַרשיידנקייט פון די צילן, וואָס טיילן מינדערהייטן האָבן זיך געשטעלט בנוגע דער פוילישער מלוכה. אַזוי האָבן די אוקראַינער און דייטשן געשטרעבט אין גאַנצן זיך אָפּצורייסן פון פוילן און פאַראייניקן זיך מיט זייערע מוטער־מלוכות: די ערשטע מיט דער סאָוועטישער אוקראַינער רעפובליק און די צווייטע מיט דייטשלאַנד. דאָס האָט גלייך געווארפן אַ שאָטן פון פאַרדאַכט אויף די יידן, אַז זיי פאַרבינדן זיך אין אַ געהיימער פאַרשווערונג מיט די שונאים פון לאַנד.

אַנדערע ציוניסטישע פֿאָליטיקער, ווי ד״ר לעאָן רייך פון לעמבערג און ד״ר יהושע טאָן פון קראָקע, האָבן געזוכט אַריבערצופלאַנצן אין דעם נייעם פוילן די טראַדיציעס פון דעם אַלטן עסטרייך־אונגאַרן, די פֿאָליטיק פון שתדלנות און „אוגאַדעס״, אָדער שטילע אָפּמאַכן — איך גיב דיר און דו גיסט מיר. אין אין צייט האָט די גרינבוימישע ריכטונג געוואונען די אייבערהאַנט איבער דער יידישער פֿאָליטיק און אין אַ צווייטער צייט זיינען רייך און טאָן געווען די וואַרטאָגער און טאָגנגעבער. אָבער פאַר די דער־שלאָגענע יידישע מאַסן איז דער רעזולטאַט געווען דער זעלבער: האָפענונגס־לאָזיקייט און אויסזיכטסלאָזיקייט, וואָס איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג. יצחק גרינבוים איז שפּעטער אין ביטערער אַנטוישונג אין גאַנצן אַוועק פון לאַנד און האָט זיך באַזעצט אין ארץ־ישראל. קומענדיק קיין אַמעריקע האָט ער געלאָזט פאַלן אַן אומגליקלעכן „זאָג״: פוילן האָט מיט אַ מיליאָן יידן „צופיל״. דאָס האָט געמיינט, אַז ווען מ׳נעמט אַוועק פון פוילן אָט דעם „איבעריקן״ מיליאָן יידן, וועלן די איבעריקע לעבן אין עושר און אין כבוד. דאָס איז געווען ווי אויל אויפן פייער פון די אַנטיסעמיטן, וועלכע האָבן געהאַלטן אין איין טענהן, אַז די יידישע באַפֿעלקערונג אין פוילן איז צו גרויס און אַז מען מוז זי אַוועקנעמען פון דאָרטן.

עס איז געווען נאָך איין יידישע פֿאָליטישע ריכטונג אין פוילן: די פֿאָלקיסטן, אָדער פאָלקס־פּאַרטיי. דאָס איז נישט געווען קיין מאַסן־באַוועגונג, נאָר אַן אידעאָלאָגישע ריכטונג, אַז וואו עס געפינען זיך יידישע פֿאָלקס־

מאַסן דאַרפן זיי אַנטוויקלען זייער אייגענעם נאַציאָנאַלן לעבן. זיי האָבן נישט געדרופן צו אויסוואַנדערונג, ווי די ציוניסטן, נאָר צו קעמפן אויפן אָרט פאַר אַ מענטשלעך און נאַציאָנאַל יידיש לעבן. די דאָזיקע באַוועגונג האָט אין פּוילן געהאַט אַ גייסטרייכן פירער, נח פּרילוצקי, און אין פּאַרלויף פון עטלעכע יאָר האָט ער זיך דערפאָלגרייך קעגנגעשטעלט די ציוניסטישע אויפפאַסונגען פון יידישער פּאָליטיק אין פּוילן, ביז די פּוילישע אַנטיסעמיטן האָבן אים אַרויסגעוואָרפן פון פּאַרלאַמענט.

צווישן געטרייע תלמידים פון נח פּרילוצקי האָבן זיך געפונען צווישן די גרינדער פון „אונזער עקספּרעס" און זיי האָבן געלייגט אַ שטאַרקן שטעמפּל אויף דער ריכטונג פון דער צייטונג, אין די אַלע יאָרן וואָס זי האָט עקסיסטירט. דאָס זיינען געווען לאַזאַר קאַהאַן און אלחנן צייטלין. זיי זיינען אַלע יאָרן געווען מיטגלידער פון רעדאַקציע־קאָמיטעט, האָבן געשריבן די לייט־אַרטיקלען און פאַרמירט דאָס געזעלשאַפטלעכע פּנים פון דער צייטונג. לאַזאַר קאַהאַן האָט געהאַט אַ רייכע זשורנאַליסטישע דערפאַרונג פון אַ סך יאָרן, ווען ער האָט רעדאַקטירט אַ צאָל טעגלעכע צייטונגען, פריער אין לאָדזש און שפּעטער אין וואַרשע (דעם „וואַרשעווער טאָגעבלאַט" צוזאַמען מיט ה. ד. נאָמבערג אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה). אלחנן צייטלין, דער יונגערער זון פון הלל צייטלין, האָט איבערגענומען פון זיין גרויסן פאָטער דעם גאַנצן ברען און פייער, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן דעם יידישן כלל אָדער דעם איינצלנעם דער־שלאָגענעם יידן, וואָס האָט זיך געגייטיקט אין שוץ און אין ראַט אין דעם ים פון שנאה צום יידן אין דעם נייעם אויפגעוואַכטן פּוילן. באַלד נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט ער געלעבט אַ געוויסע צייט אין ארץ־ישראל און ער האָט צוריקגעבראַכט פון דאָרטן אַ שטאַרקע ליבשאַפט צום לאַנד און אַ טיפע איבערגעגעבנקייט צו דעם אידעאַל פון אַן אייגענער מלוכה אין דעם היסטאָרישן יידישן היימלאַנד. זיין פאָלקיזם און פאַר־עלעכונג פון נח פּרילוצקי האָט דעריבער צוגעקראָגן אַ נייע פאַרב. ער האָט, קען מען זאָגן, געזוכט דעם זיווג צווישן פאָלקיזם און ציוניזם. טאַקע אַן אייגן לאַנד, אָבער ווי לאַנג יידן לעבן מחוץ ארץ־ישראל מוזן זיי לעבן אַ פולשטענדיק יידיש לעבן, מיט אַן אייגענעם גייסטיקן פּנים. און דערפאַר האָט ער זיך מיט אַזאַ אייפער אייגעשטעלט נישט בלויז פאַר די ווירט־שאַפטלעכע שוץ־אינסטיטוציעס, וואָס עס האָבן אויפגעשטעלט די האַנט־ווערקער און קליינהענדלער, נאָר אויך פאַר דער יידישער פאָלקסשול און פאַר דעם יידישן טעאַטער, וואָס ער האָט זיי מיט רעכט באַטראַכט ווי שוץ־מויערן פאַר דער יידישער גייסטיקער אייגנארטיקייט.

אָט דער שטריך פון קאַמף פאַר יידישער פאָלקישקייט איז געווען דער אני מאמין פון דער צייטונג פון דעם ערשטן טאָג פון איר עקסיסטענץ. פאָלקיזם איז געווען אַ שוואַכע באַוועגונג אין פּוילן, אָבער דער גייסט פון דער באַוועגונג, וואָס איז מיט אַ סך יאָרן פריער באַגרינדעט געווארן פון פראָפעסאָר שמעון דובנאָוו, האָט געלעבט אין דער צייטונג אַן אַ שום

פֿאַרמולירטער פּראָגראַם. און עס איז אויך העכסט סימבאָליש, וואָס נח פּרילוצקי אַליין איז געקומען דרוקן זיינע אַרטיקלען אין „אונזער עקספּרעס" אין די לעצטע וואָכן פון זיין עקסיסטענץ, אין אויגוסט, 1939. דאָס זיינען געווען פרייטאָג־אַרטיקלען, אונטערן נאָמען „נאָטיצן אָן פּאָליטיק", וואָס ער האָט פריער פֿאַרעפֿנטלעכט אין זיין אייגענער צייטונג „דער מאָמענט". ער איז פון דאָרט פֿאַרטריבן געוואָרן, וועגן די צייטונג איז דערקלערט געוואָרן באַנקראָט און די רעגירונג האָט אַריינגעזעצט אירן אַ באַאַמטן צו פֿאַרוואַלטן מיט דער צייטונג. דער באַאַמטער איז צופעליק אָדער אפשר גאָר נישט צופעליק געווען אַ רעוויזיאָניסט, אַדוואָקאַט מארעק קאַהאַן, און ער האָט אַריבערגעפירט דעם באַלעבאַטיש־חסידישן „מאָמענט" אויף די וועגן פון עקסטרעמן רעוויזיאָניזם, און נח פּרילוצקי, אייגער פון די באַלע־באַטים פון „מאָמענט", האָט דאָס נישט געקענט פֿאַרטראָגן און ער איז געקומען צו אונדז, וואו ער האָט געפונען אַ וואַרעם ווינקל פֿאַר זיין קעמ־פערישער פּובליציסטיק.

דער יידיש־העברעאישער דיכטער, אהרן צייטלין, איז געווען אייגער פון די וויכטיקסטע מיטאַרבעטערס פון „אונזער עקספּרעס". ער האָט טאָקע קיין מאָל נישט געהערט צום רעדאַקציע־קאָמיטעט, אָבער ער איז געווען דער רעדאַקטאָר פון דער פרייטאָגדיקער צייטונג, וואָס איז געווייניגטלעך געווען פון אַ טאָפּלטן פֿאָרמאַט, ווי די טעגלעכע. זיין גרעסטער פֿאַרדינסט איז, וואָס ער האָט מקרב געווען יונגע טאַלענטירטע שרייבער און האָט זיי געגעבן אַ מעגלעכקייט צו דרוקן זייערע שאַפונגען אין דער צייטונג.

אהרן צייטלין האָט אויך געשריבן וועכנטלעכע פֿאָליטישע איבערזיכטן וועגן די וויכטיקסטע געשעענישן פון דער וואָך. אגב איז ער געווען איינער פון די געציילטע ענגליש־קענער אין דער יידישער פּרעסע אין פּוילן. זיין פּסעודאָנים „פֿאָליטיקוס" איז שפּעטער גענוצט געוואָרן פון אַנדערע מיט־אַרבעטערס, וועלכע האָבן געמאַכט די זעלבע איבערזיכטן. אהרן צייטלין האָט זיך אויך אָפּגערופן אויף אַלע וויכטיקסטע ליטעראַרישע פֿאַסירונגען אין דער יידישער וועלט.

רעפֿאָרטערן האָבן געשפּילט אין „אונזער עקספּרעס" אַ פיל גרעסערע ראָל, ווי אין אַ וועלכער עס איז אַנדערער יידישער צייטונג. דאָס איז דערפֿאַר, ווייל פון איר ערשטן טאָג אָן האָט די צייטונג געשטעלט דעם טראָפּ אויף לעבעדיקן רעפֿאָרטאַזש, אויף צאַפּלדיקע באַריכטן און שיל־דערונגען פון לעבן, און כדי צו באַקומען אַזעלכע באַריכטן האָט מען געמוזט גיין אין — לעבן אַריין, גרייכן אַהין, וואו עס שפּילן זיך אָפּ די מענטש־לעכע ראַנגלענישן. אייגער פון די בעסטע רעפֿאָרטערן פון דער צייטונג איז געווען לייבל ביין. ער לעבט היינט אין ישראל און איז דער קאָרעס־פּאָנדענט פון דער כנסת פֿאַר דער טעגלעכער יידישער צייטונג „היינטיקע נייעס".

אָן אויסטערלישער טיפּ פון אַ רעפֿאָרטער איז געווען דער דאָזיקער ר׳ לייבל ביין. אַ פּיאַסעטשנער חסיד, וואָס שבת האָט איר אים געקענט

טרעפן ביים רבין אין אַן אַנ לעסענער קאַפאַטע מיט אַ שטריימל אויפן קאָפּ. אָבער ווי נאָר דער שבת איז אַוועק און עס איז אַריינגעטראָטן די גרויע וואָך איז שוין לייבל ביין געווען ביי דער וואָכעדיקער אַרבעט. ער איז געווען אויסגעבונדן מיט אַלע שיכטן פון דער יידישער וואַרשע, אפילו מיט דער אַזוי גערופענער אונטערוועלט. שטייענדיק אַליין נאָענט פון דער חסידישער באַפעלקערונג, האָט ער געוואוסט אַלע אינעווייניקסטע „סודות" פון די חסידישע שטיבער, ווו דאָס לעבן איז שוין מער נישט געווען אַזוי אייזן־פעסט און אינגעפונדעווען, ווי אין די „אַמאָליקע" גוטע יאָרן. ער האָט פאַרעפנטלעכט אין דער צייטונג די סעריע „געשיכטן פון וואַרשעווער תהום", וואָס האָבן אויפגעוויקלט שוידערלעכע בילדער פון יידישן לעבן. ער האָט געוויזן, ווי אַזוי די ביטערע נויט גראָבט אונטער סיסטעמאַטיש די שיינע און איידעלע זיטן, וואָס אויף זיי איז אין פאַרלויף פון דורות געווען געבויט דאָס לעבן פון דער יידישער פאַמיליע. זיין צווייטע סעריע „פון וואַרשעווער בית־דין־שטוב" האָט געהאַט נישט קיין קלענערן דערפאָלג. דאָרט זיינען געקומען צום אויסדרוק די יידישע פאַמי־ליע־ און געלט־סכסוכים, ווי מען קומט צו די וואַרשעווער רבנים געפינען אַן אויסוועג פון מענטשלעכן אומגליק, פון אַנטוישונגען אין מענטשן, פון עוולות, וואָס איין ייד באַגייט קעגן דעם אַנדערן.

אַ צווייטער גלענצנדיקער רעפּאָרטער איז געווען א. לערמאַן. ער האָט, אין קעגנזאַץ צו לייבל ביין, באַריכטעט די „וועלטלעכע" זייט פון יידישן לעבן. די נויט איז טאַקע געווען גרויס אויף דער יידישער גאַס, אָבער ווי אַ געזונטער פאָלקס־אַרגאַניזם האָבן זיך יידן געווייזלט, פאַרבראַכט אין די טעאַטערן און צירקן, באַזוכט ספּאָרט־אונטערנעמונגען און געפּאָרן אויף „דאַטשע", אָדער אויף די צאָלרייכע זומער־ און ווינטער־אָפּרו־פּלעצער. יידן אין פוילן האָבן באַטראָפן בלויז צען פּראָצענט פון דער אַלגעמיינער פּוילישער באַפעלקערונג, אָבער אין אָטוואָצק צי אין זאַקאָפּאַנע, אין קרי־ניצע צי אין טרוסקאָוויץ איז דער פּראָצענט פון יידישע באַזוכער געווען אַ פיל גרעסערער.

לערמאַן איז געווען אַ גרויסער מאדים אין זיין באַשרייבן, ווי אַזוי יידן „ווייזן" זיך, ווי אַזוי די קינדער פון חסידישע עלטערן האָבן זיך אויסגעמענטשלט. זיינע באַריכטן פון די „וואַלקעס" אין צירק, וואו עס איז שטענדיק געווען אַ יידישער „שמשון הגבור" כדי צו האַלטן געשפּאַנט די יידישע באַזוכער, האָבן געהאַט אַ פאָלקסטימלעכן חן. און וועג ער האָט געגעבן אַ פאַרביקע שילדערונג, ווי אַזוי דער גערער רבי איז אָפּגעפאָרן אין די וואַרעמבעדער, האָט איר געקענט זיין זיכער, אַז צענדלינגער טויזנטער יידן לייענען דאָס מיט גרויס אינטערעס.

לערמאַן האָט אויך געשריבן לייכטע פאָפולערע ראָמאַנען, וואָס האָבן געווינטלעך אַרויסגעבראַכט די נישט פאַרווירקלעכטע חלומות פון דעם אַרעמען יידישן אַרבעטער־מיידל. אויך דער באַקאַנטער שריפטשטעלער

משה זילבורג, וואָס האָט אין פאַרלויף פון לאַנגע יאָרן געהאַט גלעלעבט אין ווין, האָט אַ געוויסע צייט געשריבן פֿאָפולערע ראָמאַנען פאַר דער צייטונג.

גוטע רעפֿאָרטערן מוזן נישט שטענדיק זיין אַליין גוטע שרייבער, און די צייטונג האָט געהאַט אַ גאַנצן שטאַב שרייבער, וועלכע האָבן דעם רעפֿאָרטאַזש־מאַטעריאַל באַאַרבעט. צו זיי האָבן געהערט: יעקב באַרנשטיין, לעאָן דרייקורס, מנחם פלאַקסער, ש. קלעץ. די זעלבע, צוזאַמען מיט משה עלבוים, זיינען אויך געווען די נאַכט־רעדאַקטאָרן, אָדער אַרויסלאָזער פון דער צייטונג. דער שריפטשטעלער בער י. ראָזען איז לאַנגע יאָרן געווען דער גערעכטס־רעפֿאָרטער פון דער צייטונג, און אויך דער סיום־קאָרעס־פֿאָנדענט. די שריפטשטעלער יעקב רייזפעדער און א. קאָווע [וואָנווילד] זיינען געווען די קאָרעקטאָרן. פאַר זיין אָפּפאָרן קיין ארץ־ישראל איז אויך געווען אַ קאָרעקטאָר אין דער צייטונג דער העברעאישער שריפטשטעלער אפרים זינגער.

אַ געוויסע צאָל יאָרן זיינען אויך געווען שטענדיקע מיטאַרבעטער פון דער צייטונג ד"ר אברהם גליקסמאַן און בערנאַרד זינגער. גליקסמאַן איז געווען דער טיפישער אייראָפּעאישער „אייביקער" סטודענט, וואָס האָט זיך אָנגעגומען מיט אַן אוצר וויסן אין די אוניווערסיטעטן פון אייראָפּע און האָט שפּעטער, אין אַ פֿאָפולערער פאָרעם, זיך געטיילט דערמיט מיט די לעזער, וואָס האָבן נישט שטענדיק אַליין געקענט דערגרייכן צו די קוואַלן פון בילדונג. בערנאַרד זינגער איז געווען אויסגעבונדן מיט דער פוילישער קולטור, מיט איר פֿאָליטיק און מיט די פֿאָליטישע פירער פון לאַנד. אונטער זיין פּען־נאָמען „רעגניז" האָט ער געגעבן אין דער צייטונג גלענצנדיקע פֿאָליטישע איבערזיכטן וועגן דעם „וואָס עס קאָכט זיך" אין די קולואַרן פון פֿאַרלאָמענט און בייַ די פֿאַרשיידענע פֿאַרטייען. ער איז אויך געווען דער שטענדיקער באַריכט־געבער פאַר דער צייטונג פון פּוילישן סיים. צווישן בייַדע וועלט־מלחמות האָט ער עטלעכע מאָל באַזוכט רוסלאַנד און זיין בייסיקע קריטיק פון דעם טעראָר־רעזשים, אונטער דער אָנפירונג פון די יאַגאָדעס און יעזשאָווס, איז געקומען צום אויסדרוק אין די אַרטיקלען, וואָס ער האָט פֿאַרעפנטלעכט אין דער צייטונג.

דער העכסט־טאַלענטירטער שריפטשטעלער אפרים קאַגאַנאָווסקי האָט נישט געקענט געפינען קיין מער אנטשפּרעכנדיקע טריבונע, פון וועלכער צו לאָזן הערן זיינע העלדן, ווי דאָס איז געווען די אמתע עמך־צייטונג „אונזער עקספּרעס". די לעזער פון דער צייטונג זיינען דאָס געווען די פֿאַרשוינען פון זיין „סטאָווקי געסל" און זיי האָבן זיך דאָרט געפונען צוזאַמען מיט זייער ביטערן געראָנגל פאַר דעם טעגלעכן לעבן.

דער פֿאָפולערער הומאָריסט משה נודעלמאַן האָט זיינע ערשטע שריפט־שטעלעריש שריט געשטעלט אין „אונזער עקספּרעס". ער האָט רעדאַקטירט די הומאָריסטישע אָפּטיילונג פון דער צייטונג, האָט פאַרעפנטלעכט אַן אַ שיעור פעליעטאָנען, וואָס האָבן געזוכט אַרייַנצוברענגען אַ ביסל הייטערקייט אין די יידישע היימען, און ער האָט אַ געוויסע צייט אויך רעדאַקטירט דאָס

באַזונדערע הומאַריסטישע וואָכנבלאַט „דער שייגעץ", וואָס דער פאַרלאַג „אונזער עקספרעס" האָט אַרויסגעגעבן.

דאָס רעדט זיך אַלץ וועגן די שטענדיקע מיטאַרבעטערס, וואָס זיינען געווען שותפים צו דער אונטערנעמונג און זיינען כמעט יעדן טאָג געקומען אין רעדאַקציע כדי צו טאָן זייער אַרבעט. אָבער גאָר גרויס איז געווען די צאָל נישט שטענדיקע מיטאַרבעטערס, וואָס האָבן אין פאַרשיידענע צייטן געדרוקט זייערע אַרבעטן, דער עיקר אין די פריוואָטאָגדיקע נומערן פון דער צייטונג. מיר וועלן דאָ פֿרואוון אויסרעכענען זייערע נעמען:

אונגער, מנשה	מאַסטבוים, יואל
באַגיש, זישע	מאַרעווסקי, אברהם
בערלינסקי, ש.	מיזיש, מתתיהו
געלענבערג, מ.	מילייקאָווסקי, י., ד"ר
גרין, מילטשע [ירחמיאל]	מיילעכאָוויטש, ט.
גרינפעדער, מ.	מלאך, ל.
דלוזשנאָווסקי, מ.	סמאָלאַזש, יוסף
האַראַנטשיק, שמעון	סעמיאַטיצקי, חיים
הירשהאָרן, ש.	סקאַלאָוו, ז.
הערץ, מאיר	פּעקער, ד"ר
הערשעלע	פּרץ־סקאלקא, א.
וואַרשאַוויאַק, יהודה	פינקעלשטיין, לעאָ
יואַרשאַווסקי, יקיר	פוקס, חיים־לייב
וואולמאַן, ש.	קאַציזנע, אַלטער
וויינטרויב, יצחק	קאַצענעלסאָן, יצחק
זאַק, אברהם	ראבאן, ישראל
זאַנשיין, יעקב	רייז, מאיר
זלאָטניק, ישעיה, הרב	רייזען, אברהם
טשיבוצקי, יעקב	רייזען, שרה
לייפּונער, י., ד"ר	שולמאַן, אברהם
לעווי, זשאַק	

יואל מאַסטבוים איז אין די לעצטע וואָכן פאַרן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה געקומען פון ארץ־ישראל קיין וואַרשע און ער האָט פאַרעפנטלעכט אין דער צייטונג זיין „טאָגבוך פון ארץ־ישראל". יצחק קאַצענעלסאָן, וואָס האָט אָנגעפירט מיט אַ העברעאישער שול אין לאָדזש, האָט אָנגעהויבן פאַרעפנטלעכן זיינע אַרבעטן אין דער צייטונג אין דעם לעצטן יאָר פון איר עקסיסטענץ. כאַראַקטעריסטיש איז דער נאָמען פון זיין לעצטער אַרבעט: „די לעצטע ברירה — ארץ־ישראל!" דאָס איז דער זעלבער וואונדערלעכער דיכטער, וועמען עס איז אין גיכן צוגעפאַלן דער ביטערער גורל צו זיין דער זינגער פון די „לידער פון מיין אויסגעשאָכטן יידיש פאָלק". ער האָט דורכגעמאַכט אַלע גרויליקן פון וואַרשעווער געטאָ,

האָט געזען דעם אומקום פון זיין ווייב און קינדער און האָט ווייטער געזונגען וועגן דעם נצח ישראל, ביז די מערדערלעכע האַנט האָט אים דער־גרייכט אין דעם פראַנצייזישן לאַגער וויטעל.

אויך אין די אַנדערע אָפּטיילונגען פון דער צייטונג, אויסער דער רעדאַקציע, זיינען געווען מענטשן, וואָס האָבן געקענט האַלטן אַ פּען אין האַנט און האָבן אָפט געדרוקט זייערע אַרבעטן אין דער צייטונג. דער פאַרוואַלטער פון דער צייטונג, מלך ראָזענבערג, איז געווען אַ העכסט באַ־גאַבטער מענטש. אַ חבר פון דעם שריפטשטעלער שמחה פּיעטרושקאָ, אַ ענגיאַלער מאַטעמאַטיקער, האָט ער נישט נאָר גלענצנדיק אָנגעפירט מיט דער געשעפטלעכער זייט פון דער צייטונג, נאָר ער האָט אויך געפונען צייט צו שרייבן גרינטלעכע ווירטשאַפטלעכע אַרטיקלען, וואָס האָבן אויפ־געקלערט פאַרן לעזער דעם קנויל עקאָנאָמישע פראָבלעמען, אין וועלכע די מדינה פוילן איז כסדר געווען פאַרוויקלט. אַ צווייטער מיטאַרבעטער פון דער אַדמיניסטראַציע, יעקב פישמאַן, האָט פאַרעפנטלעכט אין דער צייטונג אַ טייל פון די נאָוועלן, וואָס ער האָט שפּעטער אַרויסגעגבן אין באַזונדערע ביכער. דער זעצער, מלאָווער, האָט געהאַט אַ גוטע בילדונג, איז געווען אַ קענער פון פראַנצייזיש, האָט איבערגעזעצט אַרבעטן פון דעם פילאָסאָף אַנרי בערגסאָן פאַר אַ ליטעראַרישן זשורנאַל. אין דער צייטונג האָט ער פון צייט צו צייט געדרוקט איבערזעצונגען פון דער פאָפולערער פראַנ־צייזישער ליטעראַטור.

4. וואוקס און פונאַנדערבלי פאַרן שטורעם

די גרופּע מענטשן, וואָס האָבן כמעט מיט הוילע הענט און אָן מיטלען אויפגעשטעלט אַ נייע געזעלשאַפטלעכע טריבונע, האָבן געהאַט יעדן גרונט צו זיין שטאָלץ מיט זייער אויפטו. מיר זיינען נישט געווען געשטיצט פון קיין שום פּאַרטיי און האָבן נישט אַגיטירט פאַר קיין שום באַזונדערער פראָגראַם. אָבער מיר האָבן געפילט, אַז גרויסע מאַסן פוילישע יידן קלאַמערן זיך אין דער צייטונג און זוכן ביי איר שוץ און הילף. עס איז געווען גענוג אַרייַנצוקומען אין אָוונט אין לאָקאַל פון רעדאַקציע, וואו אייַנער פון אונזערע אַדוואָקאַטן האָט געגעבן יורידישע עצות די לעזער, כדי צו זען ווי טיף פאַרבונדן די לעזער זיינען געווען מיט דער צייטונג. אָפט מאָל איז די ריי קליענטן, וואָס האָבן געווארט אויפגענומען צו ווערן פון אַדוואָקאַט, געווען אַזוי גרויס, אַז זי האָט זיך געצויגן ווייט אַרויס אויף דער גאַס. און די גאַנצע תוכחה פון דער וואַר־שעווער יידישער אָרעמקייט האָט זיך אויפגעוויקלט אין די דאָזיקע ge־שפּרעכן צווישן דעם אַדוואָקאַט און זייַנע קליענטן. אייַנעם דראָט אַרויס־געוואָרפן צו ווערן פון דער דירה, ווייל ער איז שולדיק דירה־געלט; אַ צווייטן ווייל מען אַרויסשטעלן די בעבעכעס אויף דער גאַס און זיי פאַר־

קויפן, ווייל דער „זשאָנד" מאָנט פאַרלעגענע שטייערן; אַ דריטער זוכט אויסצואוואַנדערן פון לאַנד, ווייל ער קען שוין מער נישט איבערטראָגן די צרות, און ער זוכט ביי דער „רעדאַקציע" אַן עצה ווי אַזוי צו געפינען אַ לאַנד, וואָס זאָל אים וועלן אויפנעמען, און אַ „געזעלשאַפט", וואָס זאָל אים געבן אויף הוצאות. לאָמיר דערמאָנען דריי פון די אַדוואָקאַטן, וועלכע האָבן לויט זייערע כחות געטראָגן הילף דער דאָזיקער אומגליקלעכער מאַסע: יעקב באָרנשטיין, דער שטענדיקער מיטגליד פון רעדאַקציע, וועל־כער איז טראַגיש אומגעקומען פון הונגער און קראַנקייט אין „געבענטשטן" סאָוועטן־לאַנד; י. קערנער, אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ, און לעאָן בראַנדעס, אַ באַאַמטער פון פּוילישן מיניסטעריום פאַר סאָציאַלער שוץ, וועלכער לעבט איצט אין ניו־יאָרק.

דער „בונד" אין פּוילן האָט געהאַט אַ גרויסע נאָכפאָלגערשאַפט. דער „בונד" האָט אויך צו יענער צייט געהאַט אַן אייגענע טעגלעכע צייטונג: די „פאָלקסצייטונג". עס איז דעריבער זייער כאַראַקטעריסטיש איין פאַל, וואָס דער שרייבער פון די שורות געדענקט, ווען די פירער פון „בונד" האָבן געזוכט די אונטערשטיצונג פון „אונזער עקספּרעס" פאַר זייער קאַנ־דידאַט צום פּוילישן סיים [פּאַרלאַמענט]. דאָס איז געווען אין יאָר 1928, ווען דער פאַרשטאָרבענער בונדישער פירער, ביינוש מיכאַלעוויטש, האָט אָפּגערופן דעם שרייבער און געבעטן זיך צו טרעפן אויף אַ באַשטימטן פּלאַץ. אין דעם קאַפע־הויז „טעאַטראַלנאַ" אויף טעאַטער־פּלאַץ זיינען געקומען מיכאַלעוויטש און הענריק ערליך, וועלכער איז געווען דער ערשטער קאַנדידאַט אויף דער בונדישער ליסטע צום סיים. אין עטלעכע טעג אַרום איז אַ געשפּרעך מיט ערליכן, מיט אַ גענויער אויסטייטשונג פון דער בונדי־שער פּאָליטישער פּראָגראַם, דערשינען אויף אַ גאַנצער זייט פון „אונזער עקספּרעס".

„אונזער עקספּרעס" האָט מען פון פאַרשיידענע זייטן געקיבעצט, ווי די „סענסאַציע"־צייטונג. אָבער נישט בלויז דער „בונד", אויך אַלע איבעריקע יידישע פּאַרטייען האָבן געזוכט איר אונטערשטיצונג, ווען עס איז געקומען צו וואַלן צום פּאַרלאַמענט, אָדער צו דער קהילה.

„אונזער עקספּרעס" איז געווען די איינציקע צייטונג, וואָס האָט געהאַט „מוטאַציעס", אָדער ספּעציעלע אויסגאַבעס פאַר אַ טייל גרע־סערע פּראָווינץ־שטעט. צו די דאָזיקע שטעט זיינען געשיקט גע־וואָרן אָפּגעדרוקטע עקזעמפּלאַרן מיט דעם אינעווייניקסטן טייל פון דער צייטונג, די ערשטע און אָפט מאָל אויך די לעצטע זייט זיינען איבער־געלאָזט געוואָרן ליידיק, כדי צו קענען אין די דערמאָנטע שטעט אויפזעצן און אָפּדרוקן די לאָקאַלע נייעס און אַנאָנסן. דעם גרעסטן דערפאָלג האָט געהאַט דער „ביאַליסטאָקער עקספּרעס" אונטער דער רעדאַקציע פון דעם

פּעאיקן זשורנאַליסט, אַשר טשאַנאַוויטש. די דאָזיקע צייטונג איז דערשינען אין פּאַרלויף פון לאַנגע יאָרן, ביז צום טראַגישן סוף. אַזעלכע מוטאַציעס זיינען אויך דערשינען אין: ווילנע, רעדאַקטאָר יעקב פּאָץ; ראָוונע, רעדאַקטאָר מ. ה. דראַכליע; טשענסטאָכאָוו, רעדאַקטאָר בערל באָטשאַן, און אין פּאַרלויף פון אַ קורצער צייט אויך אין גראָדנע.

די צייטונג האָט חוץ דעם געהאַט אירע שטענדיקע קאָרעספּאָנדענטן אין כמעט יעדער שטאָט און שטעטל. די וויכטיקסטע פון זיי זיינען געווען: ישראל קאַהאַן, לאָדזש; בן ציון צאַנגען, גאַליציע; ש. דאָרפמאַן, וואַלין, ש. אַבערבאַך, לעמבערג; א. טשאַנאַוויטש, ביאַליסטאָק; ד. בערעזאָווסקי, גראָדנע, און שמואל גלוז, וואָס האָט געדרוקט אין דער צייטונג לעבעדיקע קאָרעספּאָנדענציעס פון ארץ־ישראל, ביז ער איז דאָרט אומגעקומען אויף אַ טראַגישן אופן.

באַזונדערס דאָרף דערמאָנט ווערן דער קאָרעספּאָנדענט פון אונדזער צייטונג אין דער שטאָט קעלץ, דער יונגער שרייבער און געזעלשאַפטלעכער טוער, לייבל ראָדאַל. ווען די מלחמה איז אויסגעבראָכן האָט ער זיך דערשלאָגן קיין ווארשע, ווו ער האָט זיך באַטייליקט אין דער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט פון דער רעוויזיאָניסטישער פּאַרטיי. ער האָט געזומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין די שלאַכטן פון ווארשעווער געטאָ און ווי די כראָניקער פון אויפשטאַנד גיבן איבער האָט מען אים געפונען אויף אייגעם פון די בוידעמער אַ טויטן מיט אַ ביקס אין האַנט.

אין קיין רובריק אָדער אָפּטיילונג פון „אונזער עקספּרעס" איז אַזוי קלאָר נישט געקומען צום אויסדרוק דער טראַגישער מצב פון די פּוילישע יידן, ווי אין די „קליינע אַנאַנסלעך", וואָס זיינען מאַסנווייז דערשינען יעדן טאָג און גאָר אין אַ גרויסער צאָל אין דעם זונטאָג־נומער פון דער צייטונג. אַזאַ קליין אַנאַנסל האָט געקאָסט אייַן זלאָטע און דאָרט האָט זיך אַנטפּלעקט די דראַמע נישט פון איין יורד׳ישער יידישער פאַמיליע. אויב איר האָט געלייענט: „אָפּצוגעבן אַן אָרט צום שלאָפן", האָט איר געזען פאַר זיך אַ דלותדיקע יידישע שטוב, וואו די נויט טרייבט, אַז אפילו אין דער דאָזיקער ענגשאַפט זאָל מען וועלן אויפנעמען נאָך אַ לעבעדיקן נפש, וואָס וועט מיט זיינע עטלעכע גראָשן אַ וואָך געבן צושטייער אויף דער אויסקומעניש פאַר דער פאַמיליע. אויב איר האָט געלייענט: „נייטיק אַ געזעלן, וועט לערנען אַ פאַך", האָט איר געקענט זיין זיכער, אַז אין אַן אָרעמען וואַרשטאַט ערגעץ אויף דער סמאָטשע צי וואַלינסקע דאָרף מען אַ „האַנט", וואָס וועט נאָך יאָרן פון הונגער־לוין מערצעשעם אַליין וועלן אַ „מייסטער" און וועט אַליין זוכן אַזעלכע ביליקע „הענט", וואָס די אויסגעהונגערטע פּראָווינץ האָט אין גרויסע מאַסן צוגעשטעלט דער גרויסער שטאָט. און טויזנטער יונגע אַרבעטסלאָזע מענטשן פלעגן זיך יעדן פאָרטאָג וואַרפן מיט גירויקע בליקן אויף אָט די „נייטיקס", וואָס פון זיי איז געווען אַפהענגיק צי זיי וועלן היינט ענדלעך קענען עסן אַ מאָלצייט צו דער זעט. צווישן פינף און זעקס פאָרטאָג, ווען די צייטונג איז פאָרטיק געוואָרן פון דרוק, האָבן זיי

שוין געווארט פאר דער דרוקעריי און פאר די לעצטע גראשנס געקויפט די צייטונג. עס האט זיי אין יענעם מאמענט ווייניק אינטערעסירט די נייעס פון דער ערשטער זייט, צי היטלער איז שוין גרייט מיט זיין טויטנמארש איבער אייראפע; זיי האבן געשלונגען די קליינע אנאנסלעך מיט די „נייטיקס" און האבן זיך שנעל פארציכנט די אדרעסן כדי צו קומען די ערשטע אויפן באשטימטן פלאץ, וואו עס בלישטשעט דער פארשפרעכן פון ארבעט און ברויט.

מען קען דעריבער אן גוזמא זאגן, אז „אונזער עקספרעס" איז געווען די צייטונג פון דער ארבעטערשאפט און ארעמקייט, וואס פאליטיש האבן זיי זיך אפשר געקענט סאלידאריזירן מיט א באשטימטער פארטיי, אבער וועמענס טעגלעך לעבן איז געווען ענג פארבונדן מיט אט דער צייטונג. דאס האט זיך אויך באצויגן צו די קליינע קרעמער און בעלי־מלאכות, וועלכע האבן געדארפט פירן א העראישן קאמף פאר זייער עקסיסטענץ, ווייל זיי האבן דאס פארגעשטעלט מיט זיך דעם מיטלקלאס, מישטיינס געזאגט, און קעגן זיי איז געווען געווענדט דער גאנצער גיפט פון דער פוילישער נאציאנאליסטישער אגיטאציע, וואס האט הערופן צו דערראבערן די יידישע „פאזיציע". זיי האבן פונקט אזוי געהערט צום לומפן־פראלעטאריאט, ווי די נישט ארגאניזירטע ארבעטס־הענט, וואס די פראווינץ האט צוגעשטעלט דער גרויסער שטאט. די ארגאניזאציעס פון די קליינהענדלער און האנטווערקער האבן דעריבער געקראגן די גרעסטע אויפמערקזאמקייט און וואראמסטע אונטערשטיצונג אויף די שפאלטן פון דער צייטונג. די פאליאקן האבן אויפגעלעבט דעם מיטלאלטערלעכן געדאנק פון האנטווערקער־צעכן, פון אפגעשלאסענע קאסטעס פון באזונדערע פאכן, צו וועלכע קיין יידן זיינען, פארשטייט זיך, נישט צוגעלאזט געווארן. די, וואס האבן געהערט צו די צעכן, האבן גענאסן פון אלערליי פריווילעגיעס פון דער רעגירונג, און דאס נישט צולאזן אהין קיין יידן האט דאס געדארפט זיין דער טויטקלאפ פאר דעם יידישן בעל־מלאכה. די יידישע געזעלשאפט האט דעריבער אחוץ דעם פאלי־טישן קאמף קעגן די צעכן אויך געמוזט ארגאניזירן א ברייטע זעלבסט־הילף־טעטיקייט פאר אירע האנטווערקער, וועלכע האבן מיט זייער ערלעכער פראצע פארשאפט בלויז כבוד דער יידישער געמיינשאפט.

און דא דארפן דערמאנט ווערן די רעדאקציע־מיטארבעטער און רע־דאקטארן, לאזאר קאהאן און אלחנן צייטלין, וועלכע האבן באזונדערס זיך געווידמעט דעם שוץ פון דעם דערמאנטן יידישן מיטלשטאנד. לאזאר קאהאן איז אין פארלויף פון לאנגע יארן געווען פארבונדן מיט די ארגאניזאציעס פון די האנטווערקער און קליינהענדלער. ער איז געגאנגען צו זייערע מיטינגען, האט זיך דורכגענומען מיט זייערע פראבלעמען און זארגן און האט דערנאך אויף די שפאלטן פון דער צייטונג אין זיין טעגלעכן לייט־ארטיקל אלארמירט וועגן די געפארן, וואס באדראען אט דעם קערנדיקן טייל פון דעם יידישן פאלק אין פוילן. אלחנן צייטלין האט פון זיין פאלקיסטישער שולע מיטגעבראכט די טיפסטע פארבינדונג מיט אט דעם שיכט און ער

האָט גאָר אָפט געגוצט זיין שאַרפע פובליציסטישע פעדער צו מאָנען רעכט און שוץ פאַר די ענדלער און בעל־מלאכות, פאַר די „סטראַגניאַזשעס", וואָס זיינען מיט זייער אָרעם ביסל סחורה אַרומגעפאָרן איבער די יאַרידן, און וועמענס „פאַזיציעס" די פוילישע „פּאַטריאָטן" האָבן דאָס געשטורעמט.

ביידע זיינען זיי אומגעקומען צוזאַמען מיט די, וועלכע זיי האָבן אַ לעבן־לאַנג פאַרטיידיקט און געשיצט אויף וויפיל דאָס איז געווען אין זייערע כחות. אלחנן צייטלין איז אומגעקומען אין וואַרשעווער געטא, לאַזאַר קאַהאַן איז געשטאָרבן אין דעם וויטן גלות־שאַנכאַי, וואוהין ער איז פאַרוואָגלט געוואָרן.

„אונזער עקספּרעס" איז געווען די ערשטע יידישע צייטונג אין פוילן, וואָס האָט איינגעפירט און איבערגענומען פון דער יידישער פרעסע אין אַמעריקע פיל פון אירע „פיטשורס", אָדער דעם מער לעבעדיקן שטייגער פון אָפּיל צום לעזער, פון אויפנעמען זיינע אינטימע געפילן און זוכן אים צו העלפן אין זיינע פערזענלעכע פראָבלעמען. די גרויסע קפּ איבער די נייעס אין די מיינסטע אַמעריקאַנער צייטונגען נעמען זיך דערפון, וואָס די אַרויסגעבער גייען אַרויס פון דער הנחה, אַז זייערע לעזער זיינען שטענדיק פאַרשמאַיעט און פאַרהאַוועט און האָבן נישט די געדולד און די צייט דורכ־צולייענען די אָפּט מאָל לאַנגע און קאָמפּליצירטע נייעס ביז צום סוף. ווילן זיי דעריבער אין די „קעפּ" איבער די נייעס דערציילן דעם גאַנצן אינ־האַלט וועגן וואָס עס איז די רייד אין די נייעס. די יידישע לעזער אין פוילן זיינען טאַקע נישט געווען אין אַזאַ שטענדיקן געיעג, ווי די יידן אין אַמעריקע, זיי האָבן נישט געווואוסט פון דעם „האַרי־אַפּ" און פון „טאַים איז מאָני", זיי האָבן געהאַט גענוג צייט אויפצונעמען און צו „צעקייען" אַ פראָבלעם, און אפילו צו דעבאַטירן מיט אַ קעגנער. אָבער זיי האָבן גוט אויפגענומען דעם נייעם אופן פון לעבעדיק שילדערן די פאַסירונגען פון לעבן, וואָס „אונזער עקספּרעס" האָט מיט זיך געבראַכט.

אין „אונזער עקספּרעס" האָט מען זיך באַמיט צו באַקומען די נייעס פון דער ערשטער קוועלע. ווען אין דער שטאָט פשעמישל איז פאַרגעקומען דער באַרימטער „ראַדימנער פּראָצעס", זיינען מיט אַן ערשפלאַן אַהינצו געפלויגן מיטאַרבעטערס פון „אונזער עקספּרעס", כדי גענוי צו באַריכטן אַלע איינצל־הייטן פון דעם דאָזיקן מערקווירדיקן פּראָצעס. וועגן וואָס האָט זיך געהאַנדלט אין יענעם פּראָצעס? — אַ רבי פון אַ קליין שטעטל אין גאַליציע איז געפאָרן קיין אַמעריקע צו זען זיינע קרובים און צו שאַפן זיך אַ ביסל מיטלען, כדי צו פאַרבעסערן זיין מעמד אין דעם קליינעם שטעטל. דער רבי איז געווען אַן אלמן און אין אַמעריקע האָט מען אים געראַטן אַ שידוך און ער האָט חתונה געהאַט. שפּעטער האָט ער באַשלאָסן צוריקצופאָרן אין זיין שטעטל און די נייע „רביצין" האָט פאַרפירט אַ פּראָצעס קעגן דעם רבין, אַז ער האָט חתונה געהאַט מיט איר נישט ווייל זי האָט געפונען חן אין זיינע אויגן, נאָר צוליב איר פאַרמעגן, וואָס איז איר געבליבן נאָכן פאַרשטאָרבענעם מאַן. דעם רבין האָט פאַרטיידיקט פאַרן גריכט דער באַרימטער אַדוואָקאַט לייב

לאַנדוי און אין קאָן איז געשטאַנען דער כבוד און ווערדע פון אַ יידישן גייסטיקן פירער. עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז דאָס לאַנד איז געגאַנגען אויף רעדלעך אין פאַרלויף פון די לאַנגע וואָכן, וואָס דער פּראָצעס האָט זיך געצויגן.

די וויכטיקסטע „פיטשור", וואָס „אונזער עקספּרעס" האָט איבערגע־נומען פון אַמעריקאַנער „פאָרווערטס", איז געווען דאָס „בינטל בריוו", אָדער „אונטער פיר אויגן", ווי די רובריק האָט געהייסן אין אונדזער צייטונג. געפירט די רובריק האָט דער באַקאַנטער שריפטשטעלער משה זילבורג, אַ מענטש מיט אַ פיינעם ליטעראַרישן געשמאַק און מיט אַ טיפן געפיל פאַר מענטשלעכע ליידן. ער האָט מיט דער גרעסטער ערנסטקייט זיך באַצויגן צו די „צעבראָכענע הערצער", וואָס זיינען פאַר אים געעפנט געוואָרן אין די הונדערטער בריוו, וואָס פלעגן יעדן טאָג אָנקומען, און אין זיינע ענטפערס האָט ער מיט פיל קלוגשאַפט געזוכט צו לינדערן מענטשלעכע ליידן. פּונקט ווי אין „פאָרווערטס" איז אויך אין „אונזער עקספּרעס" די דאָזיקע רובריק געווען די יעניקע, וואָס האָט איינגעשטעלט אַן אינטימע באַציאונג צווישן דעם לעזער און זיין צייטונג.

משה זילבורג איז געווען דער לינקסטער אין דער גאַנצער רעדאַקציע. ער האָט געהאַסט די געזעלשאַפטלעכע אָרדענונג אין פּוילן און האָט מיט פאַרחלומטע אויגן אַרויסגעקוקט צו רוסלאַנד אַלס דאָס אויסגעטרוימטע לאַנד, וועמענס ביישפּיל די גאַנצע וועלט דאַרף נאָכטאָן. און דער גורל איז געווען גוט צו אים. ער האָט באַוויזן צו אַנטלויפן פון דעם היטלער־קאָשמאַר אין פּוילן און אָנצוקומען קיין רוסלאַנד. עס איז באַקאַנט, אַז ער איז דאָרט געשטאָרבן. לאָמיר גלייבן, אַז דאָס איז געווען אַ „נאַטירלעכער" טויט, איידער ער האָט באַוויזן זיך אויסצוניכטערן און צו דערזען דאָס אמתע פּנים פון סאָציאַליסטישן „גן־עדן", ווי דאָס האָט פּאַסירט מיט צענדלינגער טויזנטער אַנדערע אַזעלכע פאַרגלייבטע, ווי ער.

יידן האָבן זיך ליב צו „דאָקטערן". דאָס איז געווען פּונקט אַזוי גילטיק אין דער אַלטער היים, ווי איצט אין אַמעריקע, וואו די יידישע פּרעסע גיט אָפּ אַ גרויסן פּלאַץ פאַר די „עצות פון אַ דאָקטער". דער יידישער לעזער האָט אַ טבע נישט צו טרויען צו שטאַרק איין דאָקטער, אפילו זיין אייגענעם פאַמיליע־דאָקטער, וואָס איז אויסגעבונדן מיט אַלע זיינע חולאתן און פּראָב־לעמען. ער וועט דעריבער גערן אָנשרייבן „אין רעדאַקציע" און זוכן צו קאָנטראָלירן, צי זיין אייגענער דאָקטער פאַרפירט אים נישט און גיט אים די געהעריקע באַהאַנדלונג. „אונזער עקספּרעס" האָט אין דער הינזיכט גע־האַט אַ באַזונדערן מזל: לעזער האָבן ממש פאַרוואָרפן די רעדאַקציע מיט בריוו וועגן זייערע מחלות. ד"ר חיים קויפמאַן האָט מיט געדולד און ערנסט געלייענט אַלע בריוו און געזוכט, לויט זיינע כחות, צו העלפן די לעזער. ער איז אומגעקומען אין וואַרשעווער געטאָ צוזאַמען מיט זיינע צאָלרייכע פאַרערער און די לייענער פון זיינע עצות.

דער מאַסן־לעזער פון אונדזער צייטונג האָט נישט געהאַט קיין גרויסע

קענטענישן אין מוזיק אַדער אין קונסט־מאַלעריי, אָבער די שטרעבונג צו שיינקייט און העכערע גייסטיקע ווערטן איז געווען גרויס ביי דער יידישן פֿאָלקסמענטשן. דער אָרעמסטער און בעל־מלאכה האָט געלייענט די יידישע און וועלט־ליטעראַטור, האָט אָנגעפילט דעם יידישן טעאַטער, האָט באַזוכט קאָנצערטן און אויסשטעלונגען. „אונזער עקספּרעס" האָט רעגל־מעסיק פֿאַרעפנטלעכט באַריכטן פון אַלע מער וויכטיקע מוזיקאַלישע פֿאַסי־רונגען, געשריבן פון מ. ל. קיפּניס־אושיצקי, און פון די יידישע קונסט־אויסשטעלונגען, געשריבן פון בן־ציון גרינבוים.

דלות און נויט זיינען געווען די שטענדיקע באַגלייטער פון דעם יידישן לעבן אין פוילן. אָבער די יידישע מאַסע וואָלט דאָס שטילערהייט אַראָפּ־געשלונגען, ווען זייער לעבן וואָלט נישט אַזוי פֿאַרביטערט געוואָרן פון די פֿאָליאַקן. עס איז אין גאַנצן נישט צו פֿאַרשטיין דעם לייכטזין פון דעם פוילישן פֿאָלק צוזאַמען מיט זיינע פֿאָליטישע פירער און גייסטיקע מנהיגים, וואָס אין אַ צייט, ווען איבער זייערע אייגענע קעפּ איז שוין געהאַנגען די געפּאַר פון פֿאַרטיליקונג, פון אַ פרישער צעטיילונג פון זייער לאַנד, איז זיי קיין אַנדערע זאַך נישט געלעגן אין זינען, ווי וואָס פּיינלעכער צו דער־קוטשען זייערע יידישע שכנים און מיטבירגערס. זייער פֿרעמיער־מיניסטער, געגנעראַל סלאַוואָי־סקלאַדקאָווסקי, האָט אָפן דערקלערט אין פֿאַרלאַמענט: אַ ווירטשאַפטלעכע מלחמה מיט די יידן — „אָוושעם" — אדרבא, דאָס איז זייער געוואונטשן און „געזונט" פֿאַרן לאַנד. די פרוי פון אַ צווייטן פרעמיער, פּריסטאָר, וועלכע איז געווען אַ דעפּוטאַטקע אין סיים, ברענגט אַריין אַ געזעץ־פֿראָיעקט צו פֿאַרבאָטן די יידישע שחיטה. אין יעדער שטאָט און שטעטל, וואו יידישע הענדלער און קרעמער שטעלן אויס זייערע סטראַגאַנעס מיט אַ ביסל סחורה, יאָווען זיך באַנדעס מיט מעסערס, צערַאַבירן דאָס ביסל יידישע האַב־און־גוטס און צעממיתן די „שונאים", די יידן. און די פֿאָליציי? — זי מאַכט זיך נישט זעענדיק, דער פרעמיער־מיניסטער אַליין האָט דאָך דערקלערט: „אָוושעם", מען מעג פירן אַ ווירטשאַפטלעכע מלחמה מיט די יידן. ביז די אוממענטשלעכע יידישע געדולד האָט געפלאַצט און עס איז געקומען — פּשיטיק. פּראָסטע יידישע פֿאָלקסמענטשן האָבן געשטעלט אַ ווידערשטאַנד דער קראַנקער פּסיכישער אויפּפּאַסונג פון דעם פוילישן פֿאָלק, אַז יידיש לעבן איז הפקר. דריי יידן זיינען דערמאָרדעט געוואָרן אין פּשיטיק דורך דעם צעווילדעוועטן פוילישן המון, און יידישע פֿאָלקסמענטשן האָבן אויף דעם געוענטפערט מיט טויטן איין פֿאָליאַק, וואָס האָט זיך באַטייליקט אין דעם מאָרד. און ווען דער ריכטער האָט דעם אָנגעקלאָגטן ייד געפרעגט צו וועלכער פֿאַרטיי ער געהערט, האָט ער געענטפערט: צו דער פֿאַרטיי פון אברהם יצחק און יעקב. מיט דעם האָט ער געבראַכט צום אויסדרוק דעם גדאַנק, אַז דאָס פֿאָלק פון „לא תרצח" האָט שוין לענגער נישט געקענט אויסהאַלטן די אָטמאָספערע פון גיפט, האָס און פֿאַרטיליקונג, וואָס די „אַידעלע" פֿאָליאַקן אין דעם בשותפותדיקן לאַנד האָבן געשאַפן פאַר זייערע מיטבירגערס.

אין דרויסן, איבער דער גרענעץ, האָט שוין היטלער לאַנגזאַם צוגעגרייט די פּעטליע אויף דעם האַלדז פון די אייראָפּעאישע פעלקער, און דאָ זיינען די פּאָליאַקן געווען בלינד און האָבן אַליין געגראָבן פאַר זיך אַ קבר דורך פונאַנדערפלאַקערן אַן אינערלעכן האַס, אָפּשוואַכנדיק אַזוי אַרום זייערע אייגענע קראָפט פון פּאַרטיידיקונג.

אין אָזאַ אַטמאָספערע האָט זיך די יידישע פּרעסע אין פּוילן דערנעענטערט צום גרויסן וועלט־חורבן, וואָס האָט צום ביטערסטן געטראָפן דעם יידישן פּאָלק אין פּוילן.

5. דער טראָגישער סוף פון דער לעצטער רעדאַקטאָר

„אונזער עקספּרעס" האָט אין זיינע בעסטע יאָרן דערגרייכט אַ טיראָזש פון 60 טויזנט עקזעמפּלאָרן טעגלעך, און פרייטאָג נאָך מער. ביי דער גוואַלדיקער פּאָראָרעמטקייט פון די יידישע מאַסן, וועלכע טייל שטעטלעך האָבן זיך ביז צעָן מענטשן אַבאָנירט אויף איין צייטונג און אייגער האָט זי געגעבן אַן אַנדערן נאָכן אויסלייענען, מיינט דאָס, אַז די צייטונג איז געלייענט געוואָרן פון אַ פּאָר הונדערט טויזנט יידן.

„אונזער עקספּרעס" האָט אין פּאָרלויף פון אַ געוויסער צייט אויך אַרויסגעגעבן אַ נאָכמיטאָג־צייטונג, בלויז פאַר וואַרשע, וואָס האָט געהייסן פּריער „אָוונט־קוריער" און שפּעטער נאָכן קאָנפּיסקירן — „וואַרשעווער קוריער". ביי דער צייטונג איז געווען באַשעפטיקט דער באַקאַנטער זשורנאַליסט י. רויזמאַן, וואָס לעבט איצט אין ישראל.

די צייטונג האָט אויך געהאַט מאָמענטן, ווען צוגלייך מיט דער גאַנצער יידישער פּרעסע אין לאַנד האָט זי זיך געמוזט ביטער ראַנגלען פאַר איר עקסיסטענץ. דאָס איז געווען דער רעזולטאַט פון דער טרויעריקער ווירט־שאַפטלעכער לאַגע פון דער יידישער באַפעלקערונג. די צאָל אַנאָנסן, וואָס איז אַ באַדייטנדיקע קוועלע פון הכנסה פאַר יעדער צייטונג, איז שטאַרק געפאַלן, און די אַגענטן פון דער צייטונג אין די שטעט און שטעטלעך האָבן גאָנץ אָפט „אויפגעגעסן" דאָס געלט, וואָס זיי זיינען שולדיק געווען דעם פאַרלאָג פאַר די פּאַרקויפּטע צייטונגען. די אַלאַרמירנדיקע בריוו זיי זאָלן אונדז אָפּשיקן די חובות, האָבן וויניק וואָס געהאָלפן, ווייל זיי האָבן פּשוט נישט געהאַט צו באַצאָלן. דאָ דאַרף דערמאָנט ווערן מיט גרויס דאַנקבאַרקייט דער וואַרשעווער יידישער באַנקיר און געוועזענער סענאַטאָר, רפאל שערעשעווסקי, וואָס האָט אין די אָפּטע פאָלן, ווען די צייטונג איז געווען אין אַ נויט, געעפנט פאַר אונדז זיין האַרץ און זיין... קאַסע און מיט זיינע בריטע קרעדיטן געהאָלפן דערהאַלטן די צייטונג ביים לעבן.

אָבער דער שטריק אַרום האַלדז איז געוואָרן אַלץ ענגער און ענגער. ווען מיר האָבן זיך געהאַלטן אין איין אַרומשלאָגן מיט די פּאָליאַקן און כסדר זיי אויפגעקלערט, אַז אין זייערע אייגענע נאַציאָנאַלע אינטערעסן אַלס פּאָלק דאַרפן

זיי אָפשטעלן דעם אינערלעכן קאַמף מיט זייערע יידישע מיטבירגערס, האָט שוין היטלער געהאַט פאַרטיק זיינע מערדערישע פלענער צו פאַרקנעכטן דאָס פוילישע פֿאָלק און אויסצוראָטן מיטן וואָרצל די מיליאָנען יידן, וואָס האָבן דאָרט געלעבט.

דער שרייבער פון די שורות האָט אַרויסגעלאָזט די צייטונג פון פרייטאָג, דעם ערשטן סעפטעמבער 1939. דאָרט זיינען געווען די ידיעות וועגן דער מאָביליזאַציע פון דער פוילישער אַרמיי צוליב היטלערס פּראָוואָקאַציעס ביי דער גרענעץ אַרום דאַנציג. אָבער ווען איך בין פאַרטאָג אַהיימגעגאַנגען האָט שוין די ראַדיאָ געמאָלדן, אַז די מלחמה איז אויסגעבראָכן און אַז דייטשע עראָפּלאַנען באָמבאַרדירן פוילישע שטעט. איינער פון די ערשטע אָנפאַלן איז געווען אויף אַ יידישער קינדער־הײם אין אָטוואָצק מיט קרבנות צווישן די קינדער.

מיט צוויי טעג שפּעטער, זונטאָג דעם דריטן סעפטעמבער, איז געווען אַ גוואַלדיקע שמחה אויף די וואַרשעווער גאַסן. דאָס איז געווען די נייעס, אַז ענגלאַנד און פראַנקרייך קומען צוהילף דעם באַפאַלענעם פוילן און זיי האָבן דערקלערט קריג היטלערן. נו, איצט זיינען מיר דאָך שוין געראַטעוועט, — האָבן די יובלענדיקע פּאָליאַקן געשעפּטשעט אָן וועדטער איינער צום אַנדערן. אָבער דער צייטונגס־מאַן האָט געהאַלטן אין איין פאַרצייכענען אומגליק נאָך אומגליק, וואָס זיינען געפאַלן אויף דער יידישער באָפעלקערונג, ווי אויפן גאַנצן לאַנד. איך האָב נאָך צום לעצטן מאָל אַרויסגעלאָזט די פּראָווינץ־אויסגאַבע פון אונדזער צייטונג דינסטאָג, דעם 5טן סעפטעמבער, פאַרנאַכט און דער הויפּטקאָפּ איז געווען: „יידישע פאַמיליע פון פינף מענטשן געטויט פון אַ באָמבע־אַטאַקע אויף שענע גאַס".

איך בין אַהיימגעגאַנגען אַרום אַכט פאַרנאַכט כדי צוריקצוקומען מיט דריי שעה שפּעטער אַרויסצולאָזן די וואַרשעווער אויסגאַבע, אָבער איך בין שוין אַהין קיין מאָל נישט צוריקגעקומען, די שטאָט איז געווען אינגעזונקען אין אַ טיפער פינצטערניש. דורך אַלע פענצטער האָבן אַרויסגעשריגן די ראַדיאָ־הילכערס, וואָס האָבן איבערגעגעבן סיגנאַלן צו די מיליטעריש פליער וועגן פיינדלעכע עראָפּלאַנען, וואָס דערנעענטערן זיך צו דער שטאָט.

דער אמת איז, אַז אפילו אין די לעצטע קריטישע מאָמענטן האָבן מיר נישט געהאַט קיין פולע פאָרשטעלונג, ווי ווייט ערנסט עס איז די פאַקטישע לאָגע. די פּאָליאַקן האָבן אונדז פאַרווויגט מיט דער לעגענדע, אַז זיי זיינען גוואַלדיק מעכטיק, און איצט, ווען ענגלאַנד און פראַנקרייך זיינען געקומען צוהילף, איז דאָך אַוודאי נישטאָ וואָס מורא צו האָבן. דייטשלאַנד וועט מוזן קעמפן אויף צוויי פראָנטן, טאָ ווי וועט זי דאָס אויסהאַלטן? ערשט מיט צוויי וואָכן צוריק האָט דער העכסטער מיליטערישער אָנפירער פון פוילן, פיל־סודקיס נאָכפאָלגער, מאַרשאַל רידז־שמיגלי, דערקלערט אין קראָקע, אַז „קיין קנעפּל וועט נישט אַראָפּפאַלן פון אונדזערע מונדירן", ווען היטלערן וועט איינפאַלן דער משוגענער געדאַנק צו אַטאַקירן פוילן.

אָבער ווען איך בין אויפן פינפטן טאָג פון דער מלחמה, אין דער דיקער

פּינצטערניש, געגאַנגען אַהיים פון דער רעדאַקציע און בין פֿאַרבייגעגאַנגען די ביעלאָנסקע גאַס, האָב איך פּאַר דער „באַנק פֿאָלסקי" געזען שטיין אַ ריזיקע שערענגע טראָקס, אין וועלכע מען האָט אָנגעלאָדן זעק מיט געלט און ווערטפּאַפּירן אַרויסצופירן. איך האָב מיר דעמאָלט געטראַכט, אַז „קנעפּלעך וועלן שוין יאָ פּאַלן פון די מונדירן", און אַז נישט שטענדיק מוז מען זיך צוהערן צו דעם, וואָס עס זאָגן די מאַרשאַלן.

מיט אַ דערשלאָגענעם געמיט האָב איך מיך דערשלעפּט צו מיין צימער אויף דער מאַרשאַל־פּאָש־גאַס. איך האָב נישט געקענט אָנצינדן קיין ליכט ביז איך וועל געדיכט נישט פֿאַרהענגען די פענצטער, אַז די ליכט־שטראַלן זאָלן נישט קענען באַמערקט ווערן פון דרויסן. דער טעלעפֿאָן האָט געקלונגען. דאָס איז געווען דער שריפטשטעלער בער י. ראָזען, אַ מיטאַרבעטער פון אונדזער רעדאַקציע און גלייכצייטיק סעקרעטאַר פון דער יידישער סעקציע פון דעם סינדיקאַט פון זשורנאַליסטן. איך דאַרף גלייך קומען אין ליטעראַטן־פֿאַראיין, וואָס איז אויך געווען די היים פון זשורנאַליסטן־סינדיקאַט. די פּוילישע רעגירונג פֿאַרלאָזט די הויפּטשטאָט. די קאַסע פון אונדזער פֿאַראיניקונג ווערט ליקווידירט, דער באַנקיר שערעשעווסקי האָט נאָר וואָס אַרויסגעגעבן דער פֿאַראיניקונג די גאַנצע סומע פון אירע אָפּ־שפּאָרונגען, אַרום צוואַנציק טויזנט זלאָטעס, און דאָס געלט ווערט פונאַנ־דערגעטיילט צווישן די מיטגלידער, צווי הונדערט זלאָטעס פּאַר יעדן.

אין ליטעראַטן־פֿאַראיין אויף גראַניטשנע גאַס בין איך געוואויר געוואָרן די אַנדערע גרויסע נייעס, וואָס ראָזען האָט מיר אויפן טעלעפֿאָן נישט געזאָגט. דאָס איז, אַז די אַנטלויפֿנדיקע רעגירונג האָט באַשלאָסן מיטצונעמען אין אַ ספּעציעלער באַן פּופּציק פּוילישע זשורנאַליסטן און פּופּצן פּאָר־שטייערס פון דער יידישער פּרעסע. די זשורנאַליסטן האָבן געמוזט צושטימען צו פּאָרן אַליין, אָן די פֿאַמיליעס, און עלף אין אָוונט האָבן זיי מיט קלייניע פּעקלעך אין האַנט זיך געדאַרפט מעלדן אין טויער פון דער רעדאַקציע „קוריער וואַרשאַווסקי", אויף קראָקעווער פּאַרשטאָט.

עס איז פּאַר מיר געווען קלאָר, אַז איך קען נישט זיין צווישן די אויסדערוויילטע „פּופּצן", עס זיינען ווירקלעך געווען עלטערע קאָלעגן, וואָס האָבן זיך עפּנטלעך שאַרפּער אַנגאַזשירט אין דעם קאַמף קעגן היטלערן. אפילו פּאַר דעם שריפּטשטעלער ז. סעגאַלאָוויטש, וואָס איז געווען אַ שטענ־דיקער מיטאַרבעטער פון דער טעגלעכער פּרעסע, איז שוין נישט געווען קיין אָרט צווישן די פּופּצן. און אין יענעם היסטאָרישן אָוונט האָט סעגאַלאָוויטש געזאָגט צו מיר: קומט, פֿלאַקסער, זאָלן זיי פֿאָרן, מיר וועלן גיין צופּוס.

אין דער באַן, מיט וועלכער די צייטונגס־לייט זיינען קנאַפּע צווי מעת־לעת געפֿאָרן פון וואַרשע ביז לובלין, אַ שטרעקע וואָס נעמט געווייניקער דריי שעה פֿאָרן, איז געווען פֿלאַץ נישט בלויז פּאַר די „פּופּציק" און „פּופּצן", נאָר פֿאַר הונדערטער מער. דאָרט וואָלטן מיט אַ רואיקן געוויסן געקענט אַריין אַלע פּוילישע און יידישע זשורנאַליסטן, צוזאַמען מיט זייערע פֿאַמי־

ליעס. דער עפּיזאָד אילוסטרירט אַן איבעריק מאָל די קאָפּלאָזיקייט פון די פּוילישע הערשער אפילו אין דעם מאָמענט פון זייער טראָגישן צוזאַמענברוך.

ז. סעגאַלאָוויטש איז געווען דער „זעכצנטער" און איך בין געווען דער „זיבעצנטער" פון די יידישע צייטונגס־לייט, וואָס זיינען געפאָרן מיט יענער באַן. שפּעטער האָבן זיך צו אונדז פאַראיניקט נאָך אַנדערע. מיט אַ טאָג אָדער צוויי שפּעטער זיינען צופּוס אַווענק פון וואַרשע די איבעריקע מיט־גלידער פון אונדזער רעדאַקציע. געבליבן זיינען בלויז אלחנן צייטלין, יעקב רייזפעדער און ש. קאָווע [וואָנווילד]. די פּראָבלעם פון שיידן זיך מיט די פאָמיליעס איז געווען די הויפּט־אורזאַך, וואָס די דאָזיקע קאָלעגן זיינען נישט אַווענק אין צייט און זיינען שפּעטער אומגעקומען.

די באַקאַנטע שוישפּילערין און שרייבערין, שושנה, די פרוי פון רעדאַק־טאָר לאָזאַר קאָהאַן, איז צוגלייך מיט אַלע פאָמיליעס פון די אָפּפּאָרנדיקע פּאָרבליבן אין וואַרשע. זי האָט געפירט אַ טאָגבוך ביז צו איר אָנטלויפן איבער דער גרענעץ מיט עטלעכע וואָכן שפּעטער. אונטער דער דאָטע פון מאָנטאָג, דעם 11טן סעפּטעמבער 1939, פאָרצייכנט זי אָט וואָס (אין דעם בוך „אין פייער און פלאָמען", בוענאָס אירעס, 1949):

„די ערשטע טעג פון דער מלחמה האָבן אויפגעהערט אָרויסצוגיין די צייטונגען אין וואַרשע. אַלץ איז געוואָרן פאָראַליזירט. ערשט אין אַ פּאָר טעג אָרום האָבן די דרייסטערע און מוטיקערע געזונטן זיך פאָר דער אָרבעט צו פירן וויטער די צייטונגען. די מערסטע רעדאַקטאָרן און זשורנאַליסטן זיינען דאָך אָנטלאָפן, נישט געווען ווער עס זאָל אָרבעטן.

„מיין מאַנס ברודער, ישראל קאָהאַן, וועלכער איז געקומען פון לאָדזש מיטוואָך, דעם 6טן סעפּטעמבער, האָט גלייך פאָרטראָטן זיין ברודער, לאָזאָר, און אָנגעהויבן אָרויסגעבן דעם „אונזער עקספּרעס".

„דאָס צו טאָן איז געווען פאָרבונדן מיט גרויס געפאָר, מען האָט זיך דאָך געריכט, אַז אַ ליאָדע מינוט קומען אַריין די דייטשן, און וואָס עס מיינט פאָר די היטלעריסטן אַ יידישער זשורנאַליסט האָבן דאָך אַלע גוט געוואוסט.

„ישראל קאָהאַן האָט אָבער געזאָגט: אַ זשורנאַליסט מוז גיין אין אַלע געפאָרן, אין אַזאַ מאָמענט נייטיקן זיך די יידן אין אַ געדרוקט וואָרט, דאָס וועט זיי פאָרגרינגערן זייער פאָרצווייפלונג. און ער האָט מוטיק געטאָן זיין אָרבעט.

„היינט ביינאַכט איז ישראל אַהיימגעקומען פון רעדאַקציע גאַנץ שפּעט. ער איז געקומען מיט אַ פאָרבונדענעם קאָפּ. אַ שטיק מויער איז אים געפאַלן אין קאָפּ אַריין און ער איז אַוועק אין דער גיכער הילף צו באַנדאַזשירן די וואונד".

דעם 25סטן אָקטאָבער, נאָכדעם ווי ישראל קאָהאַן איז צוריקגעגאַנגען קיין לאָדזש, וואו ער האָט געלאָזן זיין פאָמיליע, פאָרצייכנט שושנה:

„ער האָט זיך געהאַלטן העלדיש, וואונדערבאַר. ער איז איינער אַליין געשטאַנען און אַרויסגעגעבן דעם „אונזער עקספּרעס". בעת אַלע אַנדערע האָבן מורא געהאַט פאָרן אָרטילעריע־פייער איז ער אונטער דעם קנאַלן

פון באַמבעס און שראַפנעלן געלאָפן אין מיטן נאַכט איבער פינצטערע גאַסן, געקראָכן איבער באַריקאַדעס, כדי די לייענער זאָלן האָבן אַ צייטונג. וועמען איך פלעג אים פרעגן: צוליב וואָס טוסטו דאָס? שטעלסט דאָך אײַן דיין לעבן? קיין געלט פאַרדינסטו דאָך נישט דערפון? — האָט ער מיט אַ שמייכל געענטפערט: איצט, אין אַזאַ צייט, מוז דער לייענער האָבן אַ צייטונג... דאָס איז אַ פרעסטיזש פאַר דער צייטונג צו דערשיינען דוקא אין אַזאַ מאָמענט...“

אלחנן צייטלין האָט געוואוינט אויף אַ וויטער גאַס און אים איז געווען שווער צו קומען אין רעדאַקציע, דאַקעגן די וואוינונג פון לאַזאַר קאַהאַן, וואו זיין ברודער האָט זיך געפונען, איז געווען אויף דער זעלבער נאַוואָליפּיע גאַס, ווי די רעדאַקציע.

אָט אַזוי האָט זיך פאַרענדיקט דער העלדישער קאַפּיטל יידישע פרעסע אין פוילן. אַ פרעסע, וואָס איז געשטאַנען ביי דער זייט פון דעם פוילישן יידן אין זיינע ליידן און פריידן, וואָס האָט אים געדינט אפילו אונטער דעם פייער פון האַרמאַטן און האָט אים אַרויסבאַגלייט שיער נישט ביז זיין „לעצטן וועג“, צום שייטערהויפן אין די קרעמאַטאָריעס און גאַז־קאַמערן. דער לעצטער רעדאַקטאָר פון „אונזער עקספרעס“, ישראל קאַהאַן, איז אומ־געקומען צוזאַמען מיט אַלע יידן אין לאָדזשער געטאָ.

אהרן צייטלין וועגן „אונזער עקספרעס“

(„ס׳איז, דאַכט זיך, געווען ערשט נעכטן...“,
„טאָג־מאָרגן־זשורנאַל“, 8 פעברואַר, 1957)

דער נייער באַנד פון דער ביכער־סעריע „פון נאַענטן עבר“, וואָס דערשיינט אין ניו־יאָרק, איז געווידמעט דער געשיכטע פון דער יידישער טאָג־פרעסע אין וואַרשע. עס זיינען אין דעם באַנד פאַרטראָטן דער „היינט“, דער „מאָמענט“, די „פאָלקסצייטונג“, דאָס „יידישע טאָגעבלאָט“. עס ווערט אָבער אינגאַנצן נישט דערמאָנט די וואַרשעווער יידישע טאָג־צייטונג „אונזער עקספרעס“, וואָס איז דערשינען דרייצן יאָר נאָכאַנאַנד [אין אָנהייב אַלס „וואַרשעווער עקספרעס“] האָרט ביז צום אַריינמאַרש פון היטלערס חיילות קיין פוילן. גיט דאָס מיר אַ געלעגנהייט צו שרייבן וועגן אַ צייטונג, וואָס איז געווען זייער פאָפולער. די צייטונג האָט גערעדט צום לייענער אויף אַ לעבעדיקן וואַרשעווער יידיש, פאָלקסטימלעך און גוט־ברודעריש, און ס׳איז געווען אַ צייט, וועו זי איז פאַרשפרייט געווען אין וואַרשע מער, ווי די אַלט־אײנגעפונדעוועטע צייטונגען „היינט“ און „מאָמענט“.

זי איז געגרינדעט געוואָרן דורך יונגע זשורנאַליסטן, איז געווען באַ־שטימט פאַר דעם יידּ פון אַ גאַנץ יאָר און האָט אין דער זעלבער צייט אָפּגעגעבן אָרט פאַר ליטעראַטור. אַ יאָרנלאַנגער מיטאַרבעטער פון דער

צייטונג איז געווען דער דערציילער אפרים קאַגאַנאָווסקי. האָרט פאַרן צווייטן וועלט־קריג איז דאָרט געוואָרן אַ מיטאַרבעטער דער באַרימטער נח פרי־לוצקי [הי"ד]. פיר געוועזענע מיטאַרבעטער פון וואַרשעווער „עקספרעס" זיינען איצט פאַרבונדן מיט דער יידישער פרעסע אין ניו־יאָרק: אין „פאָר־ווערטס" אַרבעטן משה עלבוים און מנחם פלאָקסער, אין „טאָג־מאָרגן־זשורנאַל" — משה נודעלמאַן און דער שרייבער פון אָט דעם קאָלום. עס געפינט זיך אויך אין ניו־יאָרק יעקב פישמאַן, וואָס האָט אויך געדרוקט אין „עקספרעס" זיינע דערציילונגען.

ס׳איז געווען — וואָלט איך געזאָגט — אַ צייטונג מיט אַ חוש פאַר הומאָר. אפילו אין דער וואַרשעווער טאָג־כראָניק האָט מיין ברודער, אלחנן, ע"ה, באַווייזן אַריינצוברענגען הומאָר און — יונגן טעמפּעראַמענט.

דאָס האָט געפירט דערצו, אַז די וואַרשעווער כראָניק אין די אַנדערע צייטונגען זאָל אויך ווערן יונגער און לעבעדיקער. צו דער גרויסער ערגערניש פון די אַלט־אינגעפונדעוועטע צייטונגען האָט דער „עקספרעס" געזומען געבן „סענסאַציאָנעלע", דאָס הייסט נישט־רוטינמעסיקע „קעפּ", וועו ד"ר קאָראַלניק, ע"ה, איז געהאָט געקומען אויף אַ באַזוך קיין וואַרשע, האָט מען פאַר אים זיך באַקלאָגט אויף דעם „עקספרעס", וואָס ברענגט אַריין אַ „סענסאַציאָנעלן" טאָן אין דער וואַרשעווער יידישער טאָג־פרעסע. קאָראַלניק האָט געזומען דאָס בלאַט אין האַנט אַריין, אַריינגעקוקט און געזאָגט מיט אַ שמייכל: וואָס ווילט איר? עס איז אויפן שטייגער פון דער יידישער פרעסע אין אַמעריקע.

געווען דאָ אפילו אַ שטענדיקע אָפּטיילונג מיטן נאָמען „אונטער פיר אויגן" — אַ־לאַ דעם „בינטעל בריוו". מיט דער אָפּטיילונג האָט אָנגעפירט דער שריפטשטעלער משה זילבורג, ע"ה. זיין נאָמען האָט ער נישט אָנגעגעבן, אָבער איך גלייב, אַז עס איז נישט קיין פאַרשוועכונג, חלילה, פון זיין אָנדענק צו ברענגען דאָ דעם דאָזיקן פאַקט. צווישן די בריוו, וואָס ער האָט געדרוקט, זיינען געווען אַ סך, וואָס האָבן פאַרדינט ערפון צו ווערן: דאָקומענטן פון אַ מענטשנס לעבן, און די עצות, וואָס ער האָט געגעבן די בריוו־שרייבער, זיינען געווען אָחריותדיקע, פול מיט פאַרשטענדעניש און סימפּאַטיע פאַר מענטשלעכע ליידן. זילבורג איז אַליין געווען אַ ליידנדיקער מענטש — און איך זאָג דאָס צו זיין שבח. נאָר די ליידנדיקע זיינען די בעסערע מענטשן, און דאָס זעלבע פאַרקערט: נאָר די בעסערע מענטשן האָבן אַ טבע מאַראַליש צו ליידן, און ממילא אויך מיטצולידן. זילבורג איז געווען דער מענטש, וואָס איז טרויעריק צווישן לייכטזיניקע און לייכטע. נישט נאָר פיזיש האָט זיך אים שווער געאָטעמט [ער האָט געליטן פון אַסטמע], נאָר אויך — און דער עיקר — גייסטיק. איצט וויס איך, אַז ער האָט ערגעץ וואו פאַרויס־געפילט די קומענדיקע גרויל. די צוקונפט, די שרעקלעכע צוקונפט, האָט פאַרויס געוואַרפן אויף אים אירע שאָטנס.

פון גרויס פאַרצווייפלונג איז זילבורג געוואָרן עקסטרעם לינק אין זיינע אָנשויאונגען, כאָטש פאַקטיש האָט ער צו קיין שום פאַרטיי נישט געהערט

און זיינע מיינונגען פלעגט ער אַרויסזאָגן פֿריוואַט. איך אַליין בין פון אייביק אָן געווען דאָס, וואָס מ׳האָט אויפן לשון פון לינקער פֿאַרטייאישקייט גערופן: אַ וויסטער רעאַקציאָנער. פלעגט זילבורג פירן וויכוחים מיט דעם „רעאַקציאָנער", דאָס הייסט, מיט מיר, און מיין רושם איז געווען, אַז דאָס פירט ער אייגנטלעך אַ וויכוח מיט זיך אַליין. ער האָט געוואָלט זיך אַליין איבערצייגן, אַז ער איז געראָטן, וואָרעם ערגעץ וואו האָט ער געוואוסט, אַז ער מאַכט זיך אילוזיעס.

די לעצטע פיר יאָר פון מיין זיין אין פוילן איז מיר אויסגעקומען מיט צוואַרבעטן, אָחוץ אין „עקספרעס" אויך אין „מאָמענט". ס׳האָט זיך אַזוי געמאַכט, אַז איך בין געווען אַ רעדאַקציע־מיטגליד פון צוויי טאָג־צייטונגען אויף אַ מאָל. ווי אַזוי עס איז געקומען דערצו, דאָס איז אַ באַזונדערע זאַך, וואָס גערהערט נישט צו אונדזער ענין. אַזוי ווי איך האָב מיטגעאַרבעט אין ביידע צייטונגען, האָב איך געקענט זען מיט באַזונדערער בולטקייט, ווי שטאַרק פֿאַרשיידן עס זיינען דער אַלטער, יוסטער, בכבודיקער „מאָמענט" און אַזאַ יונגע עכט עמכ׳דיקע צייטונג, ווי „אונזער עקספרעס". אין „עקספרעס" פלעגט אַ ייד אַריינגיין פון גאַס, ווי ער גייט און שטייט, און אויסלייגן זיין טענה. ס׳האָט זיך געדאַכט, אַז די צייטונג איז אַ המשך פון די אַרעמע וואַרשעווער „עמך"־גאַסן. נישט אומזיסט האָט מען דאָ דערציילט „גענשיכטן פון וואַרשעווער תהום" [אַ נאָמען פון אַ סעריע]. אין דער רעדאַקציע פון „עקספרעס" פלעגן אַריינקומען מענטשן, וואָס האָבן מיטגעבראַכט מיט זיך דעם גאַנצן יידיש־פוילישן עלנט. דאָ האָט פאַר אייך פאַרביימאַרשירט יידישע נויט. דאָ האָט מען זי אויסגעהערט. אָחוץ דעם האָט דאָ אָן אַדוואָקאַט אויפגענומען אין באַשטימטע שעהן און געגעבן אומזיסטע יורידישע עצות. ווי אַ קאָאָפּעראַטיוו (שפּעטער זיינען אויך די אַלט־אינגעפונדעוועטע צייטונגען געווארן קאָאָפּעראַטיוון) האָט די צייטונג געקענט שטעלן אַ נידעריקן פרייז און דאָס, צוזאַמען מיט דעם לייכטן, פאַלקסטימלעכן יידיש, האָט דעם „עקספרעס" געמאַכט צוגענגלעך פאַר נייע קלאַסן לייענער.

וואַרשעווער יידישע צייטונגס־לייט האָבן געהאַט אין זיך דעם טאָפּלטן אימפּעט: פון אַ וואַרשעווער און פון אַ צייטונגס־מאָן. לאָזאַר קאַהאַן, ע״ה, אַ זייל פון „אונזער עקספרעס", איז געווען אַ צייטונגס־מאָן דורך און דורך, אָבער — אָן אימפּעט. דער סטאָאישער שמייכל אויף זיין פנים איז געווען פון איינעם, וואָס מען קאָן אים מיט קיין שום זאַך נישט איבערראַשן. אַ צייטונגס־מאָן זאָל זיין אַ סטאָאיקער, איז געווען מאָדנע, כמעט אומפאַרשטענדלעך. זיינען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געמיינט, אַז ער איז פון די וואָס נעמען זיך מיט קיין שום זאַך נישט איבער. וועָן דער שמייכל אויף זיין פנים פלעגט ווערן אומעטיק, האָט דאָס קיינער נישט באַמערקט. ס׳האָט זיך געדאַכט, אַז דאָס איז אַ שמייכל, וואָס קען קיין מאָל נישט ווערן אומעטיק אָדער איראָניש, פונקט ווי ער קען קיין מאָל נישט ווערן שטראַלנדיק־אויפגערוימט. מ׳האָט אָבער קאַהאַנען נישט געקענט. ער איז געווען אַ בן־הרב און ער האָט אין זיך געטראָגן די איידלקייט פון זיין פאַטערס רבנישער

שטוב. דער פאָטער איז געווען אַ מוסרניק, אַ גרויסער למדן און ירא־שמים. קאַהאַנס ברודער איז געווען אַ לערער אין ארץ־ישראל, אַ טיף־דענקענדיקער און אויך מאַראַלישער מענטש, אַ למדן און אַ מיסטיקער. מ. צ. כהן, לאָזאָר קאַהאַנס ארץ־ישראלדיקער ברודער, האָט געשריבן זאָכן, וואָס האָבן אַרויס־ געפרופן התפעלות ביי מיין פאָטער. דאָ נישט לאַנג בין איך געזעסן אין דער עפנטלעכער ביבליאָטעק פון ניו־יאָרק, אין יידישן אָפטייל, און געלייענט כהנס העברעאישן ספר. דער מענטש איז טאַקע באמת געווען אַ טיפער דענקער, אַחוץ וואָס ער איז געווען אַ לויטערע פערזענלעכקייט.

איך האָב זיך בעתן לייענען דערמאָנט אין לאָזאָר קאַהאַנס שמייכל. ניין, דאָס איז נישט געווען דער שמייכל פון אַ קאַלטן סטאָאיקער. איך האָב דערזען לאָזאָר קאַהאַנען אין פאַרשיידענע סיטואַציעס, זיך אים לעבעדיק פאַרגעשטעלט — און האָב פאַרשטאַנען, אַז ער איז — ווי זיין פאָטער, דער רב, ווי זיין גרויסער ברודער, — געווען אַ צניעותדיקער, עניוותדיקער מוסרניק, אַ שטילער בעל־מידות, וואָס האָט מיט דעם שמייכל צוגעדעקט אַלץ, וואָס עס האָט זיך געטאָן אין האַרצן.

לאָזאָר קאַהאַנס שמייכל, משה זילבורגס קרעכץ — ווער ווייס, צי עס איז נישט געווען ערגעץ אַ שייכות צווישן זיי, כאָטש די מענטשן גופא זיינען געווען אַזוי אַנדערשדיק.

געבענטשט זאָל זיין דער אָנדענק פון זיי ביידן — דער אָנדענק סיי פון דעם קרעכץ און סיי פון דעם שמייכל.

כ׳וואָלט דאָ געדאַרפט דערציילן וועגן מיין יונגערן ברודער, אלחנן, ע״ה, וואָס איז געווען אייניער פון די גרינדער און הויפט־רעדאַקטאָרן פון „עקס־ פרעס״. דאָ וויל איך נאָר ציטירן אַ שטעל פון יעקב באַטאָשאַנסקיס אַן אַרטיקל וועגן אלחנן אין דער אַרגענטינער „פרעסע״ (פון 3טן אַפּריל, 1946):

„... ער האָט געהאַט מילדע העל־בלויע אויגן, אָבער פאַר דעם קאָליר קען איך נישט אַזוי גאַראַנטירן ווי פאַר דער גוטסקייט... איך האָב געזען ווייניק מענטשן מיט אַזעלכע גוטע אויגן“...

לאָמיך פון מיין זייט מוסיף זיין, אַז די גוטע אויגן זיינען אויך קלוגע געווען, זייער קלוגע און וואָכע. זיי האָבן געוואַכט סיי איבער דער צייטונג און סיי איבער די צייטן. אָבער אלחנן איז געווען נישט בלויז צייט־ און צייטונגס־מענטש. פון דער קינסטלערישער פראָזע אין זיין „ליטעראַרישער שטוב״ איז נתפּעל געוואָרן ש. ניגער, ע״ה.

ווער וועט דערמאָנען און ווער וועט געדענקען אַזעלכע נעמען, ווי ז. סקאָלאָוו, אָדער מאיר רייז? זיי פלעגן צוקומען צו מיין טיש, דערלאָנגען אַ מאָנוסקריפט, זיי און די אַלע אַנדערע, וואָס איך האָב שוין פאַרגעסן זייערע נעמען, און איך האָב זיי געפּרואווט מקרב זיין. עפּעס איז געווען אין יעדן איינעם פון זיי — אַמאָל מער ווי עפּעס — אַמאָל גרויסער אָנזאָג. מ׳האָט זיך אויף זיי נישט אומגעקוקט, און אַידער וואָס זיינען אָט די יונגע פנימער מיט די הונגעריקע אויגן פאַרשוואונדן, פאַרשוואומען אין אונדזער גרויסן בלוטיקן קידוש־השם. איך זע זיי, די געקומענע פון די פּראָווינצן,

די צו־שפּעט אויפגעגאַנגענע, צו־פרי פאַרגאַנגענע. כ׳וואָלט געוואָלט דער־מאָנען יעדן איינעם, יעדן איינעם פון זיי, נאָר איך האָב שוין אַליין פאַרגעסן די נעמען, און בלויז צופעליק געדענקט זיך אַ סקאַלאָוו, וואָס האָט געהאַט אַ רייפן, דערציילערישן טאָן, אָדער אַזאַ שעמעוודיקן, יונגיטשקן מאיר רייז, וואָס האָט פאַרמאָגט אין זיין שרייבן די פרישע נאַאיווקייט פון אַ פּאָלקס־מעשה... פון דעם פּאָלקס אַנאָנימע טיפענישן זיינען זיי צוגעשוואומען צו מיין טיש אין רעדאַקציע, צוגעשוואומען און אָפּגעשוואומען צוריק אויף אייביק.

די גרינדער און מיטאַרבעטערס פון „אונזער עקספרעס"

רעדאַקציע

באַרנשטיין, יעקב	גודעלמאַן, משה
ביין, לייבל	עלבוים, משה
גליקסמאַן, אברהם, ד״ר	פלאַקסער, מנחם
דיקשטיין, ש. [א. קאַוועג]	צייטלין, אהרן
דרייקורס, לעאָן	צייטלין, אלחנן
האָכשטיין, לעאָן	קאַהאַן, ישראל
זילבורג, משה	קאַהאַן, לאַזאַר
זינגער, אפרים	קלעץ, ש.
זינגער, בערנאַרד	ראָזען, בער י.
לערמאַן, א.	רייזפעדער, יעקב

אַדמיניסטראַציע

אַפּטעקאַר, ג.	פישמאַן, יעקב
אייזענבערג, אברהם	פעלד, פּנחס
אַלשטיין, מ.	קופּערמאַן, פּנחס
גלויבזן, יאַנקל	ראַפּאַפּאָרט, הערש
גלויבזן, שמואל	ראָזענבערג, מלך
טעמטשין, סיאָמאַ	ראָזענוויין, חיים
טראָקענהיים, שמואל	שקלאַוש, יוסף
פּיכוליק, ראובן	

זעצערייַ

ביאַלער	יאַוועריבוים
בערגער	מלאָווער, אברהם
צוויי ברידער גראָסמאַן	פיינעבערגיע, יאַנקל
האָלטער, יודעל	קאַלמאַן, מנחם
העכטמאַן, לייבל	קאַמפּעל, לייבל
זבונסקי	קאָפּעלמאַן, מ.
זילבערשטיין, אברהם	ראָפּאָלאָוויטש

אַלוועלטלעכער יידישער קולטור־קאָנגרעס
CONGRESS FOR JEWISH CULTURE
25 East 78th Street • New York 21, N. Y. • TR 9-2232

נייע אויסגאבעס:

דער ציאונגס־ענציקלאָפּעדיע

באַנד איינס (א־ב) רעדאַקטירט פון ח. בעז

יעדער באַנד פון דער ענציקלאָפּעדיע וועט אַרומנעמען די געביטן פון פּעדאַגאָגיק און דידאַקטיק, קינדער־פּסיכאָלאָגיע, געשיכטע פון דערציאונג ביי יידן, חייל־פּעדאַגאָגיק און פּראָבלעמען פון דער יידישער שול.

צווישן אַנדערע געפינען זיך אין ערשטן באַנד אַרטיקלען אויף די וויטערדיקע טעמעס:

אינטעליגענץ; אינטעליגענץ ביי יידן; אַגרעסיוו נייגונגען ביי קינדער און יוגנטלעכע; אויסראָטונג און באַשיצונג פון יידישן קינד אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה; אימיגראַנטישע דורות אין די פאַראייניקטע שטאַטן; אַנהייבער־ביכער אין דער יידישער שול; אַנאַליז פון ליטעראַרישע שאַפונגען; אַנטיסעמיטישע אויסדרוקן און זייער ווירקונג אויפן יידישן קינד; באַלוינונג און שטראָף; בריוונשטעלערס; ביהעיוויאריזם; בר־מצווה און פיל אַנדערע ענינים.

528 עמודים — פּרייז 7 דאָלער.

דער יידישער געדאַנק אין דער נייער צייט

געזאַמלט און צוגעגרייט פון **אברהם מענעס**, מיט היסטאָרישע אריינפירן פון רעדאַקטאָר.

(עסייען, דאָקומענטן און אויסצוגן) 440 זייטן — פּרייז $6

אין דעם באַנד זיינען פאַרטראָטן 40 מחברים:

אחד העם	א. ליטוואַק
אַלבערט איינשטיין	יצחק־בער לעווינזאָן
פּראָפּ. שלום באַראָן	אברהם לעווינסאָן
בער באָרוכאָוו	יעקב לעשצינסקי
פּראָפּ. מאַרטין בובער	וולאַדימיר מעדעם
חיים־נחמן ביאַליק	אברהם מענעס
שמואל־יעקב ביק	ח. ד. נאָמבערג
בן־אדיר	שמואל ניגער
מיכה־יוסף בערדיטשעווסקי	ד"ר נחמן סירקין
א. ד. גאָרדאָן	ישראל עפרויקין
דוד בן־גוריון	לעאָן פינסקער
חיים גרינבערג	נח פּרילוצקי
פּראָפּ. שמעון דובנאָוו	י. ל. פּרץ
בן־ציון דינור (דינאבורג)	ב. צבי־האָפמאַן
משה העס	וולאַדימיר קאָסאָווסקי
ד"ר טעאָדאָר הערצל	בערל קאַצענעלסאָן
מ. וויינרייך	ד"ר יחזקאל קויפמאַן
משה זילבערפאַרב	פּראָפּ. שמעון ראַבידאָוויטש
ד"ר חיים זשיטלאָווסקי	נחום שטיף
פּראָפּ. ליבמאַן הערש	פּראָפּ. גרשם שלום
א. ש. ליבערמאַן	דוד שמעוני